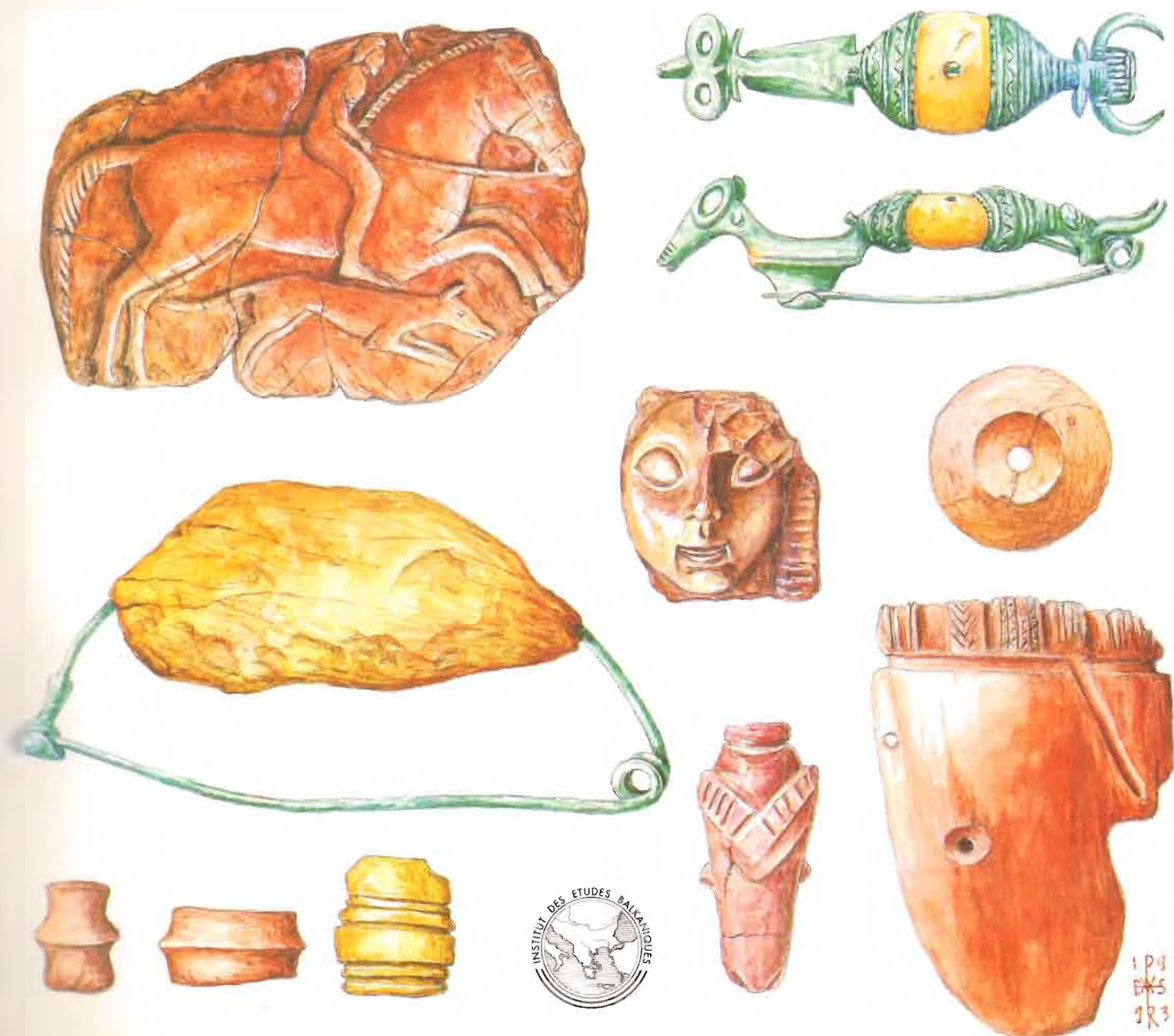

Aleksandar Palavestra

PRAISTORIJSKI ČILIBAR na centralnom i zapadnom Balkanu

Aleksandar Palavestra
PRAISTORIJSKI ČILIBAR
NA CENTRALNOM I ZAPADNOM BALKANU

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES

SPECIAL EDITIONS
No. 52

ALEKSANDAR PALAVESTRA

PREHISTORIC AMBER
IN CENTRAL AND WESTERN
BALKANS

Editor in chief

NIKOLA TASIĆ

Corresponding member, Serbian Academy of Sciences and Arts

Director, Institute for Balkan Studies

BELGRADE
1993

SRPSKA AKADEMIJA NAUKA I UMETNOSTI
BALKANOLOŠKI INSTITUT

POSEBNA IZDANJA
Knjiga 52

ALEKSANDAR PALAVESTRA

PRAISTORIJSKI ĆILIBAR
NA CENTRALNOM I ZAPADNOM
BALKANU

Odgovorni urednik

NIKOLA TASIĆ

dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti

direktor Balkanološkog instituta

BEOGRAD
1993

Recenzenti
akademik Dragoslav Srejović
Nikola Tasić, dopisni član SANU

Kompjuterska obrada i tehničko uređenje
Igor D. Bogdanović

Korice i likovno uređenje
Aleksandar Palavestra

Prevod rezimea
Zdenka Petković

ISBN 86-7179-015-0
UDC 903.25-032.38(497)"636/638":339.18(091)

Knjiga je štampana zahvaljujući finansijskim sredstvima koja su obezbedili *Credibel banka* Beograd, *Ministarstvo za nauku i tehnologiju Srbije*, *Rotary club Beograd - Inicijativa za Novi Sad* i *Štamparsko-izdavačko preduzeće "Dobra vest"* Veternik.

Sadržaj

Uvod	VII
I ĆILIBAR I ARHEOLOGIJA	1
1. Šta je ćilibar? Poreklo i sastav ćilibara. Morfologija i svojstva ćilibara. Način obrade. Glavni nazivi za ćilibar.	1
2. Kratka kulturna istorija ćilibara. Ćilibar u delima antičkih pisaca. Predanja i prva naučna saznanja o ćilibaru.	4
3. Ćilibarski put. Ćilibar u praistoriji Evrope. Analize porekla ćilibara kao potvrda ćilibarskog puta.	10
4. Praistorijski ćilibar u Sredozemlju: Bliski istok, mikenska i pretklasična Grčka, Italija, Sardinija, Korzika, Španija	20
II PRAISTORIJSKI ĆILIBAR NA CENTRALNOM I ZAPADNOM BALKANU	30
1. Metodološke pretpostavke. Model kataloške obrade lokaliteta. Tipologija. Tipološke table.	30
2. Lokaliteti	46
ŽAMNJAK (1)	46
KRMEDSKI NOVI GRAD (2)	46
VRČIN (3)	47
BERAM (4)	48
PULA (5)	49
GROBNIK (6)	49
KAŠTEL KOD BUJA (7)	49
KASTAV (8)	50
PRIVLAKA (9)	50
VRSI (10)	51
NIN (11)	51
ZATON (12)	58
VELIKA MRDAKOVICA (13)	59
DRAGIŠIĆ (14)	60
LJUBAČ (15)	61
MEDVIĐA (16)	61
JAGODNJA GORNJA (17)	61
NADIN (18)	62
BAŠKA (19)	62
OSOR (20)	63
KOLAN (21)	64
TRCELA KOD VRANJICA (22)	65
ŽAGANJ DOLAC (23)	65
VIČA LUKA (24)	66
VIS (25)	67
NEPOZNATO NALAZIŠTE (26)	67
BEZDANJAČA (27)	67
GOLUBNJAČA (28)	68
SMILJAN (29)	68
VREBAC (30)	72
KOMPOLJE (31)	75
PROZOR (32)	81
ŠIROKA KULA (33)	88
GOLUBIĆ (34)	88
JEZERINE (35)	92
RIBIĆ (36)	102
LIČKI RIBNIK (37)	109
KOMPLEKS PAĐINE - ROČEVIĆ (38)	110
GLASINAC (39)	111

KAČANJ (40)	129	GOMOLAVA (63)	156
PLANA (41)	130	DOROSLOVO (64)	157
OŠANIĆI (42)	131	ČURUG (65)	157
DONJA DOLINA (43)	132	NOĆAJ (66)	157
SANSKI MOST (44)	136	SREMSKA MITROVICA (67)	158
KOMPLEKS BELOTIĆ - BELA		ŠABAC (68)	159
CRKVA (45)	139	VRŠAC (69)	159
VRANJANI (46)	140	LISIJEVO POLJE (70)	160
MAJDAN (47)	140	KLIČEVO (71)	161
IGLAREVO (48)	141	POPADIN DOL (72)	161
GLOGOVIK (49)	141	KALDRMA (73)	162
PILATOVIĆI (50)	142	SARAJ - BROD (74)	162
KREMNA (51)	143	CRKVIŠTE - BERANCI (75)	163
UZIĆI (52)	144	PETILEP - BERANCI (76)	163
ATENICA (53)	144	TREBENIŠTE (77)	164
MRČAJEVCI (54)	147	RADOLIŠTE (78)	167
NOVI PAZAR (55)	147	KRIVI DOL - RADANJA (79)	167
KRUŠEVICA (56)	150	GORNO POLE - STAR	
PEĆKA BANJA (57)	151	KARAORMAN (80)	168
ROMAJA (58)	152	ŽDANEC (81)	168
PRČEVO (59)	153	DEDELI (82)	169
DONJA BITINJA (60)	155	DEBELI VRH NAD	
KARAGAČ (61)	155	PREDGRADOM (83)	170
ROGOVO (62)	156	KRIŽEVCI (84)	170
3. Dodatak uz katalošku obradu lokaliteta: praistorijski ćilibar sa područja Slovenije	172		
III TIPOVI I NJIHOVO RASPROSTIRANJE	181		
1. Metodološke pretpostavke i tipološke karte	181		
2. Komentar o tipovima praistorijskog ćilibara. Nastanak i razvoj tipova. Rasprostiranje i analogije. Stil i centri obrade. Značenje, kulturna i magijska simbolika tipova ćilibarskog nakita.	251		
IV ĆILIBAR: KATALIZATOR KULTURE	263		
1. Metodološke ravni obrade. Prostorne i hronološke analize. Hronološke karte i hronološke tabele. Ćilibar u hronološkoj dimenziji. Ćilibar u praistorijskim kulturama.	263		
2. Ćilibar i praistorijska trgovina na Balkanu. Pokazatelj trgovine. Pravci prodiranja ćilibara. Karavani i karavanski putevi. Ćilibarski putevi Balkana. "Zajednice na vratnicama". Ceremonijalna razmena i trgovci preduzetnici. Ćilibar kao kulturni katalizator.	281		
PREHISTORIC AMBER AS A CATALYST OF CULTURES	289		
Bibliografija	281		

Uvod

Ova knjiga predstavlja skraćenu i donekle izmenjenu doktorsku disertaciju, koja je pod naslovom *Ćilibar u praistorijskim kulturama na tlu Jugoslavije*, odbranjena 14. aprila 1992. na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Članovi komisije bili su akademik Dragoslav Srejović, koji je bio i mentor, akademik Milutin Garašanin i prof. dr Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović. Istovremeno, ova studija se uklapa u arheološki projekat Balkanološkog instituta SANU, kojim rukovodi dopisni član SANU Nikola Tasić, i to posebno u temu *Trgovina kao oblik kulturne komunikacije paleobalkanskih naroda*. Studija je usmerena na to da na osnovu jedne specifične vrste arheološkog materijala, kao što je ćilibar obradi širu problematiku paleobalkanske kulture. Posebna pažnja posvećena je problemima praistorijske trgovine i njenim modalitetima koji na svoj način upućuju na različite karaktere društvenih zajednica, njihovu otvorenost, bogatstvo i društvenu strukturu. Kao stalan predmet trgovine, kulturne razmene i distribucije, ćilibar je izuzetno pogodan za to da ukaže na ova pitanja. Poput kakvog osetljivog instrumenta, ćilibar pokazuje svu složenost trgovačkih odnosa i kulturnih dodira koji su se odvijali na širokim prostorima Evrope i Balkana, posebno na pravcu od Baltika do Sredozemlja, i to u rasponu od bronzanog doba do vremena rimske dominacije.

Ovakvo gledanje na ćilibar kao na jednu vrstu pokazatelja kulturne dinamike uslovljeno je da se u ovoj studiji ćilibar ispituje na dosta širokom prostoru i u dugom vremenskom rasponu. Analiziran je ćilibar sa teritorije nekadašnje SFR Jugoslavije, pre njenog raspada, dakle u onim granicama koje su postojale onda kada su ova istraživanja bila započeta. S obzirom na postojanje sadašnje Jugoslavije, kao i na dve bivše (svake u različitim granicama), da bi se izbegla zabuna, ime *Jugoslavlja* - kako u naslovu, tako i u tekstu -

zamenjeno je nešto nepreciznijim geografskim terminom *centralni i zapadni Balkan*. Ta donekle veštačka prostorna ograničenost omogućila je sagledavanje nekoliko važnih oblasti u kojima se ćilibar javljao i u raznim kulturama bio tretiran na razne načine. Tako je, međutim, bilo olakšano komparativno proučavanje ćilibara i opšte kulturne problematike koja se uz ćilibar javlja. Komparacija nije ograničena na praistorijske kulture centralnog i zapadnog Balkana, već obuhvata i šire područje Sredozemlja i Evrope, a posebno ćilibarski materijal iz Italije, jer je on bio u neposrednoj i najbližoj vezi sa ćilibarskim materijalom na Balkanu. Sam ćilibar sa centralnog i zapadnog Balkana obrađen je dosta detaljno. Da bi se to postiglo, trebalo je izvršiti opštu analizu problematike ćilibara i ponuditi jasnu tipološku podeľu, a posebno ispitati značaj ćilibara kao kulturnog katalizatora u praistoriji.

Zbog takve kompleksne obrade ćilibarskog materijala sa centralnog i zapadnog Balkana, studija je podeljena na četiri dela. Prvi deo je opšti i ispituje ćilibar kao arheološki materijal, njegovu kulturnu istoriju, ćilibarski put i ćilibar u praistoriji Evrope i Sredozemlja. U drugom delu obrađen je praistorijski ćilibar sa centralnog i zapadnog Balkana i to kataloški po lokalitetima, uz tipološke table koje su ključ za razumevanje kataloške obrade. Ćilibar sa svakog lokaliteta obrađen je statistički i tabelarno gde god je to bilo moguće, kako bi se što lakše mogli analizirati pojedini ćilibarski nalazi. Treći deo sadrži tipološku analizu praistorijskog ćilibara sa kartama rasprostranjenosti pojedinih tipova i komentarom o tipovima, njihovoj distribuciji, analogijama, simbolici i primeni. U četvrtom delu rada ćilibar se razmatra kao katalizator kulture i društvenih odnosa, ispituju se njegove veze sa praistorijskim kulturama, a posebno se ukazuje na problematiku trgovine ćilibarom i na ćilibarske puteve na

Balkanu koji su povezivali različite praistorijske zajednice. Za svaki deo zasebno su obrazložene metodološke i teorijske pretpostavke istraživanja i analize, što je, zbog raznovrsnosti problematike, bilo uputnije nego da su svi metodološki principi izloženi u jednom poglavlju.

Hronologija je u čitavom radu - gde god je za to bilo uslova - data u apsolutnim datumima, s osloncem na Rajnekeov hronološki sistem i to onako kako je on modifikovan u knjigama *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. Pošto je lokalitet uzet kao jedinica arheološke obrade u kataloškom delu rada, u tekstu se nije detaljnije ulazilo u definisanje različitih kulturnih grupa, tim pre što je ćilibar na ovu teritoriju stizao prvenstveno kao uvozni

materijal. Tamo gde se neke kulturne grupe neposredno navode ili obrađuju, one su takođe definisane na način koji je sproveden u ediciji *Praistorija jugoslavenskih zemalja*. Pojedine etničke grupe u radu se retko pominju, jer etnička pitanja nemaju neposrednog značaja za proučavanje praistorijskog ćilibara. Nazivi pojedinih etničkih grupa, koje se ipak pominju (Liburni, Japodi, itd.), korišćeni su kao uobičajene i ustaljene arheološke konvencije.

Bibliografija u ovoj knjizi data je na tzv. harvardski način, što znači da se u tekstu izvor naznačuje skraćeno i u zagradama, dok se na kraju knjige, po abecednom redu, daje potpuna bibliografija koja je u radu korišćena.

U toku rada na ovoj studiji imao sam dragocenu podršku i saradnju mnogih kolega, bez čije pomoći bi obrada ove teme bila mnogo teža. Prof. Džozan Tod (J. Todd) sa Univerziteta San Hose (SAD), uputila me u opštu problematiku ćilibarskih studija i snabdela me mnogim objavljenim i neobjavljenim radovima i analizama, koje su predstavljale čvrstu osnovu i korisnu dopunu mojih istraživanja. Isto tako, veliku pomoć i obilje sređenih podataka koji se odnose na ćilibar u Italiji, dobio sam od prof. Nućije Negroni Katakjo (N. Negroni Catacchio) i njenih saradnica Đuzepine Ruđero (G. Ruggiero) i Barbare Raposo (B. Raposso) iz Instituta za arheologiju na Univerzitetu u Milanu (Italija). Podatke o ćilibaru u Španiji pružio mi je Vilijam Kurc (W. Kurtz), direktor muzeja u Badahosu (Španija), a na etrurske hidroarheološke nalaze skrenuo mi je pažnju Majkl Mensan Baund (M. M. Bound) sa Univerziteta u Oksfordu (Velika Britanija). Snalaženje u obimnom ćilibarskom materijalu iz Slovenije olakšale su mi dr Biba Teržan sa Univerziteta u Ljubljani, dr Vida Stare iz Narodnog muzeja u Ljubljani i Jana Tepina iz Slovenačkog hemijskog društva. U Zadru su mi veliku pomoć pružili prof. Šime Batović sa Filozofskog fakulteta, i dr Zdenko Brusić iz Arheološkog muzeja, sa kojim sam obišao veći broj liburnskih lokaliteta. U splitskom Arheološkom muzeju uvid u materijal i korisne savete, kao i važnu literaturu, dali su mi dr Ivan Marović i mr Goran Protić. Akademik Borivoj Čović iz Sarajeva omogućio mi je korišćenje ogromnog ćilibarskog materijala iz Zemaljskog muzeja i upotrebu njihove uredno sredene dokumentacije o ćilibaru sa Glasinca; kao i u

ranijim prilikama, akademik Čović mi je i ovog puta dao mnoštvo dragocenih uputa i saveta. Korisne sugestije dali su mi takođe dr Rastko Vasić iz Arheološkog instituta u Beogradu i mr Staša Babić, sa Filozofskog fakulteta u Beogradu. U sređivanju obimnog materijala pomogli su mi Rifat Kulenović iz Muzeja nauke i tehnike SANU i mr Marina Adamović-Kulenović iz Balkanološkog instituta.

Puno razumevanje i podršku imao sam, prirodno, i od svojih neposrednih naučnih rukovodilaca, akademika Dragoslava Srejevića, sa Filozofskog fakulteta u Beogradu, i dopisnog člana SANU Nikole Tasića, direktora Balkanološkog instituta SANU.

Objavljivanje knjige, takođe, ne bi bilo moguće bez dragocene pomoći kolega i saradnika, kao i bez finansijske potpore donatora. Kompjutersko slaganje teksta, omogućio je Branislav Brkić iz izdavačke kuće "Dosije", dok je čitav posao kompjuterske obrade teksta i tehničkog uređenja knjige obavio Igor Bogdanović sa Filozofskog fakulteta u Beogradu. Štampanje knjige svojim donacijama omogućili su Kredibel banka Beograd, Rotari klub Beograd - Inicijativa za Novi Sad, kao i Štamparsko-izdavačko preduzeće "Dobra vest" iz Veternika, zalaganjem direktora Mileta Imetrovskog. Finasijsku pomoć obezbedilo je i Ministarstvo za nauku i tehnologiju Srbije. Podršku i pomoć imao sam i od kolega iz Balkanološkog instituta SANU.

Svima njima ovim putem želim da izrazim svoju toplu i iskrenu zahvalnost.

Septembra 1993.

A.P.

I

ĆILIBAR I ARHEOLOGIJA

1. Šta je ćilibar? Poreklo i sastav ćilibara. Morfologija i svojstva ćilibara. Način obrade. Glavni nazivi za ćilibar.

Većina organskih materijala koje ljudi koriste kao nakit, ima značajno mesto u istoriji civilizacije. Ako se izuzmu obični materijali, koji su u primitivnim sredinama dosta često u upotrebi - kao što su perje, kosti, semenke, školjke i drugi pristupačni materijali u okviru jedne kulture ili jednog područja, koji po pravilu ne mogu dugo da traju - organski materijali kao skupocen i redak nakit uglavnom nisu mnogobrojni. Najčešće, to su: biser i sedef, slonova kost, koral i ćilibar. Svaki od tih materijala ima svoju ulogu u ljudskoj istoriji i kulturi, jer sadrži određena vrednosna, estetska, magijska i simbolična značenja. Dok su biser, koral i slonovača skupoceni materijali životinjskog porekla, ćilibar potiče od biljaka. Između ostalog, ćilibar se i time izdvaja od ostalih prirodnih materijala koji vekovima služe za izradu nakita.

Pod opštim imenom *ćilibar* podrazumeva se više vrsta fosilizovane biljne smole, koja sadrži tzv. ćilibarsku ili sucinitsku kiselinu (C₂₅H₄₀O₄). Kada se govori o ćilibaru, najčešće se misli na dobro poznati baltički ćilibar, koji se u prirodnom stanju u znatnim količinama i danas nalazi u priobalnom području Baltičkog mora, naročito na njegovim jugoistočnim obalama, duž tzv. "ćilibarske obale" u Istočnoj Pruskoj, u području današnjeg Kalinjingrada (ranije Kenigsberga), u Rusiji. Nalazišta ćilibara protežu se celom obalom Baltičkog i Severnog mora, preko Poljske i Nemačke, od Gdanjska i

Libeka sve do Holandije i istočnih obala Velike Britanije. Ima ga i u većem delu Skandinavije, posebno u Danskoj. Najveća nalazišta ćilibara još uvek su, kao i ranije, u Poljskoj i u pribaltičkim republikama Litvaniji, Letoniji i Estoniji. Prema jugu, manja nalazišta koriste se u Ukrajini i u oblasti Karpata, u Belorusiji i u Rumuniji. Na Mediteranu, poznat je ćilibar sa Sicilije. Izvan Evrope, ćilibar se nalazi u Burmi, Meksiku i Dominikanskoj Republici u Srednjoj Americi, a u manjim količinama susreće se i na Aljasci u Severnoj Americi. Osim po mestu nalaza, te vrste ćilibara razlikuju se od baltičkog kako po hemijskom sastavu, tako i po boji i po drugim odlikama. (H. Fraquet 1987: 118-129)

Baltički ćilibar je najvećim delom nastao u tercijaru, posebno u oligocenskoj epohi, čiji slojevi, stari oko 40-60 miliona godina, sadrže najveće količine ćilibara. U tome se posebno ističe oligocenski sloj poznat kao "plava zemlja", koji se nalazi oko 7,5 metara ispod površine i na određenim mestima može da sadrži 500-2000 grama ćilibara po kubnom metru. U priobalnom pojasu, talasi i erozija ispirali su iz glinene "plave zemlje" komadiće čistog ćilibara, koje su od pamтивека ljudi skupljali na obalama mora ili prosto vadili iz vode. Geološka i hidrogeološka istraživanja pokazala su da ćilibar u "plavoj zemlji" nije raspoređen ravnomerno i da su najbogatiji niži slojevi produktivnog sloja, gde se sitniji komadići ćilibara, obično

prekriveni skramom, nalaze izmešani sa krupnijim. Pretežno amorfnog oblika, komadići ćilibara su nejednake veličine - od ispod jednog grama do nekoliko kilograma. Najveći komadi nađeni su u XIX veku u Pruskoj (12 kg) i u Pomeraniji (9 kg). (B. Srebrođoljski 1984: 16, 62-65; R. Webster, B. Anderson 1983; 574-581)

U nauci još nije sasvim razjašnjeno koja je vrsta drveća u oligocenu lučila takvu i toliku količinu smole. Dugo je vladalo mišljenje da je u pitanju neka vrsta četinarica iz roda pinija (*Pinus succinifera*). (D. Strong 1966: 1, R. Nicoletti 1975: 177-178; R. Rottländer 1970: 35-51) Novija proučavanja hemijskog sastava ćilibarske smole pokazala su, međutim, da je u pitanju verovatno bila neka danas nepoznata vrsta drveta. Upoređenje ćilibarske smole sa smolom današnjeg drveća pokazalo je da je baltički ćilibar nastao fosilizacijom smole koja je dosta nalik na smolu velikog drveća iz roda *agathis* (*Dammara australis*), koje raste u jugoistočnoj Aziji i na Novom Zelandu. To golemo drveće, koje raste u visinu i preko 90 metara, a u promeru može da seže i do 15 metara, luči velike količine tamne smole, koja u stvrdnutom stanju može da teži i do 20 kilograma. Takva smola, zvana kauri-kopal, koristi se izdašno u hemijskoj industriji lakova. (G. Poinar, J. Haverkamp 1985: 210-221; B. Srebrođoljski 1984: 48; D. Simonović 1959: 13) Postojala je i velika nedoumica oko ogromnih količina smole koju su baltičke šume lučile u oligocenu. Jedno vreme se mislilo da je to lučenje izazvala neka biljna epidemija, ali se od tih pretpostavki odustalo kada se utvrdilo da damara sa Novog Zelanda u prirodnim uslovima luči izuzetno velike količine smole. (T. O'Neill 1977: 425) Po drugim tvrdjenjima, pojačano lučenje smole u oligocenskim baltičkim šumama bilo je izazvano naglim otopljenjem inače vlažne klime na području koje danas prekriva more. U velikim olujama i uraganima, zaštitna smola isticala je iz polomljenih stabala i mešala se sa glinom i humusom. U dodiru s kalijevim kiselinama, hemijskim procesom, stvarala se ćilibarska kiselina, važan sastojak kako ćilibara, tako i minerala glaukonita, koji se u sedimentima nalazi zajedno s ćilibarom, budući da je u datim fizičko-hemijskim uslovima služio kao katalizator pri stvrdnjavanju ćilibara. Tako zvana "ćilibarska šuma", koja se u tercijaru prostirala u oblasti Finoskandije, na području današnje Skandinavije, Karelije i Kolskog poluostrva u Belom moru, rasla je u uslovima koji su slični današnjim tropskim: vlažna i topla klima pogodovala je bujnom razvitku rastinja, među kojim je pored ćilibaronosnog bora (*Pinus succinifera*), bilo mnoštvo tuja, sekvoja, pinija,

hrastova, platana, bukve, jasena, magnolija, mirte i lovora. (D. Strong 1966: 1) Tragovi raskošne faune, sačuvani u kapima stvrdnute smole, dali su obilje podataka iz paleozoologije i dopunili sliku o "ćilibarskim šumama" koje su iščezle sa lica zemlje u klimatskim promenama koje ni do danas nisu do kraja objašnjene, tako da je i poreklo ćilibara ostalo donekle nerazjašnjeno. (B. Srebrođoljski 1984: 50-59; C. Beck 1985a: 191-194)

Baltički ćilibar sadrži ubedljivo najveći procenat ćilibarske kiseline, više nego ijedna druga vrsta ćilibara. Taj procenat se kreće od 3-8%, a nikad ne ide ispod 3%. (D. Strong 1966: 1-6) Pošto druge vrste ćilibara sadrže uglavnom manje od 3% ćilibarske kiseline, osnovni test za utvrđivanje baltičkog porekla ćilibara svodio se ranije na utvrđivanje količine ove kiseline, (O. Helm 1877; D. Strong 1966: 1-6), dok se u novije vreme smatra da taj metod nije sasvim pouzdan. (C. Beck 1985a: 193) Hemijski sastav ćilibara obuhvata ugljenik, vodonik i kiseonik ($C_{10}H_{16}O_4$), uz nešto sumpora. Ćilibar je visokomolekularno jedinjenje organskih kiselina u kome je nađeno čak više od 20 hemijskih elemenata. (B. Srebrođoljski 1984: 9) Sicilijanski ćilibar sadrži nešto više sumpora od baltičkog, ali i manji procenat ćilibarske kiseline. Boja ćilibara uglavnom je različita i nepostojana. Kreće se od svetložute, nekad gotovo bele, do crvenkasto-smeđe; ređi je zeleni i plavi ćilibar, a nalazi se čak sivi i crni (u Rumuniji i na Siciliji). Baltički ćilibar u obradi deli se na desetak vrsta, zavisno od boje, prozračnosti i mogućnosti poliranja: jasno-prozračni, poluprozračni (zamućeni), mešani, koštani, crveni, boje slonovače, penastoneprozirni, prljavosivi i tamnocrveni. (B. Srebrođoljski 1984: 11) Ćilibar može biti sasvim providan, poluprovidan i neproziran, retko kad i fluorescentan. Tamna boja ćilibara često dolazi od starosti i sušenja, jer ćilibar može postepeno i da prima i da gubi vodu - u vodi može da nabubri i da se uveća za skoro 8%. (B. Srebrođoljski 1984: 15) Boja ćilibara može se i veštački menjati u postupku obrade; zagrevanjem i taljenjem dobija se njegova veća prozračnost.

Specifična težina ćilibara iznosi 1,05-1,096, što znači da je nešto teži od obične vode, ali u morskoj vodi može da pliva. Tvrdoća mu je 2,0-2,5; omekšava na 150°C, izolovan od vazduha. Zavisno od geografskog porekla, ćilibar se topi na 300-350°C. Rastvara se u benzolu, špiritu i hlороformu, a razlaže se na ćilibarsko ulje i ćilibarsku kiselinu. Ćilibar je amorfnа masa i u prirodi se nalazi u nepravilnim grudama nejednake veličine, najčešće u obliku kaplje, stalaktita ili tzv. "džepova smole", koji su se obrazovali fosilizacijom unutrašnje

smole u drveću. Posедуje sposobnost da se trenjem negativno naelektriše, što je elektricitetu dalo ime prema grčkom nazivu za čilibar (elektron). Čilibar ima izvanredno svojstvo da čuva organske tvari i organizme koji su u njemu zarobljeni; primerci tercijarne flore i faune, koji su sačuvani u čilibaru, dali su dragocene podatke paleobotaničarima i paleozoolozima, ukazujući čak i na neke izumrle vrste. Čilibar je bezukusan, a na dodir gladak i topao; gori belim plamenom i ponekad oslobađa blag smolasti miris četinarina. (D. Strong 1966: 1; A. Deeson 1973: 46-47; T.O'Neill 1977: 424; B. Srebrodoljski 1984: 12-15)

Hemijski sastav čilibara postao je važan činilac kako u tehnologiji i obradi, tako i u arheologiji. Infracrvena spektrografija, kao pouzdan metod u određivanju hemijskog sastava i porekla čilibara, daje korisne podatke za ispitivanje i njegovog kulturnog dejstva, koje se kroz istoriju ostvarivalo na način ustanovljen još u praistoriji. Trgovina čilibarom i postojanje tzv. "čilibarskog puta" u praistorijskoj Evropi jedan je od važnih činilaca u proučavanju karaktera praistorijskih kultura, čije se otvaranje, prožimanje i pomeranje jednim delom može pratiti tragom čilibara i pouzdanim utvrđivanjem njegovog porekla. (J. Todd, M. Eichel 1974) Zato će o značaju baltičkog čilibara u praistoriji Evrope biti više reči u odeljku o trgovini i distribuciji čilibara.

Čilibar je od pamtiveka bio predmet zanatske obrade i trgovine. Velike mogućnosti rezanja, bušenja, rezbarenja, glačanja i poliranja, kao i njegova prirodna svojstva i lepota, učinili su ga omiljenim materijalom pri izradi nakita. Osim mehaničkom obradom, čilibar se još u antici menjao termičkim i hemijskim putem: dodavanjem raznog korenja, morskog purpura i kozjeg sala, stari Rimljani su menjali boju i izgled čilibara koji je, tako prerađen, imao cenu zlata. (Plinije, Hist. nat: 201; B. Srebrodoljski 1984: 12) Zagrevanje pri obradi čilibara zadržalo se do danas; ali savremena tehnologija topljenja pod pritiskom, od sitnijih i nejednakih komadića daje jedinstvenu prozračnu masu, pogodnu za oblikovanje i svakovrsnu obradu, koja se naziva *amberoid*. (H. Fraquet 1987: 65)

Neujednačeni nazivi za čilibar svojom raznovrsnošću pokazuju njegovo zamršeno poreklo i burnu istorijsku tradiciju. Naša reč *čilibar* persijskog je porekla, a u srpskohrvatski jezik došla je preko turskog jezika. Prema

Etimologijskom rječniku hrvatskog ili srpskog jezika Petra Skoka, (P. Skok 1971: 358) reč *čilibar* je balkanski turcizam persijskog porekla. Abdulah Škaljić u svom rečniku *Turcizmi u srpsko-hrvatskom ili hrvatskosrpskom jeziku* (A. Škaljić 1979: 193) navodi da je (tur.) *kehruba*, *kehlubar* onaj koji privlači slamu, što se vezuje za poznato svojstvo čilibara da privlači sitnije čestice. Srpski naziv za čilibar, prema Petru Skoku, upućuje na cincarsko posredovanje, "zbog toga što je čilibar trgovački predmet". Drugi nazivi za čilibar kod nas su: *jantar* i *amber*. Reč *jantar* je u novije vreme preuzeta iz ruskog jezika, dok je sama ruska reč pozajmnjena iz litvanskog (*gintâras*) i ugro-finskog (*gentiras*, mađ. *gyanta*). Naziv *amber* ili *ambar* (*ambra*) ponekad se upotrebljava i za čilibar, mada se isti naziv koristi i za mirišljivu smolastu materiju iz utrobe kita, kao i za smolastu lučevinu iz američkog *amber*-drвета (*Styrex officinalis*). (Rječnik JAZU: 1/79; Rečnik SANU: 1/98; A. Škaljić 1979: 93) Redi su nazivi *burštin* i *burčan* (od nemačkog Bernstein), kao i *agata* i *okstan*. (P. Skok 1971: 358. i 239)

Reč *amber*, koja se u nejednakom obliku sa istom osnovom javlja u nekim indoevropskim jezicima na Zapadu, srednjovekovna je reč arapskog porekla, koja se po Evropi proširila sa Mediterana. (G. Bonfante, 1985: 316) U starom latinskom jeziku čilibar je bio poznat pod imenom *glaesum* i *succinum*. *Glaesum* je reč germanskog porekla, koju je u svome delu *Germanija* upotrebio Tacit (Tacit, Germania: 45), a njome se koristio i Plinije Stariji (Plinije, Hist. nat: 4,97; 103; 37, 42). Tacit tu reč navodi kad govori o Estima, germanskom narodu sa severa koji je skupljao čilibar. Stara reč se *glaesum* zadržala se i kasnije u nekim germanskim jezicima, i to kao osnova za reči sa približno istim značenjem: nem. *Glas*, engl. *glass*-staklo; staronorveško *glaesa*-saj; dansko *glar*-staklo. (G. Bonfante 1985: 318) Drugi latinski naziv za čilibar, koji su upotrebljavali Plinije Stariji i Tacit, jeste *succinum*, reč nepoznatog porekla, koja je u upotrebu ušla neznanom kad, ali zasigurno pre početka nove ere, kada su Plinije i Tacit živeli.* Postoji pretpostavka da je reč *succinum* ilirskog porekla, pokupljena na čilibarskom putu od Severa prema Rimu i Sredozemlju, kada je čilibar prelazio preko ilirskih oblasti zapadnog Balkana, što je ostalo zabeleženo i u nekim predanjima. (G. Bonfante, 1985: 318) Plinije Stariji pominje i naziv *lyncurium*, ali odbacuje tumačenje da je čilibar

* Pojam *succinum* Plinije vezuje za prirodu i nastanak čilibara koji predstavlja *succus* (sok, snagu) živog drveta. (Plinije, Hist. nat.: XXXVII/43)

nastao od mokraće risa (urina lyncum). Reč *lyncurtum* on, kao i Strabon, vezuje za Ligure i njihov domaći naziv za ćilibar. (Plinije, Hist. nat: XXXVII/35)

Grčka reč *elektron* bila je svakako u upotrebi pre reči *glaesum* i *succinum*. Njome se koriste i Plinije Stariji i Ovidije, koji u *Metamorfozama* ćilibar vezuje za mit o Faetontu. (Ovidije, *Metamorfoze*: II, 152-339-340) Sama reč *elektron*

takođe je nepoznatog porekla; označavala je i ćilibar, ali i leguru zlata i srebra koja je imala žućkastu boju ćilibara. Reč se vezuje i za ostrva Elektride, negde na severu, odakle je ćilibar pristizao. (D. Strong 1966: 3) Mogućno je da je grčka reč *elektron* prvobitno označavala leguru zlata i srebra, a da je kasnije, zbog sličnosti u boji materijala, ta reč iskorišćena za ćilibar. (D. Strong 1966: 3)

2. Kratka kulturna istorija ćilibara. Ćilibar u delima antičkih pisaca. Predanja i prva naučna saznanja o ćilibaru.

Zbog svojih izuzetnih svojstava, ćilibar je još u antici izazivao veliko zanimanje među ljudima. Grčki i rimski pisci i naučnici ostavili su u svojim delima mnoge tragove o tadašnjim saznanjima i zabludama vezanim za svojstva i poreklo ćilibara. Iz naraštaja u naraštaj, ta saznanja su se skupljala i taložila po čitavoj Evropi, pokrivajući gotovo čitav golemi prostor od Baltika do Sredozemnog mora. Svedočenja antičkih autora o ćilibaru ubedljivo pokazuju kakvu je i koliku vrednost on imao u tadašnjoj civilizaciji. Budući da, po pravilu, antička svedočenja obuhvataju stare narode i udaljene prostore praistorijske Evrope, podaci koji se odnose na ćilibar zauzimaju značajno mesto u proučavanju praistorijskih kultura.

Još mitski helenski pesnik Homer, čije se delovanje smešta u VIII vek pre n.e., u *Odiseji* na nekoliko mesta govori o elektronu. Zbog dvostrukog značenja te reči u starogrčkom jeziku, nije sasvim izvesno da li je Homer mislio na ćilibar ili na istoimenu leguru zlata i srebra. Opisujući raskošno zdanje Menelajevе palate, Telemah se divi kraljevom bogatstvu: "Kako li mjad po gramotnoj blista se kući, /Kako se elektron blista i bjelokost, zlato i srebro." (Homer, *Odiseja*: IV/72-73) Sam opis i postupak nabiranja ukazuju na to da je, u ovom slučaju, Homer verovatno mislio na leguru, (Pauly – Wissowa 1899: III/895; H. Hughes-Brock 1985: 260-261) dok se drugi pomeni o elektronu u *Odiseji* pre mogu da odnose na pravi

ćilibar. Tamo gde se, u XV pevanju, govori o feničanskom trgovcu, koji ženama nudi "zlatni đerdan isprenizan elektrom mnogim", (Homer, *Odiseja*: XLV/460) sasvim je razumno pretpostaviti da je reč o ćilibaru. Ćilibarska ogrlica pominje se i u XVIII pevanju, među poklonima Penelopinih prosaca: "Glasnik Eurimahu zlatni donose umjetnog kova/ Sjajan đerdan ko sunce, od elektra nanizan samog." (Homer, *Odiseja*, XVIII/295-296) Ovi opisi odnose se, po svoj prilici, na vrlo cenjene ćilibarske ogrlice, koje su bile poznate u mikenskom svetu. (Pauly-Wissowa 1899: III/295; H. Hughes-Brock 1985: 260-261) Drugi rani pomen o retkom ćilibaru iz istog VIII veka pre n.e. nalazi se kod Hesioda, koji poreklo ćilibara vezuje za Hiperborejce, daleki narod sa krajnjeg severa, i za mitsku reku Eridan, što će kasnije često koristiti i drugi antički autori. (A. Grilli 1975: 279; N. Negroni Catacchio 1985: 44) Prema nekim tumačenjima, Tales iz Mileta je ćilibar uzimao kao dokaz za svoju tvrdnju da i mrtve stvari imaju dušu koja je sposobna da pokreće predmete. (Diogen Laertije: 7) Tu Talesovu teoriju razmatrao je još i Aristotel (Aristotel, *De anima*: 2, 405, a 19), koji je na drugom mestu ostavio i neka svedočanstva o poreklu ćilibara. (Aristotel, *De animalium generatione*: II, 736. a 5; D. Strong 1966: 4; J. Todd, M. Eichel 1974: 297, 310)

Određenje podatke o poreklu ćilibara daje Herodot. On se nije mogao složiti sa pričama da

postoji "reka koju barbari zovu Eridan, a koja se na severu uliva u more i sa koje nam, kako se priča, dolazi jantar". (Herodot, Istorija: 3/115, str. 196) Sumnjajući uopšte da u tom delu Evrope postoji neko takvo more, Herodot je trezveno prihvatio samo ono što je mogao dokazati: "U svakom slučaju je istina da nam kositar i jantar dolaze iz onih najudaljenijih krajeva." (Herodot, Istorija: 196) Iako je o udaljenim severnim krajevima ondašnjeg sveta govorio prema podacima dobijenim iz druge ruke, Herodot se trudio da svoje tvrdnje o čilibaru zasnuje na čvrstim saznanjima i pouzdanim dokazima, među kojima je najsigurniji bio upravo taj da čilibar dolazi sa dalekog severa. Još određeniji u geografskom smislu bio je Piteas (Pytheas), grčki moreplovac i astronom iz druge polovine IV veka pre n.e., koji je živio u Masiliji (Marselji) i plovio duž obala Španije, Galije i Britanije. U svom delu *O Okeanu*, koje je sačuvano samo u fragmentima, Piteas govori o severnom okeanskom zalivu Metuonis, dugom oko 750 milja i naseljenom germanskim plemenom Guiones. Na jedan dan jedrenja od zaliva Metuonis nalazi se ostrvo Abalus, do kojeg prolećne struje donose čilibar, za koji je Piteas smatrao da potiče od stvrdnute pene ili lučevine slane vode. Piteas je naveo da stanovnici ostrva Abalus koriste čilibar kao gorivo umesto drveta, te da ga prodaju susednim Tevtonima. Sličnim tvrdnjama služio se i Timej, koji je ovo ostrvo nazivao Basilija. U nauci nije sasvim pouzdano utvrđeno na koje su ostrvo Piteas i Timej mislili. Iako je moguće da se njihova svedočenja odnose na Jitland, a ne na udaljenije obale Istočne Pruske. (Pytheas, *O Okeanu*; Plinije Stariji, *Hist. nat.*: XXXVII, 35, 36; D. Strong 1966: 4; Pauly-Wissowa 1899: III/298) Piteas takode pominje i puteve kojima se čilibar kroz Evropu prenosio ka jugu. Kao glavnu saobraćajnicu on navodi put od Labe do Rajne, koji se jednim krakom račvao duž Rone do Marselja, a drugim prelazio preko Alpa i Brenera da bi se spustio do Jadranske obale. (Pytheas, *O Okeanu*; A. Spekke 1959: 19-20; Pauly-Wissowa 1899: III/298)

Za razliku od Piteasa, koji se držao proverenih znanja i sigurnih izvora, Pseudo-Aristotel se, govoreći o čilibaru, kreće prvenstveno u okviru mitskog predanja. U delu *De Mirabilis Auscultationibus* (81), on govori o tome da je Dedal, bežeći sa Krita i Sicilije, stigao na ostrva Elektride, koja su nastala nanosima reke Eridan na ušću u Jadransko more. U blizini tih ostrva bilo je, po predanju, jedno jezero tople i smrdljive vode, u kome se utopio Faetont, Helijev sin, kada je poterao nebeske kočije. Crni jablanovi što rastu oko toga jezera ispuštaju gustu smolu, koja se zgušnjava i pretvara u kamen, a koju domoroci donose

i prodaju Grcima. (A. Spekke 1959: 22; H. Hughes-Brock 1985: 261) Mitska reka Eridan, koja se u antici često pominje u vezi s poreklom čilibara, a koje je opet povezano sa legendom o Faetontu, smeštala se u razne krajeve Evrope. Mnogi autori poistovećivali su je sa rekam Po, dok su ostrva Elektride neodređeno raspoređivali u severni deo Jadrana. Postepenim proširenjem geografskih znanja u antici, ranije predstave o Eridanu i čilibarskim ostrvima sve više su se pomerale ka zapadu i ka severu, pa se ponegde kod antičkih pisaca reka Eridan izjednačuje kako sa Ebrom, tako i sa Ronom, Rajnom, Odrom i Vislom. (W. Smith 1873: 849; R. Katičić 1970: 104-105)

Antička saznanja o čilibaru u rimskom razdoblju bila su uglavnom dvojaka. S jedne strane, poreklo čilibara tumačilo se na osnovu mita i legendi, a s druge, prema naučnim merilima onoga vremena, odnosno kritičkim sakupljanjem podataka i preispitivanjem znanja kojima se u to doba raspolagalo. Među najznačajnije autore, koji su davali prednost mitološkim tumačenjima, na prvo mesto svakako dolazi pesnik Publije Ovidije Nazon, dok bi u grupu kritički i analitički nastojenih pisaca i naučnika spadali Diodor sa Sicilije, Strabon, Tacit i Plinije Stariji. I kod jednih i kod drugih, međutim, realna saznanja bila su dosta ograničena i često izmešana sa pričama i predanjima, koja su u antičko vreme bila prihvaćena kao prava i puna istina. Tako, na primer, Apolonije sa Rodosa (295-215. pre n.e.) u svome spevu o Argonautima stavlja ostrvo Elektrida u područje severnog Jadrana, u blizinu ušća reke Eridan, i na taj način povezuje i meša stvarne i izmišljene podatke od kojih su se jedni mogli, a drugi nisu mogli proveriti. Apolonije je verovao da Eridan teče u tri različita toka, mada ističe iz jednog istog jezera (Bodenskog ili Ženevskog?): jednim tokom u Jadransko more, a trećim na sever, te da su reke Po, Rona i Rajna sastavni delovi Eridana. (R. Katičić 1970: 105)

Drevni mit o Faetontu, koji je jedan od najlepših u helenskoj tradiciji, Ovidije je obradio kao pesničku temu u znamenitom spevu *Metamorfoze*, gde se, prateći liniju mitske priče, dotiče i legende o poreklu čilibara. Faetont, sin Helija i okeanide Klimene, zatražio je od svog oca dozvolu da jednog dana sam upravlja zlatnim sunčevim kočijama. Helije mu je nerado uslišio molbu i dozvolio vožnju, koja se završila tragično i po Faetonta i po čitav tadašnji svet. Loše vođeni konji nosili su sunčeva kola ili suviše blizu neba, paleći zvezde, ili odviše blizu zemlje, žareći polja i planine, isušujući reke i ostavljajući za sobom vatrenu pustoš. Da bi spasio svet, Zevs je munjom oborio Faetonta koji je pao u reku Eridan. Tu su ga našle i sahranile

hesperidske nimfe. Faetontova majka Klimena i sestre Helijade toliko su neutešno žalile za Faetontom da su ih bogovi na kraju pretvorili u jablanove na obali Eridana, a njihove suze preobrazili u ćilibar. Reka Eridan primala je te ćilibarske suze i nosila ih dalje, da bi, na kraju, po Ovidiju, rimske neveste od njih pravile svadbene ogrlice. (Ovidije, *Metamorfoze*: II/152-339; 340. i dalje; D. Srejović, A. Cermanović 1979: 428-429; 356) Na pesnički način, isti mit o Faetontu iskoristili su pre Ovidija i drugi pisci - Eshil, u izgubljenom drami *Helijade*, Euripid, u takođe izgubljenom drami *Faetont*, te u *Hipolitu*, gde se pominje i priča o postanku ćilibara. (R. Katičić 1970: 105) Kod Diodora sa Sicilije, koji je bio Ovidijev savremenik, mit o Faetontu i legenda o postanku ćilibara ispričani su na originalan način. Diodor navodi podatak da su Helijade pretvorene u jablanove i da svake godine u isto doba plaču suzama koje se pretvaraju u ćilibar. Taj ćilibar, po Diodoru, svojim sjajem i lepotom nadmašuje sve ostale vrste ćilibara i koristi se pri pogrebnim obredima koji prate oplakivanje pokojnika koji umru mladi. Međutim, Diodor jasno kaže da je to predanje samo lepa priča, jer se ćilibar skuplja na obali severnog mora. Kao i Timej i Piteas, on u svojim opisima govori i o ostrvu Basileiji, u otvorenom moru iznad Galatije, nasuprot jednom ogranku Skitije. Na to ostrvo talasi izbacuju velike količine ćilibara, kojeg inače nema drugde na svetu. Prema Diodorovom tvrdjenju, stanovnici ostrva skupljaju ćilibar na obali, donose ga na kopno, odakle ga trgovci raznose i prodaju po svetu. (Diodorus: V. 23)

Sledeći Herodotovu sumnju, grčki geograf Strabon (63. pre - 24.n.e.) uvereno osporava postojanje mitske reke Eridan i ćilibarskih ostrva. (H. Hughes-Brock 1985: 261) Njegovo trezveno mišljenje, kao i iskazi kojima se služio Diodor, bili su znak da se početkom nove ere postepeno menjao i napuštao mitski način mišljenja i prosuđivanja o pojavama u prirodi, te da je započinjala epoha kritičkog proveravanja opštih znanja. Toj novoj struji zdrave osnove dali su naročito Tacit, kao veliki istoričar rimske civilizacije i Plinije Stariji, kao najveći prirodnjak i enciklopedista starog Rima. Kao istoričar po struci i načinu mišljenja, Tacit je - govoreći o ćilibaru - bio mnogo više zainteresovan za predele i narode odakle je ćilibar dolazio, nego za samu prirodu, svojstva i namenu ćilibara. U svom glasovitom delu *Germanija*, Tacit kaže da se na desnoj obali Suebskog mora nalazi zemlja plemena Esta, koji po običajima naliče na Suebe, mada im je jezik sličan jeziku Britanaca. Oni su jedini narod koji skuplja ćilibar (glaesum), i to u plićacima ili na

samoj obali mora. "Kao pravi barbari" - kaže Tacit - "oni se nikad nisu zapitali šta je to i kako nastaje. Kao i drugi morski nanosi, ćilibar je dugo ležao neprimećen, sve dok ga rimski luksuz nije učinio dragocenim. Sami Esti ga ne koriste; skupljaju ga u sirovom stanju i u neobrađenim komadima šalju drugima, i sami iznenađeni cenom koju pri tome postižu. Ćilibar je, bez sumnje, smola drveća, što se može videti po ostacima sitnih insekata koji su ostali zarobljeni u lepljivoj masi kada je ova očvrsla. Pretpostavljam da na ostrvima i na kontinentima zapada, slično kao i u tajanstvenim kutovima istoka, gde drveće luči tamjan i balzam, moraju postojati šume i lugovi neobično jakog lučenja. Njihove smole, izmamljene zracima sunca, kao tečnost kapale su u obližnje more i otuda snažnim olujama bile izbačene na suprotnu obalu. Ako svojstva ćilibara isprobate na vatri, videćete da plamti kao buktinja i da sagoreva čađavim, jasnim plamenom, brzo se pretvarajući u polutečnu smolastu masu." (Tacit, *Germania*: 45)

Za kulturnu istoriju ćilibara zanimljiv je podatak koji Tacit navodi u *Germaniji*: da su Esti imali neku vrstu monopola na ćilibar. Isto tako pada u oči da Tacit nije doveo u sumnju tvrdjenje da do dolaska Rimljana Esti nisu znali pravu vrednost ćilibara, pošto taj navod prelazi preko svih kulturnih i arheoloških dokaza o prometu ćilibara u predrimsko doba i u praistoriji Evrope. (M. Demetri-Olcott 1985: 310)

Još pouzdanija antička znanja o ćilibaru zabeležio je Plinije Stariji u svom kapitalnom delu *Historia naturalis*, u kome je sabrana, sredena i ocenjena ogromna naučna građa onoga vremena. Plinijevo delo je opsežna naučna enciklopedija starog veka, složena u 37 knjiga koje obuhvataju podatke iz antropologije, zoologije, farmakologije i mineralogije. Građu za svoju knjigu Plinije je crpeo iz spisa oko 500 raznih autora antičkog sveta; jedan deo tih izvora kasnije je nepovratno izgubljen, što Plinijevom delu pored kulturne daje i istorijsku vrednost. Neke korišćene radove svojih prethodnika, prvenstveno helenskih pisaca i naučnika, Plinije je razmatrao s mnogo uzdržanosti i kritičke sumnje, mada je imao gotovo nepogrešiv dar da oseti čvrst dokaz i da razvije tuđu ili nasleđenu misao. U XXXVII knjizi *Prirodne istorije* Plinije dosta pažnje posvećuje ćilibaru, mada ga smatra isključivo luksuznom robom bez korisne namene. U većem delu uvodnog izlaganja o ćilibaru on navodi i komentariše ranije, pretežno grčke, podatke i razmatra klasične legende i mitove, kao što su mit o Faetontu, o reci Eridan i o ćilibarskim ostrvima. Dosta jetko Plinije prekoreva mudre glave, kao što su bili Eshil, Filoksen, Euripid, Sofokle, Nikander i Apolonije,

koji su slepo išli za neproverenim pričama i širili neodređene i nepouzđane podatke. Upoređo s tim, Plinije pretresa Teofrastove tvrdnje da se čilibar iskopava u Liguriji i Haresove navode da čilibar dolazi iz Etiopije, kao i Filemonove pretpostavke da se čilibar prikuplja u Skitiji odakle je navodno stizala jedna vrsta belog čilibara, koji se nazivao elektrum, dok se tamniji žučkasti i žučkastosmedi nazivao *sualiternicum*. Plinije takode obara i tvrdnje da čilibar potiče od životinjskog urina (*lyncurium*), a u korist trezvenog naučnog ispitivanja navodi svedočanstva Piteasa, Timeja, Ksenokrata i drugih koji su od ranije smatrali da je čilibar materijal što ga more ispira sa nekih dalekih obala.

U drugom delu izlaganja o čilibaru, Plinije daje svoje mišljenje i povezuje zaključke istraživanja. On smatra izvesnim da čilibar potiče sa ostrva u Severnom okeanu, da je Germanima poznat pod imenom *glaesum*, te da je čak i jedno od tih ostrva među rimskim vojnicima nazvano *Glaesaria* ili Čilibarsko ostrvo. Po Plinijevom mišljenju, čilibar nastaje od soka koji kaplje iz jedne vrste bora, sličnog smoli na trešnji ili na jelama. Ta lučevina se stvrdnjava na vazduhu i u vodi, a prolećne plime odnose grumenje koje pliva i ne tone u moru. Najbolji dokaz da čilibar potiče od borove smole jeste miris koji se oseća kada se čilibar zapali. Plinije takode daje i pravac puta kojim čilibar u njegovo vreme iz Germanije stiže do Rima: Germani ga prenose do Panonije, gde su ga ranije preuzimali Veneti, koji su živeli na obalama Jadranskog mora. To je, prema Pliniju, glavni razlog što su mnoga predanja poreklo čilibara vezivala za severni Jadran i područje reke Po, gde je još i u njegovo vreme dosta raširena upotreba čilibara i gde čilibarske ogrlice ulaze u sastav ženske nošnje u Transpadanskoj Galiji, tj. s one strane reke Po. Plinije je smatrao da se čilibarske ogrlice, između ostalog, možda nose i iz profilaktičkih razloga, jer štite od bolesti grla, naročito u alpskim predelima gde je voda drukčija.

Posebnu pažnju u svom vrlo obaveštenom i pouzdanom opisu čilibara Plinije Stariji posvetio je trgovini čilibarom i mestu čilibara u ondašnjoj rimskoj civilizaciji. S prekorom i ironijom naveo je primer jednog rimskog viteza iz njegovog doba, koji je za Neronove gladijatorske igre sa severa doneo velike količine čilibara, čak i komade teške po nekoliko kilograma. Pored baltičkog čilibara, koji se nabavlja na severu, Plinije pominje i čilibar iz Indije, koji se prerađuje kuvanjem u prasećoj masti. Opisujući pažljivo vrste čilibara po finoći i po boji, on navodi i podatak da se čilibar može veštački obojiti ako se istopi s jarećim lojem, korenom alkaneta i s purpurom. Tako se dobija

veštačko drago kamenje, pre svega ametist. On ne zaboravlja ni ranije utvrđeno svojstvo čilibara da nakon trljanja suvom tkaninom može da privuče piljevinu i suvo lišće. Plinije prigovara nedopustivo visokoj ceni čilibara kao praznog luksuza, jer je neoprostivo da - kako kaže - jedna mala figurina od čilibara vredi više od nekoliko ljudskih stvorenja (robova). Jedina korist koju je strogi Plinije video u čilibaru odnosila se na neka njegova farmakološka svojstva. (Plinije, Hist. nat: XXXVII/32-53)

Ovakvo napuštanje klasičnih mitskih predstava o čilibaru i uvođenje u promet više ili manje proverljivih i sigurnih podataka, bilo je značajna prekretnica u odnosu antičkog sveta prema čilibaru. Na jednoj strani ostale su stare mitske slike, koje su podjednako bile odraz oskudnih znanja, domišljanja i simbolično-pesničkog načina izražavanja, ali i izvesnog naslućivanja pravih istina i transponovanja saznanja o prirodi u slikovit govor predanja. Suze Helijada, pretvorenih u jablanove, karakterističan su znak za raspoznavanje tog procesa i nesumnjivog približavanja pravoj istini o čilibaru. Na drugoj strani, prevazilaženje mitskih predstava i objašnjenja bilo je posledica sve izrazitije duhovne težnje sazrele antičke kulture da se sakupe i provere sva raspoloživa znanja o svetu i prirodi i da se povežu u celovit sistem. Sama priroda mita, kao stvaralačke težnje da se uspostavi red u haosu i da se nepoznate sile dovedu u izvestan sklad, (E. Kasirer 1985) uslovljavala je svojevrstnu organizaciju rasutih istina i neskladnih znanja, pogotovu kada je bila reč o tako retkom, skupocenom i nejasnom materijalu kao što je bio čilibar, koji je dolazio neznanu otkud, sa samog kraja sveta. Govor slika, simbola i personifikacija, koji je svojstven mitskom načinu izražavanja, pretvarao je oskudne podatke u pristupačne, prihvatljive i stabilne predstave koje su dugo mogle da ostanu urezane u svest i pamćenje. Izrazit primer za takvo mitsko tumačenje čilibara ostavio je Apolonije sa Rodosa. Govoreći u *Argonautima* o Hiperborejcima, koji žive na krajnjem severu, on je uzgredno pomenuo i čilibar kao jedno od hiperborejskih čuda. Naveo je keltsko predanje da je čilibar nastao od skamenjenih Apolonovih suza, koje je prolio kad je bio prognan u zemlju Hiperborejaca, (Apolonije sa Rodosa, *Argonautika*: 4, 611-18; A. Grilli 1975: 280-281)

Okosnica najvećeg dela mitoloških predstava i mitskih saznanja o čilibaru bila je zasnovana na tvrđoj i gotovo opšte prihvaćenoj shemi: postojbina čilibara je negde daleko, na nepoznatim ostrvima Elekridama, u severnom delu Jadranskog mora, nedaleko od ušća reke Eridan. Domoroci iz tih krajeva skupljaju čilibar i

prodaju ga Grcima. Ovakvo mišljenje učvrstilo se, između ostalog, i zato što se u antici dugo verovalo da je Jadransko more u severnom delu spojeno s Okeanom, kao božanskom rekam koja teče oko cele zemlje, te da se njime može doći i do najsevernijih predela, odakle ćilibar jedino dolazi. U mitskom mišljenju tako je došlo do karakterističnog mešanja stvarnih znanja i nejasnih predstava: istinska postojbina ćilibara na severu povezana je s područjem prvih trgovačkih dodira antičkog sveta s tim čudnim materijalom. Priobalno područje severnog Jadrana, gde je ćilibar još iz praistorije, trgovačkim putevima stizao do mediteranskih kultura, proglašeno je mestom njegovog porekla. (R. Katičić 1970: 104, 1974: 36) Proširenjem geografskih horizonata i opštih znanja, trezvenim i kritičkim duhovima postalo je jasno da na severnom Jadranu nema nikakvih ćilibarskih ostrva, kao i da se takva ostrva (Elektride) ne mogu naći nigde u slivu reke Po. Mutne i protivrečne slike o nepoznatim svetovima postepeno su gubile uverljivost. Sigurniji podaci i nova geografska otkrića usmeravali su pažnju antičkih autora prema severnoj Evropi kao pravoj postojbini ćilibara. Postepeno napuštajući ustaljene mitske predstave, oni su se sve odlučnije okretali kritičkim dokazima i čvršćim naučnim saznanjima. U vreme Tacita i Plinija Starijeg učvrstila se nova, naučna shema, kao prevladavajući model mišljenja o ćilibaru: da je ćilibar stvrdnuta smola drveća, koju na obalama severnog Baltičkog mora od starina skupljaju tamošnji narodi i raznim trgovačkim putevima prodaju kako susedima, tako i dalekim mediteranskim narodima. Ova pobeda kritičke naučne svesti nad mitološkom imala je znatnog uticaja i na radanje arheološke ideje o tzv. ćilibarskim putevima koji su preseicali praistorijsku Evropu.

Plinijevo opredeljenje da ćilibar može biti od koristi samo u farmakologiji imalo je osnovu u dosta raširenom uverenju antičkog sveta da ćilibar ima magijska i lekovita svojstva, pre svega kao neka vrsta koncentrata sunčeve energije. (Plinije, Hist. nat: XXXVII/36) Dionisije Areopagit tvrdio je takođe da magična moć ćilibara dolazi od sunca i nebeskih zračenja, jer u sebi sjedinjuje moćna svojstva i zlata i srebra, pa može da simbolizuje blistavu i neiscrpnu moć nebeske svetlosti. (J. Chevalier, A. Gheerbrant 1983: 216) U mnogim narodima sve do današnjih dana zadržalo se drevno mišljenje da ćilibar ima čudesnu, lekovitu i zaštitnu moć. Takvo uverenje zabeleženo je i kod nas gde se talisman od ćilibara nosi protiv žutice. (S. Simić 1964: 443). Severni narodi, koji su ćilibar upoznali na izvoru, povezivali su njegova magična

dejstva sa svojim mitskim predstavama o svetu, mada, začudo, njihove narodne pesme, priče i predanja nemaju odviše podsećanja na ćilibar. U letonskim narodnim pesmama *dainama*, na primer, pominje se ćilibarska planina, iza koje se rađa sunce i koja je istovremeno i obitavalište bogova, i raj, i zemlja mrtvih. Letonci su magijska svojstva ćilibara povezivali sa snagom boga gromovnika Perkunsa, jer su u grbovima iz XI i XII veka pronađeni mnogi privesci od ćilibara u obliku sekire, koja je bila simbol groma i imala neodoljivu moć. (V. Vikis-Freibergs 1985: 320-340)

Mnogi autori koji su pisali o ćilibaru nisu propuštali priliku da pomenu i njegova čarobna i lekovita svojstva, ne ulazeći naročito iscrpno u nabranje i način korišćenja. Prema zabeleženim podacima, izvesno je da se zaštitna i lekovita funkcija ćilibara prvenstveno odnosila na žene i vezivala za materinstvo, što nije neobično ako se ima na umu da se verovalo u sponu sunca i ćilibara. U praistorijskim grbovima u Italiji i u njenom alpskom zaleđu, ćilibar se najčešće nalazio u ženskim grbovima, a prema navodima Plinija Starijeg, u tim krajevima je još u njegovo vreme ćilibar bio sastavni deo ženske nošnje. (P. Wells 1985: 274) Mnoge rezbarije u ćilibaru, koje su nađene u Italiji - kao što su glava ovna, žaba i kauri školjka, inače poznati simboli plodnosti - takođe ukazuju na magiju ćilibara u vezi s materinstvom i radanjem. U istom smislu svedoče i česti nalazi ćilibarskih perli u obliku *bule*, kao amuleta koji je bio vrlo popularan. (V. Badž 1988: J. Chevalier, A. Gheerbrant 1983: 67) Prema nekim pretpostavkama, žene su najbolje mogle da ovladaju magijskim svojstvima ćilibara, pa se zato veće količine ćilibara u nekim etrurskim grbovima ne smatraju samo znakom bogatstva nego i visokim - možda svešteničkim - činom pokojnice. (L. Bonfante 1985: 278; N. Negroni Catacchio: 1978, 87) Ima i navoda koji ćilibar u ritualu vraćanja upoređuju s runama i njihovim magijskim dejstvom, kojim su najbolje upravljale žene. Tome tvrđenju ide u prilog jedan redak nalaz ćilibarske perle iz Vajmara, poreklom iz prve polovine VI veka pre n. e., na kojoj su bile urezane rune. (L. Bonfante 1985: 287-291) Isti ritual o kome govori Ovidije, tj. da rimske neveste nose ćilibarske perle na venčanju, zabeležen je i na severu Evrope, kod Litvanaca, što na određen način opet povezuje severne i južne kulture ćilibara.

Zanimljiv je podatak da su ista svojstva i gotovo iste magijske i zaštitne funkcije ćilibara zabeležene i u Africi, gde je ćilibar odavno bio cenjen kao amulet protiv uroka, služeći istovremeno i kao znak bračnog statusa žene. U nomadskom narodu Fulana u Maliju ćilibar je i danas deo ženske

narodne nošnje, s tim što neudate devojke ukrašavaju kosu malim čilibarskim perlama, dok udate žene nose u kosi velike komade ugljačanog i obrađenog čilibara. (A. Fisher 1984: 625; S. i R. Mc Intosh 1982: 407) Na Bliskom istoku, dokle je baltički čilibar stizao još u praistoriji, ovaj retki i dragoceni materijal imao je nešto drukčije značenje. Bio je simbol snage i vlasti, a nosili su ga samo najmoćniji, kraljevi i visoki sveštenici. Neka istraživanja pronalaze tragove čilibara još u epu o Gilgamešu, dovodeći njegovu žutu boju u vezu sa sunčevim kolima, odakle je mogao preći u starozavetnu legendu o proroku Jezekilju, koga su nebeske sile na točkovima "boje hrisolitove" (knjiga proroka Jezekilja: I/16) odnele sa zemlje. Hebrejska reč *hašmal* u svom semantičkom krugu ima i vezu s električitetom, kao i grčka reč *elektron*, koja je označavala čilibar. Čilibar je imao određenu ulogu i u mističnim jevrejskim obredima: prema kabalističkim tumačenjima, čilibar je bio jedan od dragih kamenova u odeždi vrhovnog prvosveštenika u kome su čilibar, vatreni granat i safir simbolizovali plemena Venijaminovo, Judino i Levijevo. (R. Graves 1961: 464; J. Todd 1985: 298-299) Još i danas, jermenski patrijarh u Jerusalimu kao znak dostojanstva nosi čilibarski skiptar iz XIII veka.

Najpotpunije svedočanstvo o lekovitim svojstvima čilibara u antici ostavio je pouzdani Plinije Stariji. Pozivajući se na prethodnike, kakav je bio Kalistrat, on navodi da čilibar, pored zaštite od gušobolje i gušavosti, može pomoći i kod nekih nervnih oboljenja, kao i kod bolesti mokraćnih puteva, bilo da se nosi kao amajlija, bilo da se uzima rastvoren u tečnosti. Kada se nosi kao ogrlica, može pomoći u groznici, a usitnjen i pomešan s medom, s vodom ili mastikom, može da isceli od bolesti uha, od slabog vida i od stomačnih tegoba. (Plinije, Hist. nat: XXXVII/51) Sve do novijega doba, još od srednjeg veka ostali su zabeleženi podaci da amuleti i talismani od čilibara pomažu u zaštiti od bolesti i zlih duhova, da čiste kožu i čine je mekšom, te da simbolizuju zdravlje. Navodi se da je litvanski knez Albreht poslao na dar komad čilibara obolelom Martinu Luteru kao znak želje za brzim ozdravljenjem; u medicinskom leksikonu A. Aurifabera iz 1551. godine zabeleženo je 46 recepata za primenu čilibara u medicini. (B. Srebrodoljski 1984: 21) Veliki arapski naučnik Ibn Sina (Avicena) s kraja X veka u svom kapitalnom delu o istočnjačkoj medicini *Kanon lekarske nauke*, dao je ne samo tačan opis porekla čilibara, nego i druge podatke o njegovoj primeni pri lečenju raznih bolesti. Medicinska iskustva starog sveta potvrdili su kasniji naučni nalazi, utvrđeni pri analizi čilibara i

njegovih prirodnih, nimalo magijskih, svojstava. Čilibar je bogat solima čilibarske kiseline koja služi kao biostimulator vrlo širokog dejstva: od stimulacije nervnog sistema, jačanja aktivnosti bubrega i poboljšanja protoka krvi kod starijih osoba, do antitoksičnog delovanja, pročišćenja creva i smirenja stresa. Elektrostatičke odlike čilibara takođe mogu imati primenu u medicini, gde se i inače i u narodu i među stručnjacima kao dobar lek preporučuje prirodna hrana u kojoj ima čilibarske kiseline: repa, grožđe i ogrozd. (B. Srebrodoljski 1984: 22)

Osim ovih lekovitih svojstava čilibara, nauka je utvrdila da čilibar može da sačuva i balzamuje živo tkivo koje se u njemu nađe. Hemijski sastav i baktericidna svojstva čilibara omogućili su da se u njemu sačuvaju ne samo dragoceni primerci tercijarne flore i faune, nego i potpuno zdravo tkivo i neoštećene ćelije. Takva prirodna mumifikacija, koja je gotovo jedinstvena u prirodi, rezultat je nekih, zasad još neustanovljenih, sastojaka i mogućnosti tercijarne smole od koje je nastao čilibar. Smola se upotrebljavala kod balzamovanja i u starom Egiptu. Na egipatskim mumijama nađeni su tragovi retke smole *murrh* koja je imala sposobnost da sačuva organsko tkivo, a ima sličnosti sa smolom od koje je nastao čilibar. Poznato svojstvo raznog drveća da se sâmo, sopstvenom smolom, leči od povreda i oštećenja, moglo je i čilibaru dati neka antiseptička i prezervativna svojstva. Smola se i danas ponegde koristi kao antiseptik za otvorene rane i ima široku primenu u farmaceutskoj i kozmetičkoj industriji. U Grčkoj se smola i danas kao i u antici, dodaje jednoj vrsti vina (*recina*) da bi se sačuvalo od kvarenja. (G. Poinar, R. Hess 1985: 222-230). Kod nekih baltičkih naroda čilibar se još i sada koristi kao narodni lek, bilo da se uzima sa tekućinom, bilo da se njime trlja obolelo mesto. (G. Poinar, R. Hess 1985: 222)

Sasvim je verovatno da su nekadašnja magijska svojstva čilibara, u koja su ljudi verovali u primitivnim društvima i sredinama, najvećim delom bila oblik verovanja u njegove lekovite i zaštitne moći, koje su se mogle potvrditi u stvarnosti. Mnogobrojne brojanice i amuleti od čilibara, koji se od pamtiveka susreću i na Istoku i na Zapadu, imali su prvenstveni cilj da vlasnika zaštite od bolesti, od čini i od svakojake nevolje, odnosno da pomognu da se otklone moguće teškoće i da se, kod žena, obezbedi plodnost. To je čilibar činilo još vrednijim; kao dragocen i redak uvozni materijal, koristio se kao deo značajnog rituala u kome je imao vrlo široku upotrebu - koliko simboličnu i magijsku, toliko i lekovitu. Ovakva kulturna funkcija čilibara, koja se od

praistorije i antike, preko srednjeg veka proteže sve do našeg vremena, učinila je ćilibar robom visoke vrednosti. Ona se tražila i koristila kako zbog lepote i pogodnosti za obradu, tako i radi zaštitnih i lekovitih svojstava, utoliko više što se njome mogao pokazati društveni ugled i postići izvestan prestiž. Zato

arheološka analiza ćilibara može da pruži podatke koji su istovremeno i dokazi o njegovoj upotrebi i građa za proučavanje trgovačkih puteva kojima su se razne kulture i društveni sistemi povezivali, stvarajući i na tom retkom materijalu okosnicu velikih civilizacijskih promena.

3. Ćilibarski put. Ćilibar u praistoriji Evrope. Analize porekla ćilibara kao potvrda ćilibarskog puta.

Prisustvo ćilibara i ćilibarskog nakita u praistoriji Evrope, koje se može pratiti od paleolita i neolita do bronzanog i gvozdenog doba, privlačilo je odavno znatnu pažnju naučnika. Nalazi ćilibara iz bronzanog i gvozdenog doba u Sredozemlju uticali su na sve veće zanimanje za trgovačke puteve u praistoriji, kojima je ćilibar sa severa dopreman u južne krajeve. Snažan podstrek istraživanjima o ćilibarskom putu davala je i teorija o rasprostranjenosti baltičkog ćilibara, koji se može prepoznati na osnovu visokog postotka ćilibarske kiseline u svome sastavu. Na osnovu takvih analiza, ćilibar, koji je bio pronađen u mikenskim grobovima i na raznim nalazištima iz bronzanog i gvozdenog doba u Italiji i na Balkanu, identifikovan je kao baltički, što je pred naučnike postavilo problem utvrđivanja ćilibarskog trgovačkog puta. Zaokupljajući pažnju nauke već više od sto godina, ideja o ćilibarskom putu u Evropi dobila je jak podsticaj difuzionističkom teorijom Gordona Čajlda (Gordon Child), kome je ta teorija poslužila kao dokaz o povratnom uticaju mikenske kulture u centralnoj i zapadnoj Evropi. (G. Childe 1973; C. Renfrew 1976)

Jednu od prvih analiza ćilibarskog puta dao je Oskar Montelijus 1910. godine. (O. Montelius 1910: 249-291). Znatno detaljniju rekonstrukciju ćilibarskog puta u praistorijskoj Evropi pružio je 1925. godine Hose Marija de Navaro, koji se posebno zanimao za trgovinu ćilibarom u bronzano i gvozdeno doba. Postojbinu ćilibara Navaro sastavim pouzdano smešta na sever Evrope, u područje Baltičkog mora, ali za svako

doba utvrđuje različite staze, kojima se ćilibar prenosio ka jugu. U bronzano doba, ćilibar je, prema njegovim pretpostavkama, polazio sa zapadnih obala Jitlanda i po zapadnim putevima stizao do severnog Jadrana, odakle se distribuirao po Sredozemlju. U gvozdeno doba, ćilibarski put se, po Navaru, donekle pomerio ka istoku, da bi, prolazeći kroz centralne delove Evrope, opet stigao na severni Jadran. U bronzano doba, Navaro utvrđuje nekoliko varijanti ćilibarskog puta prema jugu. Sa Jitlanda on ide istočnom obalom Labe da bi se kasnije razdvojio u dva kraka. Jedan krak je išao gornjim tokom Labe na Vltavu, pa zatim na Dunav, a otud na reku In, da bi prešavši preko Brenera izbio na reku Adidu, odakle se Lombardijom spuštao ka severnom Jadranu. Drugi krak se od Labe odvajao ka reci Sali, da bi se domogao reke Nab, izbio na Dunav i na In, kod Brenera spojio sa prvom stazom i otud istim putem stigao do mora. Treći krak ovog puta, prema mišljenju Navara, išao je levom obalom Vezera, da bi se preko Majne i Nekara spojio sa drugim krakom na Dunavu. (J. M.de Navarro 1925: 481-507)

U gvozdeno doba, Navaro ishodište ćilibara smešta u Istočnu Prusku, kod poluostrva Zamland i u oblast Gdanjska. Odatle se ćilibar prenosio rekom Vistolom, da bi na okuci reke, kod današnjeg Bidgošća, prešao reku Noteć, izbio na jezera između Noteća i reke Varte, preko koje je stizao na Odru. Idući uz Odru do Vroclava, put se dalje kretao ka jugu da bi ušao u Sudetsku oblast i stigao do planinskog prolaza Klocko (Glatz), gde se

račvao u dva kraka. Jedan krak je išao prema reci Svitavi i preko Brna izlazio na Moravu, dok je drugi krak išao istočno od prolaza Klocko na gornji tok Morave, na kojoj su se oba kraka ovoga puta ponovo sastavljala. Zatim se put niz Moravu spuštao do Dunava, gde je na mestu današnje Bratislave u staro vreme bio grad *Carnuntum*, o čijoj važnosti u trgovini i prometu ćilibarom govori Plinije Stariji. Od Karnuntuma, ćilibarski put je išao trasom kojom je kasnije išao i stari rimski put: na Šopronj (*Scarabantia*), Sombathelj (*Sabaria*), Ptuj (*Petovia*) i Celje (*Celeia*), da bi se konačno spustio na obale Jadranskog mora u Tršćanskom zalivu. Navaro tvrdi da se na Savi ovaj put još jednom razdvajao, te da je jednom krakom išao ka moru i prema Akvileji, a drugim se spuštao ka centralnom području Balkana. Ova balkanska varijanta puta mogla je, po mišljenju Navara, da bude poznata još i u bronzano doba, kada je ćilibar stizao u mikenske centre idući slivovima Drave, Save i Velike Morave. (J. M. de Navarro 1925: 481-507)

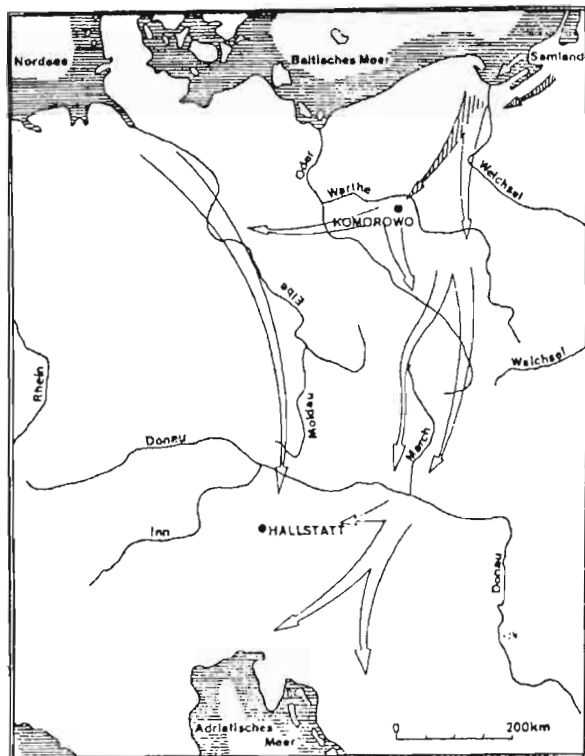
Ćilibarski putevi po J.M. de Navaru 1925.
A: rano bronzano doba; B: srednje bronzano doba; C: gvozdeno doba.

Ova pažljivo razrađena teorija o ćilibarskom putu oslanjala se kako na geografske podatke, tako i na arheološke nalaze, koji su u većoj ili manjoj meri pružali dokaze o ćilibarskom putu kroz Evropu, pošto su se duž ovih pravaca nalazili primerci ćilibara iz bronzanog i gvozdenog doba. Uz sva razumljiva ograničenja i nedostatke, Navarova teorija o ćilibarskom putu poslužila je kao temelj za većinu kasnijih pokušaja da se utvrdi pravac ćilibarskog puta od Baltika do Sredozemlja.

Zanimljivo je, međutim, da Navaro pridaje manju važnost nekim putevima koji su bili poznati u nauci i za čije postojanje ima istorijskih i arheoloških dokaza. Jedan takav put je onaj koji je od Jitlanda, preko Vežera i Rajne, išao do Bazela, odakle se rekom Arom, duž Nešatelskog i Ženevskog jezera spuštao na Ronu i njome išao do Marselja. (A. Spekke 1957: 61; B. Srebrođoljski 1984: 97) Drugi put, sa kojim Navaro nije računao, vodio je sa Zamlanja uz Vislu sve do ušća reke San, čijim je gornjim tokom stizao do Dnještra, a zatim do Crnog mora. (A. Spekke 1957: 59-60). I ovaj istočni put mogao je imati nekoliko varijanti, koje su ćilibar nosile ka jugu, ka Bliskom Istoku, Grčkoj i južnoj Italiji, a koje su postojale još u srednjem veku. Ruski naučnici među tim istočnim putevima naročito ističu ona dva koji su prolazili kroz skitske zemlje. Jedan je sa Baltika išao Njemenom i rekom Pripjet do Dnjepra, kojim je stizao na Crno more. Taj put, kojim su donije išli i Vikinzi, zbog čega se i naziva "putem Varjaga", ostao je upamćen po surahotama i razaranjima koja su pratila ove ratničke pohode. Drugi put kroz skitske zemlje išao je od Baltika duž Visle, Buga, Pripjeta i Dnjepra na Don, a odatle preko Kubana na Kaspijsko more i dalje u Persiju. (B. Srebrođoljski 1984: 98)* Duž tih puteva u nekadašnjim skitskim zemljama promet i obrada ćilibara zadržali su se i kasnije, o čemu svedoče bogati arheološki nalazi u Novgorodu i Kijevu, gde su nadene čitave ostave i stare radionice za obradu ćilibara iz XII-XIV veka naše ere.

Novo svetlo na puteve kojima je ćilibar sa Baltika dospevao u jugoistočnu Evropu, bacio je rad T. Malinovskog, (T. Malinowski), koji ističe značaj Poljske i puteva duž Labe i Odre u prometu ćilibarom. Posebno su u tom smislu interesantna istraživanja halštatskog lokaliteta Komorovo, blizu Poznjanja, koji je, sudeći prema brojnim nalazima neobrađenog ćilibara, bio važna stanica na tom trgovačkom putu. (T. Malinowski 1971: 102-110)

* Postoje podaci da se u VII v. p.n.e. ćilibar uvozio u Frigiju sa severa. (J. Boardman 1980: 92)

Glavni pravci ćilibarskih puteva između Baltičkog i Jadranskog mora u starije gvozdeno doba (po T. Malinovskom 1971).

Za proučavanje prometa ćilibara u srednjoj Evropi i u Sredozemlju nesumnjivo su značajniji putevi, koji su dolinama reka i kroz planinske prevoje vodili do severnog Jadrana. Taj pravac je bio od posebnog značaja za distribuciju ćilibara na Balkanskom i Apeninskom poluostrvu, dokle je, i prema antičkim izvorima, tekla sa Baltika ćilibarska roba krećući se najpogodnijim prirodnim putem kroz tzv. moravska vrata na Karnuntum, pa preko Slovenije na Jadran. (W.G. East 1950: 60)

Taj središnji put, zajedno sa zapadnim putevima koji su išli preko Alpa, detaljno je razmatrala i Nučija Negroni Katakjo u više svojih radova novijeg datuma, govoreći o prisustvu i problematici ćilibara u italijanskoj protoistoriji i o putevima njegovog prodiranja ka jugu. Ona smatra da je u praistoriji postojalo nekoliko puteva kojima je ćilibar sa severa, kroz srednju Evropu, stizao do Jadrana, odakle se širio i duž Apeninskog i Balkanskog poluostrva. Neki putevi i važni planinski prolazi u različitim vremenima imali su različit značaj i različitu vrednost, što je isključivo zavisilo od epohe u kojoj se obavljao promet ćilibarom. U bronzano doba, po mišljenju Nučije Negroni Katakjo, bilo je u upotrebi nekoliko puteva ćilibara. Onaj koji ona naziva zapadnim povezivao je gornji tok Rajne sa gornjim tokom

reke Tičino, prolazeći kroz prolaz Sv. Bernarda, da bi se spustio u Lombardiju i duž Poa dospao do severnog Jadrana. Ovaj put je mogao biti osobito važan i zbog toga što je Apeninsko poluostrvo i jezera Komo i Madore povezivao sa zapadnijim krakom istog ćilibarskog puta, koji se kretao smerom Rajna-Rona i koji je arheološkim nalazima ćilibara, posebno u kulturi Golaseka, obeležen još od bronzanog doba. (N. Negroni Catacchio 1972 a: 73-78; 1978: 84; F. Rittatore Vonviller 1975a, 1975b) Krajem bronzanog doba, ovaj put već gubi raniji značaj, da bi ga privremeno ponovo povratio u VI veku pre n.e. kada se njime etruski centri iz Italije povezuju s keltskim zajednicama u centralnoj Evropi. Tada se, međutim, tim putem nije prenosio samo ćilibar nego i druga roba. (N. Negroni Catacchio 1978: 85)

Veću važnost imao je bez sumnje onaj trgovački put koji se održao i u bronzano i u gvozdeno doba, a koji je preko srednje Evrope vodio sa Labe i Vltave na Dunav i In, a odatle kroz alpske prolaze Rešen i Brener (Reschen-Resia) rekama Adida i Minčo silazio u dolinu Poa da bi se domogao severnog Jadrana. Ćilibar iz unjetičke i lužičke kulture dospevao je najverovatnije upravo ovim putem do Apeninskog poluostrva. Taj put bio je naročito korišćen u gvozdeno doba, kada su se njime ćilibarskom robom snabdevali nosioci kulture Este i Paleoveneti - do kojih je, doduše, ćilibar mogao stići i sa druge strane, tj. dolinom reke Soče. Tome putu, vezanom za gvozdeno doba, Negroni Katakjo posvećuje dosta pažnje, budući da je preko Tarvizija (Trbiža) dolinom Soče izlazio na Jadran.

Ona ga povezuje sa navodima antičkih pisaca, koji su tvrdili da ćilibar "potiče" sa severnog Jadrana, gde su bila smeštena mitska ostrva Elektride na ušću nepoznate reke Eridan. Negroni Katakjo čak postavlja novu tezu da bi i reka Soča mogla biti legendarni Eridan. Nekropola Most na Soči kraj Tolmina, doduše sa retkim ćilibarskim nalazima iz gvozdenog doba, poslužila joj je kao arheološki dokaz za tu pretpostavku. Trgovački put dolinom Soče, koji Negroni Katakjo ističe kao veoma važnu komunikaciju na ćilibarskom putu u gvozdeno doba, neposredno se nadovezivao na onaj središnji put preko Karnuntuma, koji je išao preko Slovenije i koji se održao još i u rimsko doba. Nekropole i arheološka nalazišta u Sloveniji, posebno u Dolenjskoj, izuzetno su bogate ćilibarom, kojeg je u tim krajevima još u praistoriji moralo biti u znatnim količinama i po pristupačnijoj ceni, tako da i ti podaci idu u prilog rekonstrukciji ovog trgovačkog puta.

Bilo da je dolazio dolinom Soče ili nekim drugim putem kroz Sloveniju, ćilibar je iz srednje

Evrope upravo preko severnih delova Jugoslavije stizao do severnog Jadrana, gde je nesumnjivo bilo važno tržište za promet tom robom i njen prodor u južnije krajeve. Nalazi ćilibarskih perli tipa Tirins (N. Negroni Catacchio 1972b: 18), kako u Sloveniji i na obema obalama severnog Jadrana, tako i na Mediteranu i na Egeju, pouzdano ukazuju na to da je gornje jadransko područje bilo centar znatnog prometa ćilibara i da su se odatle - kako tvrdi Negroni Katakjo - dalji trgovački putevi u više pravaca širili ka jugu i po Apeninskom poluostrvu. U tom smislu, proučavajući prisustvo praistorijskog ćilibara u Italiji, ona ističe važnost Spine i Akvileje i značaj puta Padova-Este-Bolonja, kojim je ćilibar sa severnog Jadrana stizao do Etrurije. S druge strane, ona ukazuje i na izuzetnu važnost liburnskog primorja i kvarnerskih ostrva, priznajući mogućnost da je pomorska trgovina igrala ozbiljnu ulogu u prometu ćilibara na obema jadranskim obalama. (N. Negroni Catacchio 1972a: 72-80, 1972b: 1-18, 1976: 21-57, 1978: 83-85)

U zaključku svojih obimnih studija o ćilibarskim putevima u srednjoj Evropi, po Italiji i na severnom Jadranu u gvozdeno doba evropske praistorije, Nučija Negroni Katakjo svodi glavne nalaze svojih istraživanja. Ona smatra da nije postojao samo jedan veliki centar za promet ćilibara, nego da su na severnom Jadranu uporedo postojala tri takva centra: jedan u slivu Soče, gde je bila i Akvileja, drugi u Liburniji i na Kvarneru, a treći kod ušća reke Po. Područje Soče, prema njenom mišljenju, moglo je biti mesto gde je ćilibar stizao, dok su druga dva centra mogla biti trgovi za promet i razmenu. Ova arheološka slika donekle se podudara sa antičkim izvorima o Elektridima i reci Eridan i odslikava složenost i gustinu praistorijskih trgovačkih puteva na severnom Jadranu. (N. Negroni Catacchio 1976: 21-57; 1989)

Ćilibarski materijal, koji je arheolozima poslužio kao dokaz o trgovačkim dodirima u evropskoj praistoriji, bio je istovremeno i važan oslonac u naučnim razmatranjima o značaju praistorijske trgovine. U svojoj obimnoj studiji *Osvit evropske civilizacije* (1925, dopunjeno 1957), Gordon Čajld je veliku važnost pripisao trgovini ćilibarom, ocenjujući ga kao jedan od važnih katalizatora u kulturnim dodirima između "varvarske" Evrope i antičkih trgovačkih, kulturnih i političkih središta na Mediteranu. On je vrlo pažljivo proučio ulogu ćilibara u evropskoj praistoriji, polazeći od tvrdnje da je ćilibar još u mezolitu u severnoj Evropi bio na ceni u magijskim ritualima, jer se i tada znalo za njegove elektrostatičke odlike da privlači druge predmete. Ispitujući prirodu i značaj kritskih i mikenskih kulturnih žarišta, koja je smatrao ishodištima

svekolike evropske kulture i civilizacije, Čajld je znatnu pažnju poklonio i ćilibarskim nalazima sa tih područja. Neka bogata mikenska nalazišta, kao što je, na primer, Kakovatos, on prvenstveno procenjuje na osnovu kulture ćilibara, dosta smelo tvrdeći da je trgovina ćilibarom u Egeju imala ulogu parametra u sve većim društvenim promenama, jer je potražnja za ćilibarom bila izraz socijalnog statusa i moći. "Čim su gospodari Mikene i Knososa počeli da traže ćilibar" - kaže Gordon Čajld - "postalo je unosno obezbediti prenošenje ove magične smole iz Danske, a istovremeno i distribuciju metala među ratarskim zajednicama u dunavskom području." (G. Childe 1973: 1970) Glavne nosioce takve trgovine, koja je i po njegovom mišljenju išla preko Alpa i planinskog prolaza na Breneru, Čajld vidi u pripadnicima tzv. Glokenbeher kulture, koji su mogli biti najprirodniji posrednici u dodirima između severa i juga Evrope u praistoriji. Prema Čajldovom tvrdjenju, evropsku trgovinu u bronzano doba nosili su staleži trgovaca i zanatlija, koji su učestvovali u prometu zlatom, metalima i ćilibarom, kao i drugim potrošnim dobrima koja se za arheologiju nisu mogla sačuvati. Sam ćilibarski put kroz Evropu Čajld opsiuje u dosta grubim potezima, držeći se pretežno one trase koju je naznačio Navaro - tj. da je, idući sa Jitlanda i Zamlanda, jedan krak ćilibarskog puta vodio kroz Češku na Brener i u severnu Italiju, a drugi preko Moravske u mađarsku ravnici, prema Dunavu i Morišu. Kao uzvratna roba, sa Egeja na sever putovala su druga dobra, među kojima i ukrasne perle od fajansa, koje su pronađene u mnogim grobovima centralne Evrope. Ostaje nejasno zašto ovaj razvijeni trgovački sistem, koji Čajld ustanovljuje i dokazuje prateći ga na širokom prostoru od nalazišta kalaja u Kornvolu do rudnika zlata u Transilvaniji, sasvim zaobilazi Balkan i njegove središnje predele. (G. Childe 1973: 171)

Uspom i razvitak srednjoevropskih kultura bronzanog doba, a posebno kulture Unjetice, Čajld tumači upravo neposrednim vezama sa Egejem, koje su, između ostalog, posvedočene i važnim ćilibarskim nalazima. U svojim analizama evropske praistorije, naročito nekih kultura bronzanoga doba, on uvek nabraja i ćilibarske nalaze u tim kulturama. To daje dosta jasnu sliku o rasprostranjenosti ćilibara na području Evrope, od Jitlanda do Egeja, i od Ukrajine do Britanskih ostrva. Čajld pažljivo vodi računa o tragovima ćilibara duž trase pretpostavljenog ćilibarskog puta, koji je smatrao izuzetno važnom kulturnom komunikacijom u evropskoj praistoriji, budući da su neka udaljena područja, kao što je tada bila Danska, sve svoje kulturne i trgovačke veze sa

susednim i udaljenijim zajednicama ostvarivala isključivo na osnovu ćilibara.

Kao krunski dokaz za ovu teoriju Gordonu Čajldu su poslužili brojni nalazi Veseks kulture u Britaniji. Nastanak te kulture Čajld vezuje za impulse dobijene iz mikenskih središta. Sahranjivana sa raskošnim primercima zlata, bronzne, ćilibara i fajansnih perli, ratnička aristokratija Veseks kulture kontrolisala je svu trgovinu zlatom i bakrom iz Irske i kalajem iz Kornvola, koja je išla prema Baltiku, centralnoj Evropi i Mediteranu, dok su za uzvrat otuda dobijali ćilibar i predmete od bronzne. Njihovi proizvodi od ćilibara, smatra Čajld, našli su svoj put izravno do mikenskih centara u Egeju, tako da bi ćilibarski disk iz Konososa i ogrlice iz Mikene i Kakovatos mogla nositi oznaku "made in Britain". Mikenske impulse u razvoju bogate Veseks kulture Čajld je dokazivao prisustvom bronzne ali i fajansa, čije je poreklo vezivao isključivo za uvoz iz Egeja. Štaviše, Čajld nosiocima Veseks kulture pripisuje i podizanje Stenhendža III, gde takođe otkriva neke mikenske uticaje. (G. Childe 1973: 386-389) Pored toga, on i hronologiju Veseks grupe na osnovu veza sa Mikenom smešta u razdoblje 1600-1400. godina pre n.e., a u zaključku svojih razmatranja celokupan uspon manufakture u "varvarskoj" Evropi povezuje sa minojskom i mikenskom potražnjom za kalajem, zlatom i ćilibarom. Na taj način, smatra Čajld, "varvarska" Evropa je dobila svoj deo onih civilizacijskih vrednosti koje su se oblikovale kroz revolucionarni urbani procvat u području Bliskog istoka i egejskog Sredozemlja.

Tako je ćilibar - zbog svog prisustva u mikenskim grobovima, ali i u nekropolama centralne i zapadne Evrope - postao gotovo presudan pokazatelj kulturnih preobražaja koji su se u rano bronzano doba dešavali navodno pod uticajem mikenske civilizacije. (A. Harding 1984: 68-87; T. Smith 1987: 46-49; C. Beck, S. Shennan 1991: 133-135) Zbog toga i Grejem Klark (Graham Clark) u svojoj ekonomskoj istoriji praistorijske Evrope takođe priznaje važnost ćilibara i pažljivo ispituje veze mikenskih središta na jugu sa udaljenim kulturama na zapadu. Odgovarajući na pitanje: kako su Mikenci mogli steći naklonost ka ćilibaru i proceniti ga kao skupocenu robu, Klark polazi od tvrdnje da Mikenci nikako nisu mogli sami da otkriju materijal koji im je bio nepoznat, nego da su do njega morali doći preko nekih posrednika. Takvi posrednici u rano bronzano doba najpre su mogli biti trgovci unjetičke kulture, preko koje je prelazio pretpostavljeni ćilibarski put. Klark takođe ističe važnost mikenskih uticaja na razvitak Veseks kulture i podupire tvrdnje

Gordona Čajlda da se, između ostalog, taj uticaj može dokazati nalazima ćilibara u Britaniji, odnosno segmentisanim fajansnim perlama koje su pouzdano pristigle sa juga, a kojih je bilo u nekropolama po zapadnoj i srednjoj Evropi. (G. Clark 1952: 260-267)

Difuzionistička teorija Gordona Čajlda i njegovih sledbenika bila je proizvod ranije vrlo raširenih i cenjenih učenja o kulturnim preobražajima i kontaktima u evropskoj praistoriji. Kasnija radiokarbonska revolucija u arheologiji, a još više kalibracija C-14 datuma, učinili su da se nekadašnja shvatanja o kulturnim procesima u praistoriji Evrope korenito izmene. Većina "varvarskih" kultura na zapadu pokazala se starijom od svojih navodnih bliskoistočnih i egejskih prauzora, pa su u novije vreme i Čajldova tvrđenja pretrpela oštru kritiku, i to pre svega s metodološkoga gledišta. Pokazalo se, naime, da su novi naučni metodi za utvrđivanje hronologije ukazali na autohtonost i autonomiju mnogih kulturnih pojava u evropskoj praistoriji, te da su tako klasične difuzionističke teorije o širenju kulturnih uticaja putem neposrednih dodira osporene u temelju.

Najozbiljniju kritiku Čajldovih postavki dao je Kolin Renfru (Colin Renfrew), koji je kroz tu kritiku dao i neke nove instrumente za proučavanje ćilibarskih puteva i distribucije ćilibara u praistoriji Evrope. Raspravljajući o radiokarbonskoj revoluciji i evropskoj praistoriji, Renfru u knjizi *Pre civilizacije* posvećuje znatnu pažnju starom pitanju o navodnom mikenskom impulsu u preobražaju ranog bronzanog doba u centralnoj Evropi, a naročito u formiranju Veseks kulture u Britaniji. On navodi nove radiokarbonske i kalibrirane datume koji pokazuju da su kulture Unjetice i Veseks u svojim počecima starije od navodnih mikenskih predložaka, tj. da su zasnovane pre 2000-te godine pre n. e. i da su trajale do 1700-1600 godine pre n. e. U mladim fazama, doduše, ove kulture se doista poklapaju s ranim fazama mikenske kulture, ali se ipak ne može prihvatiti tvrđenje da je mlada mikenska kultura mogla neposredno uticati na formiranje starijih kultura evropske praistorije. Isto tako, Renfru podvrgava strogoj proverbi i stare podatke o mikenskom importu u centralnoj i zapadnoj Evropi onog doba, ukazujući na dokaze koji govore da poznate fajansne perle nisu pouzdano mediteranskog porekla. Hemijska analiza tih perli, nađenih u Češkoj i Engleskoj, pokazala je razliku u odnosu na iste takve perle nađene na Egeju, što dozvoljava mogućnost da su one iz Evrope verovatno lokalne izrade. (C. Renfrew 1976: 269) Renfru dalje tvrdi da su dosta neuverljivi i drugi

primeri mikenskog uticaja na kulture Unjetice i Veseks, jer navodno nijedan pouzdano mikenski predmet nije pronađen u kontekstu ranog bronzanog doba srednje Evrope i Britanije.

Po mišljenju Kolina Renfrua, situacija sa ćilibarom je još složenija. Baltički ćilibar je uistinu nalažen u kulturama Veseks i Unjetice, podjednako kao i u šaht-grobovima u Miken i u drugim mikenskim centrima, i to nesumnjivo potvrđuje da je cirkulacija robe i dobara u centralnoj Evropi ranog bronzanog doba zaista postojala. Međutim, prema Renfru, ćilibar je u centralnoj i zapadnoj Evropi - uključujući i kulture Unjetice i Veseks - mogao biti u upotrebi i onda kada se pojavio u Grčkoj, pogotovu zato što se preko jednog dela Evrope spuštao ka jugu. Vrhunac trgovine ćilibarom dostignut je tek nakon rane faze Veseks kulture: u Miken, pojava ćilibara datira se u 1650. godinu pre n.e., što ne protivreči dokazima da bi Veseks kultura mogla biti i nekoliko vekova starija. Uprkos ovakvim hronološkim razlikama, Renfru ne isključuje mogućnost da je postojala dobro razrađena i razvijena mreža razmene između pojedinih, čak i dosta udaljenih pripadnika praistorijskih zajednica i da je takva mreža povezivala daleke severne i zapadne krajeve Evrope sa Sredozemljem. Jedan od ključnih materijalnih arheoloških dokaza za postojanje takvih trgovačkih veza upravo je ćilibar, koji je preko cele Evrope našao put do mikenskih središta. Novija istraživanja ćilibara u Britaniji takođe ukazuju na srodnost ćilibarskih oblika u Veseks kulturi, sa onima u Francuskoj, Srednjoj Evropi i Grčkoj. (C. Beck, S. Shennan 1991: 128-131) Zato sasvim izvan pitanja o prodiranju ćilibara ostaje sporno pitanje o dejstvu mikenske civilizacije na razvitak praistorijskih kultura u Evropi bronzanoga doba. (C. Renfrew 1976: 109-115; 235-236; 247-248; 269-270)

Istraživanja praistorijskih kultura na području Evrope pokazala su da je ćilibar u tadašnjim društvenim zajednicama bio poznat još od paleolita. U neolitu i eneolitu, njegovo širenje po Evropi bilo je donekle suženo, ali ipak dovoljno da pokaže kako određeno zanimanje za ćilibar, tako i njegov promet u tim epohama. (H. Müller-Karpe 1974: 124-359)

U rano bronzano doba trgovina ćilibarom dobila je izrazitiji zamah. Nosioći unjetičke kulture, koji su naseljavali područje centralne Evrope u prvoj polovini II milenijuma pre n.e. (Rajneke Bronza A1-A2) i bili važna spona u kulturnim kontaktima, imali su verovatno posredničku ulogu u nabavci i prenošenju ćilibara. Premda su njihove neposredne veze sa Egejom u novije vreme dovedene u pitanje, ostalo je

neosporno da je u grobovima koji pripadaju kulturi Unjetice bilo baltičkog ćilibara, i da je ćilibar istoga porekla nalažen i u drugim nekropolama srodnih kulturnih grupa iz perioda ranog bronzanog doba u srednjoj Evropi. (J. Coles, A. Harding 1979: 46, 66, 80) Nalazi ćilibara iz razdoblja unjetičke kulture šire se i na ona područja za koja se pretpostavlja da su bila na trasi ćilibarskog puta, kao što je dolina reke Odre. (M. Gimbutas 1965: 31, 251) Prisustvo ćilibara u centralnoj Evropi osvedočeno je i nalazima iz srednjeg bronzanog doba, tj. iz perioda Hügélgräber (Hügelgräber) kulture (Rajneke B1-C: 1450-1250. pre n.e.), čime se dokazuje da je promet ćilibarom bio nastavljen i u kasnijim razdobljima. (M. Gimbutas 1965: 71, 86, 278)

U periodu bronzanog doba, ćilibar se u srednjoj Evropi najčešće javlja zajedno sa predmetima od bronzine. Time se potvrđuje da je on već tada bio jedan od važnijih trgovačkih artikala u praistorijskoj razmeni. Ovo se pre svega odnosi na klasičnu fazu kulture Unjetice, u čijim se grobovima ćilibar nalazio u znatnim količinama, najčešće kao sastavni deo ogrlica. Oblici tih ćilibarskih perli sami po sebi nisu karakteristični: to su uglavnom loptasti, spljošteni i bikonični primerci zrna s perforacijom u sredini. Bronzani predmeti, nađeni zajedno s tim ćilibarom, dali su, međutim, podatke za tačnije hronološko i kulturno određivanje. Takvi zajednički nalazi ćilibara i bronzine otkriveni su i izvan područja srednje Evrope i središnjih oblasti unjetičke kulture - na primer u baltičkim kulturama bronzanog doba. O tome svedoče nalazi iz kulture Iwno (Iwno), na području odakle je ćilibar i potekao, a takođe i iz udaljenih predela severne Italije, kakva je kultura Teramara (Terramara) u dolini reke Po. Tu se ćilibar javlja uz karakterističnu unjetičku bronzinu, što može poslužiti kao još jedan dokaz više u prilog teorije o postojanju važnog ćilibarskog puta od severne Evrope ka Sredozemlju. Veliki broj ćilibarskih nalaza u srednjoj Evropi, vezanih za kulturu Unjetice, navodi na zaključak da su oblasti Češke, Slovačke i severne Panonije bile važne stanice na putu trgovine i prometa ćilibarom. U poznoj fazi unjetičke kulture, kao i u kulturama Mađarovce (Mad'arovce), Fižešabonji (Füzesabony) i Otomani (Otomani) Panonije i Karpatskog zaleđa konstatovani su nalazi ćilibara, kojima su se u novije vreme bavili mnogi naučnici. (M. Gimbutas 1965: 48-52; T. Kovacs 1984: 246) Pojavom i analizom ćilibara u Panoniji posebno se bavila Ema Šprinc (Sprincz), koja je uz pomoć Kurta Beka (Beck) i njegovih ekspertiza utvrdila da je većina tog ćilibara baltičkog porekla. Statistička analiza

659 komada ćilibara iz perioda bronzanog doba u Mađarskoj pokazala je da postoji izvesno stilsko jedinstvo, pošto je većina ispitanih perli sa neznatnim odstupanjima bila spljoštenog i bikoničnog oblika, odnosno da su u starije bronzano doba preovladavala veća, u mlade bronzano doba sitnija zrna. Geografsko rasprostiranje ćilibarskih nalazišta dalo je još zanimljivije podatke: glavna nalazišta bila su pored reka Dunav, Tisa i Moriš. U razdoblju Higlreber kulture (Rajneke: bronzina C-D) ćilibar je koncentrisan pretežno istočno od Tise, a nema ga duž obala Dunava. Na osnovu toga se zaključuje da je kroz Panoniju prolazio i istočni krak ćilibarskog puta, okrenut prema Karpaticima, dok je zapadni krak od Karnuntuma išao prema Alpima. U narednom halštatskom razdoblju (Rajneke: Halštat A), ćilibar se, međutim, nalazi najviše na zapadnoj obali Dunava, i to ne u grobovima, nego u ostavama. Razlog za tu pojavu mogla su biti nesigurna vremena, ali takođe i običaj spaljivanja pokojnika, pri čemu bi se uništavao inače skupocen i redak ćilibar. (E. Sprinz, C. Beck)

U svojoj studiji *Bronzano doba u Evropi* Kols i Harding naznačuju da su lokalni dodiri i razmena potrošnim dobrima bili sastavni deo svakodnevnog života društvenih zajednica ranog bronzanog doba, a da se neke forme i osnovni način ondašnje trgovine sa udaljenim krajevima najbolje mogu pratiti upravo na osnovu prometa ćilibarom. U tu vrstu daleke trgovine (long distance trade), pored ćilibara, bili su uključeni još i drugi proizvodi sa širokog evropskog područja, u prvom redu školjke i predmeti od bronzine. (J. Coles, A. Harding 1979: 66) Čak i docnije, kada je u razdoblju poznog bronzanog doba i Urnenfelder kulture (Rajneke bronzina D - Halštat B: 1250-800. pre n.e.) došlo do znatnih poremećaja starijih trgovačkih puteva i kulturnih dodira, ćilibar je i dalje ostao važan trgovački artikal u prometu robom na tlu praistorijske Evrope, što na svoj način takođe svedoči o njegovoj kulturnoj vrednosti i o vitalnosti društvene potražnje za ćilibarom. (M. Gimbutas 1965: 309; J. Coles, A. Harding 1979: 376) Uz ćilibar, sličnu vrednost u trgovačkoj razmeni onog doba imala još i so, kao potrošna roba od ogromne životne važnosti.

Mada je danas gotovo nemoguće utvrditi ceo sistem trgovačke razmene u praistoriji Evrope i tačno nabrojati sve proizvode koji su sa juga transportovani na sever, a sa severa nošeni ka jugu, dosta je izvesno da je i u gvozdeno doba trgovina ćilibarom išla onim utabanim putevima kojima su se i ranije karavani i trgovci sa severa Evrope spuštali ka jugu. (J. Coles, A. Harding 1979: 377) Isto tako, dovoljno su jasni i razlozi za prisustvo

ćilibara u centralnoj Evropi. Severna Evropa i baltičko primorje - gde se ćilibar mogao lako dobiti - bila su područja oskudna sirovinama za kojima se u bronzano doba osećala nasušna potreba, pa su svoje proizvode rado ustupali za kalaj, zlato i bronzinu. U bronzano doba severne Evrope, gotovo sav metal bio je uvezen, ponajviše iz srednje Evrope i čeških planina bogatih rudom, koje su od baltičke obale bile udaljene jedva 300 kilometara. Treba, međutim, voditi računa, kao što upozoravaju Kurt Bek i Stiven Šenan (C. Beck, S. Shennan) da nije u pitanju bila jednostavna trgovina, i da je ćilibar kao poseban materijal, sigurno imao specifičan tretman kod elitnih slojeva društva. (C. Beck, S. Shennan 1991: 133-135) Postoje mnoge pretpostavke o proizvodima koji su sa severa išli ka jugu kao ekvivalent za skupoceni uvoz metala. Pored ćilibara, koji se jedini mogao sačuvati, tu su bili trošnji, potrošni artikli, kao na primer krzna, živa stoka, plodovi mora, dimljena riba i možda robovi. Kols i Harding čak smatraju da je ćilibar bio nedovoljan kao ekvivalent sa severa u razmeni i trgovini s jugom i da se njime nisu mogle pokriti sve one znatne količine bronzine koje su dospevale iz južnijih predela, pored ostalog i zato što se, ma kako inače bio skupocen, ćilibar skupljao po obalama mora, dok je izrada predmeta od bronzine zahtevala više truda i složeniju tehnologiju. Oni priznaju da se danas teško mogu pouzdano utvrditi makar i relativne vrednosti ćilibara na praistorijskom tržištu, te skreću pažnju na arheološku činjenicu da se u bronzano doba na severu Evrope donekle smanjuje broj ćilibarskih nalaza, što bi moglo poslužiti kao nagoveštaj da je najveći deo sakupljene robe bio određen za izvoz i razmenu, odnosno da je u to vreme bio prvenstveno sakupljan radi izvoza. (J. Coles, A. Harding 1979: 281-283, 491) Bronzani predmeti koji potiču iz kultura Unjetice i Higlreber, a koji su pronađeni na baltičkim obalama, daju dokaza o vrlo živoj trgovini u kojoj se dosta moralo davati da bi se dosta moglo dobiti. (J. Coles, A. Harding 1979: 311-312; K. Kristiansen 1984) Velike ostave ćilibara, verovatno spremljenog za izvoz, pronađene su na Jitlandu i u Litvaniji, gde je deo ovog materijala bio čak i obrađen u nekoliko osnovnih oblika i kao polufabrikat pripremljen za dalju distribuciju. (J. Coles, A. Harding 1979: 311-312; P.V. Glob 1974)

Trgovina ćilibarom od severa ka jugu nastavila se i u gvozdeno doba. Brojni nalazi ćilibara na raznim lokalitetima iz tog perioda upućuju čak na zaključak da se u gvozdeno doba promet ćilibarom donekle i povećao, jer ga je bilo i po naseljima i po nekropolama od severne i zapadne Evrope do

Balkana i Sredozemlja. Očigledno je da je ćilibar bio samo jedan deo složenog sistema trgovine koja je postojala između tzv. "varvarskih" kultura gvozdenog doba u Evropi i grčkih i italjskih kolonija, koje su bile glavni trgovački i privredni centri onoga doba na čitavom Mediteranu. (P. Wells 1985: 268)

Razvoj celokupne evropske kulture gvozdenog doba bio je u velikoj meri zasnovan upravo na trgovini: potražnja za skupom, retkom i luksuznom robom iz udaljenih krajeva podsticala je veću proizvodnju lokalnih produkata i stvaranje viškova robe namenjene za izvoz. Veliki privredni centri gvozdenog doba, kao što su Halštat i Stična, koji su svoju ekonomsku moć gradili na povećanoj proizvodnji i izvozu soli (Halštat) i gvožđa (Stična), bili su istovremeno i mesta gde je u grobovima nađeno najviše ćilibara. Dolazeći sa severa na svome putu ka Jadranu i Italiji, ćilibar se u određenim količinama zadržavao i duž trase ćilibarskog puta, u privrednim i političkim središtima "varvarske" Evrope, koja je u to vreme bila u usponu. Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba u centralnoj Evropi i na središnjem Balkanu vrlo uverljivo mogu da posvedoče da se u VI i V veku pre n.e. već stvorila klasa bogatih i moćnih ratničkih vođa koja je počela da menja kulturne navike i potrebe, pokazujući sve veće zanimanje za luksuzne predmete iz grčkih i etrurskih radionica kojima bi mogli dokazati svoj ugled, vlast i snagu. Da bi obezbedili nabavku skupocenih i velikih bronzanih posuda, kakve su nađene u Viksu i Hohdoru, raskošne grčke keramike, koja se susreće na mnogim arheološkim nalazištima, a verovatno još i ulja, vina i druge potrošne robe, oni su u svojoj sredini morali podsticati povećanje proizvodnje onih dobara koja su imala prođu na mediteranskom jugu. Na osnovu analogija sa nekim kasnijim razdobljima, kao i na osnovu podataka koji su zabeleženi kod antičkih autora - u prvom redu Strabona - moglo bi se zaključiti da je, samo prema onome što je prolazilo kroz Akvileju, izvoz iz Evrope na Sredozemlje sadržavao mnoštvo različitih vrsta robe: kožu, stoku, žitarice, zlato, srebro, gvožđe, lovačke pse, prehrambene proizvode kao što su med i usoljena riba, zatim vosak, smolu, biljne i mineralne boje itd. (T. Champion 1985: 19) U severnjačku robu namenjenu za izvoz svakako bi trebalo uključiti i krzna, tkanine, a možda i robove, uhvaćene u ratničkim ili pljačkaškim pohodima.

U tom prometu robom, ćilibar je takođe bio vrlo važan artikal, jer je gotovo jedini u toj razmeni i trgovini bio uključen kako u izvoz, tako i u uvoz. Kao roba severnog porekla, ćilibar je nesumnjivo

bio uvožen i u srednju Evropu, ali se ne može pouzdano dokazati da je otuda bio reeksportovan ili je do Sredozemlja stizao direktno uhodanim putevima i bez posredništva evropskih trgovačkih centara. Nalazi ćilibara u kneževskim grobovima srednje Evrope navode na zaključak da je ćilibar u tim zajednicama bio poznat i cenjen, ali ne i rasprostranjen. Čak i vrlo bogati kneževski grobovi, kao što su Hohdorf i Viks, sadržali su svega nekoliko ćilibarskih perli. (J. Biel 1982: 68, 1987: 93; R. Joffroy 1954: 44) Izuzetak čine jedino grob 19 u Tanhajmu, sa 27 ćilibarskih perli, i grob 6 u Hohmiheleu, gde je nađena 351 ćilibarska perla. U Magdalenenburgu je pronađena 191 perla od ćilibara, ali je i to mnogo manje nego što bi se očekivalo na tako raskošnim arheološkim nalazištima. (P. Wells 1980: 43-44) Iz toga bi se moglo zaključiti da je prisustvo ćilibara u tim grobovima bilo simbolično, možda čak i u vezi sa nekim magijskim značenjem koje se nekad pridavalo ćilibaru. Panonija je i u gvozdeno doba bila jedno od tržišta ćilibara; to najbolje dokazuju takvi nalazi iz Mađarske, kakav je bogati grob iz Bermeda u Baranji, blizu jugoslovenske granice, koji se datira na kraj VI veka pre n.e., a koji po svom kulturnom sadržaju pripada sloju kneževskih grobova iz srednje Evrope i sa Balkana. (E. Jerem 1971: 90)

Obrađeni ćilibar stizao je u srednju Evropu i sa juga, prvenstveno iz Italije, i to kao deo luksuznog uvoza sa Sredozemlja. To dokazuju izrezbarene ćilibarske pločice iz Grafenbila i Remerhigela u Virtembergu, kao i ćilibarsko lice koštane sfinge, nađeno u Grafenbilu. S druge strane, pada u oči da je mnogo više ćilibara nađeno u nekropolama Halštata, a naročito u Stični, Novom Mestu i drugim nalazištima u Dolenjskoj, kao i kod Japoda i Liburna. U poređnom analizom takvih podataka dolazi se do zaključka da su kneževski grobovi srednje Evrope, najgušće raspoređeni u gornjim tokovima Rajne i Rone - gde je bio bogati centar jedne srednjoevropske kulture koja se prostirala između Viksa na zapadu i Hojneburga na istoku - u stvari bili izvan onog puta kojim je ćilibar u gvozdeno doba priticao sa severa. Nasuprot tome, doljenjska nalazišta bila su verovatno mnogo bliža glavnom putu prodiranja ćilibara ka severnom Jadranu i Sredozemlju. Ta pretpostavka ide u prilog ranijoj teoriji Navara da je ćilibarski put u gvozdeno doba išao od severa na Karnuntum, a odatle na severni Jadran, te da su oblasti sa raskošnim kneževskim grobovima u Virtembergu ostajale postrani, zbog čega je i prisustvo ćilibara u tim grobovima bilo gotovo simbolično. Taj put je išao preko Slovenije, zaobilazeći Alpe i planinske prolaze na putu do severnog Jadrana. Arheološka

nalazišta iz Slovenije i sa severnog Jadrana dala su obilje dokaza da je to područje bilo jedno od glavnih središta trgovine ćilibarom u gvozdeno doba. (A. Palavestra 1988)

Prisustvo ćilibara na Balkanskom poluostrvu otvara neka dalja pitanja vezana za ćilibarske puteve i distribuciju ćilibara u Sredozemlju. Kao i u predelima centralne Evrope, ćilibar se na Balkanu javlja kao uvozna roba, koja je doticala iz dva pravca: neobrađena sa severa, a sa juga obrađena i reeksportovana, pretvorena u luksuzan mediteranski nakit koji je bio izrađen po stilskim merilima antičkog sveta i prilagođen ukusu "varvarskih" kupaca. U oba slučaja, neka područja na severnom Jadranu bila su verovatni posrednici u tom dvosstrukom i dvosmernom prometu ćilibarskom robom. Lepi primerici izrezbarenog ćilibarskog nakita nađeni su i u nekropolama u Sloveniji, kao i u Kompolju u Lici, a takode i u kneževskim grobovima na centralnom Balkanu, na primer u Lisičevom Polju kod Ivanograda, u Atenici kod Čačka i Novom Pazaru. Količina ćilibara, koja je otkrivena u tim grobovima, sa primercima ćilibarskih perli obrađenih u radionicama Italije, daleko premašuje sve dosadašnje nalaze ćilibara u kneževskim grobovima iz srednje Evrope. Samo u Atenici bilo je nađeno 797 komada obrađenog ćilibara i 1647 amorfnih ćilibarskih perli. (A. Palavestra 1984: 90; M. Đuknić, B. Jovanović 1966; B. Jovanović 1975: 65-73) To na neposredan način ukazuje na značaj koji su u prometu ćilibarom prema Sredozemlju imala područja zapadnog i centralnog Balkana. Ćilibarski nalazi na toj teritoriji koji se protežu od Stične do Trebeništa i obuhvataju takva bogata arheološka nalazišta kao što su dolenijske, japodske, liburnske i glasinake nekropole iz gvozdenog doba, a pogotovu kneževski grobovi iz Atenice i Novog Pazara, rečito dokazuju da je ovo područje bilo živo uključeno u sistem trgovačke razmene. Taj sistem se protezao i do udaljenih krajeva na severu Evrope, iako je življe pulsirao sa obližnjim mediteranskim svetom. Ukoliko se tzv. ćilibarski put uopšte može rekonstruisati, izvesno je da je jedan od njegovih važnih kopnenih krakova prelazio preko nekih delova Balkana, povezujući zapadna područja sa središnjim i južnim predelima ovog poluostrva.

Tragovi tog trgovačkog puta u nauci još uvek nisu povezani i dokazani. Svodeći rezultate u istraživanju trgovačkih puteva kroz Evropu, koji su se završavali na tržištu ćilibara u Sloveniji, Piter Vels je utvrdio da zamršeno pitanje o trgovačkom putu ćilibara i dalje ostaje otvoreno. "U prošlosti, arheolozi su pokušavali da ustanove rasprostranjenost ćilibarskih nalaza između severne i južne Evrope, da povežu glavne tačke i da definišu

trgovačke puteve. Taj način rada bio je neprecizan, zato što distribucija predmeta od ćilibara, koji su uvezeni sa severa, nije bila prirodni već kulturni proces, zavisan od mnogih složenih društvenih i ekonomskih faktora. Najbolji model je onaj koji zaokružuje množinu puteva, kojima je ćilibar prenošen, bez obzira koliko su ti putevi zavisili od promenljivih lokalnih političkih, carinskih i vremenskih uslova duž trase. Postojanje naselja kao mogućih centara za obradu ćilibara, kao i otkrića nekih većih ostava neobrađenog ćilibara između Balkana i srednje Evrope, idu u prilog ovom modelu, koji ukazuje na postojanje direktnih kopnenih puteva u transportu ćilibara." (P. Wells 1985: 269-270) Ćilibarski put kroz Evropu nije bio ni jedinstven ni stalan, nego se menjao i povijao prema nestalnim uslovima trgovačkih potreba i kulturnih merila različitih istorijskih i praistorijskih epoha. Kao i ostalu evropsku trgovinu gvozdenog doba, trgovinu ćilibarom su održali oni isti ljudi koji su utabali zamršeni i krivudavi ćilibarski put u praistoriji - odlučni i uporni poduzetnici. To su mogli biti lokalni vladari i kneževi, jednako kao i promućurni i bogati trgovci. Praistorijska trgovina ćilibarom sadržavala je u sebi mnoge odlike stare ritualne razmene, krećući se najverovatnije ranije ispitanim stazama, ali je karakter ćilibarskog puta bio prvenstveno ekonomske prirode. (P. Wells 1984: 23-25; M. Webb 1975: 182) Privredna motivacija ležala je i u osnovi trgovačkog prometa praistorijskim ćilibarom na tlu Balkana. O snazi te motivacije ubedljivo govore i brojni ćilibarski nalazi sa te teritorije, koji se na mnogim mestima dodiruju i prepliću kako sa mitskim, tako i sa naučnim arheološkim dokazima o važnosti zapadnih delova Balkana u praistorijskoj trgovini ćilibarom. Bogata arheološka nalazišta ćilibara na centralnom i zapadnom Balkanu sežu sve do poznog gvozdenog doba, kada takvi ćilibarski nalazi gotovo nestaju sa evropske scene. (N. Negroni Catacchio 1976; R. Drechsler Bižić 1961; J. Wielowieski 1975: 81-84) Ćilibarski put se, međutim, na Balkanu ne prekida ni u rimsko doba. O njegovom postojanju i trajanju ne govore samo zapisi Plinija Starijeg, nego i sačuvani primerici rimskog ćilibara nađeni na ovom tlu. (M. Šarić 1980: 136)

Ideja o ćilibarskom putu kroz Evropu ostala je u arheološkoj nauci u mnogim pojedinostima i dalje nepotvrđena. U različitim vidovima i ponekim razdobljima, ona je bila podjednako lako prihvatana kao i nekritički odbacivana, sve dok u novije vreme zamršeni kompleks pitanja, vezanih za promet praistorijskim ćilibarom, nije podvrgnut novoj analitičkoj metodi. Ona polazi od utvrđivanja prirodnih i nepromenljivih svojstava ćilibara. U

ranije vreme, ćilibarski nalazi iz mnogih nalazišta bez pažljivijeg prethodnog ispitivanja bili su smatrani primercima baltičkog ćilibara, a ponekad, isto tako proizvoljno, proglašavani za domaće smole. Da bi se na savremen način moglo rešavati otvoreno pitanje ćilibarskog puta kroz Evropu, bilo je potrebno izvršiti pažljivu analizu ćilibarskog materijala sa raznih arheoloških nalazišta i pouzdano utvrditi njegov sastav i njegovo poreklo. U analizi se nekada išlo od saznanja Ota Helma da baltički ćilibar sadrži visok postotak ćilibarske kiseline (preko 3%), i to je dugo vremena bilo jedini kriterijum za određivanje porekla ćilibara. (O. Helm 1877; D. Strong 1966: 6) Novija proučavanja pokazala su da i ćilibar iz drugih krajeva Evrope (Portugalija, Francuska, Italija, Rumunija) takođe sadrži znatan postotak ćilibarske kiseline i da Helмова metoda, sem što je komplikovana, skupa i što uništava artefakta, nije naročito pouzdana. Kurt Bek (Beck) i grupa njegovih saradnika, koji se od 1963. godine bave infracrvenom spektroskopijom ćilibara, došli su do značajnih rezultata u utvrđivanju porekla ćilibara. Ti rezultati se, na posredan način, odnose i na proučavanje ćilibarskog puta, kao i na arheološku rekonstrukciju opšteg sistema trgovine ćilibarom u praistoriji Evrope.

Bekova metoda pokazala se mnogo sigurnijom i pouzdanijom od ranijih; znatna prednost joj je u tome što zahteva svega 2 mg uzorka - otprilike polovinu jednog zrna pirinča. Osnova ove metode leži u činjenici da svi materijali selektivno, i na određenim talasnim dužinama, apsorbuju infracrvene zrake. Na preciznim uređajima, te talasne dužine se pri analizi uzoraka pojačavaju, a reakcije materijala beleže se na grafikonima. Grafikoni su za različite vrste fosilnih smola uvek različiti i označavaju nešto kao otiske prstiju - znakove za identifikaciju datog ćilibarskog predmeta. Ispitivanja velikog broja uzoraka iz raznih krajeva sveta i njihova kompjuterska obrada - koja danas daje pouzdanu građu za dalja naučna proučavanja i uopštavanja - pokazali su da se gotovo ne može utvrditi nikakva razlika između raznih vrsta nebaltičkog ćilibara. Međutim, razlika između baltičkog ćilibara i drugih fosilizovanih smola danas se može ustanoviti s velikom sigurnošću. (C. Beck 1985a: 193-196) Ova istraživanja bila su dovoljna da se utvrdi prisustvo baltičkog ćilibara u raznim praistorijskim kulturama Evrope, između ostalog i na Balkanskom poluostrvu i na Sredozemlju. Baltički ćilibar u tim područjima sigurno potvrđuje da je još u praistoriji postojala neka vrsta trgovačke komunikacije između severa i juga Evrope. Ćilibar koji se iz bronzanog i gvozdenog doba zadržao na

Balkanskom i Apeninskom poluostrvu, kao i na Egeju, u potpunosti zadovoljava sva tri kriterijuma što ih je Bek postavio kao uslove za utvrđivanje sistema ondašnje trgovine ćilibarom.

Prvi kriterijum je autentičnost, što znači da je ispitivanjem pouzdano utvrđeno baltičko poreklo ćilibara i da se u konkretnom slučaju ne radi o nekoj lokalnoj smoli. Na taj način, infracrvena spektrografija pokazala je nesumnjivo prisustvo baltičkog ćilibara u Mikenji, kao i na tlu Centralnog i Zapadnog Balkana i Italije. Pouzdano je baltički ćilibar ustanovljen takođe i u kneževskim grobovima centralne Evrope u gvozdeno doba, bez obzira na mnogo manje količine raspoloživih uzoraka. (P. Wells 1980: 43) Drugi Bekov kriterijum polazi od nemogućnosti da se ispitani materijal obezbedi u lokalnim uslovima, tj. na licu mesta gde je nađen. To znači da se arheološki nalazi ćilibara na datim područjima nisu mogli obezbediti nikako drukčije osim uvozom. Treći Bekov kriterijum odnosi se na količinu ćilibarskih nalaza u tom području: najmanje tri ćilibarska artefakta sa nekog lokaliteta mogu poslužiti kao dokaz da je do tog područja dospela praistorijska trgovina ćilibarom dok usamljeni i pojedinačni nalazi mogu biti rezultat pukih slučajnosti. Hiljade ćilibarskih predmeta iz praistorijskih grobova u Italiji, Sloveniji, zapadnom i centralnom Balkanu i u Grčkoj više nego čvrsto dokazuju postojanje dosta razvijene trgovačke mreže u praistoriji, mreže u kojoj je sam ćilibar bio samo jedan od artikala u složenom sistemu praistorijske trgovine i razmene. Taj sistem u celini verovatno nikad neće moći do kraja biti rekonstruisan. (C. Beck 1985b)

Osim infracrvene spektrografije, u modernoj nauci postoje i druge fizičko-hemijske metode za utvrđivanje sastava ćilibara, kao što su: gasna hromatografija, hromatografija tankog sloja (thin layer), spektrometrija mase, nuklearno-magnetska rezonanca i neutronska aktivizacija. Sve te metode daju uglavnom slične rezultate i mogu da posluže za proveru rezultata infracrvene spektrografije, koja je nesumnjivo najjednostavnija, najbrža i najekonomičnija metoda za utvrđivanje porekla ćilibara. (C. Beck 1985b: 201) Prednosti savremenih fizičko-hemijskih analiza pomogle su arheolozima da sa većom sigurnošću govore o prisustvu baltičkog ćilibara na jugu Evrope i u Sredozemlju. Zahvaljujući tim saznanjima, ćilibar je postao siguran pokazatelj nekadašnjih kulturnih preobražaja, koji su tekli uporedo sa razvitkom praistorijske trgovine. Budući da promet ćilibarom ne govori samo o stazama ćilibarskog puta u praistoriji, nego i da svedoči o kulturnim, ekonomskim i trgovačkim dodirima među udaljenim zajednicama, ispitivanja porekla i odredišta ćilibara

u velikoj meri upotpunjuje sliku o praistorijskom društvu. Istovremeno, analiza ćilibara u širem sklopu praistorijskih kultura - koje su se međusobno mogle više ili manje razlikovati - omogućuje upoznavanje sa unutrašnjom društvenom strukturom tadašnjih zajednica i ukazuje na raspodelu prirodnih i društvenih dobara, odnosno na veću

ili manju otvorenost pojedinih sredina. U tome smislu, posebno su zanimljivi rezultati analize ćilibara u mikenskoj i pretklasičnoj Grčkoj, u predrimskoj Italiji, u bronzano i grvozdeno doba Centralnog i Zapadnog Balkana, te u bogatim kneževskim grobovima gvozdenog doba u srednjoj Evropi.

4. Praistorijski ćilibar u Sredozemlju: Bliski istok, mikenska i pretklasična Grčka, Italija, Sardinija, Korzika, Španija

Nalazi praistorijskog ćilibara u Sredozemlju, koji su dugo bili predmet pažljivih ispitivanja u arheološkoj nauci, bili su značajna svedočanstva o trgovini i kulturnim dodirima među udaljenim krajevima ondašnje Evrope. Prisustvo ćilibara na istočnim obalama Sredozemnog mora pre sredine drugog milenijuma pre n.e. posvedočeno je raznim nalazima koji se ponekad teško mogu proveriti. Tako je, na primer, u nauci bilo govora o ćilibaru još u starom Egiptu, 3500. godina pre naše ere, ali su kasnije analize pokazale da se tu radi o smolama druge vrste. S većom sigurnošću, o ćilibaru se u Egiptu može govoriti tek od XVIII dinastije (1552.-1306. g. p.n.e.). Dve ćilibarske perle, koje pripadaju Šlimanovoj zbirci nakita iz Troje i koje se smatraju važnim dokazima o istočnim smerovima ćilibarskog puta (G. Childe 1973: 78; B. Srebrdoljski 1984: 95), verovatno nisu ni pripadale trojanskim nego mikenskim nalazima, s kojima su se slučajno izmešale u samoj zbirci. (W. Dörpfeld 1902: 340) Ponegde se, takođe, govori i o predmetima od praistorijskog ćilibara iz Male Azije, Persije i Mesopotamije, ali je i tu neizvesno i nepouzđano da li je reč o ćilibaru ili o drugim fosilnim smolama.

Postoje nagoveštaji da je ćilibar bio jedan od činilaca u uspostavljanju kulturnih veza između srednje Evrope i Bliskog Istoka. Pretpostavljeni put ćilibara ka jugu išao je istočnom trasom u dva smera: preko Grčke i preko Kavkaza. U knjizi *Kulture bronzanog doba u centralnoj i istočnoj Evropi*, Marija Gimbutas izašla je s tvrdnjom da o

tim vezama, pored ćilibara, govori i jedna bronzana figura sirijskog ili anadolskog porekla, koja prikazuje boga-gromovnika, a koja je pronađena u Litvaniji. Statueta je, na osnovu sličnih nalaza sa Bliskog Istoka, datirana u period između 1500. i 600. godine pre n.e., dakle u krajnje širok raspon. (M. Gimbutas 1965: 89) Govoreći o ćilibaru pronađenom na tlu zapadne Ukrajine, Marija Gimbutas pretpostavlja da je ta oblast bila na istočnom kraku ćilibarskog puta ka jugoistoku i da je tim putem ćilibar stizao sve do Asirije. Kao dokaz za tu tvrdnju ona navodi ćilibarsku statueta asirskog kralja Asurnasirpala (885-860 pre n.e.), nađenu na obalama Tigrisa, kao i ćilibarske perle, otkopane u temeljima hramova u Ašuru i Vavilonu. Hemijska - mada ne i spektrografska - analiza ovog nalaza pokazala je njegovo baltičko poreklo. (M. Gimbutas 1965: 104) Novija proučavanja ćilibara na Bliskom Istoku, koja je izvršila Džoan Tod (Joan Todd), sa univerziteta San Hose u Kaliforniji, pokazala su da se ćilibar na tom području - posebno onaj iz Palestine - najpre može vezati za razdoblje kraja mikenske civilizacije i za živa pomeranja koja su se dešavala u istočnom Sredozemlju krajem II milenija pre n.e. Primerke ćilibara nađene u Akzivu (Akhziv), na morskoj obali između Izraela i Libana, ona dovodi u neposrednu vezu sa mikenskim izbeglicama, koje su se tamo naselile. Dosta slobodno, Džoan Tod ovo tvrđenje potkrepljuje izvesnim stilskim odlikama pronađenih ćilibarskih predmeta: jedna lepa figura lava i ćilibarske perle, koje su u nauci poznate kao

perle tipa Tirins, po njenom mišljenju mogu se dovesti u vezu samo s mikenskim zanatskim centrima. (J. Todd 1985: 292-296) Izvršena je takođe i spektrografska analiza više od stotinu uzoraka ćilibara sa Bliskog Istoka. Pokazalo se pouzdanim da je baltički ćilibar bio prisutan na mnogim tamošnjim lokalitetima poznog bronzanog i gvozdenog doba, i da se njegovo prisustvo produžilo i tokom rimskog, vizantijskog i arapskog perioda. U Palestini dosad nisu nađeni primerici ćilibara koji bi se mogao datirati pre 1500. godine pre n.e., ali postoje indicije da bi u Mesopotamiji moglo biti i starijih ćilibarskih nalaza. Takav nalaz je jedna ćilibarska perla iz Ešnune (Eshnunna), koja se (bez ikakve analize) datira u 2500-2400. godinu pre n.e., mada kao pojedinačan nalaz ne daje dovoljno osnova za tako smela zaključivanja. (J. Todd 1985: 298)

Isti je slučaj i sa nalazima iz Grčke, gde se prisustvo ćilibara ne može sa sigurnošću utvrditi pre poznoheladskog perioda I, tj. oko 1600. godine pre n.e. (A. Harding, H. Hughes-Brock 1974: 146:147), kada se kulturna situacija u vezi sa ćilibarom na Mediteranu bitno menja. Najviše ćilibarskih predmeta, koji su pronađeni na nalazištima mikenske civilizacije, potiče upravo iz razdoblja LH I, kada je i trajalo cvetno vreme te kulture. U tzv. šaht-grobu Omikron, u krugu grobova B, koji se datira oko 1600. godine pre n.e., uz druge bogate nalaze pronađeno je i 122 komada ćilibara. U nešto mlađem krugu grobova A, u čuvenom šaht-grobu IV, gde su nađene tri poznate mikenske zlatne maske, krune i drugi raskošni predmeti koji dokazuju bogatstvo i snagu mikenskih moćnika, bilo je čak 1290 komada ćilibara. Uključujući i nalaze iz drugih grobova u Mikeni, u Peristeriji, u tolosu 3 i u Pilosu, tolos 4, na tom području otkriveno je ukupno 1560 predmeta od ćilibara vezanih za period LH I. U narednom razdoblju LH II (1500. godine pre n.e.), veći broj nalaza koncentrisan je na Argolidu i u područje Pilosa. Najbogatije otkriće sa ćilibarom je grob iz Kakovatos, u kome je nađeno 510 ćilibarskih perli. U Peristeriji, tolos 2, pronađeno je oko 100 ćilibarskih predmeta, a u Mikeni, u grobu 518, još 122 komada. Izvesna količina ćilibara iskopana je i u Pilosu, u tolosu 4. U poznoheladskom razdoblju LH I-II ćilibar je organičen pretežno na Peloponez, i to naročito na sloj tzv. šaht-grobova. (A. Harding, H. Hughes-Brock, 1974: 147-152)

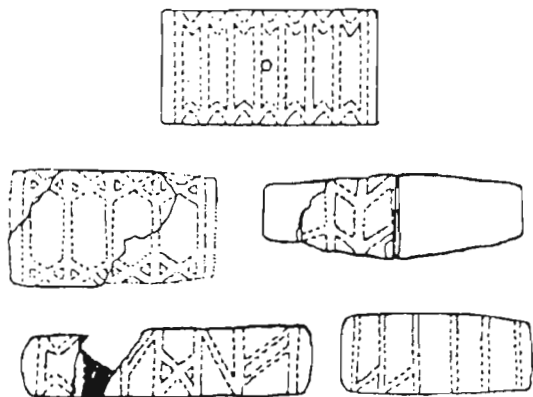
Lako je uočljiva izvesna disproporcija u nalazima ćilibara između vrlo bogatih grobova u Mikeni, Pilosu i Kakovatosu, koji su sadržali mnogo ćilibara, i drugih grčkih područja na kojima uopšte nije bilo ćilibara. Ta okolnost upućuje na dalja proučavanja društvenih odnosa u praistorijskim

mikenskim zajednicama, pošto se i promet ćilibarom može dovesti u vezu s naglim bogaćenjem mikenskog vladajućeg sloja, u čemu je upravo trgovina morala igrati vrlo važnu ulogu. (C. Renfrew 1972: 467-468) U kasnijim razdobljima mikenske civilizacije, počevši od perioda LH III-A, situacija sa ćilibarom donekle se menja. Ukupna količina ćilibarskih nalaza je manja, ali su predmeti od ćilibara raspoređeni u mnogo više grobova i na znatno široj teritoriji. Ćilibar se pojavljuje i u centralnoj Grčkoj, na ostrvima, zatim na Kritu i na Kipru, pa i na istočnom Sredozemlju u krajevima koji su bili u sferi mikenskog uticaja - što potvrđuju nalazi iz Ugarita u Siriji (A. Harding, H. Hughes-Brock 1974: 153), odnosno sa potonulog trgovačkog broda kod Ulu Buruna. (G. Bass 1987: 693-733) U periodu LH III-B ćilibara je još manje, ali se pred kraj mikenskog razdoblja (LH III-C: od 1200. pre n.e.) ponovo javlja u nešto većim količinama, što dozvoljava pretpostavku da je trgovina ćilibarom u to vreme ponovo oživela. Prema ukupnim numeričkim podacima kojima se služe Harding i Hjuž-Brok, statistika pokazuje stalno opadanje ćilibarskih nalaza i očigledan nesklad u distribuciji: u periodu LH I konstatovano je 1560 komada, u periodu LH II 850, a u periodu LH III oko 500 komada ćilibara. (A. Harding, H. Hughes-Brock 1974: 148-149)

Veći broj ćilibarskih perli iz mikenskog razdoblja podvrgnut je infracrvenoj spektrografskoj analizi, koja je utvrdila da je najveći broj primeraka baltičkog porekla: od 264 ispitana predmeta, 230 komada bilo je baltičkog porekla. (C. Beck 1974: 170-172, 1966; C. Beck, G. Southard, A. Adams 1968) Taj podatak, između ostalog, govori i o tome da je u praistoriji ćilibar sa Baltika pouzdano nalazio svoj put do Sredozemlja i da bio značajan činilac u opštem sistemu trgovine i razmene vezane za mikensku civilizaciju. Međutim, broj i raspored ćilibarskih nalaza u mikenskoj kulturi ne daju podatke o ritmu i kontinuitetu trgovačke razmene između juga i severa, tako da dva ugledna istraživača ćilibara - Antoni Harding i Helen Hjuž-Brok - čak dozvoljavaju i pretpostavku da je sav ćilibar, koji su u to vreme zatekao u Mikeni, mogao stići sa Baltika u svega tri pošiljke! "Prva pošiljka, očigledno najveća, stigla je oko 1600. godine pre n.e. i dospela do šaht-grobova i ranih bogatih grobova iz područja Pilosa. Fizički je moguće da je samo jedan čovek doneo ćilibarske komade u Mikenu, drugi u Pilos, treći u Kakovatos. Sve ostalo moglo se distribuirati iz ova tri glavna centra. Nije potrebno pretpostavljati da su dalje količine ćilibara stizale u Grčku u periodima LH II-B i LH III-A/1, jer je ta količina u svakom slučaju bila mala, pa je lako mogla biti razmenjena iz lokalnih centara

tog doba. ... Sledeća pošiljka nije morala stići sve do oko 1200. godine pre n.e., dakle do prelaznog perioda epohe LH B-C." (A. Harding, H. Hughes-Brock 1974: 153)

Baltički ćilibar nađen u Grčkoj, najčešće ima oblik bikoničnih i ovalnih perli. Taj način oblikovanja zahtevao je, verovatno, najmanje truda pri gruboj obradi i najbolje je odgovarao prirodnom obliku ćilibarskog grumenja. S druge strane, perle su se najlakše mogle upotrebiti za jednostavan nakit, jer su se lako nizale i kombinovale s drugim materijalima; u stvari, ćilibarski predmeti, nađeni i na drugim stranama, najčešće su upravo u obliku perli, koje su karakteristične za kulturu ćilibara u praistorijskoj Evropi. Neke od takvih jednostavnih ćilibarskih perli imale su i u Grčkoj perforaciju u obliku slova V, što je takode odgovaralo obradenom praistorijskom ćilibaru sa šireg evropskog područja. U bogatim grobovima Mikene i Kakovatosu i na nekim drugim lokalitetima pronađene su, doduše, i perle razvijenijeg tipa. To su, na prvom mestu, tzv. razdelnice odnosno ćilibarske pločice za razdvajanje pojedinih segmenata u đerdanu (spacer-plate), kakve su nađene u šaht-grobovima Omikron IV-V u Mikeni, u Kakovatosu, tolos A i IV, u kompleksu grobova u Pilosu (Tolos II), zatim u Peristeriji i na nalazištu Kanijale Teke (Khaniale Tekke) u blizini Knososa na Kritu. Takve pločice su uglavnom trapezoidnog i pravougaonog oblika, izbušene na više mesta kako bi kroz te rupe moglo biti provučeno nekoliko niti od kojih je bila načinjena orglica. U Kakovatosu su, osim njih, nađene i prstenaste ćilibarske perle, kao i ukrasni privesci u obliku osmice i tri spojena kruga, koji su - s jednim izuzetkom iz Mikene - nađeni samo u Kakovatosu.

Ćilibar iz Kakovatosu (J. Clark 1952).

Posebno je značajan i zanimljiv oblik ćilibarskih perli nađenih u jednoj ostavi u Tirinsu. Po mestu nalaza, te perle se nazivaju perlama tipa Tirins, a u Grčkoj se vezuju za horizont LH III-C (posle

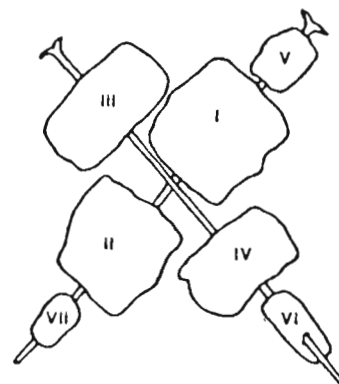
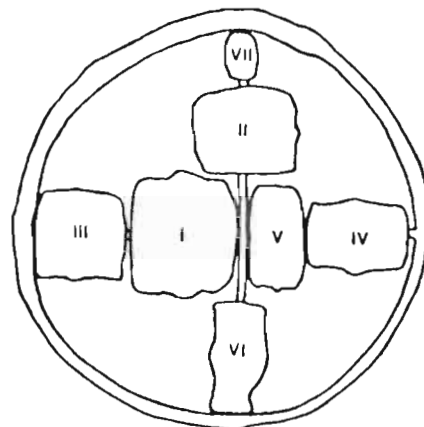
1200. pre n.e.). Karakteristične su po tome što na izduženom bikoničnom ili valjkastom obliku po sredini imaju ispupčeni hrbat. (A. Harding - H. Hughes-Brock 1974: 157). Perle toga tipa pronađene su na gotovo čitavom mediteranskom području - na obe jadranske obale, u Grčkoj, na Kritu, Rodosu i u Siriji, potom na Liparskim ostrvima i na Sardiniji. Dosad nije pouzdano utvrđeno otkud potiču perle ovoga tipa: ne zna se ni poreklo oblika ni mesto izrade ovakvih perli od ćilibara, za koji je spektroskopskom analizom utvrđeno da je baltičkog porekla. (C. Beck, G. Southard, A. Adams 1968: 9-14) Nalaz iz Tirinsa zanimljiv je i po tome što su perle sa tog lokaliteta bile deo jedne čudne konstrukcije nakita načinjenog od zlatne žice. Reč je o tzv. točkovima, ispletanim kružno u obliku korpi, sa paocima u vidu krsta - ti paoci bili su načinjeni od nanizanih perli tipa Tirins. U nauci je bilo raznih pokušaja da se objasni prava svrha ovih "točkova" ili "korpi" od ispletene zlatne žice sa perlama od ćilibara, ali se još nijedna pretpostavka nije pokazala uverljivom i zadovoljavajućom. Najčešće se smatralo da su u pitanju neke "krune" ili "točkovi", (C. Beck, G. Southard, A. Adams 1968: 6-8), ali su Kurt Bek i njegovi saradnici odskora izašli s tezom da je reč o "korpama", budući da su zlatne žice bile upletene na način koji se koristi pri pletenju korpi. Čak je i presek zlatne žice u ovom nakitu polukružnog oblika, što takode podseća na pruće pripremljeno za pletenje korpi. Svoje tumačenje forme ovih predmeta, Bek je zasnovao na ponešto nategnutoj pretpostavci da oni možda mogu da simbolizuju zlatne korpe sa hiperborejskim darovima, među koje naravno spada i ćilibar. (C. Beck, G. Southard, A. Adams 1968: 15-18) Za nauku je svakako važniji podatak da se način izrade ovih predmeta može dovesti u vezu sa nekim uzorima iz srednje Evrope, (C. Beck, G. Southard, A. Adams 1968: 18; S. Marinatos 1960: 151-157), što bi otvorilo i pitanje prometa zlatom i zlatarskim nakitom u praistoriji. Zagonetne perle iz Tirinsa nisu dale odgovor ni na druga pitanja: da li su i drugi primerci ćilibarskih Tirins-perli, nađeni na Sredozemlju, takode bili u sklopu sličnog zlatnog nakita, ili su "točkovi" ili "korpe" iz Tirinsa jedinstven nalaz, dok su same ćilibarske perle tipa Tirins bile korišćene i uobičajene i u drugom nakitu, na šta bi upućivao nalaz ogrlice iz Debelog vrha u Sloveniji. (B. Teržan 1984)

Ranije je već navedeno da su neke forme ćilibarskih perli - pre svega perle iz Kakovatosu i ćilibarski disk iz Knososa - u nauci posmatrane kroz upoređenja sa nalazima iz centralne Evrope i kulture Veseks u Britaniji. Izvesna hronološka odstupanja donekle su poljuljala ovu komparaciju,

mada se ne mogu osporiti izvesne sličnosti između nekih evropskih i mikenskih nalaza. Paralele se nameću pre svega u proučavanju forme čilibarskih razdelnica, kakve su nađene u Mikeni i Kakovatosu, a koje imaju neku vrstu pandana u nalazima iz Nemačke i Engleske. Utvrđeno je, naime, da je u srednjoj Evropi postojao jedan tip čilibarskih ukrasa iz perioda 1600-1500. godine pre n.e. koji je oblikom odgovarao ovim razdelnicama, što bi moglo ~~da~~ ide u prilog tvrdnjama o mikenskim uticajima na zapadu, mada su mikenski dodiri sa srednjom i zapadnom Evropom i dalje neutvrđeni. Sama analiza tog čilibara na obema stranama pokazala je njegovo baltičko poreklo, pa nema razloga da se odbaci mogućnost da su pojedini predmeti od čilibara i na jug (do Mikene) i na zapad u (Vaseks) dospevali u određenom obliku. (A. Harding 1984: 68-87; T. Smith 1987: 46-49; C. Beck, S. Shennan 1991: 133-135) Sličnosti zlatnih točkova (korpi) iz Tirinsa sa predmetima srednjoevropskog zlatarstva onog doba upućuju na to da su izvesni kontakti mogli trajati i do 1200. godine pre n.e., a možda čak i nešto duže. (S. Marinatos 1960: 151-157; A. Harding, H. Hughes-Brock 1974: 158) Među naučnicima koji se bave čilibarom postoji i mišljenje da je gotovo sav čilibar, koji je pronađen u mikenskoj Grčkoj bio uvezen u obrađenom obliku, u vidu gotovih perli, (H. Hughes-Brock 1985: 259) što bi se teško moglo dokazati, s obzirom na činjenicu da su jednostavne čilibarske perle raširene i univerzalan oblik praiistorijskog čilibara i da jedino perle iz Kakovatosa i razdelnice određenije sugerišu izvesna upoređivanja sa srednjom Evropom. S druge strane bilo je čak i pretpostavki da se zapis *re-di-na-to-mo* (onaj koji seče smolu), nađen na tablicama sa linearnim B pismom u Pilosu, odnosi na zanatliju koji radi na obradi čilibara, mada ima razloga i sumnja da je verovatno reč o nekome ko je radio sa smolom. (H. Hughes-Brock 1985: 259) Perle tipa Tirins i njihovo rasprostranjeno prisustvo na Mediteranu, a posebno na Jadranu, potvrđuju da je obrađeni čilibar imao nesumnjivu prođu i da je bio značajan činilac u kulturnim i trgovačkim odnosima sredozemnih populacija u mikensko doba.

Jedno skorašnje otkriće (1984. g.) potonulog istočnomediteranskog trgovačkog broda, na turskoj obali kod Ulu Buruna, blizu Rodosa, čije se potapanje datira oko 1350. godine pre n.e., dalo je dragocene podatke o obimu i karakteru praiistorijske trgovine u Sredozemlju. Bogati i raznovrsni tovar ovog broda, koji je sa istoka plovio ka mikenskim centrima u Grčkoj, bio je sastavljen od mnogih artikala: bakrenih ploča izlivenih u obliku razapete kože, kalaja, koturova sirovog stakla za preradu, egzotičnog drveta, amfora punjenih aro-

matičnim smolama, neobrađene slonovače, nojevih jaja, itd. Na brodu je takođe bilo i oružja, kamenih glava za buzdovane, kananskih mačeva od bronz, mikenske keramike, zlatnih posuda, noževa, i još mnogo sitnijih predmeta karakterističnih za istočnomediteransku mešavinu kultura u mikensko doba. Na tom brodu je takođe nađen i nekoliko bikoničnih čilibarskih perli, koje su, zajedno sa drugim sitnicama (cilindrični pečat, tablice, nakit) mogli pripadati vlasniku ili kapetanu trgovačkog broda, odnosno nekome od putnika. (G. Bass 1987) Ono što naročito pada u oči kod ovog podmorskog nalaza, jeste okolnost da su veće količine robe na brodu bili polufabrikati i sirovine spremni za doradu i preradu, i kao takvi istovremeno vrlo pogodni za trgovinu i obračunavanje. Bakar, kalaj, staklo i slonovača transportovani su i prodavani u standardnim formama i veličinama, koje su svakako olakšavale trgovačko sporazumevanje. Sasvim je prirodno pretpostaviti da su se na

Točkovi iz Tirinsa (C. Beck, G. Southard, A. Adams, 1968).

nekom sličnom trgovačkom brodu iz istog vremena, koji je ka mikenskom svetu dolazio sa severnih obala Jadranskog mora, među drugom robom

mogle nalaziti i ćilibarske perle u sličnom poluobrađenom obliku, kakve su uistinu i rasejane po grčkim i balkanskim nalazištima iz praistorije. Najveći broj perli, koje su pronađene u mikenskoj Grčkoj bio je više ili manje standardnog oblika, u vidu bikoničnih i ovalnih zrna izbušenih po sredini. Ukoliko bi bila tačna pretpostavka da je tako poluobrađeni ćilibar stizao do Grčke, te standardne forme mogle su ubrzati i olakšati opšti promet ćilibarom po Sredozemlju i učiniti ga jednim od onih dobara kojim se nije samo lako trgovalo nego i za koja se sigurno mogla dobiti određena, visoko cenjena protuvrednost.

Tragovi ćilibara mnogo teže se mogu pratiti u doba gašenja mikenske civilizacije i uzburkanih migracija, koje su potom izmenile sastav i kulturu Grčke, Balkana, Sredozemlja i Evrope. Izvesno je jedino to da se u tzv. mračno doba Grčke promet ćilibarom osetno smanjio, mada nikad nije bio prekinut ili sasvim obustavljen. Između postmikenskog doba, kada je u Grčku stizalo malo ćilibara, i VIII veka pre n.e. nalazi ćilibara su toliko retki da neki naučnici - kao što je Strong - takve sporadične i pojedinačne nalaze smatraju ostacima iz mikenske epohe. U te zaostale nalaze Strong svrstava ćilibar iz Diktinske pećine na Kritu i iz ostave kod Artemisiona na Delosu. (D. Strong 1966: 22) Sličnog je mišljenja i A.B. Snodgrass (Snodgrass), koji ipak dozvoljava mogućnost da je u protogeometrijsko vreme (XI vek p.n.e.) bilo nekog prometa ćilibarom na zapadnim grčkim obalama i na jonskim ostrvima. Ćilibar nađen na Kefaloniji, posebno u Metaksati (Metaxata) i Lakitri (Lakkithra), gde je iskopano dosta ćilibara, on dovodi u vezu sa trgovačkim prometom, koji je jonska ostrva povezivao sa Jadranom. (A. Snodgrass 1971: 243, 248). S druge strane, isti autor je izričit u tvrdnji da između XI i VIII veka pre n.e. u Grčkoj nema ćilibara - sem neke dve perle iz Kardijanija (Kardiani) na Tenosu, koje potiču još iz IX veka. (A. Snodgrass 1971: 248; D. Strong 1966: 22) U VIII veku pre n.e. ćilibar je ponovo nešto rašireniji po Grčkoj, mada više nikad neće dospeti do onih količina kakve su poznate iz ranog mikenskog doba. Tako je, na primer, u Parahori, u blizini Korinta, u horizontu iz VIII veka, pronađen jedan ćilibarski privesak; ćilibarska figurica u obliku ptice, iz groba 56 na Kerameikosu, pripada istom vremenu. (D. Strong 1966: 22) Docnije, u kasnom VIII veku i u VII veku pre n.e. ćilibar u Grčkoj nije bio tako redak. To potvrđuju nalazi iz Lindosa na Rodosu, gde je iskopano 212 komada ćilibara, zatim iz Etosa (Aetos) na Itaki, gde je nađeno 46 komada, te iz Perahore, gde su ukupno otkrivena 54 komada ćilibara, među kojima i neki izrezbareni primerci ćilibarskih pečata. (D. Strong 1966: 22)

U nekim slučajevima, taj retki grčki ćilibar iz postmikenskog doba bio je ugrađen u složenije primerke zlatnog nakita. U tom smislu vrlo je značajan i zanimljiv nalaz iz Kaniale Tekea, kod Knososa na Kritu, koji je datiran u VIII vek pre n.e., a u kome su tri kružna priveska od tamnog, zlatom optočenog ćilibara sastavni deo ogrlice izrađene od zlata i gorskog kristala. Komadi ćilibara u obliku diska ugrađeni su u zlatne viseće priveske polumesečastog oblika, koji su zlatnim lančićima okačeni o veći polumesečec od zlata i kristala; zlatni lanac, na kome je ta ogrlica visila, imao je završetke izrađene u obliku zmijskih glava. Veruje se da ti polumesečasti privesci svojim oblikom ukazuju na feničanske uticaje, tj. na izvesnu orijentalizirajuću stilizaciju. (A. Snodgrass 1971: 267; R. Higgins 1961: 109) Trag tog stila zapaža se i na nakitu iz Eleusine, gde su u dva groba nađene zlatne naušnice sa ćilibarom. Strong je uveren u feničanski stil ovih, pa tvrdi kako je upravo takav ćilibarski nakit opisan u *Odiseji*, na mestu gde feničanski trgovac nudi ženama zlatan i ćilibarski nakit. (Homer, *Odiseja*: XV/460; A. Snodgrass 1971: 270; D. Strong 1966: 22) I u VII veku ćilibar je bio više korišćen u kombinaciji sa drugim nakitom nego što je sâm služio kao ukras ili bio nošen kao derdan od nanizanih ćilibarskih perli. U svetilištu Ortijiske Artemide u Sparti pronađene su ćilibarske inkrustacije u predmetima od slonovače i jedna ćilibarska figurica u obliku ovce. U istom razdoblju, ćilibar se koristio i kao ukras na fibulama, o čemu svedoče nalazi iz istog spartanskog svetilišta, odnosno iz Perahore. Ista takva upotreba ćilibara bila je u gvozdeno doba dosta raširena u Italiji i na Balkanu, a takode i u Maloj Aziji, odakle potiču ćilibarske glave raznih igala, perle i privesci, kakvi su nađeni u Efesu, u kulturnim slojevima s kraja VII veka pre n. e. (D. Strong 1966: 22-23)

U grčkim kolonijama u južnoj Italiji, ćilibar je nesumnjivo imao istu vrednost i istu upotrebu kao i u matičnim zajednicama, bez obzira na to što su te kolonije bile izložene većem zračenju ćilibarom bogatih predela Etrurije, Picenuma i Apulije. Tako su, na primer, ukrasne kombinacije ćilibara i slonovače nalažene podjednako i na arhajskim lokalitetima u Grčkoj, u južnoj Italiji (Kuma i Sirakuza), pa čak i u Etruriji. Lep i zanimljiv primerak, koji govori o tom stilskom jedinstvu, predstavljaju votivne oči od ćilibara i slonovače, pronađene ne samo u Kumi nego i u Kjuziju. Italski uticaji svakako nisu bili beznačajni. Strong čak zaključuje da "posle 600. godine pre n.e. želja za ćilibarom sasvim prelazi na periferiju grčke kolonizacije. Arhajski ćilibar iz južne Italije - koji inače mnogo duguje grčkoj umetnosti - u celini se pre može smatrati italiskim no grčkim." (D. Strong 1966: 23)

Taj italski čilibar bio je, između ostalog, i u neposrednoj vezi sa praistorijskim čilibarom u Jugoslaviji, koji se tumači kao deo tzv. arhajskog importa. Iako nisu naročito brojni, nalazi čilibara u Epiru i u Makedoniji deo su jedinstvenog arheološkog materijala iz bronzanog i gvođenog doba na balkanskom zaleđu. (N. Hammond 1972: 260, 347, 351, 353, 360, 368, 398; 1967: 330-331, 367)

Područje Apeninskog poluostrva, koje svojim prirodnim položajem povezuje srednju Evropu sa Sredozemljem i svoju dugu obalu otvara istočnim i zapadnim uticajima, još u bronzano i gvozdeno doba imalo je izuzetnu važnost u prometu i distribuciji čilibara. Takva posrednička uloga Italije zadržala se i u vreme rimskog carstva. Mnogobrojnim istraživanjima koja su dosad izvršena na teritoriji Italije otkriveno je više arheoloških nalazišta obradenog čilibara baltičkog porekla, što potvrđuje pretpostavke da je do Sredozemlja čilibar stizao preko balkanskih i apenionskih oblasti i da je upravo na severnim obalama Jadranskog mora bilo neko veliko središte trgovine čilibarom u praistoriji Evrope. Na tom području, čilibar je pronađen u svim kulturnim slojevima od bronzanog doba do rimske epohe, ponekad čak i u znatnim količinama koje su omogućile pažljivu stručnu i naučnu analizu raznovrsnih čilibarskih nalaza.

U novije vreme izuzetnu pažnju proučavanju italskog čilibara posvetila je Nučija Negroni Katakjo, sa Univerziteta u Milanu, koja je u velikom broju svojih radova - najčešće povezanih zajedničkim opštim nadnaslovom "Problematika čilibara u italijanskoj protoistoriji" - razmotrila mnoge važne vidove prodiranja čilibara u Italiju, trgovačke puteve duž Apeninskog poluostrva, centre obrade čilibara, te geografiju, hronologiju i tipologiju najznačajnijih nalaza. Zbog izuzetnog mnoštva čilibarskih nalaza u Italiji ona se u svojim proučavanjima ograničila uglavnom na obradeni čilibar i na razne figuralne predstave u čilibaru, ostavljajući sasvim po strani mnoštvo neobrađenih perli kako amorfne tako i jednostavnog geometrijskog oblika. Čak i takvo ograničenje grade nije pomoglo da se obimni čilibarski materijal iz Italije u celini obradi u arheološkom smislu i da se poveže u jedinstvenu sintezu. Istraživanja i analize još traju. U Institutu za arheologiju Univerziteta u Milanu trenutno radi ekipa arheologa angažovana sa zadatkom da popuni i sredi dokumentaciju figuralnog čilibara u italijanskoj praistoriji. Na osnovu dosad proučenih podataka, glavne postavke za celovitu studiju o italskom čilibaru Nučija Negroni Katakjo dala je u preglednoj, temeljno urađenoj raspravi "Protoistorijski figuralni čilibar u sklopu opšte studije o drevnom čilibaru" (N. Negroni Catacchio 1978a), kao i u sintetskom pregledu "*Čilibar: obrada i*

trgovina u predrimskoj Italiji". (N. Negroni Catacchio 1989)

Polaznu tačku u proučavanju praistorijskog čilibara u Italiji čine brojna nalazišta iz bronzanog doba u severnim oblastima. Ti nalazi dovode se u vezu sa čilibarskim putem, koji je u bronzano doba jednim od svojih krakova najverovatnije išao preko alpskih prelaza i silazio u Italiju kao na prvu prolaznu stanicu za dalju distribuciju čilibara po Sredozemlju. (N. Negroni Catacchio 1978: 83-84; 1971, 1975) U pozno bronzano doba mnogo veći značaj dobilo je područje severnog Jadrana, gde je u vreme raspada mikenske civilizacije možda bio jedan od centara za izradu čilibarskih perli. Zamašan broj čilibarskih perli tipa Tirins, koji je pronađen duž severnih obala Jadranskog mora na italijanskoj i balkanskoj strani, nesumnjivo ukazuje na važnost tog područja za obradu i redistribuciju čilibara. U tom smislu, posebno je indikativan nalaz takvih perli na lokalitetu Fratezina Polezina u delti Poa, gde su opšti uslovi nalaza, neki bronzani predmeti i neobrađeni čilibar upućivali na verovatnoću da je u pitanju bila radionica za preradu čilibara. (N. Negroni Catacchio 1978, 1972b)

Takvi centri iz perioda starijeg gvođenog doba u severnoj Italiji bili su na trasi čilibarskog puta - mnogo materijala moglo je doći i proći tim putem, pa se dosta i zadržalo. U dodiru sa etrurskom kulturom u VIII i VII veku, područje severne Italije, Venecije i Julijskih Alpa, sve do Dolenjske u Sloveniji, činilo je jednu zasebnu kulturnu sredinu, poznatu pod nazivom *kultura situla*. Bronzane posude za vino (nalik na kofe), ukrašene iskucavanjem, sa prizorima iz svakodnevnog života, dale su osnovni pečat, pa i samo ime, ovom kulturnom sloju u evropskoj praistoriji. Bogatiji društveni krugovi, čiji je život bio odslikan na situlama, ojačali su u trgovini sa ništa manje bogatim etrurskim središtima; s obzirom na bogata nalazišta čilibara sa tog područja, izvesno je da je i čilibar, zajedno sa metalom, bio važan činilac te trgovine. Kulturni impulsi i uticaji širili su se uz trgovinu, između ostalog i Jadranskim basenom. (J. Boardman 1971: 132; T.G.E. Powell 1971: 183) Nekropole koje su pripisane kulturi situla bogate su nalazima čilibara, koji je i na ovom području - kao i na drugim stranama, uostalom - bio prvenstveno korišćen za ženski nakit i talismane. (L. Bonfante 1985: 276-287, 1981) Važnost čilibara može se oceniti i prema značajnim lokalitetima kulture situla u području Este, u severnoj Italiji, gde je u horizontima od VIII do IV veka pre n.e. nađeno mnogo čilibarskih predmeta. U toj kulturi čilibar se rado koristio i kao ukras na fibulama. Segmenti od kosti i čilibara često su oblagali lukove

bronzanih fibula, mada je bilo dosta ogrlica od ćilibarskih perli izmešanih sa staklenim i fajansnim zrnima. Za razliku od poznatih lepih primeraka od obradene kosti iz kulture Este, ćilibar se na tom području obrađivao sasvim jednostavno, u obične geometrijske forme, pa u tim krajevima i nema nalaza figuralnog ćilibara. (A. M. Chieco Bianchi, L. Calzavara Capuis 1985) Ostavljajući po strani takve mnogobrojne ćilibarske nalaze iz gvođenog doba na tlu Italije, kao što su i brojne perle bez figuralne ornametacije iz proto-vilanovskog razdoblja, (N. Negroni Catacchio 1978; D. Strong 1966: 24), naučna interesovanja usmerena su prvenstveno prema figuralnim predmetima od ćilibara koji se u Italiji javljaju posle VIII veka pre n.e. Od tog vremena, pa sve do početka IV veka pre n.e. traje epoha punog procvata ćilibara na Apeninskom poluostrvu. Najstariji horizont figuralnog ćilibara iz VIII veka pre n.e. vezuje se za etrurske centre - o čemu svedoče nalazi iz Veija i Vetulonije - odnosno za kulturne slojeve u Picenumu, gde je nađeno dosta ćilibara iz ovog razdoblja. Smatra se da je u VIII i VII veku pre n.e. Etrurija bila središte za obradu i trgovinu ćilibarom. Motivi na obrađenim etrurskim predmetima od ćilibara iz toga vremena nose na sebi vidljive tragove tzv. orijentalizirajućeg stila, koji se tada i inače osećao u etrurskoj kulturi i umetnosti. Među ćilibarskim predmetima sa tog područja dosta su česti privesci u obliku raznih životinja: konja, žaba i majmuna u čučućem položaju, a ima i primeraka sa grotesknim ljudskim likovima. Orientalizirajući uticaj određuje se i prema predstavama skarabeja, kao i prema likovima egipatskih božanstava. (N. Negroni Catacchio 1978a: 20-26; D. Strong 1966: 27-28) Takav ćilibar sa više ili manje izrazitim odlikama etrurske obrade u VIII i VII veku pre n.e. proširio se i na susedna područja, o čemu dokaze daju pojedinačni nalazi iz Picenuma i Lacija, na kojima su приметni isti tragovi orijentalizirajućeg stila. Na etrurski uticaj - mada je možda reč i o neposrednom uvozu iz Etrurije - podsećaju i neki nalazi iz Bolonje i sa juga Italije, koji se datiraju u to razdoblje. Od VI veka, međutim, ćilibar u etrurskim centrima u Toskani i tirenskoj Etruriji postaje mnogo redi. Prvenstvo u obradi i trgovini ćilibarom preuzimaju periferne etrurske oblasti, kao što su Bolonja, dolina Poa i Spina koje su bile u bližem kontaktu s novim proizvodnim centrima i u VI i V veku pre n.e. i znatno bogatije ćilibarom od tirenskih ili latinskih oblasti. (N. Negroni Catacchio 1978a)

Utvrdeno je da su italijanski centri za preradu i promet ćilibarom u VI i V veku pre n.e. pomereni iz etrurskih središta. U prvi plan izbili su Picenum

i južniji krajevi Italije: Apulija, Lukanija, Kampanija i Bazilikata. Zbog svog izuzetno pogodnog položaja na obali Jadranskog mora, kojim je zasigurno tekao znatan promet ćilibara prema Sredozemlju, Picenum je, po svemu sudeći, primao dosta ćilibarske robe. U grobovima iz gvođenog doba nađeno je u Picenumu mnoštvo primeraka obrađenog i neobrađenog ćilibara, kojim su bile ukrašavane i fibule, a čiji su komadi težili i do kilograma. Na lokalitetu Belmonte Pičeno (Belmonte Piceno), seljaci su u divljim iskopavanjima nailazili na grobove sa tolikim količinama ćilibara, da su ga koristili za loženje. (D. Strong 1966: 24) Na istom području pronađeno je dosta ćilibara s figuralnim predstavama. Na nalazištu Belmonte Pičeno otkriveno je više komada izrezbarenog ćilibara; manji broj bio je sličan orijentalizirajućim etrurskim formama (primerak u vidu majmuna koji čuču), dok je većina obrađenih predmeta bila u obliku ljudske ili ovnujske glave, ptica ili lavova. (P. Marconi 1935) Među nalazima bilo je ambicioznije stilizovanih obrada, kao što je grupa koja predstavlja Adonisa i Afroditu, nađena kod Falkonare. (D. Strong 1966: 29) Nešto figuralnog ćilibara pronađeno je i na nalazištu Kastelbelino (Castellibellino) i na drugim lokalitetima u Picenumu. Većina tih nalaza datira se u drugu polovinu VI veka pre n.e., mada ima i dosta nalaza koji se vezuju za V vek. (N. Negroni Catacchio 1970, 1975a)

Karakter ćilibarskih nalaza iz Picenuma pokazuje da je oblast južne jadranske obale na italijanskoj strani u VI veku pre n.e. bila važna raskrsnica u prometu ćilibara u Sredozemlju i da je obrađenom ćilibaru na izvestan način utiskivala specifičan pečat. Iz tog područja potiču neke tipične forme obrađenog ćilibara, kao što su predstave lavova, ovnujskih glava, maski sa ljudskim likom ili muških lica. Dok ostale forme traju nešto duže, figuralne obrade s muškim licem, pronađene u Picenumu i u drugim krajevima na jugu Italije i duž jadranske obale, pripadaju isključivo horizontu VI veka pre n.e. (N. Negroni Catacchio 1978a: 39, 40, 1976a) Neki nalazi ćilibara iz tih krajeva upadljivo su slični figuralnim ćilibarskim nalazima iz kneževskih grobova na centralnom Balkanu, naročito iz velikih tumula u Atenici i Novom Pazaru. Tragovi tog stila mogu se pratiti i po ćilibaru koji je iskopan u gotovo celoj južnoj Italiji, u Apuliji između Gargana i okoline Barija, i u Bazilikati oko Potence, Armenta i Melfija. Dosta ćilibara otkriveno je i na zapadnoj obali, u okolini Salerno, i na lokalitetima u blizini Pestuma i Rošinja (Roscigno). (J. de la Geniere 1961: 75-88)

Većina ćilibarskih nalaza iz južne Italije stilski je dosta ujednačena. Najčešća i najobičnija forma je ženska glava, koja je rezbarena prema istom

modelu, s neznatnim varijacijama. Datiranje tih figuralnih čilibarskih predmeta među arheolozima nije usaglašeno, mada većina smatra da se ovi čilibarski nalazi iz južne Italije vezuju za horizont V veka pre n.e. (N. Negrone Catacchio 1978a: 37-39, 1976a: 34-37) Ženske glave od čilibara bile su između VI i V veka dosta karakteristična odlika italiskog stila obrade i nalažene su na raznim lokalitetima od Spine do Pestuma. Nesumnjivo je da su neki primerci tog omiljenog i cenjenog figuralnog čilibara izvoženi i van Italije. Iste takve čilibarske ženske glave, s jasnim tragovima iste stilske obrade, nađene su u Kompolju u Lici i kod Ivangrada u Crnoj Gori, ali takode i na Korzici. Tipološki, ove čilibarske ženske glave kreću se u rasponu od izrazito realističkih predstava, preko formi s jakim pečatom grčke arhajske umetnosti, do gotovo sasvim shematizovanih ženskih likova. Stilske i hronološke analize tog čilibara pokazale su da realističke predstave, kao i one sa naglašenijim arhajskim uticajem, pripadaju nešto starijem razdoblju s kraja VI i početka V veka pre n.e., dok primerci shematizovanih ženskih likova pripadaju V veku i mogu se smatrati mlađim od prethodnih. (A. Bottini 1987: 3) Ta odstupanja u stilu zavisila su od vremena nastanka, mesta i umetničkog izraza pojedinih radionica za obradu čilibara. Procene o hronologiji dosta su različite: iste nalaze neki arheolozi svrstavaju na kraj VI veka (J. de la Geniere 1961) dok ih drugi datiraju na kraj V veka. (A. Greco Pontradolfo 1977: 67, 68) U novije vreme preovladava mišljenje da se najveći broj čilibarskih nalaza iz južne Italije, posebno iz oblasti Bazilikate, može datirati u prvu polovinu V veka, ali da po svemu sudeći njihov stil nastavlja stariju tradiciju, pošto je i ranije bilo istih obrada. (A. Bottini 1987: 12) Upotreba čilibara se na istom području zadržala i kasnije, pa ima nalaza i iz IV veka. (Popoli Anellenici in Basilicata: 111, 123, 125)

Figuralne predstave iz V veka pre n.e. sa područja južne Italije nisu ograničene isključivo na ženske likove: u isto vreme na istom mestu javljaju se i čilibarski predmeti u obliku satira, nimfi, raznih životinja, ptica i riba. Iako nešto rede zastupljen, čilibar je u VI i V veku pre n.e. registrovan i u drugim oblastima, kao što je Etrurija Padana, sa svojim arheološkim nalazištima u Bolonji, Spini, Adriji i Marcabotu (Marzabotto). (N. Negrone Catacchio 1978a: 20; G. Muffati 1967: 472-477, T. LXXVI) Na karti čilibarskih nalaza u Italiji od VI do IV veka vidljivo se izdvajaju tri glavna područja s očigledno većim prometom čilibara - oblast severne Etrurije oko reke Po; oblast Picenuma i oblast južnije od linije Gargano-Salerno do Tarantskog zaliva. Budući da je čilibar bio lakša trgovačka roba i da se mogao prenositi bez većeg

napora, lako je menjao mesta i vlasnike, tako da se samo na osnovu nalazišta - koja su rasuta na širokim prostorima - teško može bilo šta pouzdano zaključivati o ondašnjim centrima za promet i obradu čilibarske robe. Na osnovu većih koncentracija čilibarskih nalaza u pojedinim oblastima može se, međutim, pretpostaviti gde su takvi centri mogli postojati. U VIII i VII veku pre n.e. to su najverovatnije poznati etrurski lokaliteti poput Veija. U VI i V veku neki centri za promet čilibara bili su u severnoj Etruriji, od Bolonje do ušća Poa, zatim u Picenumu - Kastelbelino i Belmonte kod Ankone - odnosno na jugu Italije, između Kanose, Melfija i Salerno. Jug Italije mogao je biti najaktivniji od kraja VI veka pa kroz čitav V vek pre n.e., a ima osnova da se njegovo dejstvo produžilo do početka IV veka. (N. Negrone Catacchio 1978a: 42) Od početka IV veka čilibar je u Italiji manje rasprostranjen, ali se ponovo javlja u rimskoj eposi. Blizina i trgovačke veze, koje su već u praistoriji svakako postojale između Apeninskog i Balkanskog poluostrva, usloveli su mnoge sličnosti u čilibarskim predmetima sa obe strane Jadrana.

Bogati nalazi čilibara u praistorijskoj Italiji ukazuju na gotovo siguran podatak da je u gvozdeno doba oblast današnje Italije bila važan posrednik u trgovačkoj razmeni čilibarskom robom u Sredozemlju. Glavni tokovi čilibarskog prometa bili su najverovatnije u jadranskom basenu, dok je zapadna obala sa Tirenskim morem imala sporednu, mada ne i beznačajnu ulogu u distribuciji čilibara. Između ostalih roba, etrurski brodovi toga doba prevozili su i čilibarske toware. Jedan dokaz o takvoj trgovini pružio je izuzetan hidroarheološki nalaz iz 1982. godine kod ostrva Điljo (Giglio) u Tirenskom moru, nedaleko od Tarkvinije. Potonuli brod datiran je oko 600. godine pre n.e. ili neposredno posle tog vremena. Prevezio je poluge od bakra i gvožđa, sitniju robu, koja se izgubila, i prirodnu smolu. Upravo ta smola, koja se prilikom potapanja razlila po brodu, omogućila je da se u njoj sačuvaju neki sitniji materijali, među kojima i dva komadića neobrađenog čilibara. Istraživač ovog potonulog etrurskog broda, Majkl Mensan Baund (Michel Mensun Bound), sa Univerziteta u Oksfordu, misli da je na brodu moglo biti više čilibara, ali da je taj čilibar vremenom otplavljen sa olupine. Poznato je, naime, da čilibar pluta u vodi i da ga zato po pravilu nema na hidroarheološkim nalazištima. Čak i da je u tovaru bio izdvojen ili vezan u vreće, čilibar je lako mogao biti raznesen vodenim strujama i talasima. Smatra se da je taj skromni čilibarski nalaz na etrurskom brodu sa Điljija verovatno ostatak većeg tovara sirovog, neobrađenog čilibara, koji je na Sredozemlje dospelo putem Rajna-Rona, da bi se od Masilije (Marselja)

- jednim dosad nepoznatim trgovačkim putem - prebacio u Italiju. Baund veruje da je taj tovar bio namenjen etrurskim zanatskim radionicama za obradu ćilibara, mada dozvoljava i mogućnost da je sirovi ćilibar mogao biti i neka vrsta monete, jer je bio lagan za prenošenje, pogodan za deobu i visoko cenjen na tržištu. (M. Bound, 1984: 265-267; M. Bound, R. Valentine 1983: 113-122)

Nalaz sa Điljija, kao i mnogo stariji nalaz sa trgovačkog broda iz Ulu Buruna kod Rodosa, ubedljivo dokazuju da je još u praistoriji ćilibar bio sastavni deo tovara trgovačkih brodova, koji su po Sredozemlju prevozili sirovine i skupocenu robu. Trgovina morem bila je brza i pogodna, ali nije ostavljala tragove, pa su i hidroarheološki nalazi rasutog tereta izuzetno retki. Posebno na Jadranu, gde dosad nije otkriven nijedan sličan nalaz, koji bi mogao dokazati nesumnjivo živu i razvijenu trgovačku mrežu morskih puteva u prometu ćilibara sa severnih obala Jadranskog mora ka otvorenom Sredozemlju. Ćilibar na brodu sa Điljija ukazao je na mogućnost da je i Tirensko more moglo biti na sporednijem raskršću puteva neobrađenog ćilibara, o čemu pouzdane dokaze daju i ćilibarski nalazi sa Korzike i Sardinije. Na Sardiniji je, prema naučnim izveštajima italijanskih arheologa, iskopana izvesna količina ćilibarskih perli i dve cele ćilibarske ogrlice sa perlama tipa Tirins i perlama rebrasto-valjkastog oblika, kakve su i inače u Italiji i na Zapadnom Balkanu nalazene zajedno sa perlama tipa Tirins. Nalazi sa Sardinije razvrstavaju se u horizont XII-X veka pre n.e. i pripadaju opštem tipu ćilibarskih predmeta kakav je bio dosta rasprostranjen po Sredozemlju onoga vremena. Najpoznatiji nalazi sa Sardinije potiču sa lokaliteta Nurage Atentu, Sassari i Antas. (G. Lilliu 1986: 20-21; G. Ugas, G. Lucia 1986: 256-258; F. Lo Schiavo, D. Ridgway 1986: 396-397) Sasvim slične perle pronađene su takode i na Liparskim ostrvima. (L. Bernabo-Brea, M. Cavalier 1960: 119, 170, TXLIII, 1) Mnogo manje ćilibara nađeno je na Sardiniji u slojevima iz VIII veka - poglavito na lokalitetu Kastel di Dečima (Castel di Decima) (G. Ugas, G. Lucia 1986: 258) - iz čega bi se mogao izvući zaključak da je na Sardiniji ćilibar bio na ceni upravo u onome vremenu kada je i inače cvetala ćilibarska trgovina po Mediteranu, i da se širio zajedno sa drugim arheološkim materijalom koji je stizao preko Italije i Sicilije. (F. Lo Schiavo, D. Ridgway 1986; F. Lo Schiavo 1982: 257)

Na Korzici, najviše ćilibara nađeno je na nekropoli Alerija (nekadašnja Alalia). Nalazi sa tog nalazišta iz VI i V veka pre n.e. upućuju na žive trgovačke veze Korzike sa etrurskim, italjskim i grčkim naseljima, a takode i sa feničanskim kolonijama u severnoj Africi. Ćilibarske perle iz Alerije

pripadaju horizontu V veka i imaju jasne odlike koje podsećaju na nalaze iz južne Italije. (M. Yon 1977: 589-618) Bilo je dosta primeraka izrezbarenog ćilibara, sa predstavama ženskih likova, ovnujske glave i geometrijskih formi. Perle sa ženskim likovima slične su glavama nađenim u Rošinju (Rosignano) u okolini Salerno, odnosno odgovarajućim perlama iz Bazilikate i Apulije. Neki primerci korzikanskih perli od ćilibara sa ženskim likovima gotovo su identični sa ćilibarskim nalazima iz Kompolja u Lici, tako da bi se na osnovu tih upadljivih sličnosti moglo pretpostaviti da su svi ti udaljeni nalazi izašli iz iste radionice. Nije neosnovano verovati da su takve radionice za obradu sirovog ćilibara bile u južnoj Italiji i da su svojim proizvodima podjednako snabdevale trgovačke potrebe kako jadranske tako i tirenske obale. Dokaze za takvu pretpostavku daju mnogobrojni nalazi, koji su rasejani svuda duž područja što su bila pod uticajem stila kakav se u obradi ćilibara negovao na jugu Italije - u Etruriji, Emiliji, Lukaniji, Picenumu, Apuliji, Kampaniji, kao i u zaleđu dalmatinske obale, tj. u Lici i u Crnoj Gori.

Mogućno je da se ćilibar u zapadnom Sredozemlju nije širio dalje od Sardinije i Korzike, odnosno od ušća Rone, gde je zapadnim ćilibarskim putem priticao sa severa. Na Iberskom poluostrvu nalazi ćilibara su sasvim retki i izolovani, što govori o dosta oskudnom prometu tim inače cenjenim materijalom. U vrlo bogatoj ostavi iz Viljene (Villena) kod Alikantea, koja je bila prepuna zlatnih predmeta i raskošnog nakita - a koja se datira u VIII vek pre n.e. - pronađen je samo jedan komadić ćilibara, koji je bio ugrađen u zlatan prsten i probušen spojnicom. Sastav tog komada ćilibara nije analiziran. (M. Almagro Gorbea 1972: 39-100) Osim tog nalaza iz Viljene, među nalazima iz Španije poznate su još i keramičke posude ukrašene inkrustacijama od bakra i ćilibara iz Las Kogotasa (Las Cogotas) kod Avile u srednjoj Španiji, nedaleko od Madrida. Te posude lokalne izrade datiraju se u III vek pre n.e.; slične su pronađene i na nekropoli Luzaga, koja pripada istom razdoblju. Za ćilibarske inkrustacije na tim posudama utvrđeno je da su baltičkog porekla. (C. Herreros 1931: 1-11) Lako je moguće da ćilibar do Španije u praistoriji nije dospavao zato što je njeno područje bilo na periferiji ćilibarskih puteva. Redak i cenjen, ćilibar je bio uklapan u predmete lokalne izrade, gde se bolje isticao i lakše čuvao. Zapaženo je takode da na Iberskom poluostrvu dosad nije nađeno izrezbarenog i obrađenog figuralnog ćilibara, kakvog je bilo mnogo više u krajevima koji su bili bliži glavnim ćilibarskim putevima i evropskim središtima za promet i proizvodnju, kao što su Apeninsko i Balkansko

poluostrvo. Jedan izuzetak registrovan je samo u Badahosu (Badajoz) u zapadnoj Španiji, gde je pronađena čilibarska figurica u obliku lava, koja donekle podseća na slične predstave lavova iz južne Italije. Taj čilibarski lav iz muzeja u Badahosu

nije publikovan niti je izvršena analiza sastava; nepoznati su takođe mesto i uslovi nalaza, pa je teško bilo šta određenije reći o njegovom poreklu i karakteru. *

* Ove podatke ljubazno mi je poslao V. Kurc (W. Kurtz), direktor muzeja u Badahosu.

II

PRAISTORIJSKI ČILIBAR NA CENTRALNOM I ZAPADNOM BALKANU

1. Metodološke pretpostavke. Model kataloške obrade lokaliteta. Tipologija. Tipološke table.

U drugom delu ovog rada obraden je praistorijski čilibar na tlu Centralnog i Zapadnog Balkana prema lokalitetima na kojima je otkriven. Lokaliteti su podeljeni u nekoliko geografskih celina, koje se ponekad – mada ne uvek – poklapaju sa arheološkim podelama na kulturne grupe i komplekse. Sasvim uslovno, lokaliteti su raspoređeni od severozapada prema jugoistoku, onako kako je, najverovatnije, išao i put kojim je prvi čilibar dospevao na to područje. Izuzetak od ovog pravila čine lokaliteti iz Slovenije, koji su obradeni nešto drukčije, tj. isključivo tipološki – o čemu će biti reči u uvodnom delu odgovarajućeg poglavlja. Ti lokaliteti opisani su na samom kraju drugog dela ove studije. U okviru samih geografskih celina lokaliteti su, gde god je to bilo moguće, raspoređeni prema hronologiji. To pravilo nije se, međutim, moglo svugde sprovesti do kraja, pošto je na nekim lokalitetima čilibara bilo u dužim, a na drugim u kraćim vremenskim rasponima, pa se hronologije ponegde preklapaju. Svi lokaliteti sa čilibarskim nalazima, počevši od prvog (Žamnjaka u Istri), pa sve do poslednjeg u Sloveniji (Poštela), označeni su brojevima od 1 do 112, kako bi se mogli lakše identifikovati i pronaći u sadržaju, na karti lokaliteta, u tipološkom spisku, na tipološkim kartama, na hronološkim kartama i u registru. Kao i svaka druga podela, ovaj i ovakav raspored lokaliteta, primenjen u ovom radu, krajnje je uslovan i veštački, dakle strogo

funkcionalan i prilagoden materijalu koji se u ovom radu obrađuje.

Prva oblast sa obradenim lokalitetima je Istra, sa 8 lokaliteta na kojima je nađen praistorijski čilibar. Posle Istre dolazi severna Dalmacija – kopno (sa 10 lokaliteta), te severna Dalmacija – ostrva (sa 3 lokaliteta); ta oblast se uglavnom podudara sa nekadašnjom teritorijom liburnske kulturne grupe gvozdenog doba. Iza nje produžava se oblast srednje Dalmacije, sa 5 lokaliteta; potom sledi područje Like i Bosanske Krajine, koje se uglavnom uklapa u područje japodske kulturne grupe – inače izuzetno bogate čilibarskim materijalom – na kome je utvrđeno 11 lokaliteta. Sledeća oblast je područje Bosne i Hercegovine, bez Bosanske Krajine, sa 7 lokaliteta, gde je obraden materijal iz nekoliko hronoloških i kulturnih celina. Tu je uključen i Glasinac sa svojih 47 lokaliteta sa čilibarskim nalazima; sam Glasinac tretiran je kao jedan lokalitet isključivo radi preglednosti komparativne statističke analize, o čemu se detaljnije govori u uvodu za glasinacko područje. Na prvom mestu je obrada kompleksa Padine-Ročević iz poznog bronzanog doba, zatim se obrađuje glasinacko područje i deo glasinackog kulturnog kompleksa u Hercegovini, a na kraju lokaliteti Donja Dolina i Sanski Most, prema kojima je istoimena praistorijska kultura dobila svoje ime i koja se vezuje za zapadno-balkanski kulturni krug, mada su – iz hronoloških razloga –

ti lokaliteti obrađeni na samom kraju ovoga odeljka. Čilibarski materijal sa područja Srbije (25 lokaliteta) podeljen je hronološki i počinje kompleksom Belotić-Bela Crkva iz bronzanog doba, a završava se nalazima iz Čuruga, Sremske Mitrovice, Šapca i Vršca, vezanim za horizont V-IV veka pre n.e. Sa područja Crne Gore obrađena su 2 lokaliteta, a iz Makedonije 11. Na kraju su posebno obrađena dva lokaliteta – Debeli Vrh iz Slovenije i Križevci iz severne Hrvatske, – oba s kraja bronzanog doba, koji se zbog svojih arheoloških karakteristika i mesta nalaza ne uklapaju ne u jednu od postojećih (i inače uslovnih) oblasti. Drugi deo završava se tipološkom obradom slovenačkih lokaliteta, kojih ima 28. Tako je ovim radom ukupno obuhvaćeno i obrađeno 112 lokaliteta sa praistorijskim čilibarom.

Svi lokaliteti obrađeni su prema jedinstvenom metodološkom modelu. Pa prvom mestu dat je kraći uvodni tekst, gde se tačno određuje geografski položaj lokaliteta, zatim daje istorijat iskopavanja sa osnovnim karakteristikama lokaliteta (broj grobova, karakteristike nalaza, hronološki raspon, itd.), dok se na kraju uvoda ukazuje na postojeću literaturu, i to prema sistemu utvrđenom i sprovedenom kroz čitav rad. Iza uvoda sledi popis samog čilibara sa datog lokaliteta, i to prema arheološkim celinama u kojima je otkriven, kao i prema internoj hronologiji. Ukoliko je u pitanju nekropola – što je najčešći slučaj – naznačeno je da se pronađeni čilibar obrađuje prema hronološkom rasporedu, tj. od najstarijih grobova prema najmlađim. Takav hronološki raspored grobova ustanovljen je na osnovu primarne literature i ponegde se, prirodno, preklapa, pošto je hronologija na terenu često određivana samo okvirno. Tako se, recimo, jedna grupa grobova sa čilibarom javlja od 500-360 pre n.e., a odmah zatim druga grupa od 500-300 pre n.e., i to isključivo zato što su takvo hronološko opredeljivanje izvršili sami istraživači nekropole, odnosno oni koji su publikovali nalaze. U radu o praistorijskom čilibaru na tlu Centralnog i Zapadnog Balkana nije bilo moguće dati novu i precizniju hronološku sistematizaciju, pošto bi to predstavljalo zadatak i posao koje izlazi iz okvira ovog i ovakvog rada. Ipak, svuda gde je to bilo moguće, na osnovu samog čilibarskog materijala, izvršeno je dosta precizno hronološko opredeljivanje nalaza. Tamo gde čilibar nije nađen u grobovima nego u drugim celinama (ostave, naselja, itd.) data su i odgovarajuća tumačenja. U okviru svake nekropole, čilibar je obrađen prema grobovima, i to tako što je svugde naznačen broj groba, zatim ritus sahrane koji je označen sa (S) za spaljeni, odnosno sa (K) za skeletni grob

(kostur). Ukoliko je poznat i pol pokojnika, pored broja groba dato je odgovarajuć slovo: (m) za muški ili (ž) za ženski, odnosno skraćunica (inf.) tamo gde je u pitanju bio dečji grob.

Sam čilibar u popisu obrađen je i opisan i za dvotačke (:) i to oznakom tipa, brojem komada datog tipa i njihovim dimenzijama (tamo gde su poznate). Opis pojedinačnih čilibarskih nalaza u jednom grobu ili celini završava se navođenjem izvora.

Radi boljeg snalaženja u opisima, na ovome mestu treba nešto reći i o tipologiji, kao i o oznakama pojedinih tipova. Pri obradi čilibarskog materijala uvek se javlja jedan isti problem: kako opisati i precizno definisati čilibarske komade. Sam opis ne bi bio dovoljno pouzdan i mogao bi ponekad da izazove različite zabune – ovalnih perli, na primer, ima više vrsta, pa ono što se nekome može učiniti kao izdužena ovalna perla, drugome izgleda kao druguljasta, vretenasta ili neka drukčija vrsta perle. Budući da iz razumljivih razloga nije bilo moguće ilustrativno prikazati sav čilibarski materijal sa Centralnog i Zapadnog Balkana – jer se radi o desetinama hiljada komada – pribeglo se uslovnoj internoj tipologiji, koja ima za cilj da grupiše i što detaljnije označi glavne oblike pojedinih čilibarskih perli i drugih ukrasa. Svi tipovi su označeni arapskim brojevima od 1 do 146, a podtipovi i varijante latiničkim slovima *a*, *b*, *c*, *d*, itd. U popisu čilibara sprovedeno je načelo da se, uz oznaku broja za određeni tip, pojedinačna odstupanja u obliku, načinu perforacije ili ukrasima, takođe označe slovima. Tako, na primer, tip 8a predstavlja male pravilnije pljosnate ovalne perle; tip 8b nešto veće i nepravilnije, u obliku pogače, a tipovi 8c, *d* i *e* razlikuju se samo po načinu perforacije. Isto tako, različiti načini perforacije tipološki dosta jedinstvenih perli tipa 10 označeni su raznim slovima (*a*, *b*, *c*, *d*, *e*, *f*, *g*, *b*, *i*, *j*). Ponegde je sam način obrade nekog dela određivao poseban varijetet; tako su različiti komadi tipa 74 dobili zasebne oznake, zavisno od različitog tretmana gornjeg dela perle. Ukoliko je nakit od čilibara bio kompozitan, kao kod tipa 58, njegovi sastavni delovi i oblici, u kojima su se oni javljali, dobili su zasebne oznake. Tamo gde je čilibar korišćen kao deo drugog nakita (bronzane i srebrne fibule, privesci, itd.), vodilo se računa o dva elementa: o samom tipu nakita i o načinu na koji je, na tom nakitu, čilibar bio upotrebljen. Na primer, kod lučnih fibula sa ovalnim zrnom čilibara na luku (tip 63), vodilo se računa o odlikama same fibule, pa se – u zavisnosti od noge ili luka fibule – čilibarski tipovi tu označavaju posebnim slovima (63*a*, *b*, *c*). S druge strane, i sam način upotrebe čilibara zahtevao je određenje posebnog tipa. Tako

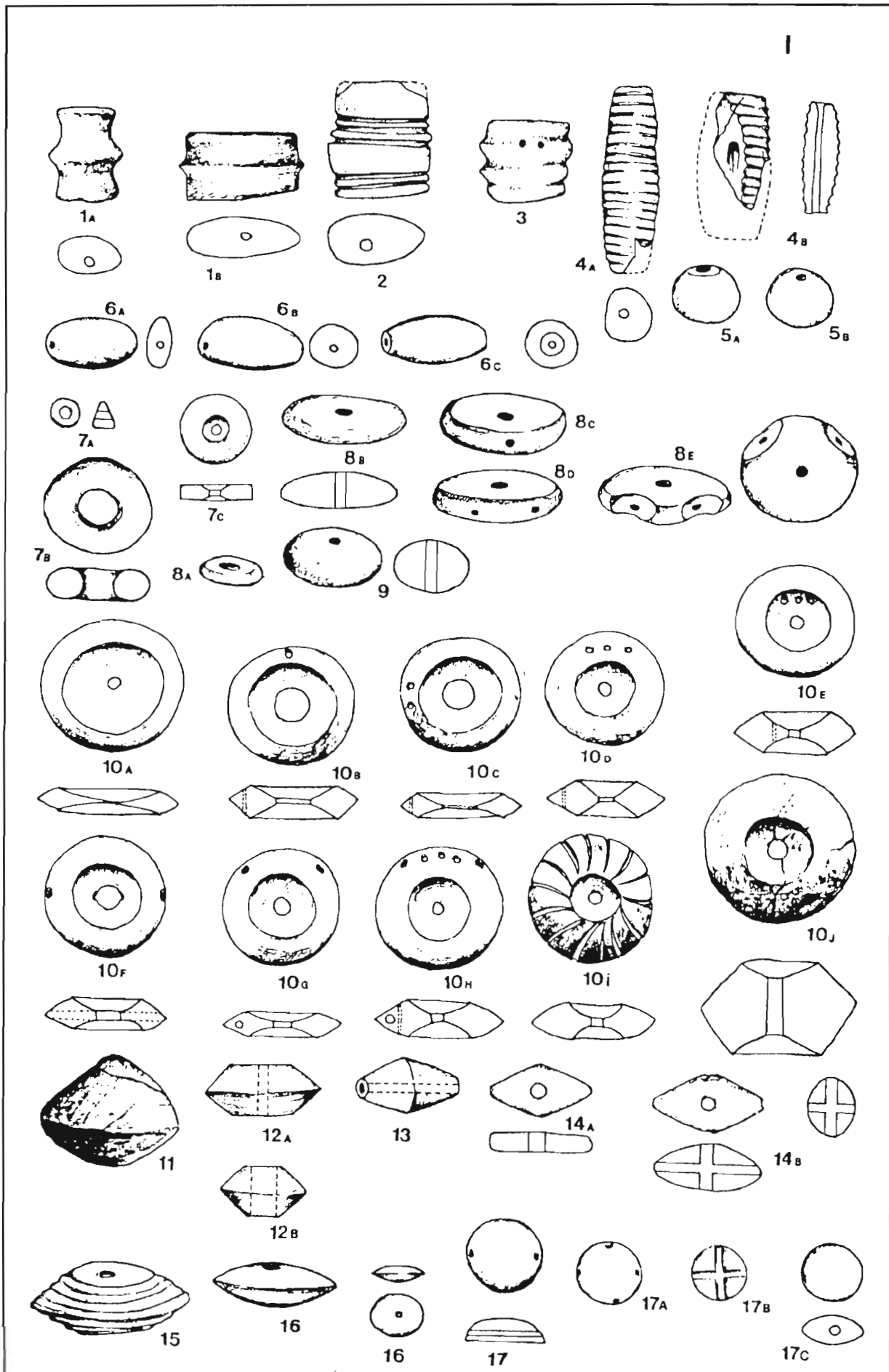
su varijante tipa 70 određene isključivo na osnovu broja i oblika čilibarskih perli na luku, budući da je tip fibule u svim slučajevima bio identičan.

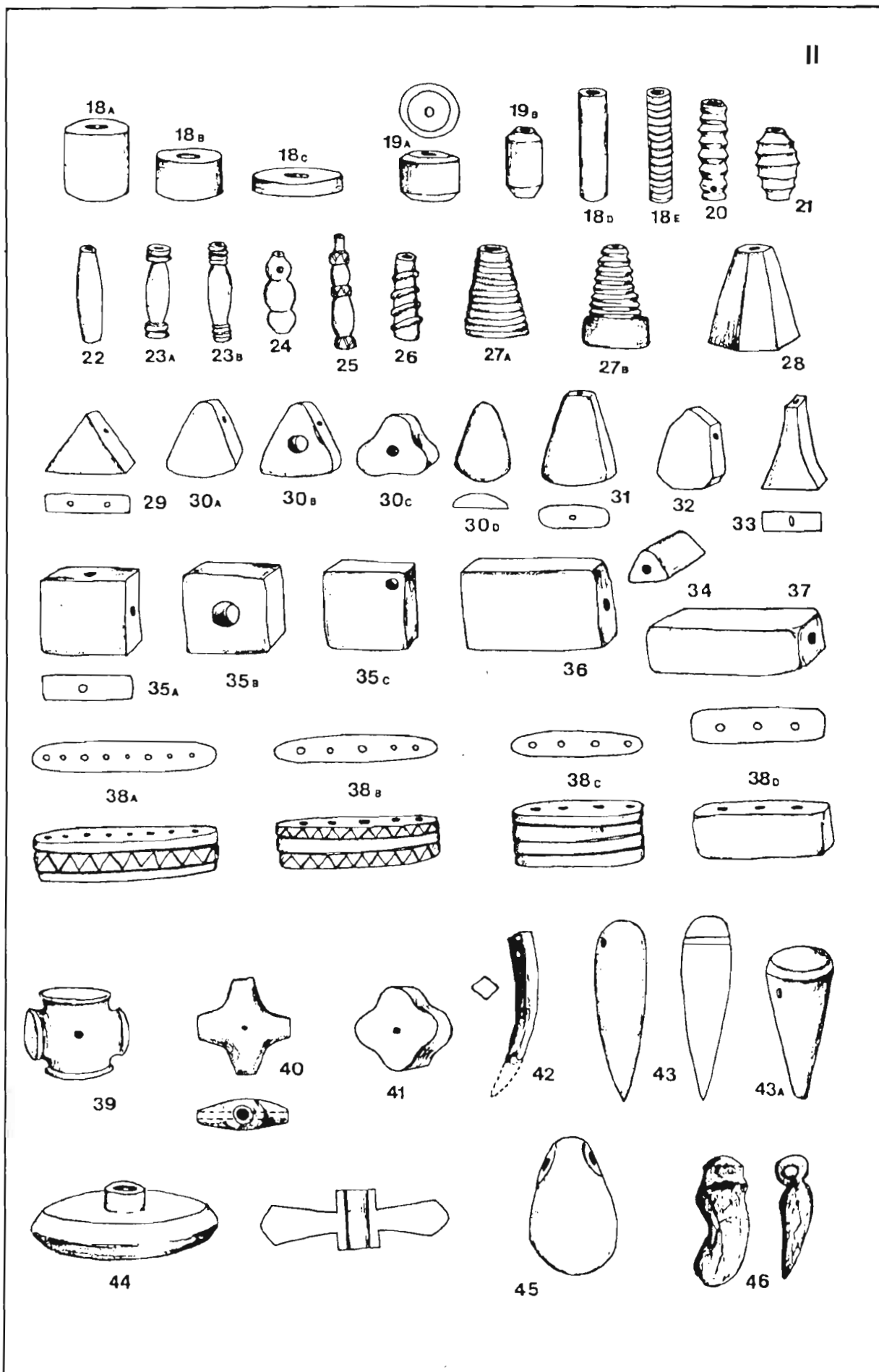
U nekim slučajevima i jedan jedini komad čilibara predstavlja određeni tip, što je posebno i istaknuto, jer je svrha ove tipologije upravo u tome da omogući jasnije sagledavanje svih pronađenih i obrađenih komada čilibara. Tako su i neke čilibarske perle – kao, na primer, tip 10 – kada su ukomponovane u drugi nakit, označene zasebnim brojem (tipovi 88*a, b, c, d*). Poseban problem u izradi tipologije predstavljali su unikatni komadi rezbarenog čilibara, koji su označeni tipološkim brojevima samo radi boljeg rasporeda i jednostavnijeg uočavanja. Međutim, i u ovim slučajevima može se – makar okvirno – govoriti o različitim tipovima, pa se, na primer, čilibarske statuete sa prikazom Kore, iz Novog Pazara, javljaju kao zaseban tip, dok se pojedinačni komadi označavaju slovima *a, b, c*. Isti je slučaj i sa ženskim glavama iz Kompolja i Lisijevog polja, koje su sve podvedene pod tip 95, ali su pojedinačni komadi označeni slovima *a, b, c, d*, – isto kao i muške glave iz Atenice i Novog Pazara (tip 97*a-b*). Neki unikatni komadi, kao što je raskošna pločica sa predstavom konjanika iz Lisijevog polja (tip 91), našli su takođe svoje uslovno mesto u opštoj tipologiji. Perle u obliku životinjskih glava ili ptica, kao i stilizovane ljudske figure, žirovi itd. označeni su po istom kriterijumu: ukoliko ih je bilo više (kao, na primer, ovnujskih glava tipa 101), uzete su u obzir samo njihove tipološke osobenosti (varijante *a, b, c*) ili su pojedinačni komadi tretirani kao karakteristični tipovi (99, 100). Tipovi od broja 124 do broja 146, prikazani na poslednjoj tipološkoj tabli, predstavljaju neobične pojedinačne oblike koji se izuzetno javljaju i u više komada i koji mogu biti plod čistog slučaja i deformacije pri obradi, ili zanatski eksperiment onoga ko ih je obrađivao. I ti komadi označeni su kao zasebni tipovi, kako bi se svaki čilibarski komad što tačnije predstavio i rasporedio u opštem

tipološkom popisu praistorijskog čilibara, o kome se u ovome radu govori.

U tipologiji, koja je ponuđena, javljaju se još dve odrednice koje zahtevaju bliže objašnjenje. To su: amorfne i nepravilno poligonalne perle. Razlika među njima je u tome što su amorfne neobrađene, tj. samo perforirane perle, dok su nepravilno poligonalne sečene i pritesavane u nepravilne oblike. Svi tipovi i varijeteti, s izuzetkom ova dva poslednja primera, dakle ukupno njih 283, dati su na XIII tipoloških tabeli, koje daju osnovni ključ za razumevanje tipoloških odrednica u popisu čilibara. One karakteristike pojedinih komada nakita, koje nisu mogle biti predstavljene na tipološkim tablama, opisane su u samom tekstu (na primer: srebrni lančić, gvozdena fibula, itd.).

Posle popisa čilibara u pojedinačnim grobovima, obrada lokaliteta nastavlja se hronološko-tipološkom analizom, gde su u okviru pojedinih hronoloških faza dati svi tipovi, sa oznakama grobova u kojima su nađeni i brojem komada, kao i sa ukupnim brojem komada u okviru jedne faze, izraženim kako numerički tako i u procentima. Zatim sledi tipološko-statistička analiza, koja pokazuje pojedinačne tipove čilibara, mesto nalaza, njihov broj i procenat u odnosu na ukupan broj čilibarskih nalaza. Obrada lokaliteta završava se statističkom analizom i komentarom, gde je tekstualno i tabelarno obrađen čilibar sa datog lokaliteta, uključujući ukupan broj grobova sa čilibarom, odnos spaljenih i skeletnih grobova sa čilibarom, polnu strukturu grobova sa čilibarom, njihov međusobni kvantitativni i hronološki odnos, raznovrsnost i količine tipova, kao i hemijske analize, važne za utvrđivanje porekla nađenog čilibara. Ovakav model pri obradi lokaliteta sa čilibarskim nalazima primenjen je svugde gde je za to bilo dovoljno podataka. Odstupanja od tog modela i njegova eventualna redukcija zavisili su isključivo od broja raspoloživih publikovanih podataka o pojedinim lokalitetima.

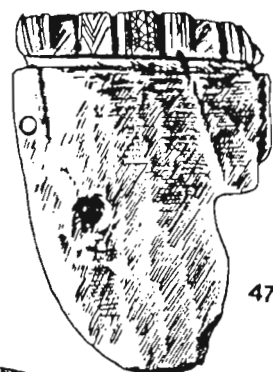

III

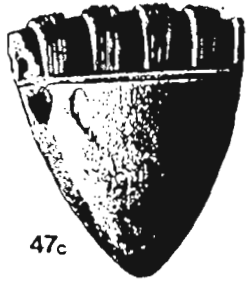
47A

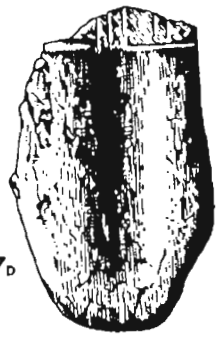
47B

47C

47C

47D

47E

47F

47G

48A

48B

48C

48D

48E

48F

48G

48H

48I

48J

48K

49

50

51

52A

52B

52C

52D

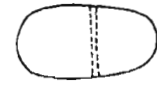
52E

53

54

54

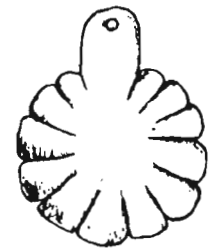
55

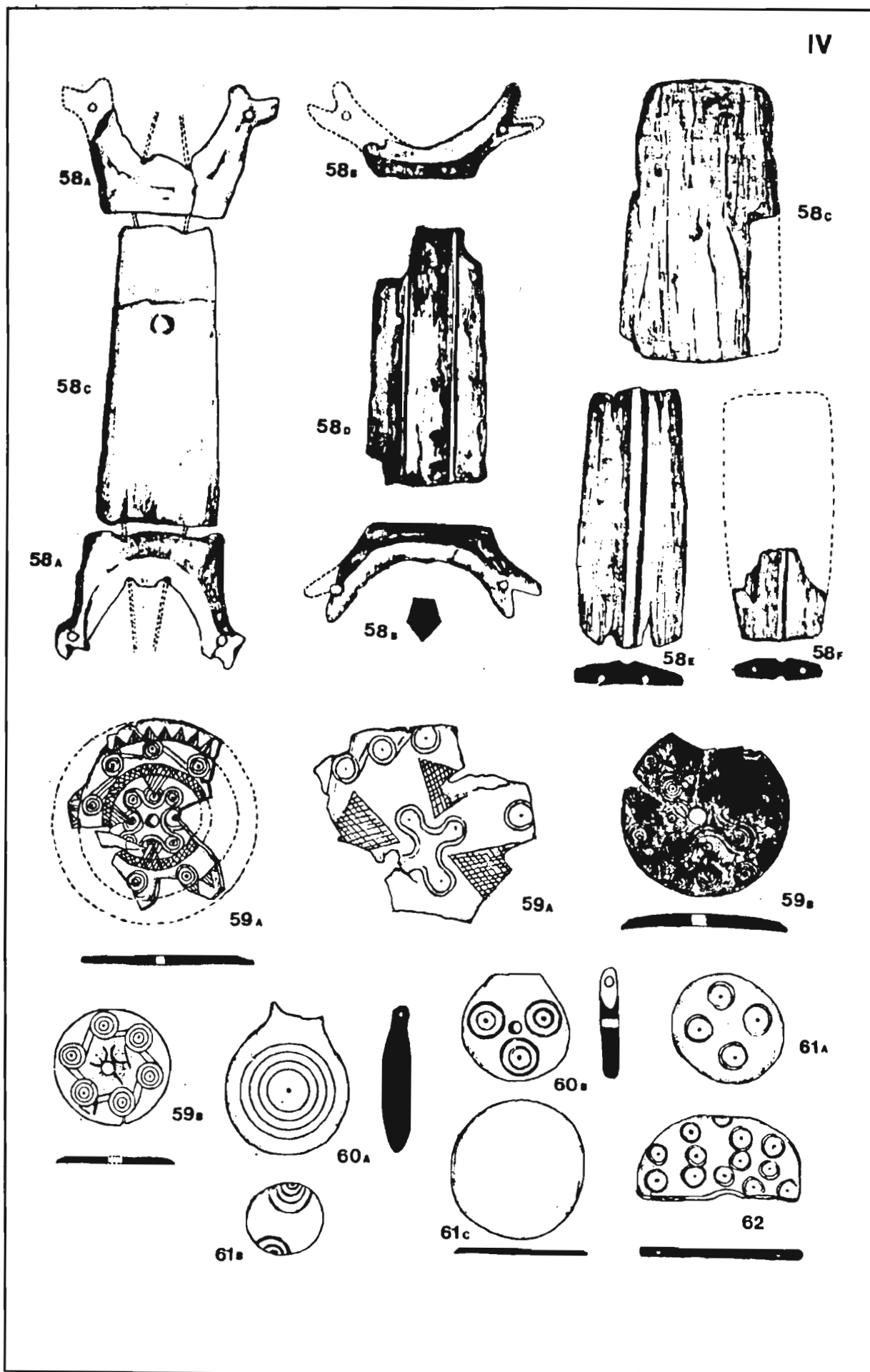
56A

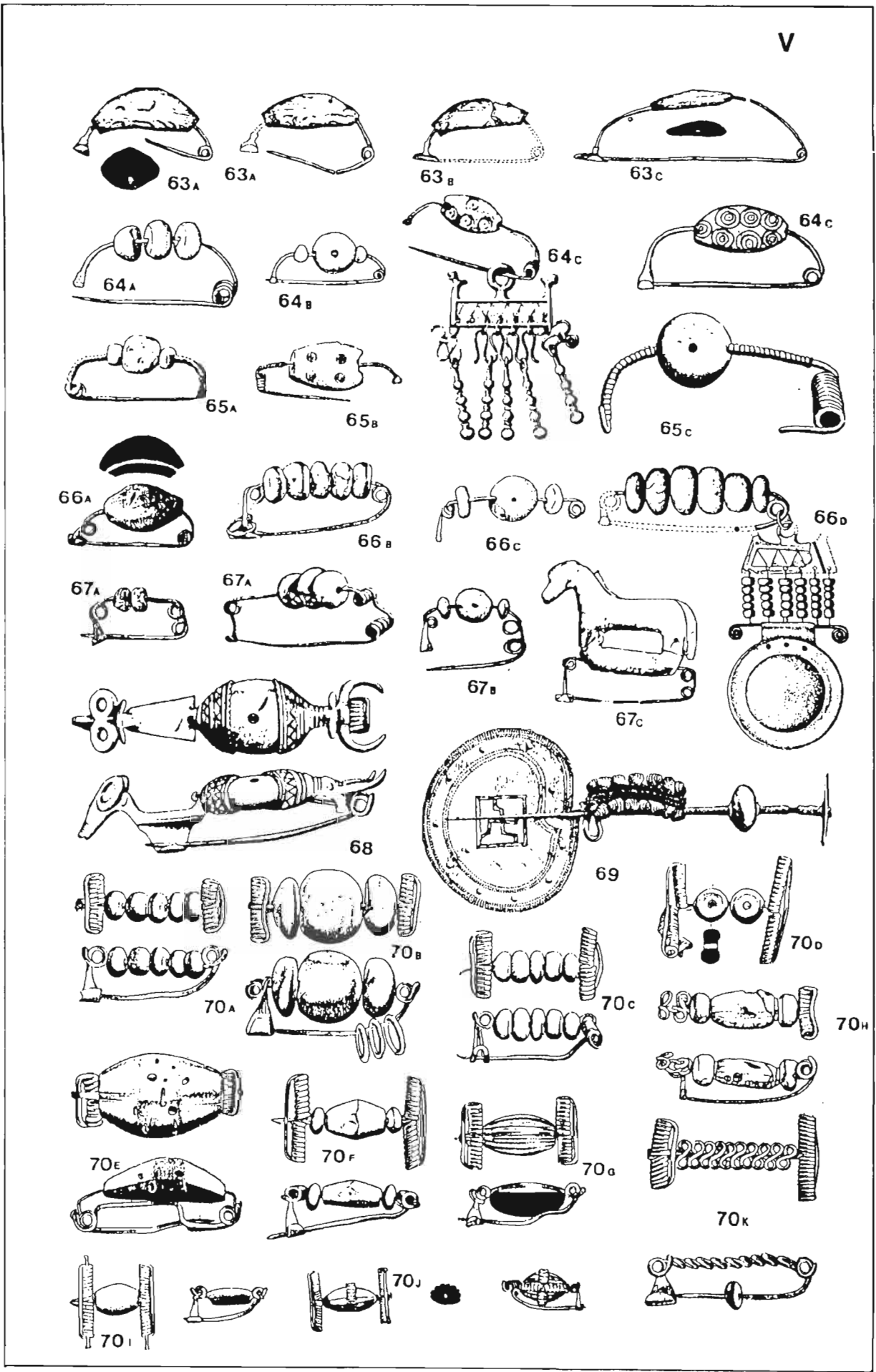
56B

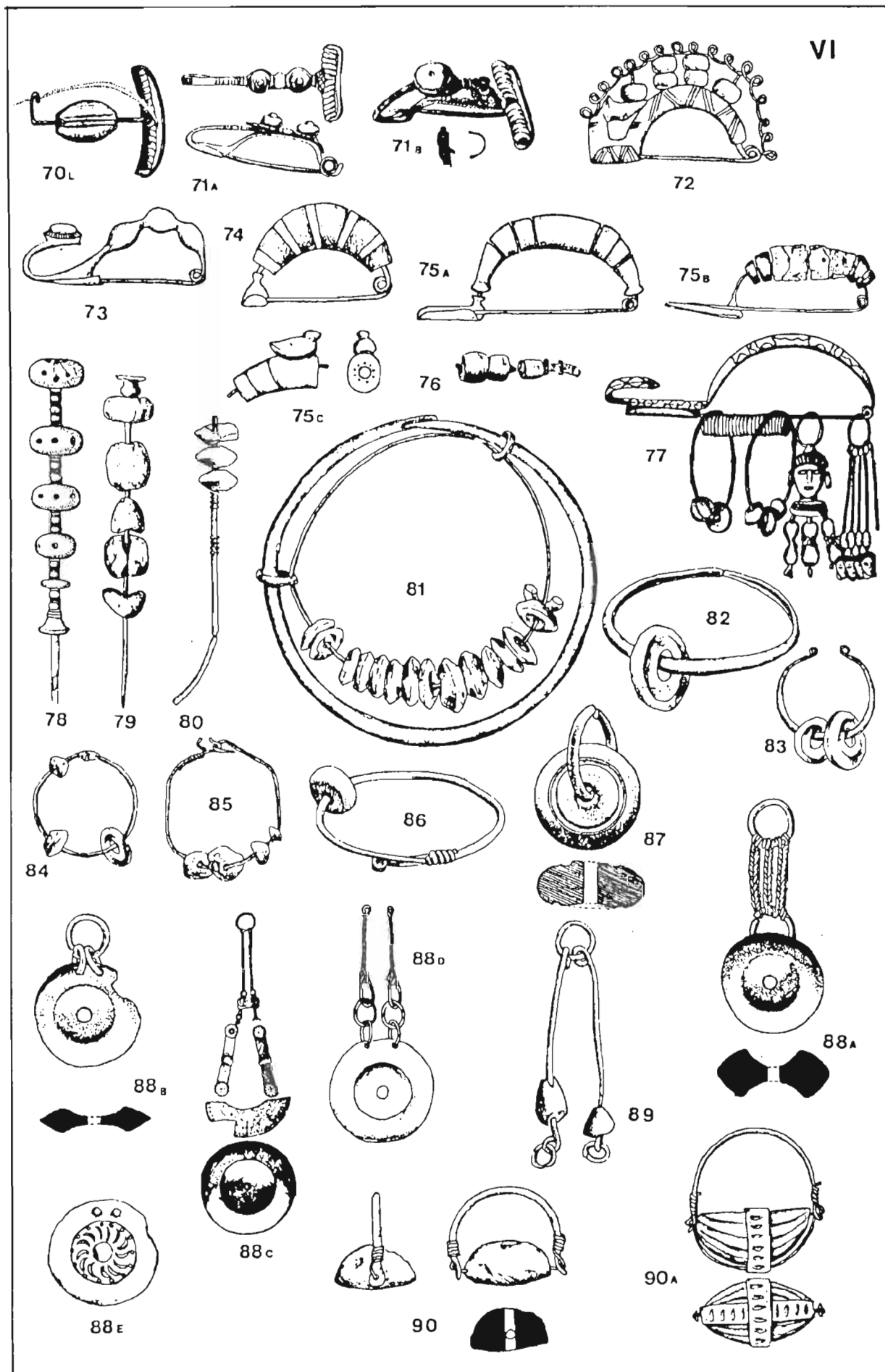

57

V

VII

91

92a

93

92b

94

92c

VIII

95a

95b

95c

95d

96

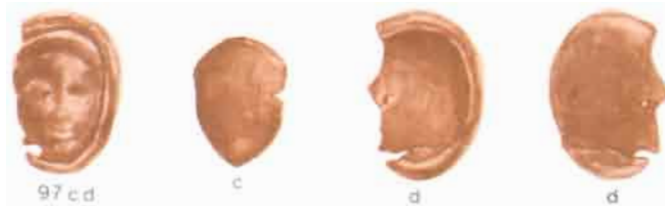
97a

95e

97b

97cd

c

d

d

97e

97f

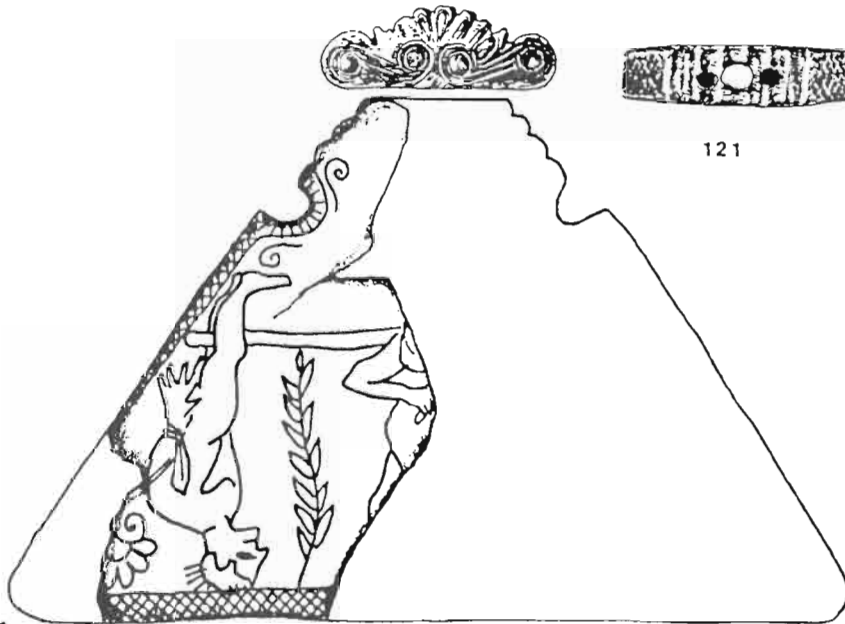

97g

97h

IX

121

98 a - 1

98 a - 2

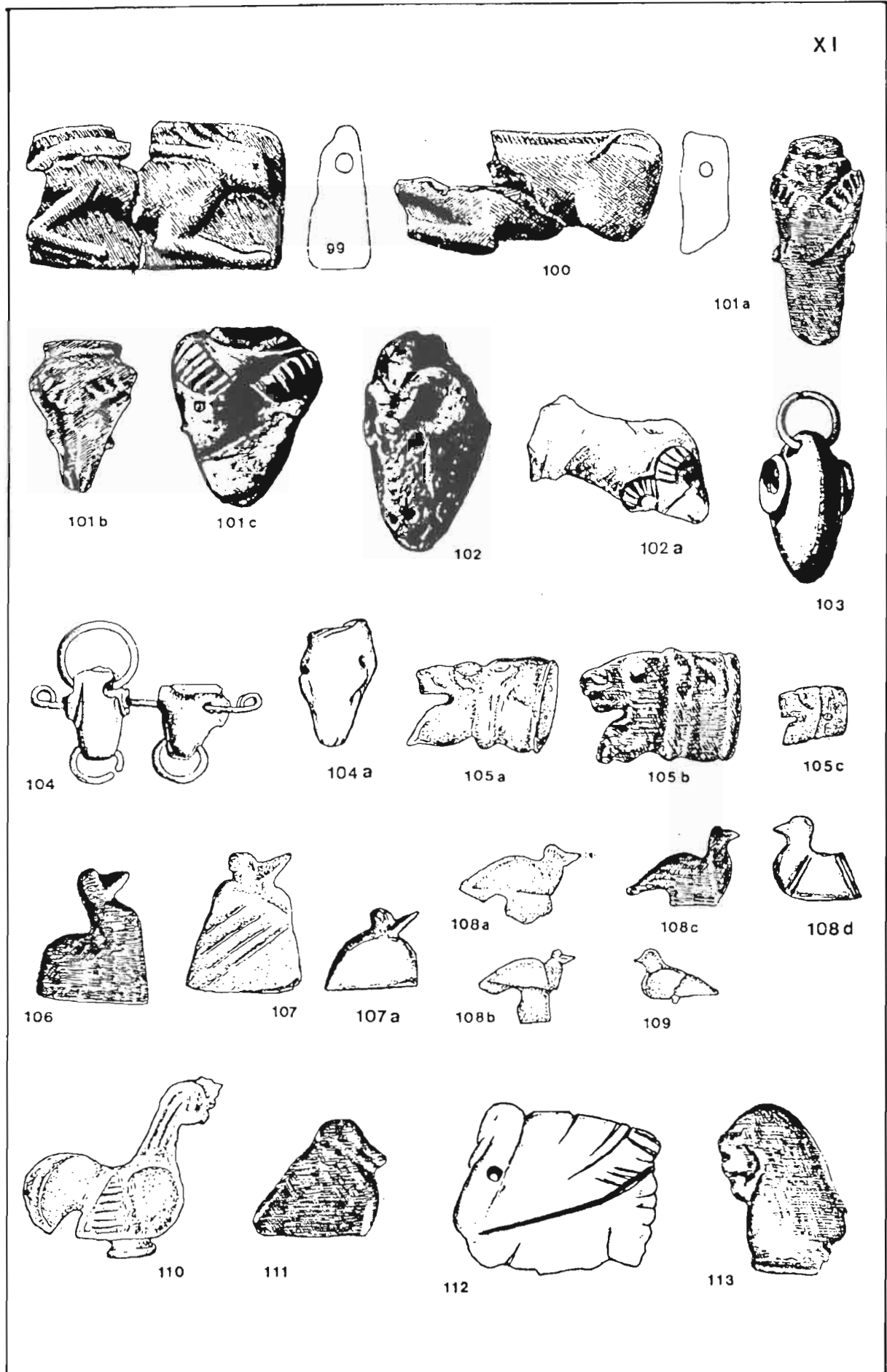
X

98b-1

98b-2

XII

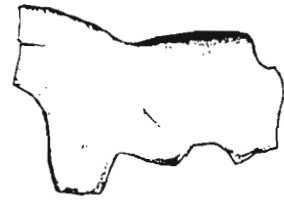
114 a

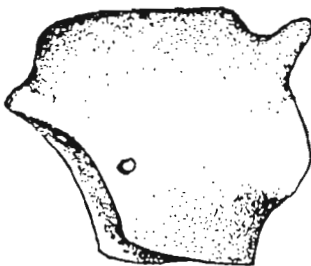
114 b

115

116

116 a

117

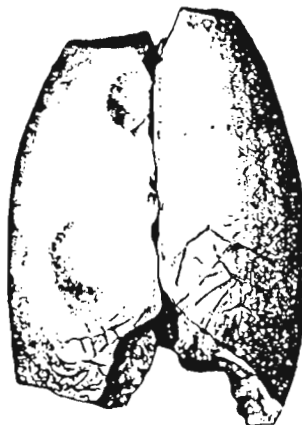
118 a

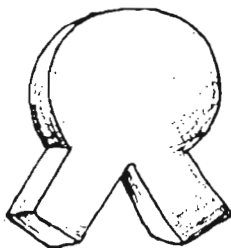
118 b

119

122

120

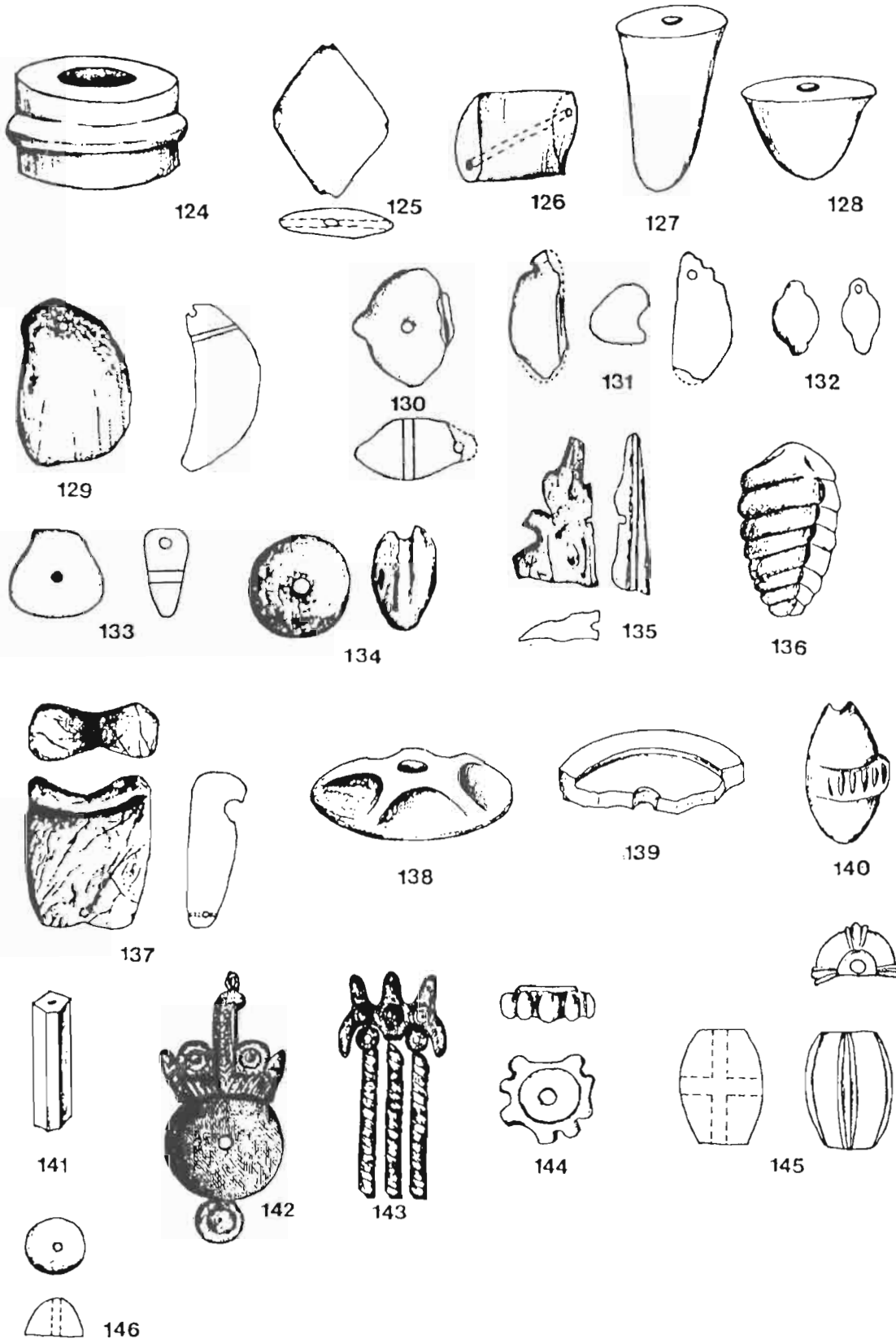

123 a

123 b

XIII

2. Lokaliteti

ŽAMNJAK (1)

Humku u Žamnjaku, blizu sela Sošići u Istri, 12 km istočno od Rovinja, iznad završetka Limskog kanala, iskopavao je 1957. g. B. Bačić, sa ekipom Arheološkog muzeja Istre. Bačić je 1960. i objavio ove nalaze. Humka u Žamnjaku bila je izgrađena od kamena i sadržavala je grobnicu sklopljenu od 6 kamenih ploča. Fragmentovani ostaci skeleta upućuju na to da je to bila porodična grobnica u kojoj su sahranjena tri pokojnika - dve odrasle osobe i dete. Prema veličini grobnice (100 x 70 cm), može se zaključiti da su pokojnici sahranjeni ili u ležećem ili u sedećem zgrčenom položaju. U grobu je nađeno nešto ptičijih kostiju i dve

fragmentovane ogrlice od spiralno uvijenog bronzanog lima sa dve čilibarske perle i keramička zdela sa četiri trakaste drške. Zdela ima bliske analogije sa keramikom ranog bronzanog doba u Podunavlju, naročito na području Moriške kulture. (B. Čović 1983: 131) Grob iz Žamnjaka hronološki se vezuje za period bronza A2/B1. (B. Čović 1983: 117-124) Postoji i nešto drukčije datiranje, koje ovaj grob okvirno svrstava u pozno bronzano doba. (Š. Batović 1980: T. II/1, 1983: 293) (B. Bačić 1960: 197-199; Š. Batović 1980, 1983: 293; B. Čović 1983: 117-131; K. Mihovilić 1986: 48)

Čilibar u grobu, tipološka analiza

1600. - 1500. g. p.n.e.

Tip 16: 2 kom. 1,8 cm. B. Bačić 1960: 198.

Komentar

U grobu u Žamnjaku pronađene su dve ogrlice od spiralno uvijenih bronzanih traka, i obe su imale u sredini po jednu diskoidnu čilibarsku perlu. Perforacija perle ukazuje da je kroz bronzanu ogrlicu i perlu bila provučena uzica za nizanje. Jedna od perli iz Žamnjaka analizirana je infracrvenom spektrografijom. Izvršena su dva testa (brojevi spektra 3376A i 3376B). Analiza je pokazala da je sastav ove perle blizak baltiĉkom

čilibaru, ali da nema sve njegove karakteristike. Ta odstupanja mogla bi biti i rezultat kasnije kontaminacije, ali se ipak ne može sa punom sigurnošću dokazati baltiĉko poreklo čilibara iz Žamnjaka. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 318-320) Perle iz Žamnjaka najstariji su, za sada otkriveni, čilibarski artefakti sa teritorije Zapadnog i Centralnog Balkana.

KRMEDSKI NOVI GRAD (2)

Grobna humka u Krmedskom Novom Gradu u južnoj Istri (nedaleko od železniĉke stanice Smoljanci), istraživana je pedesetih godina; rezultate ovih istraživanja objavio je B. Bačić 1957.

Nekropola u Novom Gradu sastojala se od više kamenih humki preĉnika 12 - 18 m. U jednoj od njih otkrivena je grobnica od četiri kamene ploĉe u kojoj su bili ostaci nekoliko pokojnika (troje

odraslih i jedno dete). Pokojnici su bili sahranjeni u zgrčenom sedećem položaju. Od priloga je pronađeno nešto ptičijih kostiju, fragmenti keramike, dva bronzana koluta sa spiralnim završecima i jedna oštećena ćilibarska perla. Na osnovu bronzanog nakita i tradicionalnog načina sahrane, grob iz Krmedskog Novog Grada svrstava

se u period bronza B2/C (B. Čović, 1983: 117, 236), mada ima i nižeg datiranja, koje ceo nalaz svrstava u pozno bronzano doba. (Š. Batović 1980, 1983: 293)

(B. Bačić 1957a: 18-20; B. Čović 1983: 117, 236; Š. Batović 1980, 1983: 293)

Komentar

O ćilibarskoj perli iz groba u Krmedskom Novom Gradu ne može se ništa detaljnije reći

pošto nije publikovana, već se u Bačićevom izveštaju samo spominje. Nije analizirana.

VRČIN (3)

Gradina sa nekropolom Vrčin, nalazi se u Istri, kod Vodnjana. Nekropolu, smeštenu uz bedeme gradine, istraživali su od 1925. do 1929. R. Batalja i B. Tamaro-Forlati. (R. Battaglia, B. Tamaro-Forlati) Pronađeno je dvadesetak grobova iz bronzanog doba. Grobovi su bili površinski, izgrađeni od kamenih ploča, a u njima su pokojnici bili sahranjeni u sedećem položaju. Zidovi od kamena odvajali su i grupe grobova. U svaku grobnicu bilo je sukcesivno sahranjeno 3-4 pokojnika, pa se pretpostavlja da su to porodične grobnice (K. Mihovilić 1986:48; Š. Batović 1983: 278-288). Grobovi su sadržavali uglavnom bronzani nakit, a

pronađeno je i nešto ćilibara. Kao poseban nalaz u okviru nekropole, spominje se tumulus "B", koji je sadržavao samo jednu grobnicu sa ćilibarskim perlama, bronzanim spiralama i koštanom iglom (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 317-318). Nalaze iz Vrčina, najkompletnije je objavila tek nedavno (1989) K. Buršić Matijašević, koja je uspela da delimično rekonstruiše 16 grobnih celina. Grobovi se datiraju u pozno bronzano doba - bronza D. (B. Čović 1983: 237) (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 317-318, K. Mihovilić 1986: 47, 48; Š. Batović 1983: 278-288; K. Buršić Matijašić 1989).

Ćilibar u grobovima

1300. - 1200. g. p.n.e.

Grob 3 (K): tip 16 - 24 kom. (3 sačuvana) 0,8-1,8 cm. K. Buršić Matijašić 1989: 475-494.

Grob 6 (K): tip? - 3 kom. Ibid.

Grob 7 (K): tip 8a - 11 kom. (tri sačuvana) 0,6-0,9 cm. Ibid.

Grob 8 (K): tip? - 1 kom. (veći) Ibid.

Grob 11 (K): tip? - 1 kom. Ibid.

Grob 12 (K): tip? - 12 kom. Ibid.

Grob 13 (K): tip 16 - 4 kom. 1-2,5 cm, tip 8a - 1 kom. 0,7 cm. Ibid.

Tumulus "B" (K): tip 9 - 13 kom. 1,4 - 2,6 cm., tip 8b - 3 kom. amorfne - 4 kom. Ibid: T. 3; K. Mihovilić 1986: 47; J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 317-318.

Van grobova: tip 8a - 2 kom., amorfne - 4 kom. K. Buršić Matijašić 1989: T. 3.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8a: 11 kom. (grob 7), 1 kom. (grob 13), 2 kom. (van grobova)	14	16,9%
Tip 8b: 3 kom. (tum. "B")	3	3,6%
Tip 9: 13 kom. (tum "B")	13	15,7%
Tip 16: 24 kom. (grob 3), 4 kom. (grob 13)	28	33,7%
Amorfne: 4 kom. (tum "B"), 4 kom. (van grobova)	8	9,6%
Tip?: 3 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 8), 1 kom.		

(grob 11), 12 kom. (grob 12). 17 20,5%
 Ukupno 83

Statistička analiza i komentar

Na nekropoli Vrčin, od ukupno 17 grobova, koliko je rekonstruisano i objavljeno, čilibar je otkriven u 8, što predstavlja 47%. Otkrivena su 83 čilibarska komada, a pet različitih tipova. Za izves-tan broj perli (17, odnosno 20,5% od ukupnog broja čilibarskih nalaza), ne zna se tip, pošto su te perle izgubljene i samo se spominju u starom inventaru, na osnovu koga je K. Buršić Matijašić objavila nalaze. Amorfne perle ima 8 (9,6%), ali su one deformisane u vatri, koja je možda pratila obred sahranjivanja. U tumulusu "B" otkrivene su dve ogrlice, jedna od ovalnih perli tipa 9 (11 kom), i jedna od 9 perli stradalih u vatri (amorfne, tip 9, i tip 8b). Najučestalije su sočivaste perle tipa 16 (24 kom, 33,7%), zatim ovalne tipa 9 (13 kom., 15,7%), i pljosnato ovalne tipa 8a (14 kom., 16,90%), odnosno tipa 8b (3 kom., 3,6%). Jedno čilibarsko zrno (možda ono iz groba 8) bilo

je neobičnog oblika, koji opisuje Š. Batović: "polukuglastog oblika koji se stožasto proširuje, ali nije čitav. Možda je bio neki privjesak ili prsten" (Š. Batović 1983: 292) Na žalost, bez crteža ovaj opis mnogo ne kazuje.

Čilibar iz Vrčina je analiziran u dva maha. Prvu hemijsku analizu jedne sočivaste perle (tip 16), iz groba 3 izvršio je i objavio T. Malinovski, i ona je pokazala da je čilibar baltičkog porekla. (T. Malinowski 1972: 220-221) Kasnija infracrvena spek-trografska analiza izvršena u Vasar koledžu u Njujorku potvrdila je ove nalaze. Analiza je vršena na pet perli iz tumulusa "B": sa najvećeg zrna tipa 9, na ogrlici od 11 perli, uzet je jedan, a sa manje "nagorele" ogrlice od 9 zrna, još četiri uzorka. Spektri svih analiziranih uzoraka bili su karakteristični za baltički čilibar. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 317-318)

BERAM (4)

Beram se nalazi u centralnoj Istri, 5 km zapadno od Pazina, na brežuljku iznad puta za Motovun i Poreč. Veliku nekropolu u Bermu iskopavali su 1883, za račun tri različite institucije, tri arheologa: Karl Moser (Moser), za Praistorijsku komisiju iz Beča (Prähistorische Kommission), Karlo Markezeti (Carlo Marchesetti) za Jadransko društvo iz Trsta (Societa Adriatica), i Andrea Amoroso (Amoroso) za muzej u Poreču, mada su ovi nalazi kasnije završili u Trstu. Moser je iskopao 100 grobova i ostavio detaljan dnevnik pa su rezultati njegovih

istraživanja nedavno objavljeni. (V. Kučar 1979) Markezeti je samo sumarno dao izveštaj svojih istraživanja, a Amoroso je otkrio 72 groba.

Grobovi su bili spaljeni, sa ostacima lomače u urnama, koje su najčešće bile u konstrukcijama od kamena ili šljunka. Od priloga, osim urni, bilo je dosta bronzanog i gvozdеног nakita, staklenih i glinenih perli. Bilo je i nešto uvozne apulske keramike, a čilibara je pronađeno veoma malo. (K. Moser 1884; C. Marchesetti 1884; A. Amoroso 1884; V. Kučar 1979)

Čilibar u grobovima

700. - 650. g. p.n.e.

Grob 12 (S): tip 17c - 2 kom. V. Kučar 1979: 91, 92.

700. - 400. g. p. n. e.

Grob 61 (S): tip 17c - 1 kom. 3,1 cm. Ibid: 99.

Grob 91 (S): tip 12a - 2 kom. 0,7-0,9 cm, tip 13 - 2 kom. 0,7 - 0,9 cm. Ibid: 103.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 12a: 2 kom. (grob 91)	2	33,3%
Tip 13: 1 kom. (grob 91)	1	16,6%
Tip 17c: 2 kom. (grob 12),		
1 kom. (grob 61)	3	50%
Ukupno	6	

Statistička analiza i komentar

Mali broj ćilibarskih nalaza ne dozvoljava neku detaljnu statističku analizu. Uočljivo je (ukoliko se uzme u obzir samo onih 100 grobova koje je iskopao Mozer, a objavila V. Kučar) da je ćilibar

pronađen samo u tri groba, odnosno u 3% grobova. Grob 12, datiran je precizno zbog apulske vaze koja je služila kao urna. Najzastupljeniji tip je 17c, verovatno lokalna varijanta.

PULA (5)

U Puli, na istočnom podnožju Kaštela, prilikom građevinskih radova krajem XIX v. konstatovana je praistorijska nekropola. Od 1898. do 1909, uglavnom bez nadzora arheologa, iskopano je oko 1000 grobova, od kojih većina nije dokumentovana. A. Gnirs je 1925. objavio 223 groba sa ove

nekropole, većinom spaljena sa urnama u konstrukcijama od kamenih ploča ili lomljenog kamena. Prilozi su bili karakteristični za istarsku grupu gvozdenog doba (nakit, domaća keramika, apulske vaze itd.). Ćilibara je bilo malo. (A. Gnirs 1925: 44-95)

Ćilibar u grobovima

700. - 400. g. p.n.e.

Grob 149 (S): tip 5b - 1 kom. A. Gnirs 1925: 70.

Grob 168 (S): tip 18a - 1 kom. Ibid: 73.

Statistička analiza i komentar

Mali broj ćilibarskih nalaza ne dozvoljava ozbiljniju analizu. Ćilibara je bilo u 2 od 223 objavljena groba, i to samo po jedna perla jednostavnog oblika. U grobu 34, koji je bio skeletni, pronađena

je još jedna perla izduženo-poligonalnog, atipičnog oblika, ali je, na osnovu ostalih nalaza, verovatno da je reč o grobu iz rimskog perioda. (A. Gnirs 1925: 57)

GROBNIK (6)

Grobnik se nalazi nekoliko kilometara severno od Rijeke. Iz Grobnika potiče kolekcija nalaza koja je krajem XIX v. dospela u Arheološki muzej u Zagrebu. Jedan deo nalaza iskopao je Š. Ljubić,

koji je i objavio arheološki materijal 1889. Iz Ljubićevog opisa može se zaključiti da su u pitanju bili skeletni grobovi. (Š. Ljubić 1889: 152-155; D. Glogović 1989: 46, 123)

Ćilibar u grobu, tipološka analiza

500. - 400. g. p.n.e.

Tip 8b: 12 kom. 0,9-2,4 cm. Š. Ljubić 1889: 155; D. Glogović 1989: 123.

Tip 9: 11 kom. 0,8-1,8 cm. Ibid.

Tip 6b: 3 kom. 0,9-1,3 cm. Ibid.

Komentar

U Grobniku je u jednom od grobova otkrivena ogrlica od ovalnih ćilibarskih perli. Najveća, pljosnato ovalna perla je u sredini, a oko nje su manje pljosnato ovalne (tip 8b), ovalne (tip 9) i duguljasto ovalne (tip 6b). Ogrlica slična ovoj nađena

je u Baškoj na Krku. Ljubić u svom "Popisu" (1889) spominje samo šest perli, ali D. Glogović publikuje čitavu ogrlicu, koja se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

KAŠTEL KOD BUJA (7)

Kaštel kod Buja nalazi se u Istri, oko četiri km severno od Buja, na bregu iznad reke Dragonje. Na zapadnom obronku brega nalazi se praistorijska nekropola, koju je 1954. istraživao B. Marušić, a naredne godine B. Bačić. Grobovi koji su istraženi bili su pod tumulom, koji se nalazio u centru nekropole. Otkrivena su 24 groba, sa

ostacima spaljenih pokojnika u urnama, najčešće u konstrukcijama od kamenih ploča. Od priloga je bilo domaće i apulske keramike, bronzanog nakita, bronzanih posuda, glinenih perli i nešto čilibara.

(B. Bačić 1957)

Čilibar u grobovima

500. - 400. g. p.n.e.

Grob 1 (S): tip 84 (sa jednim zrnom čilibara) - 2 kom. 6 cm. (čilibar 2, 6 cm). B. Bačić 1957: 392.

Statistička analiza i komentar

S obzirom na mali broj čilibarskih nalaza nije moguće izvršiti ozbiljniju statističku i tipološku analizu. Može se jedino konstatovati da je čilibar

pronađen samo u jednom od 24 istraženih groba, što čini 4,1%.

KASTAV (8)

Kastav se nalazi oko 10 km zapadno od Rijeke, na samom prelazu Kvarnerskog kopna u Istarsko poluostrvo. U Kastvu je otkrivena praistorijska gradina, a 1972. na položaju Mišinac vršeno je iskopavanje manje nekropole sa skeletnim pokojnicima, sahranjenim u ispruženom položaju. Nađen je veći broj keramičkih fragmenata i nakita,

uglavnom izmešanog sa kostima. Grobovi se datiraju u period između IV i I v. p.n.e. Rezultate istraživanja u Kastvu objavila je R. Matejčić 1974. godine, a nalaze delimično i D. Glogović 1989.

(R. Matejčić 1974, D. Glogović 1989: 46, 123, M. Guštin 1987: 48)

Čilibar u grobu

200. - 100. g. p.n.e.

Grob 8 (K): tip 8a - 34 kom. 1,2-2,2 cm, tip 9 - 4 kom. 1,6-1,2 cm. M. Guštin 1987: 47, 48; D. Glogović 123.

Komentar

U skeletnom muškom grobu u Kastvu otkrivena je jedna ogrlica od ovalnih čilibarskih perli. U istom grobu otkrivena je i jedna ogrlica od sličnih zemljanih perli. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 321) Postoje dva mišljenja o hronologiji ovog nalaza. D. Glogović ga svrstava u V. v. p.n.e., a M. Guštin, na osnovu keramike u II v. p.n.e. (M. Guštin 1987: 50)

Čilibar iz Kastava je analiziran, što je važno, pošto se radi o poznom, latenskom čilibaru. Čilibarska ogrlica iz Kastva ukradena je iz Riječkog muzeja, ali je ipak ostalo dovoljno komadića za spektrografsku analizu. Analiza je izvršena u Vasar koledžu u Njujorku, a spektar (br. 3400) bio je karakterističan za baltički čilibar. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 321)

PRIVLAKA (9)

Privlaka se nalazi 6 km severozapadno od Nina, u severnoj Dalmaciji, na samom vrhu poluostrva koje zakriljuje Ninski zaliv. Grob iz Privlake (br. 87 u registrima muzeja u Zadru) slučajno je otkriven

1914. godine, ali je nalaz inventarisan i čuva se u Arheološkom muzeju u Zadru. Nalaze je 1960. publikovao Š. Batović. Grob je sadržavao tri čilibarske perle, dvanaest staklenih perlica

zelenkaste boje, jednu rebrasto ukrašenu bronzanu narukvicu i tri zatvorene narukvice trougaonog preseka. Š. Batović hronološki svrstava nalaze iz groba u Privlaci u period Ha A2/B1. (Š.

Batović 1960: 75, 1980) Sam ćilibar sugerisao bi i nešto više datiranje (Ha A1/A2), ali mora se računati i sa njegovom dugom upotrebom. (Š. Batović 1960: 42-44, 55, 1980, 1983: 315)

Ćilibar u grobu, tipološka analiza

1100-900. g. p.n.e.

Tip 1a: 1 kom. 2 cm. Š. Batović 1960: 44, 1983: 315.

Tip 1b: 1 kom. 3 cm. Ibid.

Tip 4b: 1 kom. 3 cm. Ibid.

Komentar

U grobu u Privlaci otkrivene su svega tri ćilibarske perle, ali vrlo značajne u tipološkom pogledu. Radi se o dve perle tipa "Tirins" i to o dve varijante (tip 1a i 1b), kao i o bačvastoj, odnosno cilindričnoj perli ukrašenoj paralelnim

horizontalnim rebrima, kakve se javljaju uz perle tipa "Tirins". Ove perle karakteristične su za pozno bronzano doba Jadrana i Mediterana. Ćilibar iz Privlake na žalost nije analiziran.

VRSI (10)

Vrsi se nalaze 3,5 km severoistočno od Nina, u severnoj Dalmaciji. Grob 89 iz Vrsi (po novoj signaturi grob 1), otkriven je slučajno 1925. godine, prilikom poljoprivrednih radova. Vlasnik je prodao muzeju u Zadru kompletan sadržaj groba, mada uslovi nalaza nisu poznati. Materijal je publikovao Š. Batović 1960. Batović je 1973. na istom mestu vršio probna iskopavanja, ali nije otkrio nove grobove, već samo fragmente keramike i gvoz-

dene zgure. (Š. Batović 1983: 277)

U grobu je bilo ćilibarskih perli, dve bronzane lučne fibule sa diskoidnim odeblanjima na luku, vrpčaste narukvice, i rebraste narukvice. Na osnovu bronzanih predmeta, ali i karakterističnog ćilibara "Tirins" tipa, nalazi iz Vrsi datiraju se u period Ha A1/A2 (1200-1000. g. p.n.e.). (Š. Batović 1960: 44-47, 1980: 11-14, 1983: 315)

Ćilibar u grobu, tipološka analiza

1200. - 1000. g. p.n.e.

Tip 1b: 1 kom. 4,2 cm. Š. Batović 1960: 47, 1983: 315.

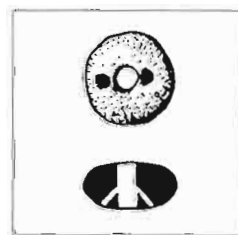
Tip 8a: 2 kom. 1,1 i 1,7 cm (manja sa tri perforacije). Ibid.

Tip 9: 1 kom. 1,5 cm. Ibid.

Komentar

U grobu u Vrsima, pronađene su svega 4 ćilibarske perle. Od njih je svakako najzanimljivija jedna od varijanti perli "Tirins" tipa (tip 1b), karakterističnih za Jadran i Mediteran poznog bronzanog doba. Spljoštena je i sa izraženim plastičnim rebrom po sredini, izduženo elipsoidnog preseka,

tako da podseća na pršljen. Jedna od ovalnih perli tipa 8a perforirana je na neobičan način. Osim centralne vertikalne perforacije na jednoj strani ima još dva, naspramno postavljena otvora, koji se koso spajaju sa glavnim otvorom. (v. crtež). Ćilibar iz Vrsi, na žalost nije analiziran.

NIN (11)

Nin se nalazi u severnoj Dalmaciji, 17 km severno od Zadra. Područje Nina, uključujući i Zaton, sa svojim nekropolama predstavlja najistra-

ženije groblje praistorijskih Liburna. Do sada je otkriveno 187 grobova, od toga 169 u Ninu i 18 u Zatonu. (Š. Batović 1987: 342-343, 355-357)

Grobovi su u Ninu iskopavani još od kraja prošlog veka, najčešće nesistematski i veći deo nije objavljen. Prva iskopavanja preduzeta su 1895, a nastavili su ih L. Jelić i M. Abramić od 1909. do 1912. g.

U periodu do kraja I svetskog rata, dosta materijala iz grobova u Ninu, iskopanih slučajno, dospelo je u muzej u Zadru. Između dva rata nije bilo sistematskih arheoloških iskopavanja nekropole u Ninu, ali je lekar i kolekcionar D. Snjegovoj sakupio otkupom od seljaka izvestan broj predmeta iz liburnskih grobova. Njegova zbirka nalazi se danas u Zadarskom muzeju. Posle II svetskog rata liburnske nekropole na području Nina istraživane su sistematičnije. Godine 1954. M. Suić i Š. Batović izvršili su revizionu iskopavanja nekropole Nin Ždrijac, a 1956. i 1958. Š. Batović je preduzeo obimna iskopavanja nekropole Nin Solana, u blizini Gornjeg mosta u Ninu, gde je otkriveno gotovo 100 grobova. Isti arheolog iskopavao je od 1969. do 1982. još u nekoliko mahova nekropole u Ninu i Zatonu, što je upotpunilo broj istraženih grobova. (Š. Batović 1968: 7-9, 1987: 340-343)

Grobovi iz Nina nisu svi objavljeni. Najviše

materijala iz grobova u Ninu, uključujući i ćilibar, objavio je Š. Batović u svojim brojnim radovima o kulturi praistorijskih Liburna. (Š. Batović 1962, 1965, 1968, 1976, 1979a, 1979b, 1981, 1987) Nešto materijala publikovala je selektivno i F. Lo Schiavo u svojoj sintezi o liburnsko-japodskoj kulturnoj grupi. Na žalost, za veliki broj grobova koji sadrže ćilibar nisu poznati uslovi nalaza, već je u muzeju naknadno vršena analiza i rekonstruisanje grobnih celina. Poznato je, uglavnom na osnovu kasnijih istraživanja, da su pokojnici bili sahranjivani u blago zgrčenom položaju i da su grobovi najčešće bili načinjeni od kamenih ploča.

Znatna količina ćilibara iz grobova u Ninu nije objavljena, a za izvestan broj predmeta iskopanih u ranoj fazi istraživanja ne zna se ni tačno poreklo (lokalitet, grobne celine itd.). Taj ćilibar nalazi se u Arheološkom muzeju u Zadru (nešto i u Arheološkom muzeju u Splitu) i uprkos nedovoljnom broju podataka može da posluži za komparativnu analizu i da ukaže na količinu ćilibara u liburnskim grobovima.

(Š. Batović 1962, 1965, 1968, 1976, 1979a, 1979b, 1981, 1987; F. Lo Schiavo 1970)

Ćilibar u grobovima

800. - 700. g. p.n.e.

Grob 1 (K): tip 8a, 8b i 9 - 56 kom. 1 - 1,4 cm, tip 11 - 2 kom. 3 i 3,9 cm, tip 58b - 2 kom. 4,1 i 5,5 cm, tip 58c - 2 kom. 7,8 i 3,4 cm, tip 58e - 2 kom. 4,2 i 5,9 cm, tip 63a - 1 kom, tip 74 - 1 kom. Š. Batović 1981: 146; F. Lo Schiavo 1970: 431, 434.

Grob 4 (K): tip 63a - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 431.

Grob 6 (K): tip 63a - 1 kom, tip 63b - 1 kom, tip 10a - 17 kom, tip 8a - 1 kom, tip 58b - 2 kom (fragment.) 3 i 2,5 cm, tip 58e - 1 kom. 7 cm, tip 58f - 1 kom. (fragm.) 2 cm. Š. Batović 1968: T.XI; 1976: 43.

Grob 14 (K): tip 63a - 1 kom, tip 74 - 1 kom, tip 58b - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 431, 434, 482.

Grob 21 (K): tip 58a - 2 kom. 5 cm, tip 58c - 1 kom. 8,2 cm. (ova tri komada predstavljaju celinu kompozitnog priveska). Š. Batović 1981: 134.

Grob 24 (K): tip 63a - 1 kom. 8 cm, tip 82 (dve perle tipa 10a) 6 cm. Š. Batović 1965, 1968: T.X, 1976: 66, 1981: 99.

Grob 27 (K): tip 58b - 2 kom. 5,9 i 4,5 cm, tip 58d - 1 kom. 7 cm, tip 58c - 1 kom. 4,5 cm, tip 58f - 1 kom. 4,4 cm, tip 63a - 1 kom, tip 82 - 1 kom. 7 cm, tip 10a - 10 kom, tip 8a - 12 kom. Š. Batović 1968: T.XI.

Grob 45 (K): tip 63a - 1 kom. F. Lo Schiavo 1971: 431.

Grob 85 (K): tip 63a - 2 kom. (fragment.), tip 9 - 1 kom. 4,4 cm, tip 10a - 3 kom, tip 8b - 5 kom, tip 146 - 1 kom. Š. Batović 1968: T.XII.

800. - 600. g. p.n.e.

Grob 29 (K): tip 63a - 1 kom. 7,2 cm. Š. Batović 1981: 112.

800. - 500. g. p.n.e.

Grob 65 (K): tip 83 - 1 kom. 3,2 cm. Š. Batović 1981: 144, sl. 17/4.

800. - 400. g. p.n.e.

(Nin) Zbirka Snjegovoj inv. 100: tip 81 - 1 kom. (sa 7 ćilibarskih zrna tipa 15) 12,3 cm. Š. Batović 1981: 146, 1987: T. XXXVIII/18.

Grob 11 (K): tip 63a - 1 kom. 11 cm, tip 42 - 1 kom. 2 cm, tip 10a - 20 kom. Neobjavljeno.

Grob 15 (K): tip 63b - 1 kom. 8,2 cm, tip 58f - 1 kom. 4 cm, tip 10a - više kom. 3,6 cm, tip 48i - 1 kom. 2,2 cm. Neobjavljeno.

Grob 20 (K): tip 63a. F. Lo Schiavo 1970: 431.
 Grob 28 (K): tip 63a. Ibid.: 431.
 Grob 35 (K): tip 63a - 1 kom, tip 58e - 1 kom. Ibid.: 431, 482.
 Grob 36a (K): tip 58b - 1 kom. Ibid.: 482.
 Grob 47 (K): tip 58b - 1 kom. Ibid.: 482.
 Grob 52 (K): tip 63a - 1 kom. Ibid.: 431.
 Grob 54 (K): tip 63a - 1 kom. Ibid.
 Grob 57 (K) - tip 10a - 1 kom. Ibid.: 482.
 Grob 68 (K): tip 63a - 1 kom, tip 58b - 1 kom. Ibid.: 431, 482.
 Grob 100 (K): tip 10a - 1 kom. 4,3 cm, tip 63a - 2 kom. 3,6 i 10 cm, tip 18b - 2,7 cm. Neobjavljeno.

700. - 600. g. p.n.e.

Grob 2 (K): tip 58a - 1 kom, tip 58b - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 482.
 Grob 41 (K): tip 63a - 2 kom. 7,2 i 4,2 cm, tip 10a - 1 kom. 4,8 cm. Š. Batović 1962: Y36.
 Grob 69 (K): tip 63a - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 431.
 Grob 86 (K): tip 63a - 1 kom. (fragment.), tip 10a - 1 kom. Neobjavljeno.

700. - 500. g. p.n.e.

Grob 30 (K): tip 10a - 2 kom. 1,75 i 1,1 cm. Š. Batović 1962: Y37.
 Inv. 1548: tip 83 - 1 kom. 3,3 cm. Š. Batović 1981: 144.

600. - 500. g. p.n.e.

Grob 8 (K): tip 63a - 1 kom, tip 58b - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 431, 482.
 Grob 12 (K): tip 79 - 1 kom. 11,7 cm, tip 63a - 1 kom, tip 58e - 1 kom. Š. Batović 1981: 121; F. Lo Schiavo 1970: 431, 482.
 (Nin) Ždrijac grob 16: tip 81 - 1 kom. (sa 19 čilibarskih zrna) 12 cm, tip 58e - 1 kom. Š. Batović 1981: 103; F. Lo Schiavo 1970: 482.
 Grob 23 (K): tip 63a - 1 kom, tip 83 - 1 kom. (sa dva čilibarska zrna) 3,5 cm. Š. Batović 1968: T.XIII, 1976: 77.
 Grob 36 (K): tip 51 - 1 kom. 2,4 cm, tip 63b - 1 kom. Š. Batović 1981: 140, sl. 15/9; F. Lo Schiavo 1970: 431.
 Grob 53 (K): tip 10a - 8 kom, tip 8b - 15 kom, tip 146 - 3 kom, tip 8a - 3 kom. 1 - 0,5 cm, tip 85 - 2 kom. (sa 19 i sa 12 čilibarskih zrna) 4,5 cm, tip 63c - 2 kom. 12,7 cm. Š. Batović 1968: T.XV.
 Grob 73 (K): tip 63c - 1 kom. 23,3 cm, tip 58e - 1 kom. Š. Batović 1981: 112; F. Lo Schiavo 1970: 482.
 600. - 400. g. p.n.e.
 (Nin) Solana grob 44 (K): tip 42 - 1 kom. 4,5 cm, tip 63b - 1 kom. Š. Batović 1981: 140, sl. 15/13; F. Lo Schiavo 1970: 431.

500. - 400. g. p.n.e.

Grob 3 (K): tip 81 - 1 kom. (sa 16 čilibarskih zrna) 10 cm, tip 84 - 1 kom. (sa jednim čilibarskim zrnom) 2,8 cm, tip 48i - 1 kom. 2,3 cm, tip 137 - 1 kom. 3,5 cm. Š. Batović 1981: 103.
 Grob 10 (K): tip 63c - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 431.
 Grob 22 (K): tip 84 - 1 kom. (sa 10 čilibarskih zrna) 11 cm, tip 63c - 1 kom. Š. Batović 1981: 147; F. Lo Schiavo 1970: 431.
 Grob 88 (K): tip 36 - 2 kom. 4,8 i 3,5 cm, tip 58f - 1 kom. 5,3 cm, tip 10j - 1 kom. 3,8 cm, tip 10a - 4 kom, tip 84 - 1 kom. 3,6 cm. Š. Batović 1976: 88, 1981: 138.

500. - 300. g. p.n.e.

Inv. 1546: tip 81 - 1 kom. (sa 9 čilibarskih zrna) 10 cm. Š. Batović 1981: 147.

400. - 200. g. p.n.e.

Grob 17 (K): tip 8b - 1 kom, tip 10a - 1 kom, tip 36 - 1 kom. Š. Batović 1968: T.XVIII.

Hronološko - tipološka analiza

800. - 700. g. p.n.e.	ukupno	% po fazama
Tip 8a: 19 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 6), 12 kom. 12 kom. (grob 27).	32	
Tip 8b: 19. kom. (grob 1), 5 kom. (grob 85).	24	
Tip 9: 18. kom. (grob 1), 1 kom. (grob 85).	19	
Tip 10a: 17 kom. (grob 1), 10 kom. (grob 27), 3 kom. (grob 85)	30	
Tip 11: 2 kom. (grob 2).	2	

Tip 58a: 2 kom. (grob 21).	2	
Tip 58b: 2 kom. (grob 1), 2 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 14), 2 kom. (grob 27).	7	
Tip 58c: 2 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 21), 1 kom. (grob 27).	4	
Tip 58d: 1 kom. (grob 27)	1	
Tip 58e: 2 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 6).	3	
Tip 58f: 1 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 27).	2	
Tip 63a: 1 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 4), 1 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 14), 1 kom. (grob 24), 1 kom. (grob 27), 1 kom. (grob 45), 2 kom. (grob 85)	9	
Tip 63b: 1 kom. (grob 6).	1	
Tip 74: 1 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 14).	2	
Tip 82: 2 kom. (grob 24), 1 kom. (grob 27)	3	
Tip 146: 1 kom. (grob 85).	1	
Ukupno	142	53,8%

800. - 600. g. p.n.e.

Tip 63a: 1 kom. (grob 29).	1	
Ukupno	1	0,4%

800. - 500. g. p.n.e.

Tip 83: 1 kom. (grob 65).	1	
Ukupno	1	0,4%

800. - 400. g. p.n.e.

Tip 10a: 20 kom. (grob 11), više kom. (grob 15), 1 kom. (grob 57), 1 kom. (grob 100), više od	22	
Tip 18b: 1 kom. (grob 100).	1	
Tip 42: 1 kom. (grob 11).	1	
Tip 48i: 1 kom. (grob 15)	1	
Tip 58b: 1 kom. (grob 36a), 1 kom. (grob 47), 1 kom. (grob 68).	3	
Tip 58e: 1 kom. (grob 35).	1	
Tip 58f: 1 kom. (grob 15).	1	
Tip 63a: 1 kom. (grob 11), 1 kom. (grob 20), 1 kom. (grob 35), 1 kom. (grob 52), 1 kom. (grob 54), 1 kom. (grob 68), 2 kom. (grob 100).	9	
Tip 63b: 1 kom. (grob 15).	1	
Tip 81: 1 kom. (Nin, Zbirka Snjogovej inv. 100).	1	
Ukupno	više od 41	15,5%

700. - 600. g. p.n.e.

Tip 10a: 1 kom. (grob 41), 1 kom. (grob 86)	2	
Tip 58a: 1 kom. (grob 2).	1	
Tip 58b: 1 kom. (grob 2)	1	
Tip 63a: 2 kom. (grob 41), 1 kom. (grob 69), 1 kom. (grob 86).	4	
Ukupno	8	3%

700. - 500. g. p.n.e.

Tip 10a: 2 kom. (grob 30).	2	
Tip 83: 1 kom. (inv. 1548)	1	
Ukupno	3	1,1%

600. - 500. g. p.n.e.

Tip 8a: 3 kom. (grob 53).	3	
Tip 8b: 15 kom. (grob 53)	15	

Tip 10a: 8 kom. (grob 53).	8	
Tip 51: 1 kom. (grob 36).	1	
Tip 58b: 1 kom. (grob 8).	1	
Tip 58e: 1 kom. (grob 12), 1 kom. (Nin, Ždrijac grob 16), 1 kom. (grob 73)	3	
Tip 63a: 1 kom. (grob 8), 1 kom. (grob 12), 1 kom. (grob 23).	3	
Tip 63b: 1 kom. (grob 36).	1	
Tip 63c: 2 kom. (grob 53), 1 kom. (grob 73).	3	
Tip 79: 1 kom. (grob 12).	1	
Tip 81: 1 kom. (Nin, Ždrijac grob 16).	1	
Tip 83: 1 kom. (grob 23).	1	
Tip 85: 2 kom. (grob 53).	2	
Tip 146: 3 kom. (grob 53).	3	
Ukupno	46	17,4%

600. - 400. g. p.n.e.

Tip 42: 1 kom. (Nin, Solana grob 44).	1	
Tip 63b: 1 kom. (Nin, Solana grob 44).	1	
Ukupno	2	0,8%

500. - 400. g. p.n.e.

Tip 10a: 4 kom. (grob 88).	4	
Tip 10j: 1 kom. (grob 88).	1	
Tip 36: 2 kom. (grob 88).	2	
Tip 48i: 1 kom. (grob 3).	1	
Tip 58f: 1 kom. (grob 88).	1	
Tip 63c: 1 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 22).	2	
Tip 81: 1 kom. (grob 3).	1	
Tip 84: 1 kom. (grob 3), 1 kom. (grob 22), 1 kom. (grob 88).	3	
Tip 137: 1 kom. (grob 3).	1	
Ukupno	16	6%

500. - 300. g. p.n.e.

Tip 81: 1 kom. (inv. 1546).	1	
Ukupno	1	0,4%

400. - 200. g. p.n.e.

Tip 8b: 1 kom. (grob 17).	1	
Tip 10a: 1 kom. (grob 17).	1	
Tip 36: 1 kom. (grob 17).	1	
Ukupno	3	1,1%

Ukupno više od 264

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8a: 19 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 6), 12 kom. (grob 27), 3 kom. (grob 53).	35	13,2%
Tip 8b: 19 kom. (grob 1), 5 kom. (grob 85), 15 kom. (grob 53), 1 kom. (grob 17).	40	15,1%
Tip 9: 18 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 85).	19	7,2%
Tip 10a: 17 kom. (grob 6), 10 kom. (grob 27), 3 kom. (grob 85), 20 kom. (grob 11), više kom. (grob 15), 1 kom. (grob 57), 1 kom. (grob 100), 1 kom. (grob 41), 1 kom. (grob 86), 2 kom. (grob 30), 8 kom. (grob 53), 4 kom. (grob 88), 1 kom. (grob 17).	69	26,1%
Tip 10j: 1 kom. (grob 88).	1	0,4%

Tip 11: 2 kom. (grob 1).	2	0,8%
Tip 18b: 1 kom. (grob 100).	1	0,4%
Tip 36: 2 kom. (grob 88), 1 kom. (grob 17).	3	1,1%
Tip 42: 1 kom. (grob 11), 1 kom. (Nin Solana grob 44).	2	0,8%
Tip 48i: 1 kom. (grob 15), 1 kom. (grob 3).	2	0,8%
Tip 51: 1 kom. (grob 36).	1	0,4%
Tip 58a: 2 kom. (grob 21), 1 kom. (grob 2).	3	1,1%
Tip 58b: 2 kom. (grob 1), 2 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 14), 2 kom. (grob 27), 1 kom. (grob 36a), 1 kom. (grob 47), 1 kom. (grob 68), 1 kom. (grob 2), 1 kom. (grob 8).	12	4,5%
Tip 58c: 2 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 21), 1 kom. (grob 27).	4	1,5%
Tip 58d: 1 kom. (grob 27).	1	0,4%
Tip 58e: 2 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 35), 1 kom. (grob 12), 1 kom. (Nin Ždrijac grob 16), 1 kom. (grob 73).	7	2,6%
Tip 58f: 1 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 27), 1 kom. (grob 15), 1 kom. (grob 88).	4	1,5%
Tip 63a: 1 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 4), 1 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 14), 1 kom. (grob 24), 1 kom. (grob 27), 1 kom. (grob 45), 2 kom. (grob 85), 1 kom. (grob 29), 1 kom. (grob 11), 1 kom. (grob 20), 1 kom. (grob 28), 1 kom. (grob 35), 1 kom. (grob 52), 1 kom. (grob 54), 1 kom. (grob 68), 2 kom. (grob 100), 2 kom. (grob 41), 1 kom. (grob 69), 1 kom. (grob 86), 1 kom. (grob 8), 1 kom. (grob 12), 1 kom. (grob 23).	26	9,8%
Tip 63b: 1 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 15), 1 kom. (grob 36), 1 kom. (Nin Solana grob 44).	4	1,5%
Tip 63c: 2 kom. (grob 53), 1 kom. (grob 73), 1 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 22).	5	1,9%
Tip 74: 1 kom. (grob 1), 1 kom. (grob 14).	2	0,8%
Tip 79: 1 kom. (grob 12).	1	0,4%
Tip 81: 1 kom. (Nin, Zbirka Snjegovoj inv. 100), 1 kom. (Nin, Ždrijac grob 16), 1 kom. (grob 3), 1 kom. (inv. 1546).	4	1,5%
Tip 82: 2 kom. (grob 24), 1 kom. (grob 27).	3	1,1%
Tip 83: 1 kom. (grob 65), 1 kom. (inv. 1548), 1 kom. (grob 23).	3	1,1%
Tip 84: 1 kom. (grob 3), 1 kom. (grob 22), 1 kom. (grob 88).	3	1,1%
Tip 85: 2 kom. (grob 53).	2	0,8%
Tip 137: 1 kom. (grob 3).	1	0,4%
Tip 146: 1 kom. (grob 85), 3 kom. (grob 53).	4	1,5%
Ukupno	264	

Statistička analiza i komentar

Na nekropolama u Ninu otkriveno je ukupno 169 grobova, ali nisu svi objavljeni. Analiza čilibarskog materijala vršena je i na objavljenim i na nekim neobjavljenim grobovima i konstatovano je da je grobova sa čilibarom bilo najmanje 44. Pri tome bi trebalo voditi računa o tome da sve grobne celine nisu pouzdano rekonstruisane i da je bilo

dosta čilibarskog materijala koji se nije mogao vezati ni za jedan grob. Može se prema tome zaključiti da je grobova sa čilibarom bilo mnogo više. U svakom slučaju čilibar je otkriven bar u 44 groba, što predstavlja 26% od ukupnog broja grobova u Ninu. Karakterističan je njihov raspored po fazama.

vreme (po Š. Batoviću)	broj grobova	% od broja grobova sa ćilibarom	% od ukupnog broja grobova
800. - 700. g. p.n.e.	9	20,4%	5,3%
800. - 600. g. p.n.e.	1	2,3%	0,6%
800. - 500. g. p.n.e.	1	2,3%	0,6%
800. - 400. g. p.n.e.	13	29,5%	7,7%
700. - 600. g. p.n.e.	4	9,1%	2,4%
700. - 500. g. p.n.e.	2	4,5%	1,2%
600. - 500. g.p.n.e.	7	15,9%	4,1%
600. - 400. g. p.n.e.	1	2,3%	0,6%
500. - 400. g. p.n.e.	4	9,1%	2,4%
500. - 300. g. p.n.e.	1	2,3%	0,6%
400. - 200. g. p.n.e.	1	2,3%	0,6%
Ukupno	44		

Primetno je opadanje broja grobova sa ćilibarom posle VIII v. p.n.e., kada je, uostalom, liburnska moć bila u zenitu. Najviše grobova sa ćilibarom doduše ima u periodu između 800. i 400. g. p.n.e., ali to je suviše širok hronološki raspon za bilo kakvu ozbiljniju analizu, a na osnovu ćilibara i pratećeg materijala moglo bi se pretpostaviti da veći deo grobova sa ćilibarom iz ovog, okvirno datog, perioda potiče iz starijeg horizonta, pre 500. g. p.n.e. Najviše precizno datiranih grobova potiče iz perioda između 800. i

700. g. p.n.e., a zatim iz perioda između 600. i 500. g. p.n.e., kada je primetno oživljavanje trgovine ćilibarom i na drugim područjima Balkana.

Iako su grobovi u Ninu skeletni, nije vršena antropološka analiza i određivanje pola pokojnika, pa izostaju podaci o količini ćilibara u ženskim, odnosno muškim grobovima, što bi bilo zanimljivo s obzirom na prilično veliki statistički uzorak.

Tabela broja ćilibarskih komada po fazama, još rečitije od tabele broja grobova sa ćilibarom, govori o rasporedu ovog nakita u praistorijskom Ninu:

vreme (po Š. Batoviću)	broj ćilibarskih komada	% od ukupnog broja komada
800. - 700. g. p.n.e.	142	53,8%
800. - 600. g. p.n.e.	1	0,4%
800. - 500. g. p.n.e.	1	0,4%
800. - 400. g. p.n.e.	41	15,5%
700. - 600. g. p.n.e.	8	3%
700. - 500. g. p.n.e.	3	1,1%
600. - 500. g. p.n.e.	46	17,4%
600. - 400. g. p.n.e.	2	0,8%
500. - 400. g. p.n.e.	16	6%
500. - 300. g. p.n.e.	1	0,4%
400. - 200. g. p.n.e.	3	1,1%
Ukupno	264	

Više od polovine ukupnog broja ćilibarskih komada (142, odnosno 53,8%) otkriveno je u grobovima VIII v. p.n.e. što pokazuje da je u tom periodu ćilibar kod Liburna u Ninu bio omiljen i čest nakit. Učestalost ćilibarskih komada u grobovima zatim opada, da bi u VI v. ponovo porasla (46 komada, odnosno 17,4%), mada ne doseže količinu iz VIII v. Širok raspon okvirno datiranih grobova između 800. i 400. g. p.n.e. pružio je 41 ćilibarski komad (15,5%), a u grobovima V v. p.n.e. bilo je 16 ćilibarskih komada (6%). U ostalim periodima bilo je znatno manje ćilibara.

Na nekropolama u Ninu ćilibarski nakit bio je prilično raznovrstan. Otkriveno je 29 različitih

tipova ćilibarskih zrna i nakita sa ćilibarom. U VIII v. najviše je bilo perli tipa 8a (32 kom.), 10a (30 kom.), 8b (24 kom.) i 9 (19 kom.). Pronađeno je i dosta varijanti tipa 58 (ukupno 19 kom.) i fibula tipa 63a (9 kom.). Od 800 do 400 g. p. n. e. omiljeni su bili tipovi 10a (22 kom.) i fibule 63a (9 kom.), dok su u preciznije datiranim grobovima VII veka najčešće fibule 63a (4 kom.). U VI v. dominira tip 8b sa 15 kom, a u V v. tip 10a (4 kom.).

Kroz sve periode na nekropolama u Ninu najbrojniji je tip 10a sa 69 komada, što čini 26,1% od ukupnog broja ćilibarskih komada. Zatim slede tipovi 8b (40 kom. 15,1%), fibule tipa 63a (26 kom. 9,8%), i perle tipa 9 (19 kom. 7,2%). Od fibula se još javljaju tipovi 63b, 63c i 74, od igala tip 79, a

pronađeno je više tipova ogrlica i naušnica od bronzne sa ćilibarskim perlama (tipovi 81, 82, 83, 84 i 85). Najzanimljiviji nakit od ćilibara, svakako su kompozitni privesci sastavljeni od tri dela: trapezoidne ili pravougaone pločice vertikalno perforirane na dva mesta, iznad i ispod koje su pločice u obliku lade sa životinjskim glavama na pramcu i krmi. Ovi privesci nalaženi su ponekad u grobovima kompletni (sva tri dela), a ponekad fragmentarni samo sa jednom ili dve pločice. U nekim grobovima bilo je i više primeraka. Ukupno je raznih varijanti ovog tipa (58a, 58b, 58c, 58d, 58e, 58f) pronađen 31 komad (11,7%), a najbrojnija varijanta je 58b sa 12 kom. (4,5%), posle koje sledi 58e sa 7 kom. (2,6%). Ostali ćilibarski tipovi zastupljeni su manjim brojem komada.

Ukoliko se posmatra zastupljenost tipova ćilibara po grobovima najčešći je tip 63a koji se javlja u 23 groba što je 52,3% od broja grobova sa ćilibarom, odnosno 13,6% od ukupnog broja grobova. Tip 58b pronađen je u 9 grobova (20,4%, odnosno 5,3%), a sve varijante tipa 58 čak u 25 grobova (58,8%, odnosno 14,8%), što svedoči o njihovoj omiljenosti. Tip 10a javlja se u 13 grobova (29,5%, odnosno 7,7%), a ostali tipovi u manjem broju grobova.

Četiri diskoidne perle iz Nina, tipa 10a, podvrgnute su u Poljskoj hemijskim analizama radi utvrđivanja porekla. Perle su iz nepoznatih grobnih celina, a analiza je pokazala da im je hemijski sastav karakterističan za baltički ćilibar. (T. Malinowski 1972: 220-221)

ZATON (12)

Zaton se nalazi u severnoj Dalmaciji, 15 km severno od Zadra i 2,5 km. južno od Nina. Za razliku od Nina, u čijoj je neposrednoj blizini i koji je duboko uvučen u Ninski zaliv, Zaton je okrenut otvorenom moru. Grobovi pronađeni u Zatonu obično se s pravom tretiraju kao deo ninskih nekropola, pa je i istorijat istraživanja u Zatonu

isti kao onaj u Ninu. U Zatonu je otkriveno 18 grobova, a poslednja istraživanja vršio je u nekoliko navrata od 1969. do 1982. g. Š. Batović, koji je i objavio neke od grobova. (Š. Batović 1962, 1965, 1981; F. Lo Schiavo 1970; F. Stare 1970)

Ćilibar u grobovima

700. - 600. g. p.n.e.

Grob 1 (K): tip 69 - 1 kom. 22,3 cm. Š. Batović 1965: T. VII, 1981: 110.

Grob 6 (K): tip 63a - 7 kom, tip 10a - 2 kom, tip 9 - 1 kom. Š. Batović 1965: T. VIII, 1981: 131.

600. - 500. g. p.n.e.

Grob 2 (K): tip 85 (sa dva ćilibarska zrna). 3,5 cm. Š. Batović 1981: 102.

Grob 3 (K): tip 10a - 4 kom, tip 51 - 1 kom. 2,2 cm, tip 58b - 1 kom. (fragment.) 4,8 cm, tip 58f - 1 kom. (fragment.) 3 cm, tip 85 - 2 kom. (oba razvučena, jedan sa 15, drugi sa 16 ćilibarskih perli), tip 140 - 1 kom, amorfna perla - 1 kom. 3,2 cm. Š. Batović 1962: Y 38, 1965: T. IX, 1981: 140; F. Stare 1970.

Hronološko - tipološka analiza

	ukupno	% po fazama
700. - 600. g. p.n.e.		
Tip 9: 1 kom. (grob 6).	1	
Tip 10a: 2 kom. (grob 6).	2	
Tip 63a: 7 kom. (grob 6).	7	
Tip 69: 1 kom. (grob 1).	1	
Ukupno	11	47,8%
600. - 500. g. p.n.e.		
Tip 10a: 4 kom. (grob 3).	4	
Tip 51: 1 kom. (grob 3).	1	
Tip 58b: 1 kom. (grob 3).	1	
Tip 58f: 1 kom. (grob 3).	1	

Tip 85: 1 kom. (grob 2), 2 kom. (grob 3).	3	
Tip 140: 1 kom. (grob 3).	1	
Amorfna perla: 1 kom. (grob 3).	1	
Ukupno	12	52,2%
Svega	23	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 9: 1 kom. (grob 6).	1	4,3%
Tip 10a: 2 kom. (grob 6), 4 kom. (grob 3)	6	26%
Tip 51: 1 kom. (grob 3).	1	4,3%
Tip 58b: 1 kom. (grob 3)	1	4,3%
Tip 58f: 1 kom. (grob 3).	1	4,3%
Tip 63a: 7 kom. (grob 6).	7	30,4%
Tip 69: 1 kom. (grob 1).	1	4,3%
Tip 85: 1 kom. (grob 2), 2 kom. (grob 3).	3	12,5%
Tip 140: 1 kom. (grob 3).	1	4,3%
Amorfna perla: 1 kom. (grob 3).	1	4,3%
Ukupno	23	

Statistička analiza i komentar

U Zatonu je otkriveno 18 grobova, a od objavljenih grobova samo 4 su sadržavala čilibar, što predstavlja 22,2%. Ovako mali broj grobova ne

pruža mogućnosti za neku ozbiljniju statističku analizu:

vreme (po Š. Batoviću)	broj grobova	% od broja grobova sa čilibarom	% od ukupnog broja grobova
700. - 600. g. p.n.e.	2	50%	11,1%
600. - 500. g. p.n.e.	2	50%	11,1%
Ukupno	4		

Čilibar se u Zatonu nalazi u grobovima od 700. do 500. godine p.n.e. i grobovi sa čilibarom javljaju se u istom broju i u VII i u VI v. p.n.e.

Ukoliko se pogleda tabela broja čilibarskih komada, opšti utisak bitno se ne menja:

vreme	broj čilibarskih komada	% od ukupnog broja čilibara
700. - 600. g. p.n.e.	11	47,8%
600. - 500. g. p.n.e.	12	52,2%
Ukupno	23	

Broj čilibarskih komada u VII i VI v. gotovo da je identičan.

U grobovima u Zatonu otkriveno je 9 tipova čilibarskih perli i nakita sa čilibarom.

U VII v. najbrojnije su fibule tipa 63a sa 7 komada, a zatim slede perle tipa 10a (2 kom.), dok u VI v. najviše ima perli tipa 10a (4 kom.) i naušnica tipa 85 (3 kom.).

U oba veka najbrojnije su fibule tipa 63a sa 7 komada, tj. 30,4% od ukupnog broja čilibarskih komada (zanimljivo je da je svih sedam fibula

pronađeno u jednom grobu), a zatim slede tipovi 10a (6 kom., 26%), i 85 (3 kom., 12,5%). Zanimljiva je perla u obliku posude (tip 51), pronađena su dva dela kompozitnog priveska (58b i 58f), a najinteresantnija je velika dvodelna fibula tipa "Osor" (tip 69), ukrašena bikoničnom čilibarskom perlom, koja je na iglu natakuta i pričvršćena dvema bronzanim pločicama.

Tipovi 10a i 85 pronađeni su u dva groba, dok su ostali tipovi prisutni samo u po jednom grobu.

VELIKA MRDAKOVICA (13)

Velika Mrdakovica nalazi se u Ravnim Kotarima, zapadno od Krke. Od Zatona na Krki udaljena je 5 km na severozapad, a od mora, odnosno od Vodica 6,5 km na sever. V. Mrdakovica je dominantna gradina naseljavana u praistorijsko, helenističko i rimsko doba. Ispod gradine nalazi se nekropola, gde je pronađen izvestan broj

skeletnih grobova iz V i IV v. p.n.e., dok je znatno veći broj grobova sa spaljenim pokojnicima iz I v. p.n.e. V. Mrdakovicu je sedamdesetih godina istraživao Z. Brusić iz Arheološkog muzeja u Zadru, ali rezultati istraživanja objavljeni su tek delimično. Materijal se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru. (Z. Brusić 1974, 1976, 1980, 1985)

Čilibar u grobovima

500. - 400. g. p.n.e.

Nepoznat grob: tip 63c - 1 kom. 14,4 cm. Neobjavljeno.

DRAGIŠIĆ (14)

Dragišić se nalazi u Ravnim Kotarima, zapadno od Krke, oko 10 km. zapadno od Skradina. Dragišićem dominira velika gradina, ispod koje se, s istočne strane, nalazi pra- i protoistorijska nekropola. Istraživanja, koja je protekle decenije vršio Z. Brusić iz Arheološkog muzeja u Zadru, otkrila su veći broj skeletnih grobova sa pokojnicima u ispruženom položaju. Grobovi su delimično usečeni u stenu, a delimično ograđeni

nepravilnim kamenjem. Pronađeni su i grobovi sa pokojnicima u zgrčenom stavu, kao i grobovi sa spaljenim pokojnicima. Grobovi su sadržavali dosta nakita, a većina potiče iz V i IV v. p.n.e., mada ima i kasnijih, sve do rimskog perioda. Arheološki materijal iz Dragišića nije objavljen i čuva se u Arheološkom muzeju u Zadru. (Z. Brusić 1976, 1980, 1985)

Čilibar u grobovima

500. - 300. g. p.n.e.

Grob 10 (K): tip 85 - 2 kom. 3,7 i 4,2 cm, tip 134 - 1 kom. 2,4 cm. Neobjavljeno.

Grob 15 (K): tip 82 - 1 kom. 2,6 cm, tip 84 - 1 kom. (sa jednom perlom) 3,2 cm. Ibid.

Grob 19 (K): tip 85 - 2 kom. 4 i 4,6 cm. Ibid.

Nepoznati grobovi: tip 129 - 1 kom. 4 cm, tip 46 - 1 kom. 3,4 cm, tip 8a - 9 kom. 1,8 - 0,8 cm. Ibid.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8a: 9 kom. (nepoznati grobovi).	9	56,2%
Tip 46: 1 kom. (nepoznati grob).	1	6,2%
Tip 82: 1 kom. (grob 15).	1	6,2%
Tip 84: 1 kom. (grob 15).	1	6,2%
Tip 85: 2 kom. (grob 19).	2	12,5%
Tip 129: 1 kom. (nepoznat grob).	1	6,2%
Tip 134: 1 kom. (grob 10).	1	6,2%
Ukupno	16	

Statistička analiza i komentar

S obzirom na nedovoljan broj podataka o nekropoli, pošto rezultati istraživanja još nisu publikovani, teško je dati punu statističku sliku čilibara u Dragišiću. Najviše je perli tipa 8a, čak 56,2% od ukupnog broja čilibarskih nalaza koji su

bili dostupni za analizu. Uočljivo je da su bile omiljene razne varijante minduša sa čilibarskim perlicama (tipovi 82, 84, 85), a zanimljiv je privesak u obliku očnjaka sa profilisanom alkom (tip 46).

LJUBAČ (15)

Nekropola u Ljupču, nalazi se na dominantnom položaju iznad Ljubačkog zaliva, u severnoj Dalmaciji, dvadesetak kilometara severno od Zadra. Nekropola u Ljupču, iako veoma bogata, nije istraživana sistematski, već je nearheološkim iskopavanjima uništeno stotinak grobova, ali je

izvestan broj artefakata sa ovog lokaliteta dospelo u Arheološki muzej u Zadru, pa je čak bilo moguće rekonstruisati nekoliko grobnih celina. U grobovima na Ljupču bilo je i dosta ćilibara, ali je publikovan samo jedan komad. (Š. Batović 1981: 144, 1987: 343).

Ćilibar u grobovima

400. - 200. g. p.n.e.

Nepoznat grob: tip 84 (sa jednim ćilibarskim zrnom) - 1 kom. 4,9 cm. Š. Batović 1981: 144.

MEDVIĐA (16)

Medvida se nalazi u Bukovici, oko 15 km. jugoistočno od Obrovca. U Medvidi se nalazi praistorijska gradina, rimska Hadra, koja je bila nastanjena i u praistoriji. Iz Medviđe potiče slučajan nalaz potko-

vičaste srebrne naušnice ukrašene ćilibarskim zrnom, koja je karakteristična za poslednju fazu liburnske kulture, od IV do I v. p.n.e. (Š. Batović 1960: 406-408, 1974: 223, 1981: 144)

Ćilibar u grobovima

400. - 200. g. p.n.e.

Nepoznat grob: tip 90 (srebrna) - 1 kom. 4,4 cm. Š. Batović 1960: 406, 1981: 144.

JAGODNJA GORNJA (17)

Jagodnja Gornja nalazi se u Ravnim Kotarima, između Benkovca i Biograda na moru. Udaljena je oko 2,5 km jugoistočno od puta Biograd - Benkovac, a oko 14 km na severoistok od mora. Na velikoj gradini u Jagodnji Gornjoj, koja je bila naseljena u gvozdeno doba, 1969. godine je otkrivena bogata

ostava, koja je sadržavala mnoštvo srebrnog i bronзанog nakita, kao i nešto ćilibara. Ostavu je 1974. g. publikovao Š. Batović, koji je na osnovu analize materijala datirao ostavu u poslednju fazu liburnske kulturne grupe, IV - I v. p.n.e. (Š. Batović 1974, 1981: 105)

Ćilibar u ostavi

400. - 200. g. p.n.e.

	Ukupno	%
Ostava: tip 14b - 1 kom. 2 cm. Š. Batović 1974: 174, 178, 1981: 105.	1	16,6%
tip 90 - 1 kom. (srebrna naušnica) 3,2 cm. Ibid	1	16,6%
tip 129 - 2 kom. 2,7 cm. Ibid	2	33,3%
tip 130 - 1 kom. 2,7 cm. Ibid	1	16,6%
tip 131 - 1 kom. 3 cm. Ibid	1	16,6%
Ukupno	6	

Tipološko - statistička analiza i komentar

U ostavi je pronađeno malo ćilibara, i to uglavnom različitih tipova perli. Oblici ovih perli nemaju svoje paralele u ćilibarskom materijalu liburnskog, a ni japodskog područja. Izuzetak čini

srebrna naušnica, karakteristična za poslednju fazu liburnske grupe. To je dvodelna potkovičasta naušnica, ili slepoočničarka, kakvih je u Jagodnji Gornjoj pronađeno više komada, ali samo jedna

ukrašena ćilibarskim zrnem. Moguće je da je ćilibara bilo i na nekim drugim primercima, ali se

on uništio ili izgubio. (Š. Batović 1974: 211)

NADIN (18)

Nadin se nalazi u Ravnim Kotarima, desetak kilometara severozapadno od Benkovca. Nadinom dominira ogromna gradina, čiji su praistorijski i rimski sloj oštećeni kasnijom turskom tvrđavom.

Ispod gradine, otkrivena je nekropola, koja nije u celini istražena. Materijal iz dva slučajno otkrivena groba čuva se u Arheološkom muzeju u Zadru. (Š. Batović 1974: 222, 1981: 144, 1987: 343)

Ćilibar u grobovima

200. - 1. g. p.n.e.

Grob 1 (K): tip 50 - 1 kom. 3,7 cm. Š. Batović 1974: 222, 1981: 106.

BAŠKA (19)

Baška se nalazi na ostrvu Krku, na njegovoj istočnoj obali, koja je otvorena prema Velebitskom kanalu. Iz Baške potiče više arheoloških nalaza, od kojih je većina početkom veka dospela u Muzej prirodne istorije u Beču. Još 1895. je E. Novotni (E. Nowotny) iz Praistoriske komisije bečke Akademije nauka vršio iskopavanja u Baškoj i materijal iz poznog bronzanog doba, u kojem je bilo i dosta ćilibara, najverovatnije je u Beč dospelo

kao rezultat ovog istraživanja. Ostava iz III i II veka p.n.e., otkrivena je slučajno 1910. g., a M. Abramić je 1911. i 1912. otkrio nekoliko grobova iz gvozdenog doba. Arheološki materijal iz Baške, gotovo u celini publikovala je F. Lo Schiavo (F. Lo Schiavo 1970), a ostavu Z. Vinski 1956. Nešto ćilibara objavila je i D. Glogović 1989.

(Z. Vinski 1956; F. Lo Schiavo 1970: 424-426; Š. Batović 1983: 293, D. Glogović 1989: 24, 25, 35, 36, 123)

Ćilibar u grobovima, hronološko - tipološka analiza

1200. - 1000. g. p.n.e.

Tip 1b: 1 kom. 2,4 cm. D. Glogović 1989: 123.

Tip 2: 1 kom. 3,4 cm. F. Lo Schiavo 1970: 426.

Tip 3: 2 kom. 3 i 2,8 cm. Ibid.

Tip 4a: 11 kom. 1,5 - 4,2 cm. Ibid: 425, 426.

Tip 4b: 1 kom. 3,8 cm (na bronzanoj žici dužine 5,8 cm) Ibid: 426.

Tip 8a: 1 kom. 2,4 cm. Ibid 425.

Tip 9: 1 kom. 2,4 cm. Ibid.

Tip 36: 2 kom. Ibid: 425, 426.

800. - 500. g. p.n.e.

Tip 82: 1 kom. 7,3 cm. (ćilibarska perla 3 cm). Ibid: 424.

500. - 400. g. p.n.e.

Tip 8b: 5 kom. 1,5-3,7 cm. D. Glogović 1989: 123.

Tip 9: 5 kom. 1,5 cm. Ibid.

Tip 6b: 5 kom. 1,4-2 cm. Ibid.

Ćilibar iz ostave:

300. - 100. p.n.e.

Ostava: tip 77 - 1 kom. 22,2 cm. (srebrna sa privescima od kojih su dva srebrne alke sa tri, odnosno sa jednom ćilibarskom perlom). Z. Vinski 1956: 19, 20.

Komentar

Uslovi nalaza bronzanodopskog ćilibara iz Baške nisu poznati, pa se čak ne zna ni da li potiče iz groba. Tipovi 1, 2 i 3 predstavljaju varijante perli "Tirins" tipa, a tipovi 4a i 4b s njima su u tipološkoj vezi i na više lokaliteta se javljaju skupa. Bronzanodopski nalaz iz Baške značajan je između ostalog i zbog toga što je pronađena veća količina obradenih perli (20 kom.), od čega je 11 komada tipa 4a. Osim perli "Tirins" tipa, i njima srodnih rebrastih perli tipa 4a i 4b, pronađena je jedna pljosnato ovalna, tipa 8a, jedna ovalna tipa 9 i dve pravougaone tipa 36.

Rebrasta perla tipa 4b, bila je nataknuta na komad bronzane žice kvadratnog preseka, pa je možda ukrašavala iglu ili fibulu.

Nalaz bronzane narukvice sa diskoidnom ćilibarskom perlom potiče verovatno iz jednog od halštatskih grobova koje je iskopao Abramič. Na

liburnskom području ovakve narukvice imaju prilično širok hronološki raspon, od VIII do kraja VI v. p.n.e. (Š. Batović 1981: 100) Ćilibarska ogrlica sa velikom pljosnato ovalnom perlom u centru i manjim ovalnim, pljosnato i izduženo ovalnim perlama (tipovi 8b, 9 i 6b) verovatno je nešto mlađa i potiče iz V v. p.n.e., a ima paralele u ogrlici iz Grobnika, koja je iz istog perioda. (D. Glogović 1989: 40, 123)

Osim nalaza bronzanodopskog i halštatskog ćilibara, iz Baške na Krku potiče i ostava iz III ili II v. p.n.e. Ostava je otkrivena slučajno i 1910. prodana Muzeju prirodne istorije u Beču. Srebrni i bronzani nakit bili su pohranjeni u bronzanoj posudi. Među nakitom se ističe velika srebrna fibula tipa "Baška" (tip 77), ukrašena privescima i alkama na kojima su i ćilibarska zrna. (Z. Vinski 1956; Š. Batović 1974: 224)

OSOR (20)

Osor se nalazi na ostrvu Cresu, na samoj obali uskog, veštački iskopanog kanala koji razdvaja Cres od Lošinja. Iskopavanja nekropole u Osoru vršena su nesistematski još od 1874, a materijal je delom odnošen, a delom sačuvan u Arheološkoj zbirci Osor, ali bez podataka o grobnim celinama. Na osnovu malobrojnih podataka može se zaključiti da su grobovi bili i skeletni i sa spaljenim pokojnicima. Više podataka o načinu sahrane u Osoru pružilo je iskopavanje jednog tumula na ovom lokalitetu koje je 1960. preduzeo J. Mladin iz Arheološkog muzeja Istre u Puli. Tumul je bio nasut zemljom i kamenjem, a u njemu je otkriveno 8 skeletnih grobova. Pokojnici su bili sahranjivani u zgrčenom položaju u konstrukciju od kamenih ploča (4 sa strane i 1 koja je služila kao poklopac).

Na osnovu starosne strukture (jedno novorođenče, tri odrasla između 15 i 20 godina i četiri odrasla preko 25 godina), kao i na osnovu polne strukture (tri muška, tri ženska, jedan dečiji skelet i jedan neutvrđenog pola) J. Mladin zaključuje da je reč o porodičnoj grobnici - humci. U grobovima nije bilo oružja i keramike, već samo bronzanog i ćilibarskog nakita. Najveći deo materijala iz neidentifikovanih grobova, kao i onaj iz tumula, potiče iz VIII i VII v. p.n.e.

Rezultate arheološkog istraživanja tumula u Osoru objavio je J. Mladin 1960. g., a predmete iz neidentifikovanih grobova publikovala je 1981. godine J. Ćus-Rukonić.

(J. Mladin 1960; J. Ćus-Rukonić 1981)

Ćilibar u grobovima

800. - 600. g. p.n.e.

Grob 1 (K): 1 kom (uništen). J. Mladin 1960: 221.

Grob 4 (K)(ž) : tip 63a - 1 kom. 5 cm. (fragment). Ibid.

Grob 5b (K)(ž) : tip 63b: - 1 kom. Ibid.

Grob 6 (K)(ž): tip 63b - 4 kom., tip 69 - 1 kom. 44 cm. tip 10a - 24 kom., tip 12b - 1 kom., tip 9 - 2 kom. Ibid.: 222, T. XI, 2 i 3.

Grob 7 (K) (inf.): tip 63a - 4 cm. Ibid.

Nepoznati grobovi: tip 63b - 2 kom. (fragment) 4 i 7 cm. J. Ćus-Rukonić 1981: 7.

tip 9 - 10 kom. Ibid.: 9.

tip 8b - 21 kom. Ibid.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8b: 21 kom. (grob ?)	21	46,6%
Tip 9: 2 kom. (grob 6), 10 kom. (grob ?)	12	26,6%
Tip 12b: 1 kom. (grob 6)	1	2,2%
Tip 63a: 1 kom. (grob 4), 1 kom. (grob 7)	2	4,4%
Tip 63b: 1 kom. (grob 5b), 4 kom. (grob 7), 2 kom. (grob ?)	7	15,5%
Tip 69: 1 kom. (grob 6)	1	2,2%
Tip ?: 1 kom. (grob 1)	1	2,2%
Ukupno	45	

Statistička analiza i komentar

Zbog nedovoljnog broja podataka o iskapanjima pre 1960. g. i o grobnim celinama, teško je uspostaviti objektivnu statističku sliku čilibara na nekropoli u Osoru. Nešto bolja slika može se dobiti ukoliko se posmatra čilibarski materijal iz tumula izolovano. Od 8 grobova čilibar je pronađen u 5, tj. u 62,5% grobova u humci. Svi grobovi u tumulu bili su skeletni, a čilibar je pronađen u sva tri ženska groba i u dečijem, a u muškim grobovima ne. Moglo bi se pretpostaviti da je i u uništenom grobu 1, gde je takode pronađen čilibar, bila sahranjena osoba ženskog pola.

U Osoru čilibarski materijal nije previše raznovrstan. Pronađene su tri ogrlice od perli tipa 8b, 9 i 12b. i fibule ukrašene zrnima čilibara tipa 63a i 63b, a najzanimljivija je velika fibula tipa 69 "italijanski tip" (ili tip "Osor"), ukrašena zrnom čilibara. Jedna od fibula tipa 63b iz groba 6 ima

perlu od čilibara koja je sastavljena iz dva dela, spojena nekom smolastom materijom. Moguće da je bila pukla prilikom bušenja, pa je naknadno zalepljena. Na žalost, nije izvršena analiza smole kojom su dva komada čilibara lepljena. (J. Mladin 1960: 218)

Čilibar iz humke u Osoru analiziran je infracrvenom spektralnom analizom. Uzorci za analizu uzeti su sa zrna čilibara sa fibule tipa 63b iz groba 5, sa čilibara na fibulama istog tipa iz groba 6 (sa tri fibule, ali na žalost ne i sa one sa slepljenom perlom), sa jedne perle iz ogrlice (tip 10a), i sa čilibarskog zrna sa velike fibule tipa 69. Uzet je još jedan uzorak sa nepublikovane fibule istog tipa (69), za koju nije sigurno da li potiče iz istog groba. Svi uzorci pokazali su spektar karakterističan za baltički čilibar. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 320-321)

KOLAN (21)

Kolan se nalazi u unutrašnjosti ostrva Paga, na pola puta između grada Paga i Novalje. Južno od sela, slučajno je, prilikom poljoprivrednih radova pedesetih godina, otkrivena nekropola. Grobovi su bili od kamenih ploča sa zgrčenim skeletima. Grobovi

su sadržavali bronzani nakit, čilibarske i staklene perle. Nalazi se datiraju u VI v. p.n.e., a vezuju se za liburnsku kulturnu grupu. Nalaze iz Kolana delimično je objavio Š. Batović 1973. godine. (Š. Batović 1973: 123-124)

Čilibar u grobovima, tipološka analiza

600. - 500. g. p.n.e.

Tip 85: 1 kom. 5,8 cm. (sa 7 čilibarskih zrna; sama alka je provučena kroz otvor na glavi bronzanog priveska u obliku stilizovane ljudske figure). Š. Batović 1973: 123, 124.

Komentar

Alka od bronzane žice, sa čilibarskim perlicama čest je oblik nakita u liburnskim grobovima. U Kolanu se javlja u kombinaciji sa stilizovanim antropomorfnim priveskom trouglastog tela i polumesečaste glave, koji je takode karakterističan za liburnsku kulturnu grupu starijeg gvozdenog

doba. Batović spominje da je u Kolanu pronađeno još čilibara, ali ga ne objavljuje. U grobovima na ovoj nekropoli pronađeni su delovi bronzane ogrlice, kakvu obično ukrašava čilibar (tip 81), koji u ovom slučaju nije pronađen. (Š. Batović 1973: 124)

TRCELA KOD VRANJICA (22)

Grob na Trceli nalazi se kod Vranjica, u neposrednoj blizini Solina, par stotina metara jugozapadno od ušća Jadrta u more. Otkriven je slučajno 1925. godine, uslovi nalaza nisu poznati, a prvi kratak i sumaran izveštaj objavio je F. Bulić 1927. Bulić je uslove nalaza opisao na osnovu svedočenja meštana prisutnih iskopavanju. Detaljnije je nalaz iz Trcele publikovao I. Marović 1960. godine.

U Trceli su, u grobnici u obliku sanduka od kamenih ploča, otkrivena tri skeleta. Dva su pripadala odraslim osobama a jedan detetu i svi su, prema svedočenjima, bili u zgrčenom položaju.

Teško se može danas utvrditi da li je grob bio ravan, kako misli B. Čović (B. Čović 1970: 70), ili pod humkom, a ne može se ni konstatovati šta je od priloga pripadalo kome pokojniku.

Grob je sadržavao ćilibarske perle i dosta bronzanog nakita: rebraste narukvice, spiralne narukvice od žice, lučne fibule, tordiranu ogrlicu, naočaraste priveske itd. kao i pet staklenih ovalnih perlica boje ćilibara (žučkasto-braon). Na osnovu brojnih metalnih nalaza grob iz Trcele datira se u kraj perioda Ha B1 oko 900 g. p. n.e. (F. Bulić 1927: 11; I. Marović 1960: 6-15; B. Čović 1970: 70)

Ćilibar u grobu, tipološka analiza

950. - 900. g. p.n.e.

Tip 12a: 1 kom. 2,3 cm. I Marović 1960: 8-9.

Tip 13: 2 kom. 0,9 i 1,5 cm. Ibid.

Komentar

U Trceli su otkrivene svega tri ćilibarske perle i to sve tri bikonične. Od toga je jedna pljosnato bikonična, tipa 12a, a dve duguljasto bikonične, tipa 13. Sve tri perle su oštećene. Jedna od duguljasto-bikoničnih perli iz ovog nalaza

analizirana je infracrvenom spektrografijom u Vasar koledžu u Njujorku. Spektar (br. 3401), bio je karakterističan za baltički ćilibar. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 322)

ŽAGANJ DOLAC (23)

Žaganj Dolac nalazi se na istočnom delu ostrva Brača, oko 1 km. zapadno od Sumartina, s južne strane puta koji vodi prema Selcima. Prilikom iskopavanja kamena u Žaganj Docu, 1954. g. slučajno su otkrivena četiri groba. Grobovi su bili izgrađeni od velikih kamenih ploča, a pokojnici sahranjeni u zgrčenom položaju. U jednom od grobova (grob 3), bilo je sahranjeno troje odraslih i dvoje dece. Oko grobova su se mogli ustanoviti

tragovi žrtvenog obreda. Iskopavanje groba 3 vodio je M. Nikolanci iz Arheološkog muzeja u Splitu (ostali grobovi otvoreni su pre dolaska arheologa.). U grobovima je bilo dosta priloga i to bronzanog nakita, ćilibara i staklenih perli, kao i domaće keramike. Nalaze iz grobova je publikovao I. Marović 1971. godine.

(I. Marović 1971; J. Todd, M. Eichel, C. Beck A. Macchiarulo 1976: 323)

Ćilibar u grobovima

550. - 450. g. p.n.e.

Grob 1 (K): tip 63c - 2 kom. (ćilibar fragmentovan), tip ? (fragmentovan) 1 kom. I. Marović 1971: 8.

Grob 3 (K): tip 63c - 2 kom. 10,5 cm. Ibid.: 11.

500. - 400. g. p.n.e.

Grob 4 (K): tip 8a - 2 kom. Ibid.: 14.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8a: 2 kom. (grob 4)	2	28,6%

Tip 63c: 2 kom. (grob 1), 2 kom. (grob 3)	4	57,1%
Tip ?: 1 kom. (grob 1)	1	14,3%
Ukupno	7	

Statistička analiza i komentar

Mali broj čilibarskih nalaza u Žaganj Docu ne pruža mnogo mogućnosti za statističku analizu. Svi grobovi koji su sadržavali priloge imali su i ponešto čilibara (grob 2 bio je prazan). Preovlađuju fibule tipa 63c, koje se u grobovima javljaju u paru. Čilibar je bio u lošem stanju, neka zrna bila su otpala sa fibula, a neka toliko uništena da se tip nije mogao odrediti. Uprkos tome, čilibar iz Žaganj Doca podvrgnut je infracrvenoj

spektralnoj analizi. Uzorci za analizu uzeti su sa čilibarskog zrna sa fibule (tip 63c) iz groba 3, kao i sa obe perle (tip 8a) iz groba 4. Analiza je pokazala da je čilibar sa fibule, kao i jedna od perli iz groba 4, baltičkog porekla, dok se poreklo čilibara od koga je bila napravljena druga perla iz groba 4, nije moglo utvrditi. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 323)

VIČA LUKA (24)

Viča Luka se nalazi na ostrvu Braču, na njegovoj zapadnoj obali okrenutoj prema Šolti i Splitskom kanalu, kod mesta Bobovišće, 4,5 km severoistočno od Milne. Nad zalivom Viča Luka uzdiže se gradina Rat, na kojoj su konstatovani ostaci praistorijskog naseljavanja još od prve polovine II milenijuma p.n.e. i koja je bila, manje više kontinuirano, naseljena i u periodu gvozdene doba, o čemu svedoče nalazi autohtone, ali i uvozne, grčke crnofiguralne keramike. (M. Nikolanci 1973: 100). Praistorijska nekropola, koja je najverovatnije pripadala žiteljima gradine, prostire se zapadno od Rata, prema moru. Nekropola nije u celini istražena. Četiri groba otkrivena su 1908. godine, jedan prilikom sondiranja 1957, a jedan je uništen prilikom

kopanja kanala 1971. godine. Već i pre 1908, na području Viče Luke pronalažen je materijal iz gvozdene dobe, što spominje Bulić. (F. Bulić 1900: 23).

Četiri groba, otkopana 1908. g. objavili su 1977. godine I. Marović i M. Nikolanci. Grobovi su, koliko se to moglo rekonstruisati, bili ozidani kamenim pločama, od kojih je jedna služila kao poklopac. Pokojnici su bili sahranjeni u ispruženom položaju. U grobovima je bilo mnogo bronzanog i srebrnog nakita, staklenih i čilibarskih perli, kao i bronzanih posuda, domaće i uvozne keramike i bronzanih šlemova grčko-ilirskog tipa. Grobovi se datiraju u IV v. p.n.e.

(F. Bulić 1900; M. Nikolanci 1973; I. Marović, M. Nikolanci 1977)

Čilibar u grobovima

400. - 300. g. p.n.e.

Grob 1 (K): tip 10a - 1 kom. 2,1 cm, tip 63c (?) - 1 kom. (uništen), 9 kom. (fragmentovani, ne može se odrediti tip) 1,1 - 2,7 cm. I. Marović, M. Nikolanci 1977: 10.

Grob 3(K)(m): tip 16 - 1 kom. Ibid.: 13.

Grob 4(K)(m): tip 10a - više komada (danas izgubljeni). Ibid.: 29.

Tipološko - statistička analiza

Tip 10a: 1 kom. (grob 1), više kom. (grob 4).

Tip 16: 1 kom. (grob 3)

Tip 63c: 1 kom. (grob 1)

Tip ?: 9 kom. (grob 1)

Statistička analiza i komentar

Statističku analizu čilibarskog materijala iz Viče Luke, nije moguće napraviti pošto je materijala malo, a nedostaju ključni podaci o tipovima i broju

komada. Materijal iz grobova iskopanih 1908. u lošem je stanju, čilibar, kao najtrošnji, pretrpeo je najveću štetu, a izvestan broj komada se izgubio.

Pada u oči da je prema bogatstvu drugih nalaza ćilibara relativno malo. Najviše je perli tipa 10a i oštećenih ovalnih, odnosno diskoidnih kojima se tačan tip nije mogao utvrditi. Fibula tipa 63c,

pronađena je bez ćilibarske perle, ali su na osnovu fragmentovanih ostataka ćilibara, Marović i Nikolanci zaključili da se radi o ovom tipu nakita. (I. Marović, M. Nikolanci 1977: 10)

VIS (25)

Sa Visa, iz nekadašnje zbirke Dojmi, sa nepoznatog nalazišta, potiče ranolatenska fibula, ukrašena sa dva ćilibarska zrna na igli. Objavio ju

je G. Protić 1985. g.
(G. Protić 1985)

Ćilibar iz nepoznatog konteksta

400. - 300. g. p.n.e.

Tip 77 (bez privezaka, sa dva ćilibarska zrna na igli) - 1 kom. 12,2 cm. G. Protić 1985: 38-40.

NEPOZNATO NALAZIŠTE (26)

U Arheološkom muzeju u Splitu, nalazi se srebrna naušnica sa ćilibarskom perlom. Uslovi i mesto nalaza nisu poznati, a za muzej je kupljena

iz privatne zbirke. Objavio ju je D. Rendić-Miočević 1953. godine.
(D. Rendić-Miočević 1953: 211-215).

Ćilibar

100. g. p.n.e. - 20. g. n.e.

Tip 90a: 1 kom. (srebrna) 5,2 cm. (ćilibarsko zrno 3,5 cm). D. Rendić-Miočević 1953: 211-215.

Komentar

Naušnica iz Arheološkog muzeja u Splitu ima tipološke srodnosti s naušnicama tipa 90 iz Nadina i Medvide, ali i sa fibulama tipa 70j, poznatim iz japodskih nekropola Pounja, koje se datiraju u prelaz iz stare u novu eru. Naušnica iz Splita po

formi podseća na one iz Nadina i Medvide, ali je način tretiranja ćilibara, koji je ukrašen reznjevima i okovan srebrnim trakama, bliži fibulama japodskog područja. Direktnu analogiju ima u fibuli tipa 70j iz groba 152 iz Ribića.

BEZDANJAČA (27)

Pećina Bezdanjača nalazi se u Lici, desetak kilometara istočno od Prozora, između sela Zalužnica i Vrhovine. U pećini je 1964. g. otkrivena praistorijska nekropola koju je naredne godine istraživala Ružica Drechsler-Bižić (R. Drechsler-Bižić), koja je i objavila nalaze 1980. godine. U pećini su pokojnici bili sahranjeni, većinom pored zidova pećinskih kanala, u prirodnim

udubljenjima, nepokriveni. Bilo je pojedinačnih, dvojnih i grupnih grobova, a ukupno je u Bezdanjači sahranjeno oko 200 individua. Na osnovu grobnih priloga, ponajviše keramike, grobovi se datiraju u razvijeno i pozno bronzano doba (bronzna C - Halštat A1, 1400-1100. g. p.n.e.). (R. Drechsler-Bižić 1980)

Ćilibar u grobu

1400-1250. g. p.n.e.

Grupni grob 4 (K): tip 8a - 1 kom. 2 cm. R. Drechsler-Bižić 1980: 63.

Komentar

U grupnom grobu 4, u kojem je pronađena pljosnata ovalna perla tipa 8a, (donekle nepravilnog oblika), bilo je sahranjeno 9 individua. Osim čilibarske perle, od priloga su pronađeni ulomci keramike, zdele, bronzano dugme i bronzane spiralne cevčice. R. Dreksler-Bižić spominje i druge čilibarske perle iz nešto mlađeg horizonta (1250.-1100. g. p.n.e.), ali ih ne publikuje. Navodi da je bilo nekoliko okruglih pljosnatih zrna probušenih na sredini (verovatno tip 8a). Neke od ovih perli

analizirane su spektrografski i dokazano je baltičko poreklo čilibara. (R. Drechsler-Bižić 1980: 42) R. Dreksler-Bižić navodi da je analiza vršena u laboratoriji univerziteta San Hose u Kaliforniji. Pre će biti, međutim, da je analiza vršena u Vasar koledžu u Njujorku u laboratoriji profesora Kurta Beka, a da je uzorak za analizu uzela, i rezultate poslala Dž. Tod, saradnica profesora Beka, koja je arheolog sa univerziteta San Hose, ali sama ne radi spektrografske analize.

GOLUBNJAČA (28)

Pećina Golubnjača nalazi se u Lici, oko 10 km zapadno od Perušića, između sela Sušnja i Kruščice, na desnoj strani reke Like. Speleolozi su 1962. godine u pećini otkrili tragove praistorijskih kultura. Istraživanje je vršeno 1968. godine pod rukovodstvom R. Dreksler-Bižić iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. U pećini su otkriveni arheološki ostaci iz neolita, poznog bronzanog, starijeg i

mlađeg gvozdenog doba, kao i iz rimskog i slovenskog perioda. Arheološki materijal bio je rasut po slojevima, bez mogućnosti da se veže za neki čvršći arheološki kontekst. R. Dreksler-Bižić smatra da su u pitanju arheološki ostaci karakteristični za privremeno sklonište koje je pećina mogla da pruži.

(R. Drechsler-Bižić 1970, Š. Batović 1980: T.X)

Čilibar u pećini

1200. - 1100. g. p.n.e.

Tip 3: 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1970: 113.

Komentar

Usamljena čilibarska perla iz sloja u pećini Golubnjači pripada jednoj od varijanti perli "Tirins" tipa, rasprostranjenih na Jadranu i njegovom zaleđu, ali i na čitavom Mediteranu, u pozno bronzano doba. Na osnovu sličnih,

sigurnije datiranih nalaza može se svrstati u period Halštat A1/A2 (1200. - 1100. g. p.n.e.). Perla iz Golubnjače osim centralne vertikalne perforacije probušena je i sa dve manje horizontalne rupice, verovatno da bi se pričvrstila tako da se ne okreće.

SMILJAN (29)

Selo Smiljan nalazi se u Lici, u Smiljanskom polju, koje je deo Ličkog polja, oko 5 km severozapadno od Gospića. U blizini sela nalazi se lokalitet koji obuhvata praistorijsku gradinu Miljača i dve nekropole iz gvozdenog doba: nekropolu I, koja se nalazi oko 50 m. od gradine, i nekropolu II, koja se, na istoj udaljenosti, nalazi na drugoj strani. Sama gradina nije iskopavana, ali se na njenoj površini nalaze brojni fragmenti keramike. Nekropola I, zapravo je tumul, visok 1m, površine 250 m², koji je iskopavao i 1905 objavio V. Hofiler. (V. Hoffiller 1905) U tumulu je otkrio spalište i 22 groba, od čega su 19 bili grobovi sa spaljenim pokojnicima, čiji su ostaci sa lomače bili

polagani direktno u zemlju, bez urne. Jedan grob sa spaljenim pokojnikom bio je sa urnom, a pronađena su i dva skeletna groba. Hofiler navodi da su prilozima spaljivani zajedno sa pokojnikom, pošto su na artefaktima vidljivi tragovi vatre, mada bi ovo mišljenje trebalo uzeti s dosta rezerve, pošto bi od čilibara malo šta ostalo da je bio spaljen na lomači. Najveći deo čilibara iz Smiljana potiče upravo iz grobova nekropole I. Osim čilibarom, grobovi su bili bogati bronzanim nakitom karakterističnim za japodsku kulturu perioda Ha C₂ - Ha D. Manja reviziona iskopavanja preduzeta 1958. g. otkrila su još dva skeletna groba, ali bez priloga. (L. Bakarić 1986: 130)

Nekropola II istraživana je 1981. godine u organizaciji Arheološkog muzeja iz Zagreba. Nalaze je publikovala L. Bakarić 1986. g. (L. Bakarić 1986) Nekropola II takode je bila humka, u kojoj je pronađeno 20 grobova, od čega su 18 bili skeletni, a dva grobovi sa urnama. Skeletni grobovi

bili su najčešće grubo ograđeni kamenom, različito orijentisani. Prilozi u grobovima bili su slični kao na nekropoli I, samo nešto siromašniji, a bilo je znatno manje ćilibara.

(V. Hoffiller 1905; L. Bakarić 1986)

Ćilibar u grobovima

Grobovi sa nekropole I označeni su rimskim brojem I posle broja groba, a sa nekropole II, rimskim brojem II.

800. - 700. g. p.n.e.

Grob 8/I (S): tip 12a - 18 kom. V. Hoffiller 1905: 196.

Grob 2/II (K): tip 12a - 24 kom. L. Bakarić 1986: 135, T. 1/7.

Grob 8/II (K): tip 12a - 1 kom. Ibid.: 136, T. 3/6.

700. - 600. g. p.n.e.

Grob 2/I (S): tip 12a - 6 kom, tip 8b - 1 kom, tip 8a - 1 kom. 0,7 cm. V. Hoffiller 1905: 196.

Grob 3/I (S): tip 63a - fragment, 3,5 cm. Ibid.: 196.

Grob 4/I (S): tip 63a - fragment. Ibid.: 196.

Grob 7/I (S): tip 16 - 11 kom. 0,5 - 1,4 cm. Ibid.: 196.

Grob 10/I (K): tip 12a - 16 kom. 1,2 cm, tip 17 - 1 kom. Ibid.: 196.

Grob 13/I (K): tip 16 - 4 kom. Ibid.: 197.

Grob 15/I (S): tip 63a - fragment, tip 12a - 1 kom. Ibid.: 197.

Grob 16/I (S): tip 12a - 15 kom. Ibid.: 197.

Grob 18/I (S): tip 63a - 2 fragmenta, tip 64c - 2 kom, tip 66c - 1 kom, tip 12a - više kom, tip 16 - više kom, tip 60a - 10 kom, tip 48j - 1 kom, tip 17 - 30 kom, 1,1 - 3,2 cm, tip 61b - 1 kom. Ibid.: 198, 199.

Grob 19/I (S): tip 7b - 1 kom. 2,2 cm. Ibid.: 199.

Grob 22/I (S): tip 61b - 1 kom. Ibid.: 199.

Grob 4/II (K): tip 12a - 18 kom. L. Bakarić 1986: 136, T. 2/4

Grob 9/II(K)(Ž): tip 12a - 1 kom. Ibid.: 136, T. 3/8.

600. - 550. g. p.n.e.

Grob 5/I (S): tip 63a - fragment. V. Hoffiller 1905: 196.

Grob 17/I (S): tip 63a - 5 fragmenata, najveći 8,6 cm, tip 60a - 11 kom, tip 48j - 14 kom, tip 16 - 89 kom, tip 17 - 82 kom. 1 - 2,8 cm, tip 17a - 4 kom, tip 17b - 2 kom, tip 38d - nekoliko kom. Ibid.: 197, 198.

Hronološko - tipološka analiza

	ukupno	% po fazama
800. - 700. g. p.n.e.		
Tip 12a: 18 kom. (grob 8/I), 24 kom. (grob 2/II), kom. (grob 8/II)	43	
Ukupno	43	11,3%
700. - 600. g. p.n.e.		
Tip 7b: 1 kom. (grob 19/I)	1	
Tip 8a: 1 kom. (grob 2/I)	1	
Tip 8b: 1 kom. (grob 2/I)	1	
Tip 12a: 6 kom. (grob 2/I), 16 kom. (grob 10/I), 1 kom. (grob 15/I), 15 kom. (grob 16/I), više kom. (grob 18/I), 18 kom. (grob 4/II), 1 kom. (grob 9/II) više od	57	
Tip 16: 11 kom. (grob 7/I), 4 kom. (grob 13/I), više kom. (grob 18/I)	više od 15	
Tip 17: 1 kom. (grob 10/I), 30 kom. (grob 18/I)	31	
Tip 48j: 1 kom. (grob 18/I)	1	
Tip 60a: 10 kom. (grob 18/I)	10	
Tip 61b: 1 kom. (grob 18/I), 1 kom. (grob 22/I)	2	
Tip 63a: fragment (grob 3/I), fragment (grob 4/I),		

fragment (grob 15/1), 2 fragmenta (grob 18/1)	5	
Tip 64c: 2 kom. (grob 18/1)	2	
Tip 66c: 1 kom. (grob 18/1)	1	
ukupno	više od 127	33,5%

600. - 550. g. p.n.e.

Tip 16: 89 kom. (grob 17/1)	89	
Tip 17: 82 kom. (grob 17/1)	82	
Tip 17a: 4 kom. (grob 17/1)	4	
Tip 17b: 2 kom. (grob 17/1)	2	
Tip 38d: nekoliko kom. (grob 17/1)	više od 1	
Tip 48j: 14 kom. (grob 17/1)	14	
Tip 60a: 11 kom. (grob 17/1)	11	
Tip 63a: fragment (grob 5/1), 5 fragmenata (grob 17/1)	6	
Ukupno	više od 209	55,1%
Svega	više od 379	

Tipološko-statistička analiza

	ukupno	%
Tip 7b: 1 kom. (grob 19/1)	1	0,2%
Tip 8a: 1 kom. (grob 2/1)	1	0,2%
Tip 8b: 1 kom. (grob 2/1)	1	0,2%
Tip 12a: 18 kom. (grob 8/1), 24 kom. (grob 2/II), 1 kom. (grob 8/II), 6 kom. (grob 2/1), 16 kom. (grob 10/1), 1 kom. (grob 15/1), 15 kom. (grob 16/1), više kom. (grob 18/1), 18 kom. (grob 4/II), 1 kom. (grob 9/II)	više od 100	26,4
Tip 16: 11 kom. (grob 7/1), 4 kom. (grob 13/1), više kom. (grob 18/1), 89 kom. (grob 17/1)	više od 104	27,4%
Tip 17: 1 kom. (grob 10/1), 30 kom. (grob 18/1), 82 kom. (grob 17/1)	113	29,8%
Tip 17a: 4 kom. (grob 17/1)	4	1%
Tip 17b: 2 kom. (grob 17/1)	2	0,5%
Tip 38d: nekoliko komada (grob 17/1)	više od 1	0,2%
Tip 48j: 1 kom. (grob 18/1), 14 kom. (grob 17/1)	15	4%
Tip 60a: 10 kom. (grob 18/1), 11 kom. (grob 17/1)	21	5,5%
Tip 61b: 1 kom. (grob 18/1), 1 kom. (grob 22/1)	2	0,5%
Tip 63a: fragment (grob 3/1), fragment (grob 4/1), fragment (grob 15/1), 2 fragmenta (grob 18/1), fragment (grob 5/1), 5 fragmenata (grob 17/1)	11	2,9%
Tip 64c: 2 kom. (grob 18/1)	2	0,5%
Tip 66c: 1 kom. (grob 18/1)	1	0,2%
Ukupno	više od 379	

Statistička analiza i komentar

Na dvema nekropolama na lokalitetu Smiljan otkrivena su ukupno 42 groba. Od toga su 22 bila na nekropoli I (20 sa spaljenim pokojnikom i 2 skeletna groba), a 20 na nekropoli II (2 sa urnama i 18 skeletnih grobova). Čilibar je na nekropoli I pronađen u 14 grobova, što čini 63,6% od broja

grobova na nekropoli I, dok je na nekropoli II otkriven samo u 4 groba, odnosno u 20% grobova na nekropoli II. Ukoliko se posmatra čitav lokalitet sa obe nekropole, čilibar je prisutan u 18 grobova, što je 42,8% od ukupnog broja grobova.

vreme	broj grobova sa ćilibarom i % od ukupnog broja grobova							
	nekropola I(S)		(K)	%	II (S)(K)		%	Ukupno
800.-700. g. p.n.e.	1		2,3%	2		4,7%	3	7%
700.-600. g. p.n.e.	9	2	26,1%	2		4,7%	13	30,8%
600.-550. g. p.n.e.	2		4,7%		2		2	4,7%
Ukupno	12	2		4			18	

(Grobovi sa spaljenim pokojnicima označeni su slovom S, a skeletni slovom K)

Već na prvi pogled uočljive su razlike u broju grobova sa ćilibarom na nekropolama I i II, kao i to da najveći broj grobova sa ćilibarom potiče iz grobova između 700. i 600. g. p.n.e. Vrlo je interesantna činjenica da su preovlađujući pogrebni rituali na dvema nekropolama sasvim različiti, kao i odnos grobova sa ćilibarom i onih bez njega, iako su obe nekropole manje-više savremene. Ova činjenica navodi na pretpostavku da su u pitanju nekropole dva roda, koja su se u naselju udružila u zajednicu, a mrtve sahranjivala u odvojenim nekropolama (tumulima), zadržavajući svoju rodovsku tradiciju pogrebnog obreda. (L. Bakarić 1986: 135; M. Suić 1976: 74-75) Rod čiji su pripadnici sahra-

njeni u nekropoli I, sudeći prema nalazima ćilibara, bio je bogatiji, ili je imao više sklonosti i mogućnosti za trgovinu i nabavku prestižnih dobara iz uvoza, kakav je bio ćilibar.

Antropološka analiza skeleta iz Smiljana nije vršena, pa se u najvećem broju slučajeva ne može utvrditi pol pokojnika. Pol je utvrđen za pokojnike u dvojnog grobu br. 9 na nekropoli II - donji skelet, gde je pronađeno i zrno ćilibara, bio je ženski, a gornji, bez priloga, muški.

Raspored ćilibarskih komada u nekropolama I i II po fazama još ubedljivije otkriva razlike između ove dve nekropole:

vreme	broj ćilibarskih komada i % od ukupnog broja komada						
	nekropola I		%	nekropola II		%	ukupno
800. - 700. g. p.n.e.	18	4,7%	25	6,6%	43	11,3%	
700. - 600. g. p.n.e.	108	28,5%	19	5%	127	33,5%	
600. - 550. g. p.n.e.	209	55,1%			209	55,1%	
Ukupno	335	88,4%	44	11,6%	379	100%	

Najveći broj ćilibarskih komada pronađen je na nekropoli I (335 komada, odnosno 88,4% od ukupnog broja komada), a na nekropoli II otkriveno je u grobovima svega 44 komada tj. 11,6%. Nekropola II, međutim, u periodu između 800. i 700. g. p.n.e. prednjači po broju ćilibarskih komada: pronađeno ih je 25 (6,6%), dok ih je na nekropoli I bilo samo 18 (4,7%). Već u narednom periodu odnos se osetno menja, da bi u periodu između 600. i 550. g. p.n.e. ćilibar bio prisutan samo na nekropoli I, i to u velikom broju (209 komada, tj. 55,1%).

Raspored ćilibarskih tipova takođe pokazuje razlike između nekropole I i II: na nekropoli II sva 44 komada bila su tipa 12a, dok je na nekropoli I otkriveno čak 15 različitih tipova. U najstarijem horizontu nekropole, međutim, pronađen je samo tip 12a (43 kom., tj. 11,3% od ukupnog broja ćilibarskih nalaza). Naredni period je bogatiji ćilibarskim tipovima, mada je ponovo najbrojniji tip 12a sa 57 komada, a zatim tipovi 17 (31 kom.) i 16 (više od 15 kom.). U periodu od 600. do 550. g. p.n.e. najviše je bilo komada tipa 16 (89 kom.)

i 17 (82 kom.).

Na nekropoli Smiljan uopšte je najbrojniji tip 17 sa 113 komada, odnosno 29,8% od ukupnog broja ćilibarskih nalaza. Za njim slede tipovi 16 (više od 104 kom, tj. 27,4%), 12a (više od 100 kom., tj. 26,4%) i varijanta "bule", tip 48j (15 kom., tj. 4%). Pronađeni su i privesci u obliku kružnih pločica (tipovi 60a i 61b), a od fibula ukrašenih ćilibarom najbrojnije su one tipa 63a (11 kom., tj. 2,9%), ali se javljaju i tipovi 64c i 66c.

Tip 12a javlja se u najvećem broju grobova, čak u 10, što predstavlja 55,5% od broja grobova sa ćilibarom, odnosno 23,8% od ukupnog broja grobova. Tip 63a pronađen je u 6 grobova (33,3%, odnosno 14,2%), a tip 16 u 4 groba (22,2%, odnosno 9,5%). Grobovi 17 i 18 sa nekropole I bogatiji su ćilibarom nego ostali. U grobu 18/I bilo je 9 različitih tipova (ukupno 47 komada), a u grobu 17/I, iz poslednje faze nekropole u Smiljanu, pronađeno je 8 tipova (ukupno više od 208 komada), što zapravo predstavlja, bez jednog fragmenta, sav ćilibar te faze.

VREBAC (30)

Lokalitet Vrebac nalazi se u Lici, u Ličkom polju, desetak kilometara severoistočno od Gospića, u dolini reke Jadove. Obuhvata nekoliko nalazišta: Đurđevu gredu (slučajan nalaz kalupaste sekire), gradinu Stražbenica (praistorijsko gradinsko naselje), tumuluse na Lečištu i na Orlovom kamenu i nekropolu iz gvozdеног doba Velika njiva.

Sve pomenute lokalitete, izuzev nekropole Velika njiva, otkrio je 1896. J. Brunšmid koji je izvršio i iskopavanja tumula i započeo istraživanja gradine. Rezultate svojih istraživanja objavio je prilično sumarno i lapidarno. (J. Brunšmid 1897) Reviziona iskopavanja Gradine i tumula izvršila je 1957. g. R. Dreksler-Bižić koja je iste godine otkrila i istražila i nekropolu Velika njiva. R. Dreksler-Bižić, publikovala je rezultate svojih istraživanja, kao i

materijal koji je iskopao Brunšmid u onoj meri u kojoj je to bilo moguće. (R. Drechsler-Bižić 1958)

Ćilibar je pronađen u grobovima na nekropoli Velika njiva, i u tumulima na Lečištu i Orlovom kamenu. Tačan broj grobova nije moguće utvrditi, pošto Brunšmid nije označio grobne celine. Iskopavanja na nekropoli Velika njiva otkrila su 14 grobova, i to 9 grobova sa spaljenim pokojnicima, čiji su ostaci sa lomače polagani direktno u zemlju, 2 groba sa ostacima sa lomače u urnama i 3 skeletna groba. Ćilibar je pronađen u sve tri vrste grobova, a u grobove sa spaljenim pokojnicima, kao i ostali prilozi, stavljan je naknadno, po spaljivanju. Prilozi u grobovima karakteristični su za japodsku kulturu gvozdеног doba. (J. Brunšmid 1897; R. Drechsler-Bižić 1958)

Ćilibar u grobovima

800. - 700. g. p.n.e.

Tumulus na Orlovom kamenu

Inv. br. 5349: tip 63a - 1 kom. 3,5 cm. R. Drechsler-Bižić 1958, 38.

Inv. br. 5348: tip 63a - 1 kom. 4,3 cm. Ibid.

550. - 400. g. p.n.e.

Velika njiva

Grob 2 (S): tip 18a - 1 kom. 1,5 cm. Ibid., 43.

Grob 4 (S): tip 8a, 8b, 9 - 44 kom. 0,7 - 2,4 cm., tip 12a - 1 kom. 3 cm, tip 45 - 1 kom. 5,5 cm. Ibid., 44.

Grob 6 (K): tip 64a - 1 kom. 6,7 cm, tip 8a - 4 kom. 0,5 - 0,7 cm, tip 8b - 1 kom. 1 cm. Ibid., 45.

Grob 1 (S): tip 8a - 6 kom. 0,7 - 1,2 cm. tip 18b - 1 kom. 0,8 cm, tip 8b - 2 kom. 1,8 cm. Ibid., 47.

400. - 150. g. p.n.e.

Velika njiva

Grob 1 (S): Tip 8a - 24 kom. 0,5 - 2,1 cm. Ibid., 43.

Grob 3 (S): tip 76 - 1 kom. 4,8 cm. tip 9 - 1 kom. 1,9 cm, tip 8a - 6 kom. 0,6 - 1,2 cm, tip 18b - 5 kom. 0,7 cm - 0,9 cm. Ibid., 43.

Grob 5 (S): tip 8b - 12 kom. 3,3 cm. Ibid., 44

Grob 12 (S): tip 8b - 5 kom. 1,4 - 1,8 cm, tip 8a - 1 kom. 0,8 cm, tip 16 - 3 kom. 0,9 - 1,3 cm, tip 18b - 4 kom. 0,9 - 1,3 cm, tip 76 - 1 kom. 4,3 cm. Ibid., 47.

Žarni grob 1(S): tip 66b - 1 kom. 5,8 cm, tip 59b - 1 kom. 2,3 cm, tip 8a - 37 kom. 0,7 - 1,7 cm, tip 9 - 14 kom. 1,7 - 2,8 cm, tip 12a - 3 kom. 2,2 - 2,5 cm, amorfnа - 1 kom. 2 cm. Ibid., 45.

Nedatirano

Velika njiva (van grobova)

Inv. br. 15460: tip 64a - 1 kom. 6,3 cm. Ibid., 46.

Inv. br. 15461: tip 61b - 1 kom. 2,1 cm. Ibid.

Inv. br. 15461: tip 59b - 1 kom. 2,3 cm. Ibid.

Inv. br. 15464: tip 66b - 1 kom. 4,7 cm. Ibid.

Tumulus na Orlovom kamenu

Inv. br. 5376: tip 67c - 1 kom. 6 cm. Ibid., 38.

Tumulus na Lečištu

Inv. br. 5268: tip 67a - 1 kom. 3,9 cm. Ibid., 37.

Inv. br. 5299: tip 10b - 1 kom. 1,8 cm. Ibid.

Hronološko - tipološka analiza

	ukupno	% po fazama
800. - 700. g. p.n.e.		
Tip 63a: 1 kom. (Inv. br. 5349), 1 kom. (Inv. br. 5348)	2	
Ukupno	2	1%

550. - 400. g. p.n.e.		
Tip 8a: 15 kom. (grob 4), 4 kom. (grob 6), 6 kom. (grob 11)	25	
Tip 8b: 15 kom. (grob 4), 1 kom. (grob 6), 2 kom. (grob 11)	18	
Tip 9: 14 kom. (grob 4)	14	
Tip 12a: 1 kom. (grob 4)	1	
Tip 18a: 1 kom. (grob 2)	1	
Tip 18b: 1 kom. (grob 11)	1	
Tip 45: 1 kom. (grob 4)	1	
Tip 64a: 1 kom. (grob 6)	1	
Ukupno	62	32,4%

400. - 150. g. p.n.e.		
Tip 8a: 24 kom. (grob 1), 6 kom. (grob 3), 1 kom. (grob 12), 37 kom. (Žarni grob 1)	68	
Tip 8b: 12 kom. (grob 5), 5 kom. (grob 12)	17	
Tip 9: 1 kom. (grob 3), 14 kom. (Žarni grob 1)	15	
Tip 12a: 3 kom. (Žarni grob 1)	3	
Tip 16: 3 kom. (grob 12)	3	
Tip 18b: 5 kom. (grob 3), 4 kom. (grob 12)	9	
Tip 59b: 1 kom. (Žarni grob 1)	1	
Tip 66b: 1 kom. (Žarni grob 1)	1	
Tip 76: 1 kom. (grob 3), 1 kom. (grob 12)	2	
Amorfna: 1 kom. (Žarni grob 1)	1	
Ukupno	120	62,8%

Nedatirano		
Tip 10b: 1 kom. (Inv. br. 5299)	1	
Tip 59b: 1 kom. (Inv. br. 15461)	1	
Tip 61b: 1 kom. (Inv. br. 15461)	1	
Tip 64a: 1 kom. (Inv. br. 15460)	1	
Tip 66b: 1 kom. (Inv. br. 15464)	1	
Tip 67a: 1 kom. (Inv. br. 5268)	1	
Tip 67c: 1 kom. (Inv. br. 5376)	1	
Ukupno	7	3,6
Svega	191	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8a: 15 kom. (grob 4), 4 kom. (grob 6), 6 kom. (grob 11), 24 kom. (grob 1), 6 kom. (grob 3), 1 kom. (grob 12), 37 kom. (Žarni grob 1)	93	48,6%
Tip 8b: 15 kom. (grob 4), 1 kom. (grob 6), 2 kom. (grob 11), 12 kom. (grob 5), 5 kom. (grob 12)	35	18,3%
Tip 9: 14 kom. (grob 4), 1 kom. (grob 3), 14 kom. (Žarni grob 1)	29	15,1%
Tip 10b: 1 kom. (Inv. br. 5299)	1	0,5%
Tip 12a: 1 kom. (grob 4), 3 kom. (Žarni grob 1)	4	2%

Tip 16: 3 kom. (grob 12)	3	1,5%
Tip 18a: 1 kom. (grob 12)	1	0,5%
Tip 18b: 1 kom. (grob 11), 5 kom. (grob 3), 4 kom. (grob 12)	10	5,2%
Tip 45: 1 kom. (grob 4)	1	0,5%
Tip 59b: 1 kom. (Žarni grob 1), 1 kom. (Inv. br. 15461)	2	1%
Tip 61b: 1 kom. (Inv. br. 15461)	1	0,5%
Tip 63a: 1 kom. (Inv. br. 5349), 1 kom. (Inv. br. 5348)	2	1%
Tip 64a: 1 kom. (grob 6), 1 kom. (Inv. br. 15460)	2	1%
Tip 66b: 1 kom. (Žarni grob 1), 1 kom. (Inv. br. 15464)	2	1%
Tip 67a: 1 kom. (Inv. br. 5268)	1	0,5%
Tip 67c: 1 kom. (Inv. br. 5376)	1	0,5%
Tip 76: 1 kom. (grob 3), 1 kom. (grob 12)	2	1%
Amorfna: 1 kom. (Žarni grob 1)	1	0,5%
Svega	191	

Statistička analiza i komentar

Tačan broj grobova iskopanih u Vrepcu nije moguće utvrditi pošto Brunšmid, prilikom svojih iskopavanja, nije obeležavao grobne celine, niti je naveo koliko je iskopao grobova u tumulima na Orlovom kamenu i na Lečištu. Za statističku analizu moguće je koristiti samo grobove koje je

iskopala R. Dreksler-Bižić 1957. g. (R. Drechsler-Bižić: 1958) To su grobovi na lokalitetu Velika njiva i bilo ih je 14, a od tog broja 9 grobova sadržavalo je čilibar, što izraženo u procentima čini 64,2%. Posmatrano dijahrono, broj grobova sa čilibarom na Vrepcu nije mnogo varirao:

vreme	broj grobova sa čilibarom			% od broja	
	(S)	(K)	ukupno	grobova sa čilibarom	svih grobova
550.-400. g. p.n.e.	3	1	4	44,4%	28,6%
400.-150. g. p.n.e.	4	1	5	55,5%	35,7%
ukupno	7	2	9		

Iako je statistički uzorak mali, može se konstatovati da je visok procenat grobova sadržavao čilibar i da su se pokojnici vekovima sahranjivali sa čilibarskim nakitom. Ovome treba dodati i dva nalaza čilibara iz perioda od 800. do 700/600 g. p.n.e., iskopana u humci na Orlovom kamenu (bez oznake groba), koji upotpunjavaju

hronološku sliku nekropole.

Na nekropoli Vrebac nije vršena antropološka analiza, pa je nemoguće utvrditi koliko čilibara potiče iz ženskih, a koliko iz muških grobova.

Ukoliko se posmatra broj čilibarskih komada po fazama, statistička slika donekle se menja:

vreme	broj čilibarskih komada	%
800. - 700. g. p.n.e.	2	1%
550. - 400. g. p.n.e.	62	32,4%
400. - 150. g. p.n.e.	120	62,8%
Nedatirano	7	3,6%
Ukupno	191	

Uočljivo je da je u periodu između 400. i 150. g. p.n.e. broj čilibarskih komada dvostruko veći nego u prethodnom periodu. Znatno broj čilibarskih komada (57) iz vremena posle 400. g. p.n.e. potiče iz groba sa urnom (žarni grob 1).

Na nekropoli Vrebac otkriveno je 17 tipova čilibarskog nakita kao i nešto amorfni perli. Iz perioda između 800. i 700./600. g. p.n.e. poznate su samo dve lučne fibule ukrašene zrnima čilibara (tip 63a), a od 550. do 400. najviše je bilo komada tipa 8a (25 kom.), zatim 8b (18 kom.) i tipa 9 (14

kom.). U narednom periodu od 400. do 150. g. p.n.e. struktura tipova je slična: najčešći je tip 8a (68 kom.), zatim tip 8b (17 kom.), tip 9 (15 kom.), a čest je i tip 18b (9 kom.).

Najzastupljeniji uopšte je tip 8a sa 93 komada, odnosno 48,6% od ukupnog broja čilibarskih komada (191), a zatim tipovi 8b sa 35 kom. (18,3%), 9 sa 29 kom. (15,1%) i 18b sa 10 kom. (5,2%). Pronađene su i tri pločice sa geometrijskim ornamentom (tip 59b i 61b) i različite fibule ukrašene čilibarom (tipovi 63a, 64a, 66b, 67a, 67c

i 76). Najzanimljivija je fibula ukrašena figuricom konja od ćilibara u punoj plastici (tip 67c), a pažnju privlači i gvozdena fibula, dosta oštećena, ukrašena ćilibarskim zrnima na luku.

Zastupljenost tipova po grobovima slična je rezultatima prethodnih statističkih analiza: tip 8a

pronađen je u 7 grobova što predstavlja 77,7% od broja grobova sa ćilibarom, odnosno 50% od ukupnog broja grobova na nekropoli. Tip 8b javlja se u 5 grobova (55,5%, odnosno 35,7%), tip 9 u 3 groba (33,3%, odnosno 21,4%), kao i tip 18b.

KOMPOLJE (31)

Selo Kompolje nalazi se u Lici, 12 km. severozapadno od Otočca, na važnoj komunikaciji koja spaja zaleđe Velebita sa Jadranom. U Kompolju je otkriveno nekoliko praistorijskih lokaliteta: gradina Crkvina, nekropola I, južno od gradine i nekropola II, severno od gradine. U krug nalazišta na Kompolju mogao bi se uvrstiti i neobjavljeni lokalitet Vlaško polje (ili Srpsko polje) gde je na površini pronađeno dosta pokretnog arheološkog materijala, uključujući i ćilibar. Prvi arheološki nalazi u Kompolju otkriveni su slučajno 1887. godine. Od 1900. do 1902. iskopavanja u Kompolju vrše, po uputstvima J. Brunšmida, arheologa iz Zagreba, prvo C. Wurster, "muzejski opunomoćenik iz Otočca", a potom M. Vukelić, kompolski učitelj. Godine 1902. i 1903. istraživanja je preuzeo sam Brunšmid, koji je istraživao nekropolu I (nekropolu II prethodno je istražio M. Vukelić, o čemu nema nikakve dokumentacije). Reviziona istraživanja nekropole I izvršila je 1955. i 1956. g. R. Drechsler-Bižić.

O prvim istraživanjima u Kompolju nije poznato gotovo ništa, pošto ni Vukelić ni Brunšmid nisu vodili računa o grobnim celinama, a i nalazi su ostali nepublikovani. R. Drechsler-Bižić uspela je,

na osnovu Brunšmidovog terenskog dnevnika, da rekonstruiše 403 grobne celine iz nekropole I (iskopavanja 1902-1903. g.), ali su i one uglavnom ostale neobjavljene. Manji broj ovih grobova objavila je u svojim radovima R. Drechsler-Bižić (R. Drechsler-Bižić 1966, 1968), a izvestan broj publikovala je F. Lo Schiavo. (F. Lo Schiavo 1970) Reviziona iskopavanja 1955. i 1956. g. otkrila su 89 grobova (85 skeletnih i 4 sa urnama) i ovi grobovi su publikovani, a uz njih, kao uporedni materijal, objavljeno je i nekoliko ćilibarskih figurica, otkopanih u ranijim kampanjama. (R. Drechsler-Bižić 1961) Sve u svemu, objavljena su 143 groba, što je mali broj u odnosu na mnoštvo grobova otkopanih na obe kompolske nekropole. Najčešće su pokojnici bili sahranjivani direktno u zemlju, iako ima i grobova ograđenih kamenjem, kao i onih gde su pokojnici polagani na dasku ili u drveni sanduk. Pokojnici su bili sahranjivani u ispruženom položaju, najčešće uz priloge koji su karakteristični za japodsku kulturu starijeg gvozdenog doba.

(Š. Ljubić 1889: 156; R. Drechsler-Bižić 1961, 1966, 1968; F. Lo Schiavo 1970: 402-409)

Ćilibar u grobovima

900. - 800. g. p.n.e.

Grob 51(K)(ž): tip 8a i 8b - 24 kom. R. Drechsler-Bižić 1966: Y79, R. Drechsler-Bižić 1968: 44, T.I/1-4.

Grob 67 (K): tip 5b - 3 kom, tip 8a - 6 kom, tip 8b - 4 kom, tip 9 - 6 kom, tip 18a - 2 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: 106, T.VI/15.

800. - 700. g. p.n.e.

Grob 21 (K): tip 8a - više komada. Ibid.: 98.

Grob 26(K)(ž): tip 8a - više komada. Ibid.: 99.

Grob 29 (K)(ž): tip 8a - više komada. Ibid.: 100.

Grob 32 (K): tip 8a - 3 kom. Ibid.: 100.

Grob 40 (K)(ž): tip 8a - 3 kom, tip 8b - 2 kom, tip 12b - 5 kom. Ibid.: 101, T II/6a

Grob 42(K)(ž): tip 63a - 1 kom. Ibid.: 101, T.III/9.

Grob 44: tip 63a - 1 kom, tip 6b - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 403.

Grob 53 (K): tip 8a - 31 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: 104.

Grob 59 (K)(ž): tip 9 - 6 kom, tip 63a - 1 kom. Ibid., R. Drechsler-Bižić 1968: 44.

Grob 62(K)(ž): tip 8b - 6 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: 105, T.VI/5.

Grob 73 (K): tip 8a - 12 kom. Ibid.: 106.

Grob 104(ž): tip 63a - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 405; R. Drechsler-Bižić 1968: 45, T.II/19.

Grob 186: tip 63a - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 407.

750. - 650. g. p.n.e.

Grob 24(K)(ž): tip 17 - 1 kom, tip 8a - 3 kom, tip 48a - 6 kom, tip 64c - 4 kom, R. Drechsler-Bižić 1961: 99, T.XXIII/5, T.XXIII/3, T.XXIII/4, T.XXIII/2.

Grob 57 (K): tip 65a - 1 kom. Ibid.: 104.

Grob 62(K)(ž): tip 64a - 1 kom, tip 8a - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1966: Y-81, 1968: 42.

Grob 137(K)(ž): tip 12b - 2 kom, tip 63a - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1968: 45, T.III, 21-27.

Grob 139 (K): tip 63a - 1 kom, tip 8d - 1 kom, tip 8b - 2 kom, tip 9 - 1 kom. Ibid.: T.V, 44-50; T.V, 49.

Grob 169: tip 63a - 3 kom, tip 31 - 2 kom, F. Lo Schiavo 1970: 407.

Grob 274(K)(ž): tip 63a - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1968: 46, T.VI, 55-59a.

700. - 600. g. p.n.e.

Grob 84: tip 63a - 1 kom, tip 64c - 1 kom, tip 48a - više komada. F. Lo Schiavo 1970: 404.

Grob 107 (K): tip 64c - 1 kom, 8.5 cm, tip 67a - 1 kom. 5,5 cm. R. Drechsler-Bižić 1966: Y82.

Grob 266 (K): tip 64c (samo čilibarsko zrno) - 1 kom, tip 66a - 1 kom. Ibid.: Y83.

600. - 500. g. p.n.e.

Grob 3 (K): tip 8a - 7 kom, tip 8b - 10 kom, tip 18c - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: 97, T.V, 13.

Grob 23: tip 86 - 2 kom. F. Lo Schiavo 1970: 402.

Grob 33 (K): Tip 8a, 8b, 18b, 18c - 24 kom, tip 64a - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: 100, T. XIX/3,8,9.

Grob 60 (K): tip 65a - 1 kom. Ibid.: 104, T.VI/4.

Grob 63 (K): tip 65b - 1 kom, tip 63c - fragment, tip 64c - fragment, tip 60a - 6 kom, tip 59b - 6 kom, tip 48a i drugi - 648 kom. Ibid.: 105, T.V/4, 5, 6, 9, 11, 12.

Grob 64 (K): tip 86 - 1 kom. Ibid.: T.XV/3.

Grob 66 (K): tip 63a - 1 kom, tip 48a - 1 kom. Ibid.: 105, 106, T.VII/5; F. Lo Schiavo 1970: 403.

Grob 69 (K): tip 59b - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: 106, T.XI/4.

Grob 72 (K): tip 6c - 1 kom, tip 63a - fragment. Ibid.: 106. T.X/11, 8.

Grob 76: tip 64c - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 403.

Grob 97: tip 63a - 1 kom, tip 67a - 1 kom. Ibid.: 404.

Grob 75 (K): tip 8a - 2 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: 107.

Grob 125: tip 67a - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 406.

Grob 135: tip 67a - 1 kom, tip 65a - 1 kom. Ibid.

Grob 171: tip 65a - 1 kom. Ibid.: 407.

Grob 258: tip 48a - 1 kom, tip 60b - 1 kom, tip 63a - 2 kom, tip 64b - 1 kom, tip 64c - 1 kom, tip 65a - 1 kom, tip 65b - 1 kom, tip 67a - 1 kom. Ibid.: 408, 409.

Grob 384 (K)(ž): tip 80 - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1968: 46, T.V/51-54.

Van groba: tip 59b - 1 kom, tip 66c - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: T.XIII/5,7.

550. - 450. g. p.n.e.

Grob 47 (K): tip 95c - 1 kom. 3,2 cm, tip 95b - 1 kom, 2,3 cm, tip 95a - 1 kom. 3,3 cm, tip 93 - 1 kom. 5,8 cm, amorfn - 1 kom, 3,8 cm. tip 112 - 1 kom, 3,7 cm, tip 63a (samo zrno čilibara) - 1 kom. 7 cm, tip 66a - 2 kom. 15 cm. Ibid.: 102, 103, T. XXVIII/1, 1a, T.XVIII/2, 2a, T.XIX/1, 19, T.XXX/5, 5a, T.XXIX/4, 4a, T.XXXI/6, 6a, T.XXXI/7, 7a, T.XXXII/8, 9.

Grob 110: tip 64c - 2 kom, tip 35a - 1 kom, tip 10b - 3 kom, tip 95d - 1 kom. F. Lo Schiavo 1970: 405, R. Drechsler-Bižić 1961: T.XXXIII - 1-1a.

Grob 262: tip 117 - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1987: T.XLVI/11.

Van groba: tip 116 - 1 kom, tip 115 - 1 kom, tip 101c - 1 kom, tip 96 - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1961: T. XXXIII/5, 6, 7, 9.

nedatirano

Grob 28: tip 8a - 2 kom. F. Lo Schiavo 1970: 402.

Grob 109: tip 9 - 1 kom, tip 48a - 1 kom. Ibid.: 405.

Grob 126: tip 35a - 1 kom. Ibid.: 406.

Grob 288(K)(ž): tip 63a (samo zrno čilibara) - 1 kom. R. Drechsler-Bižić 1968: 46.

Grob 310 (K): razni - 4 kom. Ibid.

Hronološko - tipološka analiza

	ukupno	% po fazama
900. - 800. g. p.n.e.		
Tip 5b: 3 kom. (grob 67)	3	

Tip 8a: 12 kom. (grob 51), 6 kom. (grob 67)	18	
Tip 8b: 12 kom. (grob 51), 4 kom. (grob 67)	16	
Tip 9: 6 kom. (grob 67)	6	
Tip 18a: 2 kom. (grob 67)	2	
Ukupno	45	4,9%

800. - 700. g. p.n.e.

Tip 6b: 1 kom. (grob 44)	1	
Tip 8a: više kom. (grob 21), više kom. (grob 26), više kom. (grob 29), 3 kom. (grob 32), 3 kom. (grob 40), 31 kom. (grob 53), 12 kom. (grob 73)	više od 49	
Tip 8b: 2 kom. (grob 40), 6 kom. (grob 62)	8	
Tip 9: 6 kom. (grob 59)	6	
Tip 12b: 5 kom. (grob 40)	5	
Tip 63a: 1 kom. (grob 42), 1 kom. (grob 44), 1 kom. (grob 104), 1 kom. (grob 186), 1 kom. (grob 59)	5	
Ukupno	više od 74	8%

750. - 650. g. p.n.e.

Tip 8a: 3 kom. (grob 24), 1 kom. (grob 62)	4	
Tip 8b: 2 kom. (grob 139)	2	
Tip 8d: 1 kom. (grob 139)	1	
Tip 9: 1 kom. (grob 139)	1	
Tip 12b: 2 kom. (grob 137)	2	
Tip 17: 1 kom. (grob 24)	1	
Tip 31: 2 kom. (grob 169)	2	
Tip 48a: 6 kom. (grob 24)	6	
Tip 63a: 3 kom. (grob 169), 1 kom. (grob 274), 1 kom. (grob 139), 1 kom. (grob 137)	6	
Tip 64a: 1 kom. (grob 62)	1	
Tip 64c: 4 kom. (grob 24)	4	
Tip 65a: 1 kom. (grob 57)	1	
Ukupno	31	3,3%

700. - 600. g. p.n.e.

Tip 48a: više kom. (grob 84)	više od 1	
Tip 63a: 1 kom. (grob 84)	1	
Tip 64c: 1 kom. (grob 84), 1 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 266)	3	
Tip 66a: 1 kom. (grob 266)	1	
Tip 67a: 1 kom. (grob 107)	1	
Ukupno	više od 7	0,7%

600. - 500. g. p.n.e.

Tip 6c: 1 kom. (grob 72)	1	
Tip 8a: 7 kom. (grob 3), 6 kom. (grob 33), 2 kom. (grob 75)	15	
Tip 8b: 10 kom. (grob 3), 6 kom. (grob 33)	16	
Tip 18b: 6 kom. (grob 33)	6	
Tip 18c: 1 kom. (grob 3), 6 kom. (grob 33)	7	
Tip 48a: 1 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 66), 1 kom. (grob 258)	3	
Tip 59b: 6 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 69), 1 kom. (van groba)	8	
Tip 60a: 6 kom. (grob 63)	6	
Tip 60b: 1 kom. (grob 258)	1	
Tip 63a: 1 kom. (grob 66), 1 kom. (grob 72), 1 kom. (grob 97), 2 kom. (grob 258)	5	
Tip 63c: 1 kom. (grob 63)	1	
Tip 64a: 1 kom. (grob 33)	1	

Tip 64b: 1 kom. (grob 258)	1	
Tip 64c: 1 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 76), 1 kom. (grob 258)	3	
Tip 65a: 1 kom. (grob 60), 1 kom. (grob 135), 1 kom. (grob 171), 1 kom. (grob 258)	4	
Tip 65b: 1 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 258)	2	
Tip 66c: 1 kom. (van groba)	1	
Tip 67a: 1 kom. (grob 97), 1 kom. (grob 125), 1 kom. (grob 135), 1 kom. (grob 258)	4	
Tip 80: 1 kom. (grob 384)	1	
Tip 86: 2 kom. (grob 23), 1 kom. (grob 64)	3	
Razni tipovi: 647 (grob 63)	647	
Ukupno	736	80%

550. - 450. g. p.n.e.

Tip 10b: 3 kom. (grob 110)	3	
Tip 35a: 1 kom. (grob 110)	1	
Tip 63a: 1 kom. (grob 47)	1	
Tip 64c: 2 kom. (grob 110)	2	
Tip 66a: 2 kom. (grob 47)	2	
Tip 93: 1 kom. (grob 47)	1	
Tip 95a: 1 kom. (grob 47)	1	
Tip 95b: 1 kom. (grob 47)	1	
Tip 95c: 1 kom. (grob 47)	1	
Tip 95d: 1 kom. (grob 110)	1	
Tip 96: 1 kom. (grob 116)	1	
Tip 101c: 1 kom. (van groba)	1	
Tip 112: 1 kom. (grob 47)	1	
Tip 115: 1 kom. (van groba)	1	
Tip 116: 1 kom. (van groba)	1	
Tip 117: 1 kom. (grob 262)	1	
Amorfna: 1 kom. (grob 47)	1	
Ukupno	21	2,3%

nedatirano

Tip 8a: 2 kom. (grob 28)	2	
Tip 9: 1 kom. (grob 109)	1	
Tip 35a: 1 kom. (grob 126)	1	
Tip 48a: 1 kom. (grob 109)	1	
Tip 63a: 1 kom. (grob 288)	1	
Razni tipovi: 4 kom. (grob 310)	4	
Ukupno	10	1,1%
Svega	više od 924	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 5b: 3 kom. (grob 67)	3	0,3%
Tip 6b: 1 kom. (grob 44)	1	0,1%
Tip 6c: 1 kom. (grob 72)	1	0,1%
Tip 8a: 12 kom. (grob 51), 6 kom. (grob 67), više kom. (grob 21), više kom. (grob 26), više kom. (grob 29), 3 kom. (grob 32), 3 kom. (grob 40), 31 kom. (grob 53), 12 kom. (grob 73), 3 kom. (grob 24), 1 kom. (grob 62), 7 kom. (grob 3), 6 kom. (grob 33), 2 kom. (grob 75), 2 kom.		

(grob 28),	više od 88	9,5%
Tip 8b: 12 kom. (grob 51), 4 kom. (grob 67), 2 kom. (grob 40), 6 kom. (grob 62), 2 kom. (grob 139), 10 kom. (grob 3), 6 kom. (grob 33)	42	4,5%
Tip 8d: 1 kom. (grob 139)	1	0,1%
Tip 9: 6 kom. (grob 67), 6 kom. (grob 59), 1 kom. (grob 139), 1 kom. (grob 109)	14	1,5%
Tip 10b: 3 kom. (grob 110)	3	0,3%
Tip 12b: 5 kom. (grob 40), 2 kom. (grob 137)	7	0,7%
Tip 17: 1 kom. (grob 24)	1	0,1%
Tip 18a: 2 kom. (grob 67)	2	0,2%
Tip 18b: 6 kom. (grob 33)	6	0,6%
Tip 18c: 1 kom. (grob 3), 6 kom. (grob 33)	7	0,7%
Tip 31: 2 kom. (grob 169)	2	0,2%
Tip 35a: 1 kom. (grob 110), 1 kom. (grob 126)	2	0,2%
Tip 48a: 6 kom. (grob 24), više kom. (grob 84), 1 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 66), 1 kom. (grob 258), 1 kom. (grob 109)	više od 11	1,2%
Tip 59b: 6 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 69), 1 kom. (van groba)	8	0,7%
Tip 60a: 6 kom. (grob 63)	6	0,6%
Tip 60b: 1 kom. (grob 258)	1	0,1%
Tip 63a: 1 kom. (grob 42), 1 kom. (grob 44), 1 kom. (grob 104), 1 kom. (grob 186), 1 kom. (grob 59), 3 kom. (grob 169), 1 kom. (grob 274), 1 kom. (grob 139), 1 kom. (grob 137), 1 kom. (grob 84), 1 kom. (grob 66), 1 kom. (grob 72), 1 kom. (grob 97), 2 kom. (grob 258), 1 kom. (grob 47), 1 kom. (grob 288)	19	2%
Tip 63c: 1 kom. (grob 63)	1	0,1%
Tip 64a: 1 kom. (grob 62), 1 kom. (grob 33)	2	0,2%
Tip 64b: 1 kom. (grob 258)	1	0,1%
Tip 64c: 4 kom. (grob 24), 1 kom. (grob 84), 1 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 266), 1 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 76), 1 kom. (grob 258), 2 kom. (grob 110)	12	1,3%
Tip 65a: 1 kom. (grob 57), 1 kom. (grob 60), 1 kom. (grob 135), 1 kom. (grob 171), 1 kom. (grob 258)	5	0,5%
Tip 65b: 1 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 258)	2	0,2%
Tip 66a: 1 kom. (grob 266), 2 kom. (grob 47)	3	0,3%
Tip 66c: 1 kom. (van groba)	1	0,1%
Tip 67a: 1 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 97), 1 kom. (grob 125), 1 kom. (grob 135), 1 kom. (grob 258)	5	0,5%
Tip 80: 1 kom. (grob 384)	1	0,1%
Tip 86: 2 kom. (grob 23), 1 kom. (grob 64)	3	0,3%
Tip 93: 1 kom. (grob 47)	1	0,1%
Tip 95a: 1 kom. (grob 47)	1	0,1%
Tip 95b: 1 kom. (grob 47)	1	0,1%
Tip 95c: 1 kom. (grob 47)	1	0,1%
Tip 95d: 1 kom. (grob 110)	1	0,1%
Tip 96: 1 kom. (grob 116)	1	0,1%
Tip 101c: 1 kom. (van groba)	1	0,1%
Tip 112: 1 kom. (grob 47)	1	0,1%
Tip 115: 1 kom. (van groba)	1	0,1%
Tip 116: 1 kom. (van groba)	1	0,1%
Tip 117: 1 kom. (grob 262)	1	0,1%

Amorfna: 1 kom. (grob 47)	1	0,1%
Razni tipovi: 647 kom. (grob 63),		
4 kom. (grob 310)	651	70%
Ukupno	više od 924	

Statistička analiza i komentar

Teško je utvrditi tačan broj grobova iskopanih u Kopolju. Prilikom Brunšmidovih i Vukelićevih iskopavanja nisu obeležavane grobne celine, ali je naknadnom ekspertizom R. Drechsler-Bižić utvrdila da je samo na nekropoli I u Kopolju Brunšmid otkrio 403 groba, koji su na žalost većim delom i do danas ostali neobjavljeni. (R. Drechsler-Bižić 1951: 67) Reviziona iskopavanja 1955. i 1956. godine otkrila su još 89 grobova (85 skeletnih i 4 sa urnama). Prilikom analize čilibara u grobovima uzeti su u obzir samo objavljeni grobovi kojih ima

143. U ovaj broj ušli su svi objavljeni grobovi sa revizionih iskopavanja, (R. Drechsler-Bižić 1961), kao i svi drugi objavljeni grobovi koje su iskopali Brunšmid i Vukelić. (F. Lo Schiavo 1970: 402-409; R. Drechsler-Bižić 1966, 1968) Čilibar je pronađen u 50 grobova od objavljenih 143, što čini 35% i to isključivo u skeletnim grobovima (K), koji uostalom čine ogromnu većinu na nekropoli.

Posmatran kroz hronološke faze, raspored grobova sa čilibarom nije sasvim ravnomeran:

vreme	broj grobova	% od broja grobova sa čilibarom	% od svih grobova
900.-800. g. p.n.e.	2	4%	1,4%
800.-700. g. p.n.e.	13	26%	9%
750.-650. g. p.n.e.	7	14%	4,9%
700.-600. g. p.n.e.	3	6%	2,1%
600.-500. g. p.n.e.	17	34%	11,9%
550.-450. g. p.n.e.	3	6%	2,1%
Nedatirano	5	10%	3,5%
Ukupno	50		

Najviše grobova sa čilibarom bilo je u periodu između 600. i 500. g. p.n.e. (17), a zatim u VIII v. p.n.e. (13 grobova). Zanimljivo je da su iz perioda između 700. i 600. g. pronađena samo 3 groba. Trebalo bi, međutim, voditi računa o tome da hronologija nije sasvim precizno utvrđena i da se pojedine faze preklapaju.

Od 50 grobova koji sadrže čilibar pol je utvrđen za 12, uglavnom na osnovu grobnih priloga. U svih

12 grobova bile su sahranjene osobe ženskog pola (grobovi: 51, 26, 40, 59, 62, 104, 24, 62, 137, 274, 384, 288), a izraženo u procentima to čini 24% od broja grobova sa čilibarom.

Ukoliko se pogleda raspored i količina čilibarskih komada kroz različite periode sahranjivanja na kopoljskoj nekropoli, dobiće se slična statistička slika rasporedu grobova sa čilibarom:

vreme	broj čilibarskih komada	%
900. - 800. g. p.n.e.	45	4,9%
800. - 700. g. p.n.e.	74	8%
750. - 650. g. p.n.e.	31	3,3%
700. - 600. g. p.n.e.	7	0,7%
600. - 500. g. p.n.e.	736	80%
550. - 450. g. p.n.e.	21	2,3%
Nedatirano	10	1,1%
Ukupno	924	

Ogromna većina čilibarskih komada pronađena je u grobovima datiranim između 600. i 500. g. p.n.e., čak 736 komada, što čini 80% od ukupnog broja čilibarskih komada pronađenih u Kopolju. Najveća količina čilibara iz ovog perioda otkrivena je u grobu 63 (647 komada), koji je osim čilibarom

bio prilično bogat i drugim priložima. Ako se izuzme ovaj grob, broj čilibarskih komada iz VII v. nije mnogo veći od broja komada iz perioda između 800. i 700. g. p.n.e. (74 kom. tj. 8%). Najmanje čilibara potiče iz perioda između 700. i 600. g. p.n.e., svega 7 komada (0,7%).

Na nekropoli Kompolje ćilibarski nakit bio je vrlo raznovrstan. Otkriveno je više od 42 tipa, kao i nešto amorfni perli. Tačan broj tipova nije utvrđen pošto se pojedini ćilibarski nalazi u publikacijama spominju sumarno (kao na primer ogrlica u grobu 63). Od 900. do 800. g. p.n.e. najčešći su tipovi 8a (12 kom.) i 8b (16 kom.), od 800. do 700. g. p.n.e. isto tako: 8a (49 kom.), 8b (8 kom.). Od 750. do 650. g. p.n.e. najviše je bilo ćilibara tipa 48a, (6 kom.), kao i fibula tipa 63a (6 kom.), a od 700. do 600. g. p.n.e. fibula tipa 64c (3 kom.). U narednom periodu od 600. do 500. g. p.n.e. najbrojniji je tip 8b (16 kom.), zatim 8a (15 kom.), 59b (8 kom.), 18c (7 kom.), 18b i 60a (po 6 kom.). Period od 550. do 450. g. p.n.e. bogat je tipovima (17 tipova), ali je od svakog tipa pronađen po jedan ili dva komada, s izuzetkom tipa 10b od koga su pronađena 3 komada.

Kroz sve periode u Kompolju je najbrojniji tip 8a sa 88 komada odnosno 9,5% od ukupnog broja ćilibarskih komada, a zatim tipovi 8b (42 kom., 4,5%) i 9 (14 kom., 1,5%). Česte su i perle u obliku "bule" tipa 48a (11 kom., 1,2%), kao i kružne pločice ukrašene geometrijskim ornamentima tipa 59b (8 kom., 0,7%), 60a (6 kom., 0,6%) i 60b (1 kom., 0,1%). Od fibula sa ćilibarom najbrojnije su one tipa 63a (19 kom., 2%), a zatim tipovi 64c (12 kom. 1,3%), 65a (5 kom., 0,5%), 67a (5 kom., 0,5%), a javljaju se i fibule tipa 63c, 64a, 64b, 65b, 66a i 66c. Pronađena je i jedna igla ukrašena zrnima ćilibara tipa 80, i jedna naušnica tipa 86. Posebnu vrednost predstavljaju figuralne ćilibarske perle koje su u ovoj analizi samo uslovno svrstane u tipove zbog lakše statističko – tipološke obrade, dok zapravo predstavljaju unikatne komade objedinjene jedinstvenim stilskim odlikama i načinom obrade. Većina ovih ćilibarskih figurica potiče iz

PROZOR (32)

Lokalitet Prozor nalazi se u Lici, 8 km. istočno od Otočca. Sama nekropola pruža se južno od dvojne praistorijske gradine Veliki i Mali Vital. Iskopavanje nekropole počeo je 1881. g. učitelj Marko Marković uz uputstva Šime Ljubića, koji je i nastavio iskopavanje. Otkriven je znatan broj skeletnih grobova i nekoliko grobova sa urnama, ali im se tačan broj, kao ni grobne celine danas ne mogu utvrditi. Najveći deo arheološkog materijala sa ovih iskopavanja objavio je Ljubić 1889. g. u Popisu arheološkog odeljenja muzeja u Zagrebu (Š. Ljubić 1889: 105-151, T. XV-XXXII), ali se prilikom obrade materijala ograničio na tipove nakita bez naznaka grobnih celina. Ćilibarske perle obradio je sumarno, uz jednu tablu sa ilustracijama

groba 47, dok su neke nađene prilikom iskopavanja početkom veka bez naznake groba.

U grobu 47 pronađene su ćilibarske perle koje predstavljaju žensku glavu sa trakom u podignutoj kosi (95a, 95b i 95c), a u grobu 116 fragment figure satira, ili nekog drugog bića životinjskog tela i ljudske glave (96). Van grobova ili u grobovima bez oznaka pronađene su perle sa predstavom ovnujske glave (101c), zečije glave (115), konja, ili neke druge slične životinje (116) i delfina (117). Hronološki se ove perle mogu svrstati u kraj VI i početak V v. p.n.e. i proizvod su radionica iz južne Italije.

Ukoliko se posmatra zastupljenost tipova ćilibara po grobovima, vodeći je tip 63a, koji se javlja u 16 grobova što predstavlja 32% od broja grobova sa ćilibarom, odnosno 11,2% od ukupnog broja grobova. Tip 8a javlja se u 15 grobova (30%, odnosno 10,5%), tip 8b u 8 grobova (16%, odnosno 5,6%), tip 64c u 8 grobova (16%, odnosno 5,6%), tip 48a u 6 grobova (12%, odnosno 4,2%), tip 67a u 5 grobova (10%, odnosno 3,5%), tip 65a u 5 grobova (10%, odnosno 3,5%) i tip 9 u 4 groba (8%, odnosno 2,8%).

Infracrvenom spektrografskom metodom analiziran je jedan uzorak ćilibara iz groba 63, najbogatijeg ćilibarom, iz perioda između 600, i 500. g. p.n.e. takođe najbogatijeg ćilibarom. Analiza je pokazala da je u pitanju tipičan baltički ćilibar. Analizirana je i jedna perla iz neobjavljenog nalaza na lokalitetu Vlaško polje u Kompolju, gde je van grobova nađena veća količina ćilibarskih perli od kojih su neke ukrašene urezanim kružićima. I ovaj uzorak pokazao je karakteristike tipične za baltički ćilibar. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 321-322)

napominjući da: "Niza od jantara, te opalih zrna od njih već se izkopalo u Prozoru na tisuće i tisuće, te jih množina u muzeju, ali su se kroz rad i drugako u većem broju razdobili i uništili". (Š. Ljubić 1889: 135)

Izvestan deo arheološkog materijala iz Prozora (uključujući i dosta ćilibara) dospelo je krajem XIX v., iz dve privatne zbirke, u Muzej prirodne istorije (Naturhistorisches Museum) u Beču. Te nalaze objavila je 1970. g. Fulvia Lo Skjavo (F. Lo Schiavo 1970: 409-422), ali takođe bez podataka o grobnim celinama, što je razumljivo, pošto su nepoznati uslovi nalaza. Može se samo pretpostaviti da su predmeti u Beču sa nekropole u Prozoru, pre nego sa praistorijske gradine, iako u inventaru kao

mesto nalaza stoji Veliki Vital. (R. Drechsler-Bižić 1988: 17,18)

Revizionarna iskopavanja nekropole u Prozoru vršila je 1971. i 1972. g. Ružica Drechsler-Bižić i tom prilikom otkriveno je 76 grobova (71 skeletni i 5 sa urnama). Rezultati ovih istraživanja temeljno su obrađeni i publikovani. (R. Drechsler-Bižić 1973)

Grobovi su većinom imali konstrukciju od kamena i sadržavali su bogate priloge karakteristične za japodsku kulturu starijeg i mlađeg gvozdenog doba.

(Š. Ljubić 1881, 1885, 1886, 1889: 105-151, T. XV-XXXII; F. Lo Schiavo 1970: 409-422; R. Drechsler-Bižić 1973, 1988)

Čilibar u grobovima

800. - 700. g. p.n.e.

Grob 19 (K): tip 63a - 1 kom. 3,7 cm. R. Drechsler - Bižić 1973: 29, T. XI/6,7.

Grob 31 (K): Tip 63a - 1 kom. 3,4 cm. Ibid.: 32, T. XIX/1-6.

Grob 44 (K): tip 8a - 5 kom. 0,6 - 0,7 cm, tip 63a - 1 kom. 3,4 cm. Ibid.: 35, T. XXIII/5,6.

Grob 45 (K): tip 63a - 1 kom. 5,6 cm. Ibid.: 35, T. XXIV/1-4.

Grob 48 (K): tip 48a i 8a - 108 kom. 0,4 - 1,2 cm, tip 61a - 2 cm, tip 61b - 1 kom. 0,7 cm, tip 48j - 4 kom. 1,2 - 1,4 cm. Ibid.: 36, T. XXV-XXVI/1-16.

Grob 60 (K): jedna perla od čilibara - Ibid.: 39

700. - 600. g. p.n.e.

Grob 12 (K): tip 61b - 1 kom. 1,4 cm, tip 48a - 1 kom. 1,5 cm. Ibid.: 27, T. XII/1-5.

Grob 35 (K): tip 8a - 5 kom. 0,7 - 1 cm. Ibid.: 33, T. XXI/5-8.

Grob 66 (K): tip 8a - 5 kom. 0,4 - 1 cm. Ibid.: 39, T. XXXI/4,5.

600. - 400. g. p.n.e.

Grob 5 (K): tip 10a - 1 kom. 1,6 cm. Ibid.: 26, T. XI/1-3.

Grob 6 (K): tip 8a - 8 kom. 0,7 - 1,5 cm, tip 5b - 1 kom. 0,8 cm. Ibid.: 26, T. IX/1-8.

Grob 9 (K): tip 65c - 1 kom. 6,5 cm, tip 9 - 19 kom. 0,6 - 1,2 cm. Ibid.: 27, T. X/1-14.

Grob 15 (K): tip 5b - 9 - 18 kom. 0,7 - 1,1 cm. Ibid.: 28, T. XII/1-7.

Grob 25 (K): tip 48a - 8 kom. 0,6 - 2,5 cm. Ibid.: 30, T. XVII/5-7.

Grob 27 (K): tip 64a - 1 kom. 6,8 cm. Ibid.: 31, T. XVIII/1-6.

Grob 28 (K): tip 8a - 2 kom. 1,4 - 2 cm. Ibid.: 31, T. XVIII/7-13.

Grob 30 (K): tip 8a - 7 kom. 0,8 - 1,6 cm. Ibid.: 32, T. XX/5-12.

Grob 36 (K): tip 48a - 21 kom. 1,1 - 2 cm. Ibid.: 33, T. XXII/1-8.

Grob 43 (K): tip 8a - 12 kom. 0,8 - 2 cm. Ibid.: 35, T. XXIII/1-4.

Grob 51 (K): tip 16 - 1 kom. 1,2 cm. Ibid.: 37, T. XXIX/12.

Grob 56 (K): tip 65b - 1 kom. 3 cm, tip 8a - 2 kom. 1 cm. Ibid.: 38, T. XXX/1-3.

400. - 300. g. p.n.e.

Grob 1 (K): tip 64b - 1 kom. 5,5 cm, tip 8a - 36 kom. 0,5 - 1,8 cm. Ibid.: 25, T. VII/1-11.

Grob 3 (K): tip 65a - 1 kom. 4,8 cm, tip 8a - 32 kom. 0,4 - 1,3 cm, tip 45 - 1 kom. 2,3 cm. Ibid.: 25, T. VIII/1-17.

Grob 22 (K): tip 8a - 15 kom. 0,7 - 1,5 cm. Ibid.: 30, T. XIV/1-7.

Grob 23 (K): tip 64a - 1 kom. 4,4 cm. Ibid.: 30, T. XVII/1-4.

Grob 29 (K): tip 10b - 1 kom. 1,4 cm. Ibid.: 31, T. XX/1-4.

Grob 39 (K): tip 66d - 1 kom. 9 cm. Ibid.: 34, T. XXI/4.

300. - 1. g. p.n.e.

Grob 52 (K): tip 10g - 1 kom. 1,7 cm, tip 8b - 1 kom. 2,4 cm, tip 10b - 1 kom. 1,6 cm, tip 10i - 1 kom. 2,6 cm, tip 70i - 1 kom. 4,4 cm, tip 8a, 37, 16, - 139 kom. 0,3 - 1,3 cm, tip 6c - 1 kom. 1,1 cm, tip 20 - 1 kom. 2 cm. Ibid.: 37, T. XXVII-XXVIII/1-14.

Grob 76 (K): tip 8a - 1 kom. 1,2 cm. Ibid.: 41, T. XXXV/2-4.

van groba: tip 64a - 1 kom. 2,8 cm. Ibid.: 42, T. XXXVI/2.

Naturhistorisches Museum, Beč, Kolekcija Spöttel

Inv. 18737: tip 65a - 1 kom. 8,1 cm. F. Lo Schiavo 1970: 410, T. V/9.

Inv. 18738: tip 68a - 1 kom. 5,2 cm. Ibid.: 410, T. V/12.

Inv. 18744: tip 67b - 1 kom. 7,5 cm. Ibid.: 411, T. V/10.

Inv. 18746: tip 65b - 1 kom. 8,2 cm. Ibid.: 410, T. V/6.

Inv. 18770: tip 63a - 1 kom. 5,7 cm. Ibid.: 409, T. V/2.

Inv. 18797: tip 87 - 1 kom. 2,5 cm. Ibid.: 414, T. X/7.
 Inv. 18798: tip 86 - 1 kom. 3,5 cm. Ibid.: 416, T. XIII/4.
 Inv. 18885: tip 145 - 1 kom. 2 cm. Ibid.: 417, T. XII/10.
 Inv. 18886: tip 46 - 1 kom. 1,7 cm. Ibid.: 417, T. XII/8.
 Inv. 21012: tip 122 - 1 kom. 5,1 cm. Ibid.: 409, T. V/7; R. Drechsler-Bižić 1986.
 Inv. 21013: tip 6b - 1 kom. 5,2 cm. F. Lo Schiavo 1970: 410, T. V/7.
 Inv. 21014: tip 62 - 1 kom. 4,5 cm. Ibid.: 410, T. V/5.
 Inv. 21015: tip 144 - 1 kom. 2,3 cm. Ibid.: 416, T. XII/5.

Naturhistorisches Museum, Beč, Kolekcija Bellak

Inv. 18887: tip 48a - 1 kom. 3 cm. F. Lo Schiavo 1970: 415, T. XI/19.
 Inv. 19758: tip 65b - 1 kom. 8,2 cm. Ibid.: 417, T. XIII/13.
 Inv. 19769: tip 66b - 1 kom. 10,5 cm. Ibid.: 418, T. XIII/15.
 Inv. 19781: tip 70i - 1 kom. 3 cm. Ibid.: 418, T. XIV/7.
 Inv. 19783: tip 70g - 1 kom. 5,6 cm. Ibid.: 418, T. XV/2.
 Inv. 19921: tip 94 - 1 kom. 3,2 cm. Ibid.: 421, T. XVII/5; R. Drechsler-Bižić 1986.
 Inv. 19922: amorfná - 1 kom. 3,2 cm. F. Lo Schiavo 1970: 421, T. XVI/8.
 Inv. 19924: tip 48a - 1 kom. 2,2 cm. Ibid.: 421, T. XVII/7.
 Inv. 19928: tip 9 - 2 kom. (spojeni) 2,1 cm. Ibid.: 421, T. XVII/6.

Arheološki muzej Zagreb (Popis Š. Ljubića - slovo, broj, grčko slovo i broj predstavlja oznaku u Ljubićevom Popisu)

B2: tip 80 - 11 kom. najduža 23 cm. Š. Ljubić 1889: 109, T. XVI/15,16.
 D2: tip 88b - 1 kom. (srebrni lanac i alke) 7 cm. Ibid.: 110, T. XVII/30.
 D3: tip 88c - 1 kom. (srebrni lanci i alke) 4 cm. (čilibar). Ibid.: 111, T. XVII/31.
 F2γ/1-22: tip 63a - 22 kom. 2,2-10 cm. Ibid.: 119, 120, T. XIX/60, 61.
 F2γ/23-25: tip 64a - 3 kom. 5,5-6,4 cm. Ibid.: 120.
 F2γ/26: tip 64c (fragment) 1 kom. 6 cm. Ibid.: 120, T. XVII/62.
 F2ε/3-8: tip 65b - 6 kom. 5,5-7,5 cm. Ibid.: 120, 121.
 F2ε/11,13: tip 65a - 2 kom. 9,8 i 10,5 cm. Ibid.: 121.
 F3α/5: tip 701 - 1 kom. 3,2 cm. Ibid.: 123, 124, T. XX/81.
 F3γ/1: tip 70i - 6 kom. 8 cm. Ibid.: 124, T. XX/83.
 F4α/2,3: tip 66b - 2 kom. 11 i 8,5 cm. Ibid.: 124, 125, T. XX/85.
 F4β/18, 33: tip 67b - 2 kom. 7 i 3 cm. Ibid.: 126, 127.
 F7β/6: tip 142 - 1 kom. Ibid.: 131, T. XXI/112.
 F7β/7: tip 143 - 1 kom. Ibid.: 131, T. XXI/113.
 H2: tipovi 5a, 6a, 6c, 7b, 8a, 8b, 8e, 10a, 10b, 18a, 20, 30a, 31, 33, 38d, 45, 52a, 60b, 61a, 61b, 13, brojni kom. ("na tisuće i tisuće ... do 7 cm promjera") Ibid.: 135-136, T. XXIII.

Čilibar objavljen bez detaljnijih podataka u *Praistoriji jugoslovenskih zemalja V* (PJ) (R. Drechsler-Bižić 1987)

PJ 1: tip 103 - 1 kom. 3,2 cm. R. Drechsler-Bižić 1987: T. XLVI/5.
 PJ 2: tip 101c - 1 kom. 3,5 cm. Ibid.: T. XLVI/6.
 PJ 3: tip 102 - 1 kom. 4,3 cm. Ibid.: 433, T. XLVI/8.
 PJ 4: tip 59b - 1 kom. 4,5 cm. Ibid.: T. XLVI/10.

Hronološko - tipološka analiza

800. - 700. g. p.n.e.	ukupno	% po fazama
Tip 8a: 5 kom. (grob 44), 54 kom. (grob 48)	59	
Tip 48a: 54 kom. (grob 48)	54	
Tip 48j: 4 kom. (grob 48)	4	
Tip 61a: 1 kom. (grob 48)	1	
Tip 61b: 1 kom. (grob 48)	1	
Tip 63a: 1 kom. (grob 19), 1 kom. (grob 31), 1 kom. (grob 44), 1 kom. (grob 45)	4	
Ukupno	123	25,9%

700. - 600. g. p.n.e.	
Tip 8a: 5 kom. (grob 35), 5 kom. (grob 66)	10
Tip 48a: 1 kom. (grob 12)	1
Tip 61b: 1 kom. (grob 12)	1
Ukupno	12 2,5%
600. 400. g. p.n.e.	
Tip 5b: 1 kom. (grob 6), 9 kom. (grob 15)	10
Tip 8a: 8 kom. (grob 6), 2 kom. (grob 28), 7 kom. (grob 30), 12 kom. (grob 43), 2 kom. (grob 56)	31
Tip 9: 19 kom. (grob 9), 9 kom. (grob 15)	28
Tip 10a: 1 kom. (grob 5)	1
Tip 16: 1 kom. (grob 51)	1
Tip 48a: 8 kom. (grob 25), 21 kom. (grob 36)	29
Tip 64a: 1 kom. (grob 27)	1
Tip 65b: 1 kom. (grob 56)	1
Tip 65c: 1 kom. (grob 9)	1
Ukupno	103 21,7%
400. - 300. g. p.n.e.	
Tip 8a: 36 kom. (grob 1), 32 kom. (grob 3), 15 kom. (grob 22)	83
Tip 10b: 1 kom. (grob 29)	1
Tip 45: 1 kom. (grob 3)	1
Tip 64a: 1 kom. (grob 23)	1
Tip 64b: 1 kom. (grob 1)	1
Tip 65a: 1 kom. (grob 3)	1
Tip 66d: 1 kom. (grob 39)	1
Ukupno	89 18,8%
300. - 1. g. p.n.e.	
Tip 6c: 1 kom. (grob 52)	1
Tip 8a: 47 kom. (grob 52), 1 kom. (grob 76)	48
Tip 8b: 1 kom. (grob 52)	1
Tip 10b: 1 kom. (grob 52)	1
Tip 10g: 1 kom. (grob 52)	1
Tip 10i: 1 kom. (grob 52)	1
Tip 16: 46 kom. (grob 52)	46
Tip 20: 1 kom. (grob 52)	1
Tip 37: 46 kom. (grob 52)	1
Tip 70i: 1 kom. (grob 52)	1
Ukupno	147 31%
Svega	474

Tipološko-statistička analiza

(Beč, Inv.... - označava inventarski broj u Bečkom muzeju; Zagreb ... predstavlja oznaku u Ljubićevom Popisu, PJ označava *Praistoriju jugoslavenskih zemalja*)

	ukupno	%
Tip 5a: više kom. (Zagreb H2)	vviše kom.	
Tip 5b: 1 kom. (grob 6), 9 kom. (grob 15)	10	1,7%
Tip 6a: više kom. (Zagreb H2)	vviše od 1	
Tip 6b: 1 kom. (Beč, Inv. 21013)	1	
Tip 6c: 1 kom. (grob 52), više kom. (Zagreb H2)	vviše od 2	
Tip 7b: više kom. (Zagreb H2)	vviše od 1	
Tip 8a: 5 kom. (grob 44), 54 kom. (grob 48), 5 kom. (grob 35), 5 kom. (grob 66), 8 kom. (grob 6), 2 kom. (grob 28),		

7 kom. (grob 30), 12 kom. (grob 43), 2 kom. (grob 56), 36 kom. (grob 1), 32 kom. (grob 3), 15 kom. (grob 22), 47 kom. (grob 52), 1 kom. (grob 76), više kom. (Zagreb H2)	više od 231	39,8%
Tip 8b: 1 kom. (grob 52), više kom. (Zagreb H2)	više od 2	
Tip 8e: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 9: 19 kom. (grob 9), 9 kom. (grob 15), 2 kom. spojeni (Beč, Inv. 19928)	30	5,1%
Tip 10a: 1 kom. (grob 5), više kom. (Zagreb H2)	više od 2	
Tip 10b: 1 kom. (grob 29), 1 kom. (grob 52), više kom. (Zagreb H2)	više od 3	
Tip 10g: 1 kom. (grob 52)	1	
Tip 10i: 1 kom. (grob 52)	1	
Tip 13: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 16: 1 kom. (grob 51), 46 kom. (grob 52)	47	8,1%
Tip 18a: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 20: 1 kom. (grob 52), više kom. (Zagreb H2)	više od 2	
Tip 30a: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 31: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 33: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 37: 46 kom. (grob 52)	46	7,9%
Tip 38d: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 45: 1 kom. (grob 3), više kom. (Zagreb H2)	više od 2	
Tip 46: 1 kom. (Beč, Inv. 18886)	1	
Tip 48a: 54 kom. (grob 48), 1 kom. (grob 12), 8 kom. (grob 25), 21 kom. (grob 36), 1 kom. (Beč, Inv. 18887), 1 kom. (Beč, Inv. 19924)	86	14,8%
Tip 48j: 4 kom. (grob 48)	4	
Tip 52a: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 59b: 1 kom. (PJ 4)	1	
Tip 60b: više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 61a: 1 kom. (grob 48), više kom. (Zagreb H2)	više od 1	
Tip 61b: 1 kom. (grob 48), 1 kom. (grob 12), više kom. (Zagreb H2)	više od 3	
Tip 62: 1 kom. (Beč, Inv. 21014)	1	
Tip 63a: 1 kom. (grob 19), 1 kom. (grob 31), 1 kom. (grob 44), 1 kom. (grob 45), 1 kom. (Beč, Inv. 18770), 22 kom. (Zagreb F2 γ /1-22)	27	4,7%
Tip 64a: 1 kom. (grob 27), 1 kom. (grob 23), 3 kom. (Zagreb F2 γ /23-25)	5	
Tip 64b: 1 kom. (grob 1)	1	
Tip 64c: 1 kom. (Zagreb F2 γ /26)	1	
Tip 65a: 1 kom. (grob 3), 1 kom. (Beč, Inv. 18737), 2 kom. (Zagreb F2 ϵ /11,13)	4	
Tip 65b: 1 kom. (grob 56), 1 kom. (Beč, Inv. 18746), 1 kom. (Beč, Inv. 19758), 6 kom. (Zagreb F2 ϵ /3-8)	9	1,6%
Tip 65c: 1 kom. (grob 9)	1	
Tip 66b: 1 kom. (Beč, Inv. 19769), 2 kom. (Zagreb F4 α /2,3)	3	
Tip 66d: 1 kom. (grob 39)	1	
Tip 67b: 1 kom. (Beč, Inv. 18744), 2 kom. (Zagreb F4 β /18,33)	3	

Tip 68a: 1 kom. (Beč, Inv. 18738)	1	
Tip 70g: 1 kom. (Beč, Inv. 19783)	1	
Tip 70i: 1 kom. (grob 52), 1 kom. (Beč, Inv. 19781), 6 kom. (Zagreb F3γ/1)	8	1,4%
Tip 70l: 1 kom. (Zagreb F3α/5)	1	
Tip 80: 11 kom. (Zagreb B2)	11	1,9%
Tip 86: 1 kom. (Beč, Inv. 18798)	1	
Tip 87: 1 kom. (Beč, Inv. 18797)	1	
Tip 88b: 1 kom. - srebrni lanci i alke (Zagreb D2)	1	
Tip 88c: 1 kom. - srebrni lanci i alke (Zagreb D2)	1	
Tip 94: 1 kom. (Beč, Inv. 19921)	1	
Tip 101c: 1 kom. (PJ 2)	1	
Tip 102c: 1 kom. (PJ 3)	1	
Tip 103: 1 kom. (PJ 1)	1	
Tip 122: 1 kom. (Beč, Inv. 21012)	1	
Tip 142: 1 kom. (Zagreb F7β/6)	1	
Tip 143: 1 kom. (Zagreb F7β/7)	1	
Tip 144: 1 kom. (Beč, Inv. 21015)	1	
Tip 145: 1 kom. (Beč, Inv. 18885)	1	
Amorfne: 1 kom. (Beč, Inv. 19922), više kom. (Zagreb H2)	više od 2	
Ukupno	više od 580	

Statistička analiza i komentar

Na nekropoli Prozor otkriven je veliki broj grobova, ali se tačan broj ne može utvrditi zbog uslova u kojima su iskopavani. Na osnovu sumarnih izveštaja istraživača može se samo pretpostaviti da se radi o više stotina grobova. Reviziono iskopavanje otkrila su 76 grobova, od toga 71 skeletni i 5 sa urnama. Od 76 grobova 29 je sadržavalo čilibar, što predstavlja 38,1%. S

obzirom da je, u odnosu na nekoliko stotina, 76 grobova prilično veliki statistički uzorak, moglo bi se pretpostaviti da je i broj grobova sa čilibarom u odnosu na sve iskopane grobove bio približan dobijenoj vrednosti (38,1%). Svih 29 grobova sa čilibarom bili su skeletni grobovi. Njihov raspored po fazama nije sasvim ravnomeran:

vreme	broj grobova sa čilibarom	% (grobovi sa čilibarom)	% (svi grobovi)
800. - 700. g. p.n.e.	6	20,6%	7,8%
700. - 600. g. p.n.e.	3	10,3%	3,9%
600. - 400. g. p.n.e.	12	41,3%	15,8%
400. - 300. g. p.n.e.	6	20,6%	7,8%
300. - 1. g. p.n.e.	2	6,9%	2,6%

Najviše grobova sa čilibarom bilo je između 600. i 400. g. p.n.e., a zatim u periodima između 800. i 700. g. p.n.e. i 400. i 300. g. p.n.e. Zanimljivo je da su pronađena svega dva groba sa čilibarom iz perioda između 300. g. p.n.e. i početka naše ere, dakle iz doba koje je na nekim drugim japodskim nekropolama, naročito onim u Pounju, upravo

najbogatije čilibarom.

Na nekropoli Prozor nije vršena antropološka analiza, pa se ne može utvrditi koji su grobovi sa čilibarom bili muški, a koji ženski.

Tabela broja čilibarskih komada po fazama donekle se razlikuje od tabele grobova sa čilibarom:

vreme	broj čilibarskih komada	%
800. - 700. g. p.n.e.	123	25,9%
700. - 600. g. p.n.e.	12	2,5%
600. - 400. g. p.n.e.	103	21,7%
400. - 300. g. p.n.e.	89	18,8%
300. - 1. g. p.n.e.	147	31%

Najviše ćilibarskih komada pronađeno je u periodu kada je bilo najmanje grobova, između 300. i 1. g. p.n.e. (2 groba). Tom periodu pripada i ćilibarom najbogatiji grob na nekropoli, sa 146 komada. Po broju pronađenih ćilibarskih komada na drugom mestu je period između 800. - 700. g. p.n.e. sa 123 komada, odnosno 25,9% od ukupnog broja ćilibarskih komada pronađenih u revizionom iskopavanju (474). Zatim slede periodi od 600. - 400. g. p.n.e. sa 103 komada (21,7%) i između 400. - 300. g. p.n.e. sa 89 komada (18,8%). Broj od 474 ćilibarskih komada, koliko je pronađeno prilikom revizionih istraživanja, ni izdaleka nije ukupan broj ćilibarskih komada na nekropoli u Prozoru. Ljubićeva iskopavanja pružila su veliki broj fibula, naušnica i drugog nakita sa ćilibarom, kao i veliki broj perli i privesaka. Prilikom objavljivanja Ljubić je brojao isključivo fibule, igle, naušnice i priveske sa ćilibarom, a perle je uz jednu tablu sa ilustracijama obradio sumarno, napominjući da ih je bilo na hiljade i hiljade i da su u velikom broju bile uništene i izgubljene. Isto tako arheološki materijal sa prozorske nekropole koji se čuva u Beču sadrži dosta ćilibara koji se ne može vezati za određene grobne celine, pa je i tu nemoguće uspostaviti tačnu statistiku. Ukoliko se izbroje i saberu svi ćilibarski komadi koje su objavili R. Drechsler-Bižić, Š. Ljubić i F. Lo Skjavo dolazi se do minimalnog broja od 580. I taj broj je svakako daleko od prave istine, pošto su u njega ušli samo po jedan komad ćilibarskih perli koje je Š. Ljubić objavio kao ilustraciju, a verovatno je da nije čak ni sve tipove predstavio. Ukoliko se nekropola u Prozoru uporedi sa drugim japodskim nekropolama slične veličine, izgleda verovatno da je ćilibarskih komada bilo najmanje hiljadu, ako ne i više hiljada, kao što napominje Ljubić.

Na nekropoli Prozor ćilibarski nakit bio je veoma raznovrstan. Otkriveno je 57 različitih tipova kao i izvestan broj amorfnih perli. Ovom broju bi verovatno trebalo dodati sada nepoznati broj tipova ćilibarskih perli koje Ljubić nije objavio. Ukoliko se posmatra hronološko-tipološki, uočljivo je da su od 800.-700. g. p.n.e. najomiljeniji tipovi bili 8a: 59 kom. i 48a: 54 kom. Od 700.-600. g. p.n.e. najviše je bilo komada 8a: 10, a takođe i u periodu od 600.-400. g. p.n.e.: 31 kom. U istom periodu česti su i tipovi 16: 29 kom. i 9: 28 kom. Od 400.-300. g. p.n.e. ponovo je najviše komada tipa 8a: 83, a od 300.-1. g. p.n.e. pored najbrojnijeg tipa 8a: 48 kom., brojni su i tipovi 16 i 37 sa po 46 kom., što predstavlja 39,8% od ukupnog broja ćilibarskih komada (kao ukupan uzet je minimalni broj od 580 komada). Zatim slede tipovi 48a ("bule") sa 86 kom. tj. 14,8%, tip 16 (47 kom.,

8,1%), tip 37 (46 kom., 7,9%) i tip 9 (30 kom., 5,1%). Pronađeno je dosta fibula ukrašenih zrnima ćilibara. Najviše je bilo fibula tipa 63a: 27 kom., 4,7%, zatim 65b: 9 kom., 1,6%, 70i: 8 kom., 1,4%. Pronađene su još i fibule tipa 64a, 64b, 64c, 65a, 65c, 66b, 66d, 67b, 68a, 70g i 70l. Od igala sa ćilibarom pronađeno je 11 kom. tipa 80 (1,9%), a bilo je i različitih privesaka, naušnica: tipovi 86, 87, 88b, 88c, 142 i 143. Dva svakako najzanimljivija ćilibarska komada su tip 94 koji predstavlja dve naspramno postavljene glave ratnika sa grčkim šlemovima, i perla, koja je možda ukrašavala fibulu, sa stilizovanom predstavom ratnika sa šlemovima i štitovima. Oba ova ćilibarska komada nalaze se u Beču i detaljno ih je publikovala R. Drechsler-Bižić. (R. Drechsler-Bižić 1988)

U tomu *V Praistorije jugoslavenskih zemalja* (1987.) na tabli XLVI objavljeno je nekoliko ćilibarskih perli iz Prozora, uz sasvim sumaran komentar. (R. Drechsler-Bižić 1987: 433). Tri predstavljaju ovnujske glave: jedna realistično (tip 102), druga sasvim stilizovano (tip 103), a treća je stilizovana i slična ovnujskim glavama od ćilibara iz Kompolja, Novog Pazara i Atenice, što je može hronološki opredeliti u kraj VI i početak V v. p.n.e.

Ukoliko se posmatra zastupljenost ćilibara po grobovima uočljivo je da je ponovo najčešći tip 8a, koji se javlja u 14 grobova, što predstavlja 48,3% od broja grobova sa ćilibarom, odnosno 18,4% od ukupnog broja grobova na nekropoli. Tipovi 48a i 68a javljaju se u 4 groba, tj. u 13,7% od broja grobova sa ćilibarom, odnosno 5,2% od ukupnog broja grobova na nekropoli.

Izvestan broj ćilibarskih perli iz Prozora podvrgnut je hemijskoj i spektrografskoj analizi radi utvrđivanja porekla. Hemijsku analizu, koja je izvršena u laboratorijama u Poljskoj, objavio je T. Malinowski. (T. Malinowski 1972: 221-222) Analiza je izvršena na 10 perli iz Prozora, iz nepoznatih grobnih celina, i to sa 3 kružne, 3 diskoidne i 4 perle u obliku mešine ("bule"). Svih deset analiziranih perli imale su hemijski sastav karakterističan za baltički ćilibar. (T. Malinowski 1972: 221-222)

Na nekim uzorcima ćilibara sa nekropole Prozor vršena je i spektralna analiza porekla. Analizirana je jedna perla (tip 48a) iz groba 25, kao i fragment iz groba 39. U grobu 39 osim fibule (tip 66d) pronađeno je i 5 fragmenata ćilibara za koje se ne može utvrditi potiču li sa fibule ili ne. Uzorak je uzet sa jednog od ovih fragmenata. Oba uzorka potvrdila su, prilikom spektralne analize, da je u pitanju baltički ćilibar. (J. M. Todd, M. H. Eichel, C. W. Beck, A. Macchiarulo 1976: 322)

ŠIROKA KULA (33)

Selo Široka Kula nalazi se u Lici, na severnom obodu Ličkog polja, desetak kilometara severoistočno od Gospića. U zapadnom delu sela, na putu koji vodi u Lički Osik, nalazi se kamena humka u kojoj je pronađen materijal iz grobova starijeg gvozdene doba. Humku je iskopavao i objavio J. Brunšmid 1901. godine. (J. Brunšmid 1901) Svi grobovi su bili uništeni i dislocirani, pošto su seljaci vadili kamen iz tumula. Grobne

celine, broj grobova i precizna hronologija, kao ni način sahrane, nisu se mogli utvrditi. Pokretni arheološki materijal, koji se sastojao uglavnom od bronzanog i čilibarskog nakita, okvirno se može datirati u period između 600. i 300. g. p.n.e. i karakterističan je za japodsku kulturu gvozdene doba. (R. Drechsler-Bižić 1987: 406, 409) (J. Brunšmid 1901; R. Drechsler-Bižić 1987)

Čilibar u grobovima

600. - 300. g. p.n.e.	ukupno	%
Uništeni grobovi u tumulu Vranića gromila		
Tip 8a: 1 kom. J. Brunšmid 1901: 70.	1	12,5%
Tip 9: 2 kom. Ibid.	2	25%
Tip 10a: 1 kom. 3,8 cm, Ibid.: 70, T. III/2.	1	12,5%
Tip 63a: 3 kom. 6,1, 5,1 i 6,7 cm, Ibid.: 65, T.III/3.	3	37,5%
Tip 63b: 1 kom. 7 cm, Ibid.: 65, T. II/4	1	12,5%
Ukupno	8	

Tipološko - statistička analiza i komentar

Uslovi nalaza u Širokoj Kuli, kao i mali broj čilibarskih nalaza, ne pružaju mogućnosti za neku detaljniju tipološku i statističku analizu. I samu hronologiju teško je utvrditi, a i to samo okvirno, prema tipovima nakita, iako se među njima ne mogu uspostaviti veze. (R. Drechsler-Bižić 1987: 406, 409) Ukupno je pronađeno osam čilibarskih

komada, kao i nešto fragmenata, koji se u Brunšmidovom izveštaju spominju uzgred. Najbrojnije su fibule tipa 63a (3 kom. odnosno 37,5% od ukupnog broja čilibarskih nalaza), a pronađena je i jedna tipa 63b, dve perle tipa 9 (25%) i jedna tipa 8a i 10a.

GOLUBIĆ (34)

Nekropola Crkvina u selu Golubić nalazi se u Bosanskoj Krajini, u dolini Une, s njene leve strane. Preko Une, u neposrednoj blizini nalaze se nekropole Jezerine i Ribić. Već krajem XIX v. vršena su manja nesistematska istraživanja koja su otkrila desetak grobova. Ozbiljnija istraživanja vršili su 1954. g. I. Čremošnik, 1956. i 1960. g. B. Čović i 1962. g. B. Raunig, koja je i objavila kompletnije rezultate iskopavanja nekropole Golubić. (B. Raunig 1968)

Na nekropoli su otkrivena 73 groba. Od toga su 24 bila skeletna, 48 sa ostacima sa lomače u urni i 1 spaljeni bez urne. B. Raunig je publikovala 70 grobova. Grobovi su sadržavali arheološki

materijal karakterističan za japodsku kulturu Pounja: urne, fibule, narukvice, ogrlice, grivne za noge itd. Otkriveno je i nekoliko kamenih urni od kojih su neke imale poklopce u vidu krova sa sljemenom, kao i fragment kamene antropomorfnе stele i fragment kamene urne sa urezanom predstavom konjanika. (B. Raunig 1968a) Lokalitet Crkvine dodiruje se sa lokalitetom Dolovi, gde je otkrivena nekropola iz rimskog doba. Na oba lokaliteta nalazi se i recentna nekropola, što je znatno otežalo istraživanje. (W. Radimsky 1893a: 54-57; I. Čremošnik 1956; B. Raunig 1968, 1968a; Z. Marić 1968: 5-79)

Čilibar u grobovima

800. - 360. g. p.n.e.

Grob 63 (K): fragment amorfne čilibarske zrna, 1 kom. 1,2 x 0,5 cm. B. Raunig 1968: 91, T.IV.

500. - 350. g. p.n.e.

Grob 10 (K): tip 8a - 41 kom. 0,8 - 1,5 cm. Ibid.: 84, T.I.

Grob 15 (K): tip 8b - 1 kom. 1,6 cm. Ibid.

360. - 250. g. p.n.e.

Grob 13 (K): tip 8b - 5 kom. 1,3 - 1,6 cm, tip 8a - 41 kom. 1,3 - 1,5 cm, tip 8c - 1 kom. 2,5 cm. Ibid.

Grob 25 (K): tip 8b - 1 kom. 1,8 cm. Ibid.: 86, T.II.

250. - 110. g. p.n.e.

Grob 7 (K): tip 66c - 1 kom. 9 cm. Ibid.: 83, T.I.

Grob 8 (K): tip 48j - 9 kom. 3,2 cm, tip 8a - 23 kom. 0,9 - 1,5 cm. Ibid.

Grob 9 (K): tip 70c - 1 kom. 6,5 cm. Ibid.: 83, 84, T.I.

Grob 12 (K): tip 6c - 1 kom. 2,8 cm, tip 8a, 18b, 16 - 27 kom. 1,5 - 2 cm. Ibid.: 84, T.I.

110. - 35. g. p.n.e.

Grob 58 (S): tip 5b - 1 kom. 1,4 cm. Ibid.: 90, T.IV.

Grob 68 (S): tip 70c - 1 kom. 7,7 cm. Ibid.: 92, T.IV.

100. g. p.n.e. - 100. g. n.e.

Grob 6 (K): tip 8a i 18c - 56 kom. 1 - 1,7 cm. Ibid.: 83, T.I.

Grob 47 (S): tip 18a - 1 kom. 1,1 cm. i dva fragmenta jednog čilibarskog zrna. Ibid.: 89, T.III.

Grob 20 (S): tip 6a - 1 kom. 1,2 cm. Ibid.: 85, T.I.

Grob 56 (S): tip 8b - 1 kom. (neprobušeno) 0,7 cm. Ibid.: 90, T.IV.

nedatirano

Grob 18 (S): tip 6b - 1 kom. 1,6 cm, tip 8a - 1 kom. 1,2 cm. Ibid.: 85, T.I/41.

Grob 21 (S): amorfno - 1 kom. 1,8 cm. Ibid.: 85, T.II/6.

Grob 49 (S): tip 6c - 1 kom. 1,1 cm. Ibid.: 89, T.III/26.

Grob 64 (K): tip 8b - 1 kom. 1,1 cm. Ibid.: 91, T.IV

Kvadrat II, slučajni nalazi: tip 8b - 3 kom. i fragm. zrno čilibara, 1 - 1,6 cm. Ibid.: 93, T.V.

Kvadrat III, slučajni nalazi: tip 84 - 2 kom. 4,2 i 4,3 cm, tip 8c - 1 kom. 2 cm, tip 45, 16 - 4 kom. 1 - 1,8 cm. Ibid.: 93, T.V.

Kvadrat VI, slučajni nalazi: tip 52a - 1 kom. 2,1 cm, tip 6b - 1 kom. 2 cm, tip 8c - 1 kom. 2,1 cm. Ibid.: 93, T.V

Kvadrat XVIII, slučajni nalazi: tip 10i - 1 kom. 2,4 cm. Ibid.: 94, T.V

Kvadrat XX, slučajni nalazi: oštećena zrna čilibara - 3 kom, 1,3 cm, fragmentirana zrna čilibara - 6 kom. 0,6 - 0,9 cm. Ibid.: 94, T.V

Kvadrat XXI, slučajni nalazi: oštećena zrna čilibara - 3 kom. 1 - 2,1 cm. Ibid.: 94, T.V

Kvadrat XXVIII, slučajni nalazi (severno proširenje): tip 10j - 1 kom. 2,4 cm, tip 9 - 1 kom. 1,3 cm, tip 6c - 1 kom. 1,1 cm, tip 6b - 1 kom. 1,2 cm, fragment, zrna čilibara - 4 kom. 1 - 1,5 cm. Ibid.: 95, T.V.

Hronološko - tipološka analiza

800. - 360. g. p.n.e.	ukupno	% po fazama
Amorfne: 1 kom. (grob 63)	1	
500. - 350. g. p.n.e.		
Tip 8a: 41 kom. (grob 10)	41	
Tip 8b: 1 kom. (grob 15)	1	
Ukupno	42	15,8%
360. - 250. g. p.n.e.		
Tip 8a: 41 kom. (grob 13)	41	
Tip 8b: 5 kom. (grob 13), 1 kom. (grob 25)	6	
Tip 8c: 1 kom. (grob 13)	1	
Ukupno	48	18,1%
250. - 110. g. p.n.e.		
Tip 6c: 1 kom. (grob 12)	1	
Tip 8a: 23 kom. (grob 8), 9 kom. (grob 12)	32	
Tip 16: 9 kom. (grob 12)	0	
Tip 18b: 9 kom. (grob 12)	9	

Tip 48j: 9 kom. (grob 8)	9	
Tip 66c: 1 kom. (grob 7)	1	
Tip 70c: 1 kom. (grob 9)	1	
Ukupno	62	23,3%
110. - 35. g. p.n.e.		
Tip 5b: 1 kom. (grob 58)	1	
Tip 70c: 1 kom. (grob 68)	1	
Ukupno	2	0,7%
100. g. p.n.e. - 100. g. n.e.		
Tip 6a: 1 kom. (grob 20)	1	
Tip 8a: 28 kom. (grob 6)	28	
Tip 8b: 1 kom. (grob 56)	1	
Tip 18a: 1 kom. (grob 47)	1	
Tip 18c: 28 kom. (grob 6)	28	
Ukupno	59	22,2%
nedatirano		
Tip 6b: 1 kom. (grob 18), 2 kom. (slučajan nalaz)	3	
Tip 6c: 1 kom. (grob 49), 1 kom. (slučajan nalaz)	2	
Tip 8a: 1 kom. (grob 18)	1	
Tip 8b: 1 kom. (grob 64), 3 kom. (slučajan nalaz)	4	
Tip 8c: 2 kom. (slučajan nalaz)	2	
Tip 9: 1 kom. (slučajan nalaz)	1	
Tip 10i: 1 kom. (slučajan nalaz)	1	
Tip 10j: 1 kom. (slučajan nalaz)	1	
Tip 16: 8 kom. (slučajan nalaz)	8	
Tip 45: 8 kom. (slučajan nalaz)	8	
Tip 52a: 1 kom. (slučajan nalaz)	1	
Tip 84: 2 kom. (slučajan nalaz)	2	
Amorfne: 1 kom. (grob 21), 16 kom. (slučajan nalaz)	17	
Ukupno	51	19,2%
Svega	265	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 5b: 1 kom. (grob 58)	1	0,3%
Tip 6a: 1 kom. (grob 20)	1	0,3%
Tip 6b: 1 kom. (grob 18), 2 kom. (slučajan nalaz)	3	1,1%
Tip 6c: 1 kom. (grob 12), 1 kom. (grob 49), 1 kom. (slučajan nalaz)	3	1,1%
Tip 8a: 41 kom. (grob 10), 41 kom. (grob 13), 23 kom. (grob 8), 9 kom. (grob 12), 28 kom. (grob 6), 1 kom. (grob 18)	143	53,9%
Tip 8b: 1 kom. (grob 15), 5 kom. (grob 13), 1 kom. (grob 25), 1 kom. (grob 56), 1 kom. (grob 64), 3 kom. (slučajan nalaz)	12	4,5%
Tip 8c: 1 kom. (grob 13), 2 kom. (slučajan nalaz)	3	1,1%
Tip 9: 1 kom. (slučajan nalaz)	1	0,3%
Tip 10i: 1 kom. (slučajan nalaz)	1	0,3%
Tip 10j: 1 kom. (slučajan nalaz)	1	0,3%
Tip 16: 9 kom. (grob 12), 8 kom. (slučajan nalaz)	17	6,4%
Tip 18a: 1 kom. (grob 47)	1	0,3%
Tip 18b: 9 kom. (grob 12)	9	3,3%
Tip 18c: 28 kom. (grob 6)	28	10,5%
Tip 45: 8 kom. (slučajan nalaz)	8	3%
Tip 48j: 9 kom. (grob 8)	9	3,3%
Tip 52a: 1 kom. (slučajan nalaz)	1	0,3%

Tip 66c: 1 kom. (grob 7)	1	0,3%
Tip 70c: 1 kom. (grob 9), 1 kom. (grob 68)	2	0,7%
Tip 84: 2 kom. (slučajan nalaz)	2	0,7%
Amorfne: 1 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 21), 16 kom. (slučajan nalaz)	18	6,7%
Ukupno	265	

Statistička analiza i komentar

Na nekropoli Golubić od ukupno 70 grobova, koliko je objavljeno (otkrivena su 73), ćilibar je pronađen u 19 odnosno u 27,1% grobova na čitavoj nekropoli. Ćilibara je bilo u 8 grobova sa spaljenim pokojnicima 9S), što čini 42,1% od broja grobova sa ćilibarom, odnosno 11,4% od ukupnog broja grobova na nekropoli, kao i u 11 skeletnih

grobova (K), tj. u 57,9% grobova sa ćilibarom, odnosno u 15,7% grobova na čitavoj nekropoli. Iako je statistički uzorak znatno manji, odnos ćilibara u spaljenim i skeletnim grobovima upadljivo je sličan situaciji na Jezerinama. Ukoliko se posmatra raspored ćilibara u grobovima po fazama, sličnost sa Jezerinama takođe je upadljiva:

faza (po Z. Mariću)	broj grobova sa ćilibarom i % od ukupnog broja grobova:					
	(S)		(K)		ukupno	%
800. - 360. g. p.n.e.	1	5,2%	1	5,2%	1	5,2%
500. - 350. g. p.n.e.	2	10,5%	2	10,5%	2	10,5%
360. - 250. g. p.n.e.	2	10,5%	2	10,5%	2	10,5%
250. - 110. g. p.n.e.	4	21%	4	21%	4	21%
110. - 35. g. p.n.e.	2	10,5%	2	10,5%	2	10,5%
100. g. p.n.e. - 100. g.n.e.	3	15,7%	1	5,2%	4	21%
Nedatirano	3	15,7%	1	5,2%	4	21%
Ukupno	8	42,1%	11	57,9%	19	100%

Posle 110. g. p.n.e., kao i na većini japodskih nekropola Pounja spaljivanje postaje dominantan pogrebni ritus, pa nije čudno da se i ćilibar posle tog doba javlja gotovo isključivo u grobovima sa spaljenim pokojnicima, a da je pre 110. g. prisutan isključivo u skeletnim grobovima. Najviše grobova sa ćilibarom pripada fazama između 250. i 110. g. p.n.e. i između 100. g. p.n.e. i 100. g. n.e. (po 4

grobna odnosno po 21%). Na nekropoli Golubić nije vršena antropološka analiza, pa se ne može utvrditi broj ženskih, odnosno muških grobova sa ćilibarom.

Statistička slika nekropole ne menja se bitno ni ako se pogleda ukupan broj ćilibarskih komada po fazama:

faza (po Z. Mariću)	broj ćilibarskih komada	%
800. - 360. g. p.n.e.	1	0,3%
500. - 350. g. p.n.e.	42	15,8%
360. - 250. g. p.n.e.	48	18,1%
250. - 110. g. p.n.e.	62	23,3%
110. - 35. g. p.n.e.	2	0,7%
100. g. p.n.e. - 100. g. n.e.	59	22,2%
Nedatirano	51	19,2%
Ukupno	265	

Najviše ćilibara pronađeno je u grobovima između 250. i 110. g. p.n.e.: 62 kom. tj. 23,3% od ukupnog broja ćilibarskih komada na nekropoli. Zatim slede periodi između 100. g. p.n.e. i 100. g. n.e. sa 59 komada (22,2%), između 360. i 250. g. p.n.e. sa 48 kom. (18,1%) i između 500. i 350. g. p.n.e. sa 42 komada (15,8%). Relativno malo ćilibara bilo je između 800. i 360. g. p.n.e. (1 komad, tj. 0,3%) i između 110. i 35. g. p.n.e. (2 komada, tj. 0,7%). Trebalo bi međutim, uzeti u obzir da se neke faze preklapaju, da hronologija

nije sasvim pouzdana i da znatan broj ćilibarskih nalaza (51 komad, odnosno 19,2%) potiče iz nedatiranih grobova.

Na nekropoli Golubić ukupno je otkriveno 20 različitih tipova ćilibarskog nakita, kao i amorfne perle. U grobovima od 800. do 360. g. p.n.e. pronađena je samo jedna amorfnja perla. Od 500. do 250. g. p. n. e. javljaju se isključivo varijante tipa 8, s tim što je u periodima i pre i posle 360-350 g. najbrojniji tip 8a (po 41 kom.). Isti tip (8a), najbrojniji je i u periodu od 250. do 110. g. p.n.e.,

kada su česti i tipovi 16, 18b i 48j (varijanta "bule"). U periodu od 100. g. p.n.e. do 100. g. n.e. najviše je pronađeno perli tipa 8a i 18c (po 28 komada).

Na čitavoj nekropoli kroz sve faze najzastupljeniji je tip 8a sa 143 komada, tj. 53,9% od ukupnog broja čilibarskih komada (265). Zatim slede tipovi 18c (28 kom, tj. 10,5%), amorfnе perle (18 kom. tj. 6,7%), tip 16 (17 kom. tj. 6,4%), tip 8b (12 kom. tj. 4,5%) tipovi 18b i 48j (po 9 kom. tj. po 3,3%) i tip 45 (8 kom. tj. 3%). Fibula sa čilibarom bilo je malo: tip 70c - 2 kom. (0,7%) i

tip 66c - 1 kom. (0,3%). Pronađene su i dve naušnice tipa 84 (0,7%).

Ukoliko se posmatra zastupljenost tipova čilibara po grobovima, ponovo dominira tip 8a, koji je pronađen u 6 grobova, što predstavlja 31,5% od broja grobova sa čilibarom, odnosno 8,2 od ukupnog broja grobova na nekropoli. Zanimljivo je da je i tip 8b, koji je upadljivo malobrojniji od tipa 8a (12 kom.) takođe pronađen u 5 grobova, čemu bi trebalo dodati jedan slučajni nalaz.

JEZERINE (35)

Nekropola Jezerine nalazi se u selu Pritoka, u Bosanskoj Krajini, u dolini Une, s njene desne strane, nekoliko kilometara jugoistočno od Bihaća. U neposrednoj blizini nalazi se japodska nekropola Ribić, a nešto manja nekropola Golubić smeštena je takođe u bliskoj okolini, preko reke Une. Nekropolu Jezerine iskopavali su K. Kovačević i P. Mirković 1890, a 1892 P. Mirković pod rukovodstvom V. Radimskog. Rezultate istraživanja detaljno je objavio V. Radimsky 1893. i 1895. (W. Radimsky 1893a, 1893b, 1893c, 1893d, 1895)

Na nekropoli je otkriven 551 ravan grob. Od toga 223 bili su skeletni grobovi, 298 spaljeni sa urnom, 28 sa ostacima sa lomače bez urne i 2 sa ostacima sa lomače u urni i sa nespaljenim lobanjama. Na samoj nekropoli otkriveno je 5

spališta. Z. Marić, koji je sistematizovao i delimično ponovo objavio nalaze sa ove nekropole odredio je hronološki raspon grobova od VIII v. p.n.e. do II v. n.e. Čilibar se ne nalazi u grobovima pre 500. g. p.n.e., ali ga ima do kraja sahranjivanja na Jezerinama oko 110. g. n.e. Osim čilibara na nekropoli Jezerine pronađeno je mnoštvo nalaza karakterističnih za japodsku kulturu Pounja: crveno pečene posude sa crnim bojenim geometrijskim ornamentima, bronzani nakit (livene nanogvice, fibule, privesci), staklene perle itd. Pronađeno je i nekoliko kamenih urni od kojih je jedna sa urezanom predstavom ratnika.

(K. Kovačević, P. Mirković 1890; W. Radimsky 1892, 1893a, 1893b, 1893c, 1893d, 1895; Z. Marić 1968: 5-79, T. I-VII, Tab ele I-VII)

Čilibar u grobovima

500. - 360. g. p.n.e.

Grob 16 (S): tip 18a - 1 kom. 1,7 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.

Grob 63 (K): tip 18a, 18b i 18c - 24 kom. 1 - 1,1 cm. Ibid.

Grob 69(K)(ž): tip 8a - 1 kom. 0,8 cm. Ibid.

Grob 77 (K): tip 18b i 8a - 6 kom. 1,3 - 0,9 cm. Ibid.

Grob 85 (K): tip 8a - 4 kom. 0,9 cm. Ibid.

Grob 86 (S): tip 8a - 1 kom. 1,5 cm. Ibid.

Grob 102 (K): tip 59b - 1 kom. 3,1 cm. Ibid.

Grob 112 (K): tip 18b - 4 kom. 0,8 cm. Ibid.

Grob 118b (K): tip 8a - 26 kom. 0,5 - 1,1 cm. Ibid.; Z. Marić 1968: T. II/6.

Grob 120 (K): tip 8a i 18c - 5 kom. 1,1 - 0,7 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.

Grob 129 (K): tip 8a - 2 kom. 1,5 i 0,9 cm, tip 18a - 1 kom. 1,4 cm, tip 8d - 1 kom. 1,7 cm. tip 6c - 1 kom. 1.1 cm. Ibid.

Grob 130 (K): tip 8a i 18b - 4 kom. 1,1 - 0,6 cm. Ibid.

Grob 160 (K): tip 18b i 18c - 7 kom. 1,2 - 1 cm. Ibid.

Grob 183 (K): tip 18b - 2 kom. 0,7 cm. Ibid.

Grob 189 (K): tip 9 - 1 kom. 2,3 cm. Ibid.

Grob 191 (K): tip 8a - 2 kom. 1, 1 i 1 cm. Ibid.

Grob 216 (K): tip 5b - 1 kom. 1,2 cm, tip 9 - 5 kom. 1,1 - 0,6 cm, tip 8b - 4 kom. 1,1 - 0,8 cm, tip 8d - 1 kom, 1,3 cm, tip 8a - 11 kom. 1 - 0,8 cm. Ibid.

Grob 266 (K): tip 8a, 18c i 6c - 15 kom. 1 - 1,7 cm. Ibid.

Grob 344 (K): tip 7a - 1 kom. 0,5 cm. Ibid.

Grob 382 (K): tip 9 - 2 kom. 1,9 i 1,7 cm. Ibid.

Grob 461 (K): tip 5a - 2 kom. 1 i 0,8 cm, tip 8a - 30 kom. 0,5 - 0,9 cm. Ibid.
Grob 481 (K): tip 6a - 1 kom. 1,7 cm. Ibid.

500. - 300. g. p.n.e.

Grob 87(S)(m): tip 9 - 1 kom. 1,5 cm. Ibid.
Grob 101 (K): tip 8a - 2 kom. 0,8 cm. Ibid.
Grob 287 (K): tip 7b - 3 kom. 0,8 - 1 cm. Ibid.
Grob 298 (K): tip 18b, 8a i 8b - 11 kom. 0,6 - 1,1 cm. Ibid.
Grob 307 (K): tip 7b - 1 kom. 0,9 cm, tip 9 (fragm.) 1,9 cm. Ibid.
Grob 388 (K): tip 9 - 4 kom. 2 - 1,2 cm, tip 8b - 28 kom. 2,2 - 0,8 cm. Ibid.
Grob 294 (K): tip 18b - 1 kom. 1,2 cm. Ibid.

360. - 250. g. p.n.e.

Grob 83 (K): tip 9 i 8a - 8 kom. 2 - 1,4 cm. Ibid.; Z. Marić 1968: T. III/11.
Grob 95 (K): tip 59a - 1 kom. 5,5 cm. Ibid: 39-218; T. II/24.
Grob 103 (K): tip 86 - 2 kom. 7 cm, tip 9 - 1 kom. 1,8 cm, tip 8a - 1 kom. 1,3 cm, tip 18c - 1 kom. 0,8 cm, tip 18b - 1 kom. 1 cm, tip 8e - 1 kom. 1,8 cm, tip 10a - 1 kom. 3,2 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.
Grob 133 (K): tip 8a - 3 kom. 1 - 1,2 cm, tip 65c - 1 kom. 11,6 cm. Ibid. Z. Marić 1968: T. II/31, 34.
Grob 145 (K): tip 68 - 1 kom. 17 cm, tip 8b i 9 - 16 kom. 1,6 - 2,4 cm. Ibid: 39 - 218; T. III/1,3.
Grob 147 (K): tip 9 - 2 kom. 2,6 - 3,1 cm. tip 8a - 8b - 6 kom. 1 - 2,8 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.
Grob 159 (K): tip 9 - 4 kom. (po dva nataknuta na gvozdenu žicu) 2,6 cm. Ibid.
Grob 161 (K): tip 59a - 1 kom. 4,7 cm. Ibid: 39-218; Z. Marić 1968: T. III/28.
Grob 343 (K): tip 86 - 1 kom. 5,5 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.
Grob 431 a i b (K) odrasli (m) i dete (inf.): tip 86 - 2 kom. 6,6 cm. (jedna sa jednim, druga sa dva ćilibarska zrna), tip 45 - 3 kom. 5 cm, tip 6c - 1 kom. 1,4 cm. Ibid.
Grob 440 (K): tip 18b - 3 kom. 2,4 cm, tip 9 - 2 kom. 1,6 cm. Ibid.
Grob 469 (K): tip 16 - 1 kom. 3,8 cm, tip 8a - 2 kom. 2,4 i 2,3 cm. Ibid.
Grob 475 (K): tip 8a, 8b i 9 - 21 kom. 2,2 - 0,7 cm. Ibid.
Grob 505 (S): tip 86 - 1 kom. 7 cm. Ibid.: 174.

300. - 200. g. p.n.e.

Grob 281 (S): tip 61c - 1 kom. 5,5 cm, tip 7b - 1 kom. 2,5 cm, tip 10a - 2 kom. 2,4 i 0,6 cm, tip 6c - 1 kom. 1,5 cm, tip 8a - 17 kom. 0,7 - 0,5 cm. W. Radimsky 1893c: 378.

360. - 110. g. p.n.e.

Grob 205 (K): tip 64a - 1 kom. 7,5 cm, tip 6c, 6b, 8a - 6 kom. 1-1,9 cm. Ibid: W. Radimsky 1895: 39-218.

250. - 110. g. p. n. e.

Grob 206 (K): tip 70a - 1 kom. 11,5 cm. Ibid.
Grob 230 (K): tip 16, 8a i 9 - 6 kom. 2,4 - 3,5 cm. Ibid.
Grob 238 (K): tip 6c - 2 kom. 1,3 cm, tip 8a - 9 kom. 1,3 - 1,9 cm. Ibid.
Grob 241 (K): tip 70k - 1 kom. 9,3 cm, tip 8a - 4 kom. 1,6 - 2 cm. Ibid.: 39-218; Z. Marić 1968: T. IV/15,16.
Grob 264 (K): tip 84 - 2 kom. 3,7 cm. Ibid.: 39-218; T. IV/3.
Grob 283 (K): tip 70a - 1 kom. 13,3 cm, tip 18b - 1 kom. 1,1 cm, tip 8a - 1 kom. 1,7 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.
Grob 297 (K): tip 70c - 1 kom. 10 cm. Ibid.: 39-218; Z. Marić 1986: T. IV/9.
Grob 318 (K): tip 8e, 16, 9, 8a i 8d - 55 kom. 1,9 - 3,4 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.
Grob 333 (K): tip 66c - 1 kom. 7,8 cm. Ibid.
Grob 349 (S)(ž) tip 70a - 1 kom. 12,2 cm, tip 6b - 1 kom. 1,4 cm, tip 9 - 6 kom. 1,5 cm. Ibid.
Grob 350 (K): tip 8a - 1 kom. 1,5 cm, tip 8b - 2 kom. 2 i 1,4 cm. Ibid.
Grob 367 (S): (fragmenti ćilibarskih zrna). Ibid.
Grob 394 (S)(ž): tip 70c - 1 kom. 12cm, tip 8a i 9 - 28 kom. 0,6 - 2,2 cm, tip 6b - 3 kom. 0,6 - 0,9 cm. Ibid.
Grob 407 (K): tip 9 - 61 kom. 1,5 cm. Ibid.
Grob 434 (K)(ž): tip 70c - 1 kom. 11,5 cm, 6b - 2 kom. 1,9 i 2,1 cm, tip 8a, 8b i 9 - 33 kom. 0,7 - 1,6 cm. Ibid.
Grob 446 (K): tip 70a - 1 kom. 10,1 cm. Ibid.
Grob 474 (K): tip 70a - 1 kom. 11,5 cm. W. Radimsky 1893c: 430.
Grob 483 (S): tip 70a - 1 kom. 11,3 cm. Ibid.: 432.
Grob 490 (S): tip 70a - 1 kom. 9 cm. W. Radimsky 1895: 171.
Grob 515 (S): tip 70a - 1 kom. 14,2 cm, tip 6b - 3 kom. 2 - 2,4 cm, 8b - 1 kom. 1,5 cm, tip 7a - 2 kom. 1,1 i 1,2 cm, tip 8e - 1 kom. 2 cm. Ibid.: 176.
Grob 517 (S): tip 70a - 1 kom. 10,5 cm. Ibid.: 177.
Grob 520 (K): tip 60b - 1 kom. 2,5 cm, tip 8d - 2 kom. 2,5 i 3,5 cm, tip 8e - 2 kom. 2,9 i 3,3 cm. Ibid.: 39-218.

Grob 524 (K): tip 9 - 5 kom. 1,6 - 1,8 cm, 18b - 2 kom. 1,2 i 1,4 cm, tip 8e - 1 kom. 2,4 cm, tip 30b - 1 kom. 2,1 cm. Ibid.: 178.

Grob 526 (S): tip 70b - 1 kom. 7,9 cm. W. Radimsky 1893c: 443.

Grob 527 (S): tip 6a - 1 kom. 2,2 cm. W. Radimsky 1895: 179.

200. - 35 g. p.n.e.

Grob 7 (S): tip 133 - 1 kom. 2,3 cm. Ibid.: 39 - 218.

110. - 35. g. p.n.e.

Grob 2 (S)(ž): tip 30a - 12 kom. 1,7 cm, tip 19b, 21 i 22 - 19 kom. 0,9 - 1,7 cm, tip 6a - 2 kom. 1,6 cm, tip 18b - 1 kom. 0,6 cm, tip 9 - 1 kom. 0,7 cm, tip 34 - 1 kom. 0,7 cm, nepravilno poligonalne, razne - 15 kom. 0,6 - 0,9 cm. W. Radimsky 1893a: 69.

Grob 175 (S): tip 30a - 1 kom. 1,9 cm, tip 6c - 1 kom. 1,5 cm, tip 8d - 2 kom. 1,5 i 3,5 cm, tip 18c - 1 kom. 1,2 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.

Grob 239 (K): tip 70a - 1 kom. 10,3 cm. Ibid.

Grob 267 (K): tip 30b - 1 kom. 1,6 cm, tip 8a - 2 kom. 1,9 i 1,5 cm. Ibid.

Grob 270 (K): tip 19a - 2 kom. 1,6 cm, tip 9 - 2 kom. 2 cm. Ibid.

Grob 308 (S): tip 140 - 1 kom. 2,3 cm, tip 8e - 1 kom. 2 cm, tip 19b - 1 kom. 1,5 cm, tip 8a - 1 kom. 1,6 cm. Ibid.

Grob 325 (S): tip 70b - 1 kom. 9,1 cm, tip 71a - 1 kom. 8,5 cm, tip 8d - 7 kom. 3,6 - 5,8 cm, tip 9 - 1 kom. 3,4 cm, tip 8a, 8b i 18b - 88 kom. 0,7 - 1,9 cm. Ibid.: 39-218; Z. Marić 1968: T. IV/10, 11, 12.

Grob 359 (S): tip 70a - 1 kom. 8,3 cm, tip 8e - 1 kom. 1,9 cm. Ibid.: 39-218; T.IV/24, 28.

Grob 362 (S): tip 8b - 6 kom. 2,1 - 3 cm, tip 6b - 1 kom. 2 cm, tip 19a - 1 kom. 2,6 cm. W. Radimsky 1895: 39 - 218.

Grob 384 (S): tip 12a - 27 kom. 0,4 - 1,1 cm, tip 13-39 kom. 0,5 - 1,4 cm, tip 8a - 2 kom. 1,1 i 1,5 cm. Ibid.

Grob 392 (S): tip 6a - 1 kom. 1,8 cm, tip 7a - 1 kom. 1,5 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.

Grob 393a (S)(ž): tip 70f - 1 kom. 9,5 cm, tip 14 b - 1 kom. 1,3 cm, tip 6b - 5 kom. 0,8 - 1,1 cm, tip 7a - 1 kom. 0,7 cm, tip 12a - 1 kom. 1,4 cm, tip 8c - 12 kom. 1,4 - 2,1 cm, tip 8a - 10 kom. 0,5 - 0,9 cm, tip 13 - 36 kom. - 0,9 - 2 cm, tip 5a - 3 kom. 0,6 cm. W. Radimsky 1893c: 407 - 409.

Grob 409 (S): tip 10a - 1 kom. 4,7 cm, tip 18b - 1 kom. 0,9 cm, tip 19a - 1 kom. 0,9 cm. Ibid.

Grob 410 (S): tip 70h - 1 kom. 8,7 cm, tip 8a - 2 kom. 0,5 i 0,9 cm. Ibid.

Grob 429 (S): tip 10a - 1 kom. 5,5 cm. Ibid.

Grob 467 (K): tip 8b - 3 kom. 2,5 - 1,4 cm, tip 8a - 3 kom. 0,7 - 1,2 cm, tip 9 - 1 kom. 1,5 cm, tip 6c - 1 kom. 1,6 cm, tip 45 - 1 kom. 2,6 cm, tip 142 - 2 kom. 2,3 i 1,6 cm. Ibid.

Grob 478 (K)(ž): tip 70a - 1 kom. 9,1 cm. W. Radimsky 1893c: 431.

100. g. p.n.e. - 35. g. n.e.

Grob 489 (S): tip 10j - 1 kom. 1,3 cm, tip 8a - 1 kom. 1,3 cm. W. Radimsky 1895: 171.

35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.

Grob VI (S): tip 10e - 1 kom. 9 cm, tip 10d - 1 kom. 6 cm. Ibid.: 39-218; Z. Marić 1968: T. V/23, 24.

Grob XI (S): tip 87 - 1 kom. 3,9 cm. W. Radimsky 1895: 39 - 218.

Grob 4 (S): tip 52b - 1 kom. 2,3 cm. Ibid.

Grob 80 (S): tip 30a - 1 kom. 1,9 cm. Ibid.

Grob 136b (S): tip 52d - 1 kom. 2,1 cm, tip 8d - 1 kom. 2,3 cm, tip 18b - 1 kom. 0,9 cm, tip 5a - 1 kom. 1,1 cm. Ibid.

Grob 144 (S): tip 6b, 6c, 30a, 32, 37 i 13 - 11 kom. 2,1 - 0,9 cm. Ibid.

Grob 188 (S): tip 6a - 1 kom. 2,5 cm, tip 9 - 1 kom. 2,1 cm, tip 7b - 1 kom. 2,6 cm, tip 18c - 1 kom. 1,6 cm, tip 8a - 1 kom. 1,1 cm. Ibid.

Grob 194 (S): tip 10a - 1 kom. 2,2 cm, tip 6c - 2 kom. 1,6 i 1 cm. Ibid.

Grob 278 (S)(ž): tip 66c - 1 kom. 11,2 cm, tip 70i - 1 kom. 3,9 cm, tip 88a (srebrne alke i lančić) - 1 kom. 6,5 cm, tip 88b - 1 kom. 4 cm, tip 6a - 12 kom. 1,2 - 2 cm, tip 30a - 12 kom. 1,2 - 1,8 cm, tip 6c - 78 kom. 0,8 - 1,5 cm, W. Radimsky 1893c: 374 - 377; Z. Marić 1968: T. V/3, 4, 8, 12, 13.

Grob 279 (S): tip 18a - 9 kom. 0,9 cm. Ibid.: 376 - 377.

Grob 282 (K): tip 30a - 1 kom. 2,5 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.

Grob 291 (K): tip 6b i 8b - 11 kom. 1,5 - 2,3 cm. Ibid.

Grob 317 (S)(m): tip 9 - 1 kom. 1,2 cm, tip 6c - 2 kom. 1,2 i 1,9 cm. Ibid.

Grob 321 (S): tip 6a - 1 kom. 1,8 cm. Ibid.

Grob 332 (S): tip 8b - 1 kom. 1,8 cm. Ibid.

Grob 370 (S): tip 8b - 1 kom. 0,7 cm. Ibid.

Grob 402 (S): tip 6c - 1 kom. 1,4 cm, tip 6a - 1 kom. 1,4 cm. Ibid.

35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.

Grob 466 (K): tip 8a - 1 kom. 1,4 cm, tip 8b - 3 kom. 1,3 - 1,9 cm. Ibid.

Grob 518 (S): tip 6a - 4 kom. 3,3 - 3,7 cm, tip 13 - 1 kom. 1,9 cm, tip 8b - 1 kom. 1,8 cm. W. Radimsky 1893c: 441.

10/20 g. n.e. i 110. g. n.e.

Grob 51 (S)(ž): amorfne - 1 kom. 6,6 cm. W. Radimsky 1895: 89-218.

Grob 65 (S)(m): tip 8a - 1 kom. 0,8 cm. Ibid.

Grob 68 (S)(ž): tip 8d - 1 kom. 3,8 cm. Ibid.; Z. Marić 1968: T. VI/17.

Grob 377 (S): tip 8b - 2 kom. 1,5 i 2 cm. W. Radimsky 1895: 39-218.

Grob 470 (S): tip 6c - 1 kom. 1,2 cm, tip 8a - 1 kom. 0,8 cm, tip 5a - 1 kom. 0,9 cm. Ibid.

Grob 502 (S): tip 8b - 2 kom. 1,4 - 1,8 cm. Ibid.: 173-174.

Hronološko - tipološka analiza

500. - 360. g. p.n.e.	ukupno	% po fazama
Tip 5a: 2 kom. (grob 461)	2	
Tip 5b: 1 kom. (grob 216)	1	
Tip 6a: 1 kom. (grob 481)	1	
Tip 6c: 1 kom. (grob 129), 5 kom. (grob 266)	6	
Tip 7a: 1 kom. (grob 344)	1	
Tip 8a: 1 kom. (grob 69), 3 kom. (grob 77), 4 kom. (grob 85), 1 kom. (grob 86), 26 kom. (grob 118b), 3 kom. (grob 120), 2 kom. (grob 129), 2 kom. (130), 2 kom. (191), 11 kom. (grob 216), 5 kom. (grob 266), 30 kom. (grob 461)	90	
Tip 8b: 4 kom. (grob 216)	4	
Tip 8d: 1 kom. (grob 129), 1 kom. (grob 216)	2	
Tip 9: 1 kom. (grob 189), 5 kom. (grob 216), 2 kom. (grob 382)	8	
Tip 18a: 1 kom. (grob 16), 6 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 129)	8	
Tip 18b: 6 kom. (grob 63), 3 kom. (grob 37), 4 kom. (grob 112), 2 kom. (grob 130), 3 kom. (grob 160), 2 kom. (grob 183)	20	
Tip 18c: 6 kom. (grob 63), 2 kom. (grob 120), 4 kom. (grob 160), 5 kom. (grob 266)	17	
Tip 59b: 1 kom. (grob 102)	1	
Ukupno	161	15%

500. - 300. g. p.n.e.

Tip 7b: 3 kom. (grob 287), 1 kom. (grob 307)
 4 |

Tip 8a: 2 kom. (grob 101), 4 kom. (grob 298)
 6 |

Tip 8b: 3 kom. (grob 298), 28 kom. (grob 388)
 31 |

Tip 9: 1 kom. (grob 87), 1 kom. (grob 307),
4 kom. (grob 388)
 6 |

Tip 18b: 4 kom. (grob 298), 1 kom. (grob 294)
 5 |

Ukupno
 52 | 4,8% |

360. - 250. g. p.n.e.

Tip 6c: 1 kom. (grob 431 a i b)
 1 |

Tip 8a: 4 kom. (grob 83), 1 kom. (grob 103),
3 kom. (grob 133), 3 kom. (grob 147),
2 kom. (grob 469), 7 kom. (grob 475)
 20 |

Tip 8b: 8 kom. (grob 145), 3 kom. (grob 147),
7 kom. (grob 475)
 18 |

Tip 8e: 1 kom. (grob 103)
 1 |

Tip 9: 4 kom. (grob 83), 1 kom. (grob 103),
8 kom. (grob 145), 2 kom. (grob 147),
4 kom. (grob 159), 2 kom. (grob 440),
7 kom. (grob 475)
 28 |

Tip 10a: 1 kom. (grob 103).	1	
Tip 16: 1 kom. (grob 469).	1	
Tip 18b: 1 kom. (grob 103), 3 kom. (grob 440).	4	
Tip 18c: 1 kom. (grob 103).	1	
Tip 45: 3 kom. (grob 431 a i b).	3	
Tip 59a: 1 kom. (grob 95), 1 kom. (grob 161).	2	
Tip 65c: 1 kom. (grob 133).	1	
Tip 68: 1 kom. (grob 145).	1	
Tip 86: 2 kom. (grob 103), 1 kom. (grob 343), 2 kom. (grob 431 a i b), 1 kom. (grob 505).	6	
Ukupno	88	8,2%

300. - 200. g. p.n.e.

Tip 7b: 1 kom. (grob 281).	1	
Tip 8a: 17 kom. (grob 281).	17	
Tip 10a: 2 kom. (grob 281).	2	
Tip 61c: 1 kom. (grob 281).	1	
Ukupno	22	2%

360. - 110. g. p.n.e.

Tip 6b: 2 kom. (grob 205).	2	
Tip 6c: 2 kom. (grob 205).	2	
Tip 8a: 2 kom. (grob 205).	2	
Tip 64a: 1 kom. (grob 205).	1	
Ukupno	7	0,6%

250. - 110. g. p.n.e.

Tip 6a: 1 kom. (grob 527).	1	
Tip 6b: 1 kom. (grob 349), 3 kom. (grob 394), 2 kom. (grob 434), 3 kom. (grob 515).	9	
Tip 6c: 2 kom. (grob 238).	2	
Tip 7a: 2 kom. (grob 515).	2	
Tip 8a: 2 kom. (grob 230), 9 kom. (grob 238), 4 kom. (grob 241), 1 kom. (grob 283), 11 kom. (grob 318), 1 kom. (grob 350), 14 kom. (grob 394), 11 kom. (grob 434).	53	
Tip 8b: 2 kom. (grob 350), 11 kom. (grob 434), 1 kom. (grob 515).	14	
Tip 8d: 11 kom. (grob 318), 2 kom. (grob 520).	13	
Tip 8e: 11 kom. (grob 318), 1 kom. (grob 515), 2 kom. (grob 520), 1 kom. (grob 524).	15	
Tip 9: 2 kom. (grob 230), 11 kom. (grob 318), 6 kom. (grob 349), 61 kom. (grob 407), 11 kom. (grob 434), 5 kom. (grob 524).	96	
Tip 16: 2 kom. (grob 230), 11 kom. (grob 318).	13	
Tip 18b: 1 kom. (grob 283), 2 kom. (grob 524).	3	
Tip 30b: 1 kom. (grob 524).	1	
Tip 60b: 1 kom. (grob 520).	1	
Tip 66c: 1 kom. (grob 333).	1	
Tip 70a: 1 kom. (grob 206), 1 kom. (grob 283), 1 kom. (grob 349), 1 kom. (grob 446), 1 kom. (grob 474), 1 kom. (grob 483), 1 kom. (grob 490), 1 kom. (grob 515), 1 kom. (grob 517).		
Tip 70b: 1 kom. (grob 526).	1	
Tip 70c: 1 kom. (grob 297), 1 kom. (grob 394), 1 kom. (grob 434).	3	
Tip 70k: 1 kom. (grob 241).	1	
Tip 84: 2 kom. (grob 264).	2	
Ukupno	240	22,4%

110. - 35. g. p.n.e.

Tip 5a: 3 kom. (grob 393a).	3
Tip 6a: 2 kom. (grob 2), 1 kom. (grob 392).	3
Tip 6b: 5 kom. (grob 393a), 1 kom. (grob 362).	6
Tip 6c: 1 kom. (grob 175), 1 kom. (grob 467).	2
Tip 7a: 1 kom. (grob 392), 1 kom. (grob 393a).	2
Tip 8a: 2 kom. (grob 267), 1 kom. (grob 308), 30 kom. (grob 325), 10 kom. (grob 393a), 2 kom. (grob 410), 3 kom. (grob 467).	48
Tip 8b: 6 kom. (grob 362), 3 kom. (grob 467)	9
Tip 8d: 2 kom. (grob 175), 7 kom. (grob 325), 29 kom. (grob 325).	38
Tip 8e: 1 kom. (grob 308), 1 kom. (grob 359).	2
Tip 9: 1 kom. (grob 2), 2 kom. (grob 270), 1 kom. (grob 325), 1 kom. (grob 467).	5
Tip 10a: 1 kom. (grob 409), 1 kom. (grob 429).	2
Tip 12a: 1 kom. (grob 393a), 27 kom. (grob 384).	28
Tip 13: 36 kom. (grob 393a), 39 kom. (grob 384).	75
Tip 14b: 1 kom. (grob 393a).	1
Tip 18b: 1 kom. (grob 2), 29 kom. (grob 325), 1 kom. (grob 409).	31
Tip 18c: 1 kom. (grob 175).	1
Tip 19a: 2 kom. (grob 270), 1 kom. (grob 362), 1 kom. (grob 409).	4
Tip 19b: 7 kom. (grob 2), 1 kom. (grob 308).	8
Tip 21: 6 kom. (grob 2).	6
Tip 30a: 12 kom. (grob 2), 1 kom. (grob 175).	13
Tip 30b: 1 kom. (grob 367).	1
Tip 34: 1 kom. (grob 2).	1
Tip 45: 1 kom. (grob 467).	1
Tip 70a: 1 kom. (grob 239), 1 kom. (grob 359), 1 kom. (grob 478).	3
Tip 70b: 1 kom. (grob 325).	1
Tip 70f: 1 kom. (grob 393a).	1
Tip 70h: 1 kom. (grob 410).	1
Tip 71a: 1 kom. (grob 325).	1
Tip 140: 1 kom. (grob 308).	1
Tip 141: 2 kom. (grob 467).	2
Neppravilno poligonalne: 15 kom. (grob 2).	15
Ukupno	315
	29,4%

100. g. p.n.e. - 35. g. n.e.

Tip 8a: 1 kom. (grob 489).	1
Tip 10j: 1 kom. (grob 489).	1
Ukupno	2
	0,1%

30. g. p.n.e. - 20. g. n.e.

Tip 5a: 1 kom. (grob 136b).	1
Tip 6a: 1 kom. (grob 188), 12 kom. (grob 278), 1 kom. (grob 321), 1 kom. (grob 402), 4 kom. (grob 518).	19
Tip 6b: 2 kom. (grob 144), 5 kom. (grob 291).	7
Tip 6c: 1 kom. (grob 144), 2 kom. (grob 194), 78 kom. (grob 278), 2 kom. (grob 317), 1 kom. (grob 402).	84
Tip 7b: 1 kom. (grob 188).	1
Tip 8a: 1 kom. (grob 188), 1 kom. (grob 466).	2
Tip 8b: 6 kom. (grob 291), 1 kom. (grob 332), 1 kom. (grob 370), 3 kom. (grob 466), 1 kom. (grob 518).	12

Tip 8d: 1 kom. (grob 136).	1	
Tip 9: 1 kom. (grob 188), 1 kom. (grob 317).	2	
Tip 10a: 1 kom. (grob 194).	1	
Tip 10d: 1 kom. (grob VI)	1	
Tip 10e: 1 kom. (grob VI)	1	
Tip 13: 2 kom. (grob 144), 1 kom. (grob 518).	3	
Tip 18a: 9 kom. (grob 279).	9	
Tip 18b: 1 kom. (grob 136b).	1	
Tip 18c: 1 kom. (grob 188).	1	
Tip 30a: 1 kom. (grob 80), 2 kom. (grob 144), 12 kom. (grob 278), 1 kom. (grob 282).	16	
Tip 32: 2 kom. (grob 144).	2	
Tip 37: 2 kom. (grob 144).	2	
Tip 52b: 1 kom. (grob 4).	1	
Tip 52d: 1 kom. (grob 136b).	1	
Tip 66c: 1 kom. (grob 278).	1	
Tip 70i: 1 kom. (grob 278).	1	
Tip 87: 1 kom. (grob XI).	1	
Tip 88a: 1 kom. (grob 278).	1	
Tip 88b: 1 kom. (grob 278).	1	
Ukupno	173	16,1%

10/20. - 110. g. n.e.

Tip 5a: 1 kom. (grob 470).	1	
Tip 6c: 1 kom. (grob 470).	1	
Tip 8a: 1 kom. (grob 65), 1 kom. (grob 470).	2	
Tip 8b: 2 kom. (grob 377), 2 kom. (grob 502).	4	
Tip 8d: 1 kom. (grob 68).	1	
Amorfne: 1 kom. (grob 51).	1	
Ukupno	10	0,9%
Svega	1.070	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 5a: 2 kom. (grob 461), 3 kom. (grob 393a), 1 kom. (grob 136b), 1 kom. (grob 470).	7	0,6%
Tip 5b: 1 kom. (grob 216).	1	
Tip 6a: 1 kom. (grob 481), 1 kom. (grob 527), 2 kom. (grob 2), 1 kom. (grob 392), 1 kom. (grob 188), 12 kom. (grob 278), 1 kom. (grob 321), 1 kom. (grob 402), 4 kom. (grob 518).	24	2,2%
Tip 6b: 2 kom. (grob 205), 1 kom. (grob 349), 3 kom. (grob 394), 2 kom. (grob 434), 3 kom. (grob 515), 5 kom. (grob 393a), 1 kom. (grob 362), 2 kom. (grob 144), 5 kom. (grob 291).	24	2,2%
Tip 6c: 1 kom. (grob 129), 5 kom. (grob 266), 1 kom. (grob 431 a i b), 1 kom. (grob 281), 2 kom. (grob 205), 2 kom. (grob 238), 1 kom. (grob 175), 1 kom. (grob 144), 2 kom. (grob 194), 78 kom. (grob 278), 2 kom. (grob 317), 1 kom. (grob 402), 1 kom. (grob 470), 1 kom. (grob 467).	99	9,2%
Tip 7a: 1 kom. (grob 344), 2 kom. (grob 515), 1 kom. (grob 392), 1 kom. (grob 393a).	5	0,4%
Tip 7b: 3 kom. (grob 287), 1 kom. (grob 307), 1 kom. (grob 281), 1 kom. (grob 188).	6	0,5%
Tip 8a: 1 kom. (grob 69), 3 kom. (grob 77), 4 kom. (grob 85), 1 kom. (grob 86), 26 kom.		

	(grob 118b), 3 kom. (grob 120), 2 kom. (grob 129), 2 kom. (grob 130), 2 kom. (grob 191), 11 kom. (grob 216), 5 kom. (grob 266), 30 kom. (grob 461), 2 kom. (grob 101), 4 kom. (grob 298), 4 kom. (grob 83), 1 kom. (grob 103), 3 kom. (grob 133), 3 kom. (grob 147), 2 kom. (grob 469), 7 kom. (grob 475), 17 kom. (grob 281), 2 kom. (grob 205), 2 kom. (grob 230), 9 kom. (grob 238), 4 kom. (grob 241), 1 kom. (grob 283), 11 kom. (grob 318), 1 kom. (grob 350), 14 kom. (grob 394), 11 kom. (grob 434), 2 kom. (grob 267), 1 kom. (grob 308), 30 kom. (grob 325), 10 kom. (grob 393a), 2 kom. (grob 410), 3 kom. (grob 467), 1 kom. (grob 489), 1 kom. (grob 188), 1 kom. (grob 466), 1 kom. (grob 65), 1 kom. (grob 470).	241	22,5%
Tip 8d:	1 kom. (grob 129), 1 kom. (grob 216), 11 kom. (grob 318), 2 kom. (grob 520), 2 kom. (grob 175), 7 kom. (grob 325), 29 kom. (grob 325), 1 kom. (grob 136b), 1 kom. (grob 68).	55	5,1%
Tip 8e:	1 kom. (grob 103), 11 kom. (grob 318), 1 kom. (grob 515), 2 kom. (grob 520), 1 kom. (grob 524), 1 kom. (grob 308), 1 kom. (grob 359).	18	1,6%
Tip 9:	1 kom. (grob 189), 5 kom. (grob 216), 2 kom. (grob 382), 1 kom. (grob 87), 1 kom. (grob 307), 4 kom. (grob 388), 4 kom. (grob 83), 1 kom. (grob 103), 8 kom. (grob 145), 2 kom. (grob 147), 4 kom. (grob 159), 2 kom. (grob 440), 7 kom. (grob 475), 2 kom. (grob 230), 11 kom. (grob 318), 6 kom. (grob 349), 61 kom. (grob 407), 11 kom. (grob 434), 5 kom. (grob 524), 1 kom. (grob 2), 2 kom. (grob 270), 1 kom. (grob 325), 1 kom. (grob 467), 1 kom. (grob 188), 1 kom. (grob 317).	145	13,5%
Tip 10a:	1 kom. (grob 103), 2 kom. (grob 281), 1 kom. (grob 409), 1 kom. (grob 194).	6	0,5%
Tip 10d:	1 kom. (grob VI).	1	
Tip 10e:	1 kom. (grob VI).	1	
Tip 10j:	1 kom. (grob 489).	1	
Tip 12a:	1 kom. (grob 393a), 27 kom. (grob 384).	28	2,6%
Tip 13:	36 kom. (grob 393a), 39 kom. (grob 384), 2 kom. (grob 144), 1 kom. (grob 518).	78	7,2%
Tip 14b:	1 kom. (grob 393a).	1	
Tip 16:	1 kom. (grob 469), 2 kom. (grob 230), 11 kom. (grob 318).	14	1,3%
Tip 18a:	1 kom. (grob 16), 6 kom. (grob 63), 1 kom. (grob 129), 9 kom. (grob 279).	17	1,6%
Tip 18b:	6 kom. (grob 63), 3 kom. (grob 37), 4 kom. (grob 112), 2 kom. (grob 130), 3 kom. (grob 160), 2 kom. (grob 183), 4 kom. (grob 298), 1 kom. (grob 294), 1 kom. (grob 103), 3 kom. (grob 440), 1 kom. (grob 283), 2 kom. (grob 524), 1 kom. (grob 2), 29 kom. (grob 325), 1 kom. (grob 409), 1 kom. (grob 136b).	64	5,9%

Tip 18c: 6 kom. (grob 63), 2 kom. (grob 120), 4 kom. (grob 160), 5 kom. (grob 266), 1 kom. (grob 103), 1 kom. (grob 175), 1 kom. (grob 188).	20	1,8%
Tip 19a: 2 kom. (grob 270), 1 kom. (grob 362), 1 kom. (grob 409).	4	0,4%
Tip 19b: 7 kom. (grob 2), 1 kom. (grob 308).	8	0,7%
Tip 21: 6 kom. (grob 2).	6	0,5%
Tip 30a: 12 kom. (grob 2), 1 kom. (grob 175), 1 kom. (grob 80), 2 kom. (grob 144), 12 kom. (grob 278), 1 kom. (grob 282).	29	2,7%
Tip 30b: 1 kom. (grob 524), 1 kom. (grob 267).	2	
Tip 32: 2 kom. (grob 144).	2	
Tip 34: 1 kom. (grob 2).	1	
Tip 37: 2 kom. (grob 144).	2	
Tip 45: 3 kom. (grob 431a i b), 1 kom. (grob 467).	4	0,4%
Tip 52b: 1 kom. (grob 4).	1	
Tip 52d: 1 kom. (grob 136b).	1	
Tip 59a: 1 kom. (grob 95), 1 kom. (grob 161).	2	
Tip 59b: 1 kom. (grob 102).	1	
Tip 60b: 1 kom. (grob 520).	1	
Tip 61c: 1 kom. (grob 281).	1	
Tip 64a: 1 kom. (grob 205).	1	
Tip 65c: 1 kom. (grob 133).	1	
Tip 66c: 1 kom. (grob 333), 1 kom. (grob 278).	2	
Tip 68: 1 kom. (grob 145).	1	
Tip 70a: 1 kom. (grob 206), 1 kom. (grob 283), 1 kom. (grob 349), 1 kom. (grob 446), 1 kom. (grob 474), 1 kom. (grob 483), 1 kom. (grob 490), 1 kom. (grob 515), 1 kom. (grob 517), 1 kom. (grob 239), 1 kom. (grob 359), 1 kom. (grob 478).	12	1,1%
Tip 70b: 1 kom. (grob 526), 1 kom. (grob 325).	2	
Tip 70c: 1 kom. (grob 297), 1 kom. (grob 394), 1 kom. (grob 434).	3	
Tip 70f: 1 kom. (grob 393a).	1	
Tip 70h: 1 kom. (grob 410).	1	
Tip 70i: 1 kom. (grob 278).	1	
Tip 70k: 1 kom. (grob 241).	1	
Tip 71a: 1 kom. (grob 325).	1	
Tip 84: 2 kom. (grob 264).	2	
Tip 86: 2 kom. (grob 103), 1 kom. (grob 343), 2 kom. (grob 431a i b), 1 kom. (grob 505).	6	0,5%
Tip 87: 1 kom. (grob XI).	1	
Tip 88a: 1 kom. (grob 278, srebrne alke i lančić).	1	
Tip 88b: 1 kom. (grob 278).	1	
Tip 14c: 1 kom. (grob 308).	1	
Tip 141: 2 kom. (grob 467).	2	
Nepravilno poligonalne: 15 kom. (grob 2)	15	1,4%
Amorfne: 1 kom. (grob 51).	1	
Ukupno	1.070	

Statistička analiza i komentar

Na nekropoli Jezerine od ukupno 551-og groba, koliko je pronađeno i objavljeno, čilibar je otkriven u 114. To znači da je 20,6% grobova na nekropoli sadržavalo nakit sa čilibarom. Čilibar je pronađen u 50 grobova sa spaljenim pokojnicima (S), što čini 43,9% od broja grobova sa čilibarom,

odnosno 9% od ukupnog broja grobova na nekropoli, kao i u 64 skeletna groba (K), tj. u 56,1% od broja grobova sa čilibarom, odnosno 11,6% od ukupnog broja grobova. Na prvi pogled čilibar je zastupljen gotovo ravnopravno u skeletnim i spaljenim grobovima, iako Radimski navodi da je

uz skeletne grobove bilo više priloga nego uz spaljene (W. Radimsky 1893d: 584). Ako se

posmatra raspored ćilibara u grobovima po fazama slika se donekle menja:

faza (po Z. Mariću)	broj grobova sa ćilibarom:		(K)	%	ukupno
	(S)	%			
500. - 360. g. p.n.e.	2	9%	20	91%	22
500. - 300. g. p.n.e.	1	14,3%	6	85,7%	7
360. - 250. g. p.n.e.	1	7,2%	13	92,8%	14
300. - 200. g. p.n.e.	1				1
360. - 110. g. p.n.e.			1		1
250. - 110. g. p.n.e.	9	36%	16	64%	25
200. - 35. g. p.n.e.	1				25
110. - 35. g. p.n.e.	12	70,5%	5	29,5%	17
100. g. p.n.e. - 35. g. n.e.	1				1
35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.	16	84,2%	3	15,8%	19
10/20. - 110. g. n.e.	6	100%			6
Ukupno	50		64		114

Uočljivo je da se posle 110. g. p.n.e. situacija menja i da, za razliku od dotadašnjeg vremena, ćilibar preovlađuje u spaljenim grobovima. Ovo je razumljivo, pošto se od 110. godine znatno menja način sahranjivanja na japodskim nekropolama Pounja, pa i na Jezerinama, i spaljivanje postaje

dominantan progrebni ritual. (Z. Marić 1968: 45)

Za veoma mali broj grobova utvrđen je pol, i to najviše na osnovu priloga, mada je vršena i antropološka analiza (Ž. Mikić 1981: 128-130). Od ukupno 114 grobova na nekropoli samo za 16 sa ćilibarom se mogao utvrditi pol:

ženski grobovi: 2, 51, 68, 69, 189, 278, 349, 393a, 394, 434, i 478,
muški grobovi: 65, 87, 317 i 431a,
dečiji grob: 431b.

Od 16 grobova sa ćilibarom sa utvrđenim polom pokojnika 11 su bili ženski grobovi, što predstavlja 68,75%, četiri su bila muška groba (25%), a jedan grob bio je dečiji (6,25%). Najbogatiji grobovi na nekropoli uopšte, ujedno i najbogatiji

grobvi ćilibarom (278, 393a, pa i grob 2), ženski su grobovi sa spaljenom pokojnicom.

Tabela broja ćilibarskih komada po fazama slična je sa tabelom grobova sa ćilibarom:

faza (po Z. Mariću)	broj ćilibarskih komada	%
500. - 360. g. p.n.e.	161	15%
500. - 300. g. p.n.e.	52	4,8%
360. - 250. g. p.n.e.	88	8,2%
300. - 200. g. p.n.e.	22	2%
360. - 110. g. p.n.e.	7	0,6%
250. - 110. g. p.n.e.	240	22,4%
110. - 35. g. p.n.e.	315	29,4%
100. g. p.n.e. - 35. g. n.e.	2	0,1%
30. g. p.n.e. - 20. g. n.e.	173	16,1%
10/20. - 110. g. n.e.	10	0,9%
Ukupno	1070	

Najviše ćilibara pronađeno je u grobovima perioda između 110. i 35. g. p.n.e.: 315 kom. tj. 29,4%. Zatim slede periodi između 250. i 110. g. p.n.e. sa 240 komada (22,4%) i između 30. g. p.n.e. i 20. g. n.e. sa 173 komada (16,1%). Nešto manje ćilibara bilo je u fazi od 500. do 360. g. p.n.e.: 161 komad tj. 15% od ukupnog broja ćilibarskih komada (1070). Ukoliko se posmatra ukupan broj grobova po fazama stiče se utisak da je ćilibar prilično ravnomerno raspoređen, iako je, kao i na

nekim drugim japodskim nekropolama, primetno povećanje ovog nakita u grobovima posle 110. g. p.n.e.

Na nekropoli Jezerine ćilibarski nakit bio je veoma raznovrstan. Otkriveno je čak 56 različitih tipova, kao i nešto nepravilno poligonalnih i amorfnih perli. Od 500. do 360. g. p.n.e. najomiljeniji tipovi su 8a: 90 kom., 18b: 20 kom. i 18c sa 17 komada. Od 360. do 250. g. p.n.e. najviše je bilo komada tipa 9: 28, zatim tipa 8a: 20

kom. i tipa 8b: 18 komada. Slično je i u periodu od 250. do 110. g. p.n.e.: otkriveno je 96 komada tipa 9 i 56 komada tipa 8a. U narednom periodu od 110. do 35. g. p.n.e. najzastupljeniji je tip 13 sa 75 komada, a zatim tipovi 8a (48 kom.), 8d (38 kom.) i 12a (28 kom.). Učestalost tipova menja se u periodu od 30. g. p.n.e. do 20. g. n.e.: najviše je komada tipa 6c (84), zatim tipa 6a sa 19 komada i tipa 30 sa 16 komada.

Na nekropoli Jezerine najzastupljeniji je tip 8a sa 241 komada tj. 22,5% od ukupnog broja čilibarskih komada (1070). Zatim slede tipovi 9 (145 kom. tj. 13,5%), 6c (99 kom. tj. 9,2%), tip 13 (78 kom. tj. 7,2%), 18b (64 kom. tj. 5,9%), 8d (55 kom. tj. 5,1%), 12a (28 kom. tj. 2,6%), 30a (29 kom. tj. 2,7%) i tipovi 6a i 6b (po 24 kom. tj. 2,2%). Karakteristične su okrugle čilibarske pločice, ukrašene spiralama, šrafiranim trouglima i kružićima (tipovi 59 a i b, 60b). Javlja se i različiti tipovi fibula sa čilibarskim zrnima (64a, 65c, 66c). Najpoznatija je svakako velika fibula sa predstavama ovna i bika (tip 68). Javlja se i brojne varijante "H" fibule (tip 70 a, b, c, f, h, i, k), kao i srednjolatenska fibula tipa 71a. Od ostalog nakita, ukrašenog čilibarom, pronađene su naušnice (tipovi 84 i 86) kao i privesci na alkama i lančićima (tipovi 87, 88b i 88a sa srebnim alkama i lančićem). Dosta čilibarskih perli na fibulama i u ogrlicama, sudeći po načinu bušenja i broju perforacija, pokazuje znakove sekundarne, pa čak i višestruke upotrebe u različitim kompozicijama nakita, verovatno kroz više generacija.

Ukoliko se posmatra zastupljenost tipova čilibara po grobovima, uočljivo je da je najčešći ponovo tip 8a koji se javlja u 41-om grobu, što predstavlja 35,9% od broja grobova sa čilibarom, odnosno 7,4% od ukupnog broja grobova na nekropoli. Tip 8b javlja se u 18 grobova (15,7%, odnosno 3,2%), tip 9 u 26 grobova (22,8%, odnosno 4,7%), tip 18b u 16 grobova (14%, odnosno 2,9%), tip 6c u 14 grobova (12,2%, odnosno 2,5%), tip 70a u 12 grobova (10,5%, odnosno 2,1%), tip 6a u 9 grobova (7,8%, odnosno 1,6%) i tip 6b takođe u 9 grobova. Pojedini grobovi izuzetno su bogati čilibarom, kako tipovima, tako i brojem komada: grob 278 - 7 tipova, 106 kom.; grob 325 - 7 tipova, 98 kom.; grob 393a - 8 tipova, 70 kom.; grob 2 - 9 tipova, 51 kom.; grob 216 - 6 tipova, 22 kom. i grob 103 - 7 tipova, 8 kom.

RIBIĆ (36)

Nekropola Ribić nalazi se u Bosanskoj Krajini, u dolini Une, s njene desne strane, tek nekoliko

Vaclav Radimski daje nešto drugačiju statističku sliku čilibara u Jezerinama. Ukupno je izbrojao 1288 kom. u 112 grobova (7 "toka" i 1281 zrno). (W. Radimsky 1893a: 593, 611) Ovi rezultati sasvim sigurno su pouzdaniji pošto je Radimski direktno obrađivao materijal za publikovanje. Pri tome nije računao fibule sa čilibarom (otuda razlika u broju grobova sa čilibarom). Očigledno je da izvestan broj čilibarskog materijala Radimski nije objavio već ga samo spominje u ukupnom broju. Otuda izvesne razlike između broja koji navodi Radimski i ove analize čilibara na toj nekropoli, koja se zasniva isključivo na analizi grobnih celina. Ove razlike međutim ne menjaju bitno sliku o količini i distribuciji čilibara na nekropoli Jezerine.

Infracrvena spektralna analiza čilibara iz Jezerina pružila je vrlo interesantne rezultate. Tim stručnjaka koji je vršio određivanje hemijskog sastava i porekla čilibara, izabrao je tri karakteristična komada lokalne obrade, sa kojih su uzeti uzorci za spektralnu analizu. Ispitivanju su podvrgnuti uzorci sa diska ukrašenog šrafiranim trouglovima i spiralama (tip 59a), iz groba 95 (360. - 250. g. p.n.e.), zatim sa čilibarskog komada istog tipa iz groba 191 (500. - 360. g. p.n.e.), koji nije publikovan, i sa čilibarske perle na poznatoj fibuli sa ovnom i bikom (tip 68) iz groba 145 (360. - 250. g. p.n.e.). (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 323-324)

Spektar uzorka iz groba 95 bio je karakterističan za baltički čilibar, dok se za čilibar iz groba 191, iako je u pitanju bio nakit istog tipa, nije moglo utvrditi poreklo, pošto je spektar bio nekarakterističan za baltički čilibar i druge poznate fosilne smole. Uzorak uzet sa fibule iz groba 145 bio je najzanimljiviji pošto je pokazao da se ne radi o baltičkom čilibaru, već o smoli, sličnoj po karakteristikama smoli savremenih četinara (bora). Spektar ovog uzorka bio je drugačiji od spektra ostalih analiziranih komada sa nalazišta bronzanog i gvozdene doba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koji su u ogromnoj većini baltičkog porekla. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 313-327) Uzorak čilibara iz groba 145 na Jezerinama, jedini je od svih do sada analiziranih komada koji ukazuje na eventualno postojanje lokalnih četinarskih smola, kao supstituta čilibara.

kilometara jugoistočno od Bihaća. Iskopavana je u više navrata: manja istraživanja vodio je 1896 J.

Grauner, a iste godine i 1897. iskopan je najveći broj grobova (291), pod rukovodstvom F. Fiale. Rezultate ovih iskopavanja sumarno je objavio V. Ćurčić. (V. Ćurčić 1898, 1900) Nekropola je u ograničenom obimu istraživana još tri puta: 1936: godine to je učinio S. Sielski, 1954. I Ćremošnik, i 1982. B. Raunig, mada su ova kasnija istraživanja neznatno dopunila broj grobova iskopanih u XIX v.

Otkriveno je ukupno 308 ravnih grobova: 6 skeletnih, 285 sa ostacima sa lomače u keramičkoj urni, 1 spaljeni bez urne, 5 sa kamenim urnama i 11 bez podataka. Zdravko Marić, koji je sistematizovao i ponovo objavio rezultate

iskopavanja iz XIX v. obradio je 200 grobova, i rasporedio ih u pet hronoloških faza od 500. g. p.n.e. do 110. g. n.e. Grobovi u Ribiću, osim ćilibarom, bili su bogati i drugim nakitom od bronzе, srebra i stakla. Keramičke urne i druge posude, kamene urne (među kojima ima i onih sa urezanim crtežima), kao i nakit karakteristični su za japodsku kulturu srednjeg toka Une. Oružje se u grobovima pojavljuje retko, i to tek pred kraj I v. p.n.e.

(V. Ćurčić 1898, 1900; D. Sergejevski 1950: 51-57, T. I. Ćremošnik 1956: 133-134; Z. Marić 1968: 5-79, T. VII-XXV)

Ćilibar u grobovima

500. - 360. g. p.n.e.

Grob 254 (S): tip 6c - 1 kom. 1,1 cm. V. Ćurčić 1900: 3 - 32; Z. Marić 1968: T. VIII/21.

360. - 250. g. p.n.e.

Grob d (S): tip 6a - 6 kom. 1,3 - 1 cm. Ibid.: 3-32; T. XIII/13.

250. - 110. g. p.n.e.

Grob b (S): tip 70b - 1 kom. 9 cm., tip 10g - 1 kom. 2,4 cm. Ibid.: 3-32; T. XII/23.

Grob k (S): tip 70a - 1 kom. 7,1 cm. Ibid.: 3-32; T. IX/2.

Grob 45 (S): tip 8a - 1 kom. 1,1 cm. Ibid.: 3-32; T. XIX/12.

110. - 35. g. p.n.e.

Grob c (S) (ž): tip 10g - 1 kom. 2,3 cm. Ibid.: 3-32; T. XII/4.

Grob h (S) (ž): tip 6c - 2 kom. 1,8 cm, tip 6a - 9 kom. 1 cm, tip 8a - 1 kom. 0,6 cm, tip 3a - 12 kom. 1,7 cm, tip 38d - 1 kom. 2,2 cm, tip 132 - 1 kom. 1,5 cm. Ibid.: 3-32; T. XVII/5, 10, 7, 8, 6, 9.

Grob f (S): tip 9 - 1 kom. 2,5 cm, tip 6a - 1 kom. Ibid.: 3-32; T. XIII/43, 44.

Grob 49 (S): tip 13 - 1 kom. 1,6 cm, tip 6c - 5 kom. 1 - 1,6 cm. Ibid.: 3-32. T. XII/34, 35.

Grob 64 (S) (ž): tip 30a - 1 kom. 2 cm. Ibid.: 3-32; T. XI/11.

Grob 95 (S): tip 6b - 1 kom. 2,4 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/50.

Grob 197 (S): tip 6b - 1 kom. 2 cm. Ibid.: 3-32; T. XI/2.

Grob 201 (S): tip 10i - 1 kom. 1,9 cm. Ibid.: 3-32; T. IX/28.

Grob 229 (S) (ž): tip 6a - 53 kom. 1 cm, tip 19a, tip 8a - 39 kom. 0,8 - 1,8 cm. Ibid.: 3-32; T. XVII/36.

Grob 236 (S): tip 70d - 1 kom. 6,4 cm. Ibid.: 3-32; T. XII/6.

Grob 239 (S): tip 6c - 2 kom. 1,2 i 1,5 cm. Ibid.: 3-32; T. XII/31.

Grob 240 (S): tip 12a - 1 kom. 1 cm, tip 5b - 2 kom. 1 i 1,5 cm. Ibid.: 3-32; T. XI/40, 38.

Grob 250 (S): tip 5a i 8a - 29 kom. 0,6 - 0,9 cm. Ibid.: 3-32; T. XIV/3.

Grob 256 (S): tip 6c - 1 kom. 3,5 cm. Ibid.: 3-32; T. XI/27.

110. g. p.n.e. - 20. g. n.e.

Grob 46 (S): tip 6c - 1 kom. 1,5 cm. Ibid.: 3-32; T. XI/8.

Grob 47 (S): tip 6a - 1 kom. 1,5 cm. Ibid.: 3-32; T. XIX/8.

Grob 62 (S): tip 6c - 28 kom. 0,9 - 1,9 cm. Ibid.: 3-32; T. XIX/7.

Grob 163 (S): tip 6b - 1 kom. 1,3 cm. Ibid.: 3-32; T. XIX/6.

Grob 219 (S): tip 10f - 1 kom. 1,6 cm, tip 8a - 2 kom. 1,5 cm., tip 18b - 6 kom. 0,8 - 1,2 cm., tip 6a - 1 kom. 1,3 cm. Ibid.: 3,32; T. XVII/51.

35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.

Grob 10 (S) (ž): tip 70i - 2 kom. 4,3 i 3,4 cm, tip 10b - 2 kom. 2 cm., tip 6a - 13 - 81 kom. 2,2 - 1,4 cm, tip 8a - 5 kom. 1 cm, tip 30a - 16 kom. 2,1 cm, tip 18a - 3 kom. 0,7 cm, tip 6c - 1 kom. 1,6 cm, tip 22 - 1 kom. 1,1 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/25, 26, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40.

Grob 12 (S) (m): tip 10h - 1 kom. 3,8 cm, tip 6c - 1 kom. 1,9 cm, tip 18b - 1 kom. 1,9 cm. Ibid.: 3-32; T. X/13, 15, 16.

- Grob 15 (S): tip 30a - 3 kom. 1,6 1,7 i 1,9 cm, tip 8a i 9 - 3 kom. 1,6 cm, tip 10g - 1 kom. 1,6 cm. Ibid.: 3-32; T. XIII/19, 20, 21.
- Grob 24 (S): tip 10b - 1 kom. 2 cm, tip 8a i 18b - 5 kom. 0,4 - 1 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/52, 53.
- Grob 37 (S): tip 52a - 1 kom. 2,3 cm, tip 6 b - 1 kom. 1,6 cm, tip 8a - 2 kom. 1,2 i 1,8 cm. Ibid.: 3-32; T. XIV/24, 25, 26.
- Grob 51 (S): tip 70f - 1 kom. 7,8 cm, tip 14a - 2 kom. 1 cm, tip 22 - 1 kom. 1,6 cm, tip 6c - 12 kom. 1,4 cm, tip 13 - 16 kom. 1-1,3 cm, tip 55 - 2 kom. 1,4 cm, tip 10c - 1 kom. 3 cm. Ibid.: 3,32; T. XVI/37, 40, 41, 42, 43, 44, 45.
- Grob 56 (S)(inf): tip 70i - 2 kom. 4,2 cm i 4 cm, tip 19a - 61 kom. 0,7 - 1,2 cm, tip 6c - 3 kom. 1 - 1,6 cm, tip 10e - 1 kom. 3,3 cm, tip 104 - 1 kom. 4,4 cm. Ibid.: 3-32; T. XVI/22, 28, 26, 27, 29, XV/73.
- Grob 57 (S)(ž): tip 19a i 8a - 101 kom. 0,7 - 1,3 cm, tip 6c - 3 kom. 1,1 cm. Ibid.: 3 - 32; T. XVI/33, 34.
- Grob 58 (S): tip 6a - 1 kom. 1,2 cm. Ibid.: 3-32; T. XIII/35.
- Grob 59 (S): tip 6a - 3 kom. 1,7 cm. Ibid.: 3-32; T. XIII/3.
- Grob 65 (S): tip 30a - 2 kom. 2,2 cm. Ibid.: 3-32; T. XVI/52.
- Grob 69 (S)(ž): tip 6a - 28 kom. 1,2 - 2,5 cm, tip 6c - 11 kom. 1 cm, tip 10a - 1 kom. 1,9 cm. Ibid.: 3-32; T. XVII/38, 39, 40.
- Grob 81 (S): tip 10c - 1 kom. 2,2 cm, tip 6c - 1 kom. 0,7 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/4, 5.
- Grob 84 (S): tip 6a - 1 kom. 1,4 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/57.
- Grob 87b (S): tip 10g - 1 kom. 2,4 cm, tip 6a - 2 kom. 2,1 cm, tip 8a - 3 kom. 1,3 cm. Ibid.: 3-32; T. XIII/6, 7, 10.
- Grob 89 (S): tip 6a - 15 kom. 2,3 cm, tip 30a - 2 kom. 1,7 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/47, 48.
- Grob 92 (S): tip 6b - 1 kom. 2 cm. Ibid.: 3-32; T. XIII/32.
- Grob 122 (S): tip 10g - 2 kom. 1,7 i 2,5 cm, tip 70g - 1 kom. 7,6 cm, tip 13 - 6 kom. 1-1,6 cm, tip 6a - 1 kom. 1,6 cm, tip 6b - 69 kom. 0,5 - 1,8 cm, tip 114a - 1 kom. 2,2 cm, tip 114 b - 1 kom. 2,8 cm. Ibid.: 3-32; T. XI/13, 19, 14, 16, 17, 18, XV/68, 69.
- Grob 123 (S): tip 6b - 1 kom. 1,9 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/56.
- Grob 128 (S): tip 10d - 1 kom. 3 cm, tip 6a - 1 kom. 1,9 cm, tip 6c - 1 kom. 1,8 cm, tip 55 - 1 kom. 1,2 cm, tip 6b - 62 kom. 2,5 cm, tip 38d - 1 kom. 1,8 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/58, 59, 61, 62, 60.
- Grob 131 (S)(ž): tip 70g - 1 kom. 5,2 cm. Ibid.: 3-32; T. XVI/9.
- Grob 152 (S): tip 88a - 1 kom. 2 cm, tip 70j (srebrna fibula i okov) - 1 kom. 4,7 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/6, 8.
- Grob 154 (S): tip 30a - 1 kom. 1,4 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/46.
- Grob 157 (S)(ž): tip 6c - 20 kom. 1,4 - 2,2 cm, tip 10c - 1 kom. 2,6 cm. Ibid.: 3-32; T. XVI/17, 18, 19.
- Grob 161 (S)(ž): tip 10c - 1 kom. 2,1 cm, tip 52 d - 1 kom. 1,8 cm, tip 6a i 6b - 68 kom. 0,8 - 1,2 cm, tip 70i - 1 kom. 3,7 cm. Ibid.: 3-32; T. XIV/13, 14, 15, 16.
- Grob 162 (S)(ž): tip 6c - 2 kom. 1,7 cm, tip 8a - 1 kom. 1,2 cm. Ibid.: 3-32; T. XVI/46, 47.
- Grob 177 (S): tip 6b - 1 kom. 2,1 cm. Ibid.: 3-32; T. XVII/21.
- Grob 185 (S): tip 8a - 1 kom. 1 cm. Ibid.: 3-32; T. XVI/7.
- Grob 186 (S): tip 6b - 1 kom. 0,8 cm. Ibid.: 3-32; T. XVII/56.
- Grob 224 (S): tip 8a - 3 kom. 1,3 cm, tip 30a - 4 kom. 2,1 cm. Ibid.: 3-32; T. XVIII/2, 3.
- Grob 246 (S): tip 8c - 1 kom., tip 6c - 3 kom., tip 8a - 8 kom., tip 14b - 2 kom. 1,2 - 1,4 cm. Ibid.: 3-32; T. XI/30.
- Grob 266 (S): tip 71b - 1 kom. 9,3 cm, tip 13 - 1 kom. 0,4 cm, tip 19a - 2 kom. 0,4 i 0,7 cm, tip 30a - 2 kom. 2 cm. Ibid.: 3-32; T. XVII/23, 24, 25, 26.
- Grob 286 (S): tip 6c - 1 kom. 1,9 cm. Ibid.: 3-32; T. XIX/2.

35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.

- Grob (Sergejevski) urna br. 4 (S): tip 30a - 3 kom., tip 8a - 4 kom., tip 6b - 10 kom. D. Sergejevski 1950: 51-57, T. III-VI; Z. Marić 1968: T. XIX/13, 14, 15.

35. g. p.n.e. - 110. g. n.e.

- Van groba: tip 89 - 1 kom. 9,6 cm. Z. Marić 1968: T. VIII/15.

10/20. - 110. g. n.e.

- Grob 36 (S): tip 14b - 1 kom. 2,1 cm, tip 6a - 2 kom. 2 cm, tip 18c - 1 kom. 1,1 cm. V. Čurčić 1900: 3-32; Z. Marić 1968: T. XVII/16, 17, 18.
- Grob 50 (S): tip 6c - 2 kom. 1,8 i 2 cm. Ibid.: 3-32; T. XXI/31.
- Grob 132 (S): tip 5a, 8a i 6b - 39 kom. 0,6 - 0,9 cm. Ibid.: 3-32; T. XXI/23.
- Grob 209 (S)(ž): tip 13 - 1 kom. 3,1 cm. Ibid.: 3-32; T. XIX/35.
- Grob 279 (S): tip 6c - 1 kom. 1 cm. Ibid.: 3-32; T. XXI/36.

Hronološko - tipološka analiza

	ukupno	% po fazama
500. - 360. g. p.n.e.		
Tip 6c: 1 kom. (grob 253)	1	0,1%
360. - 250. g. p.n.e.		
Tip 6A: 6 kom. (grob d)	6	0,6%
250. - 110. g. p.n.e.		
Tip 8A: 1 kom. (grob 45)	1	
Tip 10g: 1 kom. (grob b)	1	
Tip 70a: 1 kom. (grob k)	1	
Tip 70b: 1 kom. (grob b)	1	
Ukupno	4	0,4%
110. - 35. g. p.n.e.		
Tip 5a: 1 kom. (grob 250)	1	
Tip 5b: 2 kom. (grob 240)	2	
Tip 6a: 9 kom. (grob h), 1 kom. (grob f), 53 kom. (grob 229)	63	
Tip 6b: 9 kom. (grob 95), 1 kom. (grob 197)	10	
Tip 6c: 2 kom. (grob h), 2 kom. (grob 239), 1 kom. (grob 256), 5 kom. (grob 49)	10	
Tip 8a: 1 kom. (grob h), 38 kom. (grob 229), 28 kom. (grob 250)	67	
Tip 9: 1 kom. (grob f)	1	
Tip 10g: 1 kom. (grob c)	1	
Tip 10i: 1 kom. (grob 20)	1	
Tip 12: 1 kom. (grob 240)	1	
Tip 13: 1 kom. (grob 49)	1	
Tip 19a: 1 kom. (grob 229)	1	
Tip 30a: 12 kom. (grob h), 1 kom. (grob 64)	13	
Tip 30d: 1 kom. (grob h)	1	
Tip 38d: 1 kom. (grob h)	1	
Tip 70d: 1 kom. (grob 236)	1	
Tip 132: 1 kom. (grob h)	1	
Ukupno	176	17,9%
110. g. p.n.e. - 20. g. n.e.		
Tip 6a: 1 kom. (grob 47), 1 kom. (grob 219)	2	
Tip 6b: 1 kom. (grob 163)	1	
Tip 6c: 28 kom. (grob 62), 1 kom. (grob 46)	29	
Tip 8a: 2 kom. (grob 219)	2	
Tip 10f: 1 kom. (grob 219)	1	
Tip 18b: 6 kom. (grob 219)	6	
Ukupno	41	4,1%
35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.		
Tip 6a: 1 kom. (grob 10), 28 kom. (grob 69), 2 kom. (grob 87b), 15 kom. (grob 89), 1 kom. (grob 58), 3 kom. (grob 59), 1 kom. (grob 122), 1 kom. (grob 128), 34 kom. (grob 161), 1 kom. (grob 81)	87	
Tip 6b: 1 kom. (grob 92), 1 kom. (grob 37), 69 kom. (grob 122), 1 kom. (grob 123), 62 kom. (grob 128), 34 kom. (grob 161), 1 kom. (grob 177), 1 kom. (grob 186), 10 kom. (Sergejevski, urna 4)	180	
Tip 6c: 1 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 12), 3 kom. (grob 56), 3 kom. (grob 57), 11 kom. (grob 69), 1 kom. (grob 128), 20 kom.		

(grob 157), 2 kom. (grob 162), 1 kom. (grob 286), 1 kom. (grob 81).	56	
Tip 8a: 5 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 15), 1 kom. (grob 24), 51 kom. (grob 57), 3 kom. (grob 87b), 2 kom. (grob 37), 1 kom. (grob 162), 1 kom. (grob 185), 3 kom. (grob 224), 8 kom. (grob 246), 4 kom. (Sergejevski, urna 4).	80	
Tip 8c: 1 kom. (grob 246).	1	
Tip 9: 2 kom. (grob 15).	2	
Tip 10a: 1 kom. (grob 69).	1	
Tip 10b: 2 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 24).	3	
Tip 10c: 1 kom. (grob 51), 1 kom. (grob 157), 1 kom. (grob 161), 1 kom. (grob 81).	4	
Tip 10d: 1 kom. (grob 128).	1	
Tip 10e: 1 kom. (grob 56).	1	
Tip 10g: 1 kom. (grob 15), 1 kom. (grob 87b), 2 kom. (grob 122).	4	
Tip 10h: 1 kom. (grob 12).	1	
Tip 13: 80 kom. (grob 10), 16 kom. (grob 51), 6 kom. (grob 122), 1 kom. (grob 266).	103	
Tip 14a: 2 kom. (grob 51).	2	
Tip 14b: 2 kom. (grob 246).	2	
Tip 18a: 3 kom. (grob 10).	3	
Tip 18b: 1 kom. (grob 12), 4 kom. (grob 24).	5	
Tip 19a: 61 kom. (grob 56), 50 kom. (grob 57), 2 kom. (grob 266).	113	
Tip 22: 1 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 51).	2	
Tip 30a: 16 kom. (grob 10), 3 kom. (grob 15), 2 kom. (grob 65), 2 kom. (grob 89), 1 kom. (grob 154), 4 kom. (grob 224), 2 kom. (grob 226), 2 kom. (grob 65), 3 kom. (Sergejevski, urna 4).	35	
Tip 38d: 1 kom. (grob 128).	1	
Tip 52a: 1 kom. (grob 37).	1	
Tip 52d: 1 kom. (grob 161).	1	
Tip 55: 2 kom. (grob 51), 1 kom. (grob 128).	3	
Tip 70f: 1 kom. (grob 51).	1	
Tip 70g: 1 kom. (grob 122), 1 kom. (grob 132).	2	
Tip 70i: 2 kom. (grob 10), 2 kom. (grob 56), 1 kom. (grob 161).	5	
Tip 70j: 1 kom. (grob 152).	1	
Tip 71b: 1 kom. (grob 266).	1	
Tip 88a: 1 kom. (grob 152).	1	
Tip 104: 1 kom. (grob 56).	1	
Tip 114a: 1 kom. (grob 122).	1	
Tip 114b: 1 kom. (grob 122).	1	
Ukupno	706	71,8%
35. g. p.n.e. - 110. g. n.e.		
Tip 89: 1 kom. (van groba).	1	0,1%
10/20. - 110. g. n.e.		
Tip 5a: 13 kom. (grob 132).	13	
Tip 6a: 2 kom. (grob 36).	2	
Tip 6b: 13 kom. (grob 132).	13	
Tip 6c: 2 kom. (grob 50), 1 kom. (grob 279).	3	
Tip 8a: 13 kom. (grob 132).	13	
Tip 13: 1 kom. (grob 209).	1	
Tip 14b: 1 kom. (grob 36).	1	
Tip 18c: 1 kom. (grob 36).	1	

Ukupno	47	4,7%
Svega	982	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 5a: 1 kom. (grob 250), 13 kom. (grob 132).	14	1,4%
Tip 5b: 2 kom. (grob 240).	2	
Tip 6a: 6 kom. (grob d), 9 kom. (grob h), 1 kom. (grob f), 53 kom. (grob 229), 1 kom. (grob 219), 1 kom. (grob 10), 28 kom. (grob 69), 2 kom. (grob 87), 15 kom. (grob 89), 1 kom. (grob 58), 3 kom. (grob 59), 1 kom. (grob 128), 34 kom. (grob 161), 1 kom. (grob 81), 1 kom. (grob 122), 2 kom. (grob 136).	160	16,2%
Tip 6b: 9 kom. (grob 95), 1 kom. (grob 197), 1 kom. (grob 136), 1 kom. (grob 92), 1 kom. (grob 37), 69 kom. (grob 122), 1 kom. (grob 123), 62 kom. (grob 128), 34 kom. (grob 161), 1 kom. (grob 177), 1 kom. (grob 186), 10 kom. (Sergejevski, urna 4), 13 kom. (grob 132), 1 kom. (grob 163).	204	20,7%
Tip 6c: 1 kom. (grob 253), 2 kom. (grob h), 2 kom. (grob 239), 1 kom. (grob 256), 5 kom. (grob 49), 28 kom. (grob 62), 1 kom. (grob 46), 1 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 12), 12 kom. (grob 51), 3 kom. (grob 57), 11 kom. (grob 69), 1 kom. (grob 128), 20 kom. (grob 157), 2 kom. (grob 162), 1 kom. (grob 286), 1 kom. (grob 81)	99	10%
Tip 8a: 1 kom. (grob 45), 1 kom. (grob h), 38 kom. (grob 229), 28 kom. (grob 250), 2 kom. (grob 219), 5 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 15), 1 kom. (grob 24), 51 kom. (grob 57), 3 kom. (grob 87b), 2 kom. (grob 37), 1 kom. (grob 163), 1 kom. (grob 185), 3 kom. (grob 224), 8 kom. (grob 264), 4 kom. (Sergejevski, urna 4), 13 kom. (grob 132).	163	16,5%
Tip 8c: 1 kom. (grob 246).	1	
Tip 9: 2 kom. (grob 15), 1 kom. (grob f)	3	
Tip 10a: 1 kom. (grob 69).	1	
Tip 10b: 2 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 24).	3	
Tip 10c: 1 kom. (grob 51), 1 kom. (grob 157), 1 kom. (grob 161), 1 kom. (grob 81).	4	
Tip 10d: 1 kom. (grob 128).	1	
Tip 10e: 1 kom. (grob 56).	1	
Tip 10f: 1 kom. (grob 219).	1	
Tip 10g: 1 kom. (grob b), 1 kom. (grob c), 1 kom. (grob 15), 1 kom. (grob 87b), 2 kom. (grob 122).	6	
Tip 10h: 1 kom. (grob 12).	1	
Tip 10i: 1 kom. (grob 20).	1	
Tip 12a: 1 kom. (grob 240)	1	
Tip 13: 1 kom. (grob 49), 80 kom. (grob 10), 16 kom. (grob 51), 6 kom. (grob 122), 1 kom. (grob 266), 1 kom. (grob 209).	105	10,6%
Tip 14a: 2 kom. (grob 51).	2	

Tip 14b: 2 kom. (grob 246), 1 kom. (grob 36).	3	
Tip 18a: 3 kom. (grob 10).	3	
Tip 18b: 1 kom. (grob 12), 4 kom. (grob 24), 6 kom. (grob 219).	11	
Tip 18c: 1 kom. (grob 36).	1	
Tip 19a: 1 kom. (grob 229), 61 kom. (grob 56), 50 kom. (grob 57), 2 kom. (grob 266).	114	11,6%
Tip 22: 1 kom. (grob 10), 1 kom. (grob 51).	2	
Tip 30a: 12 kom. (grob h), 1 kom. (grob 64), 16 kom. (grob 10), 3 kom. (grob 15), 2 kom. (grob 89), 1 kom. (grob 154), 4 kom. (grob 224), 2 kom. (grob 226), 2 kom. (grob 65), 3 kom. (Sergejevski, urna 4).	48	4,8%
Tip 30d: 1 kom. (grob h)	1	
Tip 38d: 1 kom. (grob h), 1 kom. (grob 128).	2	
Tip 52a: 1 kom. (grob 37).	1	
Tip 52d: 1 kom. (grob 161).	1	
Tip 55: 2 kom. (grob 51), 1 kom. (grob 128)	3	
Tip 70a: 1 kom. (grob k).	1	
Tip 70b: 1 kom. (grob b).	1	
Tip 70d: 1 kom. (grob 236).	1	
Tip 70f: 1 kom. (grob 51).	1	
Tip 70g: 1 kom. (grob 122), 1 kom. (grob 132).	2	
Tip 70i: 2 kom. (grob 10), 2 kom. (grob 56), 1 kom. (161).	5	
Tip 70j: 1 kom. (grob 152).	1	
Tip 71b: 1 kom. (grob 266).	1	
Tip 88a: 1 kom. (grob 152).	1	
Tip 89: 1 kom. (van groba).	1	
Tip 104: 1 kom. (grob 56).	1	
Tip 114a: 1 kom. (grob 122).	1	
Tip 114b: 1 kom. (grob 122).	1	
Ukupno	982	

Statistička analiza i komentar

Na nekropoli Ribić čilibar je nađen u velikoj količini. Od 200 grobova, koliko je na osnovu Ćurčićevog izveštaja i muzejske zbirke uspeo da rekonstruiše i objavi Zdravko Marić, čilibara je bilo u 65 grobova, dakle u 32% grobova na celoj

nekropoli. Pošto je čilibar pronađen isključivo u spaljenim grobovima, najčešće u urnama, nije bilo lako odrediti polnu strukturu nekropole. Od 65 grobova koji sadrže čilibar samo se za 15, poglavito na osnovu priloga, može pretpostaviti pol:

ženski grobovi; c, h, 64, 229, 10, 57, 69, 131, 161, 162, Sergejevski urna 4, 209,
muški grob: 12,
dečiji grob: 56.

Od 15 grobova sa čilibarom za koje se može pretpostaviti pol 13 su bili ženski grobovi, što predstavlja 86%.

Ako se posmatra hronološki, čilibar na nekropoli Ribić nije ravnomerno raspoređen:

faza (po Z. Mariću)	ukupan broj grobova	broj grobova sa čilibarom	%
II 500. - 360. g. p.n.e.	4	1	25%
III 360. - 250. g. p.n.e.	9	1	11%
IV 250. - 110. g. p.n.e.	20	3	15%
Va 110. - 35. g. p.n.e.	49	15	30%
Vb 35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.	53	39	73%
VI 20. - 110. g. n.e.	65	6	9%

Ukoliko se izuzme faza II, gde je statistički uzorak zanemarljiv, upadljivo je da se od 360. do 35. godine p.n.e. procenat grobova sa ćilibarom ravnomerno povećava. Od 35. g. p.n.e. do 20. g. n.e. veoma mnogo grobova, čak 73%, sadrže ćilibar.

faza	broj ćilibarskih komada	%
500. - 360. g. p.n.e.	1	0,1%
360. - 250. g. p.n.e.	6	0,6%
250. - 110. g. p.n.e.	4	0,4%
110. - 35. g. p.n.e.	176	17,9%
110. g. p.n.e. - 20. g. n.e.	41	4,1%
35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.	706	71,8%
35. g. p.n.e. - 110. g. n.e.	1	0,1%
10/20. - 110. g. n.e.	47	4,7%
Ukupno	982	

Pada u oči da je period između 35. g. p.n.e. i 20. g. n.e. i po ovom sistemu ubedljivo najbogatiji pošto je sadržavao 706 komada ćilibara, tj. 71,8%. Nešto siromašniji ćilibarom bio je period između 110. i 35. g. p.n.e. sa 176 komada, odnosno 17,9%. Ćilibara u grobovima poslednje faze (20.-110. g.n.e.) ima, uprkos znatnom opadanju, ipak više nego do 110. g. p.n.e.: u 6 grobova bilo je 47 komada ćilibara, što predstavlja 4,7%.

Učestalost tipova ćilibara po fazama pokazuje da su u svim periodima bili omiljeni manje-više isti tipovi. Od 500. do 360. g. p.n.e. jedini komad ćilibara je 6c, od 360. do 250. g. svih šest perli su tipa 6a, od 110. - 35. g. p.n.e. najviše je ćilibara tipa 8a: 67 kom., zatim tipa 6a: 63 kom., tipa 30a: 13 kom i tipova 6b i 6c: po 10 kom. U periodu od 35. g. p.n.e. do 20. g. n.e. omiljeni su isti tipovi, uz pojavu nekih novih: tip 19a: 113 kom., tip 13: 103 kom., tip 6b: 180 kom., tip 6a: 87 kom., tip 6c: 56 kom., tip 8a: 80 kom. i tip 30a: 35 kom. U poslednjoj fazi nekropole Ribić od 20. do 110. g. n.e. ima po 13 komada tipova 5a, 6b i 8a.

Na nekropoli Ribić prisutno je 45 različitih tipova ćilibara.

Najzastupljeniji tip na čitavoj nekropoli je tip 6b sa 204 kom. tj. 20,7% od ukupnog broja ćilibarskih nalaza (982 kom.). Zatim slede tipovi

Posle 20. g. n.e., u prvom veku naše ere, dolazi do drastičnog opadanja broja grobova sa ćilibarom.

Ova statistička slika još je jasnija ukoliko se posmatra broj ćilibarskih komada po fazama:

8a (163 kom. tj. 16,5%), 6a (160 kom. tj. 16,2%), 19a (114 kom. tj. 11,6%), 6c (99 kom. tj. 10%), 13 (105 kom. tj. 10,6%) i 30a (48 kom. tj. 4,8%). Javljaju se gotovo sve varijante tipa 10 (a, b, c, d, e, f, g, h, i), ali u malom broju (ukupno 12 kom.). Od fibula sa ćilibarom zastupljene su varijante tipa 70 (a, b, d, f, g, i), ukupno 12 kom., kao i srebrna fibula 70j i jedna fibula tipa 71b. Figuralnih perli bilo je malo: u grobu 122 dve figurice životinje (možda svinje), sa dve naspramno postavljene glave (tipovi 114a i 114b), i u grobu 56 nakit od bronzane žice na koju su nanizane dve glave bika ili ovna (možda jedna bikova i jedna ovnujska, kao na fibuli iz Jezerina), sa alkama provučenim kroz nos. Sve četiri ćilibarske figurice potiču iz grobova perioda 35. g. p.n.e. - 20. g. n.e.

Ukoliko se posmatra zastupljenost tipova po grobovima primećuje se da je tip 6a prisutan u 16 grobova (24% od ukupnog broja grobova sa ćilibarom, odnosno 8% od ukupnog broja grobova na nekropoli), 6b u 14 grobova (21,5% odnosno 7%), 6c u 17 grobova (26%, odnosno 8,5%), tip 8a u 15 grobova (23%, odnosno 7,5%) i tip 30a u 10 grobova (15%, odnosno 5%). Brojne perle tipa 19a pronađene su samo u 4 groba, a one tipa 13a u 6 grobova na nekropoli Ribić. Zanimljivo je da amorfne perle uopšte nisu nađene.

LIČKI RIBNIK (37)

Lički Ribnik nalazi se u Lici, u Ličkom polju, 13,5 km jugozapadno od Gospića. Ostava je otkrivena slučajno 1930. godine, prilikom miniranja terena. U šupljini stene otkriven je bronzani tanjir i u njemu bogati nalazi: rimski srebrni novac i srebrni i ćilibarski nakit. Nalaze iz ostave detaljno je publikovao J. Klemenc 1935.

godine. (J. Klemenc 1935)

Najstariji novac u ostavi potiče iz 300. g. p.n.e., a najmlađi su Augustovi novci iz 2. i 11. g. naše ere. Ostava je prema tome zakopana početkom naše ere, na šta upućuju i pojedini nalazi nakita, uključujući i ćilibar.

(J. Klemenc 1935; Š. Batović 1959: 425, 1960: 393)

Čilibar iz ostave

30. g. p.n.e. - 11. g. n.e.

Tip 30a: 5 kom. 1,9 i 2,1 cm, J. Klemenc 1935: 113, T. II/41.

Tip 54: 2 kom. 4 i 3,2 cm, Ibid.: 113, T. II/43 i 44.

Tip 88d: 1 kom. 7,5 cm (sa srebrnim alkama i lančićima), Ibid.: 112, T. III/40.

Tip 88e: 1 kom. 2,8 cm. (Dva spojena komada čilibara. Kroz perforaciju na sredini provučen je ekserčić kojim je na jednoj strani pričvršćena srebrna pločica sa tragovima pozlate, ukrašena rozetom). Ibid. 113, 114, T. II/45.

Tip 104a: 1 kom. 2,2 cm, Ibid.: 113, T. II/42.

Tipološko-statistička analiza i komentar

U ostavi Lički Ribnik pronađeno je ukupno 10 komada čilibara, što ne pruža velike mogućnosti za statističku analizu. Najviše je perli tipa 30a (5 kom., odnosno 50% od ukupnog broja čilibarskih nalaza), a pronađene su i dve režnjaste perle sa zaravnjenom donjom stranom tipa 54 (20%). Preostala tri čilibarska komada unikatni su komadi nakita: privezak sa srebrnim alkama i lančićima (88d), privezak sa pozlaćenom srebrnom pločicom

(88e) i ovnujska glava, perforirana horizontalno kroz očne duplje (104a). Iako se u ostavi nalaze predmeti i novac koji potiču iz perioda od 300. g. p.n.e. do 11. g. n.e., može se smatrati da čilibar potiče s kraja I v. p.n.e. ili s početka naše ere. Na to upućuju i slični tipovi iz japodskih nekropola Prozor, Jezerine i Ribić (tipovi 88a, 88b, 142, 143 i 104), koji se takođe datiraju u kraj stare i početak nove ere. (Z. Marić 1968)

KOMPLEKS PAĐINE - ROČEVIĆ (38)

Na području donjeg Podrinja, od Zvornika do ušća Drine, na njenoj levoj obali, konstatovan je veći broj praistorijskih nekropola sa humkama. Središnji deo ove oblasti sa nekropolama jeste kompleks Pađine-Ročević, koji obuhvata nekoliko nekropola, od kojih su četiri istraživane. Iskopavanje humki u kompleksu Pađine - Ročević vršili su od 1970. M. Kosorić iz Muzeja istočne Bosne u Tuzli i D. Krstić iz Narodnog muzeja u Beogradu, koji su i objavili nalaze. Problematikom vezanom za tumule srednjeg i donjeg Podrinja posebno se bavila M. Kosorić. Na nekropolama donjeg Podrinja humke su bile izgrađene od nasute zemlje, a grobovi skeletni i sa spaljenim pokojnicima. Kod skeletnog sahranjivanja pokojnici su bili uglavnom u blago zgrčenom položju, u konstrukcijama od kamenja i šljunka. Prema nalazima bronzanog nakita, keramike i drugog arheološkog materijala, humke se vezuju za razvijeno bronzano doba. U izvesnom broju grobova otkriven je i čilibar.

U humci IV na nekropoli Jezero otkrivena su 4 groba, od kojih su tri sa ostacima skeleta u konstrukcijama od kamena i šljunka, sadržavali čilibarski nakit, uz bronzani nakit i keramiku

(grobovi 1, 2 i 3). Humka III, na istom lokalitetu, sadržavala je grobove dva horizonta, bronzne B i bronzne C (1400-1300, odnosno 1300 - 1200. g. p.n.e.). Skeletni grob br. 3 iz starijeg horizonta, imao je konstrukciju od kamena, karakterističan bronzani nakit (Petschatkopfnadel, narukvice itd), i čilibar, a mladi grob br. 5, takođe sa sahranjenim pokojnikom nije imao grobnu konstrukciju, ali je sadržavao bronzani nakit i čilibar. U humci VI, na nekropoli Jezero, bila su četiri groba, ali je samo jedan (br. 1), skeletni bez konstrukcije, sadržavao čilibar. U humci IX, na istom lokalitetu, grob br. 4, bio je sa ostacima spaljenog pokojnika, a uz priloge u ostacima sa lomače bilo je i čilibara. U istoj humci nađen je i skeletni grob br. 6., bez grobne konstrukcije, koji je osim brojnog bronzanog nakita sadržavao i čilibar. Na nekropoli Šundinovača, čilibara je bilo u, najverovatnije skeletnom grobu, sa kamenom konstrukcijom (br. 2), a na nekropoli Karavlaške kuće, pronađen je u skeletnom grobu sa konstrukcijom od šljunka (br. 2) u humci I.

(M. Kosorić, D. Krstić 1970, 1972; M. Kosorić 1976, 1978, 1979; B. Čović 1981: 106-108)

Čilibar u grobovima:

1400. - 1300. g. p.n.e.

Jezero, humka IV, grob 1 (K): amorfne - više kom. M. Kosorić, D. Krstić 1972: 14, 21, 22.

Jezero, humka IV, grob 2 (K): tip 9 - 1 kom., amorfne 8 kom. Ibid: 14, 15, 22.

Jezero, humka IV, grob 3 (K): amorfne - više kom. Ibid: 15.

Jezero, humka III, grob 3 (K): amorfne - više kom., najveća 3 cm, Ibid: 13, 14; J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 325; B. Čović 1981: 106 - 108.

1300. - 1200. g. p.n.e.

Jezero, humka III, grob 5 (K): tip 12a - 2 kom., amorfne - 5 kom. 1,2 - 2,5 cm. M. Kosorić, D. Krstić 1972: 14.

Jezero, humka VI, grob 1 (K): amorfne - više kom. Ibid: 16.

Jezero, humka IX, grob 4 (S): amorfne - 16 kom. M. Kosorić 1978: 24, 25.

Jezero, humka IX, grob 6 (K): tip 12a - 1 kom., amorfne - 6 kom. Ibid: 25, 26.

Šundinovača, humka III, grob 2 (K): amorfne - 1 kom. (fragment) M. Kosorić, D. Krstić 1970: 25.

Karavlaške kuće, humka I, grob 2 (K): tip 8a - 8 kom. 0,8 - 1,3 cm, tip 9 - 1 kom., amorfne - 2 kom. Ibid: 24.

Tipološko-statistička analiza

	ukupno
Tip 8a: 8 kom. (Karavlaške kuće, hum. I, gr. 2)	8
Tip 9: 1 kom. (Jezero, hum. IV, gr. 2), 1 kom. (Karavlaške kuće, hum. I, gr. 2)	2
Tip 12a: 1 kom. (Jezero, hum. III, gr. 5), 1 kom. (Jezero, hum. IX, gr. 6)	2
Amorfne: više kom. (Jezero, hum. IV, gr. 1; Jezero, hum. IV, gr. 2; Jezero, hum. IV, gr. 3; Jezero, hum. III, gr. 3; Jezero, hum. III, gr. 5; Jezero, hum. VI, gr. 1; Jezero, hum. IX, gr. 4; Jezero, hum. IX, gr. 6; Šundinovača, hum. III, gr. 2; Karavlaške kuće, hum. I, gr. 2).	više kom.

Statistička analiza i komentar

Statističku analizu ćilibarskih nalaza iz grobova bronzanog doba u kompleksu Podjine - Ročevići, nije moguće napraviti pošto najbrojnije perle, amorfne, nisu ni brojane, niti date na ilustracijama, već se samo grupno pominju. Činjenica je da su one najbrojnije, već i ako se uzmu u obzir samo one prebrojane, a i najčešće su pronalazene. Pronađene su u svim grobovima koji su saržavali ćilibar, dakle u svih deset grobova. U periodu od 1400 - 1300, osim amorfni, pronadana je samo jedna ovalna perla tipa 9. Druga perla istog tipa potiče iz groba narednog perioda (1300 - 1200. g. p.n.e.). Iz istog perioda potiče i 8 perli tipa 8a, kao i dve bikonične, tipa 12a. I u ovom periodu bilo je najviše amorfni i nepravilno poligonalni komada.

Ćilibar iz grobova kompleksa Padjine - Ročevići podvrgnut je infracrvenoj spektralnoj analizi u Vasar koledžu u Njujorku, kod profesora Beka. Za analize su uzete sledeće perle: najveća perla iz Jezera, humke III, groba 3, tri amorfne perle iz Jezera, humka III, grob 5, jedna amorfna perla iz Jezera, humka VI, grob 1, i perla tipa 9 iz Karavlaških kuća. Sve analizirane perle pokazale su spektar karakterističan za baltički ćilibar, s tim što je perla iz Karavlaških kuća bila znatno oksidirana, a perla iz humke VI u Jezeru, pokazivala je slab, ali ipak dovoljno prepoznatljiv spektar. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 325, 326)

GLASINAC (39)

Geografski termin Glasinac, koji se odomaćio u arheološkoj terminologiji, pa se javlja i u ovom radu, nije sasvim precizan. Ispravnije je govoriti o *glasinačkom području*, koje obuhvata deo jugoistočne Bosne, ograničen na zapadu Romanijom, na severu planinama Kopitom i

Devetakom, na jugu rekom Pračom i na istoku Drinom. Termin glasinačko područje nije geografski (iako određuje prostor), već arheološki, a treba ga razlikovati od pojmova *glasinačka kultura bronzanog doba* i *glasinačka kultura gvozdenog doba*, koji imaju drugačije i znatno šire

polje značenja. (B. Čović 1987b: 575-580, 1988: 78-81) Na više od 1000 km² glasinačkog područja istraženo je, na velikom broju lokaliteta, preko 1000 praistorijskih tumula i manji broj gradina.

Istraživanja su počela nesistematski 1880, a ozbiljnija i sistematska istraživanja započeo je 1888. Ć. Truhelka, koji je glasinačke tumule iskopavao do 1890, kada ga je na insistiranje M. Hernesa iz Beča, na tom poslu zamenio Đ. Stratimirović. Stratimirović je istraživao Glasinac 1891, a već naredne godine iskopavanja na Glasincu nastavlja novoprimiti saradnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, F. Fiala. Fiala je, pored drugih zadataka, istraživao glasinačke tumule vrlo predano sve do 1897. g. (umro je početkom 1898. godine u 37-oj godini). Fiala je svojim istraživanjima proširio glasinačko područje i na teritorije istočno od Drine, oko Štrbaca i Rudog. Manja dopunska istraživanja glasinačkih tumula vršena su u nekoliko mahova i kasnije, od 1909. do 1975. g., ali je najveći broj (preko 1000) humki iskopan od 1888. do 1897. godine. (A. Benac, B. Čović 1956: 5-6; B. Čović 1987b: 578; 1988: 78-81, 1988a: 76)

Rezultate iskopavanja glasinačkih tumula objavljivali su istraživači svake godine blagovremeno, prema naučnim standardima onoga vremena, u Glasniku Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine i u godišnjaku "Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina", koji je izlazio u Beču. Tipološku i hronološku analizu nalaza, kao i delimičan katalog pružili su 1956. i 1957. A. Benac i B. Čović, a problemima glasinačke kulture gvozdenog doba bavili su se mnogi istraživači. Među mnogobrojnim delima ističu se sintetski radovi B. Čovića, posvećeni pojedinim aspektima praistorije glasinačkog područja (v. literaturu).

Na glasinačkom području otkriven je veliki broj lokaliteta sa tumulima u kojima je, pored ostalog, pronađen i čilibar. Ovi lokaliteti obrađeni su u pregledu čilibara zajedno, kao deo celine glasinačkog područja, iako su navedeni i lokaliteti

posebno, kao i tumuli, grobovi i literatura. Na taj način omogućena je bolja komparacija i statistička analiza nego da su lokaliteti obrađivani pojedinačno. Čilibar je na glasinačkom području pronađen na 47 lokaliteta u većem broju tumula, ukupno u 228 grobova. To su lokaliteti: Arareva gromila, Bandino brdo, Borovsko, Brankovići, Brezje, Crvena lokva, Čavarine, Čitluci, Duboki do, Gazivoda, Crkvina (Glasinačko polje), Godomilje, Gosinja planina, Gučevo, Han Glasinac, Hrastovača, Ilijak, Jakšin do, Kovačev do, Križevac, Laze (Podlaze), Mehagin do, Miletine, Okruglo, Osovo, Podgradac, Podilijak, Potpećine, Previja, Radava, Rasovača, Razdoblje, Rivanovići, Rudine u Ivanpolju, Rudine kod Rusanovića, Rusanovići, Sjeversko, Sokolac, Sokolačko polje, Šarenčeve vrtarče, Štrpci, Taline, Vitanj, Vražići, Zgrade i Županovići. Materijal sa ovih lokaliteta čuva se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Prilikom obrade čilibarskog materijala korištena je primarna literatura (izveštaji sa iskopavanja), kao i naknadne publikacije o Glasincu. Izvanrednu pomoć, međutim, pružila je interna tipologija čilibara sa Glasinca, koja se nalazi u dokumentaciji Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Ova tipologija deo je muzejske kartoteke nalaza sa Glasinca (fascikla "od dijademe do igle", odeljak "bobci" (perle), deo "E" (čilibar), tipovi od E-1 do E-43) i obuhvata 43 tipa čilibarskog nakita. Tipovi iz kartoteke Zemaljskog muzeja, razumljivo, ne podudaraju se u svim slučajevima sa tipologijom datom u ovom radu, ali su omogućili jasno sagledavanje oblika onih čilibarskih perli, koje su u izveštajima sa iskopavanja obrađene sumarno, bez opisa i ilustracije, ili nisu spomenute uopšte. Bez tipologije iz kartoteke Zemaljskog muzeja, analiza čilibara sa glasinačkog područja bila bi znatno siromašnija.

(M. Hoernes 1889; Ć. Truhelka 1889, 1889a, 1890, 1890a, 1891; Đ. Stratimirović 1891; F. Fiala 1892, 1893, 1894, 1895, 1896a, 1897a; A. Benac, B. Čović 1956, 1957; B. Čović 1959, 1963, 1979, 1981, 1987b, 1988, 1988a; B. Čović, Ž. Mikić 1973)

Čilibar u grobovima

1400. - 1300. g. p.n.e.

Rudine u Ivanpolju, tum. I, grob 1 (K): Tip 12a - 1 kom. F. Fiala 1894: 750; A. Benac, B. Čović 1956: 14, B. Čović 1981: 106-108.

1200. - 1100. g. p.n.e.

Crvena lokva, tum. II (S): tip 35b - 1 kom, tip 18c - 6 kom. Ć. Truhelka 1890: 388-389; B. Čović 1981: 120.

Gučevo, tum IV, grob 2 (S): tip 35b - 1 kom, amorfnе perle - 1 kom. F. Fiala 1895: 539-540; A. Benac, B. Čović 1956: 10.

Osovo, tum I, grob 1 (K): tip 5b - 7 kom, tip 8b - 1 kom, amorfnе - 3 kom. F. Fiala 1895: 538, 539; A. Benac, B. Čović 1956: 18; B. Čović 1981: 119.

1100. - 1000. g. p.n.e.

Borovsko, tum II, grob 1-3 (K): amorfne - 1 kom. F. Fiala 1893: 749; A. Benac, B. Čović 1956: 19, 20; B. Čović 1981: 113, 124.

1000. - 800. g. p.n.e.

Vrlazje, tum IV, grob 2 (K): tip 37 - 1 kom. F. Fiala 1894: 725; A. Benac, B. Čović 1956: 10.

800. - 725. g. p.n.e.

Šarenčeve vrtače, tum III: amorfne - 1 kom. Č. Truhelka 1890: 388.

725. - 625. g. p.n.e.

Gosinja planina, tum. XXV, grob 3 (K): amorfne - 2 kom. F. Fiala 1895: 553-564.

Ilijak, tum. I, grob 1 (S): tip 43 - 1 kom. F. Fiala 1894: 750-751.

Ilijak, tum. II, grob 1 (K): tip 8a, 5b i 9 - 154 kom. F. Fiala 1893: 720-723; A. Benac, B. Čović 1957: 12.

Ilijak, tum. II, tip 5b - 5 kom. F. Fiala 1894: 750 - 751.

Ilijak, tum. III, grob 2 (K): tip 5b - 321 kom. F. Fiala 1893: 723-726; A. Benac, B. Čović 1957: 11.

Ilijak, tum. IV, grob 2 (K): tip 5b - 1 kom, tip 35b - 42 kom. F. Fiala 1893: 726; A. Benac, B. Čović 1957: 8.

Ilijak, tum. XV, grob 2 (S): tip 11 - 1 kom, tip 28 - 1 kom, tip 43 - 1 kom, amorfne - 4 kom. F. Fiala 1893: 718-730.

Kovačev do, tum. VI, grob 1 (K): amorfne - 1 kom. F. Fiala 1892: 392-395; A. Benac, B. Čović 1956: 9, 1957: 39.

Kovačev do, tum. XII, grob 1 (S): tip 5b - 2 kom. F. Fiala 1892: 394; B. Čović 1981: 119.

Podilijak, tum. A, grob 4 (K): tip 8a - 97 kom, tip 35b - 1 kom. B. Čović 1959: 53-85.

Podilijak, tum. B, grob 2 (K): tip 5b - 307 kom. Ibid.

Podilijak, tum. B, grob 5b (K): tip 5b - 405 kom. Ibid.

Podilijak, tum. B, grob 6a (K): tip 5b - 301 kom. Ibid.

Rusanovići, tum. XXV, grob 1 (K): tip 8a - 1 kom. F. Fiala 1894: 729-743.

725. - 500. g. p.n.e.

Kovačev do, tum XI, grob 1 (K): tip 5b - 12 kom, tip 28 - 1 kom. F. Fiala 1892: 392-395.

Križevac, tum. II, grob 3 (S): tip 5b - 11 kom, tip 35b - 3 kom, tip 8b - 1 kom, tip 34 - 1 kom, amorfne - 3 kom. F. Fiala 1897a: 606-607.

Križevac, tum. III, grob 4 (S): tip 5b - 7 kom, tip 16 - 4 kom, tip 11 - 1 kom. Ibid.

Sokolačko polje, tum. I, grob 1 (K): tip 31 - 3 kom. F. Fiala 1893: 741-745.

Sokolačko polje, tum. II, grob 1 (S): tip 35b - 1 kom, tip 28 - 1 kom, tip 31 - 1 kom. Ibid.

Sokolačko polje, tum. IV: tip 16 - 3 kom, amorfne - 4 kom. Ibid.

Sokolačko polje, tum. V, grob 1-2 (S) (K): amorfne - 4 kom. Ibid.

Sokolačko polje, tum. VI (K) (S): tip 6b - 1 kom., amorfne - 1 kom. Ibid.

Šarenčeve vrtače, tum. I, grob 2 (S): tip 5b - 5 kom., tip 6b - 1 kom. Č. Truhelka 1890: 388.

Šarenčeve vrtače, tum. IV, grob 1 (S): tip 43 - 1 kom. Ibid.

Šarenčeve vrtače, tum. VIII, grob 2, prostor L (S): tip 37 - 1 kom., amorfne - 2 kom. Ibid.

Šarenčeve vrtače, tum. X, grob 3, (K): tip 31 - 1 kom. Ibid.

Šarenčeve vrtače, tum. XI: tip 11 - 1 kom. Ibid.

Šarenčeve vrtače, tum. XIV, grob 1 (S): tip 52d - 1 kom., amorfne - 3 kom. Ibid.

Štrpci, tum. IV, grob 1 (K): tip 5b - 1 kom., tip 8b - 5 kom., tip 16 - 6 kom., tip 11 - 14 kom., tip 18d - 2 kom., amorfne - 6 kom. F. Fiala 1897a: 610-618.

625. - 500. g. p.n.e.

Borovsko, tum. III, grob 1 (S): tip 47e - 1 kom. F. Fiala 1892: 43a; A. Benac, B. Čović 1957: 19.

Borovsko, tum. VIII: tip 8a - 3 kom., tip 16 - 1 kom., tip 127 - 2 kom., tip 37 - 1 kom. F. Fiala 1893: 748-752.

Borovsko, tum. XII, grob 1-3 (K): tip 5b - 1 kom., tip 11 - 1 kom., amorfne - 5 kom. Ibid.

Brankovići, tum. II, grob 3 (K): tip 37 - 1 kom. F. Fiala 1897a: 586-591:

Brankovići, tum. II, grob 6 (K): amorfne - 1 kom. Ibid.

Brankovići, tum. IV, grob 1 (K): tip 43 - 1 kom. Ibid.

Brankovići, tum. IV, grob 4 (K): tip 5b - 1 kom. F. Fiala 1896a: 453-457.

Brankovići, tum. IV, grob 7 (K): tip 11 - 1 kom. Ibid.

Brankovići, tum. IV: tip 37 - 1 kom. Ibid.

Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3 (K): tip 35b - 1 kom., tip 8b - 2 kom., tip 127 - 2 kom., tip 37 - 1 kom., tip 136 - 1 kom., tip 52c - 1 kom., tip 18e - 3 kom., amorfne - 13 kom. F. Fiala 1896a: 453-457, 1897a: 586-591.

Brankovići, tum. XI, grob 1 (K): tip 35b - 1 kom. F. Fiala 1896a: 453-457.

Brankovići, tum. XII, grob 4 (K): tip 35b - 1 kom., amorfne - 1 kom. Ibid.

Brankovići, tum. XVI, grob 1 (K): amorfne - 2 kom. F. Fiala 1897a: 586-591.

Brezje, tum. I, grob 2 (K): tip 5b i 8a - 472 kom. F. Fiala 1895: 546-547; A. Benac, B. Čović 1957: 14.

- Crvena lokva, tum. VII: tip 43 - 1 kom., tip 47c - 1 kom., amorfne - 28 kom. Ć. Truhelka 1890: 388-389.
- Čitluci, tum. I, grob 5 (K): tip 5b - 4 kom., tip 8b - 1 kom., tip 11 - 1 kom., amorfne - 12 kom., tip 17 - 8 kom. F. Fiala 1892: 399-403; A. Benac, B. Čović 1956: T. XXXI/6, 9, 10, 1957: 16.
- Čitluci, tum. IV, grob 1-7 (S): tip 47c - 1 kom., amorfne - 8 kom. F. Fiala 1892: 399-406.
- Duboki do, tum. III, grob 1-3 (S): tip 8a - 1 kom., tip 35b - 1 kom., amorfne - 1 kom. F. Fiala 1892: 406-414.
- Duboki do, tum. XVI, grob 1 (S): amorfne - 1 kom. Ibid.
- Duboki do, tum. XXIII: tip 8a - 1 kom., amorfne - 4 kom. Ibid.
- Gosinja planina, tum. XXXV: tip 8a - 4 kom., tip 5b - 62 kom., amorfne - 2 kom. F. Fiala 1895: 561-562; A. Benac, B. Čović 1957: 23.
- Gosinja planina, tum. XXXVII, grob 1 (K): tip 5b - 13 kom., tip 8b - 2 kom., tip 16 - 5 kom., amorfne - 11 kom. F. Fiala 1895: 563; A. Benac, B. Čović 1957: 8.
- Hrastovača, tum I, grob 1 (S): tip 5b - 2 kom., tip 127 - 1 kom., tip 37 - 1 kom., tip 47e - 1 kom. F. Fiala 1892: 395; A. Benac, B. Čović 1957: 19.
- Hrastovača, tum. I, grob 3 (S): amorfne - 6 kom. F. Fiala 1892: 395-399.
- Hrastovača, tum. III, grob 1 (S): tip 28 - 1 kom. Ibid.
- Hrastovača, tum. VI, grob 1 (S): tip 8b - 1 kom., tip 28 - 1 kom., amorfne - 3 kom. Ibid.
- Hrastovača, tum. VII, grob 1 (K): tip 37 - 1 kom. Ibid.
- Hrastovača, tum. XII, grob 2 (S): tip 6b - 1 kom. Ibid.
- Hrastovača, tum. XVII, grob 1-4 (S): amorfne - 6 kom. Ibid.
- Hrastovača, tum. XVIII, grob 1-5 (K): amorfne - 1 kom. Ibid.
- Ilijak, tum. XXII, grob 1 (S): tip 5b - 162 kom., tip 35b - 7 kom., tip 16 - 2 kom., tip 127 - 1 kom., tip 28 - 3 kom., amorfne - 15 kom., tip 31 - 1 kom., tip 17 - 1 kom. F. Fiala 1893: 735; A. Benac, B. Čović 1957: 18.
- Osovo, tum. II, grob 4 (K): amorfne - 2 kom. F. Fiala 1897a: 597-598; A. Benac, B. Čović 1957: 15.
- Podgradac, tum. I: tip 5b - 1 kom., tip 8b - 5 kom., tip 11 - 19 kom., tip 37 - 1 kom., amorfne - 12 kom., tip 6b - 5 kom. Ć. Truhelka 1890: 388.
- Podgradac, tum. III: amorfne - 1 kom. Ibid.
- Razdolje, tum. VI, grob 1 (K): tip 11 - 1 kom. F. Fiala 1897a: 602-603.
- Vrlazje, tum. VII, grob 1 (S): tip 5b - 10 kom., tip 16 - 1 kom., tip 52d - 2 kom., amorfne - 24 kom., tip 6b - 1 kom. F. Fiala 1894: 721-760.
- Zagrade, tum. III: tip 8b - 1 kom., amorfne - 2 kom. F. Fiala 1897a: 607-609.
- Zagrade, tum. V, grob 1: tip 5b - 1 kom., amorfne - 1 kom. Ibid.
625. - 350. g. p.n.e.
- Čitluci, tum. I, grob 4 (S): tip 8a - 201 kom. F. Fiala 1892: 399-406.
- Mehagin do, tum. L: tip 8b - 1 kom., tip 28 - 1 kom., amorfne - 1 kom., tip 35c - 1 kom. Đ. Stratimirović 1891: 342.
- Mehagin do, tum. LIV: amorfne - 1 kom., tip 31 - 1 kom., tip 6b - 1 kom., tip 16 - 1 kom. Ibid.
- Potpećine, tum. I: tip 11 - 1 kom., amorfne - 5 kom. Ć. Truhelka 1890: 387-388.
- Potpećine, tum. III: amorfne - 1 kom., tip 18d - 1 kom. Đ. Stratimirović 1891: 338-394.
- Potpećine, tum. XII, grob 1 (K): tip 18d - 1 kom. F. Fiala 1893: 752-758.
- Potpećine, tum. XII, grob 3 (S): tip 11 - 2 kom., amorfne - 2 kom., tip 16 - 1 kom. F. Fiala 1892: 430-435.
- Potpećine, tum. XV, grob 2 i 3 (K): tip 8a - 3 kom. Ibid.
- Potpećine, tum. XXIV, grob 1 (S): tip 16 - 1 kom., amorfne - 2 kom. F. Fiala 1893: 752-758.
- Vitanj, tum. III, grob 1 (S): tip 8b - 1 kom., amorfne - 4 kom., tip 125 - 1 kom. F. Fiala 1892: 435-437.
- Vitanj, tum. VI, grob 1 (K): tip 5b - 1 kom. Ibid.
- Vražići, tum. VII, grob 4: tip 11 - 1 kom., amorfne - 2 kom. F. Fiala 1893: 738-741.
550. - 500. g. p.n.e.
- Arareva gromila, grob 1 (S): tip 8b - 1 kom., tip 37 - 1 kom., tip 43 - 1 kom., tip 47e - 3 kom., amorfne - 3 kom. Ć. Truhelka 1890a: 70-72; A. Benac, B. Čović 1957: 20-21, B. Čović 1979: 159-163.
- Gosinja planina, tum. XXI, grob 1 i 2 (K): tip 8a - 30 kom., tip 18c - 1 kom., tip 47e - 1 kom., amorfne - 16 kom. F. Fiala 1895: 553-564.
- Potpećine, tum. XVIII, grob 1-4 (S): tip 8b - 2 kom., tip 16 - 2 kom., tip 47d - 1 kom., amorfne - 13 kom. F. Fiala 1893: 752-758.
- Sjeverско, tum. VII, grob 1-2 (K): tip 8a - 4 kom., tip 5b - 14 kom., tip 8b - 18 kom., tip 16 - 10 kom., tip 11 - 82 kom., tip 43 - 3 kom., tip 47d - 5 kom., tip 57 - 1 kom., tip 52c - 1 kom., tip 18e - 4 kom., amorfne - 122 kom., tip 17 - 3 kom., tip 6b - 26 kom., tip 47d - 4 kom., tip 111 - 3 kom., tip 43 - 2 kom., tip 37 - 1 kom., tip 48b - 1 kom., tip 35a - 3 kom., tip 29 - 4 kom., tip 139 - 1 kom., tip 125 - 4 kom., tip 23b - 1 kom., tip 13 - 9 kom. F. Fiala 1896a: 449-452.
- Sokolac, tum C, grob 4-5 (K) (S): tip 16 - 1 kom., tip 11 - 2 kom., tip 43 - 1 kom., tip 47c - 1 kom., amorfne - 13 kom., tip 47d - 1 kom. Ć. Truhelka 1891: 306-315; Đ. Stratimirović 1891: 338-349.
- Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2 (S): tip 5b - 6 kom., tip 11 - 1 kom., tip 28 - 2 kom., tip 43 - 1 kom., tip 47e - 2

kom., tip 52a - 1 kom., tip 52d - 12 kom., amorfne - 41 kom. Ć. Truhelka 1890: 388.
Vražići, tum. X, grob 1 (S): tip 47e - 1 kom., tip 17 - 1 kom. F. Fiala 1893: 738-741.
Zagrađe, tum. III, grob 2 (S): tip 11 - 1 kom., tip 47c - 2 kom., tip 47d - 1 kom., tip 52d - 1 kom., amorfne - 15 kom., tip 54 - 2 kom. F. Fiala 1897a: 607-609.

500. - 350. g. p.n.e.

Brankovići, tum. III, grob 1 (K): amorfne - 1 kom. F. Fiala 1897a: 587; A. Benac, B. Čović 1957: 22.
Miletine, tum. I: amorfne - 1 kom. F. Fiala 1897a: 585-619.
Osovo, tum. I, grob 4 (S): tip 8a - 2 kom., tip 5b - 2 kom., tip 35b - 1 kom., tip 8b - 1 kom. F. Fiala 1895: 538-539; A. Benac, B. Čović 1956: 18.
Osovo, tum. III, grob 8 (K): tip 8b - 1 kom. F. Fiala 1897a: 597-598; A. Benac, B. Čović 1956: 11, 1957: 52.
Potpećine, tum. II, grob 1 (S): tip 8a - 1 kom., tip 5b - 1 kom., tip 8b - 1 kom., tip 16 - 2 kom., tip 28 - 1 kom. F. Fiala 1893: 752; A. Benac, B. Čović 1957: 20.
Potpećine, tum. IV, grob 1 (S): tip 5b - 2 kom., tip 8b - 1 kom., tip 16 - 1 kom., tip 11 - 6 kom., tip 28 - 1 kom., tip 47d - 1 kom., amorfne - 6 kom., tip 118a - 1 kom. F. Fiala 1893: 753; A. Benac, B. Čović 1957: 22.
Potpećine, tum. IX: amorfne - 2 kom. Ć. Truhelka 1890: 387-388.

350. - 300. g. p.n.e.

Čitluci, tum. I: tip 37 - 1 kom. F. Fiala 1892: 399-406.
Rudine kod Rusanovića, tum. III; I ili II grupa sahranjenih: tip 8a - 6 kom., tip 5b - 4 kom., tip 8b - 1 kom., tip 16 - 6 kom., tip 37 - 1 kom. F. Fiala 1894: 752-754; A. Benac, B. Čović 1957: 25.

Nedatirano

Bandino brdo, tum. II: tip 8a - 139 kom. Ć. Truhelka 1890: 386-401.
Bandino brdo, tum. III (K): tip 8a - 188 kom. Ibid.
Brezje, tum. III, grob 1 (S): amorfne - 16 kom. F. Fiala 1896a: 439-441.
Crvena lokva, tum. VIII: tip 43 - 1 kom. Ć. Truhelka 1890: 388-389.
Crvena lokva, tum. IX: tip 5b - 4 kom., tip 11 - 2 kom., tip 127 - 3 kom., amorfne - 5 kom. Ibid.
Crvena lokva, tum. X: tip 11 - 1 kom. Ibid.
Crvena lokva, tum. CI: amorfne - 11 kom. Đ. Stratimirović 1891: 345.
Čavarine, tum. II, grob 1-4 (S): amorfne - 4 kom. F. Fiala 1892: 411-414.
Gazivoda, tum. I: tip 8b - 1 kom. F. Fiala 1893: 717-764.
Glasinačko polje - Crkvina, tum. IV (K) (S): amorfne - 1 kom. F. Fiala 1895: 552-553.
Godomilje, tum. II: tip 8b - 1 kom. F. Fiala 1896a: 458-460.
Godomilje, tum. III, grob 1 (K): tip 5b - 10 kom., tip 8b - 2 kom. Ibid.
Godomilje, tum. IV, grob 1 (K): tip 5b - 3 kom., tip 8b - 1 kom. Ibid.
Godomilje, tum. VII: tip 5b - 1 kom., tip 16 - 1 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. V, grob 3 i 4 (K): tip 5b - 4 kom., amorfne - 2 kom. F. Fiala 1895: 553-564.
Gosinja planina, tum. XIII, grob 1-8 (K): amorfne - 3 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. XIV, grob 1 (S): tip 8a - 3 kom., amorfne - 1 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. XIX, grob 1 (K): tip 5b - 1 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. XXIII: tip 5b - 1 kom., tip 11 - 4 kom., tip 43 - 1 kom., amorfne - 16 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. XXXII: tip 5b - 16 kom., tip 8b - 2 kom., tip 127 - 2 kom., amorfne - 3 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. XXXIII (K) (S): tip 5b - 11 kom., amorfne - 21 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. XXXIV: amorfne - 8 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. XXXVI, grob 3 i 4 (K): tip 8a - 2 kom., tip 11 - 1 kom., tip 43 - 2 kom., amorfne - 5 kom. Ibid.
Gosinja planina, tum. XXXVIII, grob 1 (K): tip 120 - 1 kom. Ibid.
Han Glasinac, tum. "b": amorfne - 10 kom. Đ. Stratimirović 1891: 338-349; Ć. Truhelka 1891: 306-315.
Jakšić do, tum. II: tip 5b - 1 kom. F. Fiala 1896a: 429-461.
Laze, tum. XIII (Podlaze, tum. VII): tip 8a - 28 kom., tip 5b - 12 kom., amorfne - 4 kom. Ć. Truhelka 1889: 31; 1889a: 38-41.
Laze, tum. XIV (Podlaze, tum. VII): tip 5b - 3 kom. Ibid.
Okruglo, tum. III, grob 1 (K): tip 11 - 4 kom., tip 127 - 1 kom., amorfne - 4 kom. F. Fiala 1896a: 429-461.
Osovo, tum. I, (K): tip 118a - 1 kom., tip 118b - 1 kom. F. Fiala 1897a: 593.
Previša, tum. CVIII: tip 5b - 8 kom., tip 35b - 1 kom., tip 16 - 1 kom., amorfne - 2 kom. Đ. Stratimirović 1891: 338-349.
Radava, tum. VI: tip 11 - 3 kom., amorfne - 1 kom. Ć. Truhelka 1889: 23-35.
Radava, tum. VIII: tip 43 - 1 kom. Ibid.
Rasovača, amorfne - 1 kom. Ć. Truhelka 1889: 27.
Rusanovići, tum. IV, grob 1 (S): tip 16 - 1 kom. F. Fiala 1892: 437-438.
Rusanovići, tum. IV, grob 3 (K): tip 11 - 1 kom., tip 43 - 1 kom., tip 6b - 1 kom. F. Fiala 1895: 533-538.

- Rusanovići, tum. V: tip 11 - 1 kom. Ibid.
 Rusanovići, tum. VIII, grob 1 (K): amorfne - 1 kom. Ibid.
 Rusanovići, tum. XIV, grob 1-4 (K): tip 8a - 1 kom. F. Fiala 1896a: 426-435.
 Rusanovići, tum. XV (S): tip 5b - 1 kom., tip 8b - 1 kom., tip 11 - 1 kom., amorfne - 24 kom. Ibid.
 Rusanovići, tum. XVIII, grob 1 (S): tip 11 - 1 kom. Ibid.
 Rusanovići, tum. XXI, grob 1 (S): tip 16 - 2 kom. Ibid.
 Rusanovići, tum. XXI, grob 2 (K): tip 8b - 1 kom., amorfne - 2 kom. F. Fiala 1894: 729-743.
 Rusanovići, tum. XXIII: tip 31 - 1 kom. F. Fiala 1895: 533-538.
 Rusanovići, tum. XXXII, grob 1 i 2 (K): tip 37 - 1 kom., tip 31 - 1 kom. Ibid.
 Rusanovići, tum. XXXV, grob 1-8 (K): tip 8b - (fragment) 1 kom. F. Fiala 1894: 729-743.
 Rusanovići, tum. XXXIX, grob 3 (K): tip 8a - 55 kom., tip 5b - 15 kom. Ibid.
 Rusanovići, tum. LIV (K): tip 35b - 2 kom., tip 16 - 2 kom., amorfne - 3 kom., tip 6b - 2 kom. Ibid.
 Rusanovići, tum. LXXXV, grob 1-5 (K): tip 5b - 8 kom., tip 35b - 2 kom., tip 8b - 1 kom., tip 16 - 8 kom., tip 11 - 23 kom., tip 28 - 5 kom., tip 43 - 4 kom., amorfne - 15 kom. Ibid.
 Taline, tum. I, grob 1 i 2 (K) (S): tip 52c - 1 kom., amorfne - 1 kom. F. Fiala 1895: 547-552.
 Taline, tum. IV (S): tip 8b - 1 kom, amorfne - 2 kom. F. Fiala 1893: 745-746.
 Taline, tum. V, grob 1-2 (K): tip 35b - 1 kom., tip 11 - 1 kom., amorfne - 1 kom. Ibid.
 Taline, tum. VII, grob 1 (S): tip 8a - 1 kom., amorfne - 17 kom. F. Fiala 1895: 547-552.
 Taline, tum. XIII: amorfne - 7 kom. Č. Truhelka 1889: 28, 1889a: 29-35.
 Taline, tum. XVI: amorfne - 4 kom. Ibid.
 Taline, tum. XXII, grob 2 (S): tip 35b - 1 kom., amorfne - 2 kom. F. Fiala 1895: 547-552.
 Vrlazje, tum. II, grob 1, 2 (K): tip 37 - 2 kom. F. Fiala 1894: 721-760.
 Vrlazje, tum. III, grob 3 (K): tip 124 - 1 kom., tip 16 - 1 kom. Ibid.
 Vrlazje, tum. V, grob 2-6 (K): tip 16 - 1 kom., amorfne - 2 kom., tip 126 - 1 kom. Ibid.
 Vrlazje, tum. XI, grob 1 (K): tip 124 - 1 kom. Ibid.
 Županovići, tum. III, grob 3 (K): tip 8b - 1 kom. F. Fiala 1897a: 603.

Hronološko - tipološka analiza

	ukupno	% po fazama
1400. - 1300. g. p.n.e.		
Tip 12a: 1 kom. (Rudine u Ivanpolju, tum. I)11		
Ukupno	1	0,02%
1200. - 1100. g. p.n.e.		
Tip 5b: 7 kom. (Osovo, tum. I, grob 1)	7	
Tip 8b: 1 kom. (Osovo, tum. I, grob 1)	1	
Tip 18c: 6 kom. (Crvena lokva, tum. II)	6	
Tip 35b: 1 kom. (Gučevo, tum. IV, grob 2), 1 kom. (Crvena lokva, tum. II)	2	
Amorfne perle: 3 kom. (Osovo, tum. I, grob 1), 1 kom. (Gučevo, tum. IV, grob 2)	4	
Ukupno	20	0,5%
1100. - 1000. g. p.n.e.		
Amorfne: 1 kom. (Borovsko, tum. II, grob 1-3)	1	
Ukupno	1	0,02%
1000. - 800. g. p.n.e.		
Tip 37: 1 kom. (Vrlazje, tum. IV, grob 2)	1	
Ukupno	1	0,02%
800. - 725. g. p.n.e.		
Amorfne: 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. III)	1	
Ukupno	1	0,02%
725. - 625. g. p.n.e.		
Tip 5b: 51 kom. (Ilijak, tum. II, grob 1), 5 kom. (Ilijak, tum. II), 321 kom. (Ilijak, tum. III, grob 2), 1 kom. (Ilijak, tum. IV, grob 2), 2 kom. (Kovačev do, tum.		

	XII, grob 1), 307 kom. (Podilijak, tum. B, grob 2), 405 kom. (Podilijak, tum. B, grob 5b), 301 kom. (Podilijak, tum. B, grob 6a)	1393	
Tip 8a:	52 kom. (Ilijak, tum. II, grob 1), 97 kom. (Podilijak, tum. A, grob 4), 1 kom. (Rusanovići, tum. XXV, grob 1)	150	
Tip 9:	51 kom. (Ilijak, tum. II, grob 1)	51	
Tip 11:	1 kom. (Ilijak, tum. XV, grob 2)	1	
Tip 28:	1 kom. (Ilijak, tum. XV, grob 2)	1	
Tip 35b:	42 kom. (Ilijak, tum. IV, grob 2), 1 kom. (Podilijak, tum. A, grob 4)	43	
Tip 43:	1 kom. (Ilijak, tum. XV, grob 2), 1 kom. (Ilijak, tum. I, grob 1)	2	
Amorfne:	2 kom. (Gosinja planina, tum. XXV, grob 3), 4 kom. (Ilijak, tum. XV, grob 2), 1 kom. (Kovačev do, tum. VI, grob 1)	7	
Ukupno	1648	37,3%

725. - 500. g. p.n.e.

Tip 5b:	12 kom. (Kovačev do, tum. XI, grob 1), 11 kom. (Križevac, tum. II, grob 3), 7 kom. (Križevac, tum. III, grob 4), 5 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. I, grob 2), 1 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1)	36	
Tip 6b:	1 kom. (Sokolačko polje, tum. VI), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. I, grob 2)	2	
Tip 8b:	1 kom. (Križevac, tum. II, grob 3), 5 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1)	6	
Tip 11:	1 kom. (Križevac, tum. III, grob 4), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XI), 14 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1)	16	
Tip 16:	4 kom. (Križevac, tum. III, grob 4), 3 kom. (Sokolačko polje, tum. IV), 6 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1)	13	
Tip 18d:	2 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1)	2	
Tip 28:	1 kom. (Kovačev do, tum. XI, grob 1), 1 kom. (Sokolačko polje, tum. II)	2	
Tip 31:	3 kom. (Sokolačko polje, tum. I, grob 1), 1 kom. (Sokolačko polje, tum. II), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. X, grob 3)	5	
Tip 34:	1 kom. (Križevac, tum. II, grob 3)	1	
Tip 35b:	3 kom. (Križevac, tum. II, grob 3), 1 kom. (Sokolačko polje, tum. II)	4	
Tip 37:	1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. VIII, grob 2, prostor I)	1	
Tip 43:	1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. IV, grob 1)	1	
Tip 52d:	1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XIV, grob 1)	1	
Amorfne:	3 kom. (Križevac, tum. II, grob 3), 4 kom. (Sokolačko polje, tum. IV), 4 kom. (Sokolačko polje, tum. V, grob 1-2), 1 kom. (Sokolačko polje, tum. VI), 2 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. VIII, grob 2, prostor I), 3 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XIV, grob 1), 6 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1)	23	
Ukupno	113	2,5%

625. - 500. g. p.n.e.

Tip 5b:	1 kom. (Borovsko, tum. XII, grob 1-3), 1 kom. (Brankovići, tum. IV, grob 4),
---------	--

- 236 kom. (Brezje, tum. I, grob 2), 4 kom.
 (Čitluci, tum. I, grob 5), 62 kom.
 (Gosinja planina, tum. XXXVII, grob 1),
 2 kom. (Hrastovača, tum. I, grob 1),
 162 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1),
 1 kom. (Podgradac, tum. I), 10 kom.
 (Vrlazje, tum. VII, grob 1), 1 kom.
 (Zagrađe, tum. V, grob 1) 493
- Tip 6b: 1 kom. (Hrastovača, tum. XII,
 grob 2, 1 kom. (Vrlazje, tum. VII, grob 1),
 5 kom. (Podgradac, tum. I). 7
- Tip 8a: 3 kom. (Borovsko, tum. VIII), 236 kom.
 (Brezje, tum. I, grob 2), 1 kom.
 (Duboki do, tum. III, grob 1-3), 1 kom.
 (Duboki do, tum. XXII), 4 kom.
 (Gosinja planina, tum. XXXV) 245
- Tip 8b: 2 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3),
 1 kom. (Čitluci, tum. I, grob 5), 2 kom.
 (Gosinja planina, tum. XXXVII, grob 1),
 1 kom. (Hrastovača, tum. VI, grob 1),
 5 kom. (Podgradac, tum. I),
 1 kom. (Zagrađe, tum. III) 12
- Tip 11: 1 kom. (Borovsko, tum. XII, grob 1-3),
 1 kom. (Brankovići, tum. IV, grob 7),
 1 kom. (Čitluci, tum. I, grob 5), 19 kom.
 (Podgradac, tum. I), 1 kom.
 (Razdolje, tum. VI, grob 1) 23
- Tip 16: 1 kom. (Borovsko, tum. VIII), 5 kom.
 (Gosinja planina, tum. XXXVII, grob 1),
 2 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1),
 1 kom. (Vrlazje, tum. VII, grob 1) 9
- Tip 17: 8 kom. (Čitluci, tum. I, grob 5), 1 kom.
 (Ilijak, tum. XXII, grob 1) 9
- Tip 18e: 3 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1) 3
- Tip 28: 1 kom. (Hrastovača, tum. III, grob 1), 1 kom.
 (Hrastovača, tum. VI, grob 1),
 3 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1) 5
- Tip 31: 1 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1) 1
- Tip 35b: 1 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3),
 1 kom. (Brankovići, tum. XII, grob 1),
 1 kom. (Brankovići, tum. XII, grob 4),
 1 kom. (Duboki do, tum. III, grob 1-3), 7 kom.
 (Ilijak, tum. XXII, grob 1) 11
- Tip 37: 1 kom. (Borovsko, tum. VIII), 1 kom. (Brankovići,
 tum. II, grob 3), 1 kom. (Brankovići, tum. IV),
 1 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3),
 1 kom. (Hrastovača, tum. I, grob 1),
 1 kom. (Hrastovača, tum. VII, grob 1),
 1 kom. (Podgradac, tum. I) 7
- Tip 43: 1 kom. (Brankovići, tum. IV, grob 1),
 1 kom. (Crvena lokva, tum. VII) 2
- Tip 47c: 1 kom. (Crvena lokva, tum. VII), 1 kom.
 (Čitluci, tum. IV, grob 1-7) 2
- Tip 47e: 1 kom. (Borovsko, tum. III, grob 1),
 1 kom. (Hrastovača, tum. I, grob 1) 2
- Tip 52c: 1 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3) 1
- Tip 52d: 2 kom. (Vrlazje, tum. VII, grob 1) 2
- Tip 127: 2 kom. (Borovsko, tum. VIII), 2 kom.
 (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3),
 1 kom. (Hrastovača, tum. I, grob 1),
 1 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1) 6
- Tip 136: 1 kom. (Brankovići, tum. V, 1,2,3) 1

Amorfne: 5 kom. (Borovsko, tum. XII, grob 1-3),		
1 kom. (Brankovići, tum. II, grob 6),		
13 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3),		
1 kom. (Brankovići, tum. XII, grob 4),		
2 kom. (Brankovići, tum. XVI, grob 1),		
28 kom. (Crvena lokva, tum. VII), 12 kom.		
(Čitluci, tum. I, grob 5), 8 kom. (Čitluci, tum.		
IV, grob 1-7), 1 kom. (Duboki do, tum.		
III, grob 1-3), 1 kom. (Duboki do, tum. XVI,		
grob 1), 4 kom. (Duboki do, tum. XXIII),		
2 kom. (Gosinja planina, tum. XXXV),		
11 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVII,		
grob 1), 6 kom. (Hrastovača, tum. I,		
grob 3), 3 kom. (Hrastovača, tum. VI,		
grob 1), 6 kom. (Hrastovača, tum. XVII,		
grob 1-4), 1 kom. (Hrastovača, tum. XVIII,		
grob 1-5), 15 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1),		
2 kom. (Osovo, tum. II, grob 4), 12 kom.		
(Podgradac, tum. I), 1 kom.		
(Podgradac, tum. III), 24 kom.		
(Vrlazje, tum. VII, grob 1), 2 kom.		
(Zagrađe, tum. III), 1 kom.		
(Zagrađe, tum. V, grob 1)	162	
Ukupno	1003	22,7%

625. - 350. g. p.n.e.

Tip 5b: 1 kom. (Vitanj, tum. VI, grob 1)	1	
Tip 6b: 1 kom. (Mehagin do, tum. LIV)	1	
Tip 8a: 201 kom. (Čitluci, tum. I, grob 4), 3 kom.		
(Potpećine, tum. XV, grob 2 i 3)	204	
Tip 8b: 1 kom. (Mehagin do, tum. L), 1 kom.		
(Vitanj, tum. III, grob 1)	2	
Tip 11: 1 kom. (Potpećine, tum. I), 2 kom.		
(Potpećine, tum. XII, grob 3), 1 kom.		
(Vražići, tum. VII, grob 4)	4	
Tip 16: 1 kom. (Mehagin do, tum. LIV), 1 kom.		
(Potpećine, tum. XII, grob 3), 1 kom.		
(Potpećine, tum. XXIV, grob 1)	3	
Tip 18d: 1 kom. (Potpećine, tum. III),		
1 kom. (Potpećine, tum. XII, grob 1)	2	
Tip 28: 1 kom. (Mehagin do, tum. L)	1	
Tip 31: 1 kom. (Mehagin do, tum. LIV)	1	
Tip 35c: 1 kom. (Mehagin do, tum. L)	1	
Tip 125: 1 kom. (Vitanj, tum. III, grob 1)	1	
Amorfne: 1 kom. (Mehagin do, tum. L), 1 kom.		
(Mehagin do, tum. LIV), 5 kom.		
(Potpećine, tum. I), 1 kom. (Potpećine,		
tum. III), 2 kom. (Potpećine, tum. XII,		
grob 3), 2 kom. (Potpećine, tum. XXIV,		
grob 1), 4 kom. (Vitanj, tum. III, grob 1),		
2 kom. (Vražići, tum. VII, grob 4)	18	
Ukupno	239	5,4%

550. - 500. g. p.n.e.

Tip 5b: 14 kom. (Sjeverско, tum. VII, grob 1-2), 6 kom.		
(Šarenčeve vrtache, tum. XII, grob 2)	20	
Tip 6b: 26 kom. (Sjeverско, tum. VII, grob 1-2)	26	
Tip 8a: 30 kom. (Gosinja planina, tum. XXI, grob 1-2),		
4 kom. (Sjeverско, tum. VII, grob 1-2)	34	
Tip 8b: 1 kom. (Arareva gromila, grob 1), 2 kom.		
(Potpećine, tum. XVIII, grob 1-4),		
18 kom. (Sjeverско, tum. VII, grob 1-2)	21	

Tip 11: 82 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 2 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2), 1 kom. (Zagrađe, tum. III, grob 2)	86
Tip 13: 9 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	9
Tip 16: 2 kom. (Potpećine, tum. XVIII, grob 1-4), 10 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5)	13
Tip 17: 1 kom. (Vražići, tum. X, grob 1), 3 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	4
Tip 18c: 1 kom. (Gosinja planina, tum. XXI, grob 1 i 2)	1
Tip 18e: 4 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	4
Tip 23b: 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	1
Tip 28: 2 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2)	2
Tip 29: 4 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	4
Tip 35a: 3 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	3
Tip 37: 1 kom. (Arareva gromila, grob 1), 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	2
Tip 43: 1 kom. (Arareva gromila, grob 1), 5 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2)	8
Tip 47c: 1 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5), 2 kom. (Zagrađe, tum. III, grob 2)	3
Tip 47d: 1 kom. (Potpećine, tum. XVIII, grob 1-4), 9 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5), 1 kom. (Zagrađe, tum. III, grob 2)	12
Tip 47e: 3 kom. (Arareva gromila, grob 1), 1 kom. (Gosinja planina, tum. XXI, grob 1 i 2), 2 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2), 1 kom. (Vražići, tum. X, grob 1)	7
Tip 48b: 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	1
Tip 52a: 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2)	1
Tip 52c: 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	1
Tip 52d: 1 kom. (Zagrađe, tum. III, grob 2), 12 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2)	13
Tip 54: 2 kom. (Zagrađe, tum. III, grob 2)	2
Tip 57: 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	1
Tip 111: 3 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	3
Tip 125: 4 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	4
Tip 139: 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	1
Amorfne: 3 kom. (Arareva gromila, grob 1), 16 kom. (Gosinja planina, tum. XXI, grob 1 i 2), 13 kom. (Potpećine, tum. XVIII, grob 1-4), 122 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 13 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5), 41 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2), 15 kom. (Zagrađe, tum. III, grob 2)	223
Ukupno	510 11,5%

500. - 350. g. p.n.e.

Tip 5b: 2 kom. (Osovo, tum. I, grob 4), 1 kom. (Potpećine, tum. II, grob 1), 2 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1)	5
Tip 8a: 2 kom. (Osovo, tum. I, grob 4), 1 kom. (Potpećine, tum. II, grob 1)	3
Tip 8b: 1 kom. (Osovo, tum. I, grob 4), 1 kom. (Osovo, tum. III, grob 8), 1 kom. (Potpećine, tum. II, grob 1), 1 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1)	4

Tip 11: 6 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1)	6	
Tip 16: 2 kom. (Potpećine, tum. II, grob 1), 1 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1)	3	
Tip 28: 1 kom. (Potpećine, tum. II, grob 1), 1 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1)	2	
Tip 35b: 1 kom. (Osovo, tum. I, grob 4)	1	
Tip 47d: 1 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1)	1	
Tip 118a: 1 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1)	1	
Amorfne: 1 kom. (Brankovići, tum. III, grob 1), 1 kom. (Miletine, tum. I, grob 4), 6 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1), 2 kom. (Potpećine, tum. IX)	10	
Ukupno	36	0,8%

350. - 300. g. p.n.e.

Tip 5b: 4 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane)	4	
Tip 8a: 6 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane)	6	
Tip 8b: 1 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane)	1	
Tip 16: 6 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane)	6	
Tip 37: 1 kom. (Čitluci, tum. I), 1 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane)	2	
Ukupno	19	0,4%

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 5b: 7 kom. (Osovo, tum. I, grob 1), 51 kom. (Ilijak, tum. II, grob 1), 5 kom. (Ilijak, tum. II), 321 kom. (Ilijak, tum. IV, grob 2), 2 kom. (Kovačev do, tum. XII, grob 1), 307 kom. (Podilijak, tum. B, grob 5b), 301 kom. (Podilijak, tum. B, grob 6a), 12 kom. (Kovačev do, tum. XI, grob 1), 11 kom. (Križevac, tum. II, grob 3), 7 kom. (Križevac, tum. III, grob 4), 5 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. I, grob 2), 1 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1), 1 kom. (Borovsko, tum. XII, grob 1-3), 1 kom. (Brankovići, tum. IV, grob 4), 236 kom. (Brezje, tum. I, grob 2), 4 kom. (Čitluci, tum. I, grob 5), 62 kom. (Gosinja planina, tum. XXXV), 13 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVII, grob 1), 2 kom. (Hrastovača, tum. I, grob 1), 162 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1), 1 kom. (Podgradac, tum. I), 10 kom. (Vrlazje, tum. VII, grob 1), 1 kom. (Zagrade, tum. V, grob 1), 1 kom. (Vitanj, tum. VI, grob 1), 14 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 6 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2), 2 kom. (Osovo, tum. I, grob 4), 1 kom. (Potpećine, tum. II, grob 1), 2 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1), 4 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane), 4 kom. (Crvena lokva, tum. IX), 10 kom. (Godomilje, tum. III, grob 1), 3 kom. (Godomilje, tum. IV, grob 1), 1 kom.		

- (Godomilje, tum. VII), 4 kom. (Gosinja planina, tum. V, grob 3 i 4), 1 kom. (Gosinja planina, tum. XIX, grob 1), 1 kom. (Gosinja planina, tum. XXIII), 16 kom. (Gosinja planina, tum. XXXI), 11 kom. (Gosinja planina, tum. XXXII), 1 kom. (Jakšin do, tum. II), 12 kom. (Laze, tum. XIII, Podlaze, tum. VII), 3 kom. (Laze, tum. XIV, Podlaze, tum. VII), 8 kom. (Previja, tum. CVIII), 1 kom. (Rusanovići, tum. XV), 15 kom. (Rusanovići, tum. XLIX), 8 kom. (Rusanovići, tum. LXXXV) 2058 46,5%
- Tip 6b: 1 kom. (Sokolačko polje, tum. VI), 1 kom. (Šarenčeve vrtache, tum. I, grob 2), 1 kom. (Hrastovača, tum. XII, grob 2), 1 kom. (Vrlazje, tum. VII, grob 1), 5 kom. (Podgradac, tum. I), 1 kom. (Mehagin do, tum. LIV), 26 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Rusanovići, tum. IV, grob 3), 2 kom. (Rusanovići, tum. LIV) 39 0,9%
- Tip 8a: 52 kom. (Ilijak, tum. II, grob 1), 97 kom. (Podilijak, tum. A, grob 4), 1 kom. (Rusanovići, tum. XXV, grob 1), 3 kom. (Borovsko, tum. VIII), 236 kom. (Brezje, tum. I, grob 2), 1 kom. (Duboki do, tum. III, grob 1-3), 1 kom. (Duboki do, tum. XXII), 4 kom. (Gosinja planina, tum. XXXV), 201 kom. (Čitluci, tum. I, grob 4), 3 kom. (Potpećine, tum. XV, grob 2 i 3), 30 kom. (Gosinja planina, tum. XXI, grob 1-2), 4 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 2 kom. (Osovo, tum. I, grob 4), 1 kom. (Potpećine, tum. II, grob 1), 6 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane), 139 kom. (Bendino brdo, tum. II), 188 kom. (Bandino brdo, tum. III), 3 kom. (Gosinja planina, tum. XIV, grob 1), 2 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVI, grob 3 i 4), 28 kom. (Laze, tum. XIII, Podlaze, tum. VII), 1 kom. (Rusanovići, tum. XIV, grob 1-4), 55 kom. (Rusanovići, tum. XXXIX, grob 3), 1 kom. (Taline, tum. VII, grob 1) 1059 23,9%
- Tip 8b: 1 kom. (Osovo, tum. I, grob 1), 1 kom. (Križevac, tum. II, grob 3), 5 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1), 2 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3), 1 kom. (Čitluci, tum. I, grob 5), 2 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVII, grob 1), 1 kom. (Hrastovača, tum. VI, grob 1), 5 kom. (Podgradac, tum. I), 1 kom. (Zagrade, tum. III), 1 kom. (Mehagin do, tum. L), 1 kom. (Vitanj, tum. III, grob 1), 1 kom. (Arareva gromila, grob 1), 2 kom. (Potpećine, tum. XVIII, grob 1-4), 18 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Osovo, tum. I, grob 4), 1 kom. (Osovo, tum. III, grob 8), 1 kom. (Potpećine, tum. II, grob 1), 1 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1), 1 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane), 1 kom. (Gazivoda, tum. I), 1 kom. (Godomilje, tum. II), 2 kom. (Godomilje, tum. III,

	grob 1), 1 kom. (Godomilje, tum. IV,		
	grob 1), 2 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVII),		
	1 kom. (Rusanovići, tum. XV), 1 kom.		
	(Rusanovići, tum. XXII, grob 2), 1 kom.		
	(Rusanovići, tum. XXXV, grob 1-8), 1 kom.		
	(Rusanovići, tum. LXXXV, grob 1-5), 1 kom.		
	(Taline, tum. IV), 1 kom. (Županovići,		
	tum. III, grob 3)	60	1,4%
Tip 9:	51 kom. (Ilijak, tum. II, grob 1)	51	1,1%
Tip 11:	1 kom. (Ilijak, tum. XV, grob 2), 1 kom.		
	(Križevac, tum. III, grob 4), 1 kom.		
	(Šarenčeve vrtače, tum. XI), 14 kom.		
	(Štrpci, tum. IV, grob 1), 1 kom.		
	(Borovsko, tum. XII, grob 1-3), 1 kom.		
	(Brankovići, tum. IV, grob 7), 1 kom. (Čitluci,		
	tum. I, grob 5), 19 kom. (Podgradac, tum. I),		
	1 kom. (Razdolje, tum. VI, grob 1), 1 kom.		
	(Potpećine, tum. XII, grob 3), 1 kom. (Vražići,		
	tum. VII, grob 4), 82 kom. (Sjeversko, tum. VII,		
	grob 1-2), 2 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5),		
	1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2),		
	1 kom. (Zagrađe, tum. III, grob 2), 6 kom.		
	(Potpećine, tum. IV, grob 1), 2 kom.		
	(Crvena lokva, tum. IX), 1 kom. (Crvena lokva,		
	tum. X), 4 kom. (Gosinja planina, tum. XXIII),		
	1 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVI,		
	grob 3 i 4), 1 kom. (Rusanovići, tum. IV,		
	grob 3), 1 kom. (Rusanovići, tum. V),		
	1 kom. (Rusanovići, tum. XV), 1 kom.		
	(Rusanovići, tum. XVIII, grob 1),		
	23 kom. (Rusanovići, tum. LXXXV, grob 1-5),		
	1 kom. (Taline, tum. V, grob 1-2), 4 kom.		
	(Okruglo, tum. III, grob 1),		
	3 kom. (Rađava, tum. VI)	179	4%
Tip 12a:	1 kom. (Rudine u Ivanpolju, tum. I)	1	0,02%
Tip 13:	9 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	9	0,2%
Tip 16:	4 kom. (Križevac, tum. III, grob 4), 3 kom.		
	(Sokolačko polje, tum. IV), 6 kom. (Štrpci,		
	tum. IV, grob 1), 1 kom. (Borovsko, tum. VIII),		
	5 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVII,		
	grob 1), 2 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1),		
	1 kom. (Vrlazje, tum. VII, grob 1), 1 kom.		
	(Mehagin do, tum. LIV), 1 kom. (Potpećine,		
	tum. XII, grob 3), 1 kom. (Potpećine,		
	tum. XXIV, grob 1), 2 kom. (Potpećine,		
	tum. XVIII, grob 1-4), 10 kom. (Sjeversko,		
	tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Sokolac,		
	tum. C, grob 4-5), 2 kom. (Potpećine,		
	tum. II, grob 1), 1 kom. (Potpećine, tum. IV,		
	grob 1), 6 kom. (Rudine kod Rusanovića,		
	tum. III, I ili II grupa sahrane), 1 kom.		
	(Godomilje, tum. VII), 1 kom. (Previja,		
	tum. CVIII), 1 kom. (Rusanovići, tum. IV,		
	grob 1), 2 kom. (Rusanovići, tum. XXI,		
	grob 1), 2 kom. (Rusanovići, tum. LIV),		
	8 kom. (Rusanovići, tum. LXXXV,		
	grob 1-5), 1 kom. (Vrlazje, tum. III, grob 3),		
	1 kom. (Vrlazje, tum. V, grob 2-6)	64	1,4%
Tip 17:	8 kom. (Čitluci, tum. I, grob 5), 1 kom. (Ilijak,		
	tum. XXII, grob 1), 1 kom. (Vražići,		
	tum. X, grob 1), 3 kom.		
	(Sjeversko, tum. VII, grob 1-2)	13	0,3%

Tip 18c: 6 kom. (Crvena lokva, tum. II), 1 kom. (Gosinja planina, tum. XXI, grob 1 i 2) 7	0,2%
Tip 18d: 2 kom. (Štrpci, tum. IV, grob 1), 1 kom. (Potpečine, tum. III), 1 kom. (Potpečine, tum. XII, grob 1) 4	0,09%
Tip 18e: 3 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1), 4 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 7	0,2%
Tip 23b: 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 1	0,02%
Tip 28: 1 kom. (Ilijak, tum. XV, grob 2), 1 kom. (Kovačev do, tum. XI, grob 1), 1 kom. (Sokolačko polje, tum. II), 1 kom. (Hrastovača, tum. III, grob 1), 1 kom. (Hrastovača, tum. VI, grob 1), 3 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1), 1 kom. (Mehagin do, tum. L), 2 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2), 1 kom. (Potpečine, tum. II, grob 1), 1 kom. (Potpečine, tum. IV, grob 1), 5 kom. (Rusanovići, tum. LXXXV, grob 1-5) 18	0,4%
Tip 29: 4 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 4	0,09%
Tip 31: 3 kom. (Sokolačko polje, tum. I, grob 1), 1 kom. (Sokolačko polje, tum. II), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. X, grob 3), 1 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1), 1 kom. (Mehagin do, tum. LIV), 1 kom. (Rusanovići, tum. XXXII), 1 kom. (Rusanovići, tum. XXXII, grob 1-2), 9	0,2%
Tip 34: 1 kom. (Križevac, tum. II, grob 3) 1	0,02%
Tip 35a: 3 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 3	0,06%
Tip 35b: 1 kom. (Gučevo, tum. IV, grob 2), 1 kom. (Crvena lokva, tum. II), 42 kom. (Ilijak, tum. IV, grob 2), 1 kom. (Podilijak, tum. A, grob 4), 3 kom. (Križevac, tum. II, grob 3), 1 kom. (Sokolačko polje, tum. II), 1 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3), 1 kom. (Brankovići, tum. XII, grob 1), 1 kom. (Brankovići, tum. XII, grob 4), 1 kom. (Duboki do, tum. III, grob 1-3), 7 kom. (Ilijak, tum. XXII, grob 1), 1 kom. (Osovo, tum. I, grob 4), 1 kom. (Previja, tum. CVIII), 2 kom. (Rusanovići, tum. LIV), 2 kom. (Rusanovići, tum. LXXXV, grob 1-5), 1 kom. (Taline, tum. V, grob 1-2), 1 kom. (Taline, tum. XXII, grob 2) 68	1,5%
Tip 35c: 1 kom. (Mehagin do, tum. L) 1	0,02%
Tip 37: 1 kom. (Vrlazje, tum. IV, grob 2), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. VIII, grob 2, prostor L), 1 kom. (Borovsko, tum. VIII, 1 kom. (Brankovići, tum. II, grob 3), 1 kom. (Brankovići, tum. IV), 1 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3), 1 kom. (Hrastovača, tum. I, grob 1), 1 kom. (Hrastovača, tum. VII, grob 1), 1 kom. (Podgradac, tum. I), 1 kom. (Arareva gromila, grob 1), 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Čitluci, tum. I), 1 kom. (Rudine kod Rusanovića, tum. III, I ili II grupa sahrane), 1 kom. (Rusanovići, tum. XXXII, grob 1 i 2), 2 kom. (Vrlazje, tum. II, grob 1, 2) 16	0,4%
Tip 43: 1 kom. (Ilijak, tum. XV, grob 2), 1 kom. (Ilijak, tum. I, grob 1), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. IV, grob 1), 1 kom. (Brankovići, tum. IV, grob 1), 1 kom. (Crvena lokva, tum. VII),	

	1 kom. (Arareva gromila, grob 1), 5 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5), 1 kom. (Šarčeve vrtače, tum. XII, grob 2), 1 kom. (Crvena lokva, tum. VIII), 1 kom. (Gosinja planina, tum. XXIII), 2 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVI, grob 3-4), 1 kom. (Radava, tum. VIII), 1 kom. (Rusanovići, tum. IV, grob 3), 4 kom. (Rusanovići, tum. LXXXV, grob 1-5) 23 0,5%	
Tip 47c:	1 kom. (Crvena lokva, tum. VII), 1 kom. (Čitluci, tum. IV, grob 1-7), 1 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5), 2 kom. (Zagrade, tum. IΠ, grob 2) 5 0,1%	
Tip 47e:	1 kom. (Borovsko, tum. III, grob 1), 1 kom. (Hrastovača, tum. I, grob 1), 3 kom. (Arareva gromila, grob 1), 1 kom. (Gosinja planina, tum. XXI, grob 1 i 2), 2 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2), 1 kom. (Vražići, tum. X, grob 1) 9 0,2%	
Tip 47d:	1 kom. (Potpećine, tum. XVIII, grob 1-4), 9 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Sokolac, tum. C, grob 4-5), 1 kom. (Zagrade, tum. III, grob 2), 1 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1) 13 0,3%	
Tip 48b:	1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 1 0,02%	
Tip 52a:	1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2) 1 0,02%	
Tip 52c:	1 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3), 1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2), 1 kom. (Taline, tum. I, grob 1 i 2) 3 0,06%	
Tip 52d:	1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XIV, grob 1), 2 kom. (Vrlazje, tum. VII, grob 1), 1 kom. (Zagrade, tum. III, grob 2), 12 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. XII, grob 2) 16 0,4%	
Tip 54:	2 kom. (Zagrade, tum. III, grob 2) 2 0,04%	
Tip 57:	1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 1 0,02%	
Tip 111:	3 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 3 0,06%	
Tip 118a:	1 kom. (Osovo, tum. I), 1 kom. (Potpećine, tum. IV, grob 1) 2 0,04%	
Tip 118b:	1 kom. (Osovo, tum. I) 1 0,02%	
Tip 120:	1 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVIII, grob 1) 1 0,02%	
Tip 124:	1 kom. (Vrlazje, tum. III, grob 3), 1 kom. (Vrlazje, tum. IX, grob 1) 2 0,04%	
Tip 125:	1 kom. (Vitanj, tum. III, grob 1), 4 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 5 0,1%	
Tip 126:	1 kom. (Vrlazje, tum. V, grob 2-6) 1 0,02%	
Tip 127:	2 kom. (Borovsko, tum. VIII), 2 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3), 1 kom. (Hrastovača, tum. I, grob 1), 1 kom. (Ilijak, tum. XXI, grob 1), 3 kom. (Crvena lokva, tum. IX), 2 kom. (Gosinja planina, tum. XXXI), 1 kom. (Okruglo, tum. III, grob 1) 12 0,3%	
Tip 136:	1 kom. (Brankovići, tum. V, grob 1, 2, 3) 1 0,02%	
Tip 139:	1 kom. (Sjeversko, tum. VII, grob 1-2) 1 0,02%	
Amorfne:	3 kom. (Osovo, tum. I, grob 1), 1 kom. (Gučevo, tum. IV, grob 2), 1 kom. (Borovsko, tum. II, grob 1-3), 1 kom. (Šarenčeve vrtače, tum. III), 2 kom. (Gosinja planina, tum. XXV, grob 3), 4 kom. (Ilijak, tum. XV, grob 2), 1 kom. (Kovačev do, tum. VI, grob 1), 3 kom.	

(Križevac, tum. II, grob 3), 4 kom.
 (Sokolačko polje, tum. IV), 4 kom.
 (Sokolačko polje, tum. V, grob 1-2),
 1 kom. (Sokolačko polje, tum. VI), 2 kom.
 (Šarenčeve vrtače, tum. VIII, grob 2,
 prostor L), 3 kom. (Šarenčeve vrtače,
 tum. XIV, grob 1), 6 kom. (Štrpci, tum.
 IV, grob 1), 5 kom. (Borovsko, tum. XII,
 grob 1-3), 1 kom. (Brankovići, tum. II,
 grob 6), 13 kom. (Brankovići, tum. V,
 grob 1, 2, 3), 1 kom. (Brankovići, tum. XII,
 grob 4), 2 kom. (Brankovići, tum. XVI, grob 1),
 28 kom. (Crvena lokva, tum. VII), 12 kom.
 (Čitluci, tum. I, grob 5), 8 kom. (Čitluci,
 tum. IV, grob 1-7), 1 kom. (Duboki do,
 tum. III, grob 1-3), 1 kom. (Duboki do,
 tum. XVI, grob 1), 4 kom. (Duboki do,
 tum. XXIII), 2 kom. (Gosinja planina,
 tum. XXXV), 11 kom. (Gosinja planina,
 tum. XXXVII, grob 1), 6 kom. (Hrastovača,
 tum. I, grob 3), 3 kom. (Hrastovača,
 tum. VI, grob 1), 6 kom. (Hrastovača,
 tum. XVII, grob 1-4), 1 kom. (Hrastovača,
 tum. XVIII, grob 1-5), 15 kom. (Ilijak,
 tum. XXI, grob 1), 2 kom. (Osovo,
 tum. II, grob 4), 12 kom. (Podgradac, tum. I),
 1 kom. (Podgradac, tum. III), 24 kom.
 (Vrlazje, tum. VII, grob 1), 2 kom. (Zagrađe,
 tum. III), 1 kom. (Zagrađe, tum. V, grob 1),
 1 kom. (Mehagin do, tum. L), 1 kom.
 (Mehagin do, tum. LIV), 5 kom. (Potpećine,
 tum. I), 1 kom. (Potpećine, tum. III), 2 kom.
 (Potpećine, tum. XII, grob 3), 2 kom.
 (Potpećine, tum. XXIV, grob 1), 4 kom.
 (Vitanj, tum. III, grob 1), 2 kom. (Vražići,
 tum. VII, grob 4), 3 kom. (Arareva gromila,
 grob 1), 16 kom. (Gosinja planina, tum. XXI,
 grob 1 i 2), 13 kom. (Potpećine, tum. XVIII,
 grob 1-4), 122 kom. (Sjeversko, tum. VII,
 grob 1-2), 13 kom. (Sokolac, tum. C,
 grob 4-5), 41 kom. (Šarenčeve vrtače,
 tum. XII, grob 2), 15 kom. (Zagrađe, tum. III,
 grob 2), 1 kom. (Brankovići, tum. III, grob 1),
 1 kom. (Miletine, tum. I, grob 4), 6 kom.
 (Potpećine, tum. IV, grob 1), 2 kom. (Potpećine,
 tum. IX), 16 kom. (Brezje, tum. III, grob 1),
 5 kom. (Crvena lokva, tum. IX), 11 kom.
 (Crvena lokva, tum. CI), 4 kom. (Čavarine,
 tum. II, grob 1-4), 1 kom. (Glasinačko polje -
 Crkvina, tum. IV), 2 kom. (Gosinja planina,
 tum. V, grob 3 i 4), 3 kom. (Gosinja planina,
 tum. XIII, grob 1-8), 1 kom. (Gosinja planina,
 tum. XIV, grob 1), 16 kom. (Gosinja planina,
 tum. XXI), 3 kom. (Gosinja planina, tum. XXXII),
 21 kom. (Gosinja planina, tum. XXXIII),
 8 kom. (Gosinja planina, tum. XXXIV),
 5 kom. (Gosinja planina, tum. XXXVI,
 grob 3 i 4), 10 kom. (Han Glasinac, tum. "b"),
 4 kom. (Laze, tum. XIII, Podlaze, tum. VII),
 4 kom. (Okruglo, tum. III, grob 1), 2 kom.
 (Previja, tum. CVIII), 1 kom. (Radava,
 tum. VI), 1 kom. (Rasovača), 1 kom.

(Rusanovići, tum. VIII, grob 1), 24 kom.		
(Rusanovići, tum. XV), 2 kom. (Rusanovići, tum. XXII, grob 2), 3 kom. (Rusanovići, tum. LIV), 15 kom. (Rusanovići, tum. LXXXV, grob 1-5), 1 kom.		
(Taline, tum. I, grob 1 i 2), 2 kom.		
(Taline, tum. IV), 1 kom. (Taline, tum. V, grob 1-2), 17 kom. (Taline, tum. VII, grob 1), 7 kom. (Taline, tum. XIII), 4 kom. (Taline, tum. XVI), 2 kom. (Taline, tum. XXII, grob 2), 2 kom. (Vrlazje, tum. V, grob 2-6)	648	14,6%
Ukupno	4423	

Statistička analiza i komentar

Na području Glasinca istraženo je preko 1000 praistorijskih humki. U periodu od 1880. do 1957., po rečima B. Čovića iskopana su 1203 tumula, ali bi trebalo voditi računa o tome da je izvestan broj istraženih humki (oko 10%) recentan. Ukoliko se u obzir uzmu i humke istražene posle 1957, može se kao okviran prihvatiti broj od 1000 istraženih humki. (B. Čović 1963: 42) Tačan broj grobova još je teže utvrditi. B. Čović je prilikom analize pogrebnih običaja, odbacujući humke bez priloga, one gde podaci nisu dovoljni za hronološku determinaciju, kao i one bez ikakvih podataka, došao do broja od 427 humki sa 722 groba pogodna za naučnu analizu. (B. Čović 1963: 42) Ukoliko se ovaj broj uporedi sa ukupnim brojem grobova sa ćilibarom, pronađenim na Glasincu (228 grobova), primetno je da je ćilibar pronađen u visokom

procentu grobova (31,6%). Ovaj broj, verovatno, ukazuje na moguć odnos grobova sa ćilibarom i onih bez njega, na glasinačkom području, ali nije sasvim tačan, pošto je analiza grobova sa ćilibarom obuhvatila i neke grobove koji nisu ušli u Čovićev broj od 722 groba, pa bi procenat grobova sa ćilibarom bio nešto manji. S druge strane, trebalo bi voditi računa i o tome da je dobar deo ćilibara izgubljen, ili neobjavljen, ili se ne može tačno odrediti iz kog je groba. U statističkoj analizi ćilibara takvi nalazi, gde je poznat samo tumul ili lokalitet, tretirani su kao jedan grob, iako možda potiču iz više grobova. Tačan broj grobova sa ćilibarom takode bi trebalo shvatiti uslovno, ali kao broj koji se prilikom analize najviše približava istini. Ovaj broj grobova, ipak, pruža znatne mogućnosti za statističku analizu:

vreme	broj grobova sa ćilibarom i % (skeletni grobovi - K, spaljeni - S)				bez podataka		ukupno	%
	K	%	S	%		%		
1400. - 1300. g. p.n.e.	1	0,4%					1	0,4%
1200. - 1100. g. p.n.e.	1	0,4%	2	0,9%			3	1,3%
1100. - 1000. g. p.n.e.	3	1,3%					3	1,3%
1000. - 800. g. p.n.e.	1	0,4%					1	0,4%
800. - 725. g. p.n.e.					1	0,4%	1	0,4%
725. - 625 g. p. n. e.	10	4,4%	3	1,3%	1	0,4%	14	6,1%
725. - 500. g. p.n.e.	6	2,6%	9	3,9%	2	0,9%	17	7,4%
625. - 500. g. p.n.e.	25	11%	23	10,1%	9	3,9%	57	25%
625. - 350. g. p.n.e.	4	1,75%	4	1,75%	4	1,75%	12	5,25%
550. - 500. g. p.n.e.	5	2,2%	9	3,9%			14	6,1%
500. - 350. g. p.n.e.	2	0,9%	3	1,3%	2	0,9%	7	3,1%
350. - 300. g. p.n.e.					2	0,9%	2	0,9%
Nedatirano	54	23,7%	16	7%	26	11,4%	96	42,1%
Ukupno	112	49,1%	69	30,3%	47	20,6%	228	100%

Najveći broj grobova sa ćilibarom (96, odnosno 42,1% od ukupnog broja grobova sa ćilibarom), na žalost, nije se mogao precizno datirati zbog uslova nalaza i nedovoljnog broja podataka. Od grobova sa ćilibarom koji su datirani najveći broj potiče iz perioda između 600. i 500. g. p.n.e. (57,

odnosno 25%). Tom broju trebalo bi dodati i izvestan broj grobova iz okvirno datiranog perioda 725-500. g. p.n.e., kada ih je bilo 17 (7,4%), dok ih je između 725. i 625. g. p.n.e. bilo nešto manje (14 grobova, odnosno 6,1%). Karakteristično je da je u kratkom periodu između 550. i 500. takode

pronađeno 14 grobova sa ćilibarom, dok ih je u drugim periodima bilo manje.

O polnoj strukturi grobova sa ćilibarom malo šta se može reći. Antropološka analiza glasinačkih grobova vršena je u ograničenom obimu krajem XIX v., ali antropološki materijal nije bio vezan za arheološki, pa su rezultati manje-više neupotrebljivi. Naknadna antropološka analiza 18 lobanja iz praistorijskih grobova glasinačkog područja dala je određene rezultate, ali se podaci koji bi te lobanje opredelili u određene grobove, odnosno uz odgovarajući ćilibarski materijal, više

nisu mogli rekonstruisati. (B. Čović, Ž. Mikić 1973; Ž. Mikić 1981: 137-139) U humkama glasinačkog područja pronađeno je 112 skeletnih grobova sa ćilibarom, što čini 49,1% od ukupnog broja grobova sa ćilibarom, 69 grobova sa spaljenim pokojnicima, koji su sadržavali ćilibar, (30,3%) i 47 grobova sa ćilibarom nepoznatog ritusa sahrane (20,6%). Ova shema odgovara ukupnoj strukturi sahranjivanja na glasinačkom području u praistoriji, gde preovlađuje inhumacija. (B. Čović 1963)

Pregled broja ćilibarskih komada po fazama pruža više mogućnosti za statističku interpretaciju.

vreme:	broj ćilibarskih komada	%
1400. - 1300. g. p.n.e.	1	0,02%
1200. - 1100. g. p.n.e.	20	0,5%
1100. - 1000. g. p.n.e.	1	0,02%
1000. - 800. g. p.n.e.	1	0,02%
800. - 725. g. p.n.e.	1	0,02%
725. - 625. g. p.n.e.	1648	37,3%
725. - 500. g. p.n.e.	113	2,5%
625. - 500. g. p.n.e.	1003	22,7%
625. - 350. g. p.n.e.	239	5,4%
550. - 500. g. p.n.e.	510	11,5%
500. - 350. g. p.n.e.	36	0,8%
350. - 300. g. p.n.e.	19	0,4%
Nedatirano	829	18,7%
Ukupno	4423	

Sa izuzetkom XII v. p.n.e., iz koga potiče 20 ćilibarska komada iz grobova (0,5% od ukupnog broja ćilibarskih komada u grobovima glasinačkog područja u praistoriji, tj. od 4423 komada), količina ćilibara pre 725. g. p.n.e. zanemarljivo je mala. U VII v. p.n.e. situacija se bitno menja: u grobovima perioda od 725. do 625. g. p.n.e. pronađeno je 1648 komada, odnosno 37,3% od ukupnog broja komada. Zanimljivo je da je najveći broj ćilibarskih komada iz ovog perioda (1111 komada) pronađen u grobovima humki u Podilijaku, koji su iskopavani posle II svetskog rata, savremenijom metodologijom, pa se možda više ćilibara sačuvalo. Doduše, i drugi grobovi iz istog perioda, iskopavani krajem prošlog veka, dali su dosta ćilibara. Tako je, na primer, grob 1 iz humke II u Ilijaku sadržavao 154 ćilibarskih komada, a grob 2 iz humke III na istom lokalitetu, 321 komad. U narednom periodu od 625. do 500. takođe je bilo mnogo ćilibara (1003 komada, odnosno 22,7%). Ukoliko bi se tom broju dodao onaj, iz preciznije datiranog perioda od 550. - 500. g. p.n.e. (510 komada, odnosno 11,5%), došlo bi se do količine od 1513 komada, odnosno 34,2%. Najbogatiji su grobovi ovog perioda u Brezju, tumul I, grob 2, u kome su bile 472 ćilibarske perle, i grobovi 1 i 2 u tumulu VII u Sjeverskom (550. - 500. g. p.n.e.) gde je pronađeno 326 vrlo

raznovrsnih komada (čak 24 različita tipa). Posle 500. g. broj ćilibarskih komada drastično opada, ali se održava sve do 300. godine p.n.e. Ogromna većina ćilibarskih komada potiče zapravo iz grobova VII i VI v. p.n.e. Pre i posle ovog perioda ćilibara na Glasincu ima, ali mnogo manje. Moglo bi se stoga pretpostaviti da i veći deo ćilibara iz nedatiranih grobova (829 komada, odnosno 18,7%) potiče iz VII i VI v. Ovo bi posebno moglo da važi za grobove bogate ćilibarom kao što su oni u humkama II i III u Bandinom brdu (139, odnosno 188 komada), ili za okvirno datiran grob 4 u humci I u Čitlucima (625. - 350. g. p.n.e.), gde je pronađen 201 komad ćilibara.

U praistorijskim grobovima glasinačkog područja ćilibarski nakit bio je vrlo raznovrstan. Otkrivena su 43 različita tipa, uključujući i amorfne perle. Najstarija perla sa Glasinca (1400. - 1300. g. p.n.e.) bikonična je, tipa 12a. U periodu od 1200. do 1100. dominiraju tipovi 5b (7 kom.) i 18c (6 kom.). Nakon toga, sve do 725. g. p.n.e. prisutno je svega nekoliko amorfni perli i jedna tipa 37 u periodu od 1000. do 800. g. p.n.e. Od 725. do 625. g. p.n.e. ubedljivo je najbrojniji tip 5b sa 1393 komada, a iza njega tip 8a sa 150 komada. U šire datiranim grobovima od 725. do 500. g. p.n.e. takođe dominira tip 5b sa 36 komada. Tip 5b najbrojniji je i u VI v. sa 493 komada, a za

njim je tip 8a sa 245 komada, i amorfne perle sa 162 komada. U drugoj polovini VI v. najbrojnije su amorfne perle (223 kom.), a među obradenima tip 11 (86 kom.), pa onda tipovi 8a (34 kom.), 6b (26 kom.) i 5b (20 kom.). Ovaj period bogat je različitim tipovima (29 tipova) uključujući i razne varijante tipa 47 (srcolike "bule" ili mešine) kao i različite reznjaste perle (tipovi 52, 54 i 57). U V i IV veku nema velike raznovrsnosti, i najčešće su amorfne perle i jednostavni tipovi kao što su 5b, 8b, 8a, 11 i 16.

Kroz više od hiljadu godina korišćenja ćilibara na glasničkom području najbrojniji je tip 5b sa 2058 komada, odnosno 46,5% od ukupnog broja ćilibarskih komada na glasničkom području. Zatim sledi tip 8a (1059 kom., tj. 23,9%), amorfne perle (648 kom., 14,6%), a za njima tipovi 11 (179 kom., 4%), 35b (68 kom., 1,5%), 16 (64 kom., 1,4%), 8b (60 kom., 1,4%), 9 (51 kom., 1,1%), 6b (39 kom., 0,9%), 43 (23 kom., 0,5%), 28 (18 kom., 0,4%), 52d (16 kom., 0,4%), 17 (13 kom., 0,3%), i 47d (13 kom., 0,3%). Ostali tipovi ćilibarskog nakita na glasničkom području zastupljeni su sa manje od 10 komada. Zanimljivo je da na čitavom glasničkom području nema ni fibula sa ćilibarom, ni bilo kog drugog nakita gde se ćilibar javlja u kombinaciji sa metalom (igle, naušnice i slično). Javljaju se međutim različiti geometrijski oblici perli, od raznih ovalnih i bikoničnih (tipovi 5b, 8a, 8b, 9, 11, 12a, 12b, 16, 17), preko valjkastih (tipovi 18c, 18d, 18e) i prizmatičnih (tip 28), do pravilno trouglastih, pravougaonih i kvadratnih (tipovi 29, 31, 34, 35a, 35b, 35c, 37). Česti su i "vučji zubi" (tip 43), a svakako među najzanimljivije spadaju varijante srcolikih mešina (tipovi 47b, 47c, 47d), zatim "bule" (tip 48b) i razni oblici rozeta i reznjastih perli (tipovi 52a, 52c, 52d, 54, 57). Pronađeno je i dosta perli neobičnih oblika (tipovi 124, 125, 126, 127, 136, 139), kao i mnogo nepravilno isečenih i amornih neobrađenih perli. Figuralno obrađenih ćilibarskih komada na glasinačkom području je malo: pronađene su tri figurice u obliku patke (tip 111), sve tri u tumulu VII u Sjevskom, a vrlo su zanimljive i tri fragmentovane antropomorfne figurice (tip 118a i 118b). Glave i

ruke ovih figurica, sudeći po otvorima za pričvršćivanje, posebno su dodavane i nisu pronađene, pa se može pretpostaviti da su bile izrađene od nekog trošnog materijala koji se nije sačuvao.

U vrlo stilizovane antropomorfne figurice, možda bi mogao da se ubroji i tip 120, pronađen u tumulu XXXVIII u Gosinjoj planini.

U grobovima su najzastupljenije amorfne perle koje se javljaju u 90 grobova, odnosno u 39,5% od ukupnog broja grobova sa ćilibarom (228). Tip 5b javlja se u 46 grobova (20,2%), tip 8b u 30 grobova (13,2%), tip 11 u 28 grobova (12,3%), tip 16 u 25 grobova (10,1%), tip 8a u 23 groba (10,1%), tip 35b u 17 grobova (7,5%), tip 37 u 15 grobova (6,6%), tip 43 u 14 grobova (6,1%), tip 28 u 11 grobova (4,8%) i tip 6b u 9 grobova (3,9%). Ostali tipovi javljaju se u manjem broju grobova.

Infracrvena spektralna analiza ćilibara sa glasničkog područja vršena je na veoma malom broju uzoraka, pogotovo kada se uzme u obzir duga upotreba ćilibara i njegova količina u grobovima na Glasincu. Probe su izvršene na materijalu iz tri groba. Analizirana je jedna perla iz Brezja, (tumulus I, grob 2) dakle iz arheološke celine koja se datira u period između 625. i 500. g. p.n.e. Spektar analizirane perle pokazao je baltičko poreklo ćilibara iz Brezja. Grob 2 tumula I u Brezju najbogatiji je ćilibarom na čitavom glasničkom području, a iza njega su grobovi 1 i 2 tumula VII u Sjevskom (ova dva groba spadaju među najbogatije na Glasincu i sadržavala su čak i fragment zlatnog nakita), iz kojih je takođe uzet uzorak ćilibara za analizu. Spektar uzorka iz Sjevskog bio je izrazito karakterističan za baltički ćilibar. Treći analizirani uzorak, takođe je nedvosmisleno pokazao baltičko poreklo ćilibara. Uzorak je bio uzet sa amorfne perle iz tumula I iz Talina, koji je samo okvirno datiran u gvozdeno doba. Iako rađena na malom statističkom uzorku, spektralna analiza ćilibara sa glasničkog područja, pokazuje da je ovaj materijal, u svim ispitanim slučajevima, potekao sa severa Evrope, sa Baltika. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarulo 1976: 324, 325)

KAČANJ (40)

Kačanj se nalazi u Hercegovini, oko 16 km (u vazdušnoj liniji) severozapadno od Bileće, na obodu Fatničkog polja. Prilikom pošumljavanja 1957. godine, slučajno su otkriveni praistorijski grobovi. Zaštitna iskopavanja iste godine preduzeo je Z. Marić. Pošto se tada radilo u lošim vremenskim

uslovima, 1975. godine Z. Marić je izvršio i reviziona iskopavanja. On je i objavio nalaze i rezultate oba istraživanja. U Kačnju je otkrivena grupna grobnica, u kojoj je sahranjivanje verovatno bilo vršeno duže vreme. Otkriveni su skeletni ostaci najmanje 11 individua (antropo-

lošku analizu izvršio je Ž. Mikić). Bogat arheološki materijal, koji je istraživače isprva naveo na pomisao da se radi o 5 ratničkih grobova, sastojao se od bronzanih grčko-ilirskih kaciga, srebrnih narukvica sa zmijskim glavama, srebrnih naušnica i fibula, bronzanih fibula i drugog nakita, oružja, uvozne keramike, staklenih i čilibarskih peli. Datiranje nalaza iz Kačnja predstavlja problem. Z. Marić ga je u početku, zbog nesumnjivih sličnosti

sa Atenicom i Novim Pazarom, datirao u kraj VI v. p.n.e., a docnije, zbog grčke keramike, u drugu polovinu V. i IV v. p.n.e. Ako se uzme u obzir činjenica da je grobnica bila dugo u upotrebi i da se ne mogu utvrditi grobne celine, moglo bi se ipak braniti mišljenje da veći do materijala, uključujući i čilibar potiče s kraja VI i početka V veka i da nije mlađi od sredine V v. p.n.e. (Z. Marić 1959, 1977; Ž. Mikić 1977)

Čilibar u grobovima i tipološko-statistička analiza

520. - 450. g. p.n.e.

Grupna grobnica (K):

	ukupno	%
Tip 5a: 2 kom. 0,4 i 0,7 cm. Z. Marić 1959: 93, 94, T. III, 1977: 108, T.III.	2	0,2%
Tip 6a: 2 kom. 1 i 1,4 cm. Ibid.	2	0,2%
Tip 8a: 528 kom. 0,5-1,1 cm. Ibid.	528	47,1%
Tip 9: 468 kom. 0,5 - 1,2 cm. Ibid.	468	41,7%
Tip 13: 1 kom. 0,7 cm. Ibid.	1	0,1%
Tip 14a: 6 kom. 1 - 1,6 cm. Ibid.	6	0,5%
Tip 18c: 2 kom. 0,7 - 1 cm. Ibid.	2	0,2%
Tip 37: 1 kom. 1,1 cm. Ibid.	1	0,1%
Tip 45: 2 kom. 4,7 i 4,9 cm. Ibid.	2	0,2%
Tip 47d: 5 kom. 3,1 - 4,5 cm. Ibid.	5	0,4%
Tip 52a: 1 kom. 2,7 cm. Ibid.	1	0,1%
Neppravilno poligonalne i amorfne: 103 kom. 1,1-3,2 cm. Ibid	103	9,2%
Ukupno	1121	

Statistička analiza i komentar

U Kačnju je otkriveno mnogo čilibara, čak 1121 komad. Njegovi oblici međutim, nisu previše raznovrsni. Najviše je pljosnato ovalnih perlica tipa 8 (528 komada, odnosno 47,1% od ukupnog broja čilibarskih nalaza.) Nešto je manje ovalnih perli (460 kom. 41,7%), a zatim nepravilno poligonalnih i amorfni perli, kojih je bilo 103 (9,2%). Ako se ova tri najjednostavnija oblika posmatraju skupno, vidi se da oni predstavljaju 98% od ukupnog broja čilibarskih nalaza u Kačnju. Većina ostalih čilibarskih perli takođe ima jednostavne geometrijske oblike: kuglaste (5a), duguljasto ovalne (6a),

bikonične (13), romboidne (14a), valjkaste (15c) i kvadraste (37). Najzanimljivije su veće, grubo oblikovane perle u obliku srcolikih mešina ili "bula", tipa 47d, kojih je pronađeno 5 komada (0,4%). S njima u tipološkoj vezi stoje i bademaste perle tipa 45, koje možda takođe predstavljaju mešine, samo bez naznačenih konopaca, odnosno zatvarača. Pronađena je i jedna brižljivo obrađena režnjasta perla tipa 52c, koja je imala svoj tipološki par u jednoj staklenoj perli iz istog groba. Čilibarski oblici iz grobnice u Kačnju, tipični su za bogate grobove centralnog Balkana, VI i V v.

PLANA (41)

Plana se nalazi u Hercegovini, oko 12 km severno od Bileće, na putu ka Gackom. U Plani je još u XIX v. otkrivena nekropola sa praistorijskim tumulima. Dva tumulusa istražena su 1892, a Č. Truhelka je 1900. iskopavao jedan veliki kameni tumul. U sva tri istražena tumula otkriven je arheološki materijal iz starijeg gvođenog doba. Najbogatiji nalazi potiču iz grobova u velikoj humci

koju je istraživao Truhelka. Otkrio je pet skeletnih grobova, bogate priloge i ratničku opremu: dva bronzana šlema grčko-ilirskog tipa, gvoždena kopljica i noževe, delove skifosa, bronzane igle i fibule, srebrni nakit (kutijica, prstenje, perle, cevčice, privesak u obliku zmije), staklene i čilibarske perle. Truhelka na žalost nije vodio računa o grobnim celinama, već je materijal objavio po grupama

(šlemovi, nakit itd.). Zanimljivo je napomenuti da je humka iz Plane udaljena svega nekoliko kilometara od slične ratničke grobnice u Kačnju.

Nalazi iz Plane datiraju se u kraj VI i početak V v. p.n.e.

(W. Radimsky 1894; 100-101; Ć. Truhelka 1901a: 1-13)

Ćilibar u grobovima

	ukupno	%
550. - 450. g. p.n.e.		
Pet grobova u velikoj humci (K):		
Tip 5b: 2 kom. Ć. Truhelka 190a: 10	2	9,5%
Tip 18a: 1 kom. Ibid.	1	4,8%
Tip 18d: 1 kom. Ibid.	4	19%
Tip 22: 1 kom. Ibid.	1	4,8%
Nepravilno poligonalne: 12 kom. 0,5 - 1,1 cm. Ibid.	12	57,1%
Amorfne: 1 kom. 1,2 cm. Ibid.	1	4,8%
Ukupno	21	

Komentar

U Plani, u pet prilično bogatih grobova, nije bilo mnogo ćilibara, ukupno 21 perla. Preovlađuju nepravilno poligonalne, sa 12 kom. (57,1%), a za njima su cilindrične tipa 18c (4 kom., 19%). I drugi oblici ćilibara su jednostavni (loptaste 5b, valjkaste, 18a i vretenasta tip 22). Najveća perla je amorfna. Trebalo bi napomenuti razliku između

nepravilno poligonalnih koje su obrađene, prema obliku amorfnoć komada od koga su perle pravljene i čije su strane izglacane i zaravnjene, i amorfni koje su samo perforirane, ali su u izvornom obliku, "nepravilna oblika kako je u prirodi niko", kako kaže Truhelka. (Ć. Truhelka 1901a: 10)

OŠANIĆI (42)

Ošanići se nalaze u Hercegovini, u neposrednoj blizini Stoca, dva kilometra zapadno od grada. U Ošanićima je otkrivena praistorijska gradina i helenistički grad. Na gradini je postojalo naselje u starije grozdene doba (od VII do IV v. p.n.e.), ali većina nalaza potiče iz perioda od IV do I v. p.n.e., kada je grad, verovatno pod imenom Daors., bio na vrhuncu. Naselje je obuhvatalo šire gradsko područje i akropolu na gradini, koja je bila utvrđena "kiklopskim zidom" od velikih kamenih

blokova. Najbogatiji nalaz iz Ošanića jeste juvelirski depo sa 244 različita objekta, među kojima se ističu bronzani kalupi za iskucavanje različitih figurina, ali je pronađeno i dosta srebrnih pločica, bronzanih odlivaka, staklenih perli i gema, kao i juvelirskog alata. U Ošanićima su otkrivene i dve ćilibarske perle, jedna u depou, a jedna u sloju na akropoli. Ošaniće je 1963. i od 1967. do 1977. istraživao Z. Marić, koji je objavio nalaze. (Z. Marić 1973, 1977a, 1979)

Ćilibar na akropoli

400. - 100. g. p.n.e.

Ćilibar iz sloja na akropoli: Tip 9 - 1 kom. 2,6 cm. Z. Marić 1977a: T. XXVIII/19.

Ćilibar iz depoa: Tip 9 - 1 kom. 1,4 cm. Z. Marić 1979: 27, 30, T. XXVI/80.

Komentar

Mali broj nalaza ćilibara iz Ošanića, ne dopušta nikakvu statističku analizu. Oba komada su perle tipa 9 (ovalne), a kao što je rečeno, jedna je pronađena u sloju krupnijeg tucanika na akropoli,

dok je druga iz depoa, iz kutije za nakit. Zanimljivo je da u izuzetno bogatom juvelirskom depou, nije nađeno više ćilibara, što svedoči da od IV v. p.n.e., sem na teritoriji Japoda, njegova upotreba jenjava.

DONJA DOLINA (43)

Praistorijsko nalazište Donja Dolina nalazi se u severozapadnoj Bosni, u Posavini, na samoj desnoj obali Save, desetak kilometara istočno od Bosanske Gradiške. Nalazište obuhvata naselje kasnog bronzanog doba, naselje starijeg i mlađeg gvozdenog doba i nekropolu starijeg i mlađeg gvozdenog doba. Lokalitet Donja Dolina iskopavan je u više navrata: probno sondiranje izvršio je 1896. F. Fiala, a sistematska istraživanja vršio je od 1899. do 1904. Ć. Truhelka. Između dva rata iskopavanja u Donjoj Dolini vršio je 1927.-1928. g. M. Mandić, a posle rata 1963.-1964. V. Nikolić je nastavila istraživanja i tom prilikom je otkriven veći deo starijeg naselja iz bronzanog doba. Rezultate istraživanja objavio je u seriji članaka Ć. Truhelka (Ć. Truhelka 1902, 1903, 1904a, 1904b, 1906), a neke nalaze iz grobova publikovali su R. Drechsler-Bižić i B. Čović. (R. Drechsler-Bižić 1952; B. Čović 1961) Detaljnu studiju o Donjoj Dolini objavio je Z. Marić (Z. Marić 1964), a pitanjima hronologije ovog lokaliteta pozabavio se B. Čović. (B. Čović 1987a)

Ćilibarski materijal iz Donje Doline potiče iz grobova, a svega nekoliko komada ćilibara

pronađeno je u naselju. U Donjoj Dolini otkrivena su 174 ravna groba. Najveći broj bio je na nekropoli koja se protezala zapadno od naselja iz gvozdenog doba, ali je izvestan broj grobova pronađen i u samom naselju (gradini) ispod sojenica. Grobove na nekropoli Truhelka je podelio prema imenima vlasnika parcela (greda) na kojima su grobovi nalaženi. Nije, međutim, objavio plan nekropole tako da ove odrednice više zbunjuju nego što koriste. Od pronađenih grobova skeletna su bila 124, grobova sa spaljenim pokojnicima bilo je 48, a za 2 nema podataka. Ostaci sa lomače, u najvećem broju slučajeva sahranjeni su u urnama, dok su inhumirani pokojnici često polagani u sanduke od dasaka. Grobovi su bili bez konstrukcije, uglavnom orijentacije istok-zapad, ili zapad-istok. U grobovima sa spaljenim pokojnicima prilozi su stavljeni posle spaljivanja, a oni skeletni grobovi koji su imali priloge (bilo ih je dosta bez priloga), bili su bogati nakitom (ženski) i ratnom opremom (muški grobovi).

(Ć. Truhelka 1901, 1902, 1903, 1904a, 1904b, 1906; R. Drechsler-Bižić 1952; Z. Marić 1964; B. Čović 1961, 1987a; V. Nikolić 1964)

Ćilibar u grobovima

650. - 575. g. p.n.e.

Greda Stipe Čegrlja

Grob 3a (K)(m): tip 8a - 22 kom. 0,9 - 1,5 cm. Ć. Truhelka 1904b: 446, T.LVIII/4.

575. - 525. g. p.n.e.

Greda M. Petrovića ml.

Grob 3 (K)(ž): tip 75a - 1 kom. 6,3 cm. Ć. Truhelka 1904a: 90, T. XLII/16.

Grob 6 (K)(ž): tip 8a i 8b - 9 - 24 kom. 1,2 - 2,2 cm. Ibid.: 91, T. XLIII/18-21.

Greda N. Šokića I

Grob 1 (S): tip 8a - 93 kom. 6 - 2,5 cm. tip 23a - 5 kom. 1,3 - 2,5 cm. Ibid.: 110, T. LVIII/1.

Greda Miće Petrovića

Grob 1 (K): tip 8b - 27 kom. Ibid.: 117.

Greda M. Petrovića st.

Grob 9 (K)(ž): tip 16, 8a - 49 kom. Ibid.: 124, T. LXX/19.

Grob 10 (K): tip 8a - 3 kom. 1,3 cm, tip 8b - 2 kom. 1,8 cm, tip 12b - 5 kom. 1,2 cm. Ibid.: 125, T. LXXII/16, 19; B. Čović 1961: Y21/23, 27, 28, 29, 30, 32.

Greda N. Šokića II

Grob 4 (K)(ž): sitne perle - 77 kom. Ć. Truhelka 1904a: 133.

Greda I. Stipančevića

Grob 8 (K)(ž): tip 9 - 13 kom. Ć. Truhelka 1904a: 129.

Naselje

Urna iz sojenice (S): tip 10 - 2 kom. 3 i 3,8 cm. tip 8a, 8b i 9 - 86 kom. 1 - 3 cm. Ć. Truhelka 1906: 217-219.

525. - 500. g. p.n.e.

Greda M. Petrovića ml.

Grob 31 (K): amorfne - 3 kom. 3,2 - 3 cm. Ć. Truhelka 1904a: 97, T. XLVI/18-20; Z. Marić 1964: T. XXXIII/2.

Grob 35 (K): tip 8a, 8b i 9 - 171 kom. 0,8 - 2 cm. Ć. Truhelka 1904a: 98, T. XLVIII/7; B. Čović 1961: Y27/8-138.

Greda S. Jakarića

Grob 19 (dvojni) (K): tip 8a, 8b, 9, 5b, 18a - 117 kom. 0,5 - 2 cm. tip 10a - 2 kom. 1,6 i 1,3 cm. tip 35a - 1 kom.

1,2 cm. Ć. Truhelka 1904a: 109, T. LVII/5; B. Čović 1961: Y26/9-112.

500. - 360. g. p.n.e.

Greda M. Petrovića ml.

Grob 30 (K): tip 8a, 8b i 9 - 96 kom. 0,8 - 1,2 cm, tip 38d - 2 kom. 2,9 i 2,2 cm. Ć. Truhelka 1904a: 97. T. XLVI/11-14,9,10; Z. Marić 1964: T. XXXIII/3.

Grob 62a (K)(ž): tip 8a - 2 kom. 1 cm. Ć. Truhelka 1904: 105, T. LIII/34.

Greda S. Jakarića

Grob 20 (K): perle - 2 kom. Ć. Truhelka 1904a: 109.

Greda Miće Petrovića

Grob 3 (K): perle - 3 kom. Ibid.: 119.

Greda M. Petrovića st.

Grob 16 (K)(ž): tip 8a - 26 kom. 1 - 1,7 cm, tip 8b - 6 kom. 2,6 cm. Ibid.: 126, T. LXXIII/18, 19; B. Čović 1961: Y23/102-131.

360. - 250. g. p.n.e.

Greda M. Petrovića ml.

Grob 13 (K): tip 8a - 2 kom. 1,2 cm, tip 8b - 1 kom. 1,6 cm. Ć. Truhelka 1904a: 93, T. XLIV/14, 15, 18.

Grob 43 (K): tip 8b - 1 kom, tip 8a - 5 kom. 0,8 - 2,2 cm. Ibid.: 101, T. L/33; Marić 1964: T. XXIII/1.

250. - 125. g. p.n.e.

Greda I. Stipančevića

Grob 13a (K)(ž): tip 5b - 5 kom. Ć. Truhelka 1904a: 130.

Nedatirano

Iz sojenica: tip 9 - 2 kom. 2 cm, tip 8b - 2 kom. 1,5 cm. Ibid.: 75, T. XXXVII/23, 26.

Van grobova: tip 5b, 8b i 10a - 17 kom. Ibid.: 154; Z. Marić 1964: T. XXXIII/4, 5.

Hronološko - tipološka analiza

650. - 575. g. p.n.e.	ukupno	% po fazama
Tip 8a: 22 kom. (Greda Stipe Čegrlja, grob 3a)	22	
Ukupno	22	2,5%

575. - 525. g. p.n.e.

Tip 8a: 14 kom. (greda M. Petrovića ml. grob 6),
 47 kom. (Greda N. Šokića I, grob 1),
 25 kom. (Greda M. Petrovića st. grob 9),
 3 kom. (Greda M. Petrovića st. grob 10),
 29 kom. (Naselje, urna iz sojenice) 118

Tip 8b: 46 kom. (Greda N. Šokića I, grob 1), 27 kom.
 (Greda Miće Petrovića, grob 1), 2 kom.
 (Greda M. Petrovića st, grob 10), 29 kom.
 (Naselje, urna iz sojenice) 104

Tip 9: 15 kom. (Greda M. Petrovića ml. grob 6),
 28 kom. (Naselje, urna iz sojenice),
 13 kom. (Greda I. Stipančevića, grob 8) 54

Tip 10: 2 kom. (Naselje, urna iz sojenice) 2

Tip 12b: 5 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 10) 5

Tip 16: 24 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 9) 24

Tip 23a: 5 kom. (Greda N. Šokića I, grob 1) 5

Tip 75a: 1 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 3) 1

Sitne perle: 77 kom. (Greda N. Šokića II, grob 4) 77

Ukupno 390 44,4%

525. - 500. g. p.n.e.

Tip 5b: 23 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19) 23

Tip 8a: 57 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 35),
 24 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19) 81

Tip 8b: 57 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 35),
 24 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19) 81

Tip 9: 57 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 35), 23 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19)	80	
Tip 10a: 2 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19)	2	
Tip 18a: 23 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19)	23	
Amorfne: 3 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 31)	3	
Tip 35a: 1 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19)	1	
Ukupno	294	33,4%

500. - 360. g. p.n.e.

Tip 8a: 32 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 30), 2 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 62a), 26 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 16)	60	
Tip 8b: 32 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 30), 6 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 16)	38	
Tip 9: 32 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 30)	32	
Tip 38d: 2 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 30)	2	
Perle: 2 kom. (Greda S. Jakarića, grob 20), 3 kom. (Greda Miće Petrovića, grob 3)	5	
Ukupno	137	15,6%

360. - 250. g. p.n.e.

Tip 8a: 2 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 13), 5 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 43)	7	
Tip 8b: 1 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 43), 1 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 13)	2	
Ukupno	9	1%

250. - 125. g. p.n.e.

Tip 5b: 5 kom. (Greda I. Stipančevića, grob 13a)	5	
Ukupno	5	0,6%

Nedatirano

Tip 5b: 6 kom. (van grobova)	6	
Tip 8b: 6 kom. (van grobova), 2 kom. (iz sojenica)	8	
Tip 9: 2 kom. (iz sojenica)	2	
Tip 10a: 5 kom. (van grobova)	5	
Ukupno	21	2,3%
Svega	878	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 5b: 23 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19), 5 kom. (Greda I. Stipančevića, grob 13a), 6 kom. (van grobova)	34	3,9%
Tip 8a: 14 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 6), 47 kom. (Greda N. Šokića I, grob 1), 25 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 9), 3 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 10), 32 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 30), 57 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 35), 2 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 62a), 24 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19), 26 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 16), 2 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 13), 5 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 43), 22 kom. (Greda Stipe Čeglja, grob 3a), 29 kom. (Naselje, urna iz sojenice)	288	32,8%
Tip 8b: 46 kom. (Greda N. Šokića I, grob 1), 27 kom. (Greda Miće Petrovića, grob 1), 2 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 10),		

32 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 30),		
57 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 35),		
24 kom. (Greda S. Jakarića 19),		
6 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 16),		
1 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 43),		
1 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 13),		
6 kom. (van grobova),		
2 kom. (iz sojenica)		
29 kom. (Naselje urna iz sojenice)	233	26,5%
Tip 9: 13 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 6),		
32 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 30),		
57 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 35),		
23 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19),		
13 kom. (Greda I. Stipančevića, grob 8),		
2 kom. (iz sojenica),		
28 kom. (Naselje, urna iz sojenice)	168	19,1%
Tip 10: 2 kom. (Naselje, urna iz sojenice)	2	0,2%
Tip 10a: 5 kom. (van grobova), 2 kom. (Greda		
S. Jakarića, grob 19)	7	0,8%
Tip 12b: 5 kom. (Greda M. Petrovića st, grob 10)	5	0,6%
Tip 16: 24 kom. (Greda M. Petrovića st. grob 9)	24	2,7%
Tip 18a: 23 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19)	23	2,6%
Tip 23a: 5 kom. (Greda N. Šokića I, grob 1)	5	0,6%
Tip 35a: 1 kom. (Greda S. Jakarića, grob 19)	1	0,1%
Tip 38d: 2 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 30)	2	0,2%
Tip 75a: 1 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 3)	1	0,1%
Sitne perle: 77 kom. (Greda N. Šokića II, grob 4)	77	8,8%
Amorfne: 3 kom. (Greda M. Petrovića ml, grob 31)	3	0,3%
Perle: 2 kom. (Greda S. Jakarića, grob 20),		
3 kom. (Greda Miće Petrovića, grob 3)	5	0,6%
Ukupno	878	

Statistička analiza i komentar

Na lokalitetu Donja Dolina otkrivena su ukupno 174 groba, od toga 124 skeletna i 48 sa spaljenim pokojnicima. Čilibar je pronađen u 21 grobu, što čini 12% od ukupnog broja grobova, pri čemu je pronađen u 19 skeletnih grobova (K)

tj. u 10,9% od ukupnog broja grobova, i u 2 groba sa spaljenim pokojnicima (1,1%). Ukoliko se posmatra dijahrono, čilibar na nekropoli u Donjoj Dolini nije ravnomerno raspoređen:

vreme:	broj grobova sa čilibarom		ukupno	% od broja grobova sa čilibarom	svih grobova
	(K)	(S)			
650.-575. g. p.n.e.	1		1	4,8%	0,6%
575.-525. g. p.n.e.	7	2	9	42,8%	5,2%
525.-500. g. p.n.e.	3		3	14,2%	1,7%
500.-360. g. p.n.e.	5		5	23,8%	2,9%
360.-250. g. p.n.e.	2		2	9,5%	1,1%
250.-125. g. p.n.e.	1		1	4,8%	0,6%

Hronologija je utvrđena prema radovima Z. Marića i B. Čovića. (Z. Marić 1964; B. Čović 1961, 1987a: 232-288).

Najviše grobova sa čilibarom bilo je u VI v. p.n.e., a nešto manje u periodu između 500. i 360. g. p.n.e. Samo dva groba sa spaljenim pokojnicima sadržavala su čilibar, a jedan od njih sadržavao je ostatke sa lomače u urni nađenoj u naselju ispod sojenice.

Grobovi iz Donje Doline delimično su antropološki analizirani, a za izvestan broj mogao

se utvrditi pol pokojnika na osnovu priloga. (Ž. Mikić 1981: 130-132; B. Čović 1987a: 232-288) Pol je utvrđen na 10 grobova koji sadrže čilibar: ženski grobovi: Greda M. Petrovića ml. grobovi 3,6 i 62a, Greda N. Šokića I grob 1, Greda N. Šokića II grob 4, Greda M. Petrovića st. grobovi 9 i 16 i Greda I. Stipančevića grobovi 8 i 13a. muški grob: Greda S. Čegrlja grob 3a.

Od 10 grobova sa čilibarom kojima je određen pol pokojnika 9 su bili ženski grobovi što predstavlja 90%, a samo jedan (10%) muški. Zanimljivo je da je muški grob sa čilibarom (Greda S. Čegrnja 3a), ujedno i najstariji grob sa čilibarom na nekropoli Donje Doline.

U Donjoj Dolini pronađeno je, s obzirom na broj grobova, relativno mnogo čilibara. U 21 grobu otkriveno je 878 komada. Tabela njihovog rasporeda po fazama slična je tabeli grobova sa čilibarom:

vreme	broj čilibarskih komada	% od ukupnog broja komada
650. - 575. g. p.n.e.	22	2,5%
575. - 525. g. p.n.e.	390	44,4%
525. - 500. g. p.n.e.	294	33,4%
500. - 360. g. p.n.e.	137	15,6%
360. - 250. g. p.n.e.	9	1%
250. - 125. g. p.n.e.	5	0,6%
Nedatirano	21	2,3%
Ukupno	878	

Najviše čilibara pronađeno je u grobovima datiranim između 575. i 525. g. p.n.e.: 390 komada, odnosno 44,4%. Zatim sledi kratak period od 25 godina između 525. i 500. g. p.n.e., kada je takođe pronađeno mnogo čilibara, 294 komada, odnosno 33,4%, što je dvostruko više od broja čilibarskih nalaza u narednom periodu od 360. do 250. g. p.n.e. kada ih je bilo 137 (15,6%). Posle 360. g. p.n.e. broj čilibarskih komada naglo opada.

Čilibarski nakit u Donjoj Dolini nije bio previše raznovrstan. Otkriveno je 13 različitih tipova i nešto amorfnih i sitnih perli. U periodu od 650. do 575. g. p.n.e. jedini tip čilibarskog nakita su perle tipa 8a (22 kom.). U narednom periodu od 575. do 525. g. p.n.e. čilibar je raznovrsniji, pronađeno je 8 tipova od kojih je najbrojniji 8a (118 kom.), zatim 8b (104 kom.), 9 (54 kom.), kao i tip 16 (24 kom.) i 77 sitnih perli. I od 525. do 500. g. p.n.e. dominiraju isti tipovi: 8a (81 kom.), 8b (81 kom.), 9 (80 kom.), ali se javljaju i novi tipovi (5b i 18a sa po 23 kom.). Tipovi 8a i 8b najbrojniji su i u

naredna dva perioda, a u poslednjem je jedini tip 5b sa 5 komada.

Kroz sve periode u Donjoj Dolini najbrojniji je tip 8a sa 288 komada, odnosno 32,8% od ukupnog broja čilibarskih komada. Za njim slede tipovi 8b (233 kom. tj. 26,5%), 9 (168 kom. tj. 19,1%), sitne perle (77 kom., tj. 8,8%), tip 5b (34 kom., tj. 3,9%), 16 (24 kom. tj. 2,7%) i 18a (23 kom., tj. 2,6%). Zanimljiva je pojava tipa 38d (2 kom.), koja ukazuje na komplikovanije tipove čilibarskih ogrlica, pošto se radi o razdelnici, tj. o pločici koja razdvaja pojedine segmente đerdana (*spacer bead*). Pojava ovog tipa nakita, kao i fibule tipa 75a sa čilibarskom oblogom, upućuje na veze sa alpskim područjem.

Ukoliko se posmatra učestalost tipova po grobovima, ponovo je najčešći tip 8a, koji se javlja u 13 grobova, što znači u 61,9% grobova sa čilibarom, odnosno u 7,5% grobova u Donjoj Dolini, tip 8b pronađen je u 10 grobova (47,6%, odnosno 5,7%), a tip 9 u 9 grobova (42,8%, odnosno 5,2%).

SANSKI MOST (44)

Praistorijski lokalitet Sanski Most nalazi se u istoimenom mestu u Bosanskoj Krajini, u dolini reke Sane. Nalazište obuhvata nekropolu ravnih grobova i naselje iz gvozdenog doba. I naselje i nekropolu iskopavao je F. Fiala 1895. i 1896. godine. Deo lokaliteta, i praistorijskog naselja i nekropole, ostao je neistražen, pošto se još u vreme Fialinih iskopavanja nalazio ispod savremenog naselja. Rezultate iskopavanja objavio je Fiala zavidnom brzinom. (F. Fiala 1896, 1897, 1899) Pitanjima hronologije ovog lokaliteta posvetio je pažnju B. Čović. (B. Čović 1987a)

Čilibar iz Sanskog Mosta potiče isključivo iz

grobova. Fiala je iskopao i objavio 176 grobova, od čega je 76 bilo sa spaljenim pokojnicima, a 100 sa inhumiranim. Pokojnici su sahranjivani sa bogatim priložima koji su obuhvatali nakit, keramiku i oružje. Spaljeni pokojnici stavljeni su na lomaču zajedno sa priložima, koji su potom bili sahranjivani zajedno sa sagorelim kostima. Na priložima iz grobova sa spaljenim pokojnicima vidljivi su tragovi gorenja, a ti grobovi ne sadrže čilibar pošto je on najverovatnije, ukoliko ga je bilo, izgoreo prilikom pogrebnog obreda. Čilibar je pronađen isključivo u skeletnim grobovima. (F. Fiala 1896, 1897, 1899; B. Čović 1987a)

Ćilibar u grobovima

450. - 350. g. p.n.e.

Grob 17 (K)(ž): tip 8a, 8b i 9 - 3 kom. F. Fiala 1899: 70.

Grob 76 (K): tip 8a, 8b i 9 - 13 kom. (nanizani na gvozdenu šipku) F. Fiala 1899: 84; B. Teržan 1977: 378.

Grob 81 (K): tip 8a, 8b i 9 - 18 kom. F. Fiala 1899: 86.

Grob 114 (K): tip 8a - 1 kom. Ibid.: 95.

Grob 130 (K): tip 8a, 8b i 9 - 3 kom. Ibid.: 100.

450. - 300./275. g. p.n.e.

Grob 62 (K): tip 8a, 8b i 9 - 6 kom. F. Fiala 1899: 70.

Grob 75 (K): tip 8a i 8b - 2 kom. Ibid.: 84.

Grob 93 (K): tip 8a - 1 kom. Ibid.: 90.

Grob 118 (K): tip 8b - 1 kom. Ibid.: 97.

Grob 123 (K): tip 8a, 8b i 9 - 15 kom. tip 6b - 1 kom. 4,7 cm. Ibid.: 98

Grob 132 (K): tip 8a, 8b i 9 - 3 kom. Ibid.: 101.

350. - 300./275. g. p.n.e.

Grob 66 (K): tip 8a, 8b i 9 - 36 kom. F. Fiala 1899: 82, 83.

Grob 107 (K): tip 8a, 8b i 9 - 15 kom. Ibid.: 92.

Grob 109 (K): tip 8a, 8b i 9 (male) - 3 kom. Ibid.: 94.

Grob 121 (K): tip 8a, 8b i 9 - 9 kom. (nanizani na metalnu šipku) Ibid.: 97; B. Teržan 1977: 379.

Hronološko - tipološka analiza

	ukupno	% po fazama
450. - 350. g. p.n.e.		
Tip 8a: 1 kom. (grob 17), 5 kom. (grob 76), 6 kom. (grob 81), 1 kom. (grob 114), 1 kom. (grob 130)	14	
Tip 8b: 1 kom. (grob 17), 4 kom. (grob 76), 6 kom. (grob 81), 1 kom. (grob 130)	12	
Tip 9: 1 kom. (grob 17), 4 kom. (grob 76), 6 kom. (grob 81), 1 kom. (grob 130)	12	
Ukupno	38	29,2%
450. - 300./275. g. p.n.e.		
Tip 6b: 1 kom. (grob 123)	1	
Tip 8a: 2 kom. (grob 62), 1 kom. (grob 75), 1 kom. (grob 93), 5 kom. (grob 123), 1 kom. (grob 132)	10	
Tip 8b: 2 kom. (grob 62), 1 kom. (grob 75), 1 kom. (grob 118), 5 kom. (grob 123), 1 kom. (grob 132)	10	
Tip 9: 2 kom. (grob 62), 5 kom. (grob 123), 1 kom. (grob 132)	8	
Ukupno	29	22,3%
350. - 300./275. g. p.n.e.		
Tip 8a: 12 kom. (grob 66), 5 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 109), 3 kom. (grob 121)	21	
Tip 8b: 12 kom. (grob 66), 5 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 109), 3 kom. (grob 121)	21	
Tip 9: 12 kom. (grob 66), 5 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 109), 3 kom. (grob 121)	21	
Ukupno	63	48,5%
Svega	130	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 6b: 1 kom. (grob 123)	1	0,8%
Tip 8a: 1 kom. (grob 17), 5 kom. (grob 76), 6 kom. (grob 81), 1 kom. (grob 114), 1 kom. (grob 130), 2 kom. (grob 62), 1 kom. (grob 75), 1 kom. (grob 93), 5 kom. (grob 123), 1 kom. (grob 132), 12 kom. (grob 66), 5 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 109), 3 kom. (grob 121)	45	34,6%
Tip 8b: 1 kom. (grob 17), 4 kom. (grob 76), 6 kom. (grob 81), 1 kom. (grob 130), 2 kom. (grob 62), 1 kom. (grob 75), 1 kom. (grob 118), 5 kom. (grob 123), 1 kom. (grob 132), 12 kom. (grob 66), 5 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 109), 3 kom. (grob 121)	43	33%
Tip 9: 1 kom. (grob 17), 4 kom. (grob 76), 6 kom. (grob 81), 1 kom. (grob 130), 2 kom. (grob 62), 5 kom. (grob 123), 1 kom. (grob 132), 12 kom. (grob 66), 5 kom. (grob 107), 1 kom. (grob 109), 3 kom. (grob 121)	41	31,5%
Ukupno	130	

Statistička analiza i komentar

Na nekropoli Sanski Most otkriveno je 176 grobova, mada ih je mnogo ostalo neotkopano pod savremenim naseljem. (B. Čović 1987a: 232) Od tog broja, 76 grobova bilo je sa spaljenim pokojnicima i 100 skeletnih. Čilibar je pronađen u 15 skeletnih grobova, što predstavlja 8,5% od ukupnog broja grobova, odnosno 15% od broja skeletnih grobova. S obzirom da ni u jednom od 76 grobova sa spaljenim pokojnicima nije pronađen čilibar, i da su metalni prilozi u tim

grobovima pokazivali tragove gorenja, može se pretpostaviti da je izvesna količina čilibara uništena na lomačama, prilikom spaljivanja pokojnika skupa sa prilozima. Zanimljivo je napomenuti da su u grobove spaljenih pokojnika u Donjoj Dolini, prilozi dodavani posle spaljivanja pokojnika, što objašnjava i pojavu čilibara u urnama u Donjoj Dolini. (R. Vasić 1973: 90) Broj grobova sa čilibarom kroz hronološke faze nekropole Sanski Most, manje-više je ravnomeran:

vreme:	broj grobova sa čilibarom	% od broja grobova s čilibarom	% od broja svih grobova
450. - 350. g. p.n.e.	5	33,3%	2,8%
450. - 300./275. g. p.n.e.	6	40%	3,4%
350. - 300./275. g. p.n.e.	4	26,6%	2,2%

Statistička slika nije sasvim tačna pošto je relativno mali uzorak, a i hronologija nekropole Sanski Most data je sumarno. (B. Čović 1987a: 232-288) Može se ipak konstatovati da je grobova sa čilibarom više u starijem horizontu nekropole od 450. do 300. g. p.n.e.

Za izvestan broj grobova na ovoj nekropoli bilo je moguće pretpostaviti pol pokojnika, na osnovu

grobnih priloga. Od tih grobova samo jedan je sadržavao čilibar: grob 17, u kome je bila sahranjena žena. Ovaj podatak je nedovoljan za neku ozbiljniju interpretaciju, ali ukazuje na činjenicu potvrđenu i na drugima nalazištima da je čilibar češći u ženskim grobovima.

U grobovima na Sanskom Mostu pronađeno je 130 komada čilibara:

vreme:	broj čilibarskih komada	% od ukupnog broja komada
450. - 350. g. p. n. e.	38	29,2%
450. - 300./275. g. p.n.e.	29	22,9%
350. - 300./275. g. p.n.e.	63	48,5%

Pada u oči da je najviše ćilibara nađeno upravo u grobovima najmlađeg perioda nekropole Sanski Most, kada je pronađeno najmanje grobova sa ćilibarom: 63 kom. (48,5%).

Nekropola Sanski Most siromašna je tipovima ćilibara. Pronađena su svega 4 tipa ćilibarskog nakita: 6b, 8a, 8b i 9. Otkrivena je samo jedna perla tipa 6b, u grobu 123 (450 - 300/275 g. p.n.e.). Ostala tri tipa potpuno su ravnopravno zastupljena u sva tri perioda: od 450. do 350. g. p.n.e. - tip 8a, 14 kom., tip 8b, 12 kom., tip 9, 12 kom.; od 450. do 300./275. g. p.n.e. - tip 8a, 10 kom., tip 8b, 10 kom., tip 9, 8 kom.; od 350. do 300./275.

g. p.n.e. - sva tri tipa po 21 kom.

Najbrojniji je tip 8a sa 45 komada, odnosno 34,6% od ukupnog broja ćilibarskih komada, a zatim tip 8b sa 43 kom. (33%) i tip 9 sa 41-om komadom (31,5%).

Ukoliko se posmatra učestalost tipova po grobovima, statistička slika je slična. Tip 8a javlja se u 14 grobova što čini 93,3% od broja grobova sa ćilibarom, odnosno 7,9% od ukupnog broja grobova. Tip 8b prisutan je u 13 grobova (86,6%, odnosno 7,4%), tip 9 u 11 grobova (73,3%, odnosno 6,2%) i tip 6b, samo u jednom grobu (6,6%, odnosno 0,5%).

KOMPLEKS BELOTIĆ - BELA CRKVA (45)

U zapadnoj Srbiji, na području Rađevine, iznad leve obale Jadrana, desne pritoke Drine, a naročito u selima Belotiću i Beloj Crkvi, konstatovan je veći broj praistorijskih humki. Istraživanjima ovih humki bavili su se M. i D. Garašanin, u nekoliko navrata od 1953. godine. U humkama Rađevine otkriveni su ostaci dve etape bronzanog doba: rano bronzano doba, vezano za grupu Belotić - Bela Crkva, i razvijeno bronzano doba, odnosno zapadnosrpska varijanta vatinske grupe. Kulturnu grupu Belotić - Bela Crkva ranog bronzanog doba treba razlikovati od kompleksa Belotić - Bela Crkva, koji je topografsko-arheološki termin. Tumuli su na obe nekropole, i u Belotiću i u Beloj Crkvi, bili i sa skeletnim i sa spaljenim pokojnicima, a sadržavali su bronzani nakit i keramiku. U dve humke u Belotiću i u jednoj u Beloj Crkvi, u grobovima koji se vezuju za razvijeno bronzano doba, otkriven je i ćilibarski nakit.

Humka br. XI u Belotiću iskopavana je 1953. i 1954. g. pod rukovodstvom M. Garašanina. Nije imala nikakvu konstrukciju, a u njoj su bila 4 groba. Grob 1 bio je spalište, grob 2 dvojni skeletni grob, grob 3 skeletni grob sa ostacima karbonizovanog drveta, keramikom i ogrlicom od bronzanih saltaleona i ćilibara. Grob 4 sadržavao je ostatke lobanje i delove ogrlice od bronzanih saltaleona i ćilibara. Humka br. VII, na istom lokalitetu sadržavala je spalište i grob sa urnom, a od priloga iglu tipa Nagelkopfnadel, keramiku i ćilibar. Grob u humci III u Beloj Crkvi bio je skeletni, ali prilično uništen. U predelu vrata pokojnika otkriven je bronzani nakit i ćilibar.

Nalaze iz humki u Rađevini objavili su M. i D. Garašanin, koji su se i u svojim sintetskim radovima bavili problematikom vezanom za ovaj materijal. (M. i D. Garašanin 1958, 1962, 1967; M. Garašanin 1973: 372-379; D. Garašanin 1979)

Ćilibar u grobovima

1500. - 1300. g. p.n.e.

Bela Crkva, humka III, grob 1 (K): tip 8a - 13 kom. 0,5 - 1 cm. (oko bronzanog tutula), M. i D. Garašanin 1958: 40.

Belotić, humka XI, grob 3 (K): amorfne - više kom. Ibid.: 23.

Belotić, humka XI, grob 4 (K): tip 8a - 1 kom. 1,1 cm, tip 9 - 1 kom. (fragment.) 3,4 cm, amorfne - 3 kom. 0,7 - 1,2 cm. Ibid.: 24.

1400. - 1300. g. p.n.e.

Belotić, humka VII, grob 1 (S): tip 12a - 2 kom. 1,5 cm, amorfne - 13 kom. 0,6 - 2,2 cm. M. i D. Garašanin 1962: 51.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8a: 1 kom. (Belotić, hum. XI. gr. 4), 13 kom. (Bela Crkva hum. III, gr. 1).	14	42,4%
Tip 9: 1 kom. (Belotić, hum. XI, gr. 4).	1	3%

Tip 12a: 2 kom. (Belotić, hum. XI, gr. 4)	2	6%
Amorfne: 3 kom. (Belotić, hum. XI, gr. 4),			
13 kom. (Belotić, hum. VII, gr. 1), više kom.			
(Belotić, hum. XI, gr. 3)	više od 16	48,4%
Ukupno	više od 33		

Statistička analiza i komentar

U pet grobova, u humkama Belotića i Bele Crkve, otkrivena su 33 čilibarska komada. Nije otkriveno mnogo tipova, svega 4. Najbrojnije su amorfne (nepravilno poligonalne) perle kojih ima znatno više od 16 (najmanje 48,4%), a zatim pljosnato-ovalne tipa 8a, sa 14 kom. (42,4%). Pronađene su i dve bikonične perle tipa 12a (6%), kao i jedna ovalna perla tipa 9 (3%). U grobovima 3 i 4 humke XI u Belotiću, pokojnici su oko vrata nosili ogrlice od čilibara, dok je u humci VII u Belotiću jedna velika perla nađena u blizini igle,

bliže urni, a ostale perle nešto dalje, u drugom kraju humke. U Beloj Crkvi, čilibarske perle bile su nanizane, a zatim obmotane oko šiljka bronzane pločice (tutula tipa Stachelscheibe) koji je pronađen u predelu vrata pokojnika. Prava je šteta što čilibarske perle iz tumula u Belotiću i Beloj Crkvi nisu analizirane hemijski i spektrografski, kako bi se odredilo njihovo poreklo, pošto su one, s izuzetkom usamljene perle u Žamnjaku, najstariji čilibarski artefakti sa teritorije Jugoslavije.

VRANJANI (46)

Vranjani se nalaze u jugozapadnoj Srbiji, desetak kilometara severozapadno od Požege. Istraživanja humki u Vranjanima vršio je 1969. M. Zotović iz užičkog muzeja. Istražene su dve humke sa materijalom iz bronzanog doba. Humka I sadržavala je ostatke nepotpuno spaljene pokojnice, na podlozi od upletenih traka drvene

kore. Od priloga pronađeni su bronzani torkves, naočarasti privesci, saltaleoni, grivne sa motivom ribljeg mehura, i jedna čilibarska perla. O čilibarskoj perli nema nikakvih bližih podataka. Ovaj grob datira se u period bronza C (1400-1300. g. p.n.e.). (M. Zotović 1978: 75-83, 1985: 17, 39-41, 54, 55)

MAJDAN (47)

Ostava iz Majdana u blizini Vršca otkrivena je slučajno 1950. godine. Sadržavala je bronzane predmete i čilibarsku ogrlicu, koji su bili pohranjeni u keramički lonac i pokriveni bronzanom zdelom. Lonac je bio ukopan na dubini od 1,4 m, a oko njega nije bilo drugih arheoloških tragova. Ostavu je 1988. godine objavio R. Rašajski.

Najveći deo ostave sačinjavali su bronzani predmeti (110 komada). Među njima je bilo celih predmeta, koji su u vreme ukopavanja bili u upotrebi, kao i polomljenih bronzanih predmeta koji su bili livačka sirovina. Osim bronzne, pronađena je i ogrlica od 45 zrna čilibara. Na osnovu bronzanog

materijala (mahom ukrasnih predmeta i nakita) ostava se u kulturnom smislu vezuje za mlade bronzano doba Karpatskog basena, posebno za kulturni kompleks Gava, horizont Cincu-Suseni. Šire gledaño, ostave ovog horizonta karakteristične su za Banat, Srem pa i Slavoniju, kao i za Transilvaniju i zapadne obronke Karpata. U hronološkom pogledu, ostava iz Majdana pripadala bi periodu Halštat A-B, s tim što se s izuzetkom dva predmeta karakteristična za fazu Ha.B, najveći deo vezuje za period Ha A. (R. Rašajski 1988)

Čilibar u ostavi, tipološko-statistička analiza

1200. - 900. g. p.n.e.

	ukupno	%
Tip 1a: 20 kom. 0,8 - 1,3 cm. R. Rašajski 1988: 27	20 44,4%
Tip 13: 2 kom. 3,2 cm. Ibid.:	2 4,4%
Tip 18c: 12 kom. 0,4 - 0,7 cm. Ibid.:	12 26,6%
Tip 141: 9 kom. 0,8 - 1,8 cm. Ibid.:	9 20%
Amorfne: 2 kom. 2,2 cm. Ibid.:	2 4,4%
Ukupno	45	

Statistička analiza i komentar

U ostavi Majdan otkriveno je 45 čilibarskih perli, 5 različitih tipova. Najbrojnije su bikonične tipa 12a (20 komada, odnosno 44,4% od ukupnog broja čilibarskih nalaza u ostavi), a zatim pljosnato cilindrične tipa 18c (12 kom, 26,6%), prizmatične tipa 141 (9 kom., 20%), duguljasto bikonične tipa 13 (2 kom., 4,4%) i amorfne, odnosno nepravilno pravougaone, pljosnate perle od kojih su nađena

2 kom. (4,4%). Perle su prilično grubo oblikovane, ali glatke i perforirane radi nizanja. Sada su neprozirne i mutne, sivkasto zelene boje, što je najverovatnije rezultat dodira sa bronzanim materijalom koji je oksidirao. Jedna od amorfnih perli bila je podvrgnuta infracrvenoj spektralnoj analizi u Vasar koledžu u Njujorku, kod prof. Kurta Beka, ali rezultati nisu još poznati.

IGLAREVO (48)

Iglarevo se nalazi u Metohiji, oko dvadeset km istočno od Peći, na putu Peć - Priština, na obroncima Grebničke planine, koji se spuštaju prema reci Klini. U Iglarevu je otkriveno nekoliko skeletnih grobova iz bronzanog doba. Jedan, koji se spominje u literaturi, sadržavao je mikenski rapir (M. Garašanin 1983: 756-758), a iskopavanja K. Ljucija 1988. otkrila su tri ravna skeletna groba. Jedan od njih, očigledno muški, takođe je sadržavao

mikenski rapir, a u drugom, ženskom grobu pronađene su masivne bronzane nanogvice tipa Juhor, bez ukrasa i ogrlica od čilibarskih perli. Čilibarskih perli je pronađeno više komada, ovalno pljosnatog oblika (tip 8b). Nalazi se datiraju u period bronza C (XIV v. p.n.e.). (K. Kilian 1976: 112; M. Garašanin 1983: 755-758; K. Ljuci 1989)

GLOGOVIK (49)

Glogovik se nalazi na Peštorskoj visoravni, u Koštam polju, petnaestak kilometara zapadno od Novog Pazara. Humke u selu Glogoviku, na lokalitetu Latinsko Groblje, otkrivene su 1977. godine u okviru rekognosciranja na projektu arheoloških istraživanja Peštera. Otkriveno je 8 humki, od čega su istražene 3. Radovima su rukovodili D. Srejić i Z. Letica. Nalaze je 1982. godine objavila Z. Letica. Humke su bile manjih dimenzija (prečnika oko 20 m), sa perifernim vencem od kamena i kamenim plaštem. Sahranjivanje je u humkama u Glogoviku vršeno u nekoliko etapa, i to u bronzano doba, starije gvozdeno doba i u srednjem veku. U tom pogledu najkarakterističnija je humka I, koja je sadržavala grobove svih navedenih epoha. Humka

je za svaki horizont sahrane bila nanovo nasipana, a stara je služila kao osnova. U halštatskom horizontu otkriveni su grobovi sa spaljenim pokojnicima, koji se vezuju za kulturnu grupu Donja Brnjica, i nešto kasniji skeletni grobovi, sa karakterističnim glasinačkim materijalom, koji se datiraju u VIII i VII v. p.n.e. U ovim skeletnim grobovima, osim gvozdene fibule, toka i noževa, i keramike, otkriven je i čilibar. Zanimljivo je napomenuti, da su grobovi prethodnog horizonta bogatiji i raznovrsniji priložima, ali da ne sadrže čilibar, dok se on javlja u, inače siromašnijim skeletnim, i to muškim grobovima sa glasinačkim materijalom. (Z. Letica 1982)

Čilibar u grobovima

750. - 625. g. p.n.e.

Humka I, grob 22 (K)(m): tipovi 8a, 11, 13, 18a, 18d, 37 - 1000 kom., 0,5 - 0,8 cm. Z. Letica 1982: 14, T. V/2.

Humka I, grob 38 (K)(m): tip 8a - 79 kom. 0,4 - 1 cm, tip 9 - 41 kom. 0,3 - 0,8 cm. Ibid.: 14, T. VI/5.

Tipološka analiza

	ukupno
Tip 8a: 170 kom. (Humka I, grob 22), 79 kom. (Humka I, grob 38)	249
Tip 9: 41 kom. (Humka I, grob 38)	41

Tip 11: 166 kom. (Humka I, grob 22)	166
Tip 13: 166 kom. (Humka I, grob 22)	166
Tip 18a: 166 kom. (Humka I, grob 22)	166
Tip 18d: 166 kom. (Humka I, grob 22)	166
Tip 37: 166 kom. (Humka I, grob 22)	166
Ukupno	1120

Komentar

U Glogoviku je nađeno dosta čilibara. Samo u grobu 22 humke I otkriveno je oko 1000 sitnih perli različitih geometrijskih oblika: pljosnato ovalne (tip 8a), bikonične (tipovi 11 i 13), valjkaste (tipovi 18a i 18d) i kvadraste (tip 37). Statističku analizu nije bilo moguće izvršiti, pošto perle nisu brojane pojedinačno, po tipovima, već skupno. Brojevi koji se za perle iz groba 22 javljaju u

tipološkoj analizi veštački su dobijeni za potrebe tipološke analize, deljenjem ukupnog broja perli iz groba, brojem tipova, i ne predstavljaju stvarnu sliku. U grobu 38 iste humke, čilibarska ogrlica bila je nešto skromnija i jednostavnija: 120 ovalnih i pljosnato ovalnih perli (tipovi 9 i 8a). Zanimljivo je da su oba groba muška, sa relativno siromašnim priložima od gvožđa.

PILATOVIĆI (50)

Nekropola u Pilatovićima, na lokalitetu Ravni Lug, nalazi se nekoliko kilometara istočno od Požege. Istraživanja nekropole sa humkama u Pilatovićima vršio je od 1970. do 1973., 1977. i 1978. M. Zotović iz Narodnog muzeja u Užicu. U većem broju humki otkriveno je oko 80 grobnih celina. Manji broj grobova bio je sa spaljenim pokojnicima, a veći sa skeletnim sahranjivanjem u grobovima od slaganog kamena, koji su u pojedinim humkama bili prstenasto raspoređeni oko centra humke. Veći deo grobova bio je siromašan priložima, ali u jednom broju grobova otkriven je bogatiji bronzani nakit, čilibarske perle i oružje koje svedoči o uglednijem položaju pokojnika. Najveći od svih tumula, nešto izdvojen od ostalih, sadržavao je bogatu kneževsku sahranu, sa centralnim grobom od lomljenog kamena i dva periferna groba. Humka je bila opasana spaljenim kamenim suhozidom pravilnog kružnog oblika. U centralnom grobu pronađeni su ostaci sa lomače

izmešani sa priložima, oštećenim od vatre. Ostaci ratničke opreme i monumentalnost groba rečito govore da je u pitanju kneževski grob. Pažnju privlači skarabej pronađen u ovom grobu, koji je kao i većina drugih uvoznih predmeta dospelo u Pilatoviće najverovatnije iz južne Italije. U perifernom grobu br. 2 otkriven je ženski skeletni grob (kneginjin), sa izuzetno bogatim priložima kao što su grivne i saltaleoni, prsteni za kosu od zlata, veći broj bronzanih fibula, čilibarske perle i komplet bronzanog posuda grčko-italske izrade. U perifernom dečijem grobu otkriven je čilibar i skitske strelice, čest inventar dečijih grobova u kontekstu bogatih kneževskih sahrana gvozdene doba centralnobalkanskog područja.

Arheološki materijal iz Pilatovića objavljen je samo delimično. Datira se u VI v. p.n.e., s tim što je kneževski grob iz druge polovine VI v. (M. Zotović 1979: 31-45, 1985: 80-100; A. Palavestra 1984: 23, 57-58)

Čilibar u grobovima

600. - 500. g. p.n.e.

Humka V, grob 9 (K)(ž): tip ? - 36 kom. M. Zotović 1979: 38.

Humka VII, grob 6 (K)(ž): nepravilno poligonalne - 162 kom. Ibid.: 39

550. - 500. g. p.n.e.

Kneževska humka, grob 2 (K)(ž): tip 9, tip 47?, tip 22, tip 36?, tip 52?, 106, 107? - 88 kom. M. Zotović 1985: 90.

Kneževski grob, grob 3 (K): (inf.): tip ? (sitne) - veći broj. Ibid.: 89.

Tipološka analiza

Tip 9: Kneževska humka, grob 2.? kom.

Tip 22: Kneževska humka, grob 2. ? kom.

Tip 36: Kneževska humka, grob 2. ? kom.

Tip 47: Kneževska humka, grob 2. ? kom.

Tip 52: Kneževska humka, grob 2. ? kom.

Tip 106/107: Kneževska humka, grob 2. ? kom.

Tip?: 36 kom. (humka V, grob 9), veći broj. (Kneževska humka, grob 3).

Nepravilno poligonalne: 162 kom. (Humka VII, grob 6).

Komentar

Statistička analiza ćilibara iz Pilatovića nije moguća, pošto je nekropola objavljena samo delimično, a ono što je objavljeno ne pruža dovoljno podataka za statističku i tipološku analizu. Nisu priloženi svi crteži, pa se o oblicima perli (osim u slučaju ogrlice iz groba 6 u humci VII) može samo nagađati. Najbolje je citirati samog Zotovića kada piše o ćilibaru iz kneginjinog groba: "Ogrlica od 88 ćilibarskih perli kružnog, srolikog, vretenastog i pločastog oblika, među kojima su i one u vidu stilizovane barske ptice, kao i one nepravilno loptastog oblika, sa izrezbarenom glavicom u vidu latice cveta. Ogrlica je bila kombinovana sa nekoliko kružnih pločastih perli od obrađenog zelenkastog kamena, više brušenih školjki pužića, jednim zubom divlje svinje i dva saltaleona od zlatne žice dužine 4,4 cm". (M. Zotović 1985: 90) Pitanje, da li se iz ovog opisa mogu izvući zaključci o tipovima kakvi su navedeni u tipološkoj analizi, ostaje otvoreno. Kombinacija ćilibara i drugog

materijala karakteristična je za Pilatoviće: ogrlica iz dečijeg groba, osim sitnih ćilibarskih perli, bila je sastavljena i od bojanih kamenih perli, ogrlica iz groba 9, humke V imala je osim ćilibara i veliku crnu staklenu perlu, a velika ćilibarska ogrlica iz humke VII, imala je, kao centralni privesak, veći obrađeni komad belog kamena bademastog oblika, koji je bio probušen i u čiji otvor je bila usadena loptasta bronzana perla. (Zotović greši kada navodi da je i ova veća perla od ćilibara.) Kada je već reč o ovoj ogrlici, Zotović je opisuje na način koji je donekle u suprotnosti sa ilustracijom koju donosi: "...ćili-barske perle, sa jednim nizom koji je striktno išao uz sam vrat, odakle su se odvajala tri grozdolika visuljka, zatim se drugi spuštao nešto niže, zahvatajući gornji deo grudi i najzad, treći koji se spuštao još niže..." Na ilustraciji je međutim, sasvim jednostavan derdan, bez ikakvih grozdova. (M. Zotović 1985: 86, T. XXV/3).

KREMNA (51)

Kremna se nalazi u jugozapadnoj Srbiji, na istočnim obroncima Tare, oko 22 km zapadno od Užica. Na lokalitetu Crkvine u Kremni, prilikom izgradnje puta 1961. g., slučajno je otkriven pristorijski grob pod humkom. Osim te, na lokalitetu je konstatovano još 18 humki, ali one nisu istražene. Istraživanje humke u Kremni vršio je M. Zotović iz Narodnog muzeja u Užicu. Humka je bila od zemlje, sa kamenim plaštom. U centralnom

delu humke otkriven je skeletni ženski grob. Od priloga u grobu pronađena je keramika, a pokojnica je imala nakit koji se sastojao od narukvica od spiralno uvijene bronzane žice, ogrlice od bronzanih saltaleona, privezaka i ćilibarske ogrlice. Grob se datira u VI v. p.n.e., a publikovao ga je M. Zotović.

(M. Zotović 1972: 1-10, 1985: 79)

Ćilibar u grobu

600. - 500. g. p.n.e.

grob (K): tip 9 - 1 kom. tip 11 - 3 kom., tip 12b - 1 kom., tip 5a - 1 kom., tip 52b - 1 kom., nepravilno poligonalne - 5 kom. M. Zotović 1985: 79, T. XXII/9.

Tipološko-statistička analiza

	ukupno	%
Tip 5a: 1 kom.	1	8,3%
Tip 9: 1 kom.	1	8,3%
Tip 11: 3 kom.	3	25%
Tip 12b: 1 kom.	1	8,3%

Tip 52b: 1 kom.	1	8,3%
Nepravilno poligonalne: 5 kom.	5	41,7%
Ukupno	12	

Komentar

Ogrlica iz groba u Kremni bila je sastavljena od 12 čilibarskih perli. U centru se nalazila veća i lepo obradena ovalna perla tipa 9, a oko nje bikonične tipa 11, 12b i nepravilno poligonalne, koje se približavaju piramidalnom i bikoničnom obliku. Nepravilnih je bilo najviše (5 kom, odnosno 41,7%

od ukupnog broja perli). Pronađena je i jedna sitna i oštećena režnjasta perla tipa 52b, kao i jedna loptasta tipa 5a. Kao i u Pilatovićima, a i na mnogim drugim lokalitetima, i u Kremni je čilibar pronađen u ženskom grobu.

UZIĆI (52)

Uzići se nalaze u jugozapadnoj Srbiji, desetak kilometara jugozapadno od Užica. U Uzićima je 1972. godine slučajno oštećena jedna velika humka i tom prilikom otkriveni su praistorijski grobovi. Naknadnom arheološkom ekspertizom utvrđeno je da je u humci bilo nekoliko bogatih skeletnih grobova. Na osnovu analize materijala,

zaključeno je da su u humci bili i muški ratnički, kao i ženski grobovi. Od priloga otkriveno je dosta bronzanog nakita, gvozdеног оруђа, te i nešto čilibara. Ne može se utvrditi kojem grobu pripada čilibar. Nalazi iz Uzića datiraju se u VI v. p.n.e. (M. Zotović 1985: 75; R. Vasić 1977: 68, T. 28/10)

Čilibar u grobu

600. - 500. g. p.n.e.

Grob (K): amorfne - 7 kom. R. Vasić 1977: 68. T. 28/10.

Komentar

Od čilibara u Uzićima, objavljeno je samo 7 perli nepravilnog pljosnatog oblika.

Zotović ih ne spominje, ali ih je publikovao R. Vasić.

ATENICA (53)

Atenica se nalazi u blizini Čačka, na desnoj obali Zapadne Morave, u neposrednoj blizini puta Čačak-Kraljevo. U Atenici, koja je sada već istočna periferija Čačka, na lokalitetu Umke, otkrivene su dve velike humke, čije je istraživanje počelo 1958. godine. Istraživanja su 1958. i 1959. vodili M. Đuknić iz Narodnog muzeja u Čačku i B. Jovanović iz Arheološkog instituta u Beogradu. Rezultate istraživanja M. Đuknić i B. Jovanović objavljivali su od 1959. u više mahova, a 1966. publikovali su monografiju o ovom lokalitetu. (M. Đuknić, B. Jovanović, 1966)

Ispod humke I otkrivena su dva groba od naslaganog kamena, centralni i periferni, a oko grobova nalazio se periferni prsten od lomljenog kamena i oblutaka. U grobovima su nađeni ostaci spaljenih pokojnika, a spalište se nalazilo u okviru perifernog prstena. Prilozi su nađeni izmešani sa ostacima sa lomače, između slojeva kamena od koga su grobovi bili načinjeni. U humci II, koja je

bila veća, otkriven je samo jedan grob, centralni, ali je pored njega bila specifična žrtvena konstrukcija i spalište, a oko groba se nalazio potporni prsten od lomljenog kamena. Pre sahranjivanja, površina je bila zaravnjena i na njoj su žrtvovani pas, divlja svinja i tur. Posle toga osnova je ponovo zaravnjena i izgrađene su druge grobne konstrukcije: spalište popločano kamenom pored groba, žrtvena konstrukcija od kamena i oblutka i centralni grob sa potpornim prstenom. Žrtvena konstrukcija se sastojala od tri pravougaone celine, ograđene kamenom, u kojima su pronađene 22 pravilno raspoređene žrtvene jame. Sam grob bio je izrađen od lomljenog kamena, a prilozi su bili izmešani sa zemljom i raspoređeni uz ostatke sa lomače, između slojeva kamena. Prilozi su u sva tri groba bili raskošni i opravdano se humke u Atenici tretiraju kao kneževski grobovi. U grobovima je pronađeno mnoštvo zlatnog i srebrnog nakita, čilibarskih perli i figurica,

staklenih perli, predmeta od kosti, bronzanih posuda grčke izrade, a otkriveni su i ostaci kola. Na osnovu grobnih priloga došlo se do zaključka da je u humci I u centralnom grobu sahranjena žena (kneginja), u perifernom grobu humke I dete,

a da je u humci II, u centralnom grobu sahranjen sam knez. Grobovi se datiraju u kraj VI i početak V v. p.n.e.

(M. Đuknić, B. Jovanović 1966; B. Jovanović 1975, 1979; A. Palavestra 1984; S. Čače 1986; R. Vasić 1986)

Ćilibar u grobovima

520. - 480. g. p.n.e.

Humka I, centralni grob (S)(ž):

tip 97a - 1 kom. 1,9 cm. M. Đuknić, B. Jovanović 1966: 17.

tip 105a - 2 kom. 1,3 i 2 cm. Ibid.

tip 101b - 5 kom. 1,6 - 1,9 cm. Ibid.

tip 108c - 1 kom. 1,9 cm. Ibid.

tip 108d - 2 kom. 1,2 - 1,9 cm. Ibid.

tip 109 - 3 kom. 1,2 - 1,9 cm. Ibid.

tip 48d - 2 kom. 1,2 i 1,7 cm. Ibid.

tip 56b - 2 kom. 1,2 i 1,6 cm. Ibid.

tip 54 - 1 kom. 3,6 cm. Ibid.

tip 47a - 1 kom. 7 cm. Ibid.

tip 47d - 2 kom. 5,7 i 5 cm. Ibid.

tip 35a - 7 kom. 0,9 - 1,1 cm. Ibid.

tip 29 - 8 kom. 1,1 - 2 cm. Ibid.

tip 18d - 4 kom. 1,3 - 1,7 cm. Ibid.

tip 22 - 3 kom. 1,3 - 1,7 cm. Ibid.

tip 8a, b, 9 - 213 kom. 0,5 - 1,5 cm. Ibid.

amorfne: 861 kom. 1-5 cm. Ibid.

Humka I, periferni grob (S), (inf.):

tip 101b - 5 kom. 1,1 - 2 cm. Ibid.: 18.

tip 109 - 2 kom. 1,4 i 1,7 cm. Ibid.: 19.

tip 48e - 1 kom. 2 cm. Ibid.:

tip 48g - 1 kom. 1,8 cm. Ibid.:

tip 48k - 1 kom. 1,4 cm. Ibid.:

tip 56a - 2 kom. 1,2 cm. Ibid.:

tip 56b - 1 kom. 1,2 cm. Ibid.:

tip 52d - 2 kom. 1 i 1,2 cm. Ibid.

tip 29 - 14 kom. 1,1 - 2 cm. Ibid.:

tip 35a - 13 kom. 0,9 - 1,1 cm. Ibid.:

tip 22 - 10 kom. 0,8 - 3 cm. Ibid.

tip 8a - 9 - 440 kom. 0,4 - 1,2 cm. Ibid.:

amorfne: 785 kom. 1 - 4 cm. Ibid.:

Humka II, centralni grob (S):

tip 48h: 8 kom. 1,2 - 2 cm. Ibid.: 20.

tip 101a: 2 kom. 2,1 cm. Ibid.

tip 35a: 1 kom. 1,1 cm. Ibid.

tip 36: 1 kom. 1,9 cm. Ibid.:

tip 22: 4 kom. 1 cm. Ibid.:

tip 8a: 33 kom. 0,7 cm. Ibid.

Tipološko-statistička analiza

Centralni grob u humci I označen je sa I/C, periferni grob u humci I sa I/P, a centralni grob u humci II, sa II/C.

	ukupno	%
Tip 8a: 71 kom. (I/C), 220 kom. (I/P), 33 kom. (II/C)	324	13,5%
Tip 8b: 71 kom. (I/C)	71	2,9%
Tip 9: 71 kom. (I/C), 220 kom. (I/P)	291	11,9%

Tip 18d: 4 kom. (I/C).	4	0,16%
Tip 22: 3 kom. (I/C), 10 kom. (I/P), 4 kom. (II/C).	17	0,7%
Tip 29: 8 kom. (I/C), 14 kom. (I/P).	22	0,9%
Tip 35a: 7 kom. (I/C), 13 kom. (I/P), 1 kom. (II/C).	21	0,8%
Tip 36: 1 kom. (II/C).	1	0,04%
Tip 47a: 1 kom. (I/C).	1	0,04%
Tip 47d: 2 kom. (I/C).	2	0,08%
Tip 48d: 2 kom. (I/C).	2	0,08%
Tip 48e: 1 kom. (I/P).	1	0,04%
Tip 48g: 1 kom. (I/P).	1	0,04%
Tip 48h: 8 kom. (II/C)	8	0,3%
Tip 48k: 1 kom. (I/P).	1	0,04%
Tip 52d: 2 kom. (I/P).	2	0,08%
Tip 54: 1 kom. (I/C).	1	0,04%
Tip 56a: 2 kom. (I/P).	2	0,08%
Tip 56b: 2 kom. (I/C), 1 kom. (I/P).	3	0,1%
Tip 97a: 1 kom. (I/C).	1	0,04%
Tip 101a: 2 kom. (II/C).	2	0,08%
Tip 101b: 5 kom. (I/C), 5 kom. (I/P).	10	0,4%
Tip 105a: 2 kom. (I/C).	2	0,08%
Tip 108c: 1 kom. (I/C).	1	0,04%
Tip 108d: 2 kom. (I/C).	2	0,08%
Tip 109: 3 kom. (I/C), 2 kom. (I/P).	5	0,2%
Amorfne: 861 (I/C), 785 (I/P).	1646	67,3%
Ukupno	2444	

Statistička analiza i komentar

U Atenici je čilibar otkriven u sva tri groba, i to u velikom broju, kako komada, tako i tipova. Ukupno su otkrivena 2444 komada čilibara. Najviše ga je bilo u perifernom (dečijem) grobu humke I, gde je pronađeno 1277 komada, od čega su 492 bila obrađena, a 785 je amorfno. Najveći deo ovog čilibara bio je sastavni deo dve velike ogrlice, jedne od amorfne, a druge od ovalnih i pljosnatih perli (tipova 8a, i 9). U centralnom (ženskom) grobu humke I takođe je bilo mnogo čilibara - 1118 komada (257 obrađenih i 861 amorfno). I ovde su bile dominantne dve velike ogrlice od amorfne, odnosno ovalnih perli, ali i mnoštvo drugog čilibarskog nakita i ukrasa. U centralnom grobu humke II (kneževom) čilibara je bilo znatno manje, samo 49 komada, ali obrađenih, pošto u ovom grobu nije bilo amorfne perli. Kao i na mnogim drugim nekropolama, i u Atenici čilibara ima više u ženskom i dečjem grobu nego u muškom. Od ukupnog broja čilibarskih komada, 52,3% pronađeno je u dečjem grobu, 45,7% u ženskom, a svega 2% u muškom grobu.

Čilibarski nakit i ukrasi u Atenici bili su raznovrsni. Otkriveno je 27 različitih tipova. Najbrojniji su amorfne perle kojih ima 1646 komada, odnosno 67,3%, od ukupnog broja čilibarskih nalaza, a zatim slede ovalno-pljosnate perle tipa 8a (324 kom. odnosno 13,3%) i tipa 8b (71 kom. odnosno 2,9%), kao i ovalne perle tipa 9 (291 kom. odnosno 11,9%). Trougaonih perli tipa 29 bilo je 22 kom.

(0,9%), kvadratnih tipova 35a, 21 kom. (0,8%), a bikonično-cilindričnih, tipa 22 17 kom. (0,7%). Ovnjskih glava od čilibara pronađeno je 12 kom. i to 10 kom. tipa 101a (0,4%) u humci I (po pet u oba groba), a 2 kom. tipa 101b (0,08%), u kneževom grobu u humci II. Malih "bula" (možda mešina ili čutura), ukupno je nađeno 13 kom. (0,5%). Od toga najviše tipa 48h - 8 kom. (0,3%) u centralnom grobu humke II, a zatim 2 kom. tipa 48d (0,08%) i po jedan komad (0,04%) tipa 48e, 48g i 48k, sve u humci I. Perli, odnosno figurica u obliku golubova bilo je 5 (0,2%) i one su, kao i mnogo drugog čilibarskog materijala iz Atenice, bile ravnopravno raspodeljene u ženski i dečiji grob (ženski 3 kom. dečiji 2 kom.). Tipološku osobenost Atenice predstavljaju trolisne, odnosno četvorolisne rozete sa plastičnim rebrima (tipovi 56a i b). Trolisna (tip 56a) su pronađena 2 kom. (0,08%), a četvorolisna (tip 56b) 3 kom. (0,1%), ponovo raspoređenih u dečiji i ženski grob humke I. Loptasto reznjastih perli (tip 52d) otkrivena su 2 kom (0,08%), kao i jedna dinjasta (tip 54). U ženskom grobu bilo je i perli u obliku lavljih glava (tip 105a, 2 kom. odnosno 0,08%), barskih ptica (tip 108c - 1 kom. odnosno 0,04% i tip 108d - 2 kom. odnosno 0,08%), a pažnju privlači i glava, odnosno maska muškarca, od čilibara (tip 97a) iz istog groba. U kneginjinom grobu pronađene su i tri velike perle u obliku mešine, od čega je jedna (tip 47a) bila pažljivo obrađena, dok su dve (tip

47d), bile oblikovane i rezbrarene samo sumarno. Sve tri su bile delovi velike ogrlice od amorfno-ćilibara, s najvećom i najbolje obrađenom (tip 47a, 7 cm) u centru. Jedna pravougaona perla (tip 36) pronađena je u kneževom grobu.

U tipološkom pogledu najbogatiji je centralni grob u humci I sa 17 tipova (63% od ukupnog broja tipova), zatim periferni grob iste humke sa 13 tipova (48,1%), i centralni grob humke II sa 6 tipova (22,2%). Hronološki i tipološki sav ćilibar pripada jednoj celini sa brojnim analogijama na centralnom Balkanu (Novi Pazar, Glasinac, Ivangrad itd.), i u južnoj Italiji, odakle najverovatnije potiče. Stiče se utisak da je celokupan ćilibar iz Atenice deo jednog porodičnog nakita i da se neko, prilikom sahrane, trudio da veći deo ćilibarskog nakita, i po broju, i po tipovima, ravnomerno

rasporedi u dečiji i ženski grob. Ćilibar se, na balkanskom i u mediteranskom prostoru, izgleda tretirao kao "ženski" i "dečiji" nakit, što se vidi iz brojnih primera, ali ga nisu izbegavali ni muškarci. Ne treba se zato čuditi nesrazmeri između broja ćilibarskih nalaza u ženskom i dečijem grobu s jedne, i muškom grobu s druge strane.

Hemijske analize ćilibara iz Atenice, na žalost nisu radene. Jedna amorfna perla poslata je, uz saglasnost Narodnog muzeja u Čačku, ljubaznošću prof. Dž. Tod, profesoru Beku u Njujork, da izvrši infracrvenu spektralnu analizu, ali rezultati još nisu stigli. Ista perla iz Atenice, data je na analizu doktoru Leonardu Goreliku (L. Gorelick), koji proučava načine i metode bušenja ćilibarskih perli. Na žalost ni rezultati ove analize nisu još dospeli.

MRČAJEVCI (54)

Mrčajevci se nalaze u zapadnoj Srbiji, desetak kilometara istočno od Čačka, u dolini Zapadne Morave, sa njene desne strane. U Mrčajevcima, na lokalitetu Guševac, otkriveno je nekoliko humki. Iskopavanja su vršena na dva tumula, pod rukovodstvom M. Ikodinović iz Narodnog muzeja u Čačku, 1974. i 1975. godine. U jednoj humci (br. 3) nađeno je spalište i kamena unutrašnja konstrukcija groba, što asocira na grobne konstrukcije i ritus sahranjivanja u nedalekoj Atenici. U toj humci pronađena je keramika i četvorougaone gvozdene ploče, možda deo nekog okova ili oklopa. U

humci br. 1, nalazi su bili izmešani s ostacima sa lomače, između kamenja u grobnoj konstrukciji. Pronađeno je nešto polihromnih staklenih perli, jedna perla od zelenkastog prozirnog stakla režnjastog oblika, valjkasta bronzana perla, komad srebrne žice, keramika lokalne proizvodnje, kao i veća količina amorfni i nepravilno poligonalnih ćilibarskih perli. Nalazi iz Mrčajevaca nisu objavljeni i podaci potiču od M. Ikodinović iz Narodnog muzeja u Čačku. Nalazi se datiraju u kraj VI v. p.n.e.

(A. Palavestra 1984: 68)

Ćilibar u grobovima

520. - 480. g. p.n.e.

Humka 1, grob (S): amorfne - više komada. Neobjavljeno.

NOVI PAZAR (55)

Raskošan kneževski grob, poznat kao nalaz iz Novog Pazara, pronađen je u temeljima Petrove crkve u Rasu, oko dva kilometra od Novog Pazara, na uzdignutom brežuljku iznad reke Deževe. Arhitekta Jovan Nešković, koji je 1957. god. obavljao konzervatorske radove na crkvi, naišao je ispod temelja na bronzano posude i nakit iz gvozdene doba. Istraživanja su preuzeli Ljubiša Popović, Đorđe Mano-Zisi i Aleksandra Jurišić i utvrdili da se ispod crkve nalaze dva tumula, sukcesivno građena, iz bronzanog i iz starijeg gvozdene doba, a da su u mladem ostaci neke vrlo bogate kneževske sahrane. Obilje zlatnog i srebrnog nakita, im-

portovanih grčkih predmeta od bronzne, ćilibarskih perli i drugih grobnih priloga, nalazilo se u okovanom drvenom sanduku i oko njega; sam sanduk bio je ispod kamenih ploča. Ostaci pokojnika nisu nađeni, pa nije jasno da li je otkriveni deo nalaza u sanduku grob, ili možda ostava sa prilozima, uz grob koji nije pronađen. Humka je imala periferni venac od kamena i centralnu grobnu konstrukciju od kamena, karakterističnu za kneževske grobove centralnog Balkana. Grobni nalazi datirani su u kraj VI i početak V v. p.n.e. Materijal iz tumula ispod Petrove crkve objavili su Đorđe Mano-Zisi i Ljubiša Popović, a delimično i Aleksandra Jurišić.

Artefakti se nalaze u Narodnom muzeju u Beogradu. O čilibaru iz Novog Pazara pisao je B. Jovanović (1975), a poreklom samog čilibara, bavilo se više autora, od Đ. Boškovića do Kurta

Beka.
(Đ. Mano Zisi 1960, Đ. Bošković 1961; Đ. Mano Zisi, Lj. Popović 1969, 1969a; A. Jurišić 1969; B. Jovanović 1975; A. Palavestra 1984; C. Beck, T. Liu 1973, 1974)

Čilibar u grobu i tipološko - statistička analiza

(uz tip i broj nalaza dat je i inventarski broj, kako bi se pojedini komadi lakše mogli identifikovati u originalnim publikacijama, odnosno katalozima)

520. - 480. g. p.n.e.

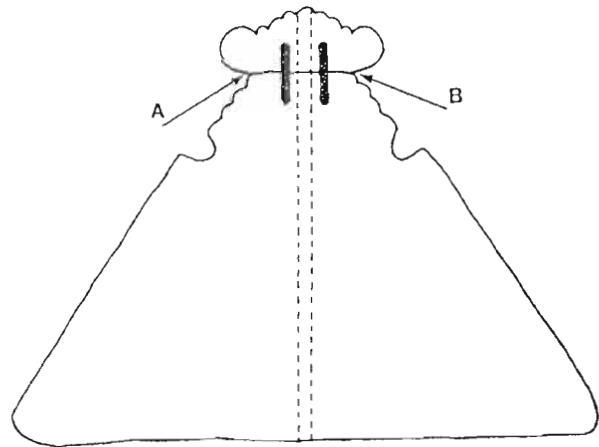
	ukupno	%
Tip 13: 54 kom. 3,5 cm (Inv. br. 697/1). Đ. Mano-Zisi, Lj. Popović 1969: 17-25, 1969a: 197-201.	54	10,6%
Tip 18d: 27 kom. 2,7 cm (Inv. br. 700/1). Ibid.	27	5,3%
Tip 29: 83 kom. 1,8 cm (Inv. br. 699/1). Ibid.	83	16,2%
Tip 35a: 48 kom. 1,8 cm (Inv. br. 696/1). Ibid.	48	9,4%
Tip 36: 16 kom. 2,7 cm (Inv. br. 698/1). Ibid.	16	3,1%
Tip 43a: 22 kom. 2,3 cm (Inv. br. 702/1). Ibid.	22	4,3%
Tip 47 b, c, d: 28 kom. 5-8 cm (Inv. br. 695). Ibid.	28	5,5%
Tip 48f: 36 kom. 1-2 cm (Inv. br. 656/1). Ibid.	36	7%
Tip 52 a, c, d: više od 6 kom. 3-4 cm (Inv. br. 702/1). Ibid.	više od 6	1,2%
Tip 53: više od 30 kom. 3-4 cm. (Inv. br. 702/1). Ibid.	više od 30	5,9%
Tip 54: 34 kom. 2,7 - 3,7 cm (Inv. br. 702/1). Ibid.	34	6,6%
Tip 92a: 1 kom. 3,8 cm (Inv. br. 689/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 92b: 1 kom. 3,8 cm (Inv. br. 688/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 92c: 1 kom. 3,6 cm (Inv. br. 692/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 97?: 2 kom. (oštećeni) (Inv. br. 670/1). Ibid.	2	0,4%
Tip 97b: 1 kom. 2,5 cm (Inv. br. 685/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 97cd: 1 kom. 2 cm (Inv. br. 686/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 97e: 1 kom. 2,5 cm (Inv. br. 684/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 97f: 1 kom. 2,3 cm (Inv. br. 691). Ibid.	1	0,2%
Tip 97g: 1 kom. 2 cm (Inv. br. 687). Ibid.	1	0,2%
Tip 97h: 1 kom. 3 cm (Inv. br. 683/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 98a: 1 kom. 4,8 cm (fragment.) (Inv. br. 662/1, 669/1, 679/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 98b: 1 kom. 11 cm (Inv. br. 678/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 101a: 42 kom. 2-4 cm (Inv. br. 677/1). Ibid.	42	8,2%
Tip 102a: 1 kom. 4 cm (Inv. br. 677a). Ibid.	1	0,2%
Tip 105b: 2 kom. 2 i 2,4 cm (Inv. br. 665/1). Ibid.	2	0,4%
Tip 105c: 4 kom. 0,8 - 1,1 cm (Inv. br. 666/1). Ibid.	4	0,8%
Tip 106: 2 kom. 2 cm (Inv. br. 672/1). Ibid.	2	0,4%
Tip 107: 1 kom. 2,2 cm (Inv. br. 674/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 107a: 6 kom. 2 cm (Inv. br. 674/1). Ibid.	6	1,2%
Tip 108a, b, c: 20 kom. 1,1 - 2,2 cm (Inv. br. 675/1). Ibid.	20	3,9%
Tip 110: 3 kom. 3 cm (Inv. br. 693/1). Ibid.	3	0,6%
Tip 111: 12 kom. 1,1 - 2,1 cm. (Inv. br. 672/1, 673/1)	12	2,3%
Tip 113: 4 kom. 2,2 cm (Inv. br. 671/1, 664/1)	4	0,8%
Tip 119: 1 kom. 2,5 cm (Inv. br. 668/1). Ibid.	1	0,2%
Tip 121: 2 kom. 3,2 cm (Inv. br. 663/1). Ibid.	2	0,4%
Tip 123a, b: 14 kom. 2,5 - 2,9 cm (Inv. br. 694). Ibid.	14	2,7%
Amorfne: veći broj. Ibid.	-	-
Ukupno	više od 511	

Statistička analiza i komentar

Kneževski grob u Novom Pazaru bio je izuzetno bogat ćilibarom. Otkriveno je više od 511 obradenih ćilibarskih perli, figurica i pločica, kao i veliki broj amorfnih perli. Tačan broj ćilibarskih komada nije moguće utvrditi, pošto neke perle nisu brojane i pojedinačno inventarisane, već zbirno, uz konstataciju da ih ima "u izuzetno velikom broju" (režnjaste perle, tipovi 52a, c, d i 53), ili da je u pitanju "relativno velika gomila neobrađenog ćilibara". (Đ. Mano-Zisi, Lj. Popović 1969: 23, 25) Sasvim tačnu statistiku, zbog toga, nije moguće uspostaviti. U Novom Pazaru ćilibarski nakit bio je veoma raznovrstan. Otkriveno je 38 različitih tipova, od kojih su neki imali i podvrste. Trebalo bi napomenuti da je reč "tip", kao i u čitavom radu, i ovdje sasvim uslovna i da je isključivo u funkciji bržeg identifikovanja pojedinih oblika, ali i pojedinačnih komada. Tako se pod raznim "tipovima" javljaju zapravo, kao što je to slučaj i u Novom Pazaru, pojedinačne unikatne perle i figurice, koje su na tipološkoj tabli označene posebnim brojem (tipom), iako u strogom terminološkom pogledu ne ispunjavaju sve uslove da se tako zovu.

Ćilibar iz Novog Pazara mogao bi se svrstati u nekoliko grupa. Na prvom mestu, bile bi figurice "kore ili sveštenice" (92 a, b, c). Na najbolje obradenoj i očuvanoj (92a) rupice za učvršćivanje su kod nogu perforirane uzduž i popreko, što pokazuje da je ova figurica bila pažljivo pričvršćena, a ne jednostavno obešena glavom nadole. Druga figurina (92b) ima na ledima tragove nekoliko perforacija, koje su možda služile za pričvršćivanje. Drugu grupu predstavljaju maske, odnosno glave muškaraca (97 b, c/d, f, g, h). U ovu grupu spadala bi i maska silena (97e), kao i dve oštećene glave (97?). Sve su na temenu perforirane kako bi se okačile ili ušile. Najzanimljivija je svakako maska koja je bila uglavljena u "fassung", odnosno ovalni okvir ili ležište, takođe od ćilibara (97c/d). Okvir se kroz dve rupice, kao dugme ušivao, ili učvršćivao na neki materijal, a maska, koja se mogla vaditi, bila je pričvršćena za okvir, o čemu svedoče perforacije na njenoj poledini. Moguće je pretpostaviti da je ova maska mogla da služi i kao neka vrsta medaljona, odnosno da se između maske i okvira mogla pohraniti kakva sitna dragocenost, ili čarolija. Treću grupu činile bi dve veće pljosnate, trougaone pločice, sa ugraviranim predstavama (98a, b). Nije sasvim jasna namena ovih pločica, koje su Đ. Mano-Zisi i Lj. Popović krstili kao "kardiofilaks ili paragnatida" odnosno "ćilibarska metopa". Očigledno je, na osnovu vertikalnih perforacija i urezanih predstava na obe

strane, da su slobodno visile, okrenute bazom nadole. Dve ćilibarske akroterije, (121) sudeći po načinu obrade i graviranoj palmeti i volutama, kao i mrežastim urezima i debljini pločice, bile su deo istog nakita, s tim što je vertikalno perforirana akroterija bila iznad trouglaste pločice, kao deo kompozitnog priveska. O tome svedoče i dve rupice, ležišta za spojnice, kojima je akroterija bila pričvršćena za pločice. Ukoliko se rekonstruiše čitav izgled kompozitnog trougaonog priveska, može se videti da se akroterija dimenzijama tačno uklapa kao završetak priveska, odnosno njegov vrh. I sama bočna stranica akroterija ukrašena je, kao i pločica, šrafiranim ornamentom, ali samo do mesta spajanja sa većom pločicom. (na crtežu: A i B). Predstave na pločicama takođe su zanimljive. Na jednoj je, plitkom gravurom, predstavljen Herakle sa Kerkopima na jednoj strani, a hoplit u borbi (od protivnika se zbog oštećenja vidi samo vrh koplja), na drugoj. Bolje očuvana pločica ima dve naspramno postavljene sfinge s jedne strane, dok je sa druge konjanik koji jaše postrance. Sve predstave su dodatno ukrašene floralnim motivima, palmetama i volutama.

Rekonstrukcija trouglaste pločice sa akroterijom.

Četvrtu grupu obradenog ćilibara predstavljaju ovnujske glave kojih ima 42 komada (8,2% od ukupnog broja ćilibarskih nalaza), kao i deo figure ovna (102a). Petu grupu čine 4 konjske ili grifonske glave (113), a šestu ptice, među kojima su tri petla (110), dve ptice sa ispruženim vratovima (106), 26 šćućurenih ptica (107, 107a), 20 golubova sa pravougaonim postoljima (108 a, b, c) i 12 pataka (111). U sedmu grupu spadali bi žirovi (123 a, b), kojih ima 14 komada (2,7%). Osmu grupu čine lavlje glave (105b, c), kojih ima 6 komada, a devetu jedan usamljen krstasti idol (119), verovatno stilizovan antropomorfno.

Osim figuralno obradenog ćilibara, u Novom Pazaru je pronađeno dosta geometrijski obradenih perli, "bula" ili mešina, režnjastih perli, a kao što je i spomenuto i dosta amornog "neobradenog ćilibara". Najbrojnije su trouglaste pločice (tip 29) kojih ima 83 (16,2%), zatim bikonične (tip 13) sa 54 komada (10,6%), kvadratne (tip 35a) sa 48 kom. (9,4%), izduženo režnjaste, slične dinji (tip 54) sa 34 kom. (6,6%), male mešine, odnosno "bule" (tip 48f) sa 36 kom. (7%), spljošteno režnjaste sa zaravnjenim bazama (tip 53) kojih je, bar prema ilustraciji, više od 30 (najmanje 5,9%), velike mešine (tip 47 b, c, d), sa 28 kom. (5,5%), cilindrične (tip 18d) sa 27 kom. (5,3%), kupaste, možda vučji zubi (tip 43a) sa 22 kom. (4,3%), pravougaone (tip 36) sa 16 kom. (3,1%) i kružno režnjaste (tip 52 a, c, d), kojih je navodno pronađeno mnogo, ali je objavljeno samo 6 (najmanje 1,2%).

Pitanjem porekla ćilibara iz Novog Pazara bavilo se mnogo naučnika. Prvi je Đ. Bošković postavio hipotezu da je ćilibar iz Novog Pazara i drugih "ilirsko-grčkih" nalazišta, zapravo domaća smola. (Đ. Bošković 1961) Njegovu pretpostavku, koja je bila primamljiva zbog velike količine ćilibara pronađene u praistorijskim kontekstima na Balkanu, nisu potvrdile hemijske analize. Jedna analiza, rađena u Kopenhagenu, navodno je pokazala da je ćilibar iz Novog Pazara poreklom sa Sicilije (sicilijanski ćilibar), međutim, rezultati ovih analiza nisu objavljeni, samo ih uzgredno

spominju Đ. Mano-Zisi i Lj. Popović u svom katalogu (Đ. Mano-Zisi, Lj. Popović 1969: 25), a nisu poznati uzorci koji su uzimani za analizu, kao ni metoda koja je korišćena. Kurt Bek je analizirao, sa svojom ekipom iz Vasar koledža u Njujorku, novopazarski ćilibar metodom infracrvene spektrografije, koja se za sada pokazala najpouzdanijom. Preliminarne rezultate ovih ispitivanja Bek je objavio (C. Beck, T. Liu 1973, 1974), a kopije zapisnika (formulara), za svaki ispitanu uzorak iz Novog Pazara, autoru je ljubazno ustupila Dž. Tod, Bekova saradnica. Uzorci za spektralnu analizu uzeti su sa sedam ćilibarskih komada, a svi spektri, kao što je to uobičajeno, numerisani su. Sa kvadratne perle (tip 35a) uzeta su dva uzorka (brojevi spektra 3611 i 3612), a potom sa perle u obliku žira (tip 123b, spektar br. 3606), sa dve amorfne perle, (spektri br. 3609 i 3610), sa režnjaste perle (tip 52a, spektar 3608), sa fragmentovane perle čiji se oblik nije mogao utvrditi (spektar 3607) i sa trougaone pločice, odnosno kompozitnog priveska (tip 98a, spektar 3605). Svi ispitanu uzorci pokazali su infracrveni spektar izrazito karakterističan za baltički ćilibar, sucinit, pa se može sa priličnom sigurnošću tvrditi da je sirovina za novopazarski ćilibarski nakit bila dopremana sa severa Evrope, sa Baltika. Bliske analogije obradene perle imaju u ćilibarskom materijalu iz južne Italije, koji je takode izrađen od baltičkog ćilibara. (D. Strong 1966; B. Jovanović 1975)

KRUŠEVICA (56)

Kruševica se nalazi oko 25 km severozapadno od Raške. Pre petnaestak godina, slučajno, prilikom zaravnavanja terena, otkriveni su bogati nalazi iz starijeg gvozdenog doba. Nalaz nije bio prijavljen, a materijal je ostao kod nalazača, sve dok nije, posrednim putevima, 1985. godine, dospelo do arheologa u Narodnom muzeju u Kruševcu i do Zavoda za zaštitu spomenika u Kraljevu. Naknadna istraživanja nisu dala mnogo dodatnih objašnjenja o uslovima nalaza, ali se moglo zaključiti da arheo-

loški materijal potiče iz groba koji je bio od krupnijeg kamenja.

Arheološki materijal, koji se sastoji od zlatnih naušnica, zlatnih perli i alki, srebrnih perli i saltaleona, srebrnih grivni sa zmijskim glavama, srebrnog lanca i fibula, kao i drugog nakita uključujući i ćilibarske perle, objavili su D. Srejić i O. Vukadin. Nalaz se datira u početak V. v. p.n.e. (D. Srejić, O. Vukadin 1988)

Ćilibar u grobu i tipološko-statistička analiza

480. - 460. g. p.n.e.	ukupno	%
Grob (?): Tip 8a - 2 kom. 1,3 cm. D. Srejić, O. Vukadin 1988: 8.	2	2,7%
Tip 9 - 33 kom. 1,3 - 1,6 cm. Ibid.	33	44,6%
Tip 52e - 6 kom. 0,8 - 1,5 cm. Ibid.	6	8,1%
Amorfne - 33 kom. Ibid.	33	44,6%
Ukupno	74	

Statistička analiza i komentar

U Kruševici je, u poređenju sa ostalim raskošnim srebrnim i zlatnim nakitom, ćilibarski nakit relativno skroman. Otkrivene su 74 ćilibarske perle jednostavnih oblika: dve pljosnato ovalne tipa 8a (2,7% od ukupnog broja ćilibarskih nalaza), 33 ovalne tipa 9 (44,6%), 6 ovalnih sa sitnim

režnjevima tipa 52e (8,1%), 33 amorfne (44,6%). Na osnovu broja i tipološke analize ukupnog nakita iz Kruševice istraživači pretpostavljaju da je materijal iz jednog ili iz dva bogata ženska groba pod humkom. (D. Srejović, O. Vukadin 1988: 10)

PEĆKA BANJA (57)

Pećka Banja se nalazi u Metohiji, na severnom obodu doline Belog Drima, s leve strane reke, na obroncima brda Ljubova, koji se strmo uzdižu nad njenim tokom. U jednom tumulu, prilikom građevinskih radova, otkriveni su ostaci dva groba. U humci je bila očuvana centralna grobna konstrukcija, ali je materijal bio već ispreturan kada su počela arheološka istraživanja pod rukovodstvom J. Glišića iz Muzeja Kosova, pa se ne mogu rekonstruisati međusobni odnosi i tačne grobne celine. Grobna konstrukcija je bila fundirana kamenim pločama i izgrađena od lomljenog kamena, obrazujući nepravilan pravougaonik dužine oko 2 m. Na osnovu nalaza izdvojene su dve grobne celine - muška i ženska, mada nisu otkriveni tragovi inhumacije niti spaljivanja. Keramika je nađena van groba.

U muškom grobu nađen je srebrni nakit, tri

šlema grčko-ilirskog tipa, i gvozdена koplja, dok je u ženskom bio komplet srebrnog nakita (naručnice, fibule, prsten, omega igle i saltaleoni) i skitske strelice. U oba groba pronadeno je dosta ćilibarskih perli, najviše amorfni, ali i nešto obrađenih. Uz to je nađena i uvozna grčka crnofiguralna keramika.

Nalazi iz Pećke Banje nisu u celini publikovani. Uslove nalaza i uvid u celokupan materijal pružio je autoru u usmenom razgovoru J. Glišić, što je delimično objavljeno. (A. Palavestra 1984: 58-60) Izvestan deo nalaza objavljen je u katalogu "Gospodari srebra - gvozdeno doba na tlu Srbije" (J. Jeftović ur. 1990) Na žalost, u ovom katalogu nije objavljen i ćilibar. Nalazi iz Pećke Banje datiraju se u kraj VI i početak V v. p.n.e. (A. Palavestra 1984; J. Jeftović ur. 1990: 185-187)

Ćilibar u grobovima

520. - 480. g. p.n.e.

Ženski grob: tip 18c - 1 kom. 1,5 cm, tip 47f - 6 kom, 3,5 cm, tip 52d - 4 kom, tip 54 - 4 kom., amorfne - 60 kom. do 4,5 cm. Neobjavljeno.

Muški grob: amorfne - više kom. Neobjavljeno.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno
Tip 18c: 1 kom. (ženski grob)	1
Tip 47f: 6 kom. (ženski grob)	6
Tip 52d: 4 kom. (ženski grob)	4
Tip 54: 4 kom. (ženski grob)	4
Amorfne: 60 kom. (ženski grob), više kom. (muški grob)	više od 60
Ukupno	više od 75

Statistička analiza i komentar

Zbog nedovoljnog broja podataka nije moguće izvršiti statističku analizu. Najveću prepreku čini nepoznavanje broja amorfni perli. Pada u oči da su one u ogromnoj većini. Na drugom mestu su perle u obliku mešine, kojih je pronadeno 6 kom.

i koje se tipološki razlikuju od svih ostalih do sada otkrivenih na centralnom Balkanu. Ove iz Pećke Banje imaju, za razliku od ostalih, vodoravne pruge, odnosno ureze, na gornjem delu (čepu). Režnjastih perli tipa 52d bila su 4 kom, isto toliko

režnjastih izduženih tipa 54, a pronađena je i jedna cilindrična.

Dve ćilibarske perle iz Pečke Banje podvrgnute su infracrvenoj spektralnoj analizi. Uzorci su uzeti sa jedne perle tipa 47f (mešina) i sa jedne amorfne perle. Analizu je vršio K. Bek u Vasar koledžu u

Njujorku i došao do zaključka da su spektri analiziranih perli tipični za baltički ćilibar (brojevi spektara 3733 i 3732). Ovi rezultati nisu objavljeni, ali je autoru kopije zapisnika spektralne analize poslala Bekova saradnica Dž. Tod.

ROMAJA (58)

Nekropola iz gvozdenog doba Romaja, nalazi se pored sela Romaje, u predelu koji omeđuju leva obala Belog Drima i leva obala njegove pritoke Došlice, u Metohiji, i to na severoistočnoj periferiji oblasti Hasa. Sama nekropola nalazi se na aluvijalnoj rečnoj terasi, a sastoji se od 16 humki koje su grupisane u dve celine. U jednoj je 12 humki, a u drugoj četiri. Osim jedne humke, njihove dimenzije su približno jednake (prečnik 20 m, a visina do 1 m). Karakteristiku ove nekropole predstavlja velika humka (prečnika 40 m, visine preko 5 m), koja je sadržavala više od 200 m³ zemlje.

Iskopavanja na ovom lokalitetu vršena su 1970, 1972. i 1973. godine u organizaciji prizrenskog Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Radovima su rukovodili N. Đurić i J. Glišić iz Muzeja Kosova i J. Todorović iz Muzeja grada Beograda. U potpunosti su iskopani velika "ratnička humka" i dva manja tumula. Rezultati istraživanja objavljeni su 1975. u monografiji, čiji su autori pomenuti istraživači. (N. Đurić, J. Glišić, J. Todorović 1975)

Dva manja iskopana tumula (tumuli I i II), nisu

pružila mnogo nalaza, već samo tragove uništenih grobova. Najveći broj grobova (38), dala je velika "ratnička" humka. Na osnovu konstrukcija i dimenzija može se zaključiti da je bila neka vrsta rodovske nekropole i da je korišćena tokom nekoliko vekova. Sadrži više skeletnih grobova s kamenim konstrukcijama, kao i grobove sa spaljenim pokojnicima. U humci su otkriveni i ostaci žrtvenih konstrukcija sa tragovima gorenja. Većina grobova pripada periodu VI i V v. p.n.e., ali ima i mlađih iz III i II v. p.n.e.

U grobovima je pronađena keramika domaće izrade, kao i nekoliko uvezenih posuda, grčko-italske provenijencije, gvozdeno oružje (koplja, pilumi, sekire, mačevi, noževi itd.), konjska oprema, a od nakita gotovo ništa sem ćilibarskih perli. U mlađim grobovima bilo je helenističkih keramičkih i bronzanih posuda. Ćilibar je pronađen u grobovima VI i V v. Nekropola u Romaji vezuje se za tzv. "Drilon" varijantu Mati kulture, koja je tesno povezana sa glasinackim kulturnim kompleksom.

(N. Đurić, J. Glišić, J. Todorović 1975; J. Todorović 1979)

Ćilibar u grobovima

600. - 450. g. p.n.e.

Grob 4 (S): amorfne - 54 kom. N. Đurić, J. Glišić, J. Todorović 1975: 41.

Grob 12 (K): tip 16 - 1 kom., tip 33 - 1 kom., tip 125 - 1 kom. Ibid: 58.

Grob 16 (K): tip 47d - 2 kom., amorfne - 33 kom. Ibid: 63.

Grob 20 (S): amorfne - 3 kom. Ibid: 71.

Grob 21 (K): tip 53 - 1 kom. 4,3 cm, tip 54 - 1 kom. 5,3 cm, amorfne - 7 kom. 2,3 - 6 cm. Ibid: 71, 72.

Grob 23 (S): tip 8a - 200 kom., tip 18d - 5 kom., tip 47e - 1 kom. (fragment), tip 48c - 1 kom. 1,7 cm. Ibid: 75, 76.

Grob 25 (K): tip 12a - 18 kom. 1,1 - 2,2 cm, tip 22 - 9 kom. 1,7 - 2,1 cm, tip 33 - 10 kom., tip 125 - 4 kom. 2,1 - 3,2 cm, tip 47d - 3 kom. 2,1 - 3,2 cm, amorfne - 34 kom. 1,1 - 2,2 cm. Ibid: 78-80.

Grob 33 (S): amorfne - 10 kom. Ibid: 86.

Van grobova: tip 116a - 1 kom. Ibid: 89. tip 127 - 1 kom, amorfne - 14 kom. Ibid: 89-91.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8a: 200 kom. (grob 23).	200	48,2%
Tip 12a: 18 kom. (grob 25).	18	4,3%
Tip 16: 1 kom. (grob 12).	1	0,2%
Tip 18d: 5 kom. (grob 23).	5	1,2%
Tip 22: 9 kom. (grob 25).	9	2,2%
Tip 33: 1 kom. (grob 12), 10 kom. (grob 25).	11	2,7%

Tip 47d: 2 kom. (grob 16), 3 kom. (grob 25).	5	1,2%
Tip 47e: 1 kom. (grob 23).	1	0,2%
Tip 38c: 1 kom. (grob 23).	1	0,2%
Tip 53: 1 kom. (grob 21).	1	0,2%
Tip 54: 1 kom. (grob 21).	1	0,2%
Tip 116a: 1 kom. (van grobova).	1	0,2%
Tip 125: 1 kom. (grob 12), 4 kom. (grob 25).	5	1,2%
Tip 127: 1 kom. (van grobova).	1	0,2%
Amorfne: 54 kom. (grob 4), 33 kom. (grob 16), 3 kom. (grob 20), 7 kom. (grob 21), 34 kom. (grob 25), 10 kom. (grob 33), 14 kom. (van grobova).	155	37,3%
Ukupno	415	

Statistička analiza i komentar

U velikoj "ratničkoj" humci u Romaji ćilibar je otkriven u 8 od ukupno 38 grobova, što čini 21%. Od toga, ćilibara je bilo u 4 groba sa spaljenim pokojnicima, koji bi se možda mogli vezati za nešto stariji horizont (VI v.), a 4 (50% od ukupnog broja grobova sa ćilibarom), u grobovima sa skeletnim sahranjivanjem. Antropološku analizu materijala iz Romaje nije bilo moguće izvršiti zbog trošnosti skeletnih ostataka, pa se ne može sa sigurnošću tvrditi da li je ćilibar iz muških ili ženskih grobova. Zbog velikog broja grobova sa oružjem, velika humka u Romaji dobila je naziv "ratnička", pa se podrazumeva da je veći broj sahranjenih muškog pola. Analiza grobova sa ćilibarom baca na ovu humku nešto drugačije svetlo. Od 8 grobova sa ćilibarom samo jedan je sadržavao oružje (grob 12), a u grobu 16 pronađen je komad gvozdene predmeta nejasne namene, možda deo noža. Ostalih 6 grobova sa ćilibarom nije uopšte sadržavalo oružje, što je nekarakteristično za ovu humku, pa se može čak pretpostaviti da je reč o ženskim grobovima. Najbogatiji ćilibarom je grob 23 (207 kom. odnosno 49,4% od ukupnog broja komada), a zatim grob 25 sa 78 komada (18,8%) i grob 4 sa 54 kom. (13%).

Na Romaji je otkriveno 15 različitih tipova perli. Najbrojnije su perle tipa 8a, kojih je pronađeno 200 komada, odnosno 48,2% od ukupnog broja ćilibarskih nalaza na ovom lokalitetu. Zatim slede

PRČEVO (59)

Prčevo se nalazi u oblasti Prekoruplja, koja čini granicu Metohije prema kosovskim oblastima, u blizini Kline. Na lokalitetu Boka u Prčevu otkrivena je nekropola koju je sačinjavalo 19 humki. Istraživanje ove nekropole vršeno je od 1973. do 1975. godine, a rukovodilac radova bio je N. Tasić iz Balkanološkog instituta SANU. Istražen je veći

amorfne perle sa 155 komada (37,3%), bikonične tipa 12a (18 kom., 4,3%), trougaone tipa 33 (11 kom., 2,7%), i cilindrično-bikonične tipa 22 (9 kom., 2,2%). Cilindričnih perli tipa 18d, i romboidnih tipa 125 ima po 5 komada (po 1,2%). Isto toliko (5 kom, 1,2%) pronađeno je i grubo obrađenih perli u obliku velike mešine (tip 47d), a jedna (0,2%) je takode u obliku velike srcolike mešine, samo bolje obrađena, sa profilisanom alkom (tip 47e). Pronađena je i jedna manja, brižljivo obrađena, takode u obliku mešine ("bule") tipa 48c. Otkrivene su i dve režnjaste perle tipova 53 i 54, kao i konična perla tipa 127. Najzanimljivija je fragmentovana figuralna perla, možda u obliku glave konja. Iz fragmenta koji je očuvan ne može se sa sigurnošću utvrditi o kakvoj se figuri radilo, ali je vidljiva perforacija, što znači da je komad nošen kao privezak ili deo ogrlice.

Dve ćilibarske perle iz humke u Romaji podvrgnute su infracrvenoj spektralnoj analizi u Vasar koledžu u Njujorku, kod profesora Beka. Rezultati nisu objavljeni, ali autor poseduje kopije zapisnika spektralne analize. Analizirana je jedna veća amorfna perla pronađena van groba (spektar br. 3731) i jedna ovalna perla tipa 8a iz velike ogrlice od 200 komada, iz groba 23 (spektar br. 3730). Obe analize pokazale su spektar karakterističan za baltički ćilibar.

broj tumula, koji su bili od nasute zemlje sa kamenom kalotom. Neki tumuli sadržavali su samo jedan grob, a neki preko dvadeset sahrana. U svim humkama grobovi su bili skeletni, najčešće u konstrukcijama od kamenih ploča. Pronađeni su i tragovi žrtvenog obreda. Zanimljiv je međusobni odnos grobova u tumulu 14, gde je viši horizont

grobova sadržavao oružje, a niži unutrašnji sloj činili su grobovi bez oružja, ali sa nakitom. Pretpostavlja se da ovakav način sahranjivanja ima simboličko značenje i da su ratnici sahranjeni iznad žena i dece. Arheološki materijal iz Prčeva može se podeliti na dve grupe. U prvu bi spadali prilozi

iz ratničkih grobova (oružje i oruđe, keramika), a u drugu nakit iz hipotetičnih ženskih i dečijih grobova (bronzane grivne i igle, čilibarske i staklene perle itd.). Nalazi iz Prčeva objavljeni su samo delimično.

(N. Tasić 1979)

Čilibar u grobovima

550. - 450. g. p.n.e.

Tum. X, grob ? (K): tip 8a - 27 kom., tip 12a - 6 kom., tip 18b - 4 kom., tip 30c - 4 kom., tip 41 - 27 kom., amorfne 25 kom. do 0,8 cm. N. Tasić 1979: 92, T. IV/2.

Tum. X, grob ? (K): tip 8a - 16 kom., tip 9 - 3 kom., tip 19a - 4 kom., tip 41 - 2 kom., amorfne - 16 kom. Neobjavljeno.

Tum. X, grob ? (K): tip 9 - 2 kom., tip 19a - 2 kom., tip 41 - 2 kom., amorfne - 2 kom. Neobjavljeno.

Tum. XIV, grob 12 (K): tip 9 - 9 kom. Neobjavljeno.

Tum. XIV, grob 13 (K): tip 8a - 5 kom. tip 30c - 1 kom., amorfne - 11 kom. Neobjavljeno.

Tum. XIV, grob 14 (K): tip 9 - 7 kom. Neobjavljeno.

Tum. XIV, grob 17 (K): tip 9 - 3 kom. Neobjavljeno.

Tum. XIV, grob 19 (K): tip 8a - 17 kom. 0,7 - 1,2 cm, tip 9 - 22 kom. 1 - 1,3 cm, tip 30c - 1 kom. 2 cm. N. Tasić 1979: 95, T. IV/6.

Tipološko-statistička analiza

	ukupno	%
Tip 8a: 27 kom. (Tum. X, gr. ?), 16 kom. (Tum. X, gr. ?), 5 kom. (Tum. XIV, gr. 13), 17 kom. (Tum. XIV, gr. 19).	65	29,8%
Tip 9: 3 kom. (Tum. X, gr. ?), 2 kom. (Tum. X, gr. ?), 22 kom. (Tum. XIV, gr. 19), 7 kom. (Tum. XIV, gr. 14), 9 kom. (Tum. XIV, gr. 12), 3 kom. (Tum. XIV, gr. 17).	46	21,1%
Tip 12a: 6 kom. (Tum. X, gr. ?).	6	2,7%
Tip 18b: 4 kom. (Tum. X, gr. ?).	4	1,8%
Tip 19a: 4 kom. (Tum. X, gr. ?), 2 kom. (Tum. X, gr. ?).	6	2,7%
Tip 30c: 4 kom. (Tum. X, gr. ?), 1 kom. (Tum. XIV, gr. 19), 1 kom. (Tum. XIV, gr. 13).	6	2,7%
Tip 41: 27 kom. (Tum. X, gr. ?), 2 kom. (Tum. X, gr. ?), 2 kom. (Tum. X, gr. ?).	31	14,2%
Amorfne: 25 kom. (Tum. X, gr. ?), 16 kom. (Tum. X, gr. ?), 2 kom. (Tum. X, gr. ?), 11 kom. (Tum. XIV, gr. 13).	54	24,8%
Ukupno	218	

Statistička analiza i komentar

U Prčevu je otkriveno 218 čilibarskih perli. Tri ogrlice pronađene su u tumulu X, u uništenim grobovima. Može se ipak zaključiti da se radi o tri groba, pošto su perle nađene u tri različita segmenta tumula, uz ostale nalaze koji su sugerisali da se radi o tri različita groba. Zanimljivo je da su dve od tih ogrlica pored čilibara bile sastavljene od staklenih perli, perli od kaolina, gorskog kristala i drugih materijala. Jedna ogrlica imala je ukupno 133 perle, a druga 55. Ostali čilibar iz Prčeva potiče iz ženskih i dečijih grobova (bez oružja) u humci XIV. Najbrojnije perle u Prčevu su pljosnato ovalne tipa 8a, kojih je pronađeno 65, odnosno 29,8% od

ukupnog broja čilibarskih perli. Za njima slede amorfne, odnosno nepravilno poligonalne sa 54 komada (24,8%), ovalne tipa 9 (46 kom., 21,1%), kvadratno četvorolisne tipa 41 (31 kom., 14,2%), bikonične (tip 12a), cilindrične (tip 19a), trolisne (tip 30c) sa po 6 komada (po 2,7%) i cilindrične tipa 18b (4 kom. 1,8%). Osobenost Prčeva su perle tipa 30c, koje su ovalno trolisne, zatim cilindrične sa zarubljenim ivicama tipa 19a, kao i kvadratno-četvorolisne tipa 41. Veći deo čilibara iz Prčeva nije objavljen, ali su podaci dobijeni zahvaljujući ljubaznosti dr Nikole Tasića. Dokumentacija se čuva u Balkanološkom institutu SANU.

DONJA BITINJA (60)

Donja Bitinja nalazi se na Kosovu, blizu Štrbaca u dolini Lepenca, između Prizrena i Uroševca. Prilikom rekognosciranja terena 1989. g. izvršeno je manje sondažno iskopavanje na lokalitetu, koje je otkrilo ostatke humke sa kamenim plaštom, iz starijeg gvozdenog doba. Grobovi nisu pronađeni,

ali je otkriven izvestan broj grobnih priloga: dva keramička lončića i delovi ćilibarske ogrlice. Istraživanje je vršio Ilija Cerović, koji je i objavio nalaze. Na osnovu keramike i ćilibara nalaz se datira u prelaz iz VI u V v. p.n.e. (I. Cerović 1990)

Ćilibar u grobu

520. - 480. g. p.n.e.

Grob (?): tip 47d - 1 kom. 3,7 cm, tip 43a - 5 kom. 1,3-2,3 cm. I. Cerović 1990: 63-64.

Komentar

U Donjoj Bitinji je pronađena fragmentovana ćilibarska ogrlica, očigledno deo grobnog inventara, sastavljena od jedne veće perle tipa 47d (grublje oblikovana srolika "mešina" "krater" ili "bula") i od pet perli tipa 43a (varijanta vučjih zuba). Oba oblika perli karakteristični su za bogate grobove s

kraja VI v. na području centralnog Balkana. Cerović s pravom pretpostavlja da je srolika perla bila u središtu ogrlice, dok su "vučji zubi" bili oko nje, tako da se može steći približna slika o ovom komadu nakita.

KARAGAČ (61)

Praistorijska nekropola u Karagaču nalazi se na maloj aluvijalnoj terasi u dolini Ibra, na Kosovu, između Valačkog krša na severu i Zvečana na jugu, u blizini Kosovske Mitrovice. Istraživanja pod rukovodstvom D. Srejovića, 1960 - 1962. pokazala su da je teritorija Karagača kontinuirano naseljavana od neolita do poznog bronzanog doba. Uvidom u nalaze stiče se utisak da je naseljavanje bilo prekinuto u pozno bronzano doba i da je od tada, tokom gvozdenog doba, ova aluvijalna ravan služila kao nekropola. U Karagaču

je otkriveno više grobova, od kojih neki pripadaju horizontu X - IX v. p.n.e., a veći broj je iz perioda VI i V v. p.n.e. Stariji grobovi su sadržavali ostatke spaljenih pokojnika u urnama, a mlađi su bili sa ostacima sa lomače u kamenim konstrukcijama, urnama, a pronađeno je i nekoliko grobova sa inhumiranim pokojnicima. Od priloga je bilo keramike, gvozdenog oružja, bronzanih fibula i drugog nakita, a pronađena je i izvesna količina ćilibara.

(D. Srejović 1973)

Ćilibar u grobovima

600. - 450. g. p.n.e.

Grob 1 (K): tip 8b - 7 kom. 1-1,9 cm, tip 36 - 1 kom. 0,5 cm, tip 48k - 1 kom. 2,5 cm, nepravilno poligonalne - 2 kom. 1,5 i 1,7 cm. D. Srejović 1973: 55, 77.

Grob 3 (S): tip 6b - 1 kom. 1,2 cm, tip 18d - 1 kom. tip 18c - 1 kom. 0,8 cm, tip 36 - 2 kom. 0,8 i 1,4 cm, nepravilno poligonalne - 3 kom. 0,6 - 0,8 cm. Ibid.

Grob 6 (K) (inf.): tip ? - 2 kom. Ibid: 56.

Tipološko-statistička analiza

	ukupno	%
Tip 6b: 1 kom. (grob 3).	1	4,8%
Tip 8b: 7 kom. (grob 1).	7	33,3%
Tip 18c: 1 kom. (grob 3).	1	4,8%
Tip 18d: 1 kom. (grob 3).	1	4,8%
Tip 36: 1 kom. (grob 1), 2 kom. (grob 3).	3	14,3%

Tip 48k: 1 kom. (grob 1)	1	4,8%
Nepravilno poligonalne: 2 kom. (grob 1), 3 kom. (grob 3)	5	23,8%
Tip ? : 2 kom. (grob 6)	2	9,5%
Ukupno	21	

Statistička analiza i komentar

U Karagaču nije pronađeno mnogo čilibara. U svega tri groba otkrivena je ukupno 21 perla. Najviše ih je bilo u grobu 1 (11 komada, odnosno 52,4% od ukupnog broja čilibarskih nalaza), zatim u grobu 3 (8 kom., 38,1%) i dve perle (9,5%) u dečijem grobu br. 6. Tipološki, perle iz Karagača nisu naročito raznovrsne: otkriveno je 6 tipova i nešto nepravilno poligonalnih perli. Pažnju privlači sročika perla iz groba 1, koja je verovatno

jedna od varijanti mešinastih perli ("bula") tipa 48k. Najbrojnije perle su pljosnato ovalne tipa 8b (7 komada odnosno 33,3% od ukupnog broja čilibarskih perli), nepravilno poligonalne bile su dve perle, a od ostalih tipova (duguljasto ovalne 6b, cilindrične 18c i 18d) bile su zastupljene samo po jednim komadom. Perle su dosta grubo obrađene i nepravilnih su oblika iako se mogu raspoznati pojedini tipovi.

ROGOVO (62)

Nekropola Rogovo nalazi se u blizini Đakovice, na visokoj staroj terasi Belog Drima. U okviru ove nekropole postoji veći broj usamljenih humki, od kojih je većina uništena poljoprivrednim radovima. Tokom 1966. godine vršena su istraživanja dva tumula pod rukovodstvom M. Garašanina. U humci II pronađeni su ostaci halštatskog groba, a u humci I, grobovi iz razvijenog bronzanog doba,

zatim grobovi donjobrežnjčkog tipa i oni iz razvijenog gvozdenog doba. U središtu humke pronađeni su tragovi urne i nekoliko grupa priloga (keramika, spiralno uvijene narukvice itd.), koji su bliski materijalu iz Suve Reke. Među ovim materijalom iz gvozdenog doba pronađen je i izvestan broj čilibarskih perli. Bliži podaci o čilibaru nisu publikovani. (M. Garašanić 1966)

GOMOLAVA (63)

Poznato arheološko nalazište Gomolava nalazi se kod Hrtkovaca, na Savi, između Šapca i Rume. Iskopavanje ovog višeslojnog praistorijskog naselja počelo je 1953. godine, a nastavilo se kao višegodišnje sistematsko istraživanje. Na Gomolavi je, između ostalog, otkriven i sloj iz starijeg gvozdenog doba, znatno oštećen latenskim ukopima. Među najznačajnije nalaze iz starijeg gvozdenog doba sa Gomolave ubrajaju se grupne grobnice I i II. Grupna grobnica II otkrivena je

1971. godine i sadržavala je 78 skeleta sahranjena u kružnu jamu. Osim skeleta i ostataka hrane u grobnici je bilo keramike, bronzanog nakita i pojasa, kao i drugog nakita. Neki od grobova, odnosno od skeleta u grobnici bili su bogati nakitom. Grob 42, u kome je sahranjeno dete od 12 godina, sadržavao je i ogrlicu od čilibara, perli od gline, kosti i gorskog kristala. Grupna grobnica II datira se u VIII v. p.n.e. Objavio ju je N. Tasić. (N. Tasić 1972)

Čilibar u grobu

800. - 700. g. p.n.e.

Grob 42 (K), (inf.): tip 8b - više kom. N. Tasić 1972: 30, T. IV/10.

Komentar

Mala količina čilibara iz grupne grobnice II na Gomolavi ne dopušta nikakvu statističku analizu.

Nije poznat tačan broj čilibarskih komada u ogrlici.

DOROSLOVO (64)

Doroslovo se nalazi u Bačkoj, oko 20 km južno od Sombora, na istočnoj obali kanala Dunav-Tisa-Dunav. U Doroslovu je 1957. godine otkrivena halštatska nekropola sa spaljenim pokojnicima, ali su sistematska istraživanja počela tek 1974. godine pod rukovodstvom Č. Trajkovića iz muzeja u Somboru. Otkriveno je 180 grobova uglavnom sa spa-

ljenim pokojnicima, u urnama, ali i izvestan broj skeletnih grobova. U urnama je, osim ostataka pokojnika, bilo i manjih keramičkih posuda, bronzanog nakita i gvozdениh noževa itd., a u manjem broju grobova bilo je i ćilibarskih perli. Nalaze iz Doroslova delimično je objavio Č. Trajković. (Č. Trajković 1977)

Ćilibar iz grobova

700. - 500. g. p.n.e.

Grob 27 (S): tip 8a - 1 kom. 1,2 cm. Č. Trajković 1977: 19.

Grob 58 (S): tip ? - 2 kom. (raspadnute) Ibid: 26.

400. - 200. g. p.n.e.

Grob (u blizini groba 17) (K)(m): tip ? - 1 kom. Ibid: 9.

Komentar

Mali broj objavljenih ćilibarskih nalaza iz Doroslova, kao i nedovoljan broj podataka, ne dozvoljavaju statističku analizu. Ćilibara u Doroslovu nije bilo mnogo i na 180 grobova, perle

koje su objavljene predstavljaju mali postotak nalaza. Ipak, one su značajne jer svedoče o prisustvu ovog materijala i na teritoriji Bačke.

ČURUG (65)

Čurug se nalazi u Bačkoj, oko dvadeset km južno od Bečeja. U Čurugu je 1927. godine slučajno otkrivena ostava koja je sadržavala srebrne fibule, grivne i prstenje, kao i bronzani nakit, ćilibarske, staklene i kamene perle. Materijal

iz Čuruga čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu, a publikovao ga je M. Grbić 1928. i nešto potpunije D. Garašanin 1954. godine. Ostava iz Čuruga datira se u IV v. p.n.e. (M. Grbić 1928; D. Garašanin 1954: 40, 41)

Ćilibar iz ostave

400. - 300. g. p.n.e.

Tip 5b: 6 kom. M. Grbić 1928: 20 - 21; D. Garašanin 1954: 41.

Tip 9: 1 kom. Ibid.

Amorfne: 4 kom. D. Garašanin 1954: 41.

Komentar

Mali broj ćilibarskih nalaza iz Čuruga ne dopušta statističku analizu. Otkriveno je ukupno 11 perli, od čega je 6 loptastih (tip 5b), jedna je

neppravilno ovalna (tip 9), a 4 su amorfne. Perle nisu analizirane.

NOĆAJ (66)

Noćaj se nalazi u Mačvi, oko 8 km jugozapadno od Sremske Mitrovice. U Noćaju je, prilikom iskopavanja peska, slučajno nađen arheološki materijal, koji je poticao iz groba ili možda ostave,

pošto nije bilo tragova kostiju ni ostataka sa lomače. Od artefakata u grobu bilo je 11 staklenih zrna (plavo-belo-žutih), srebrna narukvica i dve srebrne fibule, bronzani pojas i 16 komada ćilibara.

Nalaz se datira u V v. p.n.e. i nije objavljen. Materijal se nalazi u Muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici, a podatak je autoru dala prof. Dž. Tod, koja je uzela

ćilibarske uzorke iz Noćaja za spektrografsku analizu.

Ćilibar iz groba

500. - 400. g. p.n.e.

Grob ? : tip ? (obrađena perla) - 1 kom. Neobjavljeno.

Amorfne bez perforacije - 15 kom. Ibid.

Komentar

Neobičnost ćilibara iz Noćaja u tome je što je veći deo amorfnih komada bez perforacije, što znači da nisu bili korišćeni kao perle, već su kao sirovi ćilibar verovatno bili spremni za obradu ili neku trgovačku transakciju. Zbog toga je vrlo značajno što je ćilibar iz Noćaja analiziran infracrvenom spektrografijom u Vasar koledžu u

Njujorku kod profesora Kurta Beka. Uzeti su uzorci sa dva amorfnu komada bez perforacije (spektri br. 3727 i 3728). Spektar br. 3727 bio je nekarakterističan, ali je zato spektar br. 3727 bio tipičan za baltički ćilibar. Rezultati analize nisu objavljeni, ali autor poseduje kopije zapisnika (formulara) infracrvene analize.

SREMSKA MITROVICA (67)

U Sremskoj Mitrovici su na nekoliko lokaliteta pronalazeni grobovi poznog halštatskog i ranog latenskog perioda. Ovi su grobovi uglavnom slučajno pronalazeni krajem XIX v., pa uslovi nalaza nisu poznati. U okolini nekadašnje fabrike tkanina pronađeni su tragovi nekoliko grobova sa spaljenim pokojnicima i jedan grob nepoznatog ritusa, koji je sadržavao zlatnu ogrlicu, Čertoza fibule, bronzani pojas astragalnog tipa, kao i nešto

ćilibara. Drugi grob sa ćilibarom iz Sremske Mitrovice, pronađen u Sremskoj ulici, bio je skeletni i osim ćilibara sadržavao je srebrne fibule tipa Štrpci, grivnu i staklene perle. Oba groba publikovao je J. Brunšmid 1902. godine. Grobovi iz Sremske Mitrovice pripadaju Sremskoj grupi zapadno-balkanskog kompleksa i potiču iz V i IV v. p.n.e. (M. Garašanin 1973: 511-515) (J. Brunšmid 1902: 73-84)

Ćilibar u grobovima

	ukupno	%
500. - 400. g. p.n.e.		
Fabrika tkanina, grob (S)? : fragmenti ćilibara. J. Brunšmid 1902: 75, 76.		
400. - 300. g. p.n.e.		
Sremska ulica, grob (K): tip 9 - 74 kom.		
0,5 - 2 cm. Ibid: 80	74	94,9%
Tip 37 - 4 kom. Ibid.	4	5,1%
Ukupno	78	

Statistička analiza i komentar

Ćilibar iz bogatog groba kod fabrike tkanina nije se sačuvao i može se samo konstatovati da je postojao. Skeletni grob iz Sremske ulice bio je, međutim, bogat ćilibarom. Pronađeno je 78 perli, od čega je najveći broj (74, odnosno 94,9% od ukupnog broja ćilibara) ovalnog oblika tipa 9.

Pronađene su i četiri kvadraste perle tipa 37, ali oštećene tako da se originalna dimenzija nije mogla rekonstruisati. Osim ćilibara, ogrlicu iz skeletnog groba sačinjavale su još i koralne i staklene perle.

ŠABAC (68)

Na dva lokaliteta u Šapcu otkriveni su nalazi starijeg gvozdеног doba, koji između ostalog uključuju i ćilibar. Na lokalitetu Jela, prilikom nivelisanja zemljišta za izgradnju fabrike nameštaja, otkriven je grob iz starijeg gvozdеног doba. Grob je bio skeletni, a sahranjena je bila mlada žena, u ispruženom položaju, okićena bronzanim fibulama, narukvicama i ćilibarskim i staklenim perlama. Na osnovu nalaza datira se u V. v. p.n.e. Drugi nalaz ćilibara iz Šapca potiče sa

područja Donjošorskog groblja. Na ovom lokalitetu otkriveni su, prilikom zemljanih radova, ostaci halštatskih grobova, uništeni brojnim kasnijim ukopima iz srednjeg i novog veka, kao i modernog doba. Moglo se samo ustanoviti da je verovatno reč o grobovima sa spaljenim pokojnicima, ali ne i uspostaviti grobne celine. I nalazi sa Donjošorskog groblja datiraju se u V. v. p.n.e.

(M. Vasiljević 1976)

Ćilibar u grobovima

500. - 400. g. p.n.e.

"Jela", grob (K)(ž): amorfne - 12 kom. 1,5 - 3 cm. M. Vasiljević 1976: 167-169.

Donjošorsko groblje, grob (S): amorfna - 1 kom. Ibid: 170, 172.

Komentar

U Šapcu su na dva nalazišta iz gvozdеног doba pronađene samo amorfne perle. Oko vrata mlade žene sahranjene na lokalitetu Jela, bila je ogrlica od 12 većih amorfni ćilibarskih perli, između kojih je bilo 36 manjih perlica od plavičastog stakla. Kombinacija staklenih i ćilibarskih pronađena je i

na Donjošorskom groblju, gde je amorfna ćilibarska perla bila središte ogrlice od 8 žutih i zelenih staklenih perli sa plavim okcima. M. Vasiljević na planu nalazišta Donjošorsko groblje navodi još jedan nalaz ćilibara (ćilibarsku nisku), ali ga ne publikuje. (M. Vasiljević 1976: 170)

VRŠAC (69)

Na lokalitetu At, u blizini Vršca, otkrivena su tri groba iz gvozdеног doba: jedan skeletni i dva sa spaljenim pokojnicima. Skeletni grob sadržavao je gvozdeno listoliko koplje, bronzane trobride

"skitske" strelice, komade saltaleona i ogrlicu od ćilibarskih perli. Datira se u V. v. p.n.e.

(B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić 1974: 305, 306; R. Vasić 1977: 69, 1987a: 564; J. Jeftović ur. 1990: 199)

Ćilibar u grobu

500. - 400. g. p.n.e.

	ukupno	%
Grob (K):		
Tip 8b: 10 kom. J. Jeftović ur. 1990: 199	10	43,5%
Tip 11: 8 kom. 3,5 - 5,2 cm. Ibid.	8	34,8%
Tip 12: 4 kom. Ibid.	4	17,4%
Tip 37: 1 kom. 4 cm. Ibid.	1	4,3%
Ukupno	23	

Komentar

U skeletnom grobu na lokalitetu At kod Vršca, otkrivena je jedna ogrlica od 23 ćilibarske perle. Perle su masivne i grubo oblikovane u jednostavne geometrijske forme. Najbrojnije su nepravilne, pljosnato ovalne tipa 8b (10 kom., odnosno 43,5%), zatim velike nepravilno bikonične tipa 11 (8 kom., 34,8%), pljosnato bikonične tipa 12a (4

kom., 17,4%), a pronađena je i jedna izduženo kvadrasta, tipa 37 (4,3%). Nepravilno bikonične perle iz ove ogrlice izuzetno su masivne, mada sve tačne dimenzije nisu navedene. Čitava ogrlica, od svega 23 perle, teška je 110 grama, što svedoči o veličini pojedinih perli. Uzorci ćilibara iz ove ogrlice poslani su na infracrvenu spektrografsku

analizu u Vasar koledž u Njujork. Spektar (broj 3721), bio je karakterističan za baltički ćilibar.

Rezultat analize nije objavljen, ali je prof. Dž. Tod poslala autoru kopije zapisnika.

LISIJEVO POLJE (70)

Lisijevo polje se nalazi kod sela Donje Luge, u blizini Ivangrada (Berana) u Crnoj Gori. U Lisijevom polju, negde sedamdesetih godina ovog veka, prilikom poravnavanja zemljišta, slučajno je otvorena manja humka (prečnika 5, a visine 0,80 m.) u kojoj su pronađeni ostaci skeleta i bogatih grobnih priloga. Pored slučajno iskopane humke bilo je još nekoliko sličnih, ali one nisu istraživane. Nalaze iz Lisijevog polja objavili su D. Srejšović i Č. Marković 1981. godine. U humci je pronađeno dosta bronzanog nakita glasinačkog tipa (faze IVc i početka faze Va), par širokih bronzanih narukvica, koje verovatno pripadaju nekom starijem grobu,

više bronzanih ukrasa za odeću (fibule, pektoral, privesci), par keramičkih posuda i par gvozdениh kopalja, kao i dosta ćilibara. Naknadnom analizom materijala D. Srejšović i Č. Marović zaključili su da je u humci bilo sahranjeno dvoje pokojnika: muškarac i žena. Nije sasvim jasno kojem grobu je pripadao ćilibar, ali se s dosta osnova može pretpostaviti da veći deo ćilibarskog nakita i ukrasa potiče iz ženskog groba, kako to zaključuju i navedeni autori. (D. Srejšović, Č. Marković 1981: 71) Nalazi se datiraju u kraj VI i početak V v. p.n.e. (D. Srejšović, Č. Marković 1981)

Ćilibar u grobovima

520. - 480. g. p.n.e.

	ukupno	%
Verovatno ženski grob (K):		
Tip 10j: 1 kom. 1,7 cm. D. Srejšović, Č. Marković 1981: 70.	1	2,5%
Tip 11: 1 kom. 0,7 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 13: 1 kom. 1,5 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 18d: 1 kom. 1,5 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 29: 6 kom. 1,4 cm. Ibid.	6	15%
Tip 35a: 16 kom. (6 kom. 1,3 cm, 10 kom. 1 cm) Ibid.	16	40%
Tip 47a: 1 kom. 4 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 47b: 1 kom. 5,2 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 47c: 2 kom. 4 i 7,5 cm. Ibid.	2	5%
Tip 47d: 1 kom. 6,4 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 47?: 1 kom. (znatno oštećen) 1 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 52b: 2 kom. 3 i 2 cm. Ibid.	2	5%
Tip 91: 1 kom. 9 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 95c: 1 kom. 3,5 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 99: 1 kom. 5 cm. Ibid.	1	2,5%
Tip 100: 1 kom. 5 cm. Ibid.	1	2,5%
Amorfne: 2 kom. 1,2 i 2,7 cm. Ibid.	2	5%
Ukupno	40	

Statistička analiza i komentar

Ćilibarski materijal iz humke u Lisijevom polju izuzetno je raskošan i raznovrstan. Samih komada nije pronađeno tako mnogo kao u Atenici ili Novom Pazaru, svega 40, ali je zato bilo 17 tipova. U ovom tumulu, pronađeno je i nekoliko ćilibarskih komada koji predstavljaju remek – dela rezbarskog umeća. Kao što je spomenuto, pretpostavlja se da najveći deo ćilibara potiče iz ženskog groba.

Najbrojnije ćilibarske perle u Lisijevom polju su kvadratne, tipa 35a, kojih je pronađeno 16 komada, odnosno 40% od ukupnog broja ćilibarskih nalaza, a nešto je manje trouglastih, tipa 29 (6 kom. tj. 15%). Velikih perli u obliku mešina ukupno ima 6 (15%), od čega su dve tipa 47c (5%), a po jedna od tipova 47a, 47b, 47d, kao i jedna koja se zbog oštećenja ne može najtačnije tipološki definisati u varijantu, već samo okvirno

u tip 47. Pronađene su dve ovalne režnjaste perle tipa 52b (5%) i dve amorfne (5%). Od ostalih tipova pronađen je samo po jedan komad (po 2,5%). To su: bikonična perla (tip 10j), bikonična perla (tip 11), bikonična perla (tip 13) i cilindrična perla (tip 18d). Posebno mesto zauzimaju četiri pločice sa rezbarenim figuralnim motivima. U pitanju su unikatni komadi i njihovo svrstavanje u tipove treba shvatiti samo uslovno. Najveća od njih (tip 91, 9 x 6,2 cm), pravougaono-trapezoidnog je oblika i na njoj je u reljefu prikazan jahač na konju u galopu, pored koga trči lovački pas. Nije sasvim jasna namena ove pločice, ni to da li se na neki način nosila kao ukras na odeći, pošto se u publikaciji ne spominju perforacije, a nema ih ni na

crtežu preseka pločice. Čilibarski privezak u obliku ljudske glave umetnički je izrezbaren. Vidljiv je arhaiski osmeh, bademaste oči i talasasta kosa, a bio je perforiran poprečno, kako bi se nosio kao deo ogrlice (tip 95e). Čilibarske pločice sa predstavom zeca (tip 99) i vepra (tip 100), takođe su perforirane poprečno, pa su možda sačinjavale deo iste ogrlice.

Čilibar iz Lisijevog polja, na žalost nije analiziran, pa se ne može govoriti o poreklu materijala. Stilski se uklapa u krug čilibarskih predmeta izrađivanih u južnoitalskim zanatskim centrima, iako neke predstave, kao pločica sa konjanikom, nemaju direktnih analogija.

KLIČEVO (71)

Kličevo se nalazi u Crnoj Gori, blizu Nikšića, oko 500 m. istočno od puta Nikšić - Carev Most. Na ovom lokalitetu slučajno su, prilikom kopanja kanala za vodovod, otkriveni grobovi. Nalaze je otkupio Zavičajni muzej u Nikšiću. Naknadnom ekspertizom nalaza i obilaskom terena utvrđeno je da su otkopana tri skeletna groba, od kojih je jedan bio prazan, a dva su sadržavala bogate prilo-

ge (grčko-ilirske šlemove, knemide, mačeve, kopljica, noževe, nešto bronzanog nakita i perli od stakla i čilibara). Čilibara je pronađeno mnogo više nego što je stiglo u muzej, pošto su seljaci koji su otkrili grobove mislili da je u pitanju tamjan, pa su ga zapalili. Grobovi se datiraju u kraj VI i početak V v. p.n.e. Nalaze je publikovala O. Žižić 1979. godine. (O. Žižić 1979)

Čilibar u grobovima

550. - 450. g. p.n.e.

(ne može se utvrditi kojem grobu su pripadale čilibarske perle)

Tip 9: 1 kom. O. Žižić 1979: 215.

Tip 13: 2 kom. Ibid.

Amorfne: 2 kom. Ibid.

Komentar

Realna slika o čilibarskim nalazima iz Kličeva ne može se utvrditi, pošto je veći deo materijala uništen. Može se pretpostaviti da je uništen čilibar bio amorfan, pošto ga seljaci, da je bio obrađen,

verovatno ne bi pobrkali sa tamjanom i zapalili. Od preostalih komada dva su amorfna, jedan ovalni (tip 9), i dva izduženo bikonična (tip 13).

POPADIN DOL (72)

Popadin dol se nalazi u neposrednoj blizini Prilepa, u severnoj Pelagoniji. Januara 1959, prilikom poljoprivrednih radova, slučajno su otkrivena dva groba iz starijeg gvozdenog doba. Grobovi su bili izgrađeni od kamenih ploča, a u njima su pokojnici bili sahranjeni u ispruženom položaju. Grob br. 2 nije pružio nikakve nalaze, a grob br. 1, koji je bio uništen pre dolaska arheologa iz Prilepa, sadržavao je dve jednodijelne bronzane fibule "luburnskog"

tipa, spiralne bronzane grivne, bronzane grivne otvorenih krajeva, bronzani prsten sa spiralnim završecima, jednu staklenu i dve čilibarske perle. Grobove iz Popadinog dola publikovao je B. Kitinovski 1960. godine. Nalazi iz grobova u Popadinom dolu datiraju se u period Halštat B1, 1000. - 900. g. p. n.e. (M. Garašanin 1983: 792-793) (B. Kitinovski 1960, 1979: 233; M. Garašanin 1983: 792, 793)

Čilibar u grobovima

1000. - 900. g. p.n.e.

Grob 1 (K): tip 5a - 1 kom. 0,9 cm, tip 18b - 1 kom. 0,9 cm. B. Kitanovski 1960: 211.

Komentar

U grobu 1 u Popadinom dolu otkrivene su svega dve perle: jedna ovalno loptasta tipa 5a i jedna cilindrična tipa 18b. S obzirom da su ovo za sada najstarije čilibarske perle sa područja Makedonije,

a i zbog pratećeg materijala i načina sahranjivanja (fibule "liburnskog" tipa, grobovi sa cistama itd.), velika je šteta što nije analizirano poreklo čilibara.

KALDRMA (73)

Nekropola Kaldrma nalazi se u selu Zagrad, u neposrednoj blizini Prilepa u severnoj Pelagoniji. Prve grobove slučajno je, prilikom poljoprivrednih radova, otkrio vlasnik zemljišta 1968. godine, a naredne godine preduzeta su arheološka ispitivanja pod rukovodstvom B. Kitanovskog, koji je i objavio nalaze. Otkriveno je 35 grobova sa spaljenim pokojnicima. Ostaci sa lomače bili su pohranjivani u jame ograđene kamenjem, ili u

konstrukcije od kamenih ploča. U pojedinim slučajevima spaljivanje je vršeno u samom grobu. Na osnovu grobnih priloga, grobovi na nekropoli Kaldrma datiraju se u period od VI do IV v. p.n.e., a prilozi su pomogli da se izvrši i polno razvrstavanje grobova. U grobu 10 pronađena je bronzana šarnir fibula, dva srebrna prstena sa elipsoidnim glavama i čilibarska perla. (B. Kitanovski 1975, 1979: 235-242)

Čilibar u grobovima

500. - 400. g. p.n.e.

Grob 10 (S)(ž): amorfne - 1 kom. 3,1 cm. B. Kitanovski 1975: 94, T. V/273.

Komentar

Od 35 iskopanih grobova samo u jednom je otkriven čilibar, i to samo jedna amorfna perla. Izraženo u procentima to bi iznosilo 2,9% od ukup-

nog broja grobova. Analizom ostalih priloga iz groba br. 10, B. Kitanovski je zaključio da je u pitanju ženski grob.

SARAJ - BROD (74)

Selo Brod nalazi se u južnoj Pelagoniji, oko 10 km jugozapadno od Bitolja. U Brodu je 1955. slučajno, prilikom regulisanja Crne Reke, na lokalitetu Saraj, otkrivena nekropola iz gvozdenog doba. Iskopavanje je vršila ekipa Narodnog muzeja u Bitolju pod rukovodstvom P. Mačkića. Nalaze su objavili P. Mačkić, D. Simoska i V. Trbuhović 1960. godine. Na nekropoli Saraj pokojnici su bili sahranjivani u grobove izgrađene od ploča škrljca,

mada se nije sačuvalo mnogo kostiju. Prema priložima može se zaključiti da je vremenski raspon sahranjivanja u ovoj nekropoli bio od XI do VI v. p.n.e. (R. Vasić 1987b: 715, 908, 909) Jedan od grobova mlađe faze nekropole u Saraju sadržavao je čilibar. Osim čilibara u grobu su bile i dve keramičke posude i bronzana naušnica sa kupastim završetkom. (P. Mačkić, D. Simoska, V. Trbuhović 1960)

Čilibar u grobovima

700. - 550. g. p.n.e.

Grob 16 (K): tip 138 - 2 kom. 1 i 2,7 cm. P. Mačkić, D. Simoska, V. Trbuhović 1960: 205, 206.

Komentar

Od dvadeset grobova, koliko je pronađeno na nekropoli Saraj u Brodu, ćilibar je pronađen samo u jednom grobu i to svega dve perle. Njihov oblik je prilično neobičan (tip 138). S obzirom da je na crtežu samo jedan komad, a da se u inventaru spominju dve perle, ne može se čak ni sa

sigurnošću tvrditi da su obe istog tipa. Mačkić, Simoska i Trbuhović takođe tvrde da je ćilibar deformisan gorenjem, mada je najverovatnije u pitanju skeletni grob. Deformitet perli ne može se utvrditi na osnovu objavljenog crteža.

CRKVIŠTE - BERANCI (75)

Lokalitet Crkvište nalazi se kod sela Beranci, oko 13 km severno od Bitolja u Pelagoniji. Na Crkvištu je šezdesetih godina istraživana bogata nekropola iz gvozdenog doba, odnosno iz arhajskog, klasičnog i helenističkog perioda. Godine 1964. istraživači, pod rukovodstvom I. Mikulčića, otkrili su dva groba iz kasnoarhajskog perioda (poznj VI v. p.n.e.), jedan skeletni i jedan sa spaljenim pokojnikom. Grob sa spaljenim

pokojnikom bio je u konstrukciji od kamena, bez urne, a od priloga je sadržavao crnofiguralni kiliks, bronzane narukvice sa zmijskim glavama, igle peloponeskog tipa sa pločastim glavama, dve bronzane i jednu srebrnu naušnicu, kao i perle od stakla i ćilibara. Grob se datira u poslednje tri decenije VI v. p.n.e. Ostali grobovi iz klasičnog i helenističkog perioda nisu sadržavali ćilibar. (I. Mikulčić 1970)

Ćilibar u grobovima

530. - 500. g. p.n.e.

Grob 44 (S): amorfne - 4 kom. I. Mikulčić 1970: 139, T. I.

Komentar

Mali broj ćilibarskih nalaza ne dopušta statističku analizu. Od većeg broja grobova sa ove nekropole samo je grob 44 sadržavao ćilibar, i to svega četiri amorfne perle. U selu Beranci

otkrivena je i nekropola Gradište, kao i bogati kneževski grob na Petilepu, u kome je takođe bilo ćilibara i koji je od nekropole Crkvište udaljen 1,6 km. (I. Mikulčić 1970: 144)

PETILEP - BERANCI (76)

Petilep se nalazi oko 2,5 km južno od sela Beranci u Pelagoniji, oko 11 km severno od Bitolja. U selu Beranci vršena su pedesetih i šezdesetih godina obimna arheološka istraživanja i tom prilikom otkrivene nekropole Gradište i Crkvište, halštatski grobovi pod humkom Visoi I, kao i usamljen grob na lokalitetu Petilep, u starijoj literaturi poznat kao Visoi II. Grob nije otkopan u celini, već je okolna kamena konstrukcija ostala neistražena, a u njenom središnjem delu pronađen je grob sa spaljenom pokojnicom i bogatim prilozima. Ostaci sa lomače i nakit bili su u

bronzanom krateru grčke proizvodnje. Uz krater je bilo i drugih bronzanih posuda, kao i glineni skifos prevučen crnim firnisom. Od nakita i pogrebne opreme pronađena je zlatna maska, zlatni privesci i naušnice, srebrne igle sa pločastim glavama, srebrne fibule, grivne, prstenje, bronzane pincete i ogrlica od ćilibarskih perli. Grob iz Petilepa datira se u kraj VI i početak V. v. p.n.e., a objavili su ga P. Mačkić i D. Simoska 1955. i detaljnije I. Mikulčić 1965. godine. (P. Mačkić, D. Simoska 1954, 1955; I. Mikulčić 1965; 219-225, 1966: 37-46)

Ćilibar u grobu

530. - 480. g. p.n.e.

Grob (S)(ž): Tip 9 - 3 kom. 1,6 - 2,4 cm.

I. Mikulčić 1965: 219-225.	3	4%
	ukupno		%

Tip 11 - 5 kom. 2,2 - 4 cm. Ibid.	5	6,6%
Tip 12a - 2 kom. 2,2 i 3 cm. Ibid.	2	2,6%
Tip 13 - 5 kom. 2 - 3,4 cm. Ibid.	5	6,6%
Tip 16 - 1 kom. 3,6 cm. Ibid.	1	1,6%
Tip 36 - 6 kom. 1,6 - 4 cm. Ibid.	6	8%
Nepravilno poligonalne - 53 kom. Ibid.	53	70,6%
Ukupno	75	

Statistička analiza i komentar

U grobu na Petilepu pronađena je čilibarska niska od 75 relativno krupnih perli. Mikulčić navodi da su perle amorfne, mada je vidljiv pokušaj da se one pritešu i izglađuju u koliko-toliko geometrijske forme. Zato bi bilo ispravnije govoriti o nepravilno poligonalnim perlama, za razliku od potpuno amorfni. Takvih nepravilno poligonalnih perli bilo je u ogrlici najviše - 53 komada (70,6%). Ostali oblici takode su nepravilni i na granici geometrijskih i nepravilno poligonalnih oblika. Mogu se ipak prepoznati ovalne tipa 9 (3 kom. odnosno 4%), bikonične tipa 11 (5 kom., 6,6%), tipa 12a (2 kom., 2,6%), i tipa 13 (5 kom., 6,6%),

zatim diskoidne tipa 16 (1 kom., 1,6%) i pravougaone tipa 36 (6 kom., 8%). Sudeći prema ostalim nalazima iz groba, u Petilepu je bila sahranjena neka žena visokog roda i znatnog bogatstva. (I. Mikulčić 1965: 219)

Jedna od čilibarskih perli iz Petilepa, nepravilno poligonalnog oblika, analizirana je infracrvenom spektrografijom u laboratorijama Vasar kole-dža u Njujorku, kod profesora Kurta Beka. Spektar br. 3735, bio je izrazito karakterističan za baltički čilibar. Rezultati ove analize nisu objavljeni, ali je Bekova saradnica, prof. Džoan Töd, poslala autoru kopije zapisnika.

TREBENIŠTE (77)

Trebenište se nalazi u Makedoniji, 11 km severozapadno od grada Ohrida, na putu Ohrid - Kičevo, oko 5 km udaljeno od severne obale Ohridskog jezera. Nekropola sa čuvenim bogatim grobovima, još je bliža jezeru, pošto je blizu sela Gorenci, 2 km jugozapadno od Trebeništa. Prve grobove (I - V), otkrili su bugarski vojnici 1918. godine, a bugarski arheolozi su iskopali naredna dva groba (VI i VII). Materijal iz ovih grobova čuva se u Sofiji, a nalaze su publikovali B. Filov i K. Škorpil 1927. godine. Reviziono iskopavanje Trebeništa, kao i nova istraživanja, preduzeo je 1930. N. Vulić, koji je u nekoliko kampanja, do 1933. otkrio još šest bogatih grobova (VIII - XIII), a naredne godine (1934.) i sedam siromašnijih grobova (14 - 22). Vulić je 1931, 1933. i 1934. objavio nalaze sa ovih istraživanja. Naredna istraživanja Trebeništa, 1953. i 1954. godine, pod rukovodstvom J. Kastelica i V. Lahtova, otkrila su još 11 nešto siromašnijih grobova (23 - 33). Kastelic i Lahtov objavili su rezultate svojih istraživanja 1957. Paralelno sa iskopavanjem Trebeništa, Lahtov je istraživao obližnji lokalitet Trebeniško kale, gde je otkrio tragove naselja i helenističke nekropole, a rezultate je objavio 1959. godine. Novija istraživanja Trebeništa preduzeo je 1972. V. Malenko i u neposrednoj blizini otkopanih grobova, otkrio nove, na

lokalitetima Tri čeljusti i Vrtuljka, koje je detaljno obradio P. Kuzman u svojoj publikaciji 1985.

Bogati grobovi (I - XIII), predstavljali su velike pravougaone jame, dna od nabijene zemlje ili popločanog kamenom. Verovatno su bili pokriveni daskama i nasuti kamenom i šljunkom, a iznad grobova bila je kamena pravougaona konstrukcija, takode zasuta zemljom. Nije sasvim jasno da li su postojale grobne humke. Grobovi su najverovatnije bili skeletni, mada ima i tragova vatre. Kostu uglavnom nisu pronađene, ali oblik groba sugeriše inhumaciju. Prilozi su se sastojali od bogatih ritualnih predmeta, (zlatne maske, rukavice, sandale, aplikacije, trake i rozete), i importovanih bronzanih posuda, staklenih sudova, nakita, šlemova, štitova, mačeva, keramike itd. Gotovo u svakom od ovih grobova pronađen je i čilibar, a datiraju se u kraj VI v. p.n.e. Nešto mladi grobovi su siromašniji, a datiraju se u V i IV v. p.n.e. Neki su sa spaljenim pokojnicima, a grobovi od 24-30, od kojih je većina sadržavala čilibar, bili su skeletni, sahranjeni unutar jedne kružne kamene ograde. Osim čilibara sadržavali su domaću i uvoznu keramiku i nakit, kao i gvozdeno oružje.

(B. Filov, K. Škorpil 1927; N. Vulić 1931, 1933, 1934; V. Lahtov, J. Kastelic 1957; V. Lahtov 1959, 1965; Lj. Popović 1956; P. Kuzman 1985)

Ćilibar u grobovima

530. - 480. g. p.n.e.

Grob II (K)(m): tip 47f - 2 kom. 2 cm, amorfne 6 kom. 1,7 - 3,2 cm. B. Filow, K. Schkorpil 1927; 95, 96.

Grob III (K)(m): tip 47f - 2 kom. 2 cm, amorfne 7 kom. 1,7 - 3,2 cm. Ibid.

Grob IV (K)(m): tip 47f - 3 kom. 2 cm, amorfne 6 kom. 1,7 - 3,2 cm. Ibid.

Grob V (K)(m): tip 47f - 2 kom. 2 cm, amorfne 5 kom. 1,7 - 3,2 cm. Ibid.

Grob VI (K)(m): tip 47f - 9 kom. 2 cm, amorfne 7 kom. 1,7 - 3,2 cm. Ibid.

Grob VII (K)(m): tip 47f - 3 kom. 2 cm. amorfne 5 kom. 1,7 - 3,2 cm. Ibid.

Grob VIII (K)(m): amorfne - 100 kom. 1 - 3 cm. N. Vulić 1932: 29.

Grob IX (K)(ž): tip 9 - 30 kom. 0,6 cm, amorfne - 12 kom. 2 - 6,5 cm. N. Vulić 1933: 7, 21.

Grob X (K)(ž): amorfne - 13 kom. 2 - 6,5 cm. Ibid.: 8, 21.

Grob XII (K): tip 47f - 1 kom. 2 cm, tip 47g - 2 kom. 3 i 4 cm, tip 52c - 1 kom. 2 cm. Ibid.

Grob XIII (K): amorfne - nekoliko kom. N. Vulić 1934: 89.

500. - 300. g. p.n.e.

Grob 24 (K): tip 9 - 1 kom., nepravilno poligonalne 10 kom. V. Lahtov, J. Kastelic 1957: 24, T. IV/22.

Grob 25 (K): amorfne - 12 kom. 1 - 3 cm. Ibid.: 27, T. VI/24.

Grob 26 (K): nepravilno poligonalne - 62 kom. 1 - 3 cm. Ibid.: 35, T. XII/41.

Grob 27 (K): nepravilno poligonalne - 41 kom. Ibid.: 38, T. XV/15.

400. - 200. g. p.n.e.

Trebeniško kale, grob 7 (K): nepravilno poligonalne - 1 kom. V. Lahtov 1959: 53.

Hronološko - tipološka analiza

530. - 480. g. p.n.e.

	ukupno	% po fazama
Tip 9: 30 kom. (grob IX)	30	
Tip 47f: 2 kom. (grob II), 2 kom. (grob III), 3 kom. (grob IV), 2 kom. (grob V), 9 kom. (grob VI), 3 kom. (grob VII), 1 kom. (grob XII)	22	
Tip 47g: 2 kom. (grob XII)	2	
Tip 52c: 1 kom. (grob XII)	1	
Amorfne: 6 kom. (grob II), 7 kom. (grob III), 6 kom. (grob IV), 5 kom. (grob V), 7 kom. (grob VI), 5 kom. (grob VII), 100 kom. (grob VIII), 12 kom. (grob IX), 13 kom. (grob X), nekoliko kom. (grob XIII)	više od 161	
Ukupno	više od 216	63%

500. - 300. g. p.n.e.

Tip 9: 1 kom. (grob 24)	1	
Nepravilno poligonalne: 10 kom. (grob 24), 62 kom. (grob 26), 41 kom. (grob 27)	113	
Amorfne: 12 kom. (grob 25)	12	
Ukupno	126	36,7%

400. - 200. g. p.n.e.

Nepravilno poligonalne: 1 kom. (Trebeniško kale, grob 7)	1	
Ukupno	1	0,3%
Svega	više od 343	

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 9: 30 kom. (grob IX), 1 kom. (grob 24).	31	9%
Tip 47f: 2 kom. (grob II), 2 kom. (grob III), 3 kom. (grob IV), 2 kom. (grob V), 9 kom. (grob VI), 3 kom. (grob VII), 1 kom. (grob XII).	22	6,4%
Tip 47g: 2 kom. (grob XII).	2	0,6%
Tip 52c: 1 kom. (grob XII).	1	0,3%
Nepravilno poligonalne: 10 kom. (grob 24), 62 kom. (grob 26), 41 kom. (grob 27), 1 kom. (Trebeniško kale, grob 7).	114	33,2%
Amorfne: 6 kom. (grob II), 7 kom. (grob III), 6 kom. (grob IV), 5 kom. (grob V), 7 kom. (grob VI), 5 kom. (grob VII), 100 kom. (grob VIII), 12 kom. (grob IX), 13 kom. (grob X), nekoliko kom. (grob XIII), 12 kom. (grob 25).	više od 173	50,4%
Ukupno	više od 343	

Statistička analiza i komentar

Na nekropoli Trebenište čilibar je pronađen u 15 grobova od ukupno 33 iskopana, što predstavlja 45,4%. Tome bi trebalo dodati jedan grob na nekropoli Trebeniško kale, a zanimljivo je napomenuti da grobovi na lokacijama Tri čeljusti i Vrtuljka nisu sadržavali čilibar. Čilibar je pronađen isključivo u grobovima sa skeletnim

sahranjivanjem, koji su u većini. Na osnovu priloga može se izvršiti polna struktura bogatih grobova, od kojih je većina bila muška, a grobovi IX i X, bili su ženski. To je potvrdila i antropološka analiza kostiju iz groba X. (N. Vulić 1933: 28) Čilibar je nađen i u muškim i u ženskim grobovima.

vreme	broj grobova sa čilibarom	%
530. - 480. g. p.n.e.	11	68,7%
500. - 300. g. p.n.e.	4	25%
400. - 200. g. p.n.e.	1	6,3%
Ukupno	16	

Uočljivo je da je najviše grobova sa čilibarom krajem VI v. p.n.e., čak 68,7%, dok ih je posle 500. g. p.n.e. znatno manje u Trebeništu (25%), odnosno sasvim malo na Trebeniškom kaleu

(6,3%).

Sličan odnos dobija se i ukoliko se pogleda broj čilibarskih komada po fazama:

vreme	broj čilibarskih komada	%
530. - 480. g. p.n.e.	216	63%
500. - 300. g. p.n.e.	126	36,7%
400. - 200. g. p.n.e.	1	0,3%
Ukupno	343	

Ponovo je najviše čilibara u periodu prelaza VI u V v. p.n.e., (63%), manje u grobovima narednog perioda (36,7%), dok je iz helenističkih grobova na Trebeniškom kaleu potekla samo jedna perla (0,3%).

Čilibar iz Trebeništa nije previše raznovrstan. Otkrivena su svega 4 tipa i veći broj nepravilno poligonalnih i amorfni perli. Granicu između amorfni i nepravilno poligonalnih ponekad je teško utvrditi, pogotovo na osnovu loših fotografija. Obradene perle pripadaju bogatim grobovima

s kraja VI v., dok u kasnijim grobovima, sem jedne ovalne perle tipa 9, nalazimo isključivo nepravilno poligonalne i amorfne perle. Amorfni perli najviše je i u bogatim grobovima (II-XIII), a i ukupno na Trebeništu. Pronađeno ih je više od 173, odnosno 50,4% od ukupnog broja čilibarskih nalaza. Nešto manje je nepravilno poligonalnih (114, odnosno 33,2%). Zanimljivo je da amorfne prevladaju pre 500. g. p.n.e., dok je posle tog datuma više nepravilno poligonalnih. Ovalnih perli tipa 9 pronađen je 31 komad (9%), a reznjastih tipa 52c

samo jedna (0,3%). Najzanimljivije su u tipološkom pogledu perle u obliku mešina ili velikih "bula", koje Filov i Vulić nazivaju perlama u obliku kratera bez drški (tip 47f i 47g). Ideja o obliku kratera možda je bliska istini, a u svakom slučaju reč je o simboličnoj predstavi nekog recipijenta, koji je možda simbolizovao vino, tako cenjeno u varvarskim zajednicama koje su trgovale sa Grcima. U Trebeništu se javljaju dve varijante: tip 47f, sa horizontalnim urezima na vratu, i tip 47g, koji se od prethodnog razlikuje samo po profilisanom završetku. Pronađena su 22 komada tipa 47f (6,4%) i 2 komada tipa 47g (0,6%).

RADOLIŠTE (78)

Radolište se nalazi u Makedoniji, nekoliko kilometara jugoistočno od Struge na Ohridskom jezeru. Nekropolu u Radolištu iskopavao je 1937. godine M. Grbić i tom prilikom otkrio 21 grob. Nekropola je bila sa ravnim grobovima i sa pokojnicima sahranjenim u ispruženom položaju, na leđima (V. Lahtov 1965: 38, 41) Dokumentacija sa iskopavanja propala je za vreme rata, a materijal

Ukoliko se posmatra zastupljenost ćilibara po grobovima, uočljivo je da su najčešće amorfne perle koje se javljaju u 11 grobova (68,7%), a za njima su perle tipa 47f, koje se javljaju u 6 grobova (37,5%), i nepravilno poligonalne, pronadene u 4 groba (25%). Najbogatiji je ćilibarom grob VIII, sa 100 komada, a grob XII je najbogatiji tipovima. Podaci možda nisu sasvim tačni za prvih pet grobova (I-V), koje su iskopavali bugarski vojnici, pošto je i u Filovljevom izveštaju ćilibar u tim grobovima pomalo veštački i mehanički raspoređen.

se čuva u Narodnom muzeju u Beogradu. Delimičnu rekonstrukciju grobnih celina i njihovo publikovanje izvršio je 1958. Lj. Popović. Grobovi su sadržavali nakit, uvozno grčko posude i oružje. Ćilibara je bilo malo. Grobovi iz Radolišta datiraju se u kraj VI i u V. v. p.n.e. (R. Vasić 1987b; 727) (Lj. Popović 1958)

Ćilibar u grobovima

530. - 480. g. p.n.e.

Grob V (K): amorfne - 4 kom. Lj. Popović 1958: 84, 85, 93.

Komentar

Mali broj ćilibarskih nalaza iz Radolišta ne dozvoljava nikakvu statističku analizu, niti širi

komentar.

KRIVI DOL - RADANJA (79)

Selo Radanja nalazi se u istočnoj Makedoniji, desetak kilometara severoistočno od Štipa. Prve radove na lokalitetu Krivi dol u Radanji izvršio je 1942. I. Vendikov, a posle rata su haštatsku nekropolu na ovom lokalitetu iskopavali 1956. i 1957. godine M. i D. Garašanin, koji su i objavili nalaze 1959. godine. Otkriveno je pet grobova, s tim što je grob br. 5 bio grupni i sadržavao 4 skeleta. Pokojnici su bili polagani na zemlju, ponekad popločanu kamenjem, i nasuti kamenjem, tako da su bile formirane manje humke. Grob br. 5

sadržavao je grobove međusobno odvojene kamenjem. Od priloga u grobovima nađena je keramika, bronzani nakit i nešto malo slabo očuvanih gvozdениh predmeta. Skelet br. 4 u grobu 5 bio je najbogatiji priložima, a uz njega je pored keramike, gvođenog noža, bronzanih grivni, fibule i gvođene igle, pronadena i jedna staklena, kao i jedna, sasvim uništena ćilibarska perla. Grobovi iz Krivog dola datiraju se u period Ha C (VII v. p.n.e.) (M. i D. Garašanin 1959)

Ćilibar u grobovima

700. - 600. g. p.n.e.

Grob 5, skelet br. 4 (K): tip ? - 1 kom. (uništena). M. i D. Garašanin 1959: 39,40.

Komentar

Nedovoljan broj podataka ne dozvoljava nikakvu analizu ni komentar koji bi se ticao čilibara iz Krivog dola.

GORNO POLE - STAR KARAORMAN (80)

Selo Star Karaorman nalazi se u blizini Štipa u Makedoniji. U ovom selu, na lokalitetu Gorno pole, krajem pedesetih godina istraživana je uništena nekropola pod humkama iz starijeg gvozdenog doba. Radovima je rukovodio I. Mikulčić, koji je i objavio nalaze sa ovog lokaliteta. Godine 1958. na ovom lokalitetu otkriveni su grobovi sa zanimljivim kamenim konstrukcijama koji su, uz druge bogate nalaze, sadržavali i čilibar. Grobovi su ukopani u zdravicu i pokriveni sitnim kamenom. Grob 1 bio je ograđen romboidnom konstrukcijom od lomljenog kamena, a grob 2 sličnom konstrukcijom, nešto nepravilnijeg oblika. Uz grob 2 priljubljeni su grobovi 3 i 4, a uz grob

1 bio je grob 5. Tako su formirane dve grupe grobova, a svaka je okružena pravilnim kamenim ogradama kvadratnog oblika. Grobovi su bili sa spaljenim pokojnicima, a oko njih su bili tragovi žrtvenih konstrukcija. U grobu 1, osim čilibarskih perli, pronađen je arhajski srebrni novac grada Akanta sa Halkidika, kovan početkom V v. p.n.e., bronzana i staklena perla, bronzani prsten sa elipsoidnom glavom i gvozdeni bodež sa kanijom. U grobu 2 bilo je, osim čilibarskih perli, ulomaka grčke slikane vaze, bronzana fibula, srebrna pločica i fragmenti bronzane dvojne igle. Grobovi se datiraju u prvu polovinu V v. p.n.e. (I. Mikulčić 1959, 1963)

Čilibar u grobovima

500. - 450. g. p.n.e.

Grob 1 (S): tip 49 - 1 kom., tip 35b - 1 kom, amorfne - 2 kom. I. Mikulčić 1963: 201, sl. 17.

Grob 2 (S): tip 49 - 2 kom., amorfne - 38 kom. Ibid: 202, sl. 17.

Tipološko - statistička analiza

	ukupno	%
Tip 35b: 1 kom. (grob 1).	1	2,3%
Tip 49: 1 kom. (grob 1), 2 kom. (grob 2).	3	6,8%
Amorfne: 2 kom. (grob 1), 38 kom. (grob 2).	40	90,9%
Ukupno	44	

Statistička analiza i komentar

U grobovima na Gornom polju u Starom Karaormanu nije otkriveno mnogo tipova čilibara. Pronađena je samo jedna sitna kvadratna perla tipa 35b (2,3% od ukupnog broja čilibarskih nalaza), 40 sitnih amorfnih perli (90,9%) i 3 perle tipa 49

(6,8%). U tipološkom smislu najzanimljivije su perle tipa 49, pronađene u grobovima 1 i 2, koje su brižljivo oblikovane u obliku amfore i ukrašene vertikalnim kanelurama.

ŽDANEC (81)

Na periferiji Skoplja, u naselju Ždanec, 1971. godine, prilikom izgradnje kuće, slučajno je otkriven jedan grob sa bogatim arheološkim nalazima. Grob je bio izgrađen od velikih kamenih ploča koje su formirale sanduk, takođe pokriven kamenim pločama. U grobu nije bilo tragova kostiju, ali je pronađeno dosta nakita i priloga: osam srebrnih fibula tipa Štrpci, srebrne naušnice,

srebrna toaletna kutija, srebrni pehar, bronzana posuda, ogrlica od čilibara i staklenih perli, kao i gvozdeni nož, mač i koplje.

Grob iz Ždaneca datira se u kraj V i početak IV v. p.n.e. Nalaze su objavile V. Sokolovska i R. Pašić 1975. godine.

(V. Sokolovska, R. Pašić 1975)

Ćilibar u grobu

430. - 370. g. p.n.e.

Grob (K): tip 9 - 1 kom., nepravilno poligonalne i amorfne 31 kom. V. Sokolovska, R. Pašić 1975: 238, T. III/5.

Komentar

V. Sokolovska i R. Pašić napominju u svom izveštaju da je derdan sastavljen od 36 perli, najvećim delom od ćilibara, uz nekoliko staklenih. Sa vrlo loše fotografije ogrlice ne može se tačno razabrati šta je ćilibar, a šta staklo. Ipak je moguće prepoznati veliku ćilibarsku perlu ovalnog oblika tipa 9, kao i četiri veće staklene perle. Ostale sitnije perle (31 kom.) najverovatnije su ćilibarske. U

izveštaju se konstatuje da je ogrlica bila veća, ali da je dobar deo perli uništen. S obzirom na oružje s jedne strane i na toaletne predmete s druge (kutijica, naušnice itd.) možda je grob u Ždanecu bio dvojni (muški i ženski), u kom slučaju bi ćilibarska ogrlica najverovatnije bila deo pokojničnog nakita.

DEDELI (82)

Nekropola Dedeli nalazi se u Makedoniji, u Povardarju, na istočnom rubu Valandovskog polja i na jugozapadnim obroncima Belasice. Prva istraživanja izvršili su u toku I svetskog rata Nemci, a rezultati su delimično objavljeni tek 1970. (V. Pingel 1970) Muzej Makedonije u Skoplju preduzeo je istraživanja ove nekropole 1977. godine i u nekoliko sezona otkriven je 91 grob. Grobovi su u obliku cisti od kamenih ploča u kojima je izvršeno skeletno sahranjivanje. Od 91

groba 36 je sačuvano celo, a ukupno je bilo priloga u 71 grobu. Svi do sada otkriveni grobovi na nekropoli Dedeli pripadaju periodu VII i VI v. p.n.e. Od priloga u grobovima javlja se keramika, nakit, oružje, pa čak i oruđe. Ćilibar je otkriven isključivo u ženskim grobovima i sačinjavao je ogrlice. Svi grobovi sa ćilibarom potiču iz perioda između 625. i 575. godine p.n.e., odnosno s kraja perioda Ha C2 i početka Ha D1 po Rajneku.

(D. Mitrevski 1989)

Ćilibar u grobovima

625. - 575. g. p.n.e.

Dedeli (Meleznik)

Grob 13 (K)(ž): amorfne - 35 kom. 0,8 - 1 kom. D. Mitrevski 1989: 17, T. III/8.

Grob 14 (K)(ž): amorfne - 17 kom. 0,6 - 1,4 cm. Ibid: 18, T. IV/8.

Grob 31 (K)(ž): amorfne - 7 kom. 0,8 - 1,6 cm. Ibid.: 26, T. IX/12.

Grob 37a (K)(ž): amorfne - 3 kom. 1 - 1,6 cm. Ibid.: 29, T. X/15.

Grob 41 (K)(ž): amorfne - 15 kom. 0,8 - 1,2 cm. Ibid.: 31, T. XI/17.

Grob 71 (K)(ž): tip 12a - 5 kom. 2,2 - 0,8 cm., tip 141 - 1 kom. 1,4 cm. amorfne - 5 kom. 1,6 - 1 cm. Ibid.: 43, T. XVIII/2.

Dedeli (južna periferija sela)

Grob 84 (K)(ž): tip 48a - 10 kom. 1,8 - 1,2 cm, tip 48j - 1 kom. 2 cm, tip 10a - 1 kom. 1,4 cm., tip 18d - 2 kom. 0,8 i 0,6 cm. amorfne - 104 kom. 0,4 - 0,8 cm. Ibid.: 50, T. XXI/8.

Tipološko statistička analiza

625. - 575. g. p.n.e.

	ukupno	%
Tip 10a: 1 (84) 1 kom. (grob 84).	1	
Tip 12a: 5 (71) 5 kom. (grob 71).	5	2,4%
Tip 18d: 2 (84) 2 kom. (grob 84).	2	0,9%
Tip 48a: 10 (84) 10 kom. (grob 84).	10	4,8%
Tip 48j: 1 (84) 1 kom. (grob 84).	1	
Tip 141: 1 (71) 1 kom. (grob 71).	1	
Amorfne: 35 kom. (grob 13), 17 kom. (grob 14), 7 kom. (grob 31), 3 kom. (grob 37), 15 kom. (grob 41), 5 kom. (grob 71), 104 kom. (grob 84)	186	90,2%
Ukupno	206	

Statistička analiza i komentar

Čilibar je na nekropoli Dedeli otkriven isključivo u ženskim grobovima i sačinjavao je ogrlice. Od ukupno 91 groba čilibar je otkriven u 7 tj. u 6,79% grobova. U grobovima na ovoj nekropoli otkriveno je ukupno 206 čilibarskih perli. Najveći broj (186) tj. 90,2%, bile su amorfne

perle i one su pronađene u svih sedam grobova sa čilibarom. U grobu 84, koji je bio najbogatiji čilibarom i po broju i po tipovima, pronađena je ogrlica delimično sastavljena i od perli tipa 48a (10 komada) i 48j (1 komad).

DEBELI VRH NAD PREDGRADOM (83)

Ostava Debeli vrh nad Predgradom, u blizini Kočevja u Sloveniji, otkrivena je slučajno, prilikom izgradnje puta, 1977. godine. Teška mehanizacija poremetila je prvobitni položaj ostave i razvukla je arheološki materijal 80 m. duž novog puta, zatrpavajući ga nasipom. Naknadnim arheološkim iskopavanjem iste godine, kojim je rukovala G. Hirschbäck-Merhar iz Pokrajinskog muzeja u Kočevju, otkriven je veći deo materijala iz ostave. G. Hirschbäck-Merhar publikovala je ovu ostavu, a problemom čilibara iz ostave posebno se pozabavila B. Teržan.

Ostava je sadržavala 147 predmeta, većinom od bronzne, među kojima je bilo mačeva, bodeža, vrhova strelica, sekira - keltova, srpova, narukvica i bronzanih traka. Otkriveno je i nešto bronzanog

lima i žice, kameni brus, bronzana zgura, i sirova amorfna bronza. U jednom keltu pronađeno je 13 čilibarskih perli i četiri cevčice od savijenog bronzanog lima, što verovatno predstavlja delove jedne ogrlice. B. Teržan smatra da bi toj ogrlici mogle pripadati i dve kopče od bronzane žice sa spiralnim krajevima.

Na osnovu karakterističnih bronzanih predmeta, ali i čilibarske perle tipa "Tirins", ostava se hronološki svrstava u period Halštat A1. U kulturnom pogledu, materijal iz ove ostave ima bliske analogije sa nalazima kulture polja sa urnama u Panoniji i Transdanubiji. Čilibarske perle, s druge strane, imaju svoje analogije u perlama iz Italije, Dalmacije i Egeja, ali i Mediterana uopšte.

(G. Hirschbäck - Merhar 1980, 1984; B. Teržan 1984).

Čilibar iz ostave, tipološko - statistička analiza

1200. - 1100. g. p.n.e.

	ukupno	%
Tip 1a: 1 kom. 1,9 cm. G. Hirschbäck-Merhar 1980, 1984: 90-109; B. Teržan 1984: 110-118.	1	7,7%
Amorfne: 12 kom. 1 - 1,7 cm. Ibid.	12	92,4%
Ukupno	13	

Statistička analiza i komentar

U ostavi Debeli vrh nad Predgradom, otkriveno je 13 čilibarskih perli. Jedna (7,7%) perla tipa Tirins i 12 kom. (92,3%) nepravilno poligonalno-valjkastog i prizmatičnog oblika koji bi se tipološki mogao svrstati u amorfne perle. Čilibar iz ostave

Debeli vrh analiziran je spektrografskom metodom u Ljubljani. Analiza je pokazala spektar izrazito karakterističan za baltički čilibar. (D. Hadži, B. Orel 1978)

KRIŽEVCI (84)

Križevci se nalaze u severnoj Hrvatskoj dvadesetak km jugoistočno od Koprivnice. Istraživanje naselja poznog bronzanog doba u Križevcima vršio je 1981. g. Z. Homen, koji je i objavio nalaze s ovog lokaliteta. Naselje se prostiralo na području današnje ciglane. Istraženo

je 110 m² i otkriveno 6 ložišta, 3 otpadne jame sa dosta gara i pepela, kao i nekoliko stambenih ukopanih prostora. U stambenim objektima bilo je dosta keramičkog materijala, pršljenaka za vretena, bronzanih igala itd., ali i nekoliko staklenih i čilibarskih perli. Na osnovu nalaza, naselje u

Križevcima pripada širem hronološkom i kulturnom kompleksu kulture polja sa urnama, a okvirno se datira u period između bronz e D i

Halštata B. (1200. - 1000. g. p.n.e.).
(Z. Homen 1982)

Ćilibar u naselju, tipološka analiza

Tip 12a: 1 kom. 2,8 cm. Z. Homen 1982: 18-24.

Tip 13: 1 kom. 2,7 cm. Ibid.

Komentar

U Križevcima su pronađene samo dve perle, jedna spljoštena, a druga izduženo bikonična (tipovi 12a i 13). Ćilibarski nalazi iz Križevaca nisu analizirani niti hemijski, niti spektrografski, što je šteta, pošto se radi o veoma retkom nalazu ćilibara u naseobinskom kontekstu. Nalaz iz Križevaca

značajan je između ostalog i po tome što potvrđuje prisustvo ćilibara u kulturnom krugu polja sa urnama, pošto grobovi sa spaljenim pokojnicima, zbog specifičnosti rituala u kome je ćilibar mogao biti spaljen, nisu pružili takve podatke.

3. Dodatak uz katalošku obradu lokaliteta: praistorijski čilibar sa područja Slovenije

Metodološke pretpostavke

Čilibarski materijal sa područja Slovenije obrađen je u ovom radu na nešto drukčiji način nego materijal sa drugih delova centralnog i zapadnog Balkana. Glavni razlog za to leži u tome što se arheološki materijal iz Slovenije – pa prema tome, i čilibar – u izvesnom smislu izdvaja kao zasebna celina i donekle izlazi iz balkanskog areala. Čilibar iz kultura gvozdenog doba Slovenije, ma koliko inače obiman, vezuje se, s jedne strane, za alpski i srednjoevropski kulturni krug, a sa druge, za oblasti severoistočne Italije, naročito za kulture Este. U sistemu praistorijske trgovine gvozdenog doba, područje Slovenije, a posebno Dolenjske, bilo je uključeno u živu razmenu sa Srednjom Evropom i Italijom, a važni trgovački artikli, najverovatnije su bili so, vino, gvožđe, luksuzni predmeti, staklene perle i, sasvim sigurno, čilibar. Veze sa balkanskim zaleđem i jadranskim basenom bile su takođe veoma jake, što se ogleda i u tipologiji čilibarskih predmeta. (P. Wells, 1981: 115-117)

Veliki broj lokaliteta sa čilibarskim nalazima u Sloveniji, a posebno u Dolenjskoj kulturnoj grupi, jedan je od važnih razloga zašto je čilibar iz tih oblasti na ovome mestu obrađen na drukčiji način. Detaljno opisivanje svakog arheološkog lokaliteta, sa tačnim geografskim određenjem, istorijatom iskopavanja, osnovnim karakteristikama i karakterom nalaza, kao i kompletnom literaturom, nesrazmerno bi proširilo ovu studiju o praistorijskom čilibaru na tlu srednjeg i zapadnog Balkana, a to ne bi naročito doprinelo jasnijem sagledavanju osnovnog problema – tj. rasporedu i karakteru čilibara na ovom tlu. Isto to se može reći i za detaljno statističko prebrojavanje svakog čilibarskog komada u okviru jedne nekropole, ili u okviru jednog arheološkog nalazišta, prema modelu koji je inače primenjen u ovom radu. Takvo

ulaženje u detalje omogućilo bi sagledavanje znatnog internog bogatstva pojedinih slovenačkih lokaliteta i njihove međusobne odnose, ali ne bi unelo nikakve veće i značajnije novine vezane za problematiku i distribuciju čilibara na tlu centralnog i zapadnog Balkana. Da bi se ipak stekao neophodan komparativni uvid u količinu čilibara nadenu na teritoriji Dolenjske kulturne grupe, gde su bila najbogatija nalazišta praistorijskog čilibara, u komentaru je analiziran najbogatiji i svakako najznačajniji lokalitet – Stična. Tu se, osim tipoloških karakteristika, navode i kvantitativne vrednosti čilibarskog materijala.

Studija o praistorijskom čilibaru na tlu centralnog i zapadnog Balkana bila bi, međutim, znatno siromašnija da u njoj nije data najpresudnija *tipološka* analiza čilibara sa slovenačkih nalazišta iz praistorije. Takva analiza omogućuje jasnije sagledavanje tipoloških sličnosti i razlika čilibara u jugoistočnoj Evropi, genezu i rasprostiranje, odnosno učestalost pojedinih tipova, kao i obrise trgovačkih puteva kojima je čilibar kružio na jugoistoku Evrope. Zbog toga je ovde data potpuna tipološka analiza čilibara sa područja Slovenije. Iz te analize izdvaja se jedino lokalitet *Debeli vrh nad Predgradom*, kod Kočevja, koji se, kao *jedini* lokalitet sa čilibarom iz bronzanog doba Slovenije, obrađuje napred nešto detaljnije, i to prvenstveno zbog važnosti njegove tipološke i hronološke osobnosti. Ostali lokaliteti iz gvozdenog doba, većinom iz Halštata C i D, obrađeni su *isključivo* tipološki. Ta tipološka analiza obuhvata sve objavljene čilibarske nalaze sa područja Slovenije. Materijal je organizovan prema tipovima, a u okviru pojedinih tipova – radi lakšeg snalaženja – izvršena je uslovna geografska podela na slovenačke oblasti: Dolenjsku, Posočje, Notranjsku, Gorenjsku i

Štajersku. Osim toga, svugde je tačno naveden lokalitet gde se pojedini tip čilibara javlja, kao i tumul, grob i osnovna literatura vezana za dati nalaz. Na taj način omogućeno je da se tačno utvrdi raspored pojedinih tipova čilibara u halštatskim nalazištima iz Slovenije, sa preciznim podacima o tačnoj lokalizaciji određenih tipova.

Interna hronološka struktura većine lokaliteta i čilibarskog materijala, nađenog na njima, najčešće nije jasno definisana ni u izvornoj literaturi, koja se u tekstu takođe navodi. Sasvim pouzdanu hronologiju praistorijskog čilibara u Sloveniji nije bilo moguće postaviti, dok je okvirna hronologija u ovom radu data na hronološkim tabelama i na

više hronoloških karata, gde su ucrtani svi lokaliteti iz pojedinih perioda. Uz to je dat i komentar o tipološkoj analizi čilibara iz Slovenije, a čilibarski tipovi sa ovih lokaliteta tretiraju se ravnopravno na tipološkim kartama, tipološkim tablama i u poglavlju o tipologiji čilibara. Na taj način, bez ulaženja u suviše pojedinosti, koje bi mogle odvesti pažnju od glavnog predmeta, do kraja je iskorišćen obimni čilibarski materijal sa lokaliteta u Sloveniji, koji ne služi samo kao uporedni tipološki uzorak, već funkcionalno upotpunjuje sliku o praistorijskom čilibaru na tlu centralnog i zapadnog Balkana.

Tipološka analiza

- Tip 5b: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 2, Tum. IV: gr. 22, 47, Tum. VI: gr. 7. (P. Wells 1981). Magdalenska Gora, Tum. IV: gr. 24, 34, 40, Tum. V: gr. 34, 36, 38, 47, Tum. VI: gr. 2, 30, Tum. VII: gr. 8, 18, 25, 26, Tum. X: gr. 4, 32, 37, 60, 61, 72, izolovano, (H. Hencken 1978). Šmarjeta, (V. Stare 1973). Dolenjske Toplice, Tum. II: gr. 12, 16, 19, Tum. V: gr. 17, Tum. VII: gr. 13. (B. Teržan 1977). Vače, (F. Stare 1955). Brezje, Tum. I: gr. 13, Tum. II: gr. 1, 2, Tum. VII: gr. 13. (K. Kromer 1959). Novo Mesto, "grob s trinožnikom". (S. Gabrovec 1968). Novo Mesto, Tum. I: gr. 22, tum. II: gr. 15, 22, Tum. III: gr. 3, Tum. IV: gr. 3, 20, izolovano, Tum. A: gr. 14. (T. Knez 1986). Libna, Deržaničeva gomila, izolovano, Libna, izolovano. (M. Guštin 1976). Volčje Njive, gr. 4, 9, izolovano. (S. Gabrovec 1956). Valična Vas, (B. Teržan 1973).
- (Posočje), Most na Soči (Sveta Lucija), gr. 1484, (B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž-Orel 1984, 1985).
- (Gorenjska), Bitnje, gr. 3, 7, 12, (S. Gabrovec 1974).
- Tip 6b: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 2, izolovano, Tum. IV: gr. 14, 22, 41a, 43, 55, Tum. V: gr. 2, "Vogel" Tum: gr. 4, 6, 12, 16, Tum. VI: gr. 16. (P. Wells 1981). Magdalenska Gora, Tum. IV: gr. 34, 48, 60, 62, Tum. VI: gr. 1, Tum. X: gr. 72, izolovano. (H. Hencken 1978), Dolenjske Toplice, Tum. V: gr. 17. (B. Teržan 1977). Brezje, Tum. II: gr. 2. (K. Kromer 1959). Libna, Grogovškova gomila I: gr. 12, (M. Guštin 1976). Vinica, (S. Gabrovec 1966: T. 20). Valična Vas (B. Teržan 1973). (Gorenjska), Bitnje, gr. 11, 12. (S. Gabrovec 1974).
- Tip 6c: (Dolenjska), Brezje, Tum. VII, gr. 9. (K. Kromer 1956). Novo Mesto, Tum. A: gr. 16, 17. (T. Knez 1986), Vinca (S. Gabrovec 1966: T.20, A. Mahr 1934: 49 - 122).
- Tip 7c: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 16. (P. Wells 1981).
- Tip 8a: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 2, Tum. III: gr. 3, 10, Tum. IV: gr. 14, 22, 23, 35, 38, 41a, 43, 47, Tum. V: gr. 2, 7, 8, 16, 17, Tum. VI: gr. 7, 14, 16, "Vogel" Tum: gr. 6, 7, Tum. VII: izolovano. (P. Wells 1981). Magdalenska Gora, Tum. IV: gr. 34, 48, Tum. VII: gr. 37, 40. (H. Hencken 1978). Šmarjeta (V. Stare 1973). Dolenjske Toplice, Tum. VIII: gr. 21. (B. Teržan 1977). Vače (F. Stare 1955). Brezje, Tum. I: gr. 12, 14, 13, 23, Tum. II: gr. 2. (K. Kromer 1959). Novo Mesto, Tum. I: gr. 22, izolovano. (T. Knez 1986). Dobrava pri Dobrniču, Tum. 14: gr. 1, Tum. 19: gr. 25 (H. Prizinger 1989). Podzemlj, Tum. I: gr. 16, 19. (J. Dular 1973). Valična Vas (B. Teržan 1973).
- Tip 8b: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 2, izolovano, Tum. IV: gr. 4, 14, 15, 17, 20, 23, 29, 41a, 43, 47, Tum. VI: gr. 16, 25, Tum. VII: gr. 1, "Vogel" Tum: gr. 3, 4, 5. (P. Wells 1981). Magdalenska Gora, Tum. IV: gr. 34, 48, 62, Tum. V: gr. 37, Tum. VI: gr. 31, 34, Tum. VII: gr. 15, 26, 37, 40, 48, Tum. X: gr. 10, 13, 22, 36, 42, 75, izolovano, (H. Hencken 1978). Šmarjeta (V. Stare 1973). Dolenjske Toplice, Tum. I: gr. 3, Tum. II: gr. 2, 9, 16, Tum. V: gr. 17, Tum. VIII: gr. 7, Tum. VII: gr. 17, Tum. X: gr. 2, 8, Tum. XI: gr. 8, 12, Tum. XIII: gr. 6. (B. Teržan 1977). Vače, (F. Stare 1955). Apno: gr. 1. (F. Stare 1955). Brezje, Tum. I: gr. 12, 13, 14, 23, 37, 43, 48, 77, Tum. II: gr. 2, Tum. VII: gr. 6, 33, 7, 42, Tum. XIII: gr. 6, 37, 12, 4, 34, 47, 15, 11. (K. Kromer 1959). Novo Mesto, Tum. I: gr. 22, Tum. II: gr. 8, 15, Tum. III: gr. 20, Tum. IV: gr. 3, izolovano, Tum. A: gr. 14, 16, 35. (T. Knez 1986). Libna, Špilerjeva gomila II, gr. 2, Deržaničeva gomila II. gr. 1, izolovano, Glogovškova gomila I, gr. 4, 12, 23, Volčanškova gomila, gr. t, RR, hh, mm, z, Račićeva gomila, gr. b, Libna, izolovano. (M. Guštin 1976). Malence (V. Stare 1961). Rovišča (V. Stare 1963). Vinica (S. Gabrovec 1966: T. 20). Dobrava pri Dobrniču, Tum. 11: gr. 1, Tum. 14: gr. 15, Tum. 18: gr. 7. (H. Prizinger 1989). Črnomelj, Tum. I: gr. 2. (J. Dular 1973). Valična Vas, (B. Teržan 1973). Veliki Nerajec-Dragatuš, gr. 45. (G. Spitzer 1973: T. 19). Sadež-Črnomelj (J. Dular 1979: 82).
- (Posočje), Most na Soči, (Sveta Lucija), gr. 807, gr. 1484, gr. 1954, 2414, (B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž-Orel

- 1984, 1985).
- (Notranjska), Škocjan, depo (C. Marchesetti 1903: T. 22; M. Guštin 1973).
- (Gorenjska), Kranj pri Lajhu (J. Horvat 1983: T. 28/1, 10), Bitnje, gr. 3, 11, 23. (S. Gabrovec 1974).
- (Štajerska), Poštela, Lepa ravna, Tum. 15: izolovano. (B. Teržan 1990: 438).
- Tip 8c: (Dolenjska), Stična, Tum. IV: gr. 4, 41a, Tum. VI: gr. 25, (P. Wells 1981). Magdalenska Gora, izolovano. (H. Hencken 1978).
- Tip 8d: (Dolenjska), Stična, Tum. IV: gr. 23, 29, 41a, Tum. VI: gr. 16, 25. (P. Wells 1981). Magdalenska Gora, Tum. II: gr. 9, Tum. VII: gr. 40, Tum. IV: gr. 62, izolovano. (H. Hencken 1978). Novo Mesto, Tum. A: gr. 35: (T. Knez 1986).
- Tip 8e: (Dolenjska), Stična, Tum. IV: gr. 29, 41a, Tum. VI: gr. 25. (P. Wells 1981). Magdalenska Gora, Tum. IV: gr. 34, 48, 62, Tum. VII: gr. 40. (H. Hencken 1978).
- Tip 9: (Dolenjska), Stična, Tum. I: gr. 1, 5, Tum. II: gr. 2, 3, 9, izolovano, Tum. III: izolovano, Tum. IV: gr. 11, 14, 17, 20, 21, 22, 23, 29, 32, 35, 38, 41a, 55, izolovano, Tum. V: gr. 2, 7, 16, Tum. VI: gr. 1, 3, 7, 11, 13 (na bronzanoj žici), 16, 19, 9, Tum. VII: gr. 1, "Vogel" Tum: gr. 3, 4, 6, "Waldtumulus": gr. 1. (P. Wells 1981). Magdalenska Gora, Tum. II: gr. 9, Tum. IV: gr. 24, 27, 34, 40, 48, 62, Tum. V: gr. 13-14, 32, 34, 36, 39, Tum. VI: gr. 21, 30, 31, 34, Tum. VII: gr. 2, 8, 10, 18, 25, 26, 37, 38, 40, 48, Tum. VIII: gr. 10-11, Tum. X: gr. 4, 10, 13, 22, 32, 36, 37, 43, 60, 61, 72, 75, izolovano. (H. Hencken 1978). Šmarjeta, (V. Stare 1973). Dolenjske Toplice, Tum. I: gr. 3, Tum. II: gr. 2, 8, 9, 12, 16, 19, Tum. V: gr. 17, 18, Tum. VII: gr. 13, 17, Tum. VIII: gr. 7, 21, Tum. X: gr. 2, 8, Tum. XI: gr. 8, Tum. XII: gr. 6, (B. Teržan 1977). Vače (F. Stare 1955). Apno: gr. 9, 24, (F. Stare 1955). Ravne Njive, Tum. A: gr. 2. (F. Stare 1955). Brezje, Tum. I: gr. 12, 13, 14, 23, 37, 43, 48, 67, 77, Tum. II: gr. 1, 2, 4, Tum. VII: gr. 2, 9, 4, 23, 13, 33, 7, 39, 42, Tum. XIII: gr. 6, 37, 4, 12, 34, 47, 15, 10, 13. (K. Kromer 1959). Novo Mesto, "grob s trinožnikom". (S. Gabrovec 1968). Novo Mesto, Mestne njive, gr. 197. (T. Knez 1984), Novo Mesto, Tum. I: gr. 22, 25, Tum. II: gr. 2, 8, 15, 19, 21, 22, Tum. III: gr. 1, 3, 20, 24, 33, Tum. IV: gr. 3, 20, izolovano, Tum. A: gr. 14, 16, 17, 35. (T. Knez 1986). Libna, Špilerjeva gomila II, gr. 2, Deržaničeva gomila II, gr. 1, izolovano, Glogovškova gomila I, gr. 12, 29, 23, Volčanškova gomila, gr. t, RR, hh, mm, z, Planinčeva gomila, gr. p, Račičeva gomila, gr. b, Volavškova gomila, gr. 6, b, Libna, izolovano. (M. Guštin 1976). Volčje Njive, gr. 4, 9, 17, 18, izolovano, (S. Gabrovec 1956). Malence (V. Stare 1961). Rovišča (V. Stare 1963). Vinkov Vrh, (V. Stare 1965: 224). Vinica (S. Gabrovec 1966: T. 20; A. Mahr 1934: 49-122), Dobrava pri Dobrniču, Tum. 11: gr. 1, Tum. 14: gr. 1, 10, 14, 15, Tum. 18: gr. 7, Tum. 19: gr. 25, izolovano. (H. Prizinger 1989). Črnomelj, Tum. I: gr. 2. (J. Dular 1973), Valična Vas (B. Teržan 1973).
- (Posočje), Most na Soči, (Sveta Lucija), gr. 807, 1484, 2414, izolovano, (B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž-Orel 1984, 1985).
- (Notranjska), Škocjan, depo (C. Marchesetti 1903: T. 22; M. Guštin 1973).
- (Gorenjska), Bitnje, gr. 3, 11, 12, 23, 25. (S. Gabrovec 1974).
- Tip 11: (Dolenjska), Vače (F. Stare 1955).
- Tip 12a: (Dolenjska), Novo Mesto, Tum. II: gr. 15, 19, Tum. IV: izolovano. (T. Knez 1986). Libna, Volčanškova gomila, gr. hh, Račičeva gomila gr. b, Libna, izolovano, (M. Guštin 1976). Loka pri Črnomlju, Tum. 1, gr. 1, 2, Tum. 3: gr. 1. (J. Dular 1983).
- Tip 12b: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 3. (P. Wells 1981). Brezje, Tum. XIII: gr. 47. (K. Kromer 1959). Črnomelj, Tum. I: gr. 1. (J. Dular 1973).
- Tip 13: (Dolenjska), Stična, Tum. III: gr. 1a, Tum. V: gr. 2, Tum. VI: gr. 18, "Vogel" Tum: gr. 6. (P. Wells 1981). Vače (F. Stare 1955). Novo Mesto, Tum. II: gr. 19. (T. Knez 1986).
- Tip 16: (Dolenjska), Magdalenska Gora, Tum. VII: gr. 40. (H. Hencken 1978). Šmarjeta, (V. Stare 1973). Vače (F. Stare 1955). Apno: gr. 32. (F. Stare 1955). Brezje, Tum. II: gr. 2, Tum. VII: gr. 16. (K. Kromer 1959). Novo Mesto, Tum. IV: izolovano, (T. Knez 1986). Novo Mesto, Mestne njive, gr. 197. (T. Knez 1984). Libna, Deržaničeva gomila, izolovano. (M. Guštin 1976). Loka pri Črnomlju, Tum. 1: gr. 2, Tum. 3: gr. 1, izolovano. (J. Dular 1983). Dobrava pri Dobrniču, Tum. 10: gr. 9. (H. Prizinger 1989). Podzemlj, Tum. I: gr. 19. (J. Dular 1973). Črnomelj, Tum. I: gr. 2, Tum. III: gr. 1, Tum. II: gr. 2. (J. Dular 1973).
- (Posočje), Most na Soči, (Sveta Lucija), gr. 1612, 2138, 2414. (B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž-Orel 1984, 1985).
- (Gorenjska), Bitnje, gr. 3, 23. (S. Gabrovec 1974).
- Tip 17: (Dolenjska), Stična, Tum. II: izolovano. (P. Wells 1981). Vače (F. Stare 1955). Brezje, Tum. II: gr. 2. (K. Kromer 1959). Libna, Glogovškova gomila I, gr. 12. (M. Guštin 1976). Loka pri Črnomlju, Tum. 1: gr. 1. (J. Dular 1983: T. 1). Črnomelj, Tum. 1: gr. 1. (J. Dular 1973).
- Tip 17a: (Dolenjska), Vače (F. Stare 1955).
- Tip 17c: (Dolenjska), Vače (F. Stare 1955). Dobrava pri Dobrniču, Tum. 18: gr. 24. (H. Prizinger 1989).
- Tip 18a: (Dolenjska), Stična, Tum. IV: gr. 47, 55, "Vogel" Tum: gr. 6. (P. Wells 1981). Dolenjske Toplice, Tum. VIII: gr. 21. (B. Teržan 1977).
- Tip 18b: (Dolenjska), Stična, Tum. V: gr. 7, Tum. VI: gr. 1, "Vogel" Tum: gr. 6. (P. Wells 1981). Magdalenska Gora,

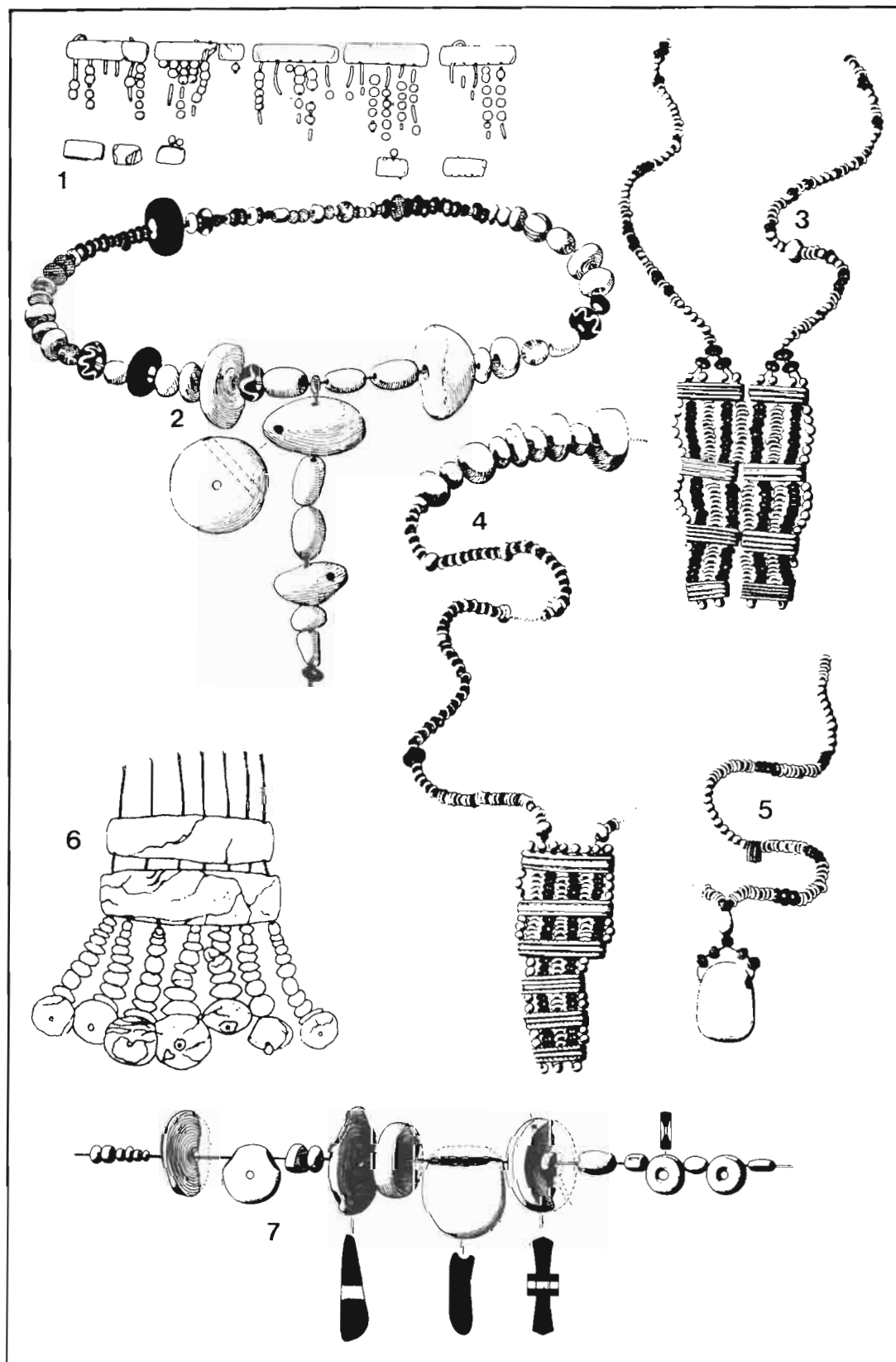
- Tum. VI: gr. 2, Tum. X: gr. 60. (H. Hencken 1978). Dolenjske Toplice, Tum. V: gr. 17, Tum. VII: gr. 17, Tum. XI: gr. 12. (B. Teržan 1977). Vače, (F. Stare 1955). Brezje, Tum. I: gr. 48, Tum. VII: gr. 9, 39, Tum. XIII: gr. 10, Novo Mesto, Tum. A: gr. 17. (T. Knez 1986). Valična Vas (B. Teržan 1973).
- Tip 18c: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 16. (P. Wells 1981). Vače (F. Stare 1955). Novo Mesto, Tum. A: gr. 16, 17. (T. Knez 1986). Vinica (S. Gabrovec 1966: T. 20).
- Tip 18d: (Dolenjska), Stična, "Vogel" Tum: gr. 4, 12. (P. Wells 1981). Šmarjeta (V. Stare 1973).
- Tip 19a: (Dolenjska), Novo Mesto, Tum. I: gr. 25, Tum. II: gr. 2, Tum. III: gr. 3, 20, 33, Tum. IV: gr. 3. (T. Knez 1986). Dobrava pri Dobrniču, Tum. 14: gr. 1. (H. Prizinger 1989).
- Tip 19b: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 18. (P. Wells 1981).
- Tip 20: (Dolenjska), Vače (F. Stare 1955).
- Tip 22: (Dolenjska), Stična, "Vogel" Tum: gr. 6. (P. Wells 1981).
- Tip 23a: (Dolenjska), Stična, Tum. V: gr. 8, Tum. VI: gr. 12b. (P. Wells 1981).
- Tip 23b: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 13 (na bronzanoj žici). (P. Wells 1981).
- Tip 24: (Dolenjska), Stična, Tum. V: gr. 8. (P. Wells 1981).
- Tip 25: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 13 (na bronzanoj žici). (P. Wells 1981).
- Tip 26: (Dolenjska), Šmarjeta (V. Stare 1973).
- Tip 27a: (Dolenjska), Šmarjeta (V. Stare 1973: 617). Vače (F. Stare 1955).
- Tip 27b: (Dolenjska), Magdalenska Gora, Tum. II: gr. 1-2. (S. Gabrovec 1965: T. 17/10).
- Tip 37: (Dolenjska), Stična, Tum. IV: gr. 23. (P. Wells 1981).
- Tip 38a: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 2, (P. Wells 1981).
- Tip 38b: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 2. (P. Wells 1981).
- Tip 38c: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 2. (P. Wells 1981).
- Tip 38d: (Dolenjska), Novo Mesto, Tum. III: gr. 33. (T. Knez 1986).
- Tip 38d: (Gorenjska), Bitnje, gr. 3. (S. Gabrovec 1974).
- Tip 39: (Dolenjska), Stična, Tum. VIII: gr. 4. (P. Wells 1981).
- Tip 40: (Dolenjska), Stična, Tum. VIII: gr. 1, Tum. IV: gr. 42. (P. Wells 1981).
- Tip 44: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 16. (P. Wells 1981).
- Tip 45: (Dolenjska), Stična, Tum. II: gr. 2, Tum. V: gr. 7. (P. Wells 1981).
- Tip 48a: (Dolenjska), Stična, Tum. II: izolovano. (P. Wells 1981).
- Tip 48i: (Dolenjska), Magdalenska Gora, Tum. IV: gr. 34. (H. Hencken 1978).
- Tip 48j: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 16. (P. Wells 1981), Magdalenska Gora, Tum. IV: gr. 34. (H. Hencken 1978).
- Tip 48l: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 11. (P. Wells 1981).
- Tip 55: (Dolenjska), Vače (F. Stare 1955).
- Tip 60b: (Dolenjska), Stična, Tum. V: gr. 20. (P. Wells 1981).
- Tip 61: (Dolenjska), Libna, izolovano (M. Guštin 1976).
- Tip 62: (Dolenjska), Stična, Tum. VII: gr. 1. (P. Wells 1981).
- Tip 72: (Posočje), Posočje (M. Guštin 1987a: 20).
- Tip 73: (Posočje), Idrija pri Bači (M. Guštin 1987a: 21-22).
- Tip 75a: (Dolenjska), Šmarjeta (V. Stare 1978).
- (Posočje), Most na Soči (Sveta Lucija), gr. 249, 1377, 2414. (B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž-Orel 1984, 1985; C. Marchesetti 1893: T. 15/24; V. Stare 1978).
- Tip 75b: (Dolenjska), Stična, Tum. I: gr. 27. (S. Gabrovec 1965: T. 10).
- Tip 75c: (Dolenjska), Stična, Tum. VI: gr. 7. (P. Wells 1981).
- Tip 78: (Dolenjska), Novo Mesto, "grob s trinožnikom". (S. Gabrovec 1968).

Komentar tipološke analize

Kao i na većini drugih lokaliteta, halštatski lokaliteti u Sloveniji – kada je čilibar u pitanju – najbogatiji su jednostavnim geometrijskim formama perli koje su bile delovi raznih ogrlica. Na najvećem broju nalazišta pronađene su ovalne perle tipa 9, veće pljosnate ovalne perle tipa 8b i loptaste perle tipa 5b. Na nešto manjem broju lokaliteta, uglavnom u Dolenjskoj, nađene su izdužene ovalne perle tipa 6b, male pljosnate ovalne tipa 8a, sočivaste perle tipa 16, cilindrične

tipa 18b i kalotaste tipa 17. Navedeni tipovi perli uglavnom su oni koji se najčešće javljaju na halštatskim lokalitetima u Sloveniji i to u prilično velikom broju.

Osim tih tipova, na brojnim lokalitetima u Dolenjskoj javljaju se nešto rede, i u manjem broju, još i drugi tipovi. To su: vretenaste perle tipa 6c; perle tipa 7c; razne varijante tipa 8, kao što su 8c, 8d i 8e, koje su bušene i okresane na razne načine kako bi se što bolje prilagodile rasporedu u ogrlici;

Kombinacije čilibarskih razdelnic, čilibarskih i staklenih perli sa lokaliteta u Dolenjskoj: 1. Novo Mesto; 2. Magdalenska Gora; 3, 4, 5, 7. Stična; 6. Bitnje.

bikonične tipa 11, 12a i 12b; izdužene bikonične tipa 13 i varijante tipa 17 (17a, 17b i 17c), takođe perforirane na više načina, što je omogućavalo nizanje komplikovanih formi ogrlica; valjkaste tipa 18a, 18c, 18d, 19a, 19b; kvadraste tipa 37, bademaste tipa 45 i vretenaste šestougaonog preseka tipa 55.

Pored ovih perli jednostavnijih geometrijskih oblika, na lokalitetima u Dolenjskoj sreću se i nešto složeniji oblici ćilibarskog nakita. U prvom redu, to su rezbarene cevčice, koje su najverovatnije služile kao ukras, odnosno obloga, za igle, a koje su označene tipovima 20, 22, 23b, 24, 25 i 26. Neke su, kao tip 22 iz Stične, sasvim jednostavne vretenaste bez ukrasa, dok su druge – kao tip 20 iz Vača – narebrane čitavom dužinom, a neke opet – tipovi 23b, 24 i 25 iz Stične i tip 26 iz Šmarjete – ukrašene su nešto složenijim motivima smenjivanja urezanih i neurezanih segmenata. Dve ovakve cevčice (tip 23b i 25) pronađene su navučene na bronzanu žicu, što i potvrđuje pretpostavku da su služile kao ukras za igle. Nalaz igle tipa 78 iz groba sa "tronožnikom" iz Novog Mesta, ide takođe u prilog ovakvom tvrđenju. Čitav gornji deo igle ukrašen je ćilibarom i to tako što se cevčice, slične onima tipa 23b, 24 i 25, smenjuju naizmjenično sa ovalnim perlama tipa 9, koje su, ukrasa radi, perforirane po truhu. Ćilibarski ukras na igli se prema vrhu igle završava jednom diskoidnom perlom i jednom kupastom cevčicom obrađenom na sličan način kao i ostale cevčice na igli. Dužina čitave ćilibarske kompozicije je 15 cm, ali dužina čitave igle nije sačuvana. (S. Garbovec 1968: 160)

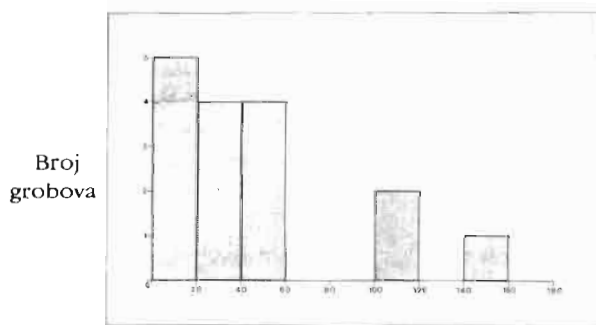
Kao ukras na igli mogle su služiti i narebrane kupaste cevčice ili perle tipa 27a iz Šmarjete, odnosno 27b iz Magdalenske Gore. Sasvim drukčiju funkciju imale su ćilibarske pločice tipa 38a, 38b, 38c i 38d koje su služile za odvajanje delova ogrlice. To su tzv. razdelnice, pljosnate ćilibarske pločice sa više vertikalnih perforacija koje su imale zadatak da razdvajaju pojedine niti u đerdanu, kako bi nakit bio što složeniji, raskošniji i lepši. Tipovi 38a i 38b iz Stične ukrašeni su horizontalnim i cik-cak linijama; tip 38c iz Stične samo horizontalnim linijama, a tip 38d, koji je pronađen u Novom Mestu, kao i u Bitnju u Gorenjskoj, sasvim je bez ukrasa. Iz Stične potiču i dve krstaste perle (tipovi 39 i 40), kao i neobična perla u obliku točka tipa 44. Različite varijante malih bula (tipovi 48a, 48i i 48j) takođe potiču iz Stične i Magdalenske Gore, a iz Stične je i minijaturna posuda tipa 48l. Kružne i polukružne pločice ukrašene urezanim kružićima tipa 60b, 61 i 62, pronađene su u Stični i u Libni, a služile su bez sumnje kao delovi komplikovanih ćilibarskih i staklenih ogrlica.

U tipološkom smislu vrlo su izrazite fibule ukrašene ćilibarom. U Posočju su nađena dva tipa takvih fibula, oba iz latenskog perioda. Tip 72 sa nepoznatog lokaliteta konstatovan je u više primeraka, a predstavlja bronzanu fibulu sa zoomorfnim završetkom noge. Luk ove fibule ukrašen je ovalnim ćilibarskim perlama pričvršćenim bronzanom žicom, tako da se preko tih spiralnih zavijutaka formira još jedan gornji luk. Drugi tip latenske fibule iz Posočja čine fibule sa tri zadebljanja na luku i sa pločastom nogom (tip 73), koja je posuvraćena i ukrašena ćilibarskim dugmetom. Ovakve srebrene i bronzane fibule potiču iz Idrije pri Bači. (M. Gušin 1987:20-22) Lučne fibule sa ćilibarskom oblogom tipa 75a pronađene su i u Dolenjskoj (u Šmarjeti), kao i u Posočju, na poznatom lokalitetu Most na Soči (Sv. Lucija). Varijanta ovog tipa 75b, ukrašena ćilibarskom i koštanom oblogom, nađena je u Stični, gde je otkrivena i fragmentovana slična fibula, čiji je luk bio ukrašen ćilibarskom oblogom, kao i na drugim komadima sastavljenim od segmenata, međusobno spojenim tipovima od kojih su ostale rupice (tip 75c). Središnji segment imao je predstavu ptice u punoj plastici, što je jedina ćilibarska figuralna predstava dosad nađena u Sloveniji. Pada u oči da, uprkos velikom broju ćilibarskih nalaza, halštatske nekropole Dolenjske, kao i drugih delova Slovenije, nisu sadržavale amorfne i nepravilno poligonalne perle, kakve su inače česte i raširene na središnjem i zapadnim područjima Balkana. Ukoliko se uzme u obzir ukupan broj različitih tipova ćilibara na halštatskim nalazištima u Sloveniji, može se zaključiti da je na tome području ćilibarski nakit bio i omiljen i raznovrstan. U varijantama, različitih tipova ima ravno 57, što predstavlja 20% svih tipova i varijanti ćilibarautvrđenih u ovom radu (285). Detaljnija analiza samog sastava i broja pokazuje da su ipak prevladavale jednostavnije forme, dok su složeniji tipovi znatno ređi.

Kvantitativnu analizu ćilibara na lokalitetu Stična izvršio je Piter Vels (Wells) i ona može poslužiti kao obrazac i za ostale dolenjske lokalitete. Na osnovu svih otkrivenih iskopanih i neiskopanih grobova, Vels je zaključio da je u Stični bilo 187 tumula, od čega je 140 i danas vidljivo. Prosečan broj grobova u iskopanim tumulima bio je 30, što je obuhvatalo i veliki tumul koji je sam sadržavao 183 groba. Na taj način, Vels je došao do okvirnog broja od 5610 grobova. U trajanju od oko 350 godina sahranjivanja na Stični, to bi dalo prosečnu populaciju od 577 individua. Istom metodom Vels je izračunao da je u Magdalenskoj Gori moglo biti 1882 groba, što tokom 350 godina obuhvata 194 individue; u Brezju 817, odnosno

prosečno 84 individue; u Vačama 2667 grobova – od kojih je blizu 2000 iskopano – sa prosečnom populacijom od 274 individue, i u Libni 300 grobova sa prosečnom populacijom od 41 individue. (P. Wells, 1981: 97-101)

Sa najvećim brojem grobova, Stična predstavlja najpogodniji statistički uzorak za analizu broja grobova sa čilibarskim nalazima. Od 148 dokumentovanih grobova iz Stične, 51 grob (ili 34%) sadržavao je čilibar. U tumulu IV, koji je najbolje dokumentovan, od 50 grobova 16 (ili 32%) su sadržavali čilibarske nalaze, što približno ukazuje na raspoređenost grobova sa čilibarom na čitavoj nekropoli. Broj čilibarskih komada u tih 16 grobova varirao je između 1 do 159 komada, a ukupna težina po grobu od 0,5 gr do 159 gr. U tumulu br. IV ukupno je bilo 738 gr čilibara u 50 grobova; najveći broj grobova (5) sadržavao je najviše 20 gr čilibara; po 4 groba imala su od 20

Težina čilibara u gramima po grobu
(P. Wells 1981).

do 40 gr, i od 40 do 60 gr; dva groba od 100 i 120 gr i 1 grob sa 159 gr, što je P. Vels prikazao i na posebnom grafikonu. (P. Wells, 1981: 111-112, 1985: 271-272)

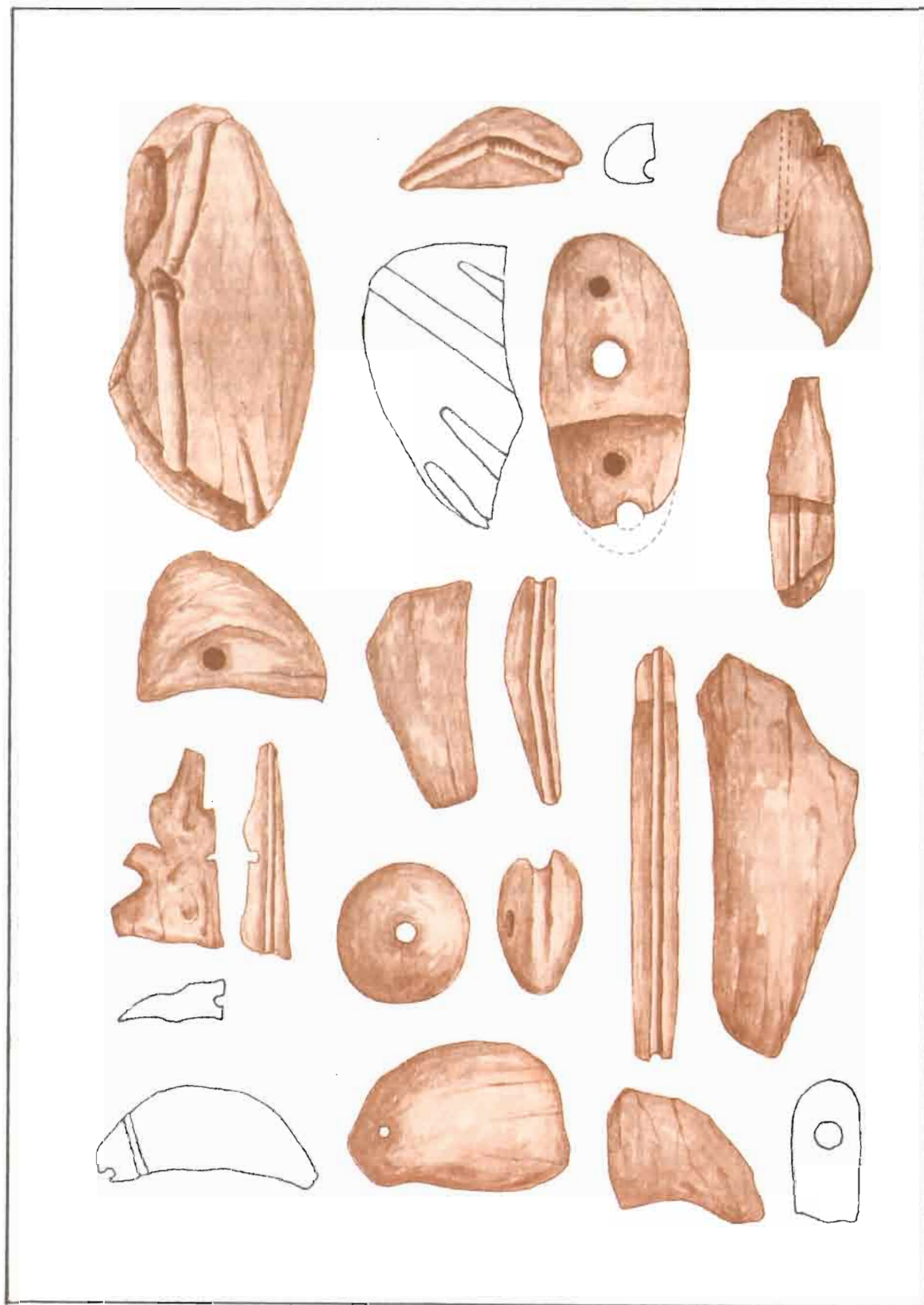
Procenat grobova sa čilibarom na drugim lokalitetima bio je približan ili nešto manji. To pokazuje primer Magdalenske Gore, gde je od 174 dokumentovana groba čilibar nađen u 37 (tj. 21,3%). (P. Wells 1981: 111; H. Hencken 1978) Na osnovu tih rezultata, Vels je pretpostavio i ukupnu količinu čilibara koja je mogla biti prisutna u Stični u pretpostavljenih 5610 grobova. Po njegovom proračunu, ukupna težina čilibara u Stični iznosila je 82,8 kg, što je, naravno, gruba procena, ali pruža okvirnu sliku o znatnim količinama čilibara koje su mogle biti u opticaju na teritoriji evropskog jugoistoka. (P. Wells 1981: 87)

Izvan Dolenjske, na halštatskim lokalitetima u Sloveniji, čilibara je bilo znatno manje. Na velikoj nekropoli Most na Soči (Sv. Lucija) od ukupno 2467 istraženih grobova čilibara je bilo u 9 grobova, a to čini 0,36%. (B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž-Orel 1984, 1985) U Posočju je čilibara još bilo u Idriji pri Bači. (M. Guštin 1987a: 21-22) U Štajerskoj čilibara gotovo uopšte nije bilo. Na brojnim halštatskim nekropolama sa tog područja otkrivena je samo jedna čilibarska perla u Pošteli. (B. Teržan 1990: 438) U Notranjskoj nešto čilibara je nađeno u depou u Škocijanu (C. Marchesetti 1903: T.22; M. Guštin 1973), a u Gorenjskoj na nekropolama Kranj pri Lajhu (J. Horvat 1983) i u Bitnju. (S. Garbovec 1974)

Poreklo i hemijski sastav

Poreklo i hemijski sastav čilibara iz halštatskih lokaliteta u Sloveniji već duže vreme čine jedno od zanimljivijih i provokativnijih problema naše arheologije. Prvi je ovu problematiku naćeo France Stare, koji je, usled velike kolićine čilibara na tim nalazištima, bio uveren da je ovaj materijal nije baltićkog porekla, nego da su u pitanju lokalne smole, koje su na neki naćin preparirane i oćvrsnule. Stare ovu ideju nije šire razradio, već ju je nekoliko puta samo pomenuo u svojim radovima. (F. Stare 1966, 1966a: 6, 1970: 270) Opširnije je o svojoj teoriji o domaćim smolarna govorio u razgovoru sa Marijanom Ajhef 1974. godine, što je kasnije i objavljeno. (J. Todd, M. Eichel 1976: 336-337) Stareovi argumenti odnosili su se najpre na fizićka svojstva čilibara, koji se osipao drukćije od baltićkog. Perforacije na čilibarskim zrnima, po njegovom mišljenju, bilo je nemoguće izvesti bez lomova. Na nekim komadima je navoćno pronašao ćak i otiske prstiju i tragove kalupa, dok su neke perle na površini imale i

ostatke zemlje i trunja. Zapaljani čilibar sa slovenaćkih nalazišta mirisao je više na borovinu, dok paljeni baltićki čilibar više podseća na kalofonijum. Ukratko, Stare je verovao da nije bilo nikakvog trgovaćkog dodira sa Baltikom, te da slovenaćki čilibar nije uvoćen, nego da je taj "ćilibar" u stvari borova smola koju su lokalne zanatlije nekako kuvale, modelovale vlaćnim rukama i tako oblikovale u ogrlice i druge ukrase, koji su se kasnije sušili i stvrdnjavali. (J. Todd, M. Eichel 1976: 336-337) Pri naknadnom uvidu u dati ćilibarski materijal, koji je autoru 1987. godine u Narodnom muzeju u Ljubljani ljubazno omogućila supruga pok. profesora Starea, g-da Vida Stare, nije mogao biti pronaćen nijedan komad ćilibara koji bi imao otiske prstiju, tragove kalupa ili druge karakteristike koje je prof. Stare ranije isticao, mađa su upravo ta svojstva paćljivo traćena. Perforacije na ćilibarskim perlama neposredno su ispitane i na liburnskom materijalu iz Zadarskog muzeja, i na njima takode nisu potvrđene Stareove

Perforacije čilibarskih perli iz Arheološkog muzeja u Zadru. Način bušenja pokazuje da su Stareove i Batovićeve pretpostavke o modeliranju sveže smole neosnovane, što je potvrdila i infracrvena analiza.

pretpostavke.

Krajem šezdesetih godina Starea je u njegovim pretpostavkama učvrstila hemijska analiza ćilibara iz Libne i sa drugih slovenačkih nalazišta, koju je u Institutu "Jožef Štefan" u Ljubljani izvršio D. Lebez, metodom hromatografije tankog sloja uz sagledavanje spoljašnjih fizičkih svojstava. (D. Lebez, 1968) Ćilibar iz halštatskog lokaliteta Libna – prema nalazu Lebeza – po spoljašnjim odlikama i rezultatima hromografske analize nije bio baltičkog porekla, nego neka vrsta lokalne fosilizovane smole. Lebezove analize opovrgnute su kasnije jednom drugom metodom – infracrvenom spektrofijom. Kurt Bek je sa svojim saradnicima ispitao iste uzorke iz Libne, koje mu je Lebez stavio na raspolaganje, i utvrdio da su baltičkog porekla. Fizičke odlike na praistorijskom ćilibaru iz Slovenije, koje ga čine različitim od standardnog baltičkog ćilibara i koje je Lebez utvrdio, Bek je pripisao starosti ćilibara, pozivajući se na pouzdanost infracrvene spektrofije. (C. Beck, T. Liu, 1973)

Hemijske analize ćilibara iz Šmarjete, izvršene u laboratoriji u Poznanju, potvrdile su da je i taj ćilibar iz halštatskog horizonta u Sloveniji (Halštat C) takode baltičkog porekla. Analizirano je 7 ovalnih perli iz različitih grobova. (T. Malinowski 1972: 221-227) Najobimniju analizu ćilibara iz halštatskih grobova u Sloveniji izvršili su D. Hadži

i B. Orel iz Hemijskog instituta "Boris Kidrič" u Ljubljani. Oni su metodom infracrvene spektrofije obradili 60 uzoraka ćilibara sa raznih arheoloških lokaliteta, vršeći uporedo i ispitivanje na 6 uzoraka baltičkog ćilibara nađenog u istom horizontu u Poljskoj. Slovenački lokaliteti bili su: Malence, Bitnje, Dobrava pri Dobrničju, Vače, Stična, Magdalenska Gora i Libna, odakle su uzorke uzimali Lebez i Bek. Osim toga – kao što je već navedeno – analizirali su i ćilibar iz Debelog vrha kod Kočevja. Svih 60 uzoraka pokazali su jasno baltičko poreklo. Kada se tim rezultatima dodaju još i oni do kojih su došli Bek i Malinovski na osnovu materijala iz Libne i Šmarjete, na osnovu dosta velikog statističkog uzorka može se utvrditi da je ćilibar halštatskog konteksta u Sloveniji baltičkog porekla. (D. Hadži, B. Orel 1978: 51-58) U tome smislu, bilo bi svakako vrlo značajno ako bi se izvršila spektrografska analiza onih perli za koje je prof. Stare držao da su lokalne izrade, modelovane od sveže smole – ukoliko se danas mogu pronaći. D. Hadži i B. Orel spektrografski su analizirali i ostatke smole koja je bila korišćena za premazivanje keramike i za lepljenje strelica iz praistorijskih nalazišta u Sloveniji i utvrdili su da je u pitanju domaća brezova smola, čiji je infracrveni spektar znatno različit od onog ćilibarskog. (D. Hadži, B. Orel 1978: 58-62)

III

TIPOVI I

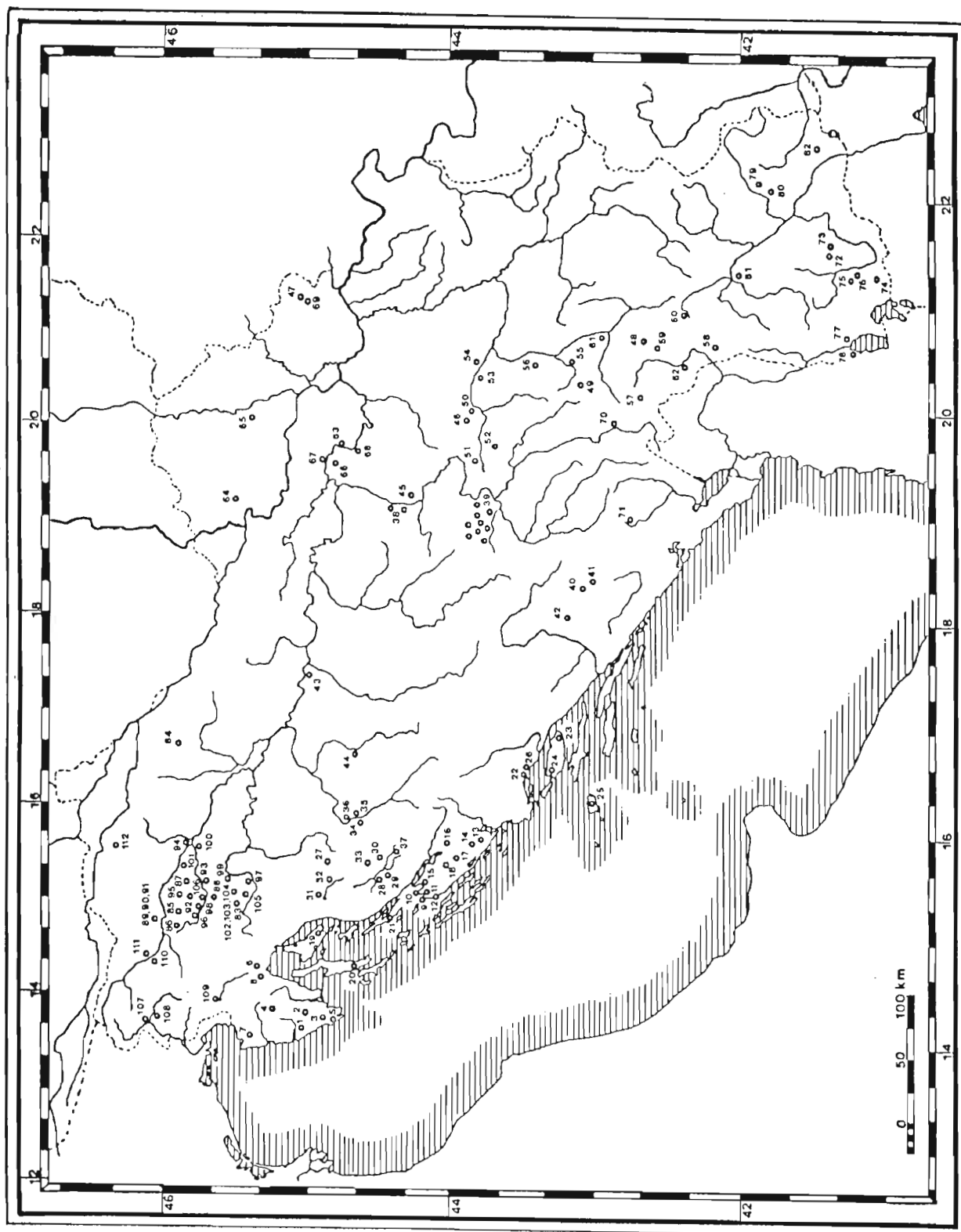
NJIHOVO RASPROSTIRANJE

1. Metodološke pretpostavke i tipološke karte

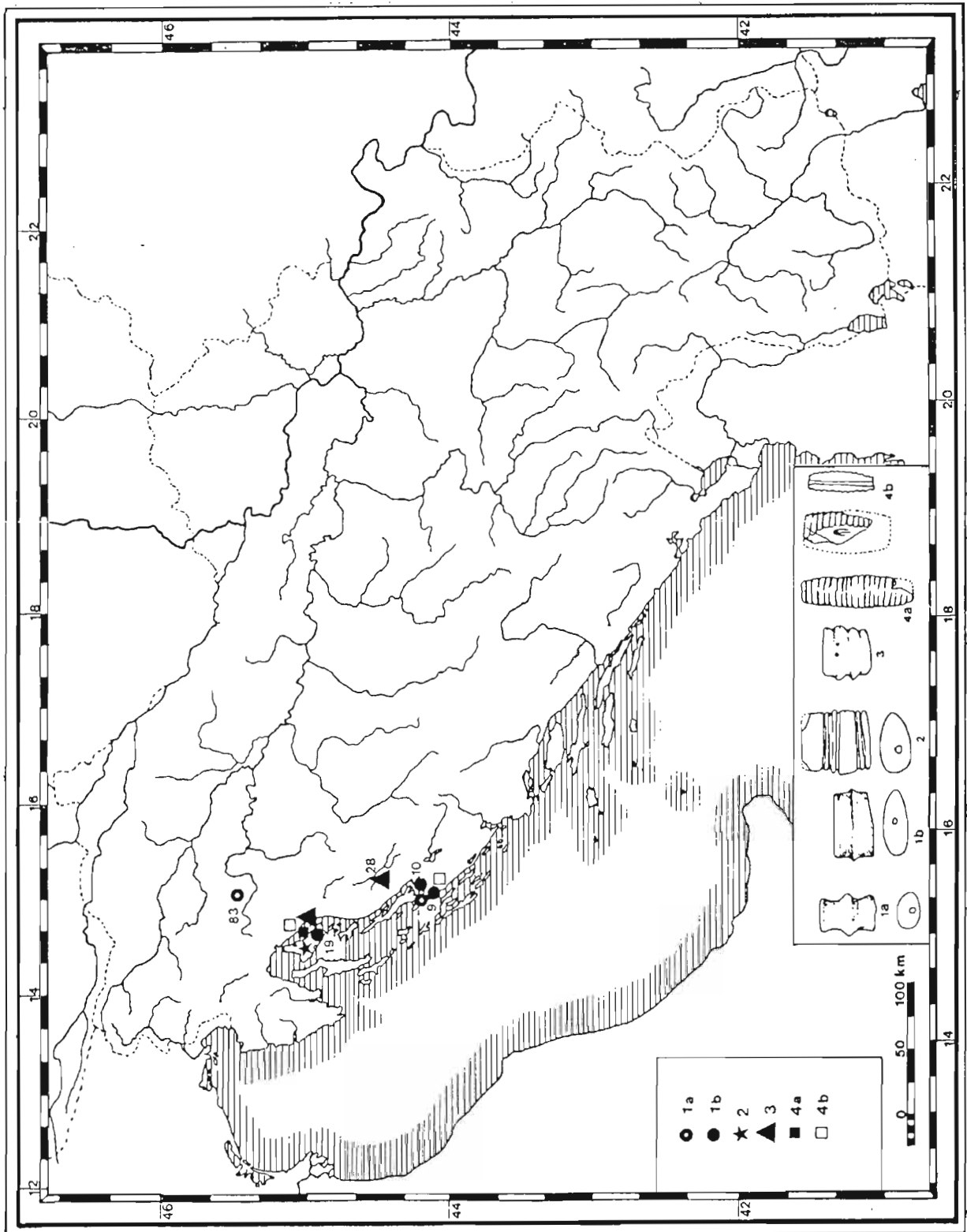
U trećem delu ovog rada pažnja je posvećena tipologiji praistorijskog ćilibara nađenog na tlu centralnog i zapadnog Balkana. Sami tipovi i njihova metodološka obrada, kao i tipološke table, dati su na početku II dela. U ovom, III delu prikazana je geografska rasprostranjenost pojedinih tipova na tipološkim kartama. Radi boljeg uvida u građu, ovaj deo počinje opštom kartom lokaliteta sa nalazima ćilibara, koji su označeni brojevima. Na 67 tipoloških karata predstavljeni su svi tipovi i njihove varijante sa odgovarajućim geografskim rasporedom, i to ili pojedinačno, tj. kao zasebni

tipovi sa varijantama, ili po tipološkoj srodnosti. Svaki tip, odnosno njegova varijanta, označeni su posebnim simbolom, koji je ucrtan na karti na samom lokalitetu, označenim brojem tog lokaliteta. U legendi, pored simbola naznačeni su tip i varijanta, a dat je i crtež navedenih tipova. Uz svaku tipološku kartu priložen je spisak lokaliteta gde se pojedini tipovi ćilibara javljaju.

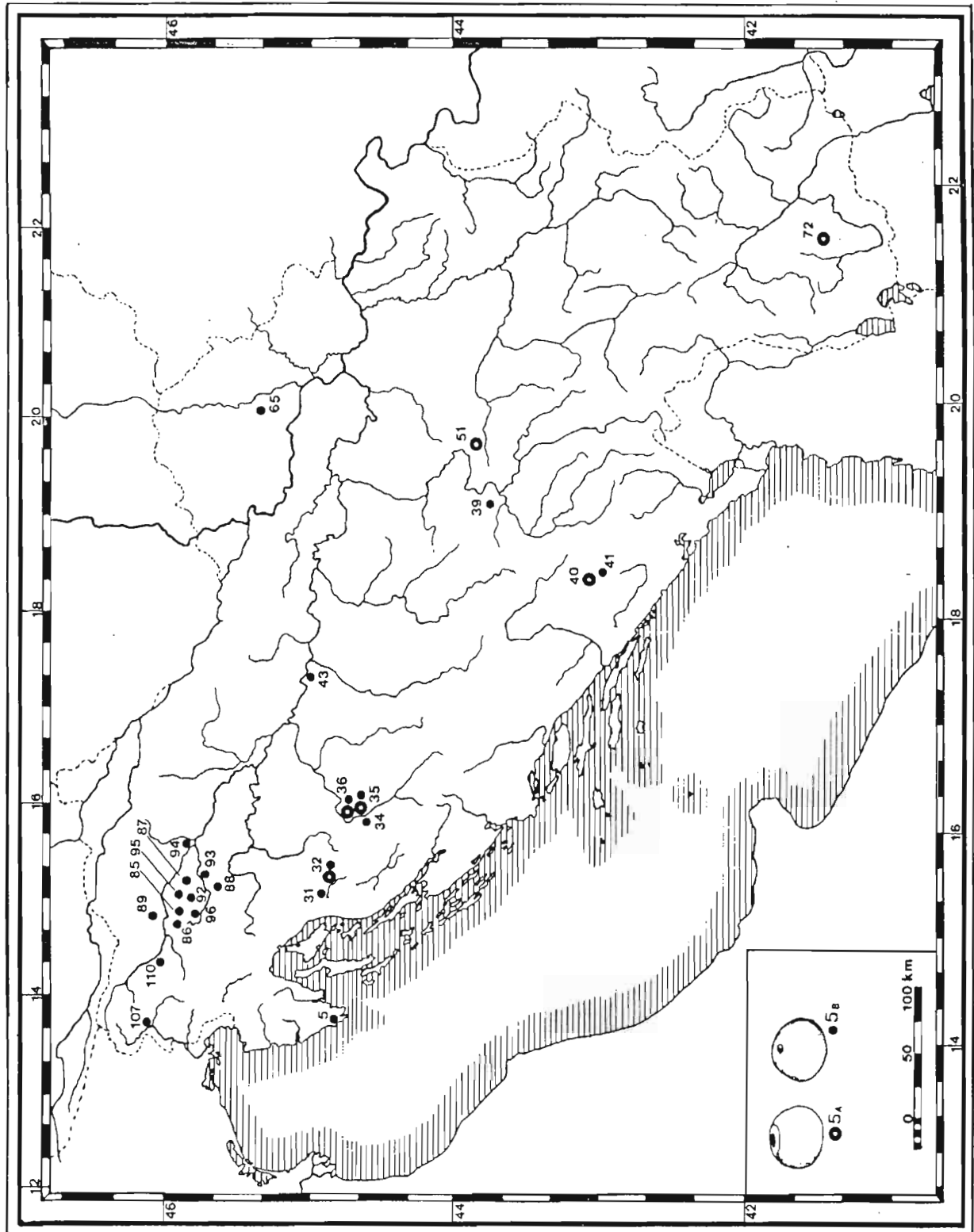
Treći deo ovog rada, posvećen tipologiji, završava se komentarom o tipovima i njihovoj rasprostranjenosti na tlu Jugoslavije.

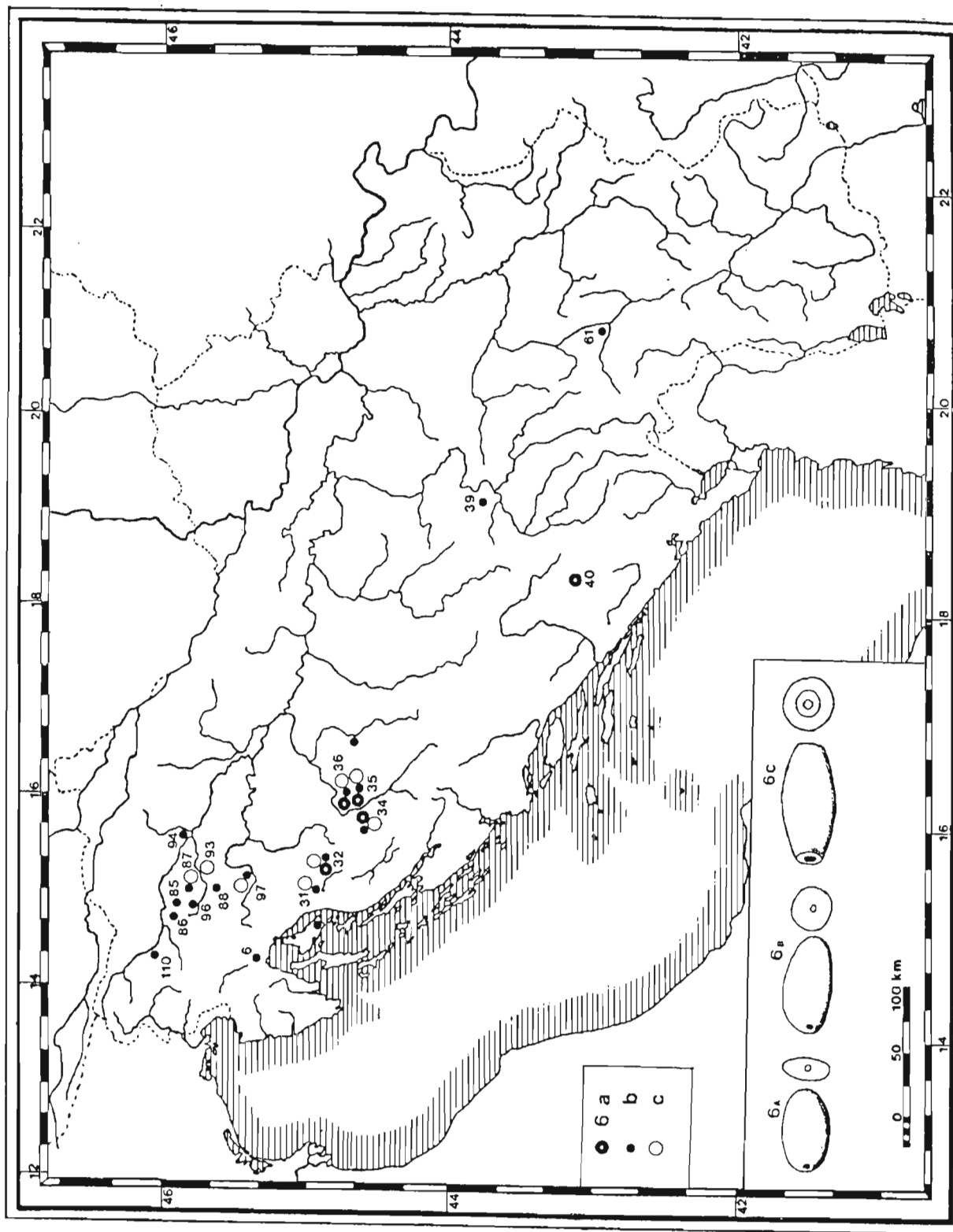
Spisak lokaliteta sa ćilibarom: 1. Žamnjak, 2. Krmedski Novi Grad, 3. Vrčin, 4. Beram, 5. Pula, 6. Grobnik, 7. Kaštel kod Buja, 8. Kastav, 9. Privlaka, 10. Vrsi, 11. Nin, 12. Zaton, 13. Velika Mrdakovica, 14. Dragišić, 15. Ljubač, 16. Medviđa, 17. Jagodnja Gornja, 18. Nadin, 19. Baška - Krk, 20. Osor - Cres, 21. Kolan - Pag, 22. Trecela - Vranjic, 23. Žaganj Dolac - Brač, 24. Viča Luka - Brač, 25. Vis, 26. Nepoznato nalazište - Split, 27. Bezdanjača, 28. Golubnjača, 29. Smiljan, 30. Vrebac, 31. Kopolje, 32. Prozor, 33. Široka Kula, 34. Golubić, 35. Jezerine, 36. Ribić, 37. Lički Ribnik, 38. Kompleks Pađine-Ročević, 39. Glasinac, 40. Kačanj, 41. Plana, 42. Ošanići, 43. Donja Dolina, 44. Sanski Most, 45. Kompleks Belotić-Bela Crkva, 46. Vranjani, 47. Majdan, 48. Iglarevo, 49. Glogovik, 50. Pilatovići, 51. Kremna, 52. Uzići, 53. Atenica, 54. Mrčajevci, 55. Novi Pazar, 56. Kruševica, 57. Pečka Banja, 58. Romaja, 59. Prčevo, 60. Donja Bitinja, 61. Karagač, 62. Rogovo, 63. Gomolava, 64. Doroslovo, 65. Čurug, 66. Nočaj, 67. Sremska Mitrovica, 68. Šabac, 69. Vršac, 70. Lisijevo Polje, 71. Kličevo, 72. Popadin Dol, 73. Kaldrma, 74. Saraj Brod, 75. Crkvište-Beranci, 76. Petilep-Beranci, 77. Trebenište, 78. Radolište, 79. Krivi Dol - Radanja, 80. Gorno Pole - Star Karaorman, 81. Ždanec, 82. Dedeli, 83. Debeli Vrh, 84. Križevci, 85. Stična, 86. Magdalenska Gora, 87. Šmarjeta, 88. Dolenjske Toplice, 89. Vače, 90. Apno, 91. Ravne Njive, 92. Brezje, 93. Novo Mesto, 94. Libna, 95. Volčje Njive, 96. Valična Vas, 97. Vinica, 98. Dobrava pri Dobrničju, 99. Podzemlj, 100. Malence, 101. Rovišča, 102. Črnomelj, 103. Sadež - Črnomelj, 104. Loka pri Črnomlju, 105. Veliki Nerajec - Dragatuš, 106. Vinkov Vrh, 107. Most na Soči, 108. Idrija pri Bači, 109. Škocjan, 110. Bitnje, 111. Kranj pri Lajhu, 112. Poštela.

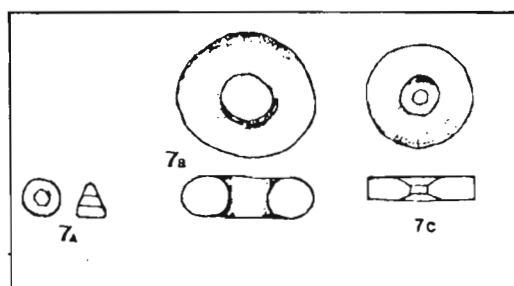
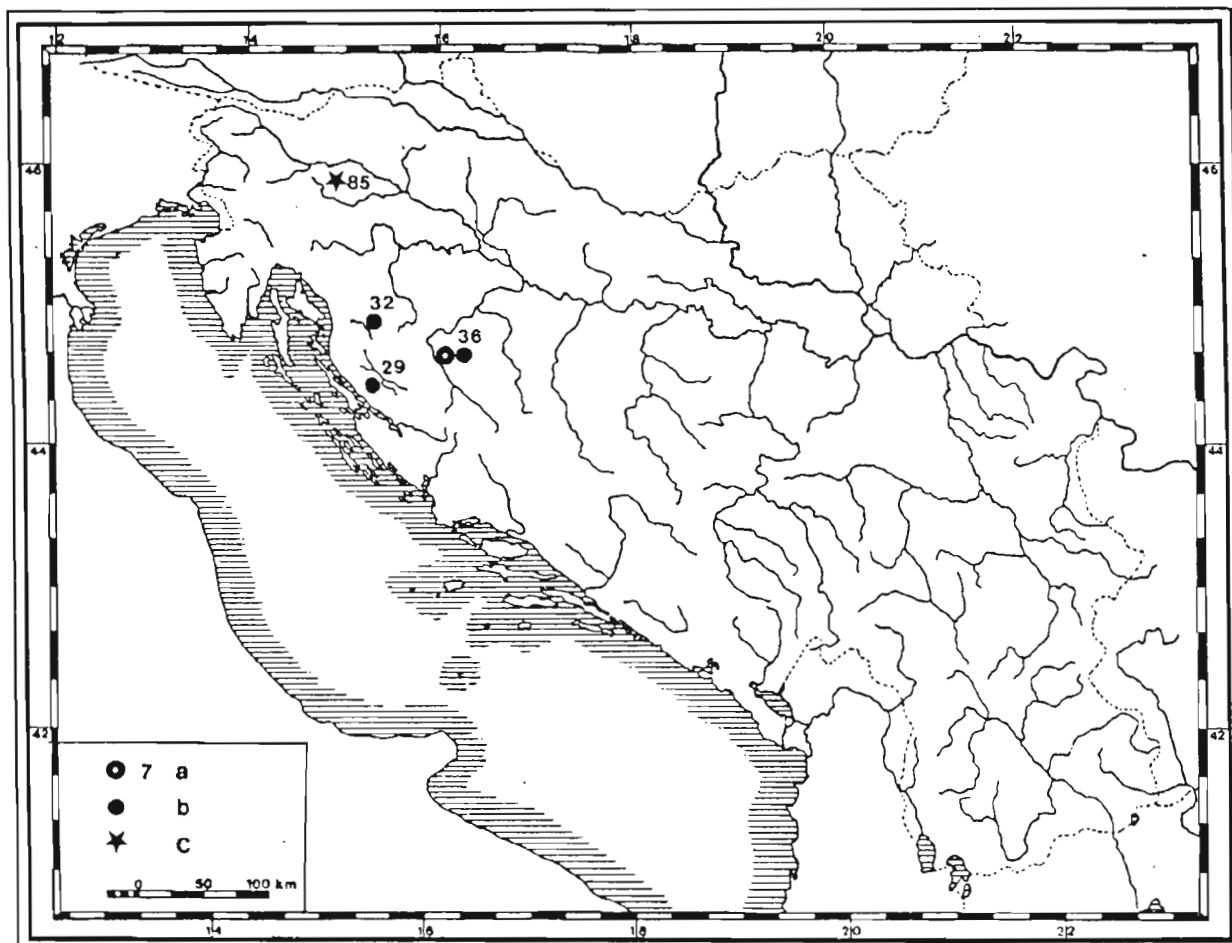
Tip 1a: Privlaka (9), Debeli vrh nad Predgradom (83); Tip 1b: Vrsi (10), Privlaka (9), Baška (19); Tip 2: Baška (19); Tip 3: Baška (19), Golubnjača (28); Tip 4a: Baška (19); Tip 4b: Privlaka (9), Baška (19).

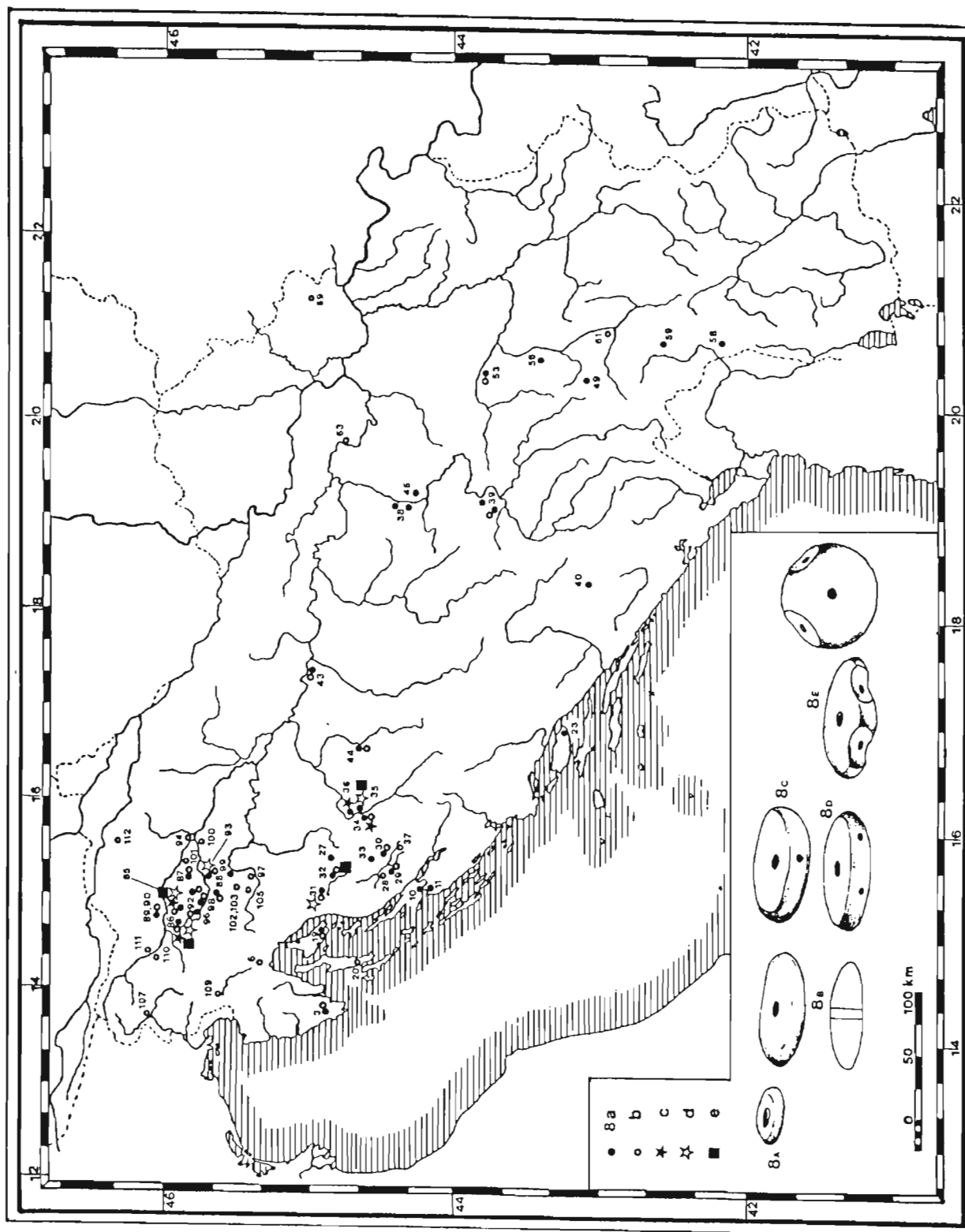
Tip 5a: Prozor (32), Jezerine (35), Ribič (36), Kačanj (40), Kremna (51), Popadin dol (72); Tip 5b: Pula (5), Kompolje (31), Prozor (32), Golubič (34), Jezerine (35), Libna (94), Ribič (36), Glasinac (39), Plana (41), Donja Dolina (43), Čurug (65), Brezje (92), Stična (85), Magdalenska Gora (86), Šmarjeta (87), Dolenjske Toplice (88), Vače (89), Novo Mesto (93), Volčje Njive (95), Valična Vas (96), Most na Soči (107), Bitnje (110).

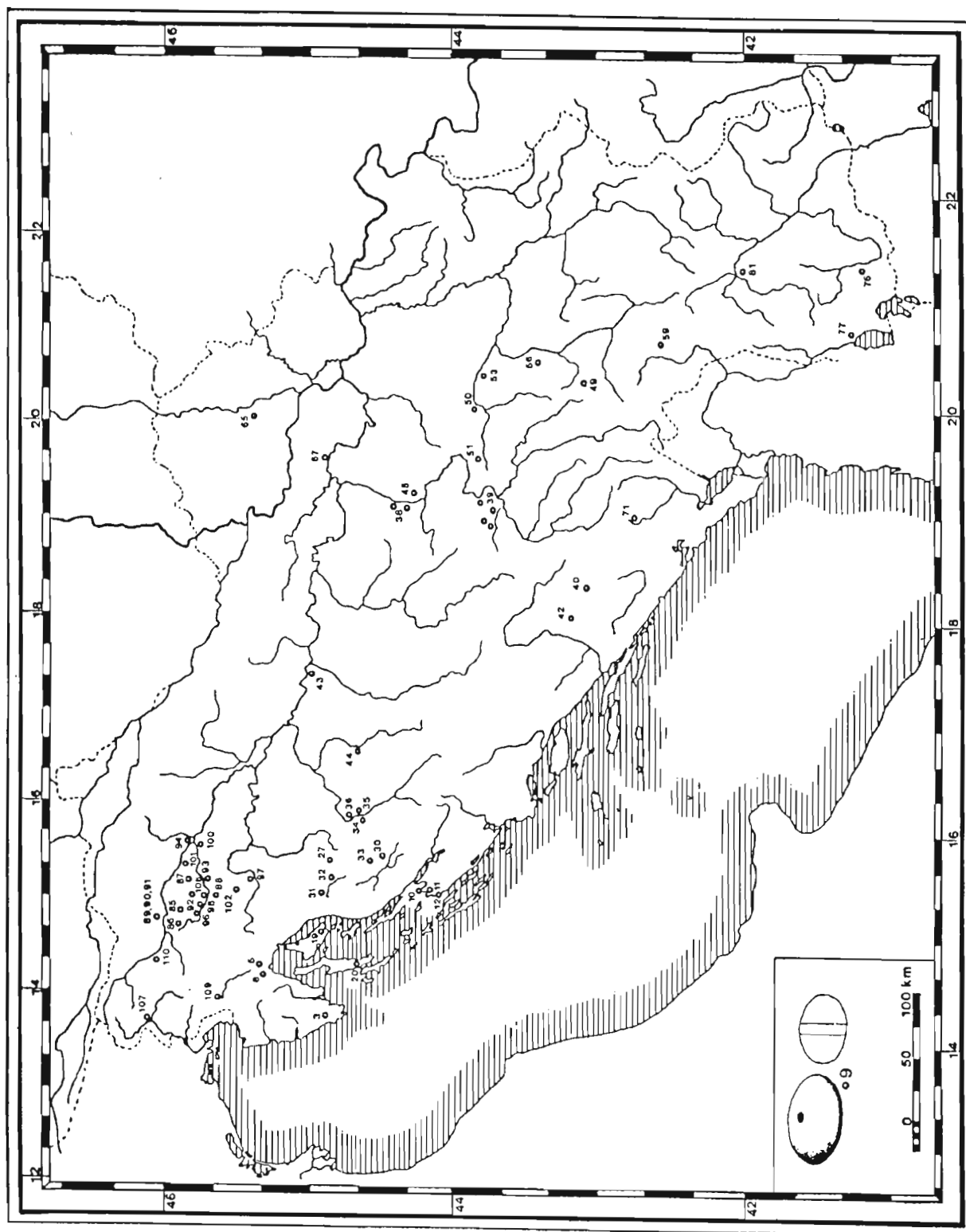
Tip 6a: Prozor (32), Golubić (34), Jezerine (35), Ribić (36), Kačanji (40); Tip 6b: Grobnik (6), Baška (19), Libna (94), Kompolje (31), Prozor (32), Golubić (34), Jezerine (35), Ribić (36), Glasinac (39), Brezje (92), Sanski Most (44), Karagač (61), Stična (95), Magdalenska Gora (86), Dolenjske Toplice (88), Vinica (97), Valična Vas (96), Bitnje (110); Tip 6c: Kompolje (31), Prozor (32), Golubić (34), Jezerine (35), Ribić (36), Brezje (92), Novo Mesto (93), Vinica (97);

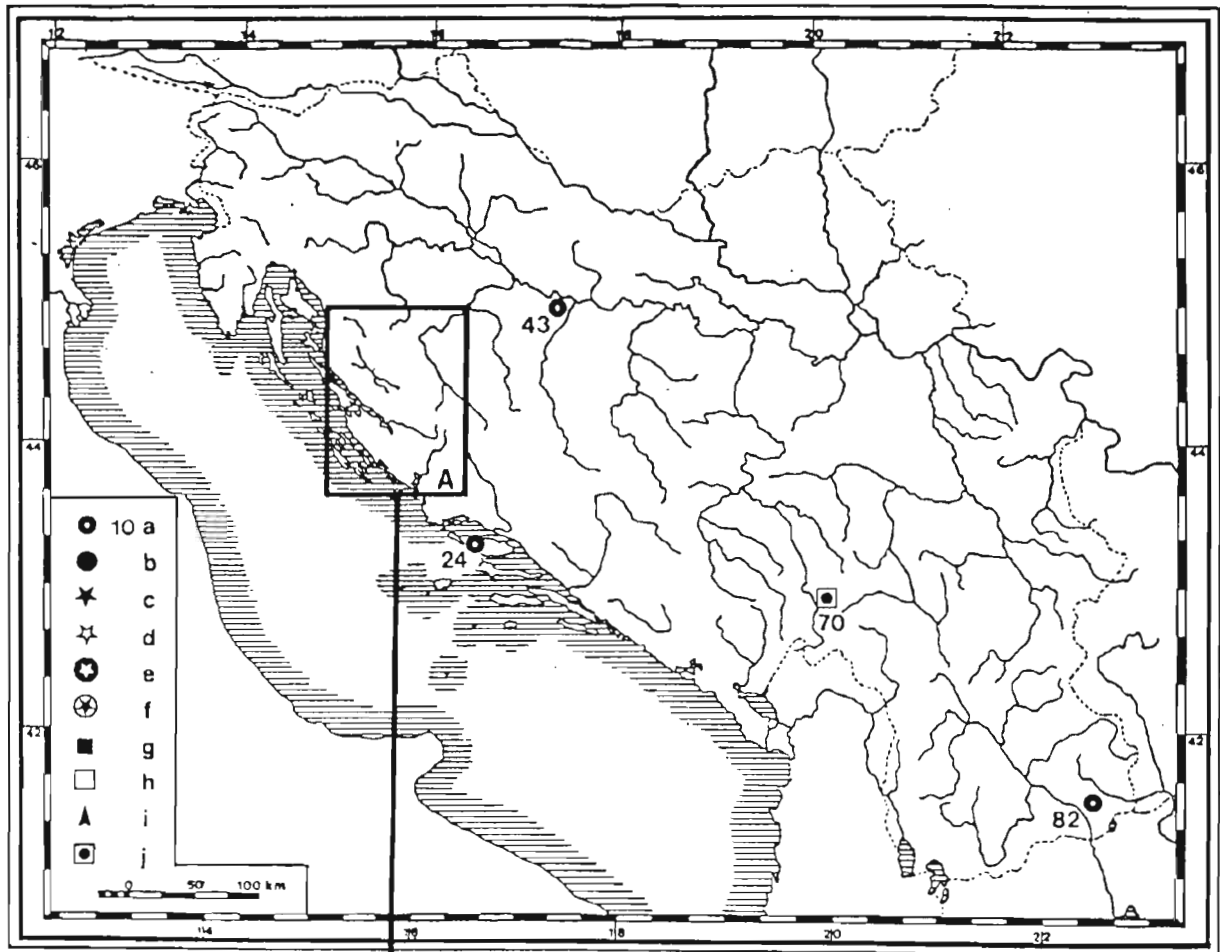
Tip 7a: Jezerine (35); Tip 7b: Smiljan (29), Prozor (32), Jezerine (35); Tip 7c: Stična (85).

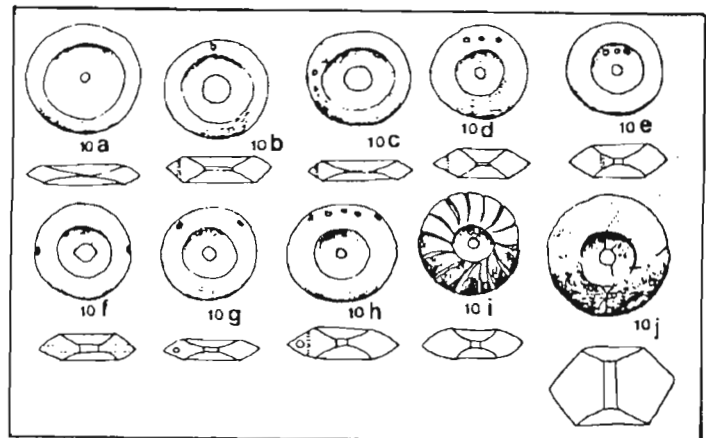
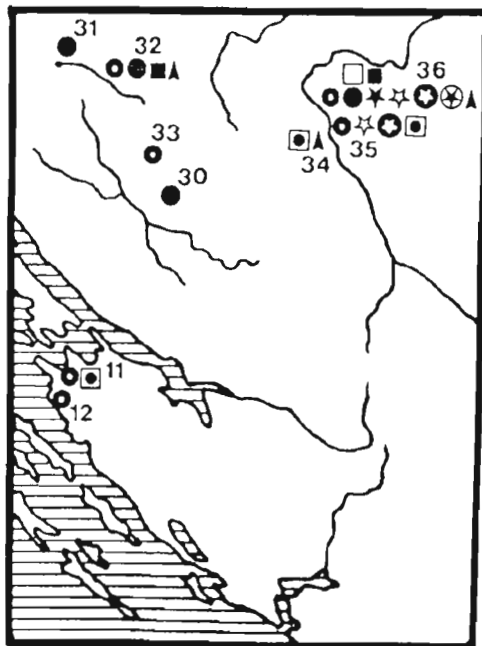
Tip 8a: Vrčin (3), Kastav (8), Vrsi (10), Nin (11), Dragišić (14), Baška (19), Žaganj Dolac (23), Bezdanjača (27), Smiljan (29), Vrebac (30), Kompolje (31), Prozor (32), Široka Kula (33), Golubić (34), Jezerine (35), Ribić (36), Glasinac (39), Kačanj (40), Komplex Padine-Ročević (38), Donja Dolina (43), Sanski Most (44), Komplex Belotić-Bela Crkva (45), Šmarjeta (87), Glogovik (49), Atenica (53), Kruševica (56), Romaja (58), Prčevo (59), Stična (85), Doroslovo (64), Magdalenska Gora (86), Dolenjske Toplice (88), Vače (89), Brezje (92), Novo Mesto (93), Dobrava pri Dobrničju (98), Valična Vas (96), Podzemlj (99); Tip 8b: Vrčin (3), Grobnik (6), Nin (11), Baška (19), Osor (20), Smiljan (29), Vrebac (30), Kompolje (31), Prozor (32), Golubić (34), Glasinac (39), Donja Dolina (43), Sanski Most (44), Atenica (53), Karagač (61), Gomolava (63), Vršac (69), Stična (85), Šmarjeta (87), Magdalenska Gora (86), Dolenjske Toplice (88), Vače (89), Apno (90), Brezje (92), Libna (94), Novo Mesto (93), Rovišča (101), Dobrava pri Dobrničju (98), Škocjan (109), Valična Vas (96), Sadež-Črnomelj (103), Veliki Nerajec-Dragutuš (105), Most na Soči (107), Kranj pri Lajhu (111), Poštela (112), Malence (100), Vinica (97), Črnomelj (102), Bitnje (110); Tip 8c: Golubić (34), Ribić (36), Stična (85), Magdalenska Gora (86); Tip 8d: Kompolje (31), Jezerine (35), Stična (85), Magdalenska Gora (86), Novo Mesto (93); Tip 8e: Prozor (32), Jezerine (35), Stična (85), Magdalenska Gora (86).

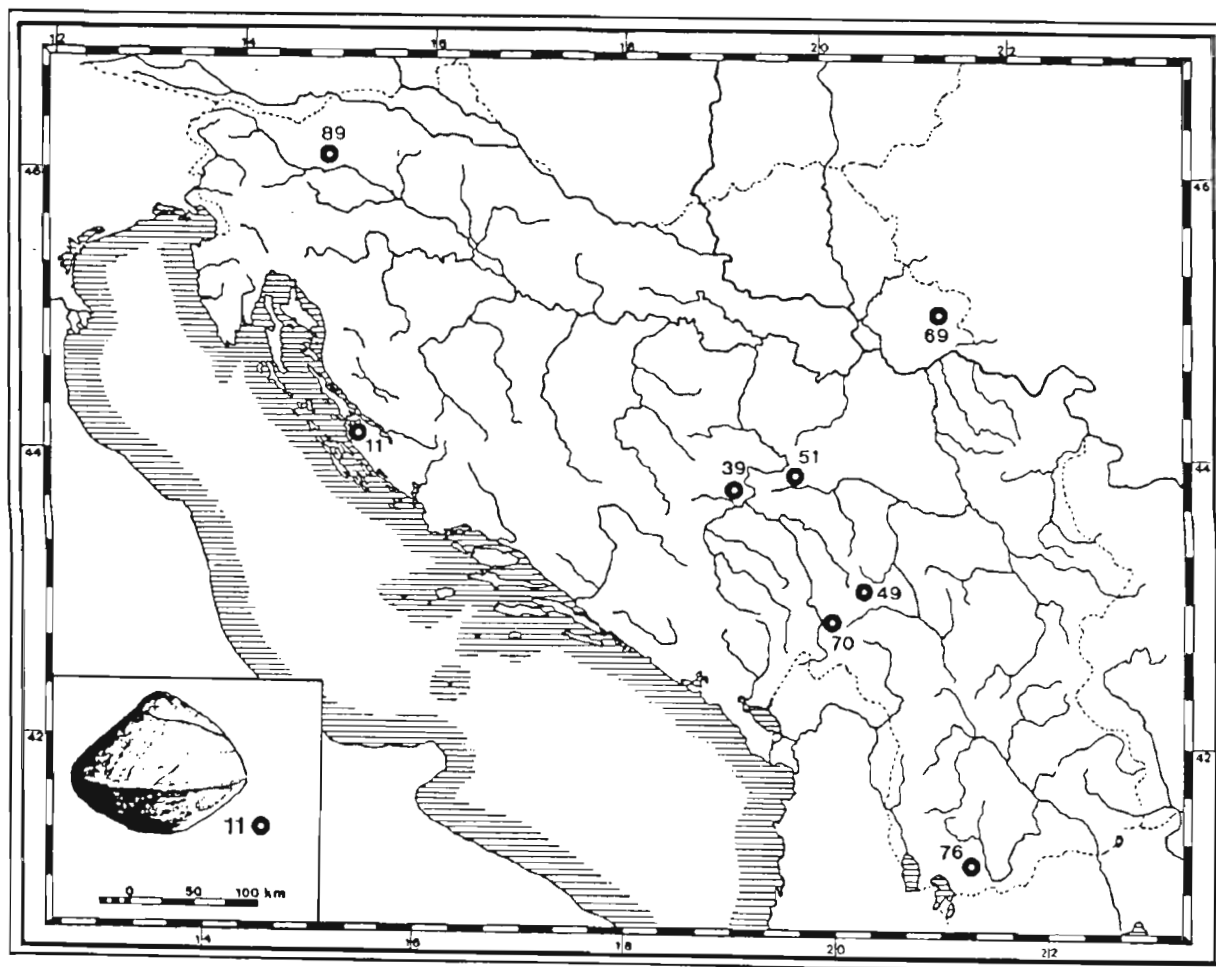
Tip 9: Vrčin (3), Grobnik (6), Kastav (8), Vrsi (10), Nin (11), Zaton (12), Baška (19), Osor (20), Vrebac (30), Kompolje (31), Prozor (32), Široka Kula (33), Golubić (34), Jezerine (35), Bitnje (110), Ribić (36), Glasinac (39), Kačanjan (40), Kompleks Padine-Ročević (38), Ošanići (42), Donja Dolina (43), Sanski Most (44), Črnomelj (102), Dobrava pri Dobrničju (98), Valična Vas (96), Škocjan (109), Most na Soči (107), Vinkov Vrh (106), Vinica (97), Kompleks Belotić-Bela Crkva (45), Glogovik (49), Pilatovići (50), Čurug (65), Kremna (51), Atenica (53), Vače (89), Kruševica (56), Prčevo (59), Sremska Mitrovica (67), Kličevo (71), Petilep-Beranci (76), Trebenište (77), Ždanec (81), Stična (85), Šmarjeta (87), Magdalenska Gora (86), Dolenjske Toplice (88), Apno (90), Ravne Njive (91), Brezje (92), Libna (94), Novo Mesto (93), Malence (100), Rovišča (101).

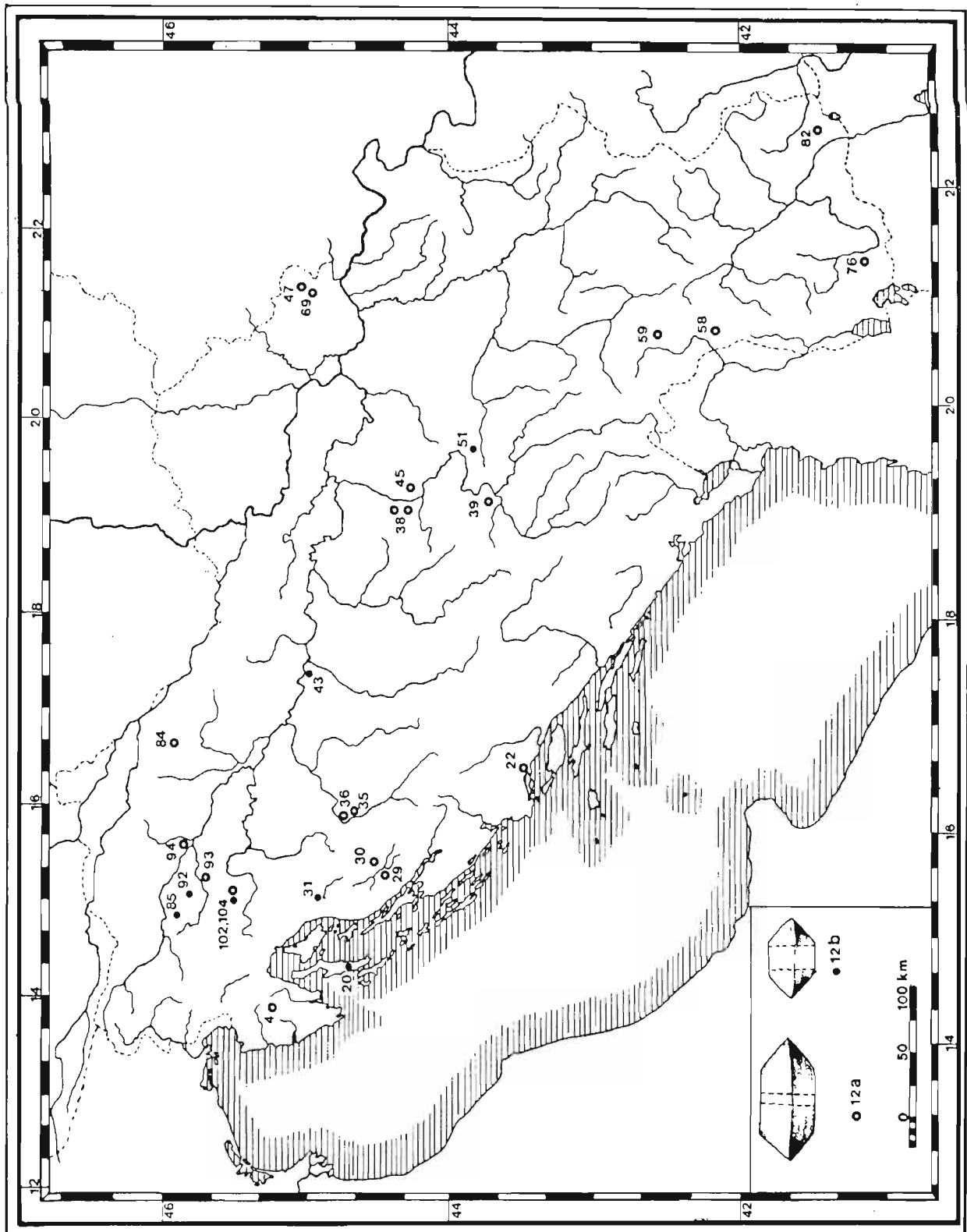
A

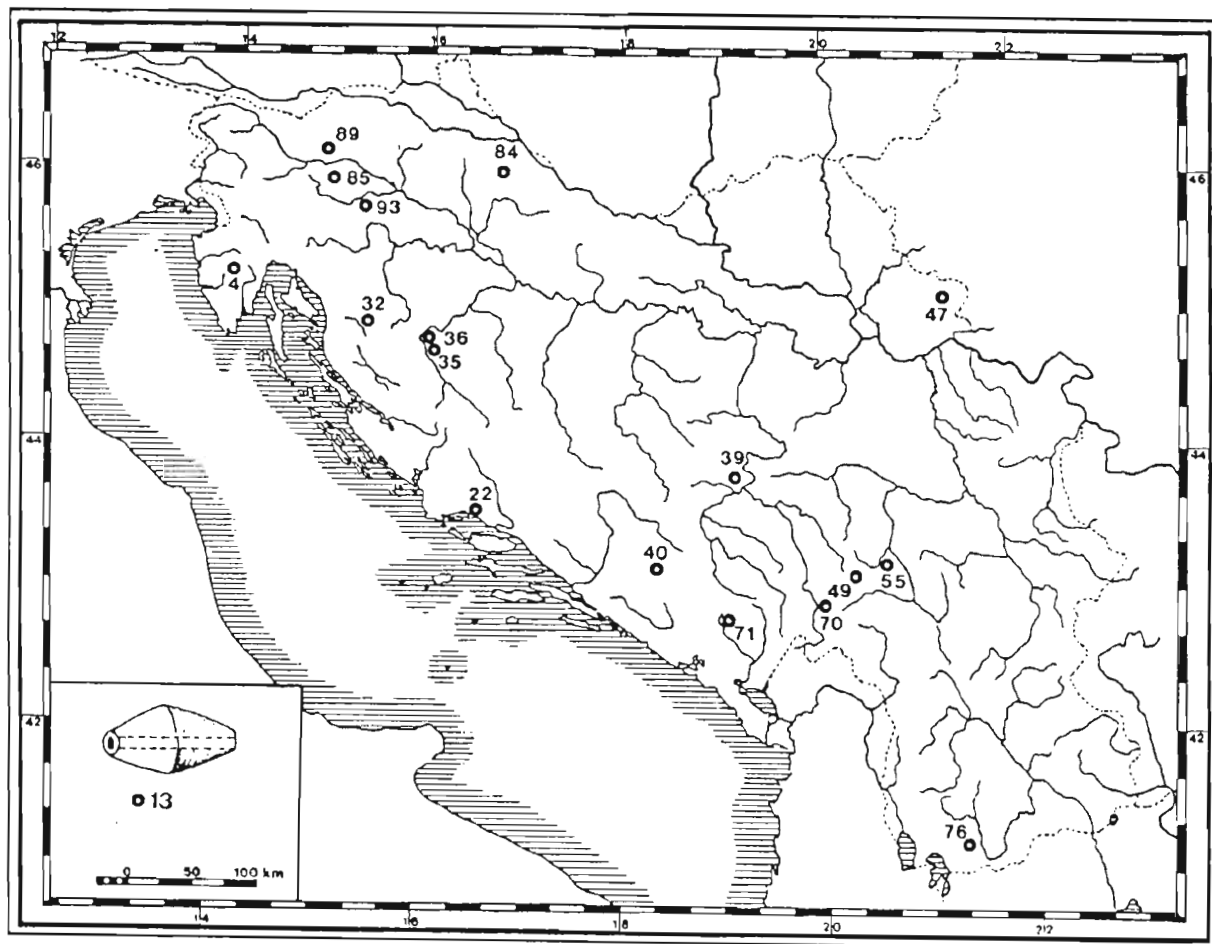
Tip 10a: Nin (11), Zaton (12), Prozor (32), Viča Luka (24), Široka Kula (33), Jezerine (35), Ribić (36), Donja Dolina (43), Dedeli (82); Tip 10b: Vrebac (30), Kompolje (31), Prozor (32), Ribić (36); Tip 10c: Ribić (36); Tip 10d: Jezerine (35), Ribić (36); Tip 10e: Jezerine (35), Ribić (36); Tip 10f: Ribić (36); Tip 10g: Prozor (32), Ribić (36); Tip 10h: Ribić (36); Tip 10i: Prozor (32), Golubić (34), Ribić (36); Tip 10j: Nin (11), Golubić (34), Jezerine (35), Lisijevo polje (70); Tip 10 (?) Donja Dolina (43).

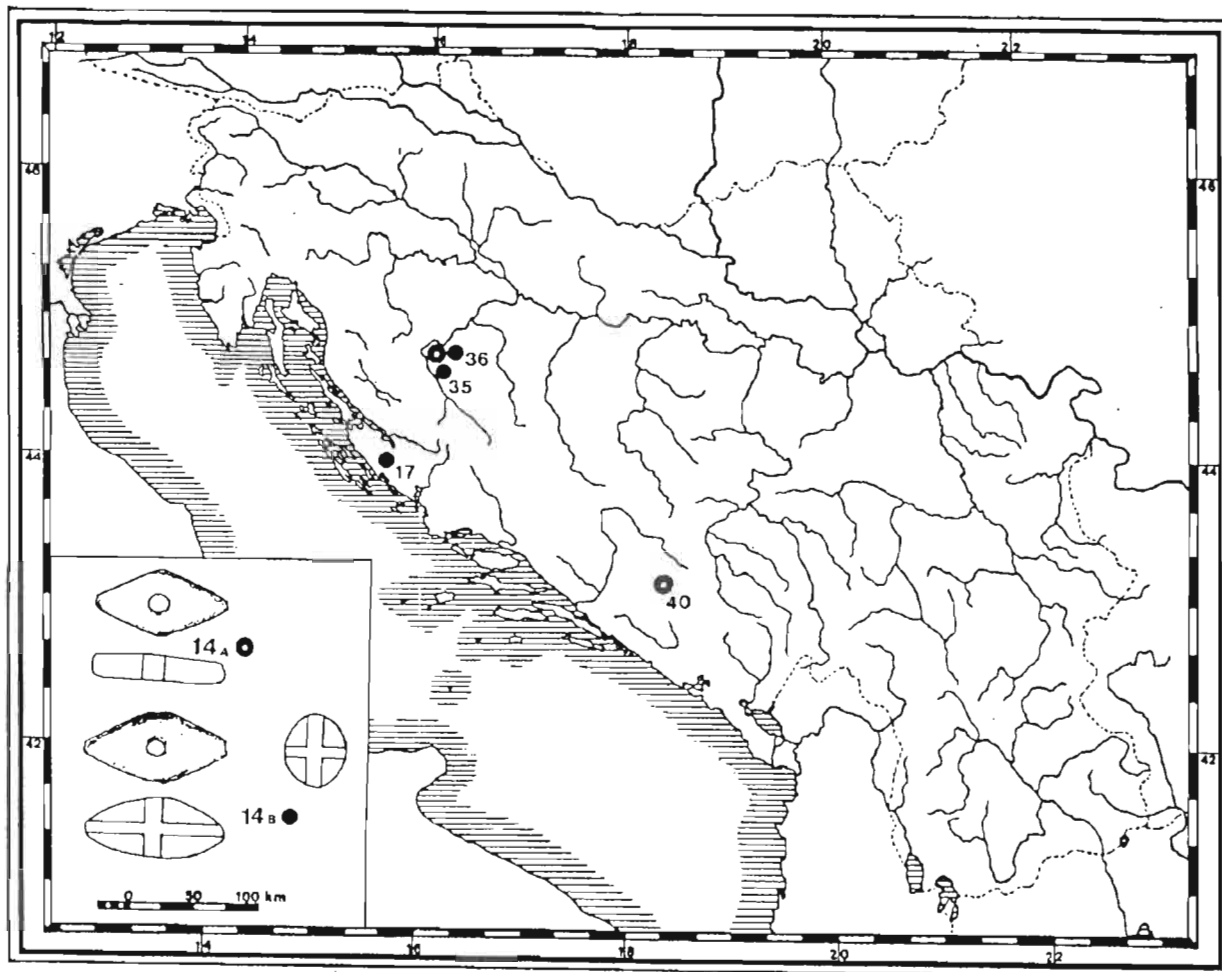
Tip 11: Nin (11), Glasinac (39), Glogovik (49), Kremna (51), Vršac (69), Lisijevo polje (70), Vače (89),
Petilep-Beranci (76).

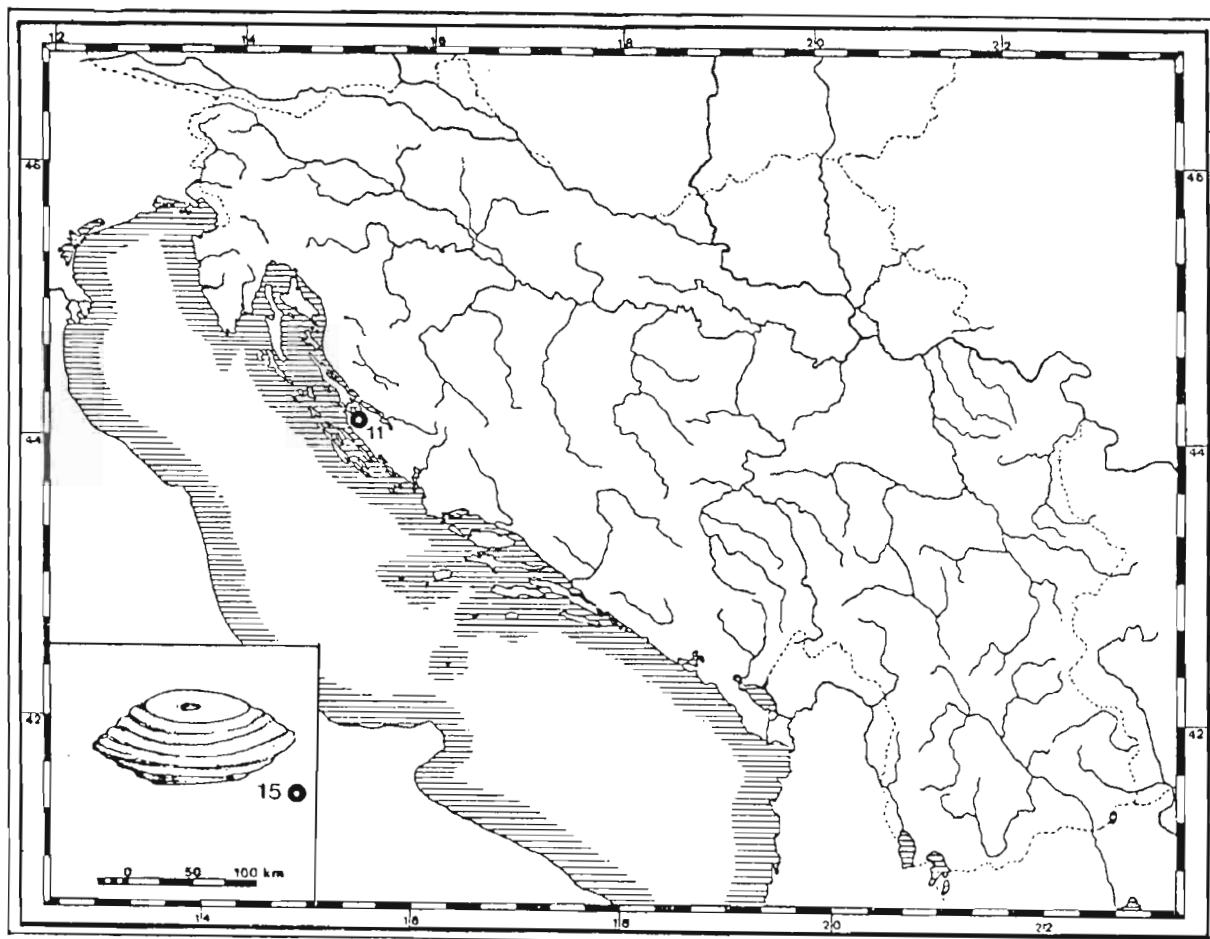
Tip 12a: Beram (4), Smiljan (29), Vrebac (30), Trcela kod Vranjica (22), Jezerine (35), Ribić (36), Glasinac (39), Križevci (84), Kompleks Pađine-Ročević (38), Kompleks Belotić-Bela Crkva (45), Majdan (47), Romaja (58), Prčevo (59), Vršac (69), Petilep-Beranci (76), Dedeli (82), Novo Mesto (93), Libna (94), Loka pri Črnomlju (104); Tip 12b: Osor (20), Kompolje (31), Donja Dolina (43), Kremna (51), Stična (85), Brezje (92), Črnomelj (102).

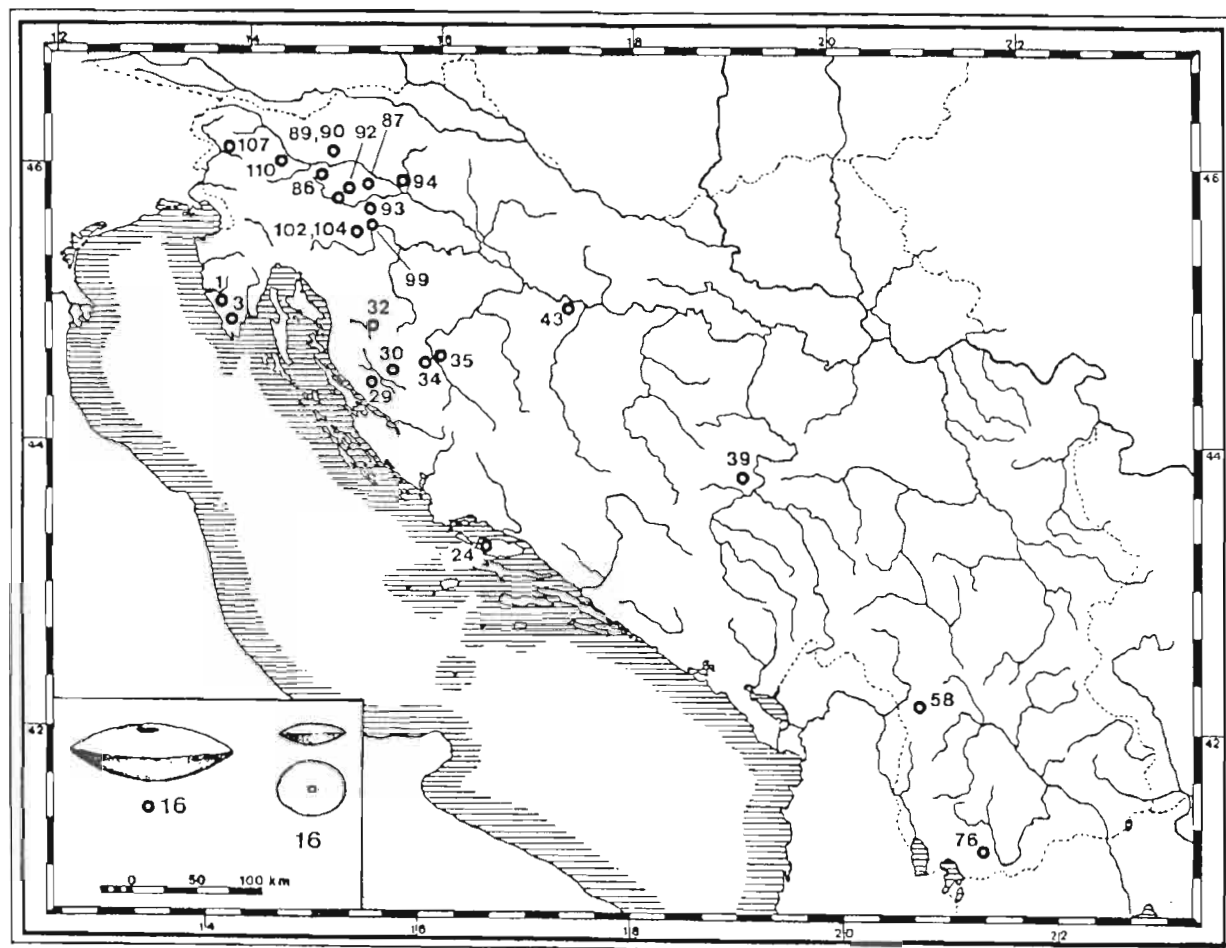
Tip 13: Beram (4), Prozor (32), Stična (85), Trcela kod Vranjica (22), Jezerine (35), Ribić (36), Glasinac (39), Kačanj (40), Majdan (47), Glogovik (49), Novi Pazar (55), Lisijevo polje (70), Kličevo (71), Petilep-Beranci (76), Križevci (84), Vače (89), Novo Mesto (93).

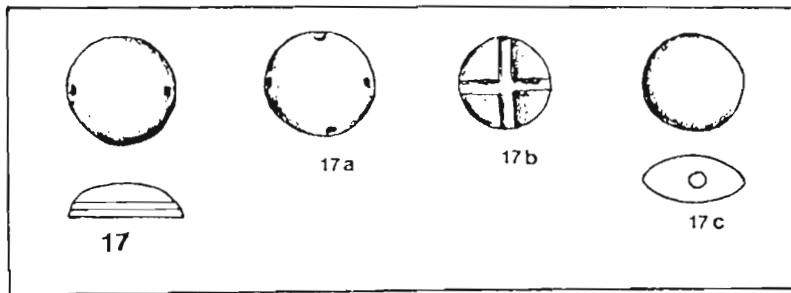
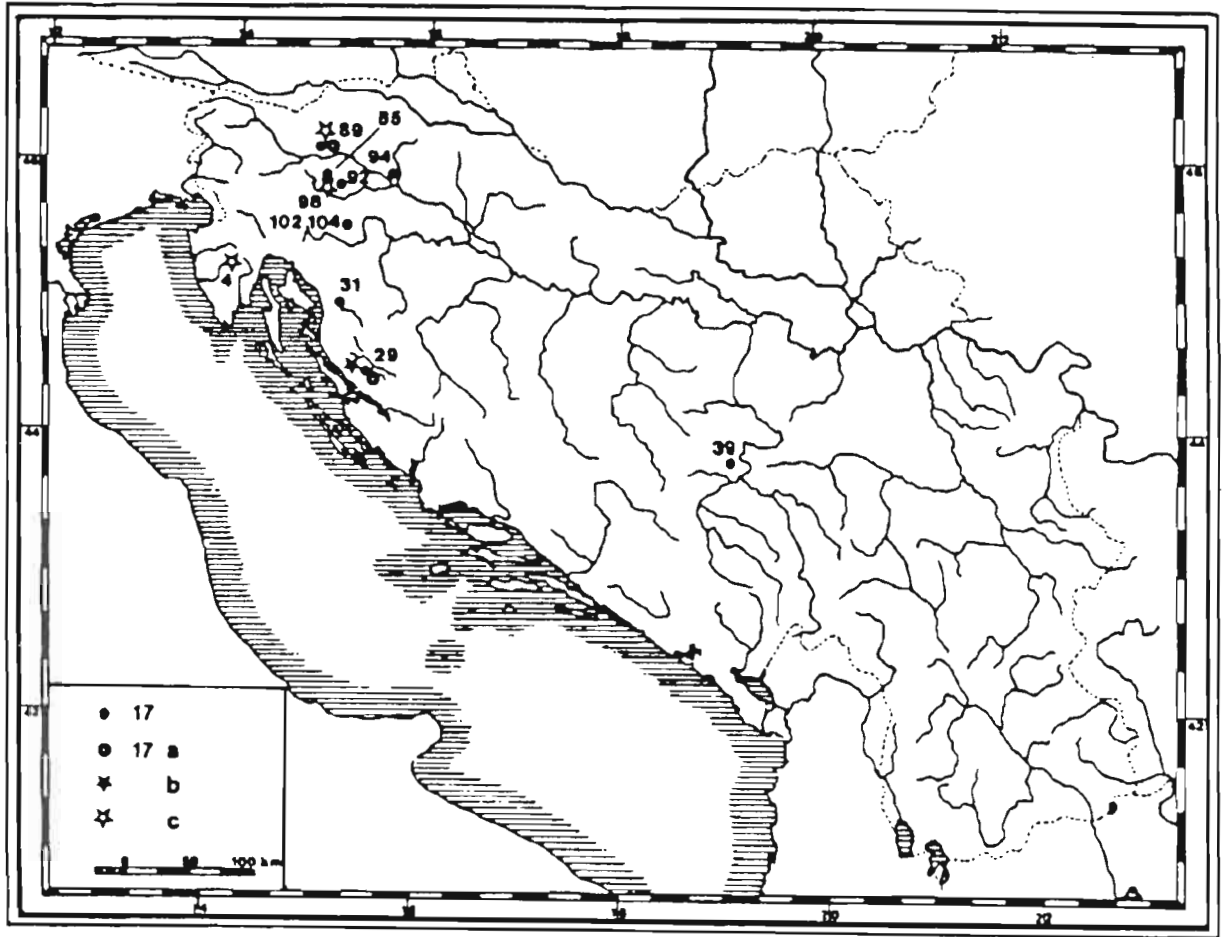
Tip 14a: Ribić (36), Kačanj (40); Tip 14b: Jagodnja Gornja (17), Jezerine (35), Ribić (36).

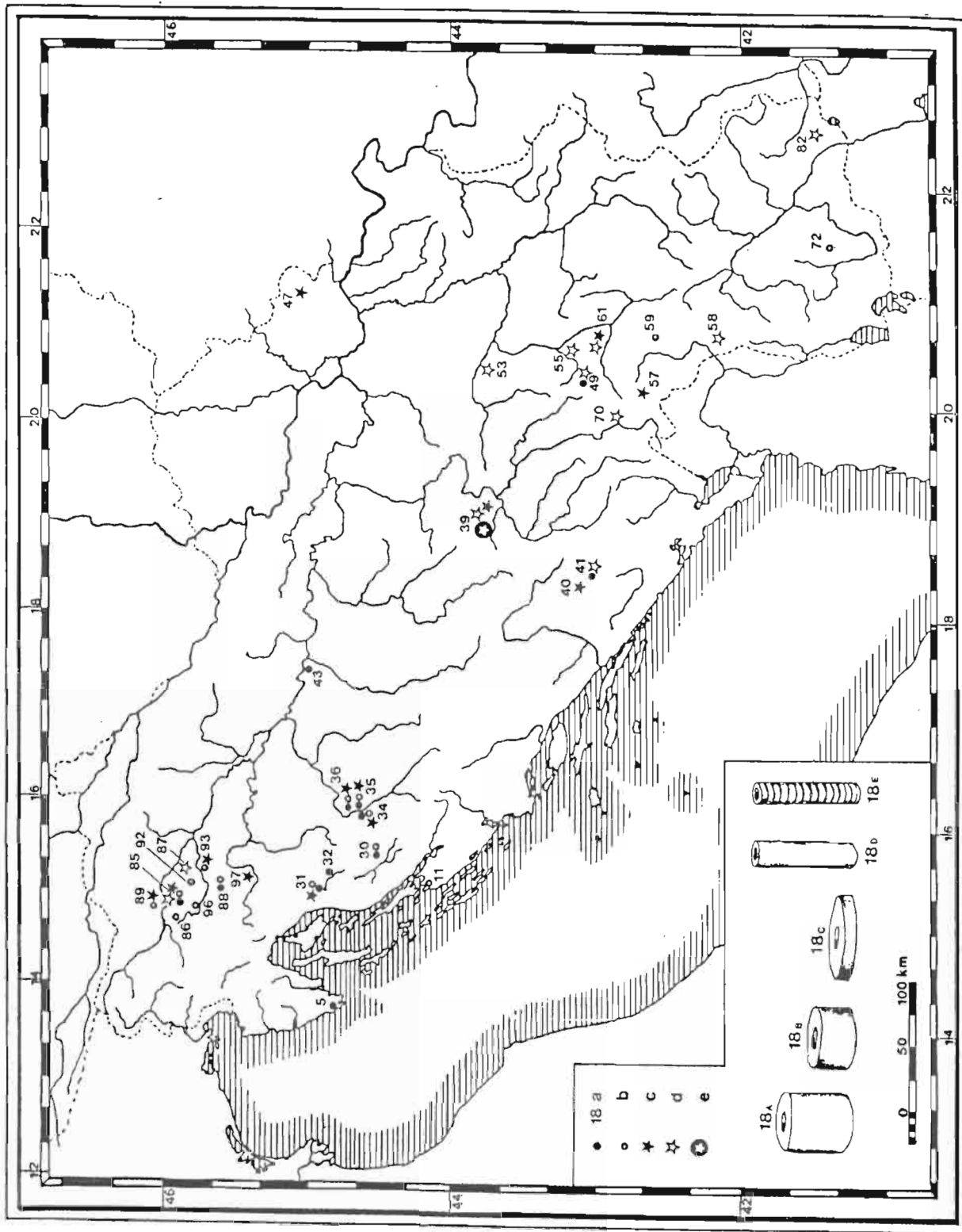
Tip 15: Nin (11) (Zbirka Snjegovoj inv. 100, na ogrlici tipa 81).

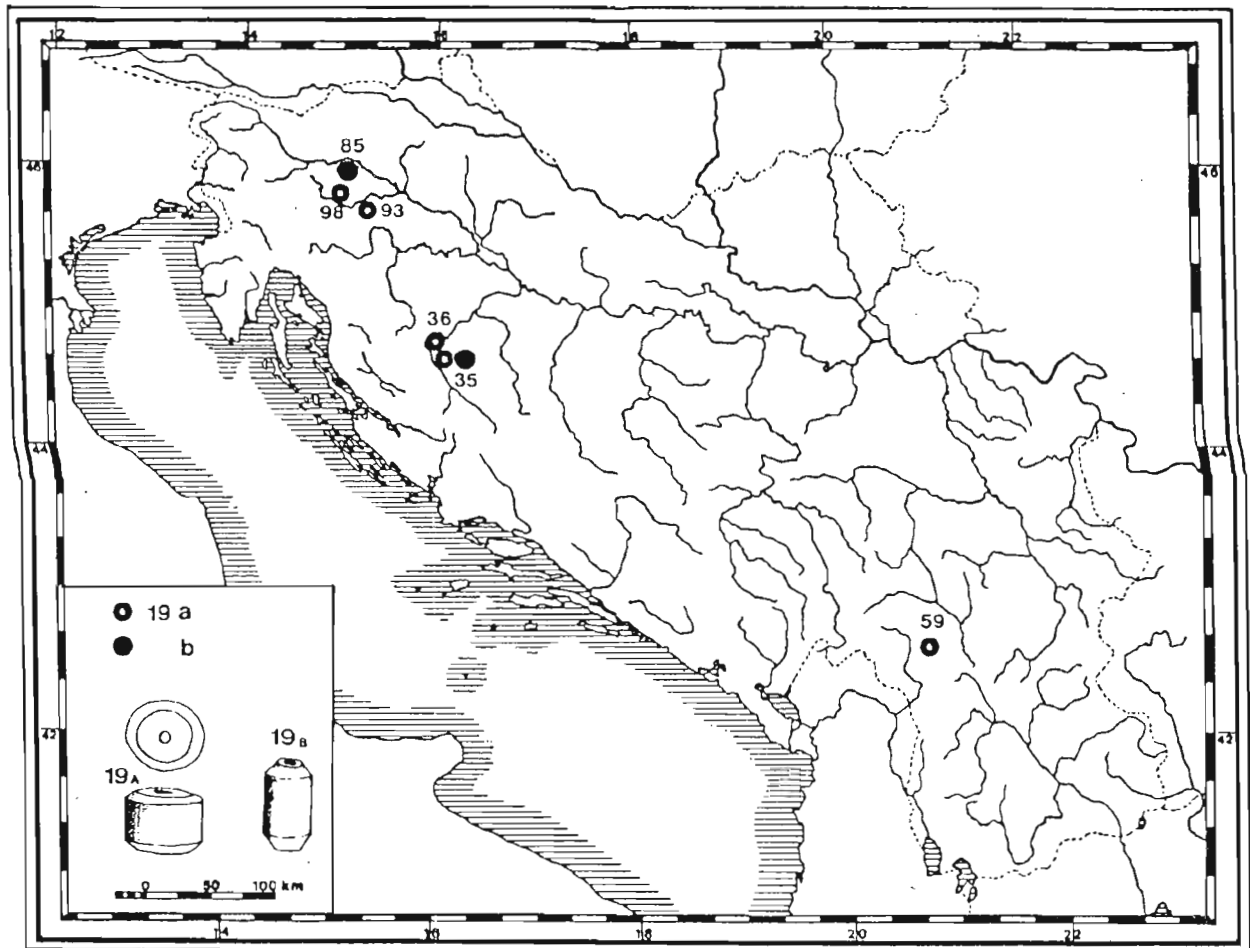
Tip 16: Žamnjak (1), Vrčin (3), Prozor (32), Viča Luka (24), Smiljan (29), Vrebac (30), Golubić (34), Jezerine (35), Glasinac (39), Donja Dolina (43), Romaja (58), Petilep-Beranci (76), Šmarjeta (87), Magdalenska Gora (86), Vače (89), Apno (90), Brezje (92), Novo Mesto (93), Libna (94), Loka pri Črnomelju (104), Šmarjeta (87), Dobrava pri Dobrniču (98), Podzemlj (99), Črnomlj (102), Most na Soči (107), Bitnje (110).

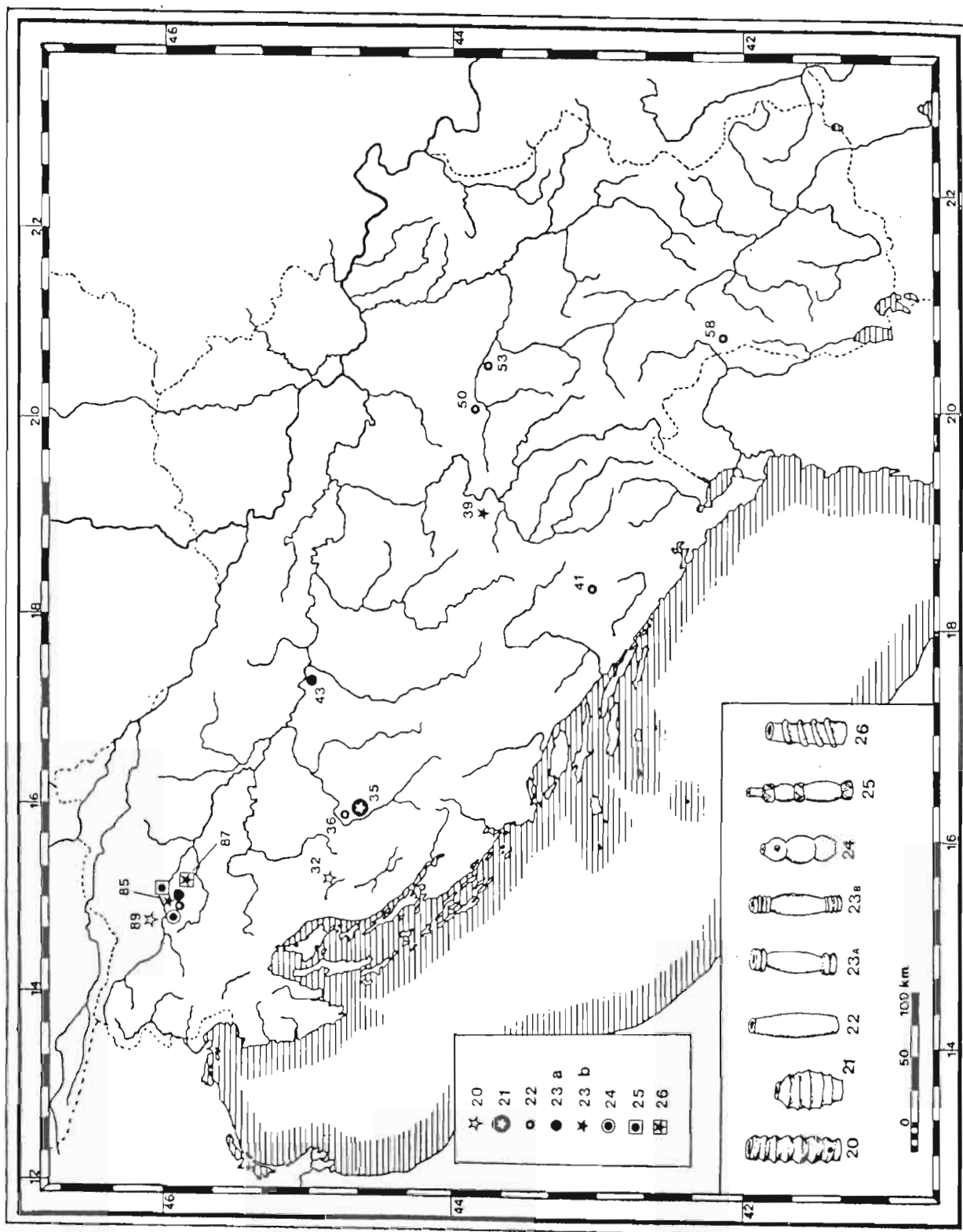
Tip 17: Smiljan (29), Kopolje (31), Glasinac (39), Stična (85), Vače (89), Brezje (92), Libna (94), Loka pri Črnomlju (104), Črnomelj (102); Tip 17a: Smiljan (29), Vače (89); Tip 17b: Smiljan (29); Tip 17c: Beram (4), Vače (89), Dobrava pri Dobrniču (98).

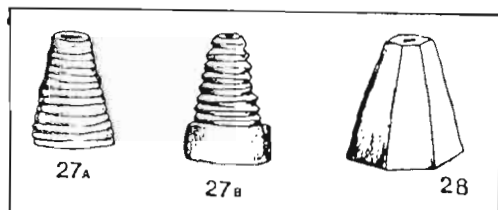
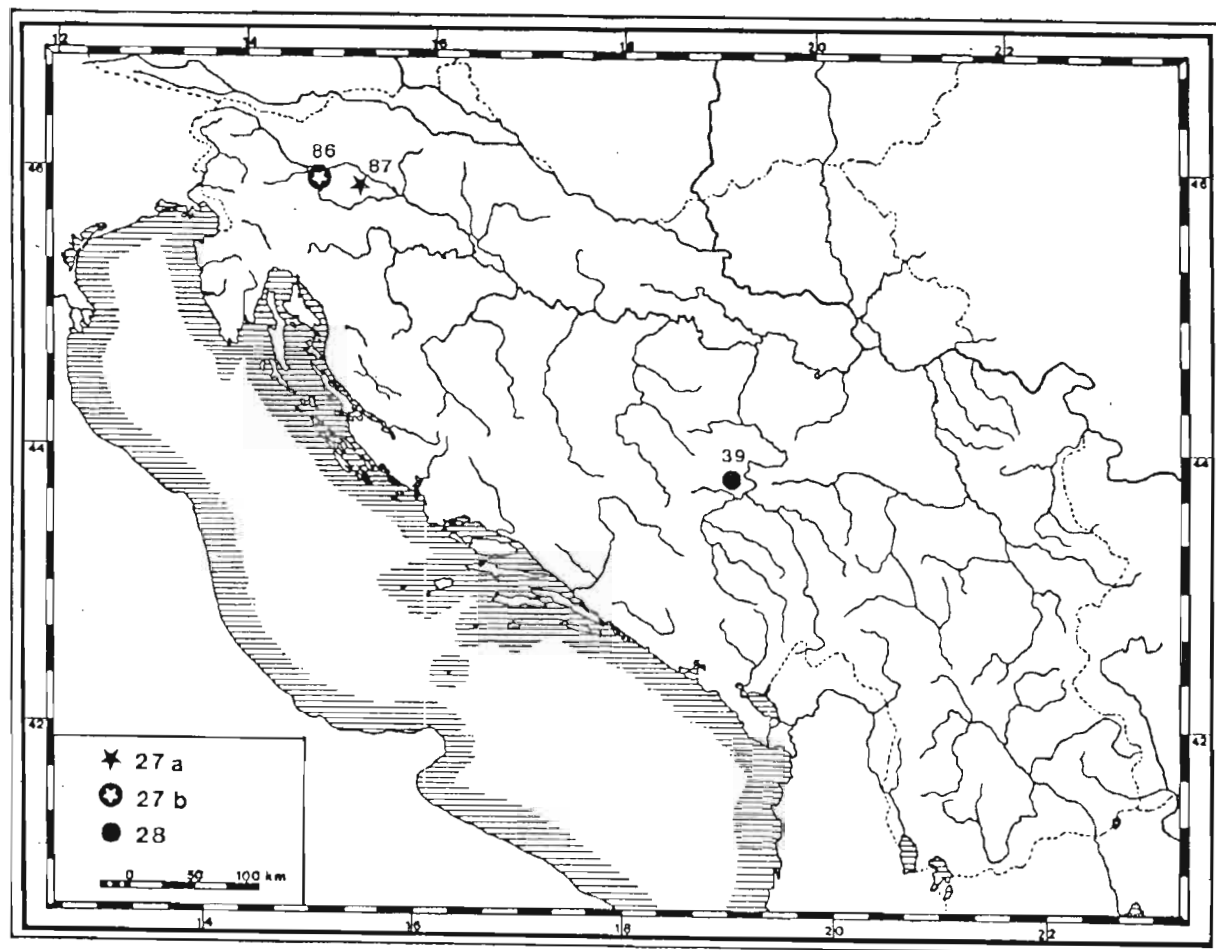
Tip 18a: Pula (5), Vrebac (30), Prozor (32), Kompolje (31), Jezerine (35), Golubić (34), Ribić (36), Plana (41), Donja Dolina (43), Glogovik (49), Stična (85), Dolenjske Toplice (88); Tip 18b: Nin (11), Vrebac (30), Kompolje (31), Golubić (34), Jezerine (35), Ribić (36), Prčevo (59), Stična (85), Vače (89), Magdalenska Gora (86), Brezje (92), Dolenjske Toplice (88), Novo Mesto (93), Valična Vas (96), Popadin dol (72); Tip 18c: Kompolje (31), Golubić (34), Jezerine (35), Ribić (36), Glasinac (39), Kačanj (40), Majdan (41), Pečka Banja (57), Karagač (61), Stična (85), Vače (89), Novo Mesto (93), Vinica (97); Tip 18d: Glasinac (39), Plana (41), Glogovik (49), Atenica (53), Novi Pazar (55), Romaja (58), Dedeli (82), Karagač (61), Lisijevo polje (70), Stična (85), Šmarjeta (87); Tip 18e: Glasinac (39).

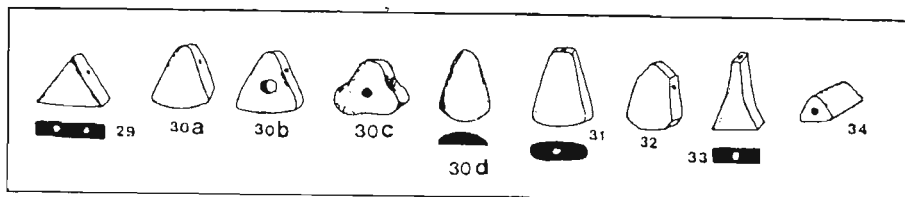
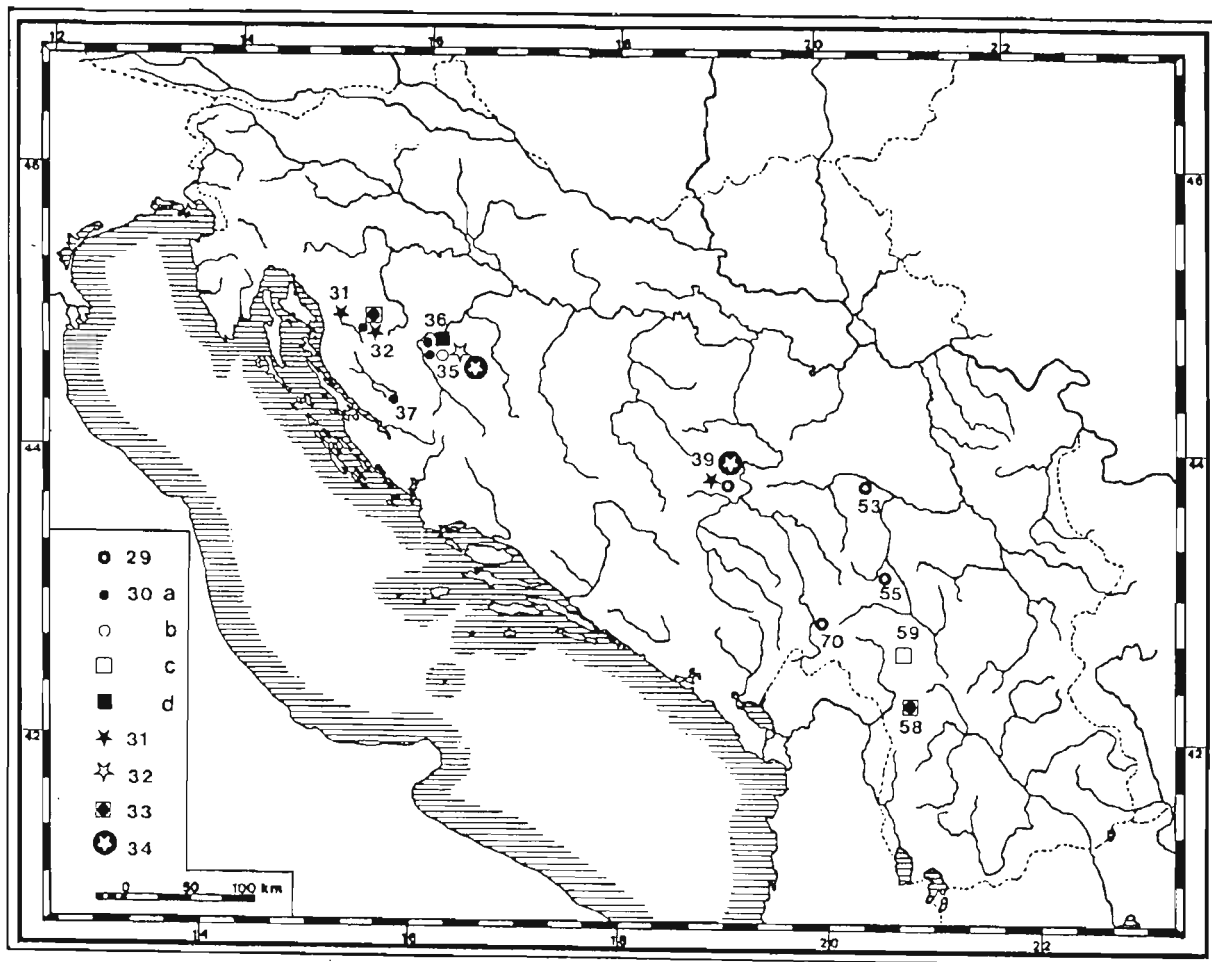
Tip 19a: Jezerine (35), Ribić (36), Prčevo (59), Novo Mesto (93), Dobrava pri Dobrničju (98); Tip 19b: Jezerine (35), Stična (85).

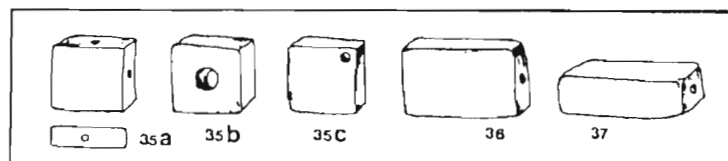
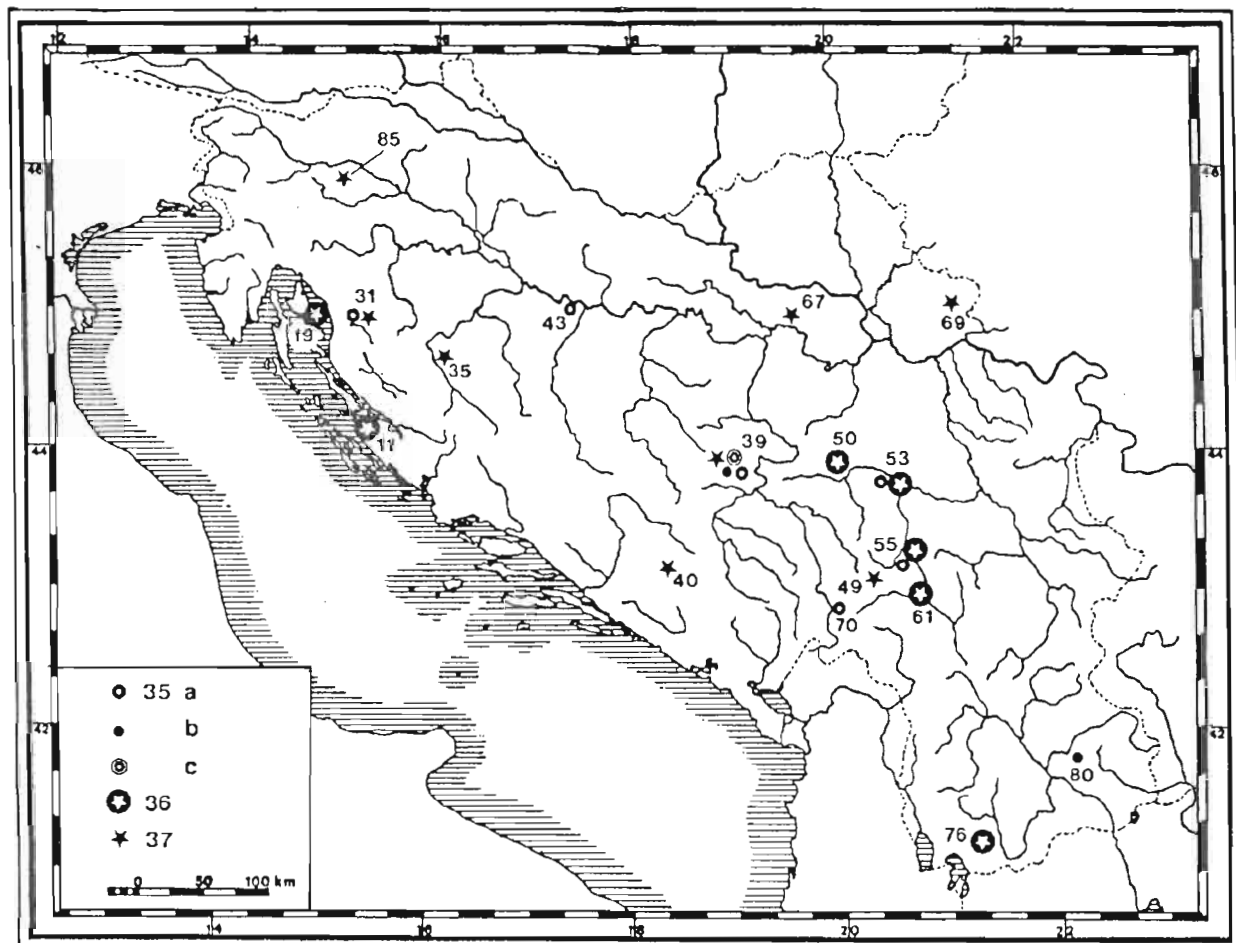
Tip 20: Prozor (32), Vače (89); Tip 21: Jezerine (35); Tip 22: Ribić (36), Plana (41), Atenica (53), Pilatovići (50), Romaja (58), Stična (85); Tip 23a: Donja Dolina (43), Stična (85); Tip 23b: Glasinac (39), Stična (85); Tip 24: Stična (85); Tip 25: Stična (85); Tip 26: Šmarjeta (87).

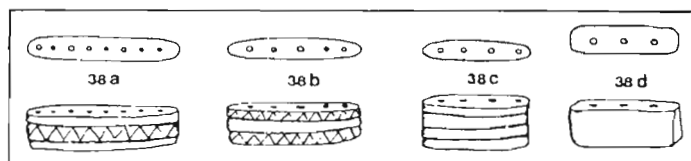
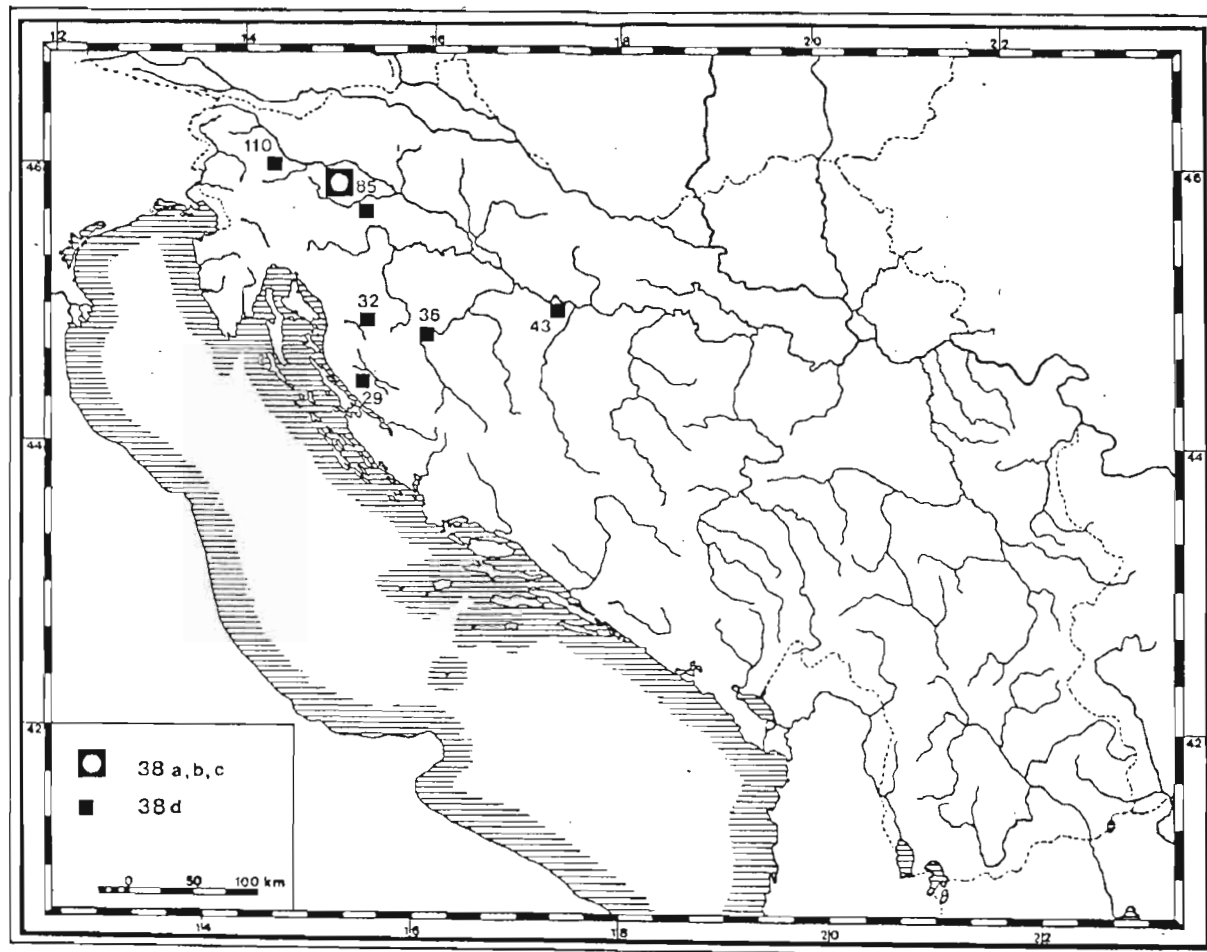
Tip 27a: Šmarjeta (87); Tip 27b: Magdalenska Gora (86); Tip 28: Glasinac (39).

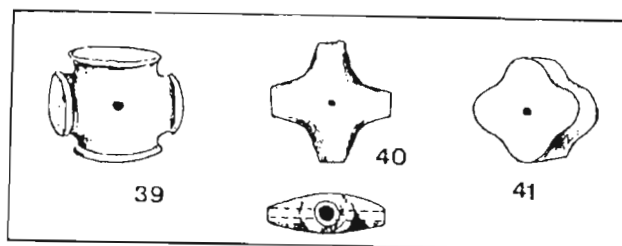
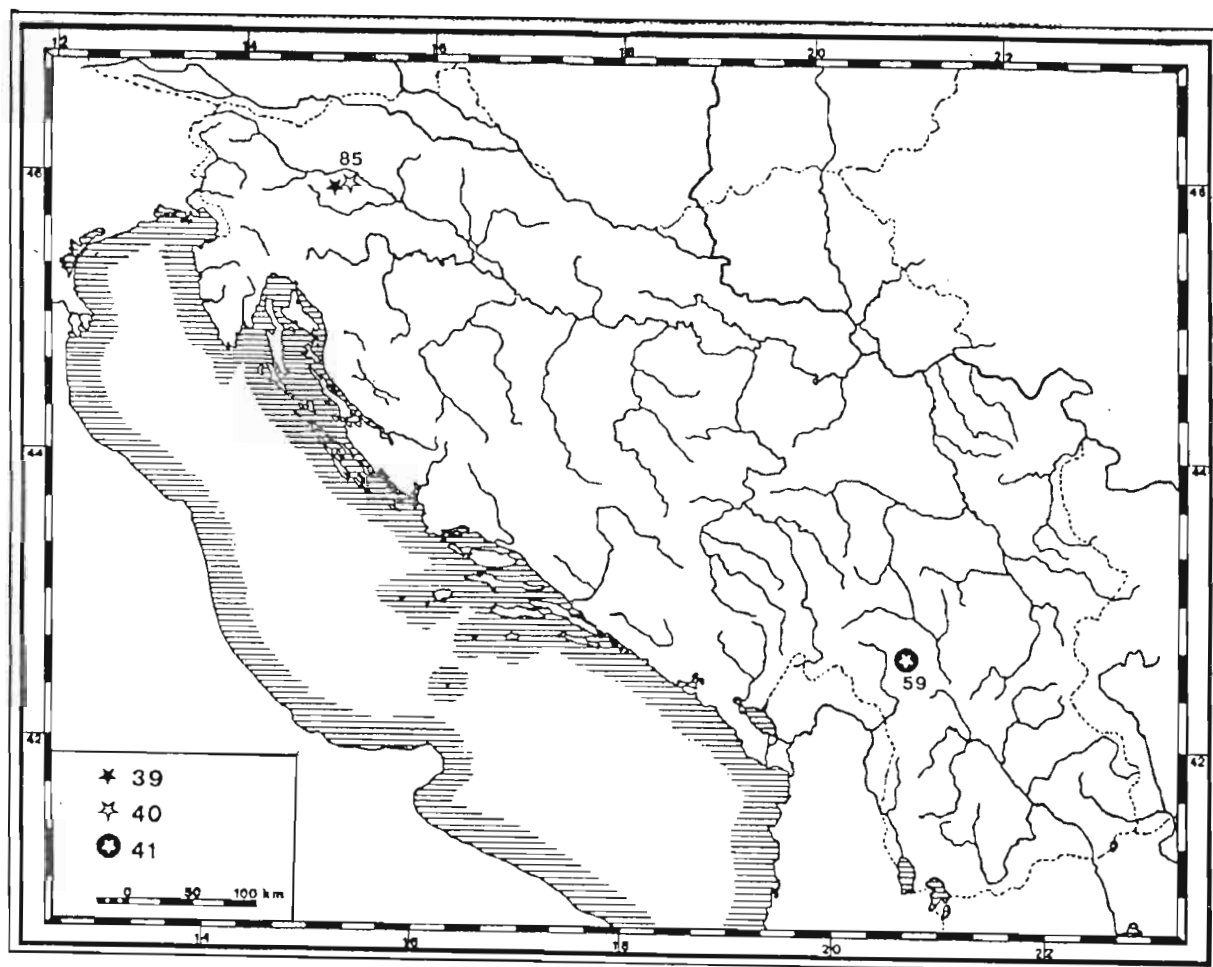
Tip 29: Glasinac (39), Atenica (53), Novi Pazar (55), Lisijevo polje (70); Tip 30a: Prozor (32), Jezerine (35), Ribić (36), Lički Ribnik (37); Tip 30b: Jezerine (35); Tip 30c: Prčevo (59); Tip 30d: Ribić (36); Tip 31: Kompolje (31), Prozor (32), Glasinac (39); Tip 32: Jezerine (35); Tip 33: Prozor (32), Romaja (58); Tip 34: Jezerine (35), Glasinac (39).

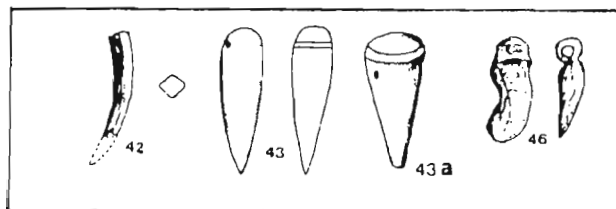
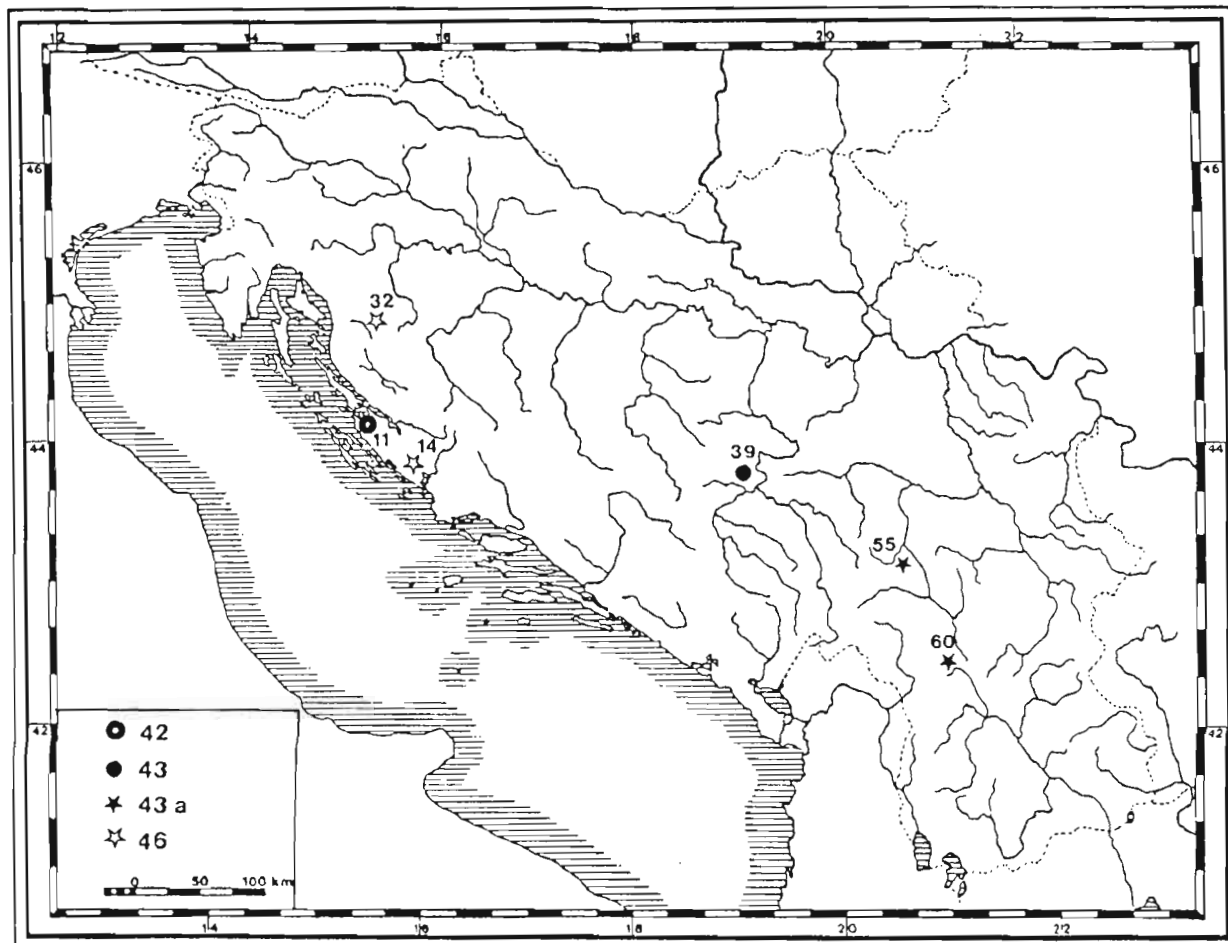
Tip 35a: Kompolje (31), Glasinac (39), Donja Dolina (43), Atenica (53), Novi Pazar (55), Lisijevo polje (70); Tip 35b: Glasinac (39), Gorno pole - Star Karaorman (80); Tip 35c: Glasinac (39); Tip 36: Nin (11), Baška (19), Pilatovići (50), Atenica (53), Novi Pazar (55), Karagač (61), Petilep-Beranci (76); Tip 37: Kompolje (32), Jezerine (35), Glasinac (39), Kačanj (40), Glogovik (49), Sremska Mitrovica (67), Vršac (69), Stična (85).

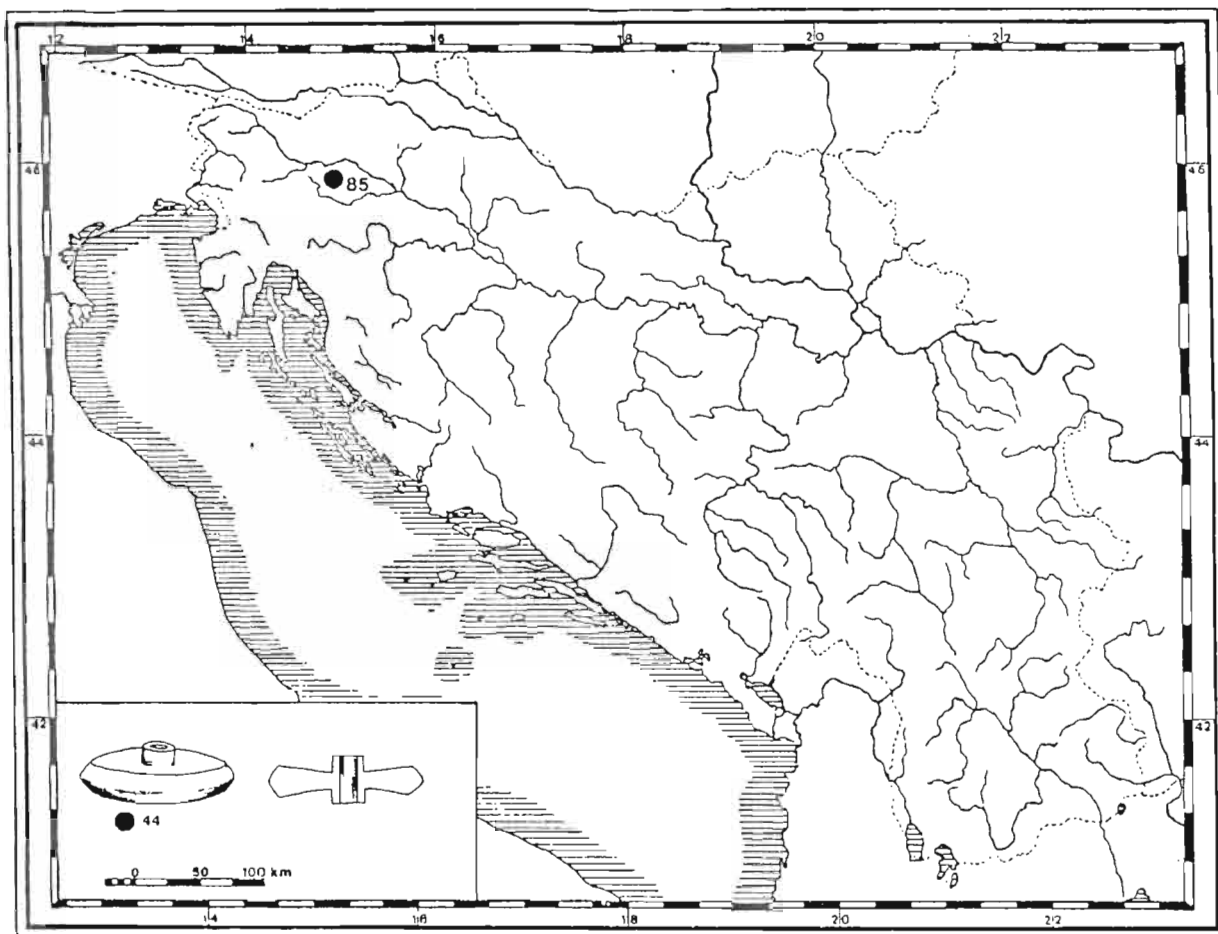
Tip 38a: Stična (85); Tip 38b: Stična (85); Tip 38c: Stična (85); Tip 38d: Smiljan (29), Prozor (32), Ribić (36), Donja Dolina (43), Novo Mesto (93), Bitnje (110).

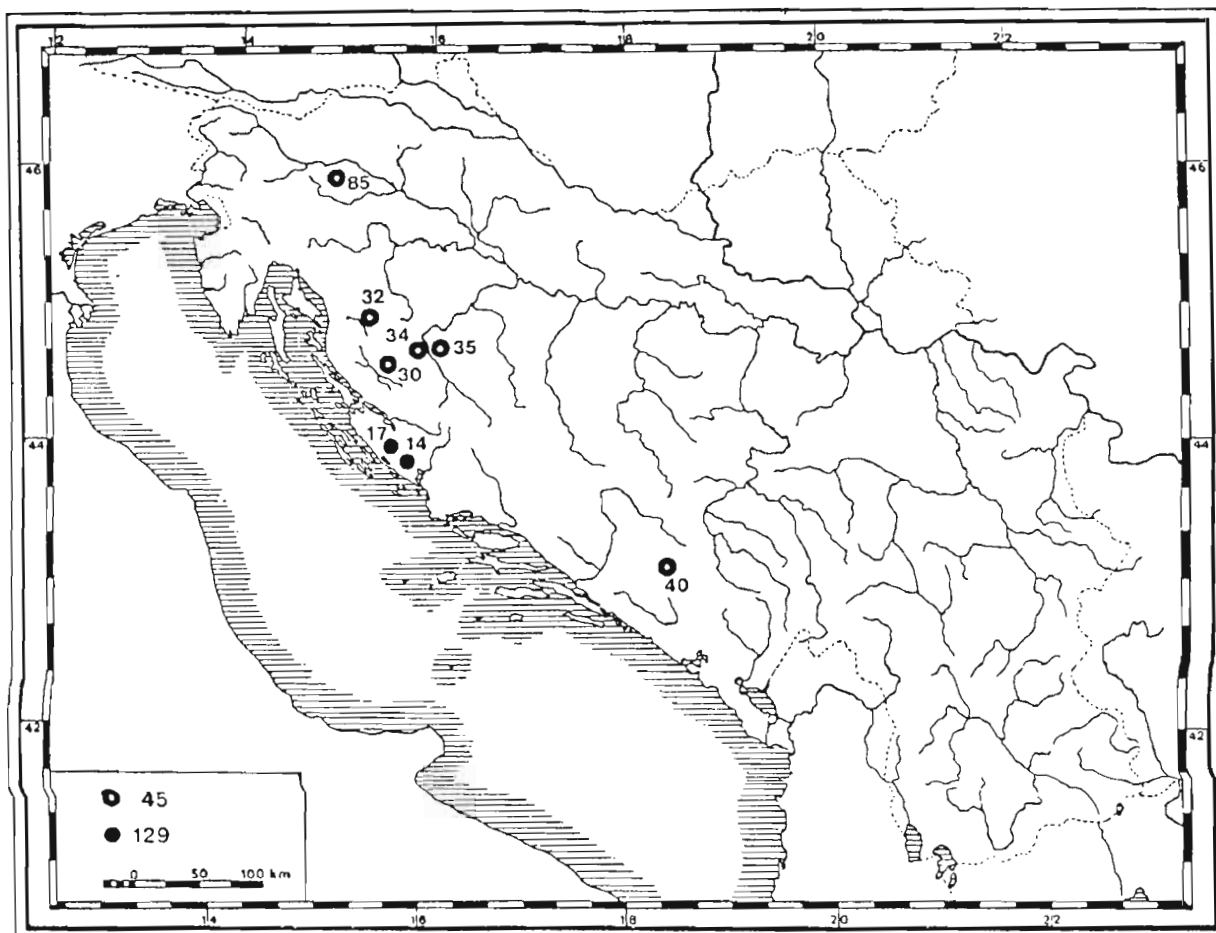
Tip 39: Stična (85); Tip 40: Stična (85); Tip 41: Prčevo (59).

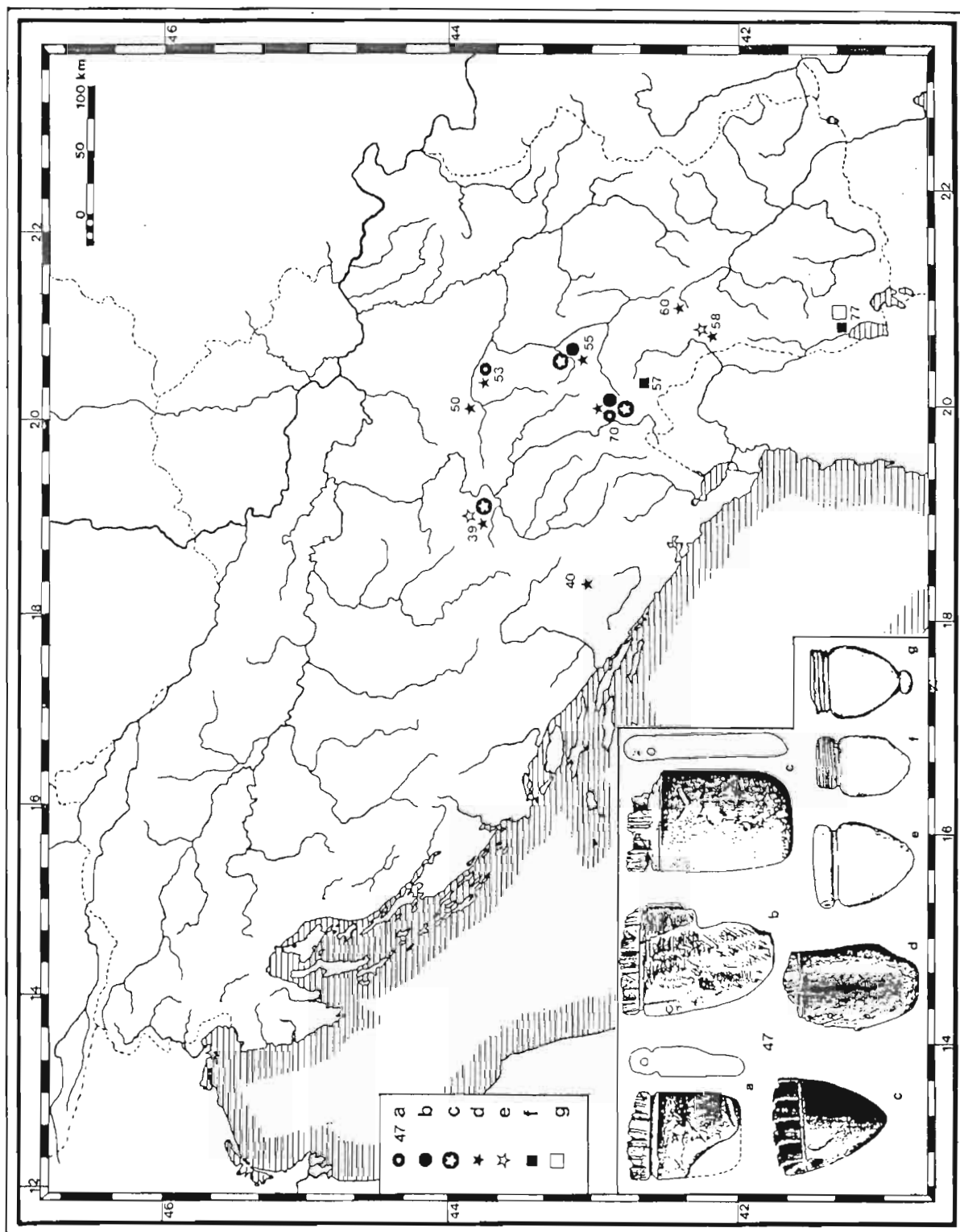
Tip 42: Nin (11); Tip 43: Glasinac (39); Tip 43a: Novi Pazar (55), Donja Bitinja (60); Tip 46: Dragišić (14), Prozor (32).

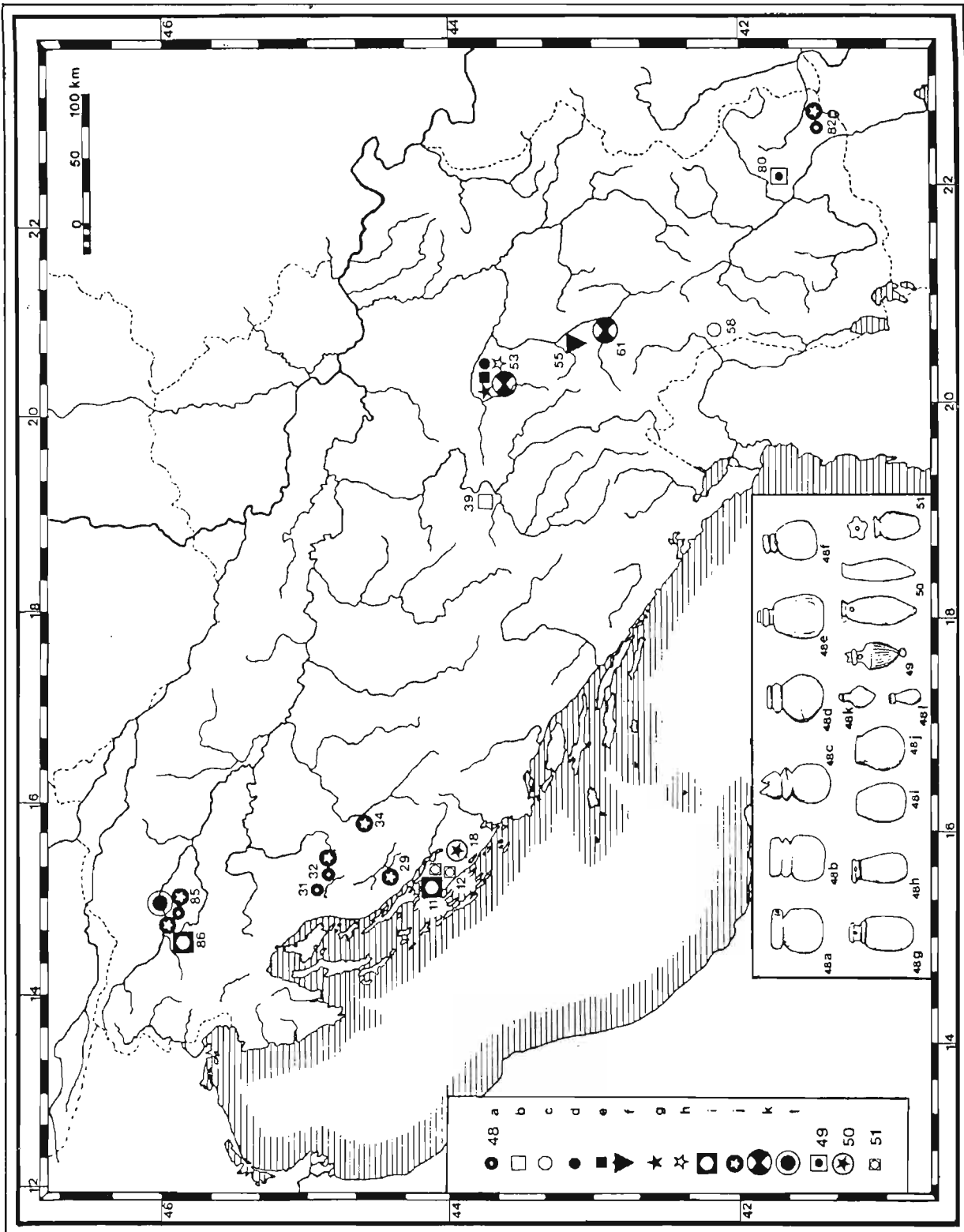
Tip 44: Stična (85).

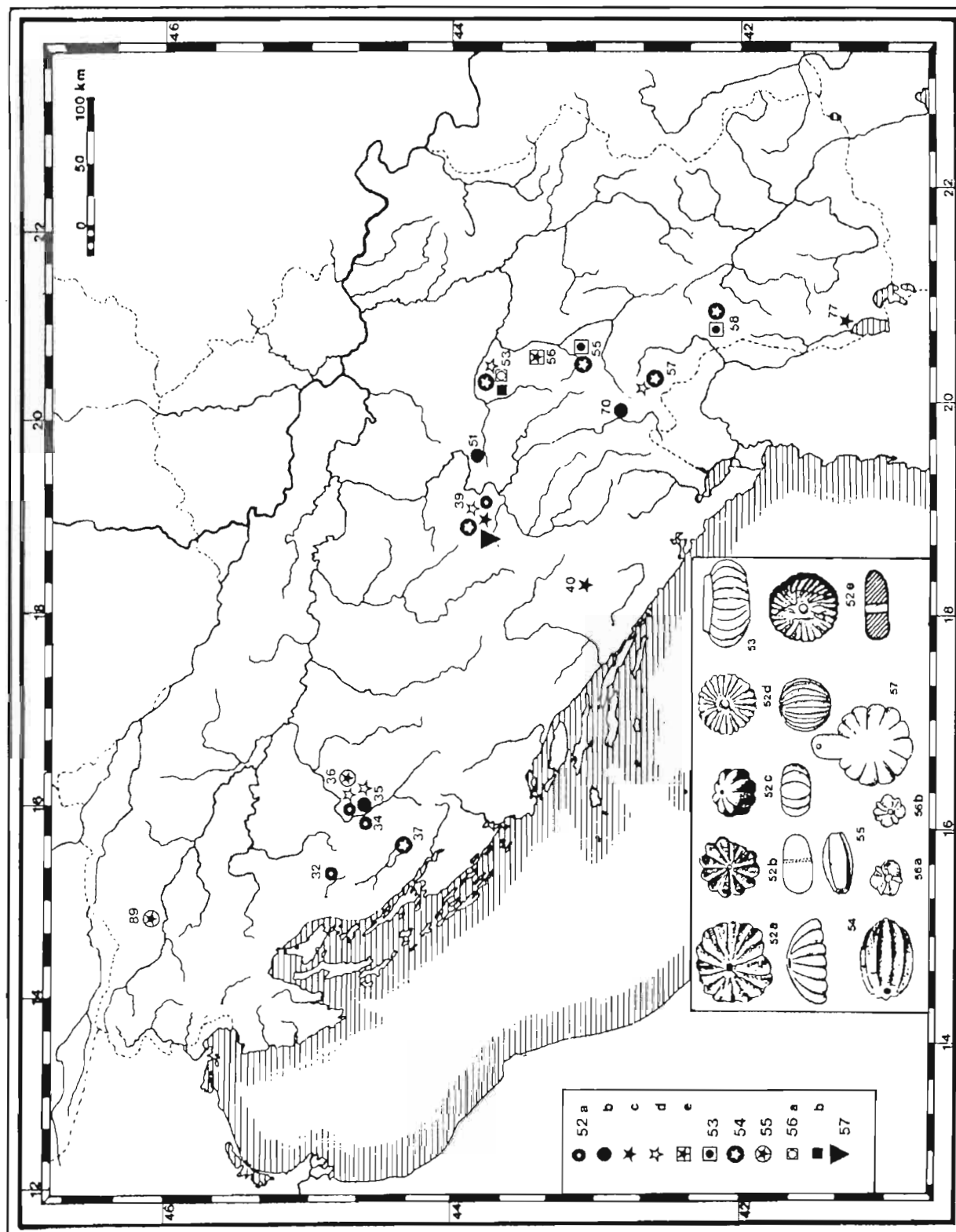
Tip 45: Vrebac (30), Prozor (32), Golubić (34), Jezerine (35), Kačanj (40), Stična (85); Tip 129: Dragišić (14), Jagodnja Gornja (17).

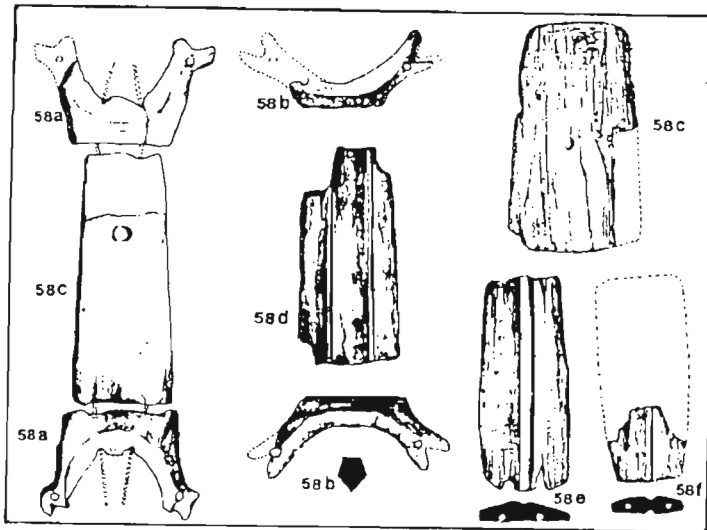
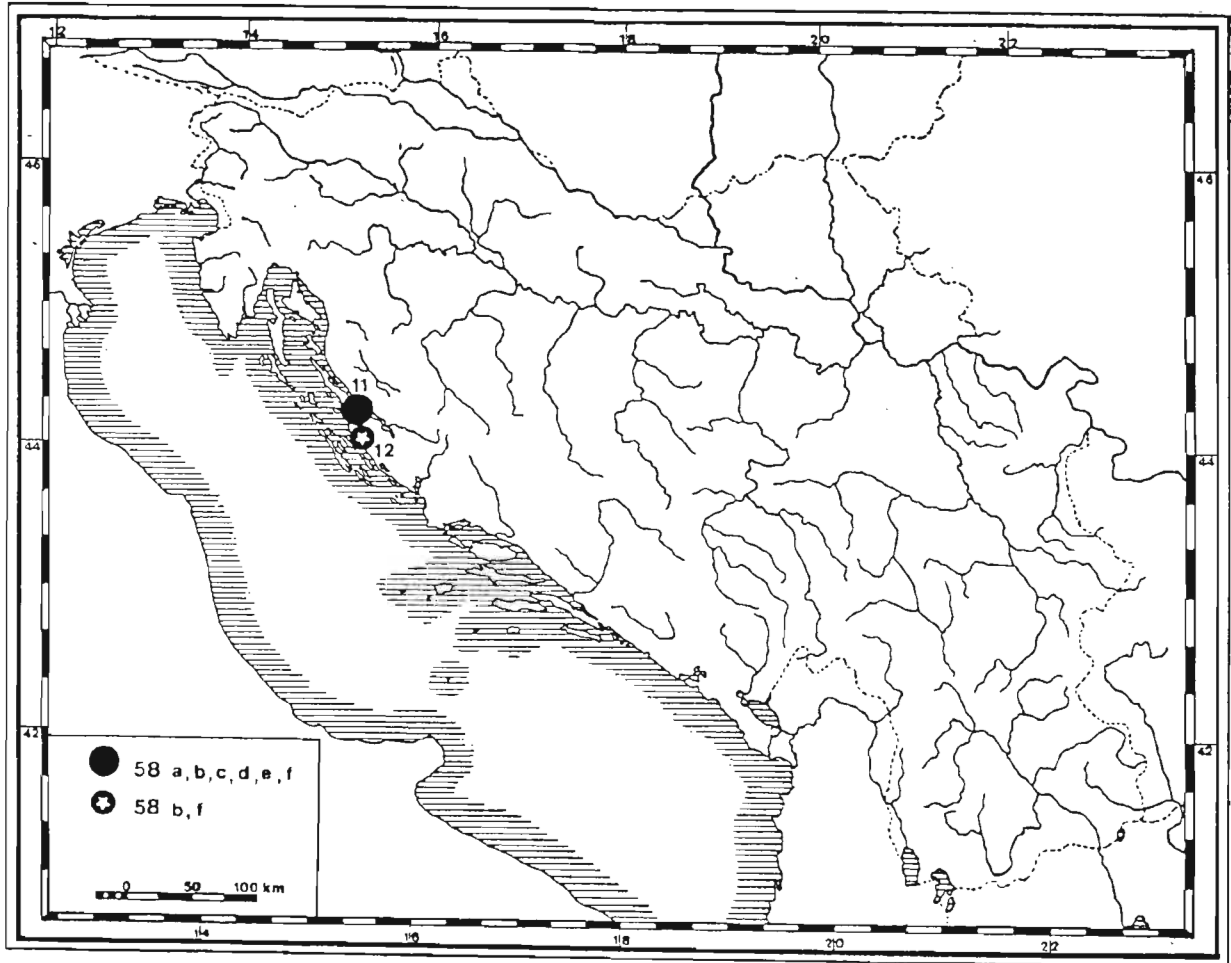
Tip 47a: Atenica (53), Lisijevo polje (70); Tip 47b: Novi Pazar (55), Lisijevo polje (70); Tip 47c: Glasinac (39), Novi Pazar (55), Lisijevo polje (70); Tip 47d: Glasinac (39), Kačanj (40), Atenica (53), Novi Pazar (55), Donja Bitinja (60), Romaja (58), Lisijevo polje (70); Tip 47e: Glasinac (39), Romaja (58); Tip 47f: Pečka Banja (57), Trebenište (77); Tip 47g: Trebenište (77); Tip 47 (?): Pilatovići (50), Lisijevo polje (70).

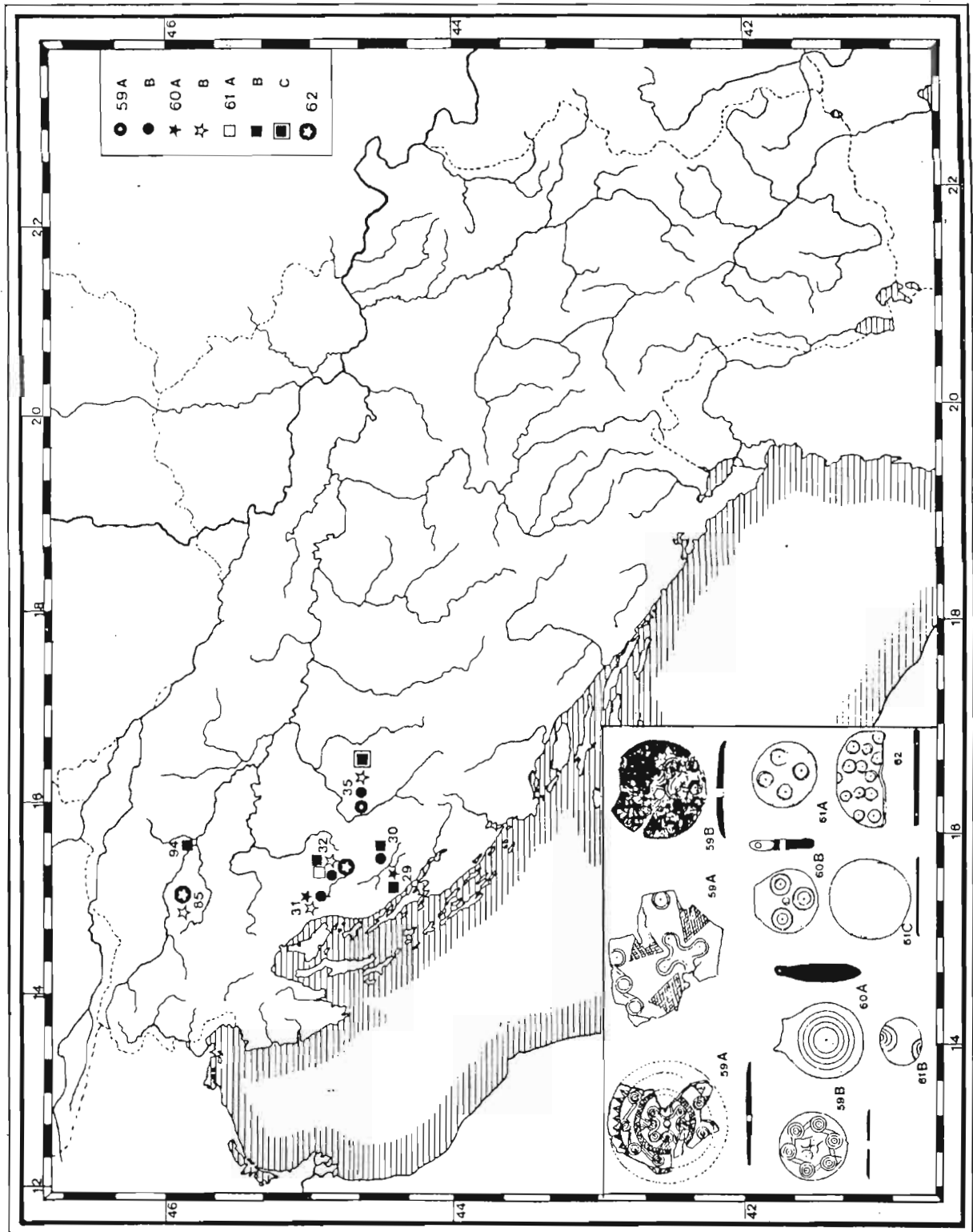
Tip 48a: Kompolje (31), Prozor (32), Dedeli (82), Stična (85); Tip 48b: Glasinac (39); Tip 48c: Romaja (58); Tip 48d: Atenica (53); Tip 48e: Atenica (53); Tip 48f: Novi Pazar (55); Tip 48g: Atenica (53); Tip 48h: Atenica (53); Tip 48i: Nin (11), Magdalenska Gora (86); Tip 48j: Smiljan (29), Prozor (32), Golubić (34), Dedeli (82), Stična (85), Magdalenska Gora (86); Tip 48k: Atenica (53), Karagač (61); Tip 48l: Stična (85); Tip 49: Gorno pole - Star Karaorman (80); Tip 50: Nadin (18); Tip 51: Nin (11), Zaton (12).

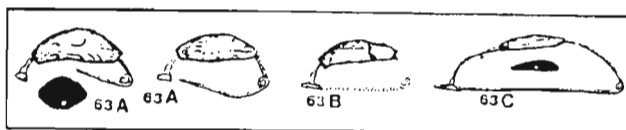
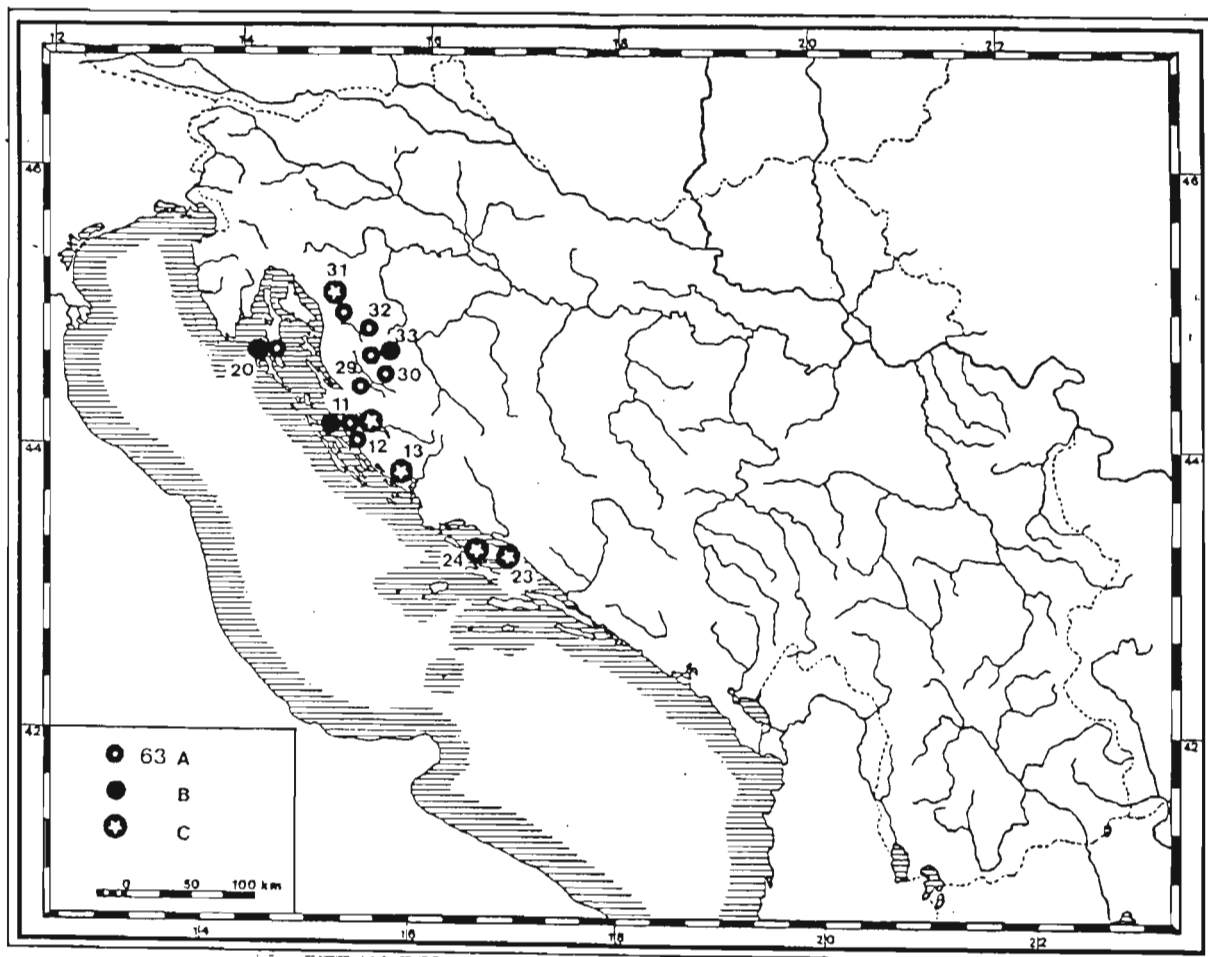
Tip 52a: Prozor (32), Golubić (34), Ribić (36), Glasinac (39); Tip 52b: Jezerine (35), Kremna (51), Lisijevo polje (70); Tip 52c: Glasinac (39), Kačanj (40), Trebenište (77); Tip 52d: Jezerine (35), Ribić (36), Glasinac (39), Atenica (53), Pečka Banja (57); Tip 52e: Kruševica (56); Tip 52 (?): Pilatovići (50), Novi Pazar (55); Tip 53: Novi Pazar (55), Romaja (58); Tip 54: Lički Ribnik (37), Glasinac (39), Atenica (53), Novi Pazar (55), Pečka Banja (57), Romaja (58); Tip 55: Ribić (36), Vače (89); Tip 56a: Atenica (53); Tip 56b: Atenica (53); Tip 57: Glasinac (39).

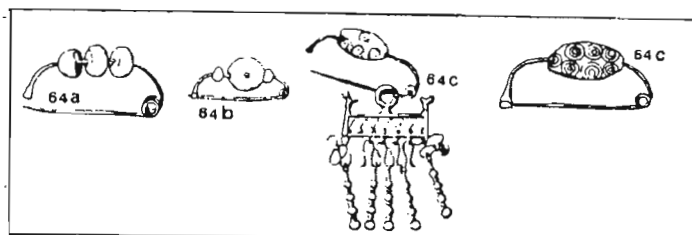
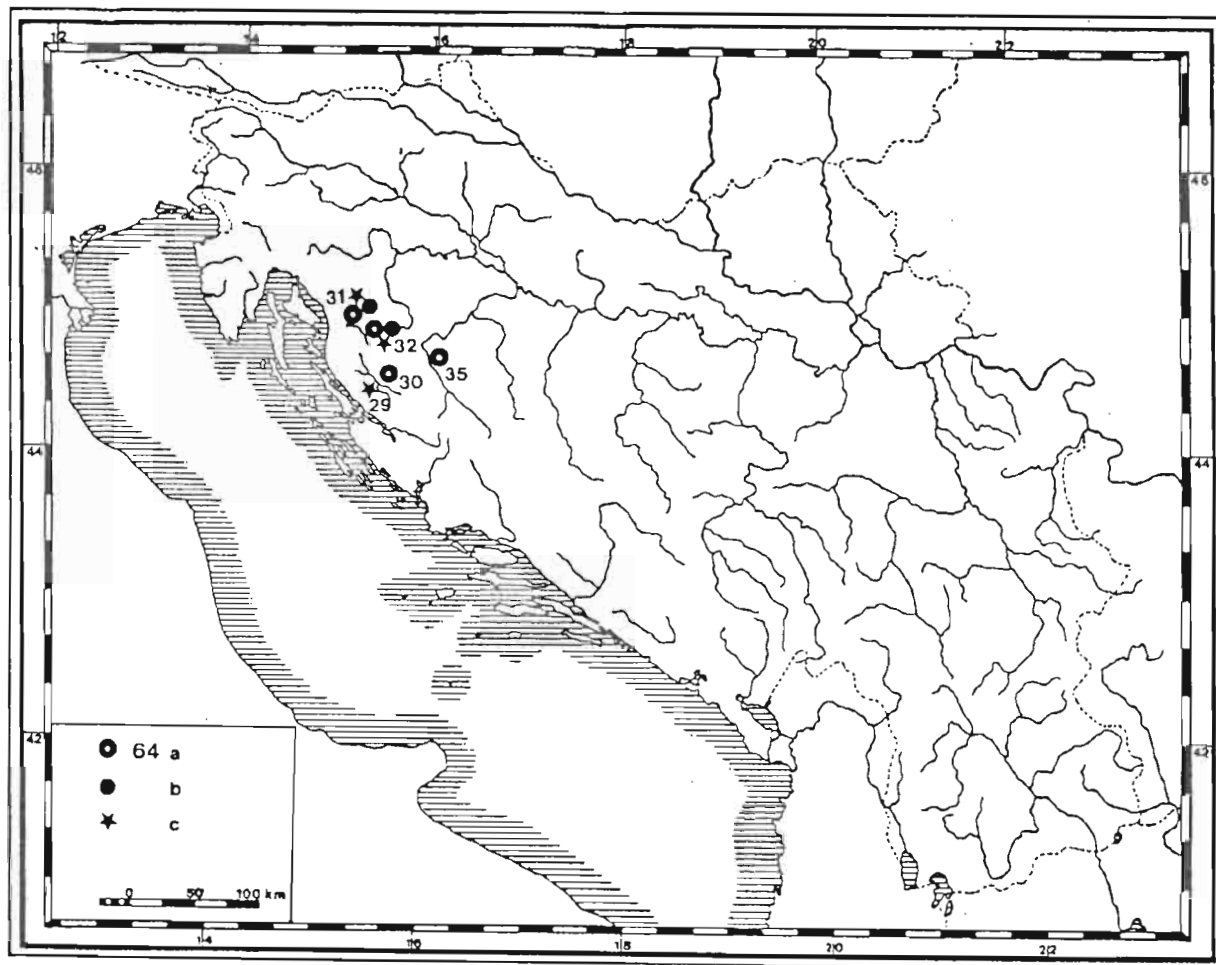
Tip 58a: Nin (11); Tip 58b: Nin (11), Zaton (12); Tip 58c: Nin (11); Tip 58d: Nin (11); Tip 58e: Nin (11); Tip 58f: Nin (11), Zaton (12).

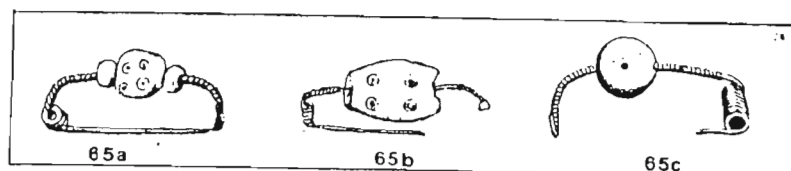
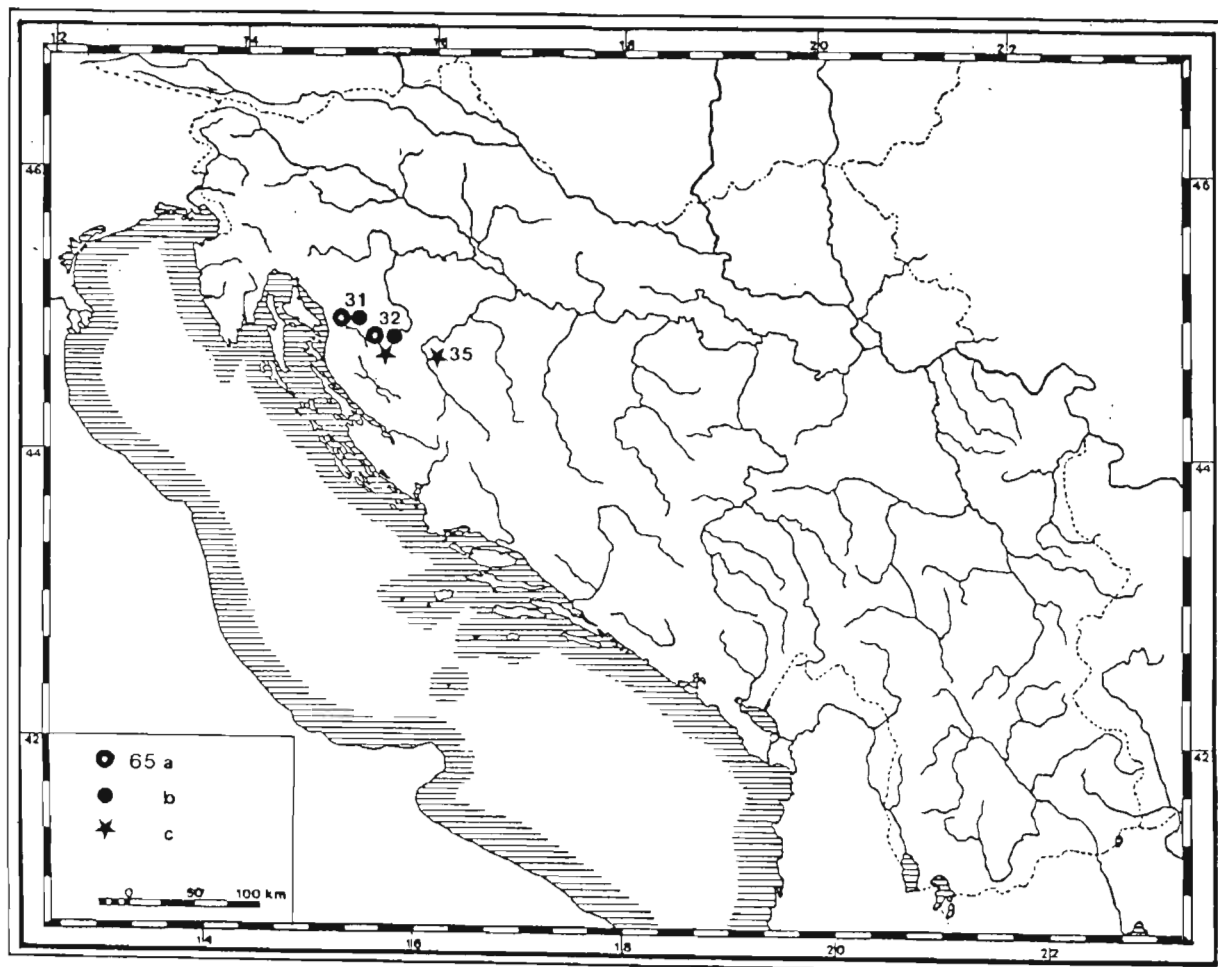
Tip 59a: Jezerine (35); Tip 59b: Vrebac (30), Kopolje (31), Prozor (32), Jezerine (35); Tip 60a: Smiljan (29), Kopolje (31); Tip 60b: Kopolje (31), Prozor (32), Jezerine (35), Stična (85); Tip 61a: Prozor (32); Tip 61b: Smiljan (29), Vrebac (30), Prozor (32); Tip 61c: Jezerine (35); Tip 61 (?): Libna (94); Tip 62: Prozor (32), Stična (85).

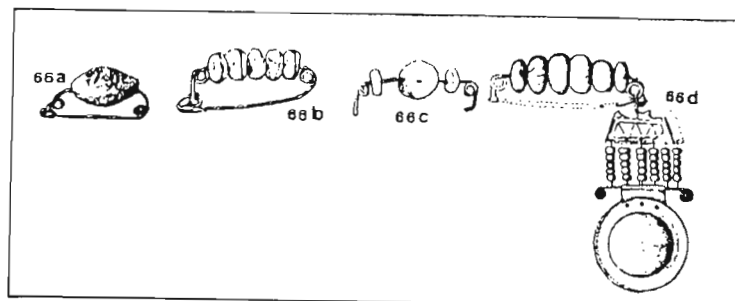
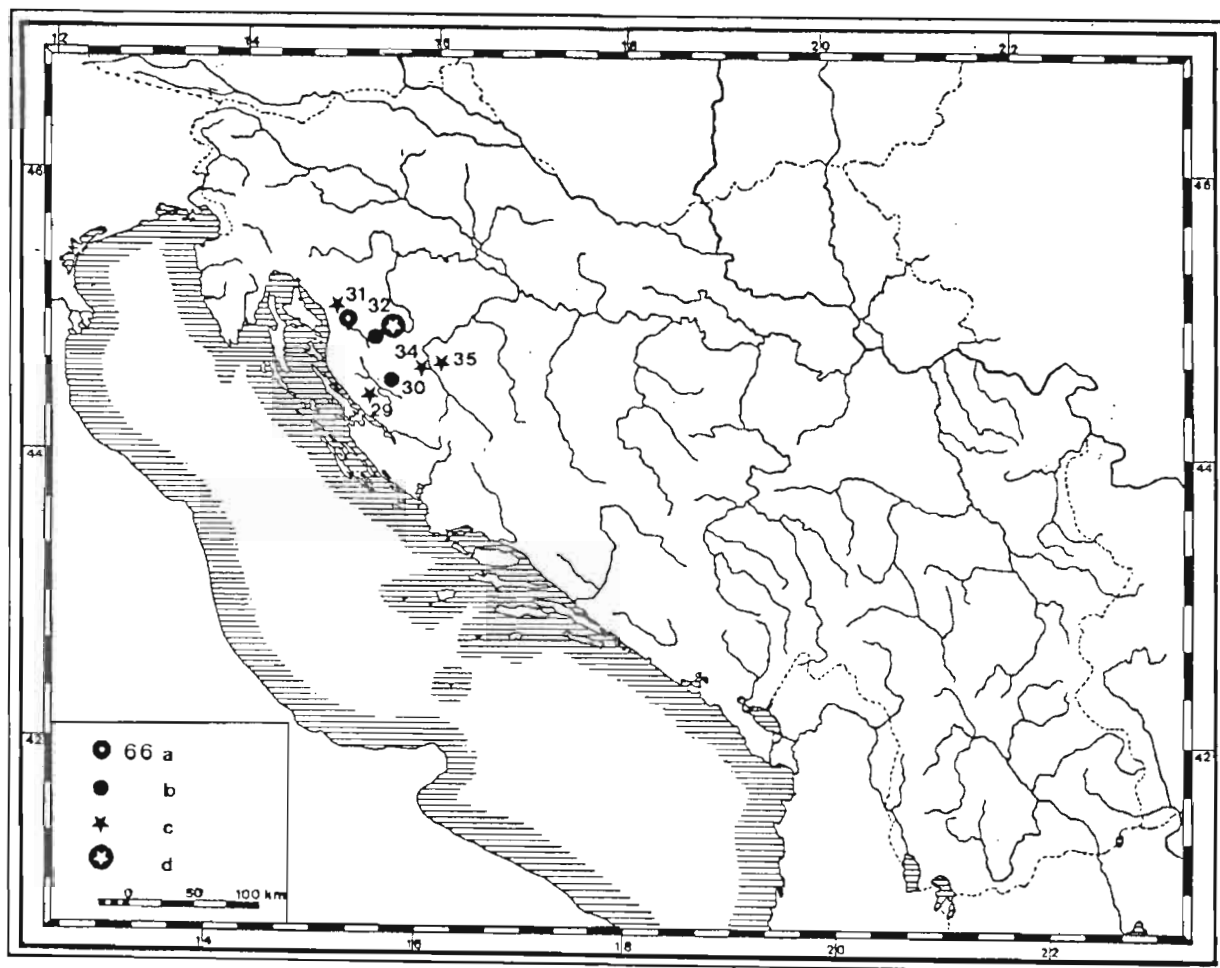
Tip 63a: Nin (11), Zaton (12), Osor (20), Smiljan (29), Vrebac (30), Kompolje (31), Prozor (32), Široka Kula (33); Tip 63b: Nin (11), Osor (20), Široka Kula (33); Tip 63c: Nin (11), Velika Mrdakovica (13), Žaganj Dolac (23), Kompolje (31), Viča Luka (24).

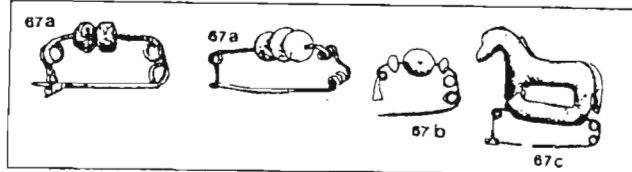
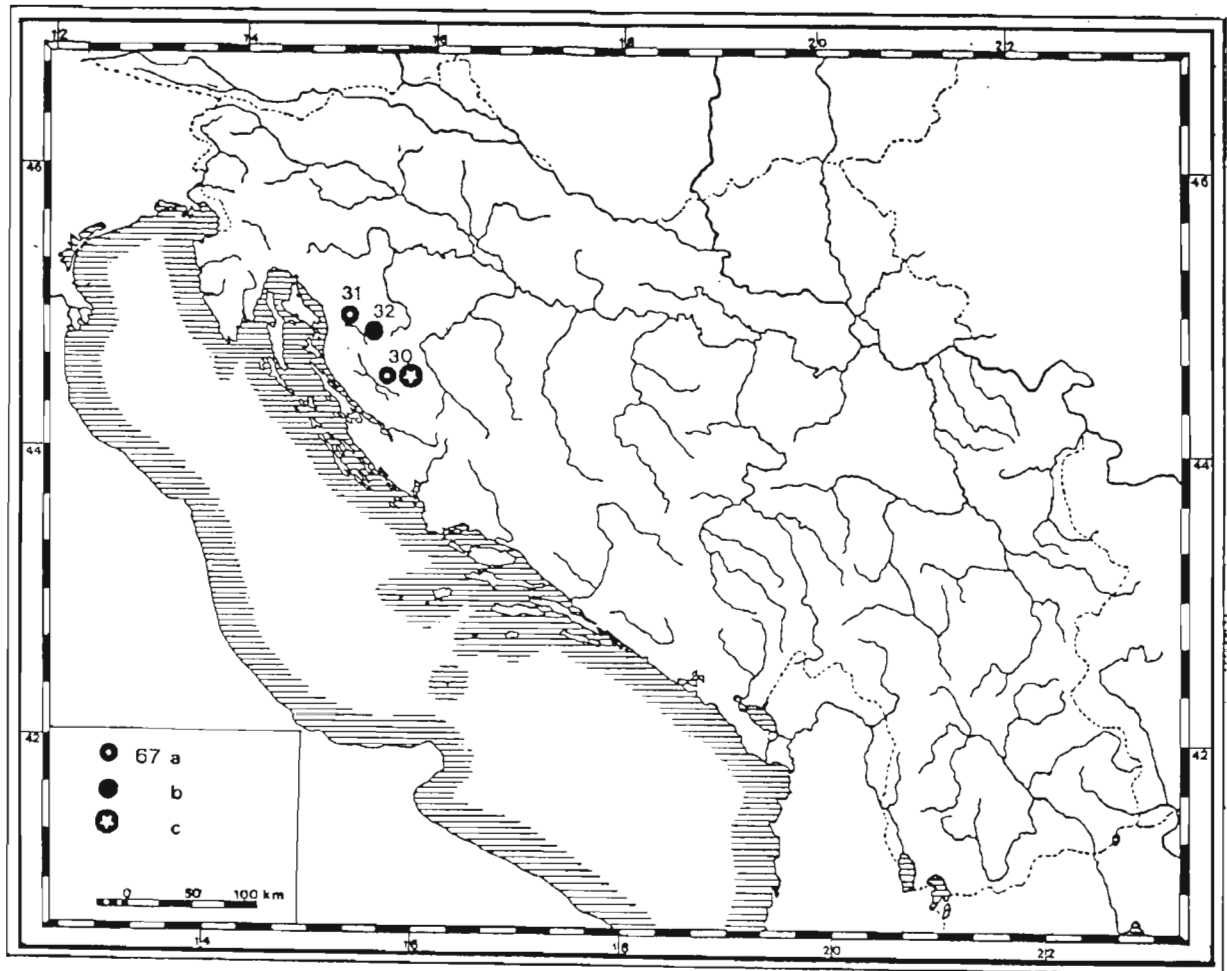
Tip 64a: Vrebac (30), Kompolje (31), Prozor (32), Jezerine (35); Tip 64b: Vrebac (30), Kompolje (31), Prozor (32), Jezerine (35); Tip 64c: Smiljan (29), Kompolje (31), Prozor (32).

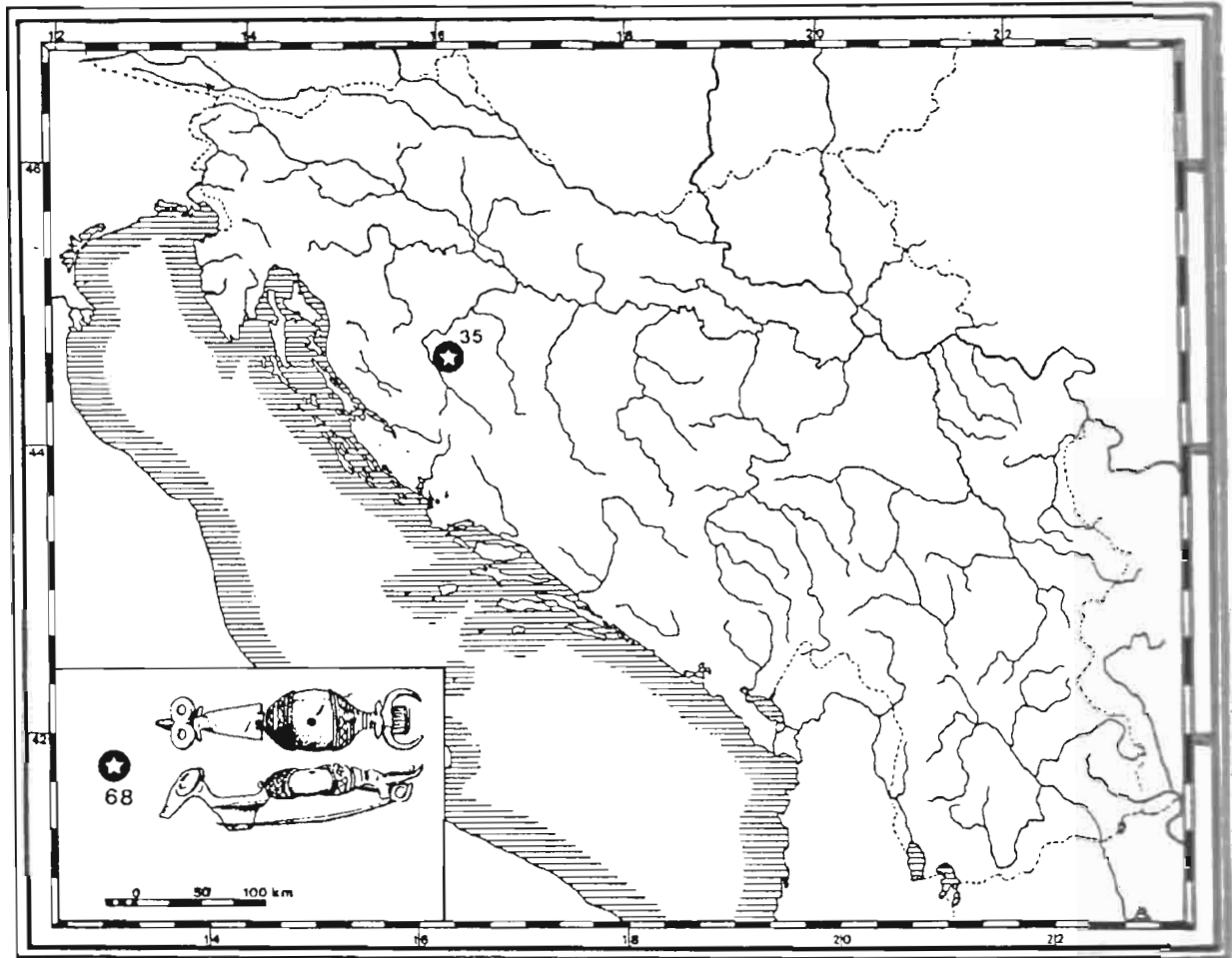
Tip 65a: Kompolje (31), Prozor (32); Tip 65b: Kompolje (31), Prozor (32); Tip 65c: Prozor (32), Jezerine (35).

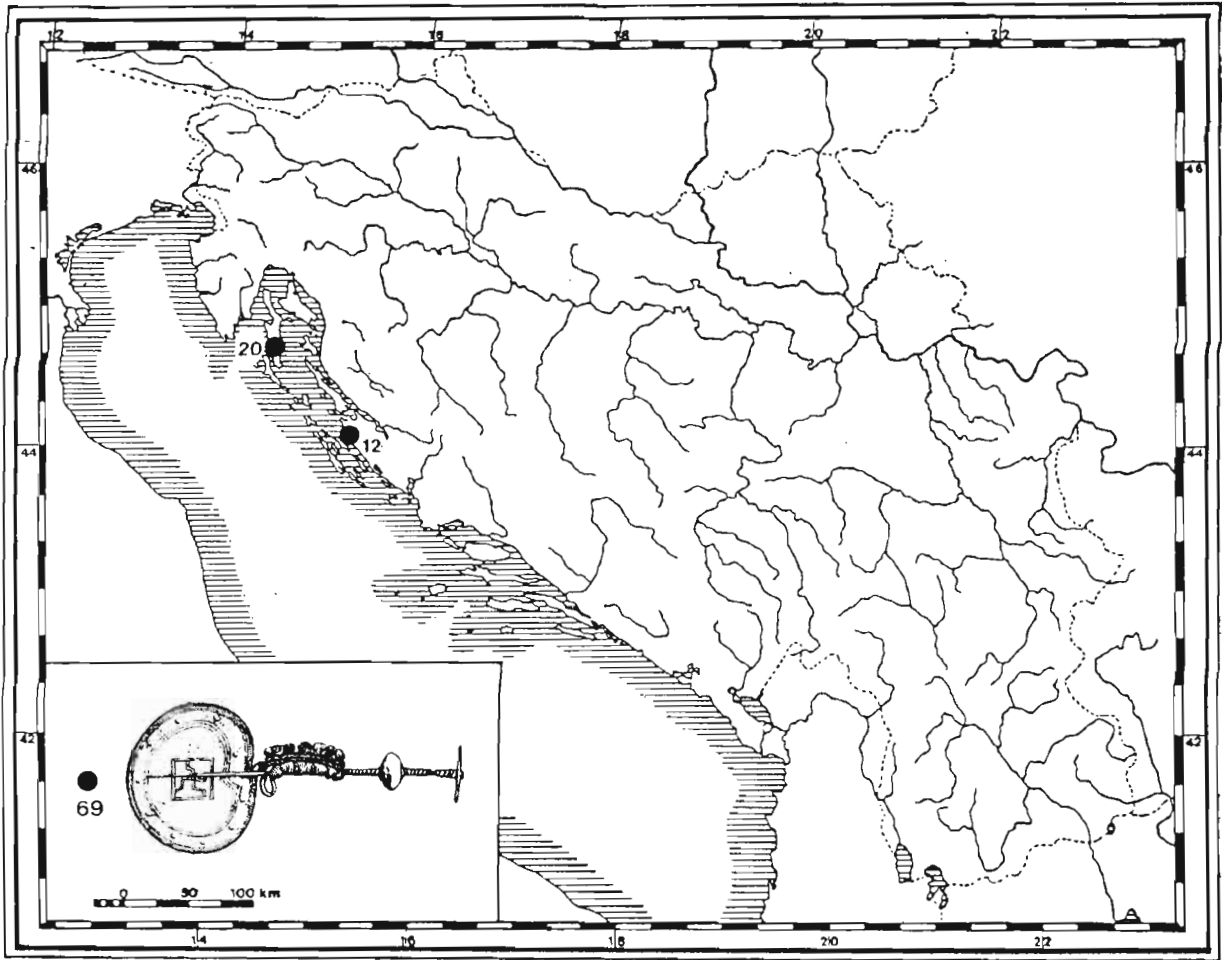
Tip 66a: Kompolje (31); Tip 66b: Vrabc (30), Prozor (32); Tip 66c: Smiljan (29), Kompolje (31), Golubić (34), Jezerine (35); Tip 66d: Prozor (32).

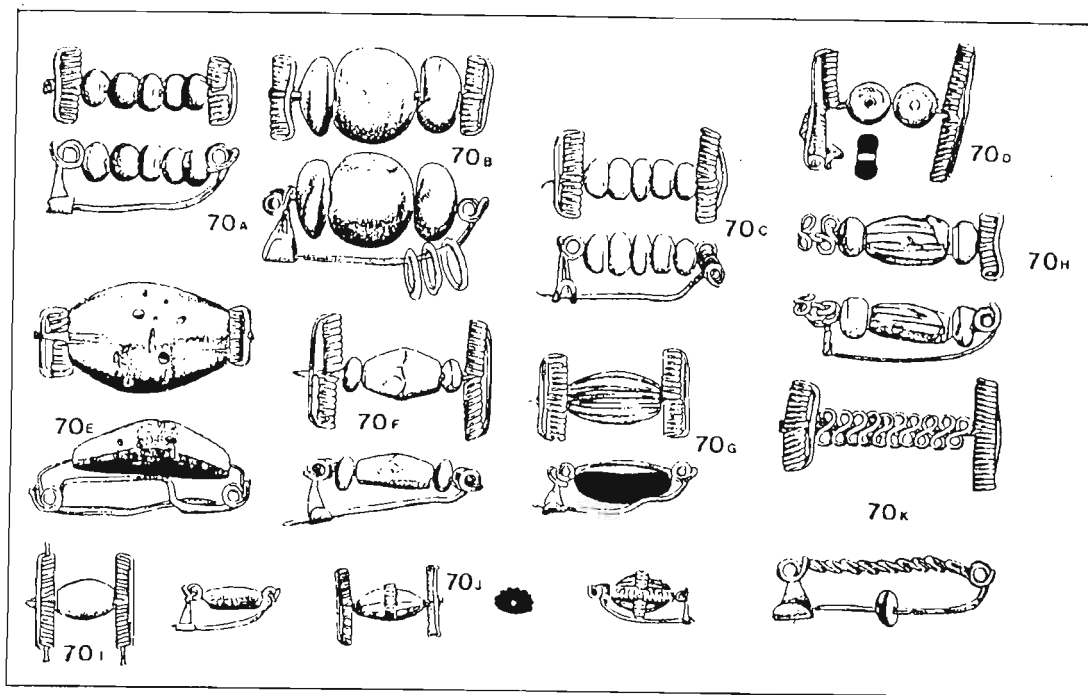
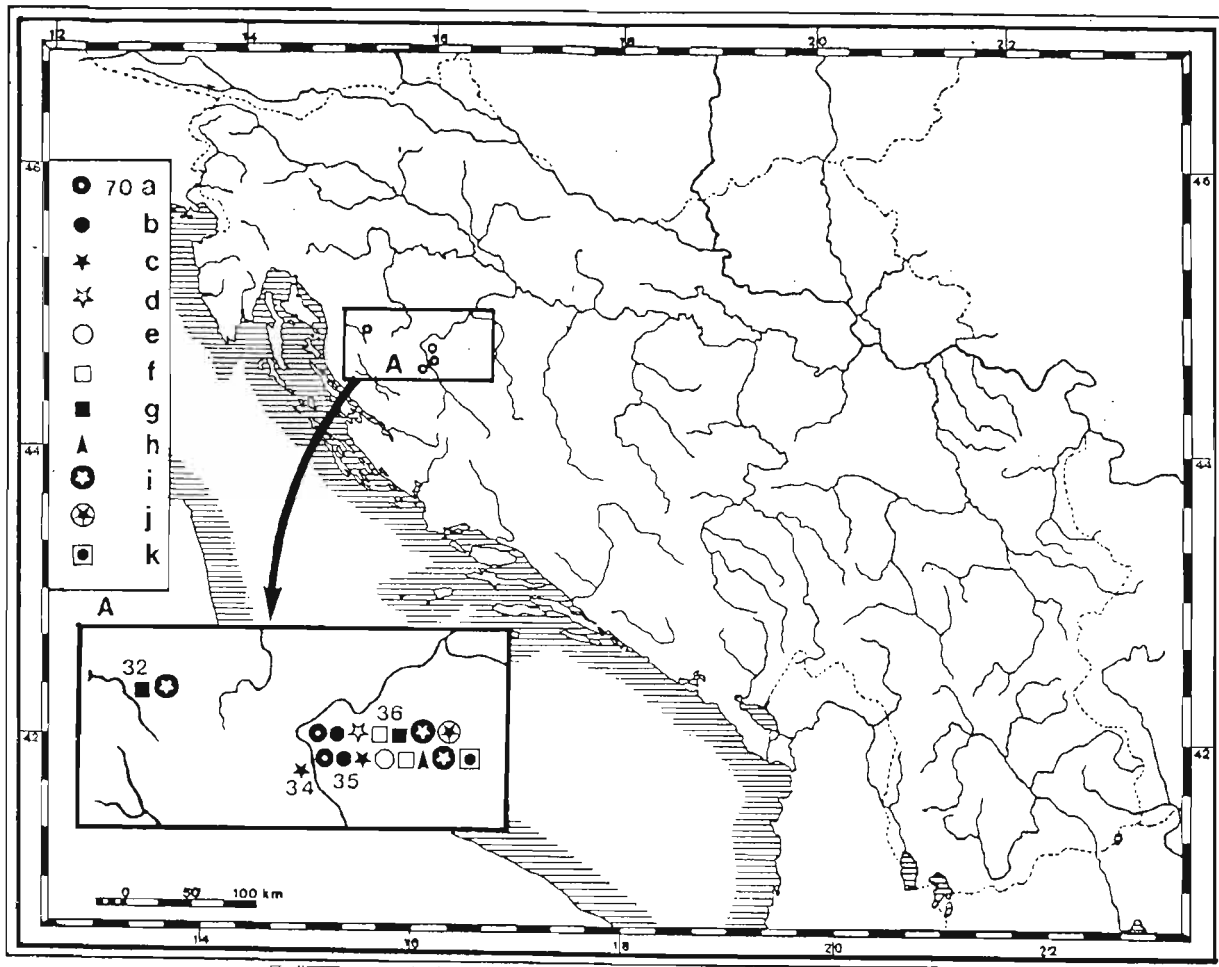
Tip 67a: Kompolje (31), Vrebac (30); Tip 67b: Prozor (32); Tip 67c: Vrebac (30).

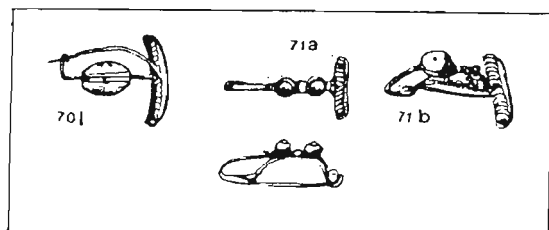
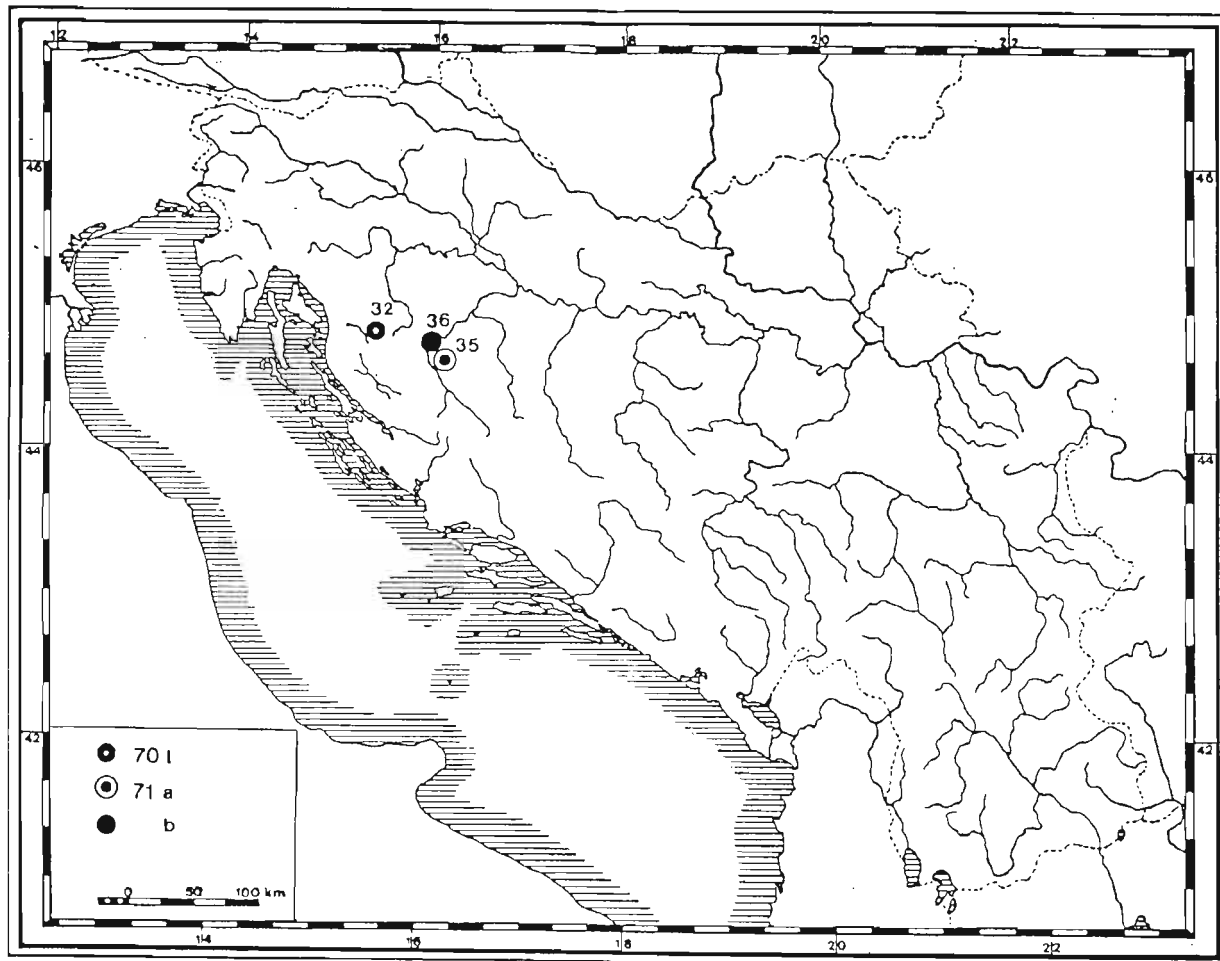
Tip 68: Jezerine (35).

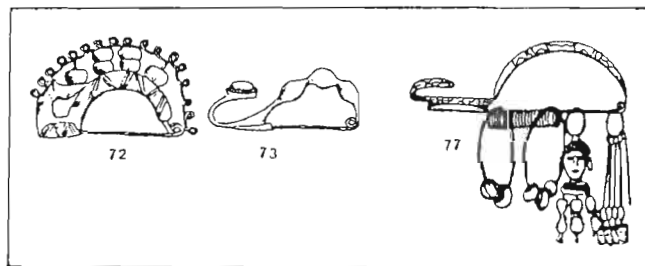
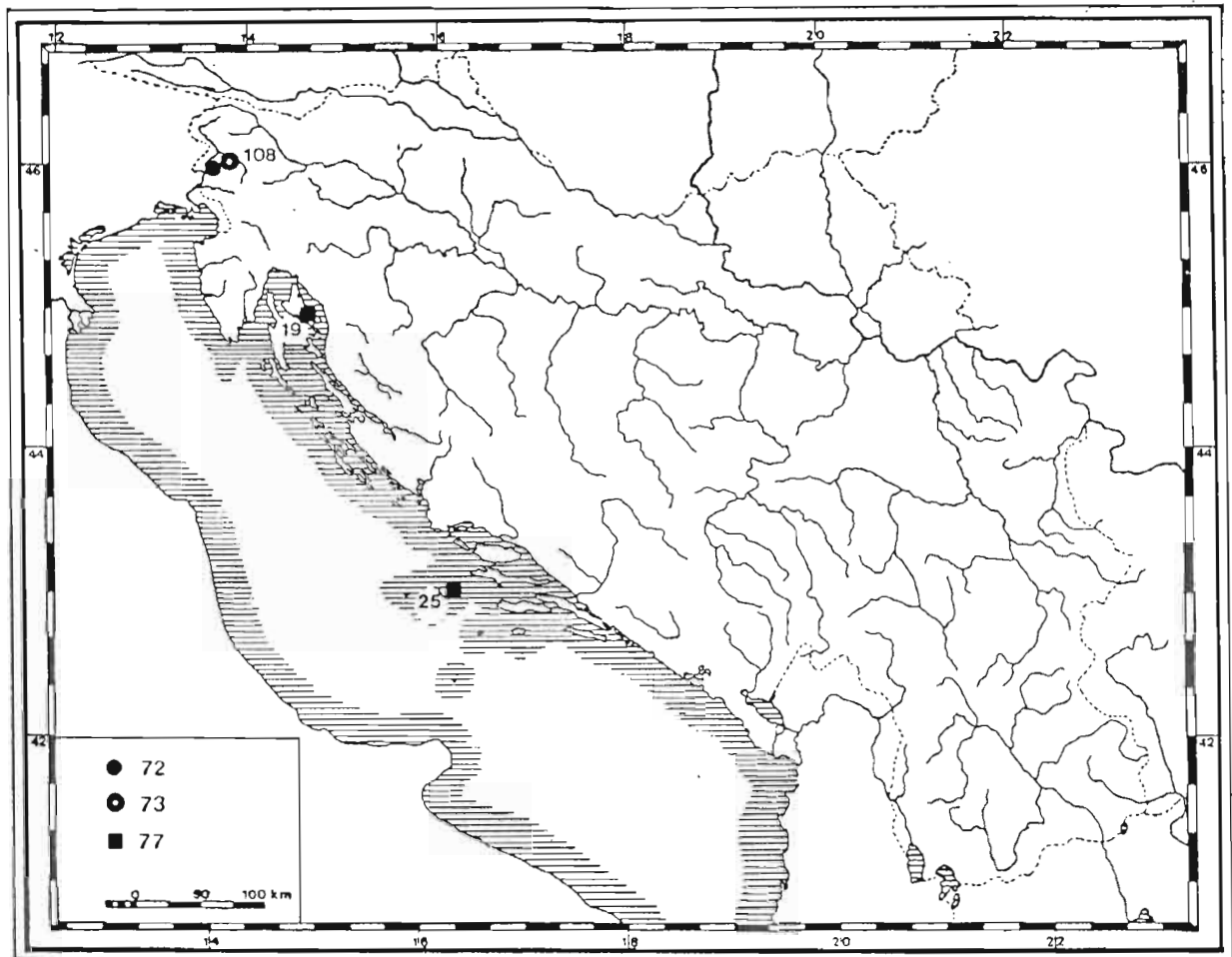
Tip 69: Zaton (12), Osor (20).

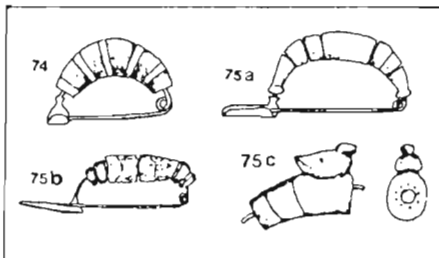
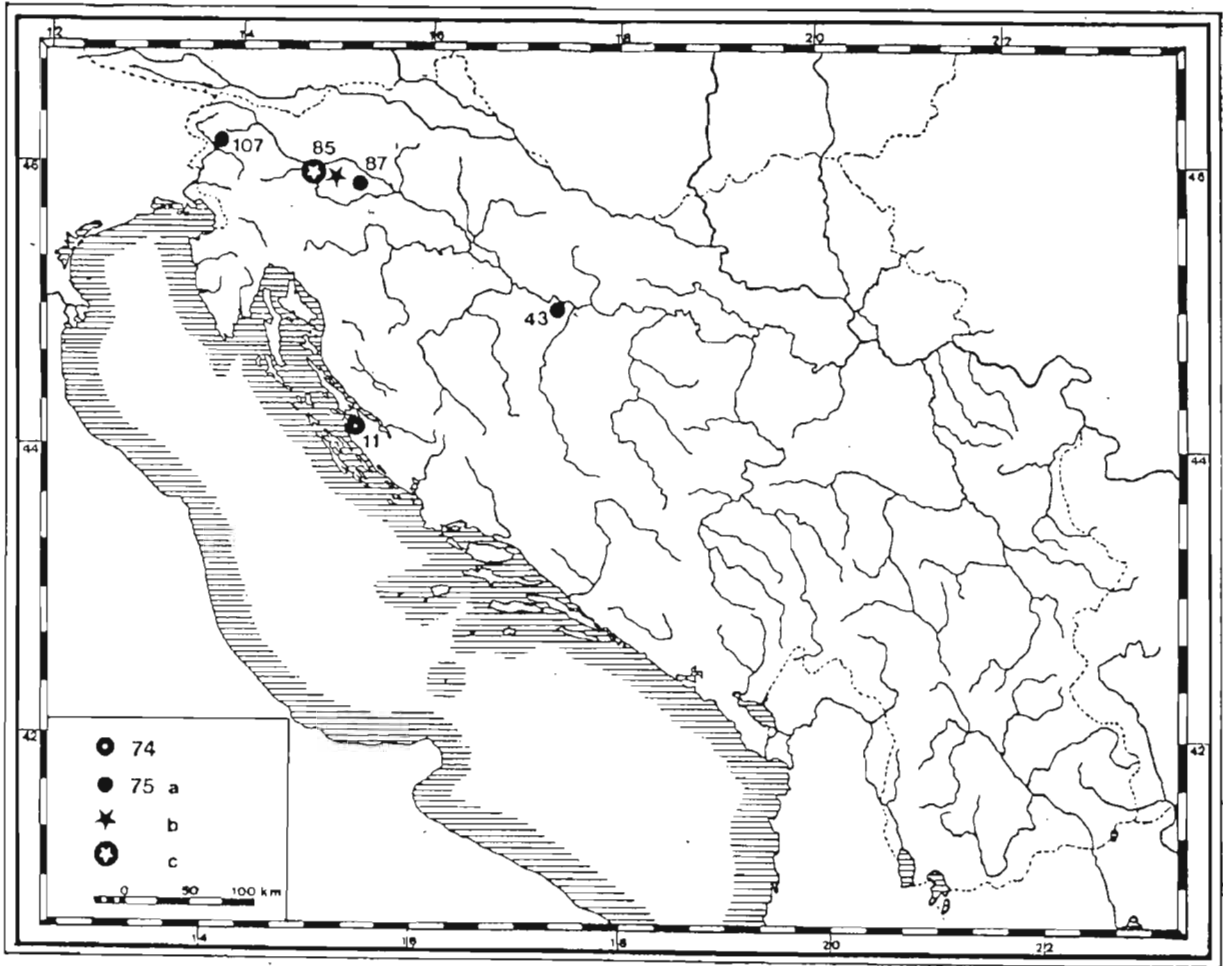
Tip 70a: Jezerine (35), Ribić (36); Tip 70b: Jezerine (35), Ribić (36); Tip 70c: Golubić (34), Jezerine (35); Tip 70d: Ribić (36); Tip 70e: Jezerine (35); Tip 70f: Jezerine (35), Ribić (36); Tip 70g: Prozor (32), Ribić (36); Tip 70h: Jezerine (35); Tip 70i: Prozor (32), Jezerine (35), Ribić (36); Tip 70j: Ribić (36); Tip 70k: Jezerine (35).

Tip 70l: Prozor (32); Tip 71a: Jezerine (35); Tip 71b: Ribić (36).

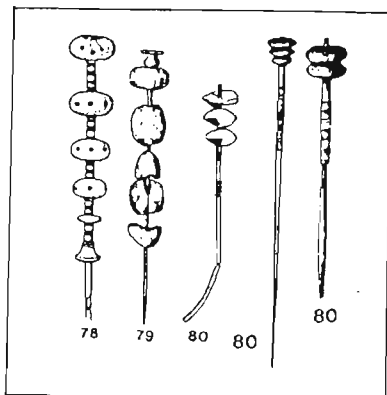
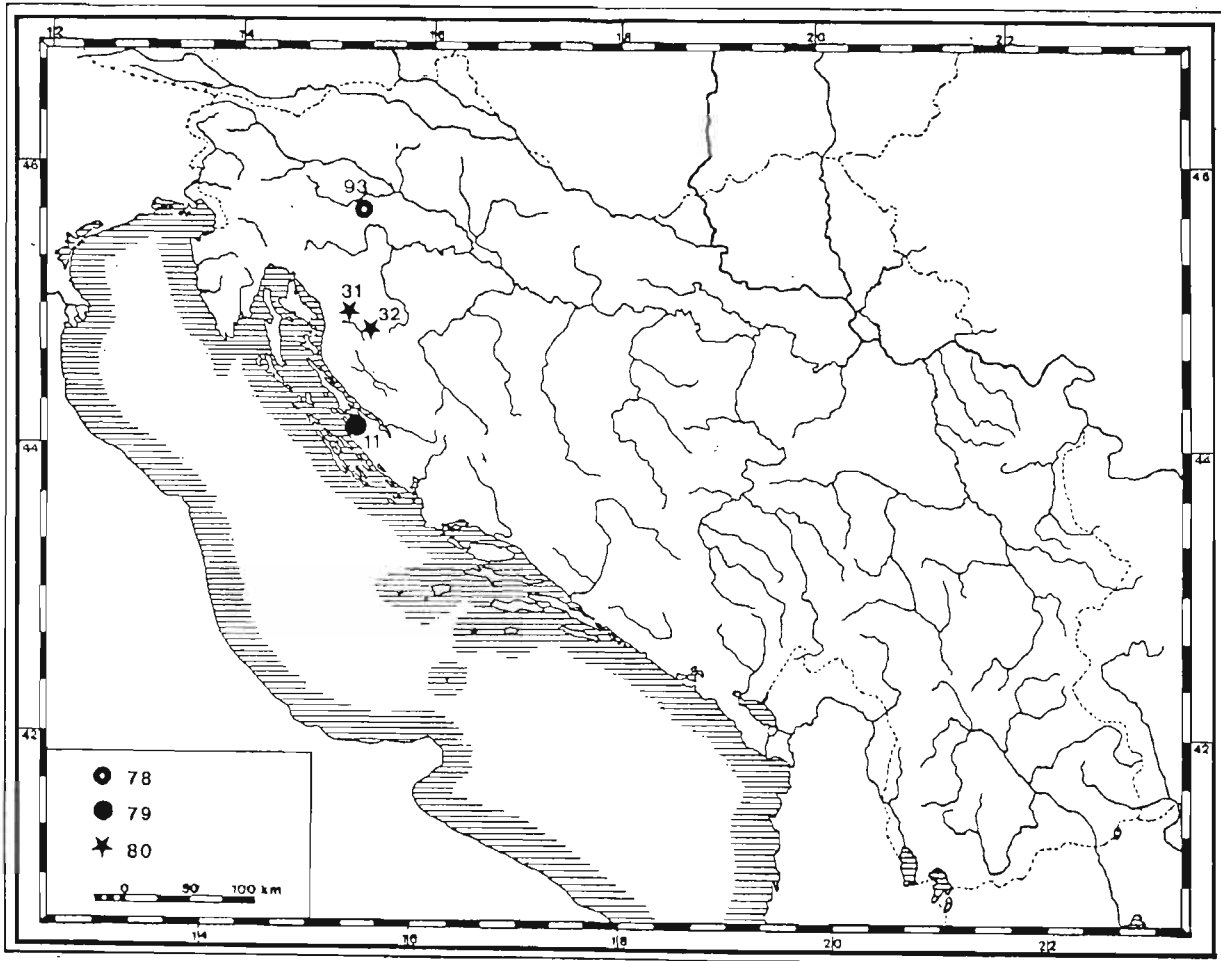
Tip 72: Posočje (nepoznat lokalitet); Tip 73: Idrija pri Bači (108); Tip 77: Baška (19), Vis (25).

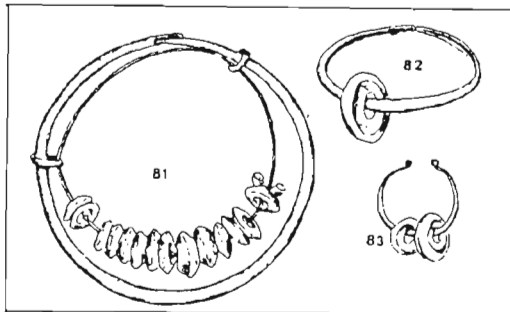
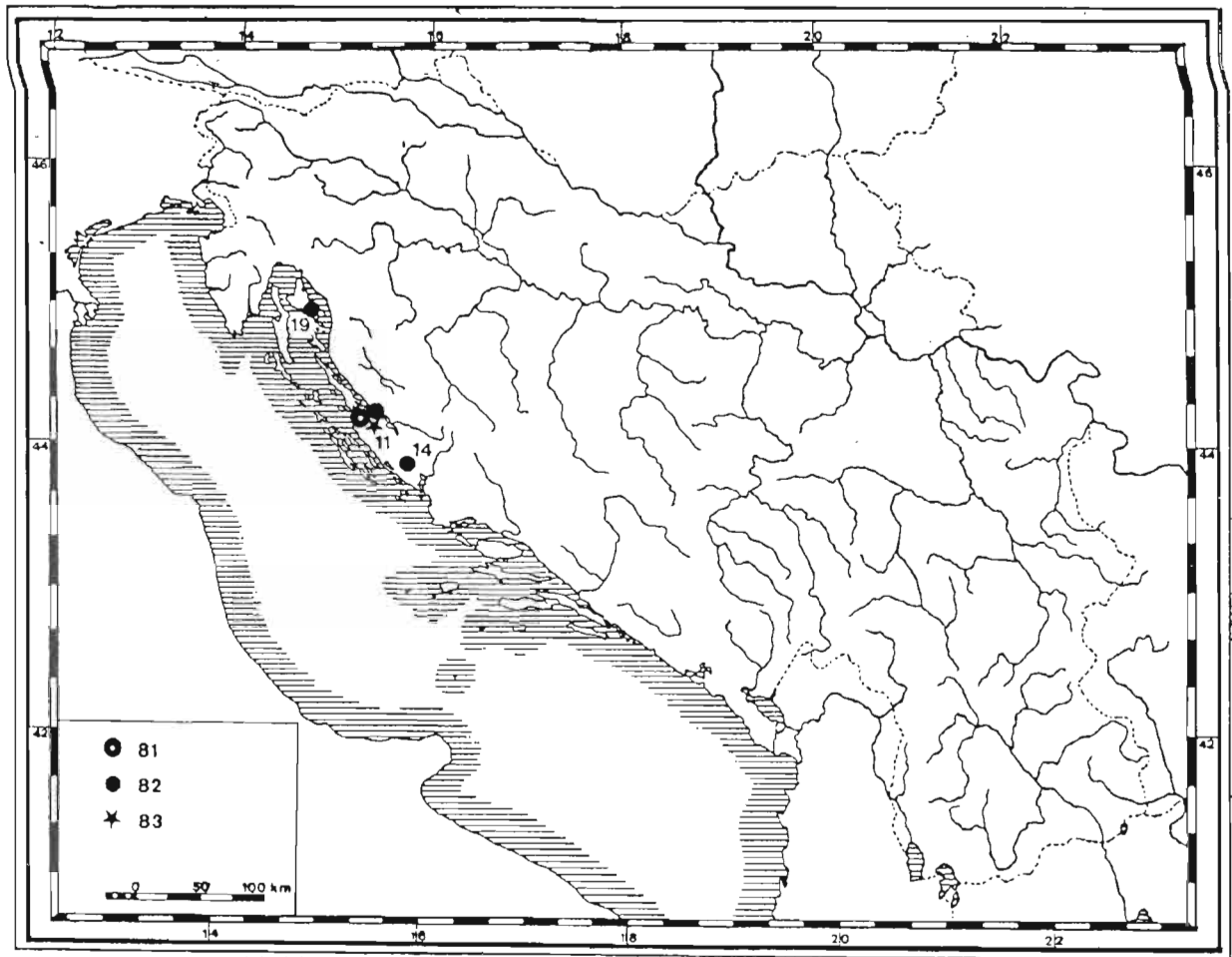
Tip 74: Nin (11); Tip 75a: Donja Dolina (43), Šmarjeta (87), Most na Soči (107); Tip 75b: Stična (85); Tip 75c: Stična (85).

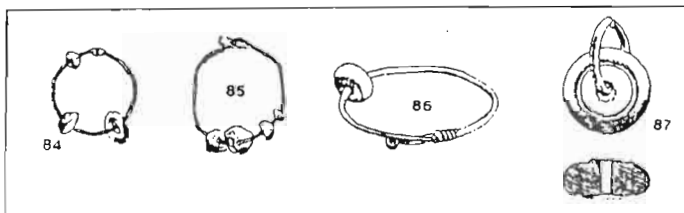
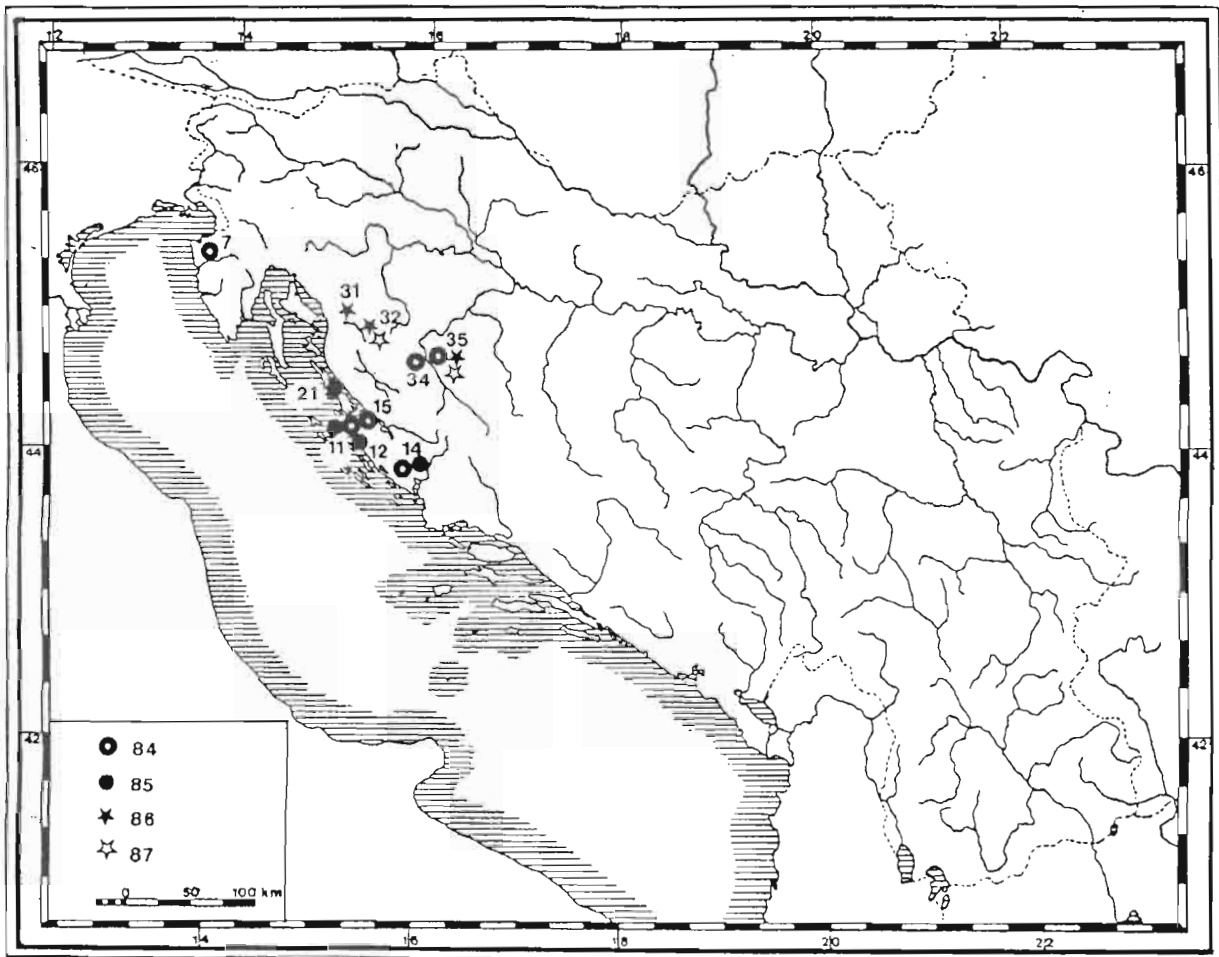
Tip 76: Vreba (30).

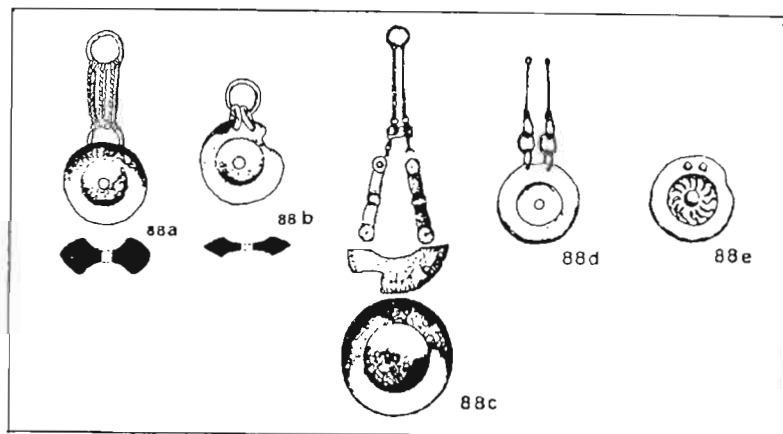
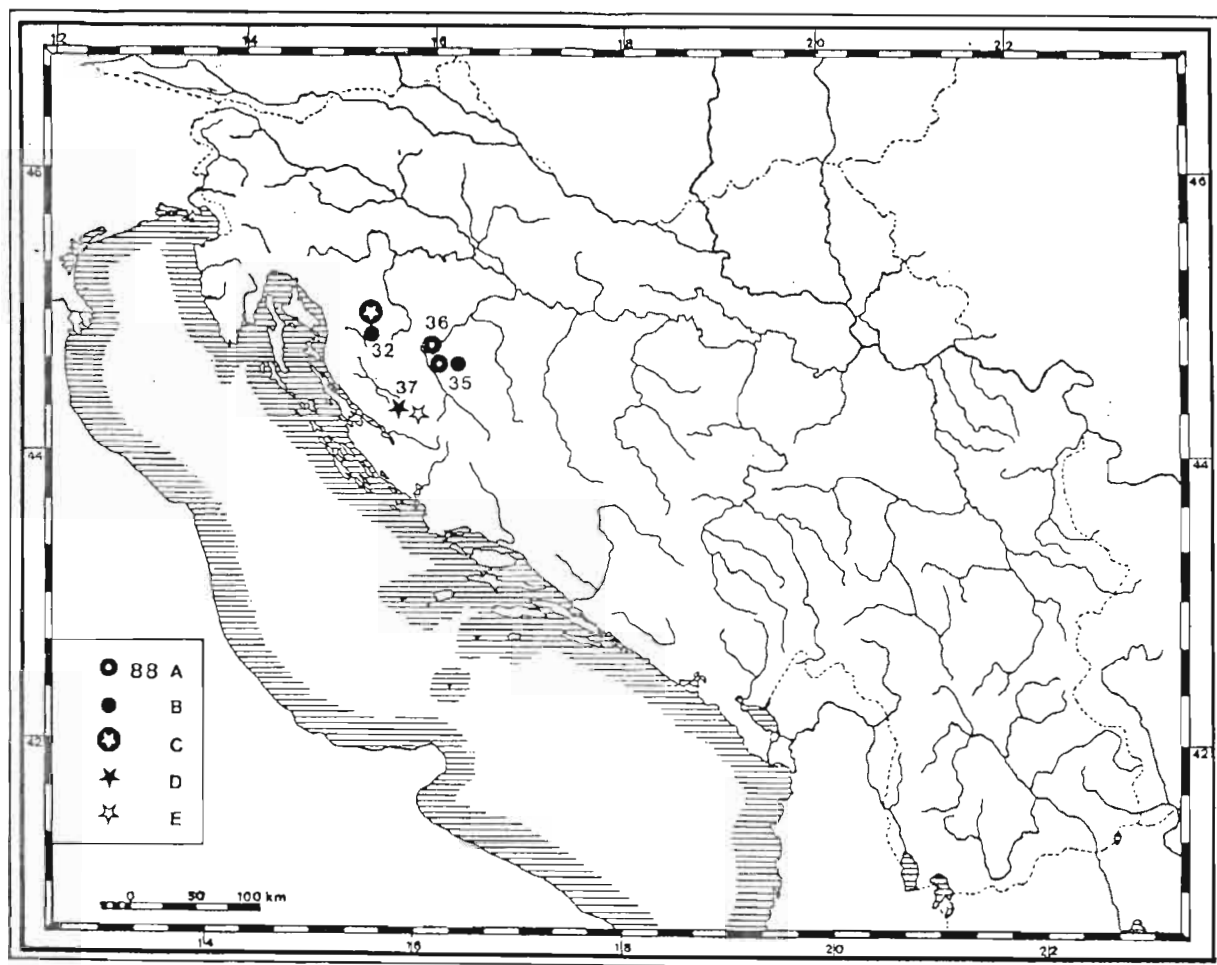
Tip 78: Novo Mesto (93); Tip 79: Nin (11); Tip 80: Kompolje (31), Prozor (32).

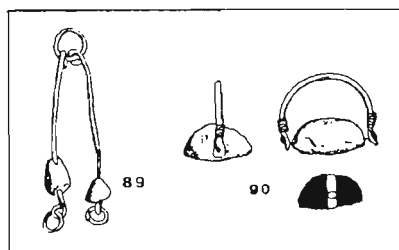
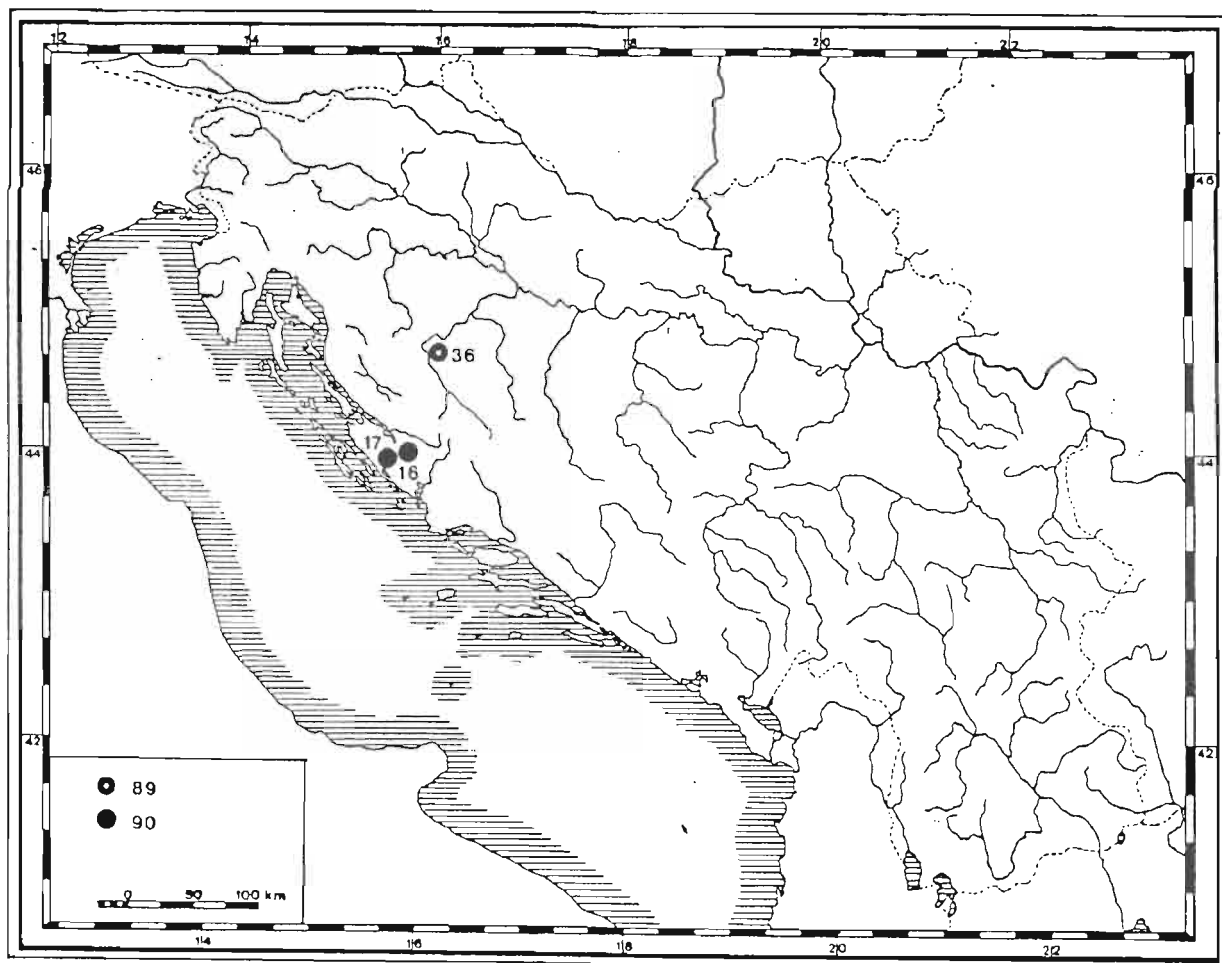
Tip 81: Nin (11); Tip 82: Nin (11), Dragišić (14), Baška (19); Tip 83: Nin (11).

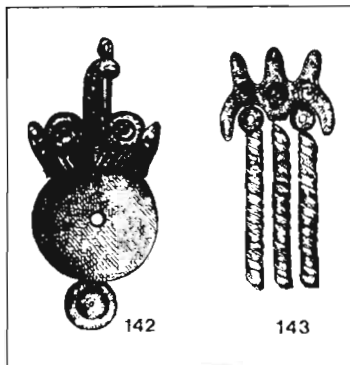
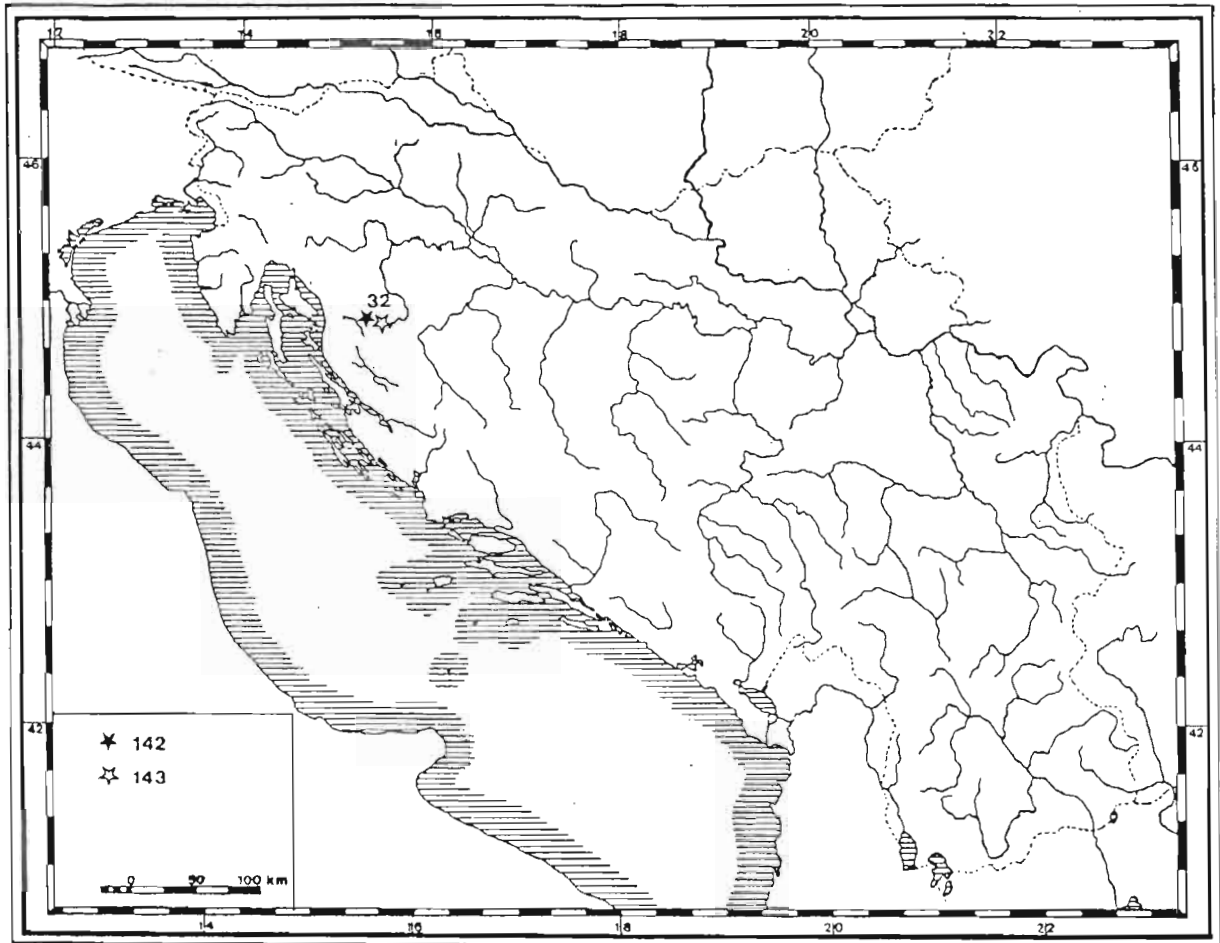
Tip 84: Kaštel kod Buja (7), Nin (11), Dragišić (14), Ljubač (15), Golubić (34), Jezerine (35); Tip 85: Nin (11), Zaton (12), Dragišić (14), Kolan (21); Tip 86: Kompolje (31), Prozor (32), Jezerine (35); Tip 87: Prozor (32), Jezerine (35).

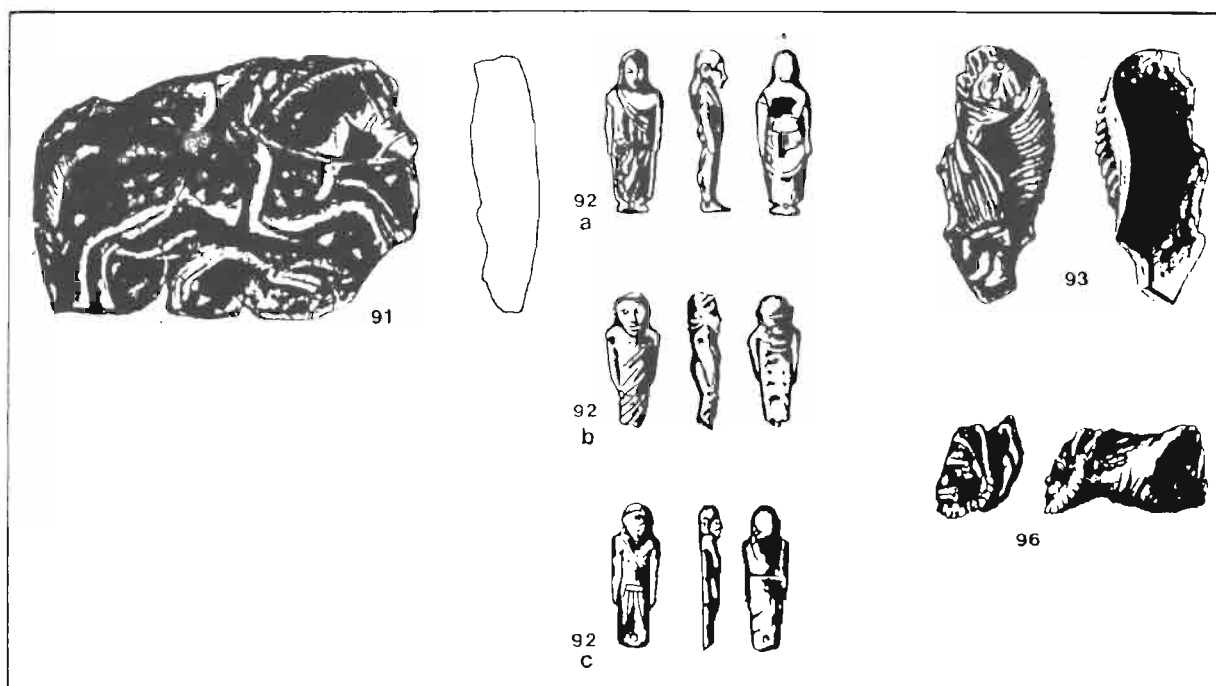
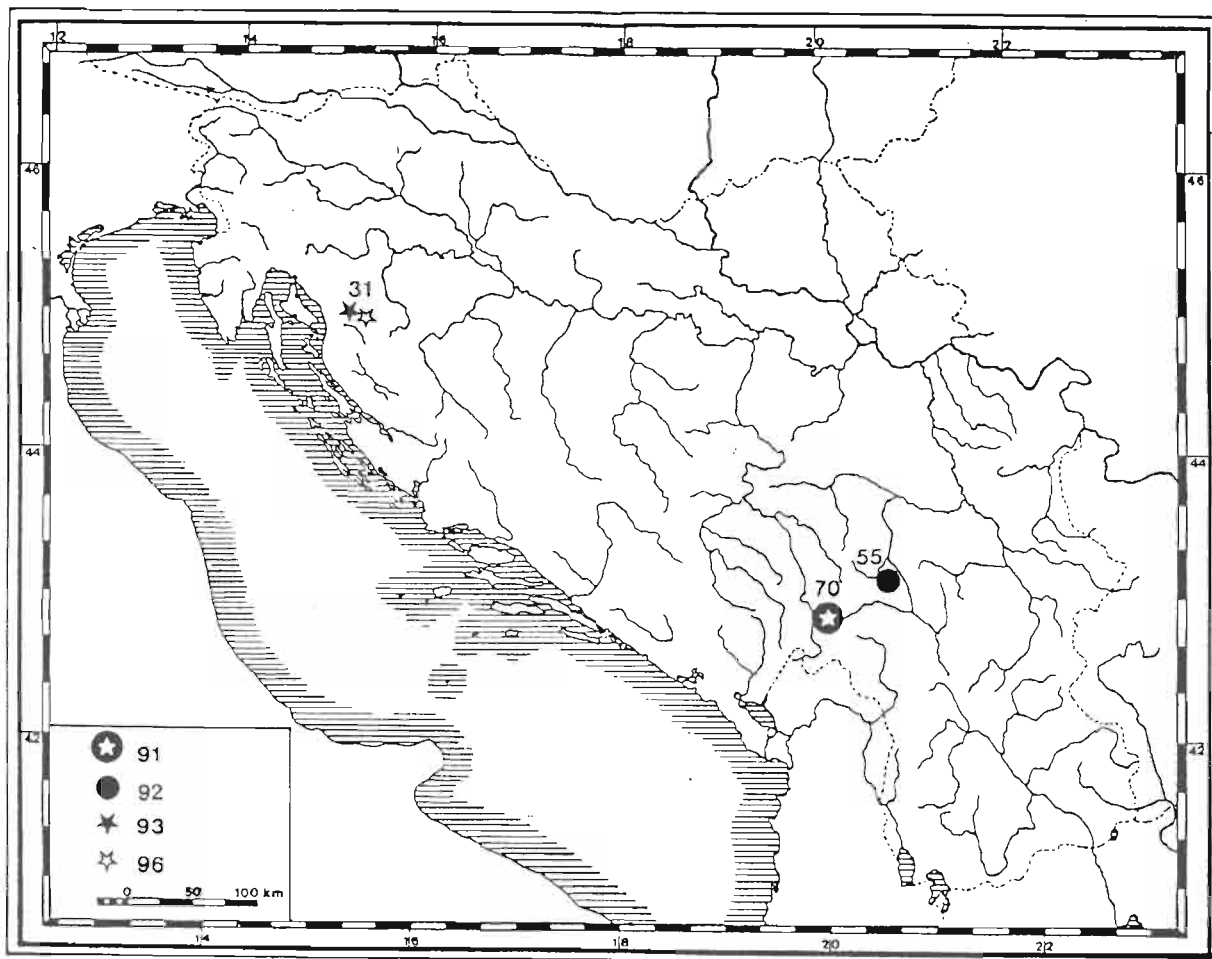
Tip 88a: Jezerine (35), Ribić (36); Tip 88b: Prozor (32), Jezerine (35); Tip 88c: Prozor (32); Tip 88d: Lički Ribnik (37); Tip 88e: Lički Ribnik (37).

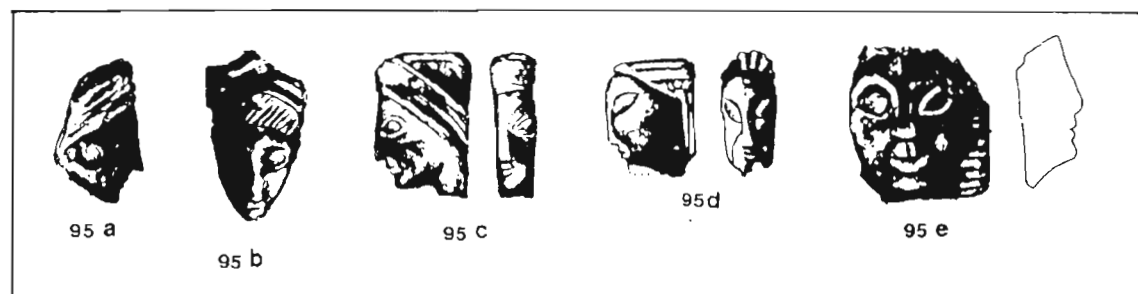
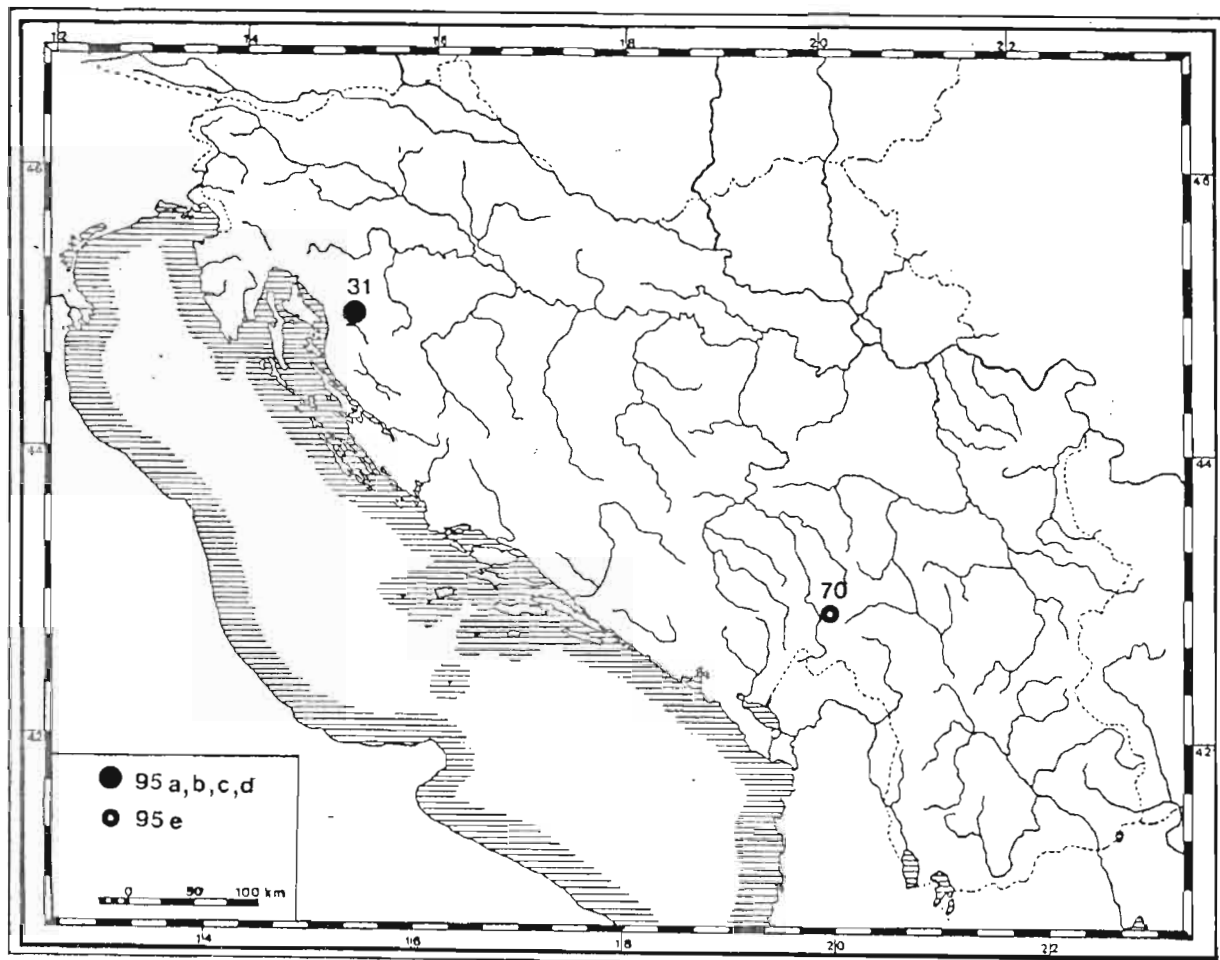
Tip 89: Ribić (36); Tip 90: Medviđa (16), Jagodnja Gornja (17).

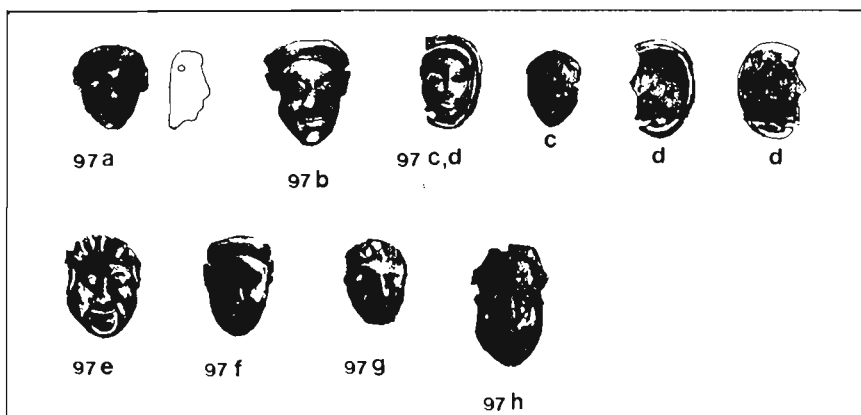
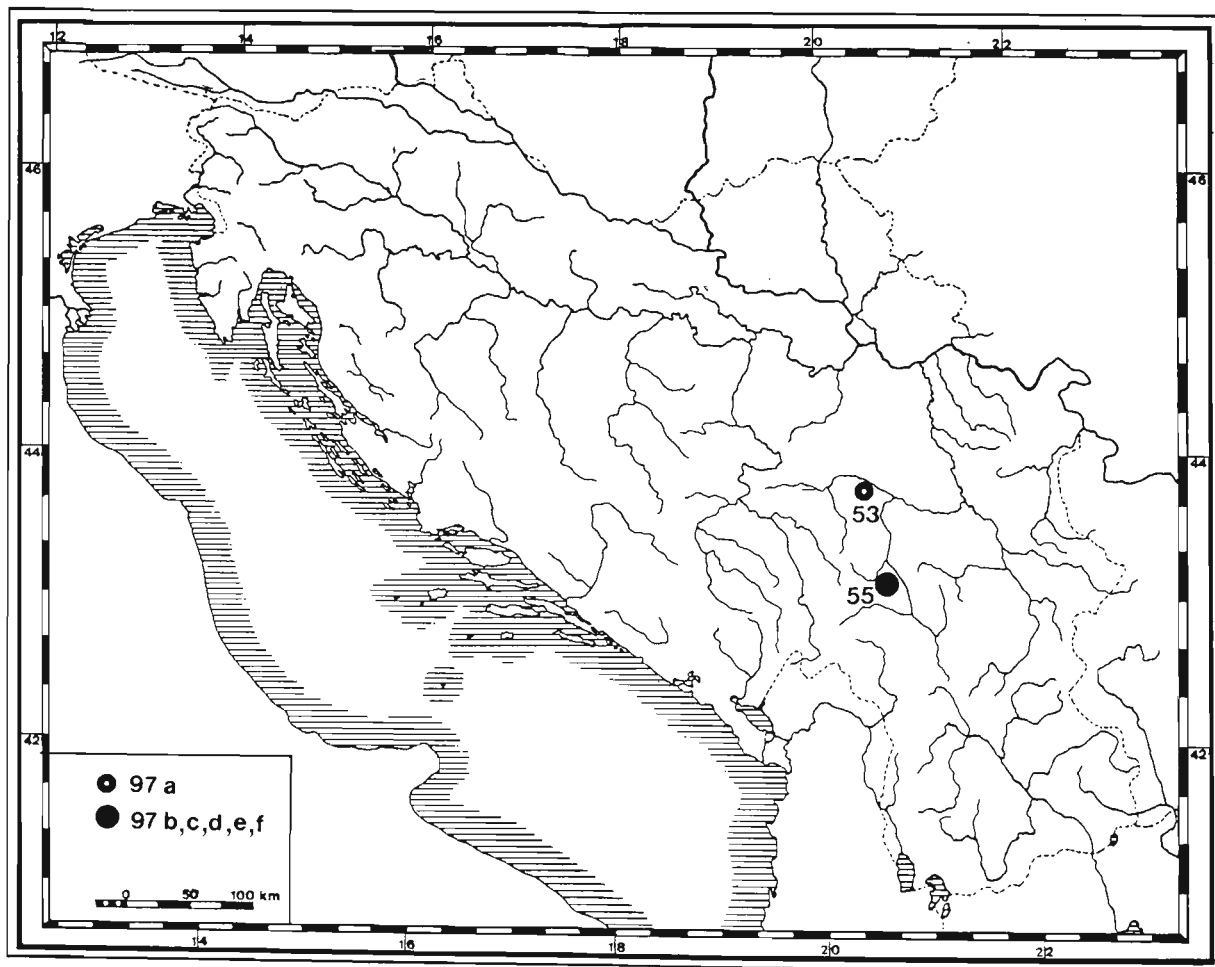
Tip 142: Prozor (32); Tip 143: Prozor (32).

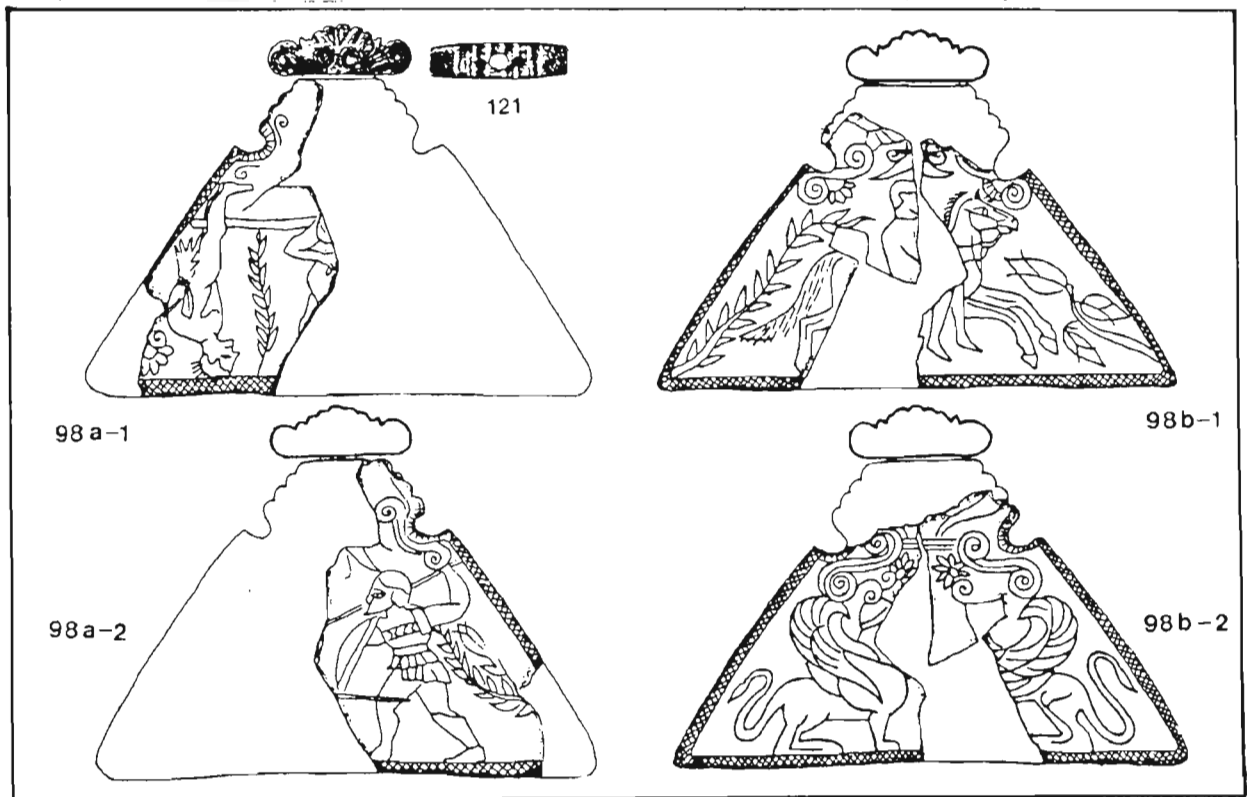
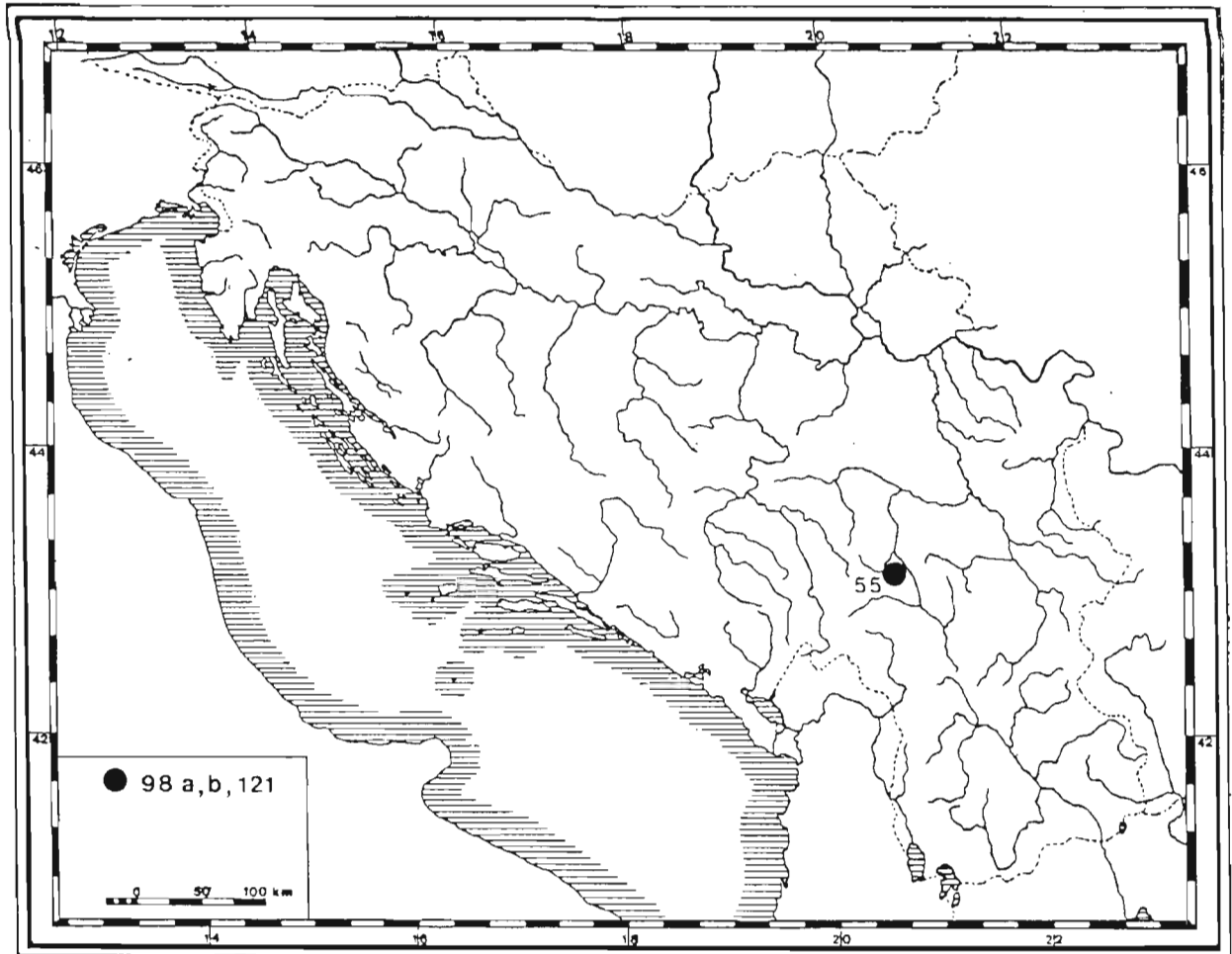
Tip 91: Lisijevo polje (70); Tip 92a: Novi Pazar (55); Tip 92b: Novi Pazar (55); Tip 92c: Novi Pazar (55); Tip 93: Kompolje (31); Tip 96: Kompolje (31).

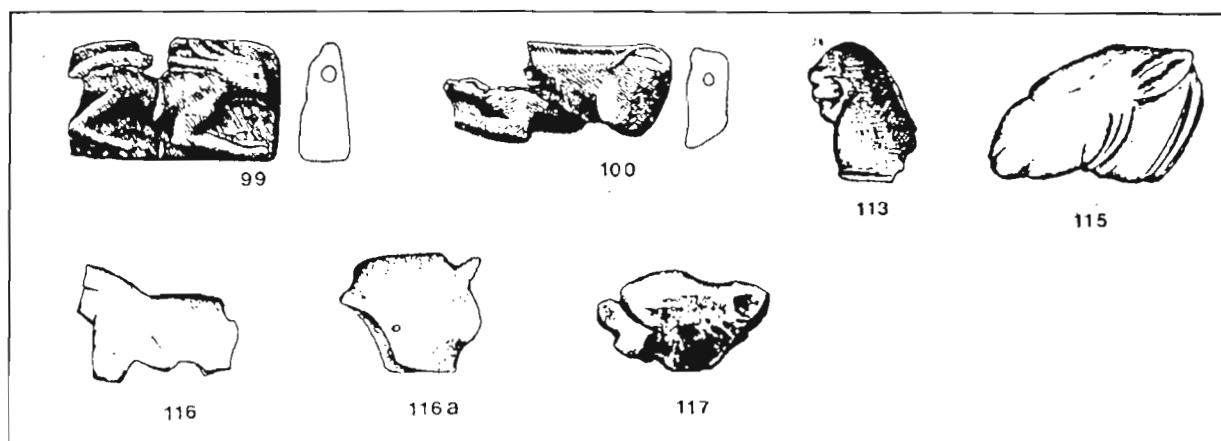
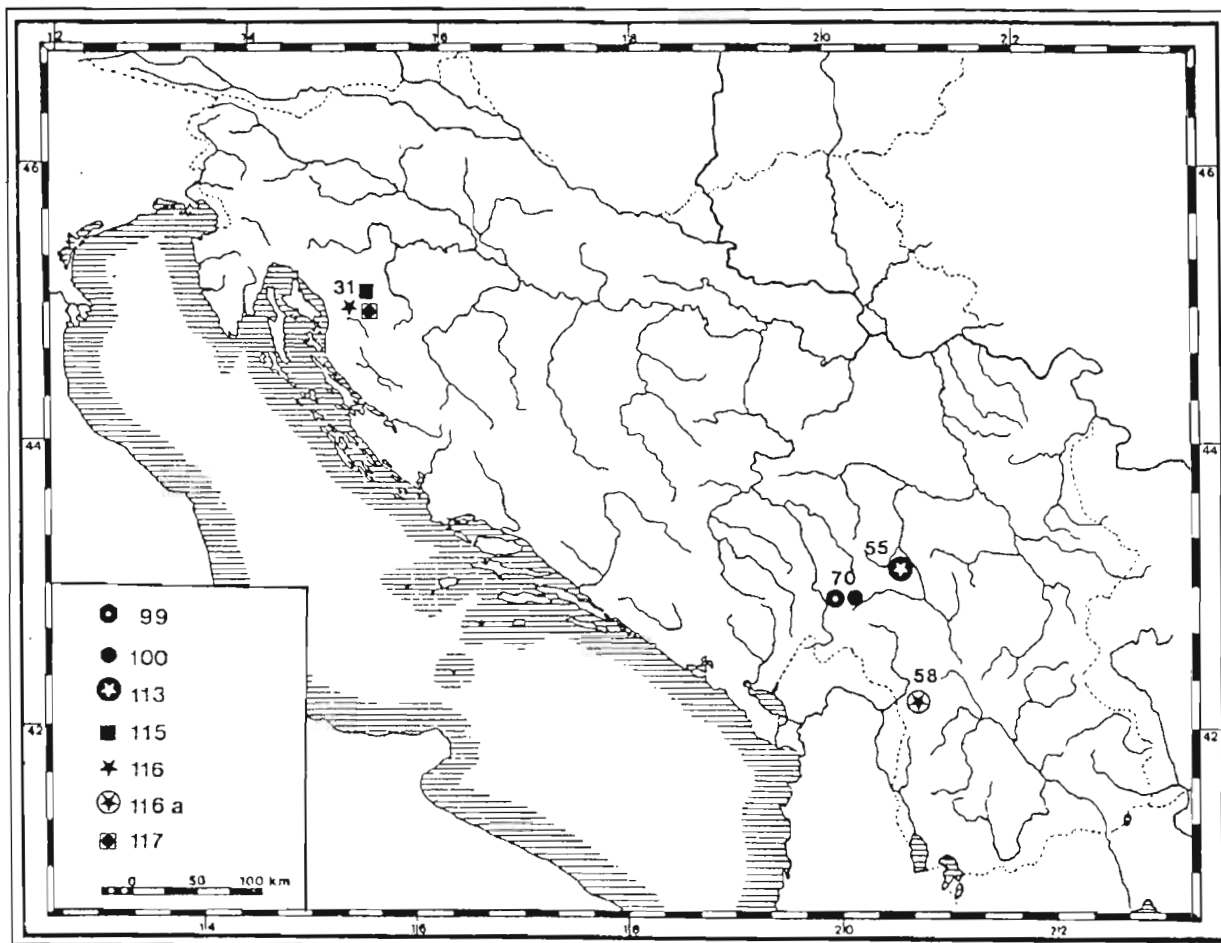
Tip 95a: Kompolje (31); Tip 95b: Kompolje (31); Tip 95c: Kompolje (31); Tip 95d: Kompolje (31); Tip 95e: Lisijevo polje (70).

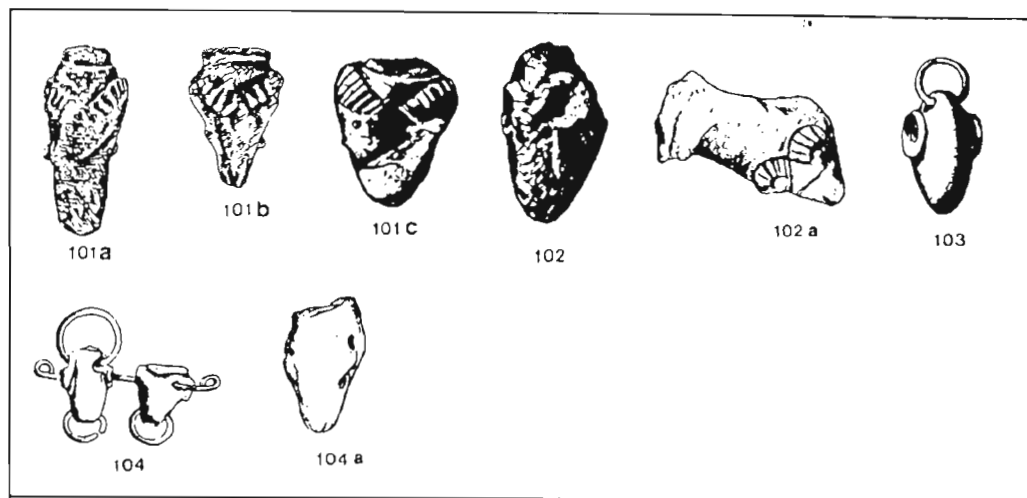
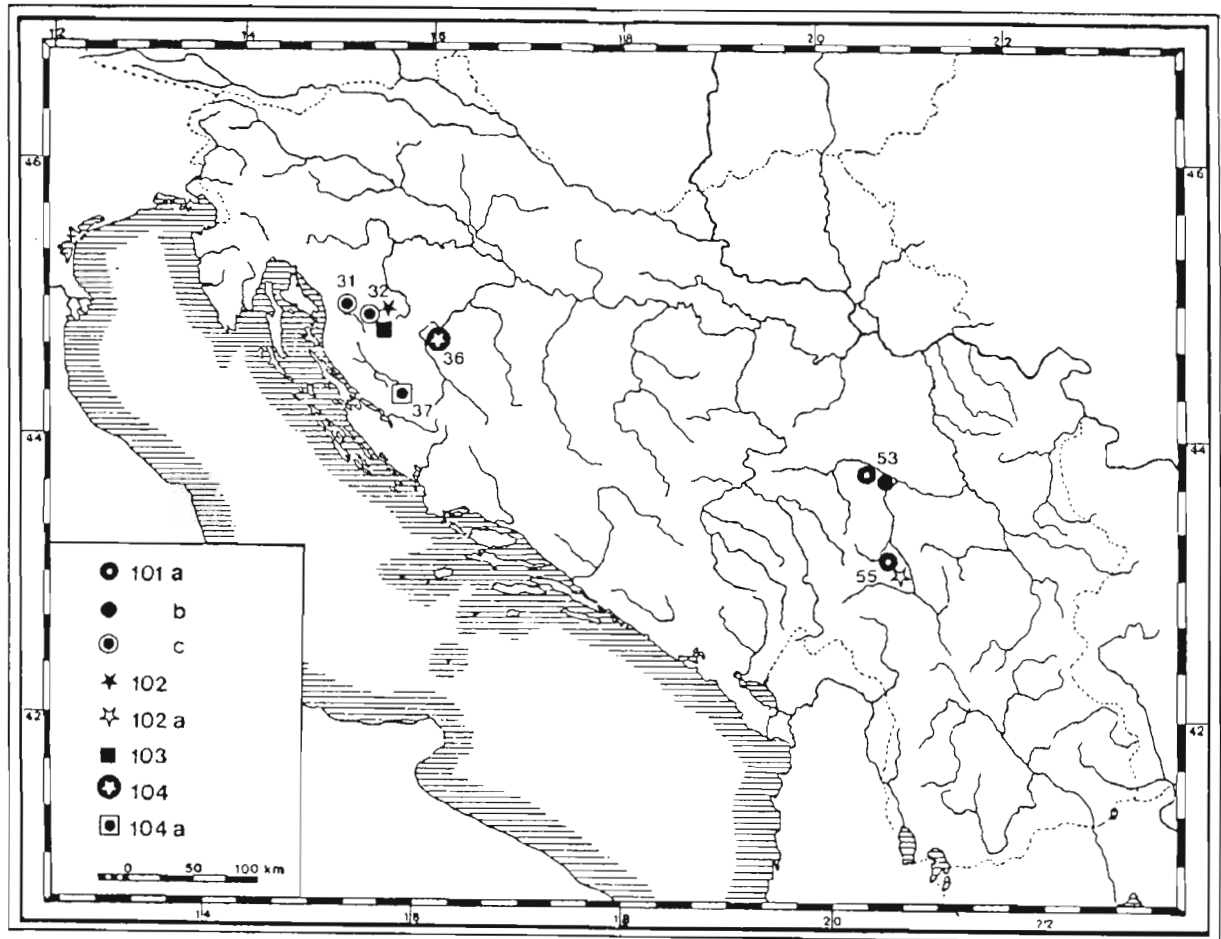
Tip 97a: Atenica (53); Tip 97b: Novi Pazar (55); Tip 97c: Novi Pazar (55); Tip 97d: Novi Pazar (55); Tip 97e: Novi Pazar (55); Tip 97f: Novi Pazar (55); Tip 97g: Novi Pazar (55); Tip 97h: Novi Pazar (55).

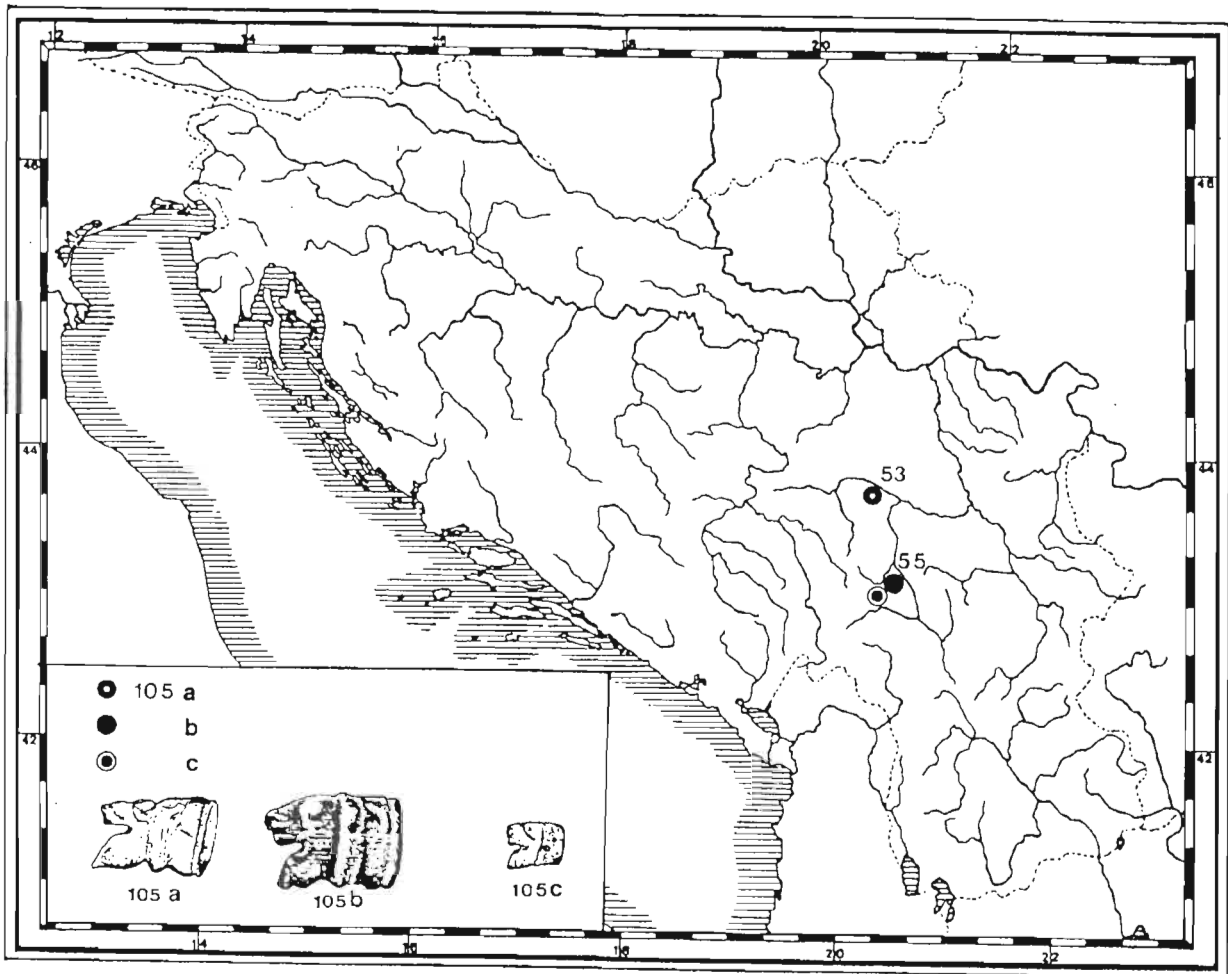
Tip 98a: Novi Pazar (55); Tip 98b: Novi Pazar (55); Tip 121: Novi Pazar (55).

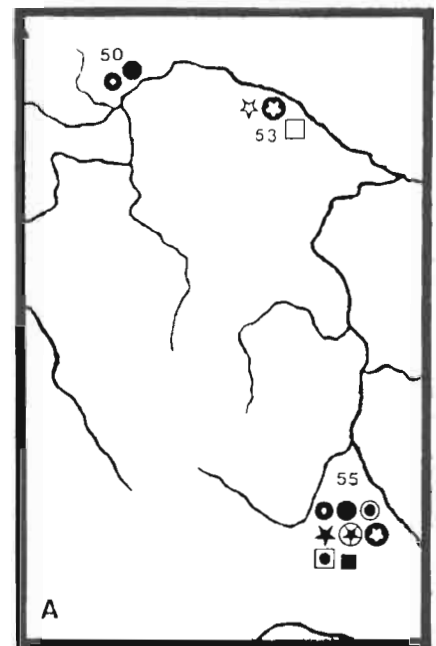
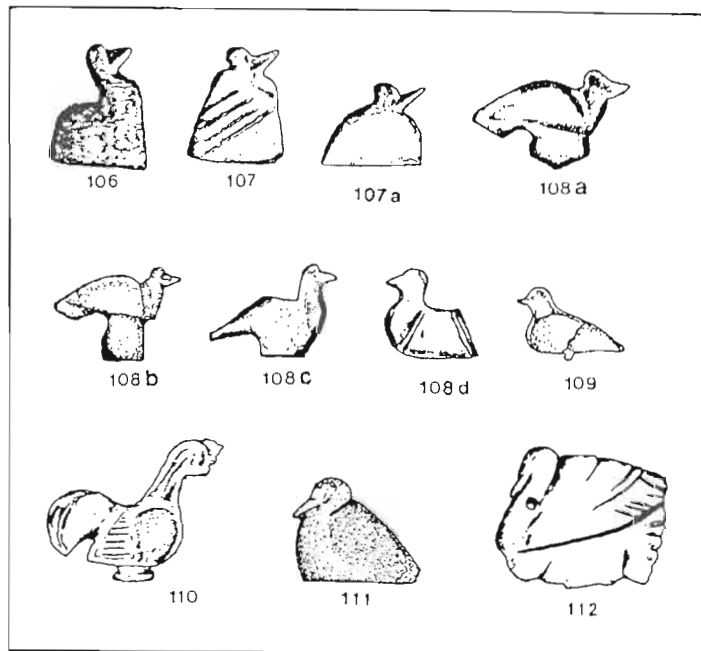
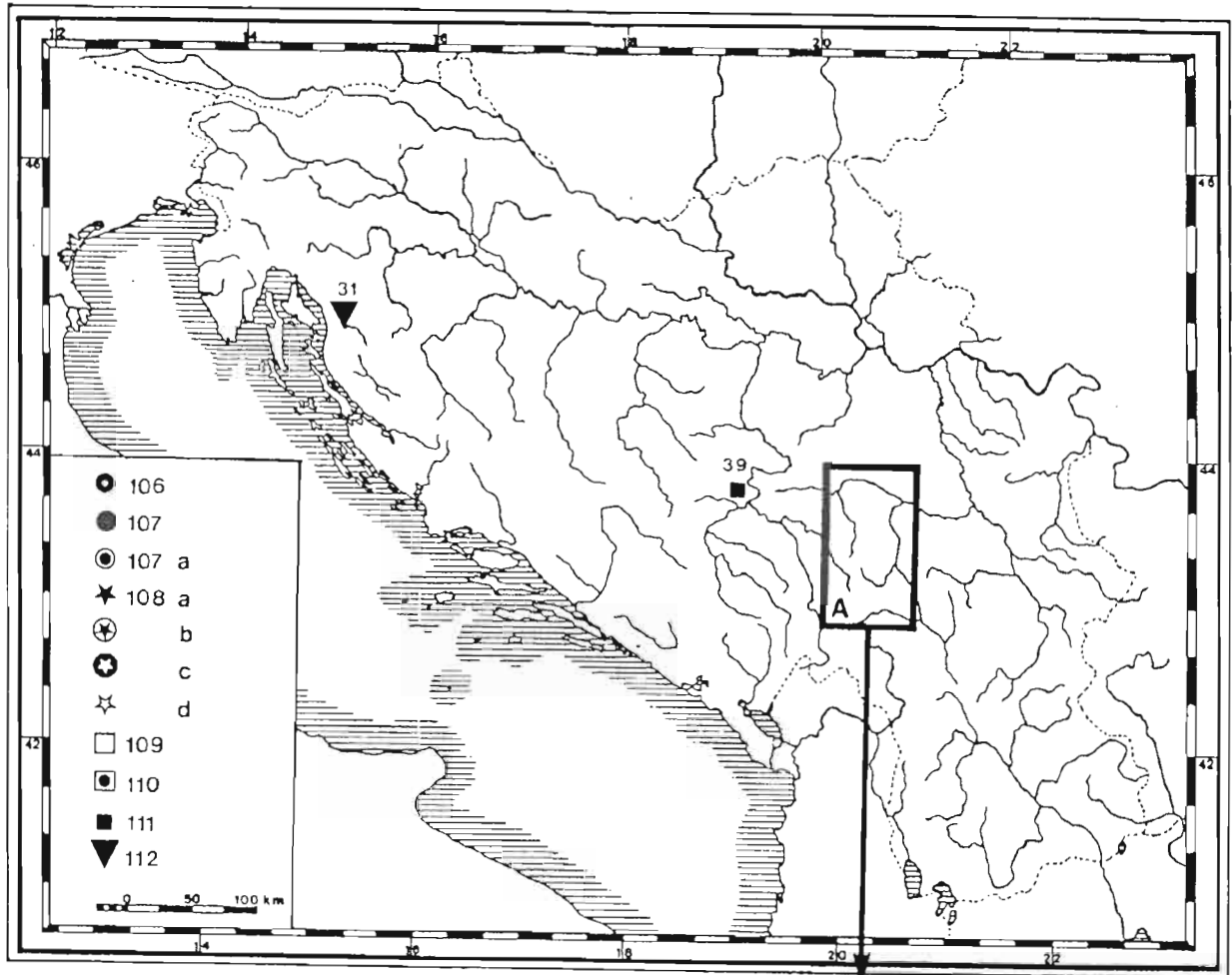
Tip 99: Lisijevo polje (70); Tip 100: Lisijevo polje (70); Tip 113: Novi Pazar (55); Tip 115: Kompolje (31); Tip 116: Kompolje (31); Tip 116a: Romaja (58); Tip 117: Kompolje (31).

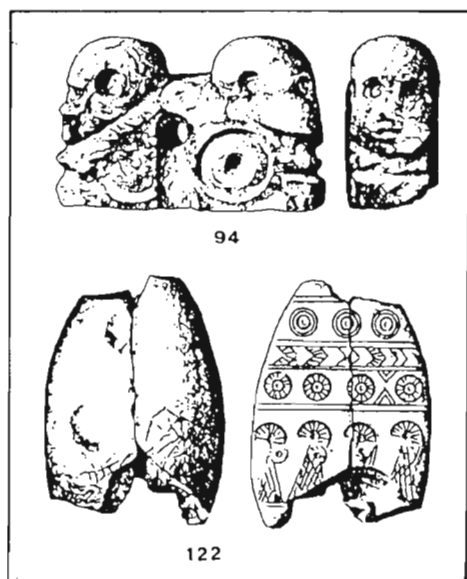
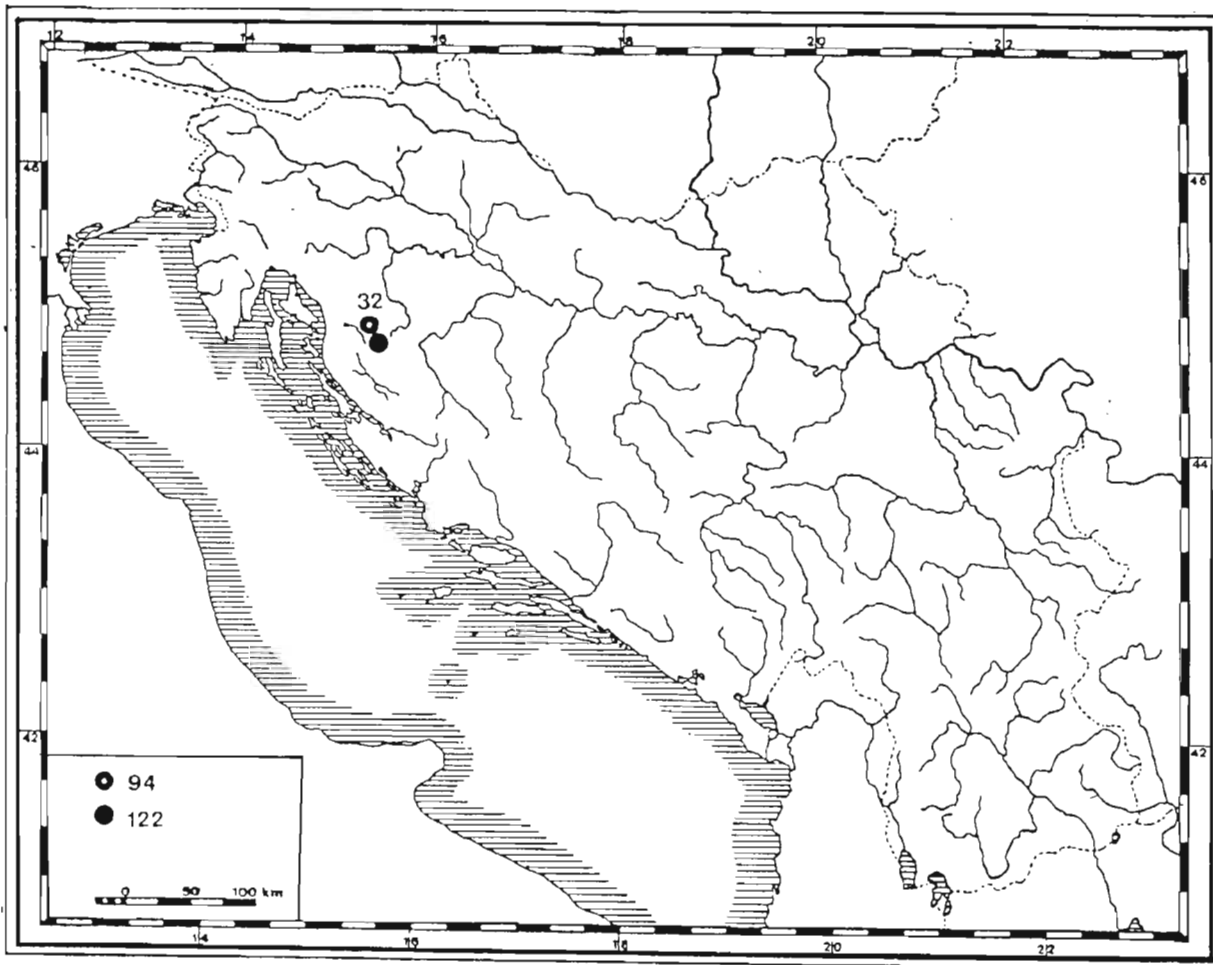
Tip 101a: Atenica (53), Novi Pazar (55); Tip 101b: Atenica (53); Tip 101c: Kompolje (31), Prozor (32); Tip 102: Prozor (32); Tip 102a: Novi Pazar (55); Tip 103: Prozor (32); Tip 104: Ribić (36); Tip 104a: Lički Ribnik (37).

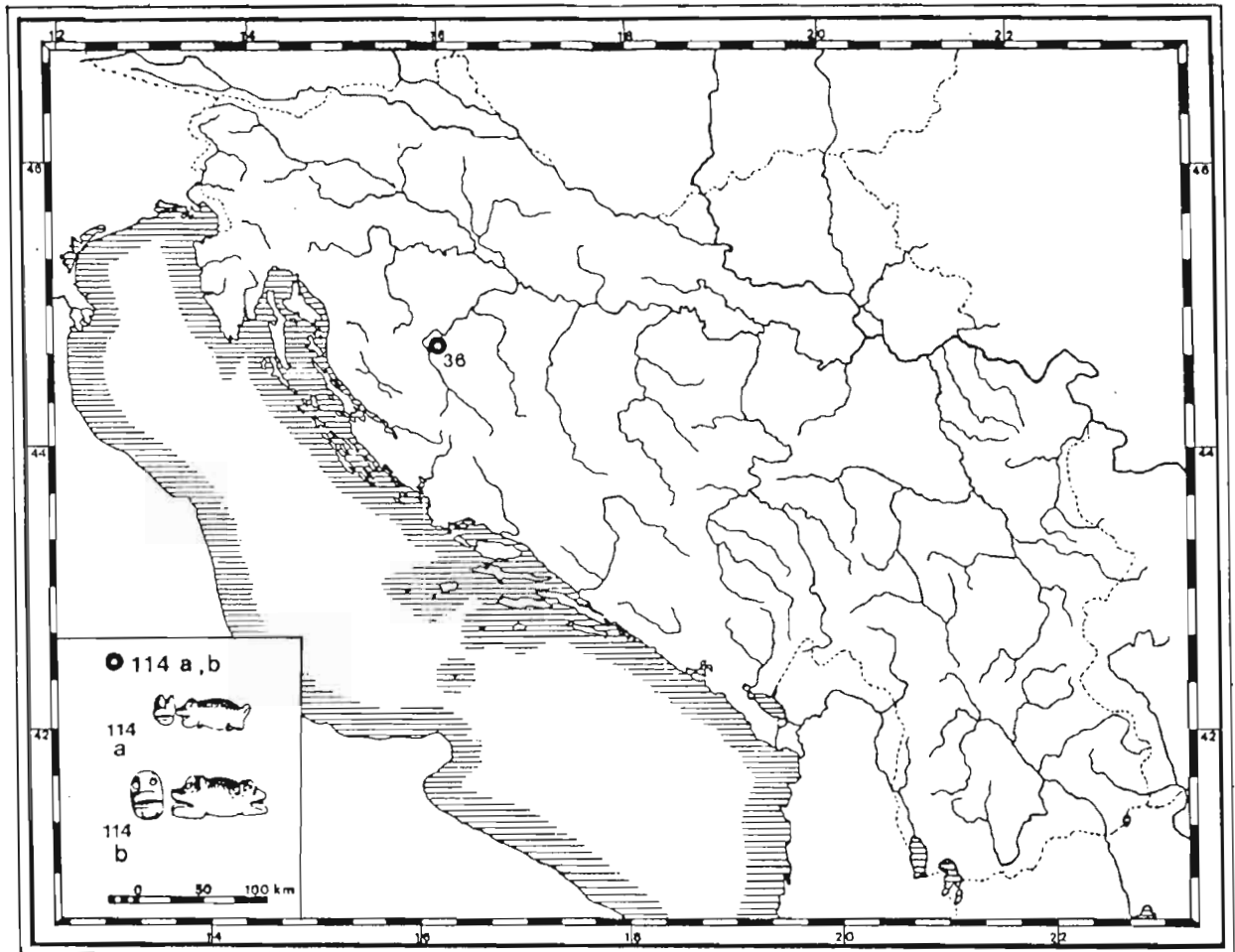
Tip 105a: Atenica (53); Tip 105b: Novi Pazar (55); Tip 105c: Novi Pazar (55).

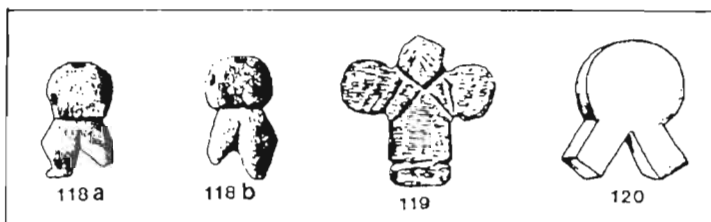
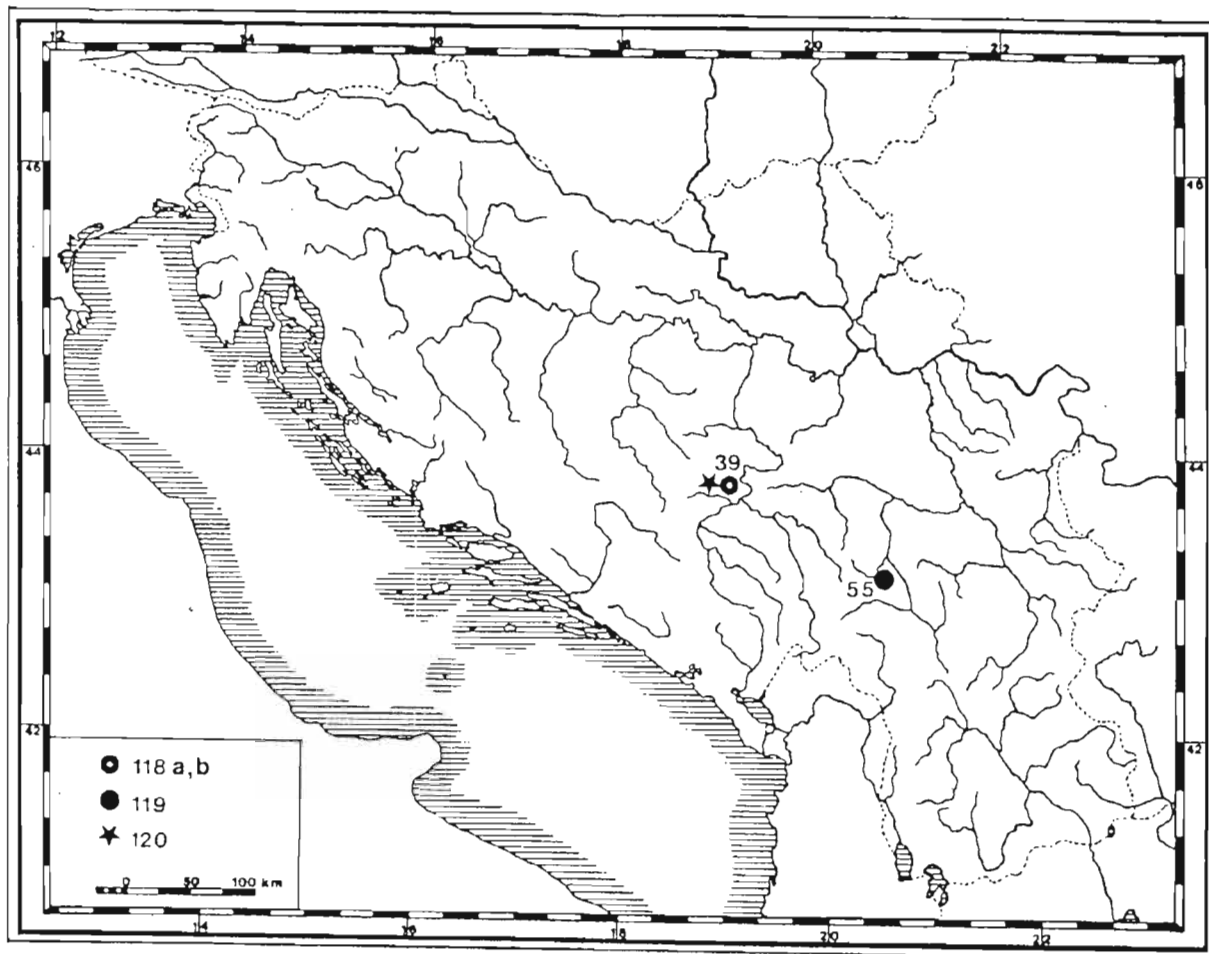
Tip 106: Pilatovići (50), Novi Pazar (55); Tip 107: Pilatovići (50), Novi Pazar (55); Tip 107a: Novi Pazar (55); Tip 108a: Novi Pazar (55); Tip 108b: Novi Pazar (55); Tip 108c: Atenica (53), Novi Pazar (55); Tip 108d: Atenica (53); Tip 109: Atenica (53); Tip 110: Novi Pazar (55); Tip 111: Glasinac (39), Novi Pazar (55); Tip 112: Kompolje (31).

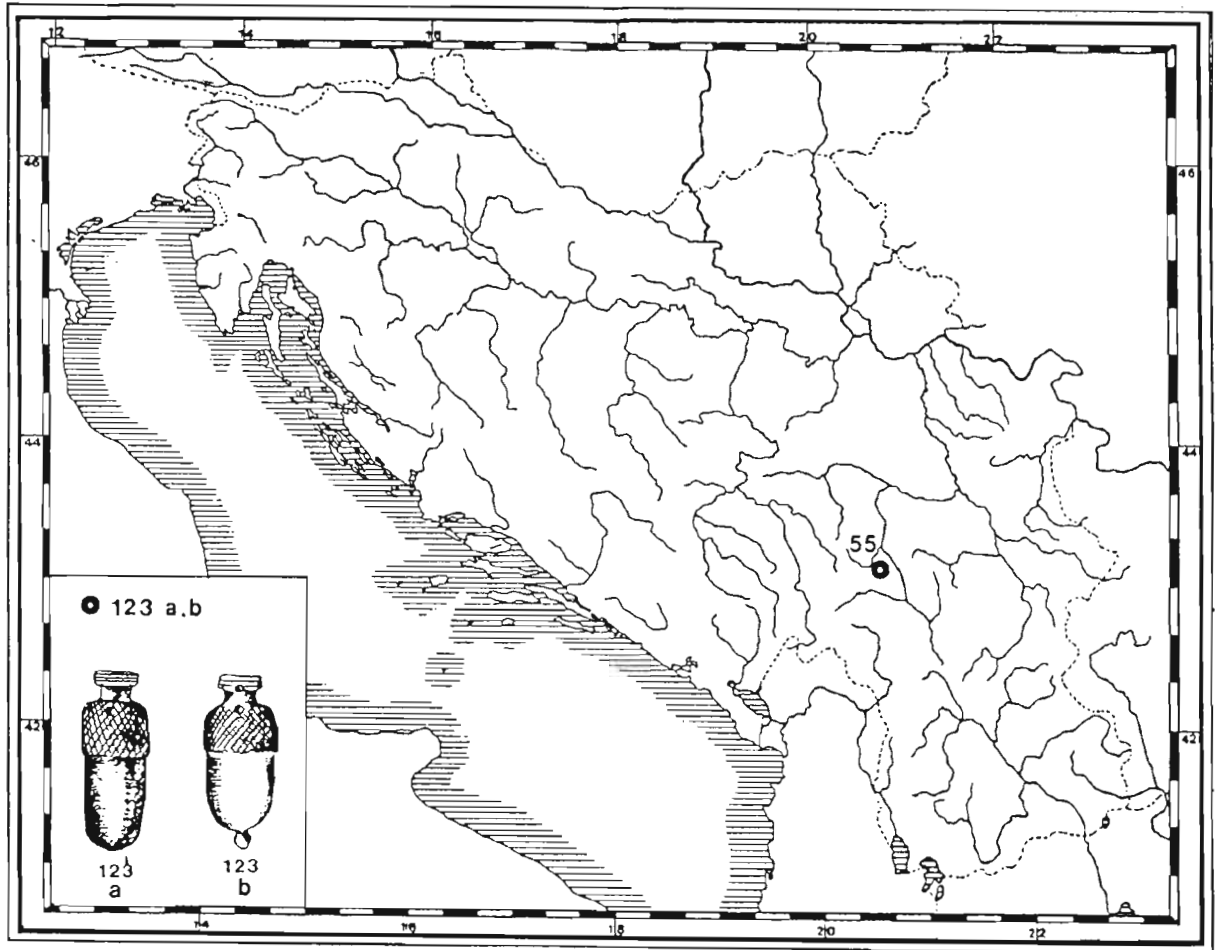
Tip 94: Prozor (32); Tip 122: Prozor (32).

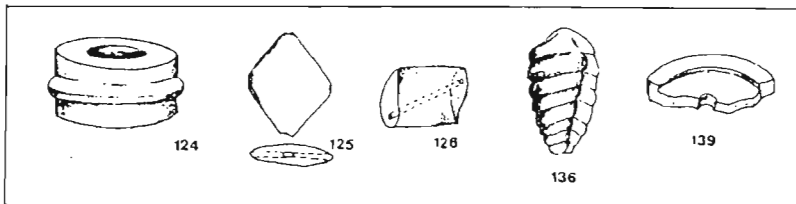
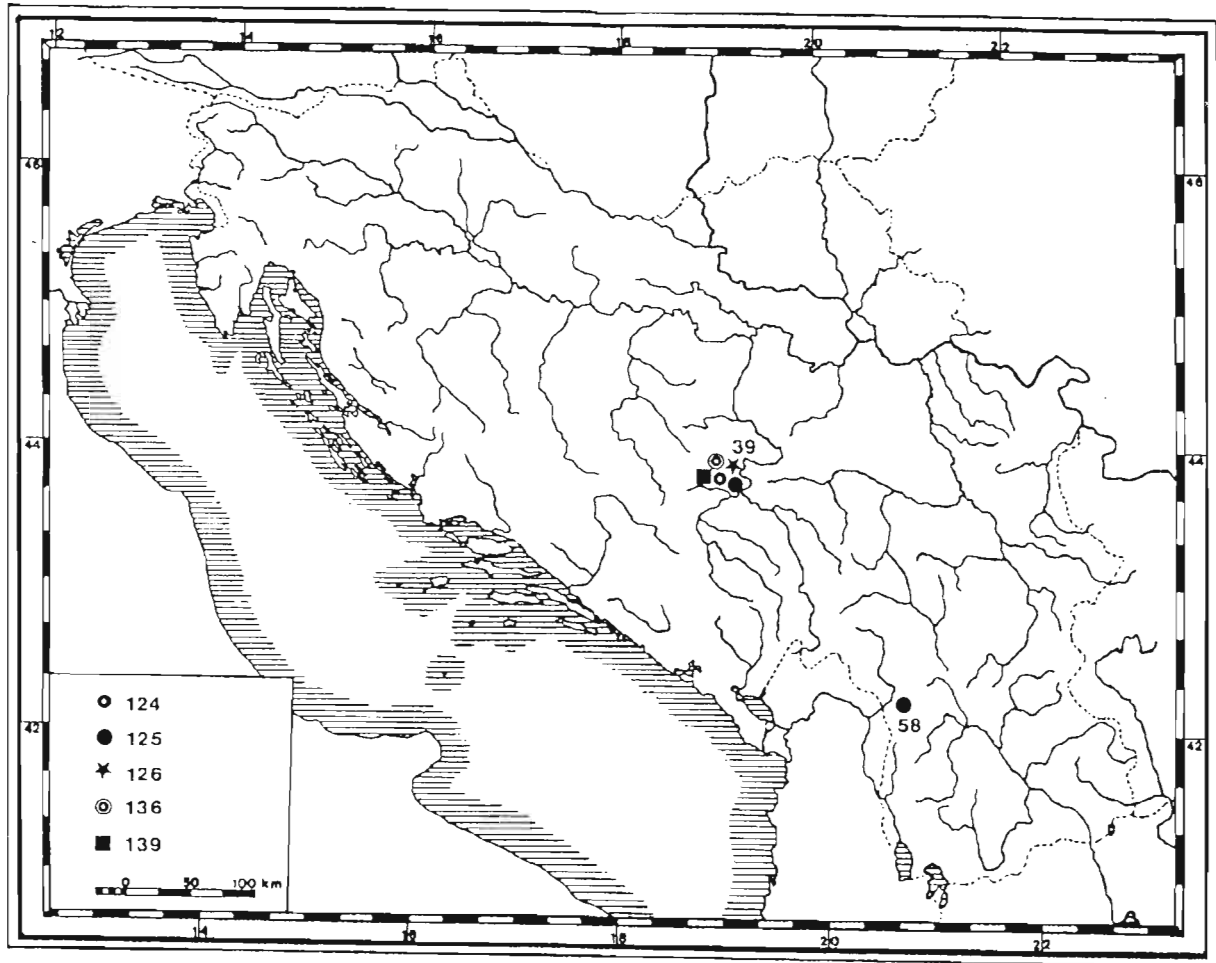
Tip 114a: Ribić (36); Tip 114b: Ribić (36).

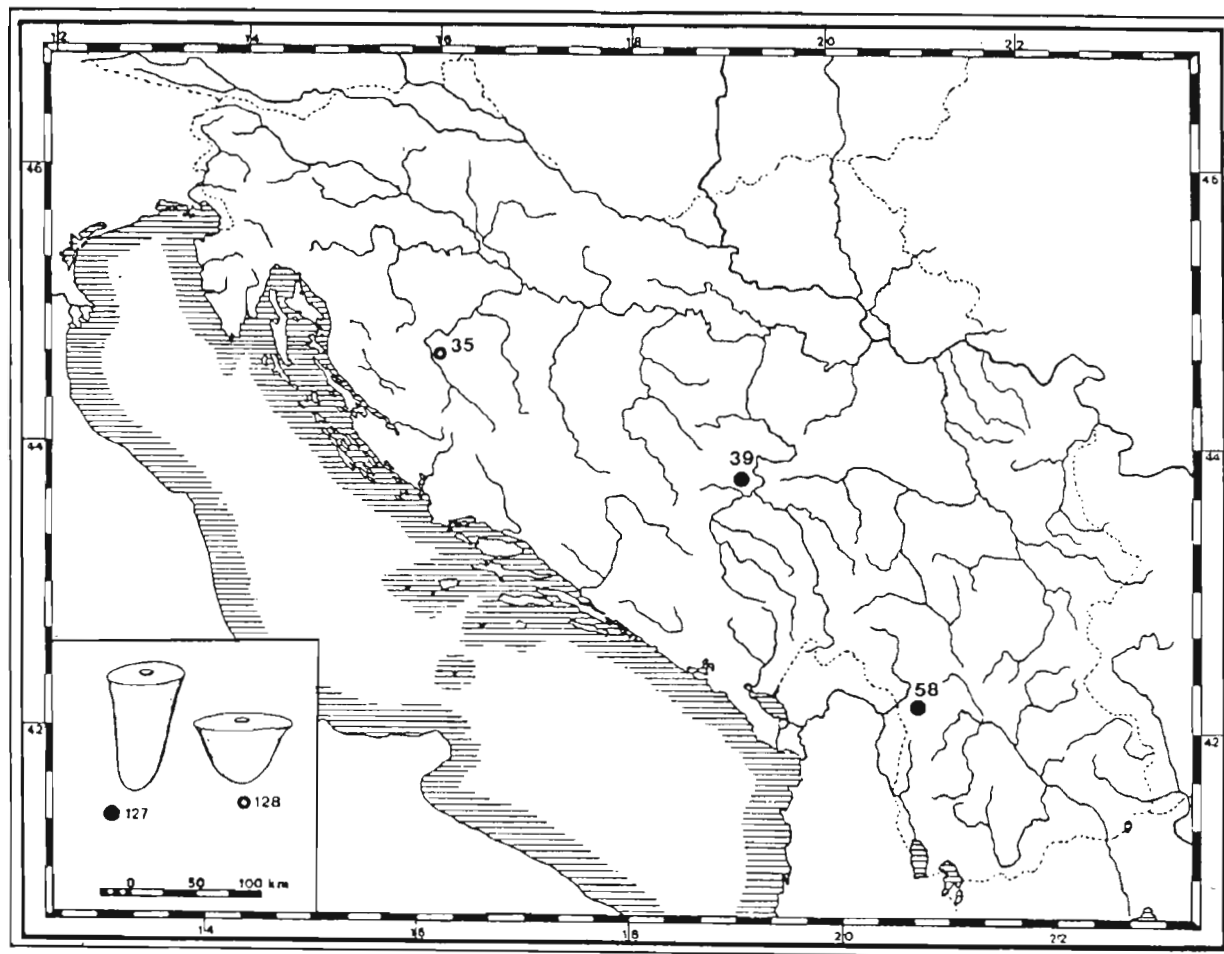
Tip 118a: Glasinac (39); Tip 118b: Glasinac (39); Tip 119: Novi Pazar (55); Tip 120: Glasinac (39).

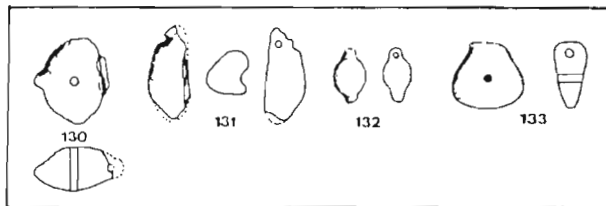
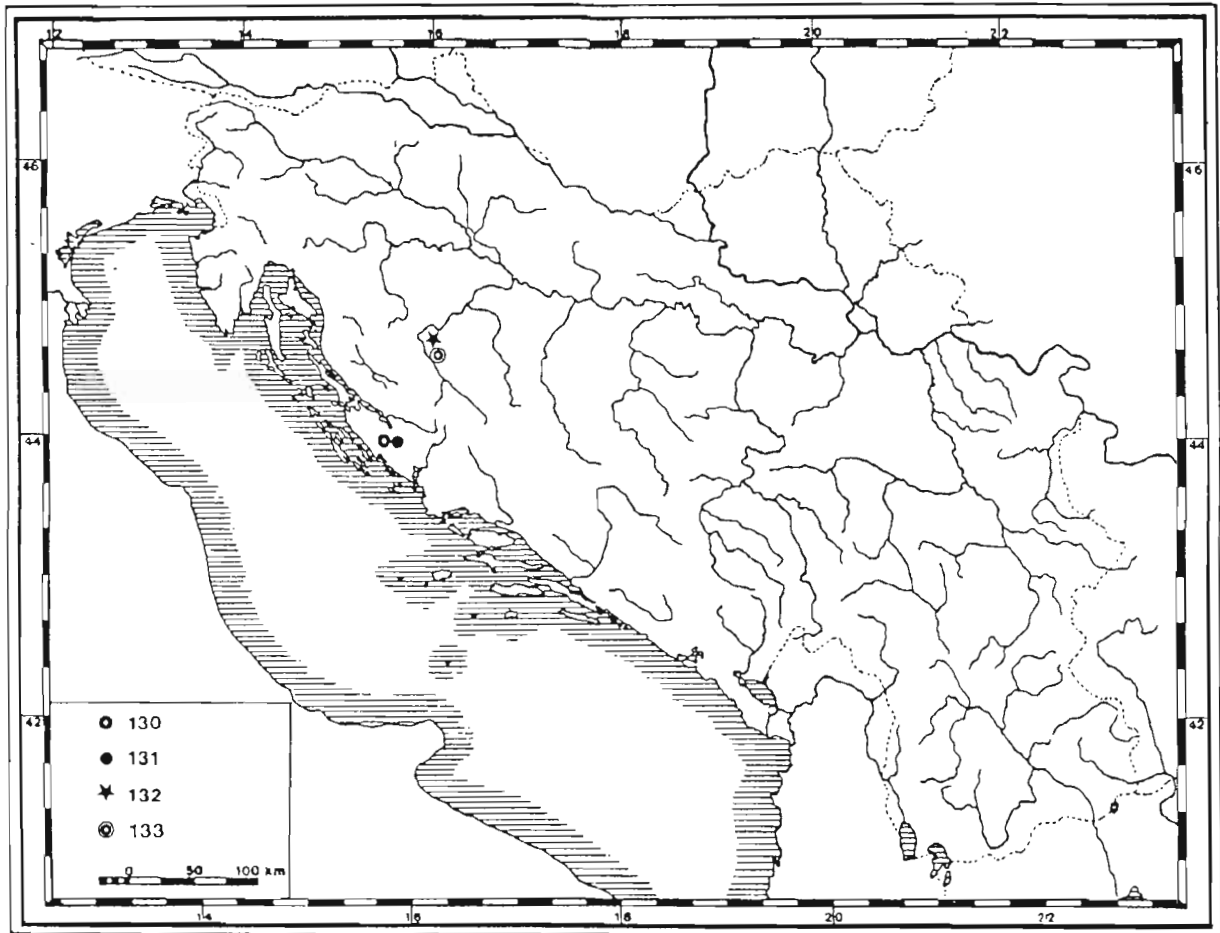
Tip 123a: Novi Pazar (55); Tip 123b: Novi Pazar (55).

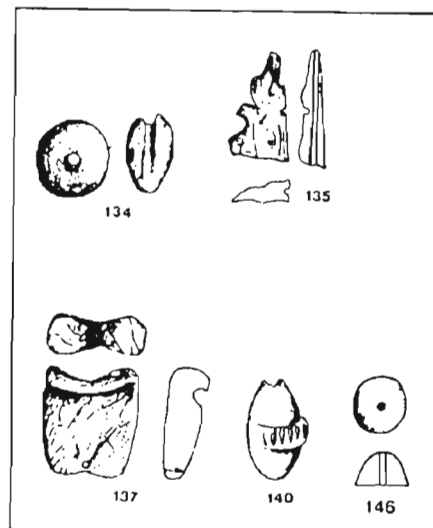
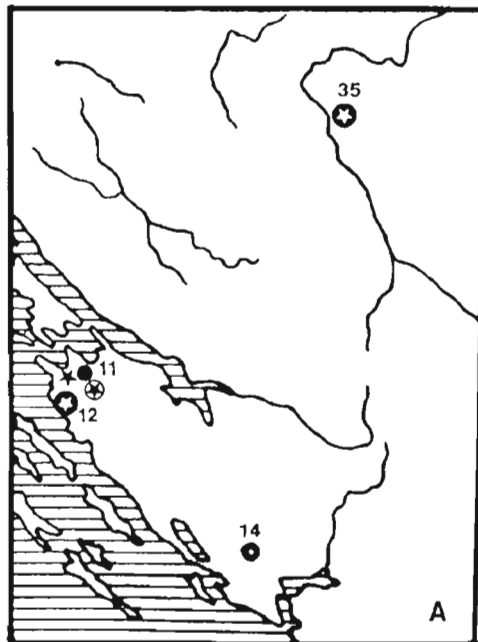
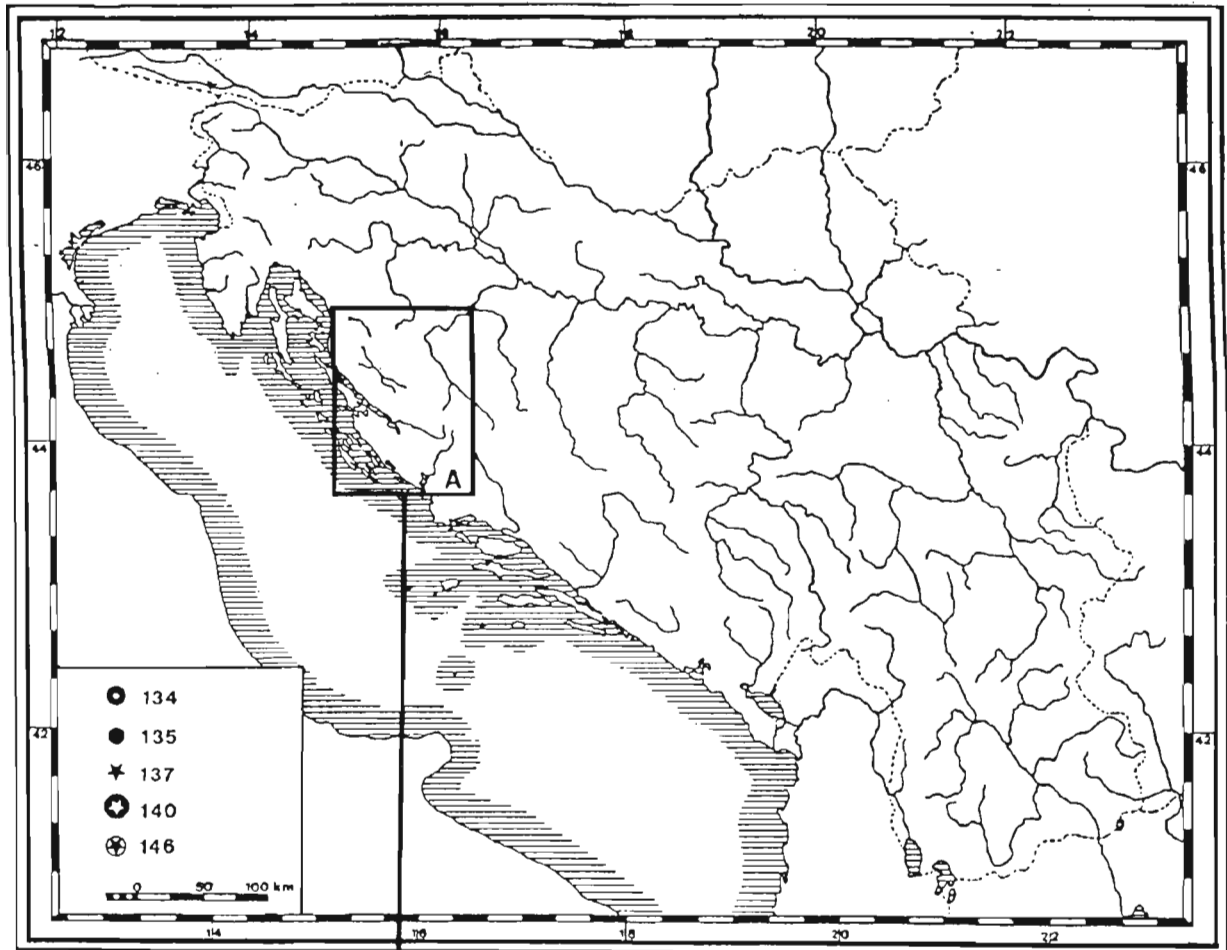
Tip 124: Glasinac (39); Tip 125: Glasinac (39), Romaja (58); Tip 126: Glasinac (39); Tip 136: Glasinac (39); Tip 139: Glasinac (39).

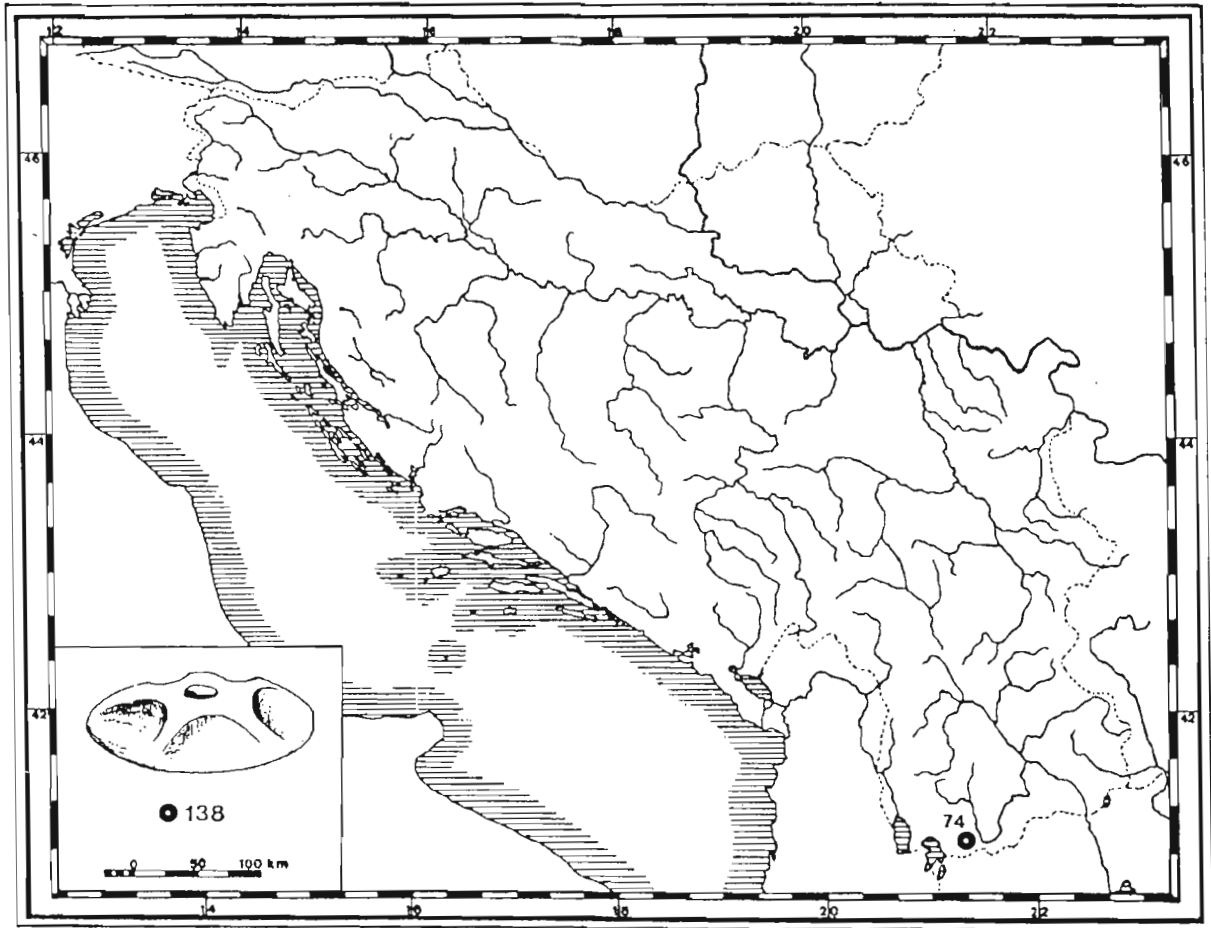
Tip 127: Glasinac (39), Romaja (58); Tip 128: Jezerine (35), (neidentifikovan grob).

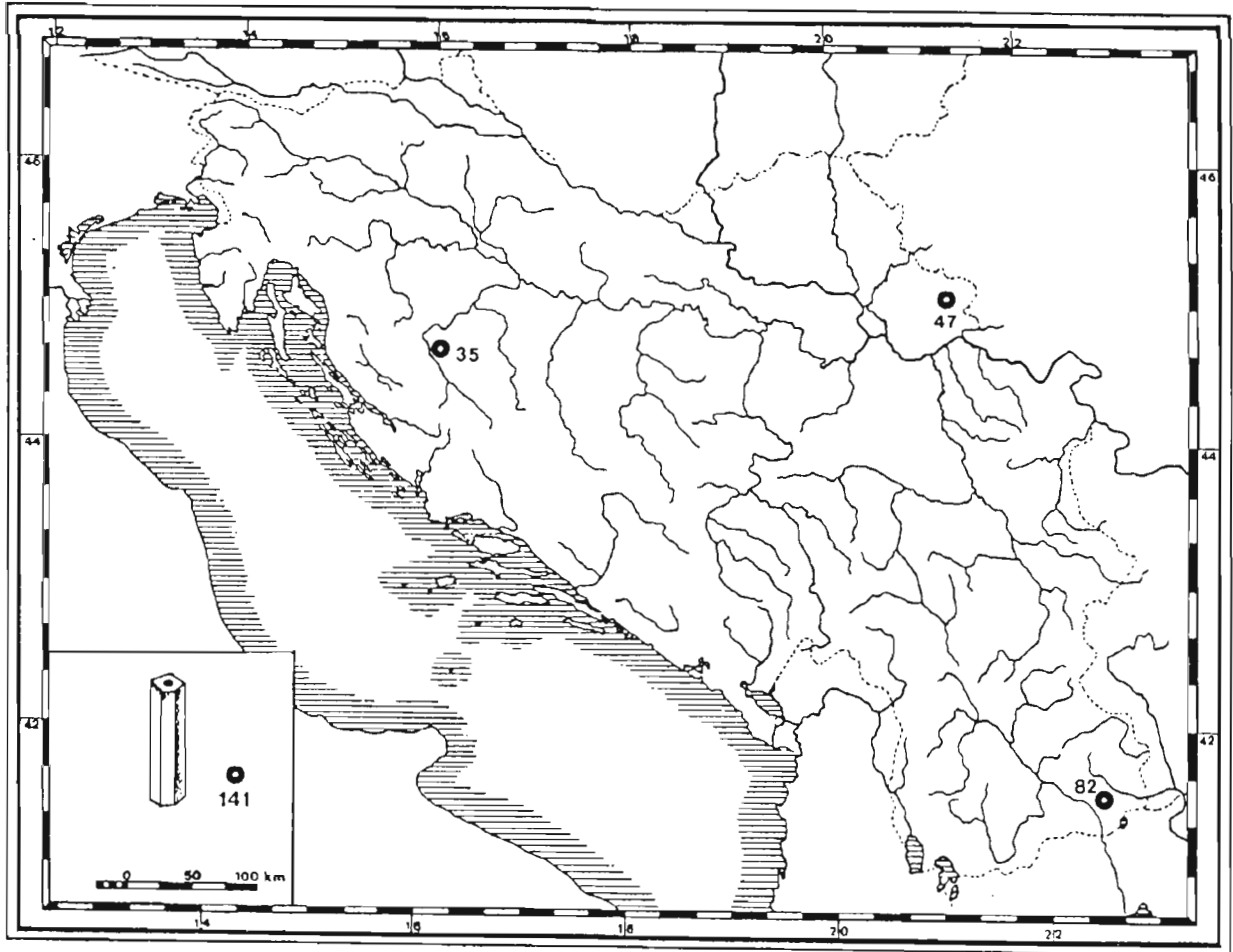
Tip 130: Jagodnja Gornja (17); Tip 131: Jagodnja Gornja (17); Tip 132: Ribić (36); Tip 133: Jezerine (35) (neidentifikovan grob).

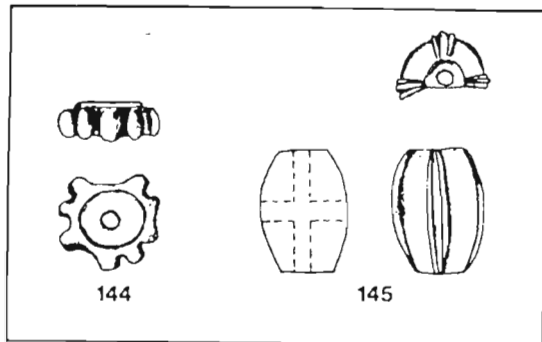
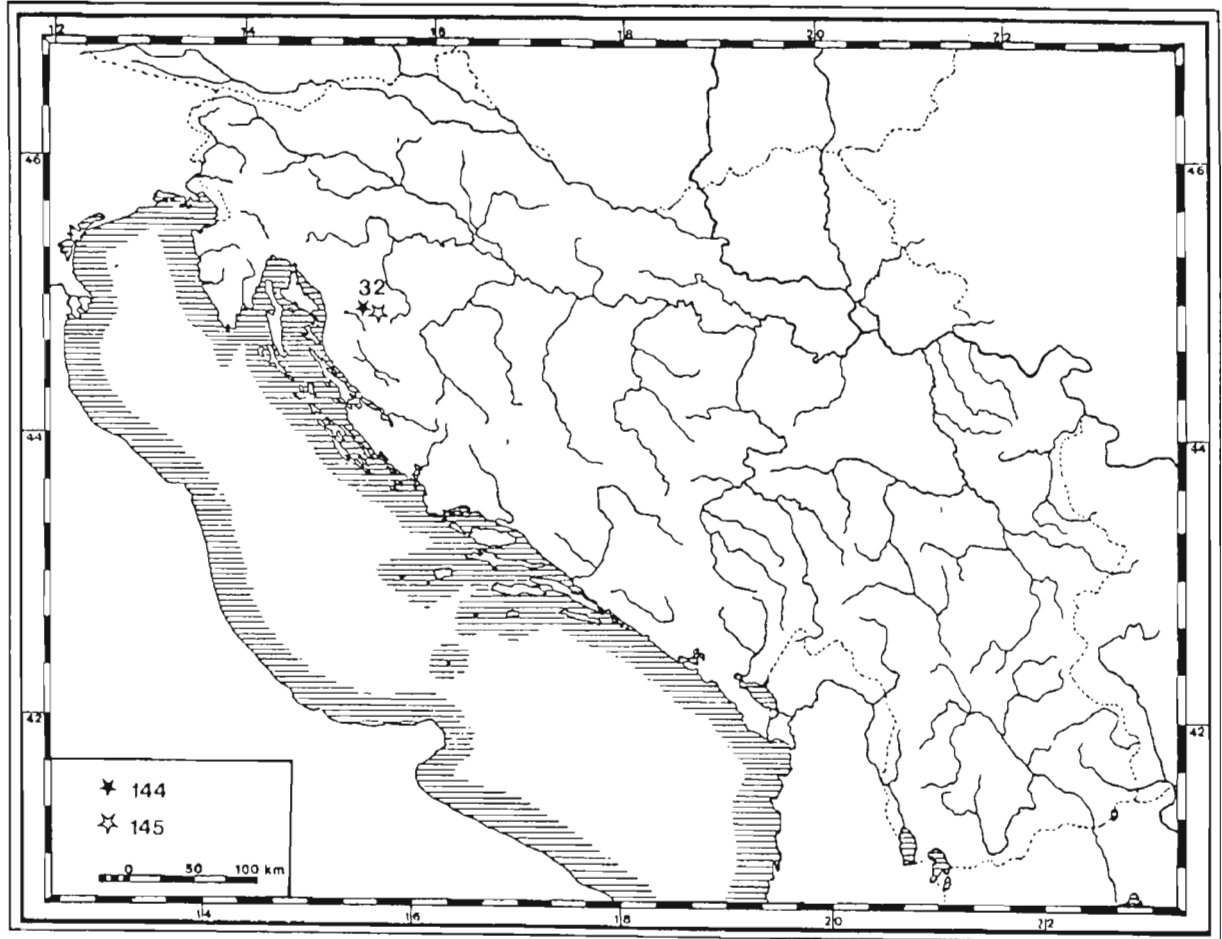
Tip 134: Dragišić (14); Tip 135: Nin (11), (neidentifikovan grob); Tip 137: Nin (11); Tip 140: Zaton (12), Jezerine (35); Tip 146: Nin (11).

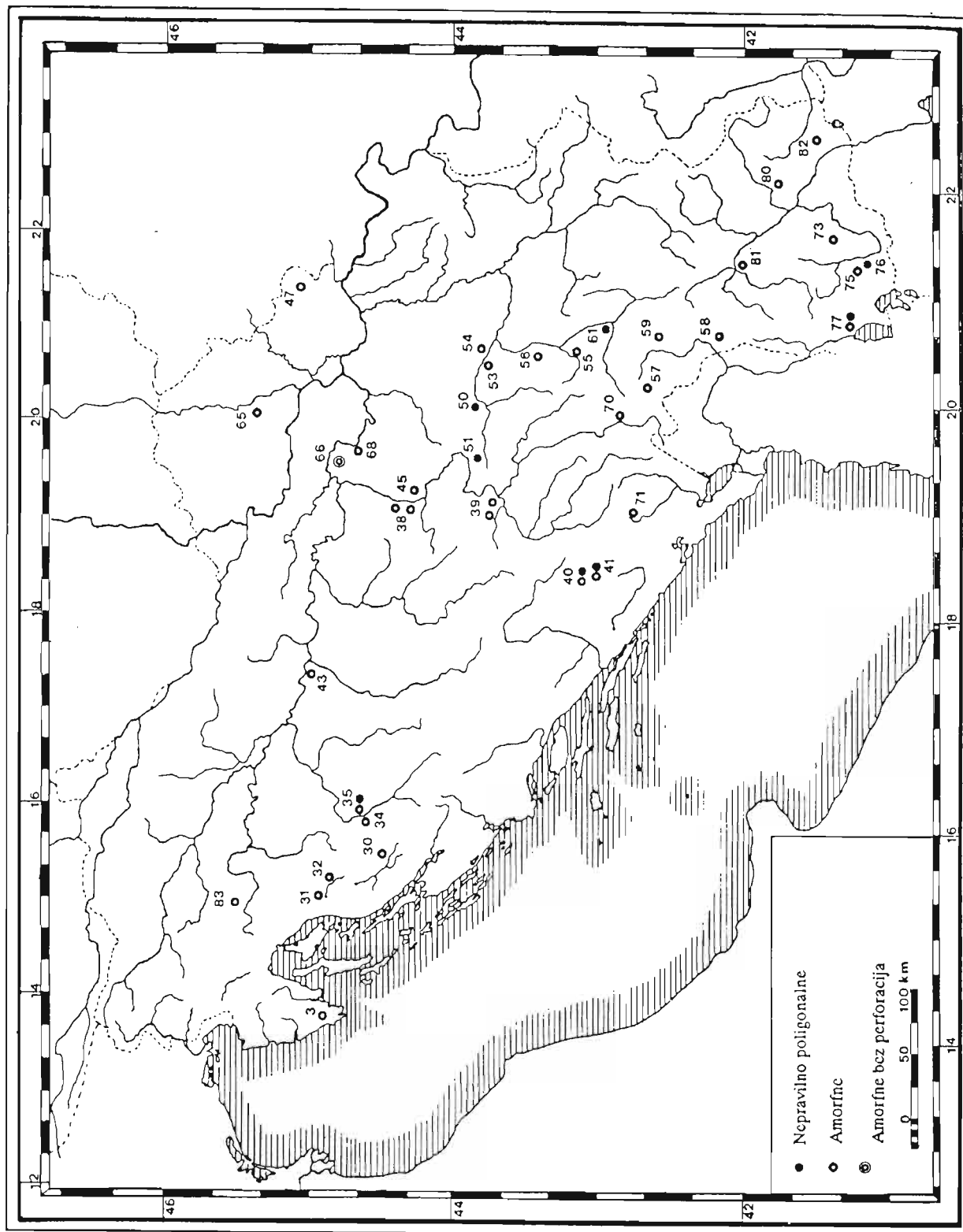
Tip 138: Saraj Brod (74).

Tip 141: Jezerine (35), Majdan (47), Dedeli (82).

Tip 144: Prozor (32); Tip 145: Prozor (32).

Nepravilno poligonalne: Jezerine (35), Kačanj (40), Plana (41), Pilatovići (50), Kremna (51), Karagač (61), Petilep-Beranci (76), Trebenište (77); Amorfne: Vrebac (30), Kumpulje (31), Prozor (32), Golubić (34), Jezerine (35), Kompleks Padine-Ročević (38), Glasinac (39), Kačanj (40), Plana (41), Donja Dolina (43), Majdan (47), Kompleks Belotić-Bela Crkva (45), Uzići (52), Atenica (53), Mrčajevci (54), Novi Pazar (55), Kruševica (56), Pečka Banja (57), Romaja (58), Prčevo (59), Čurug (65), Šabac (68), Lisijevo polje (70), Kličevo (71), Kaldrma (73), Crkvište-Beranci (75), Trebenište (77), Radolište (78), Gorno pole - Star Karaorman (80), Dedeli (82), Debeli vrh nad Predgradom (83), Vrčin (3), Ždanec (81); Amorfne bez perforacija: Nočaj (66).

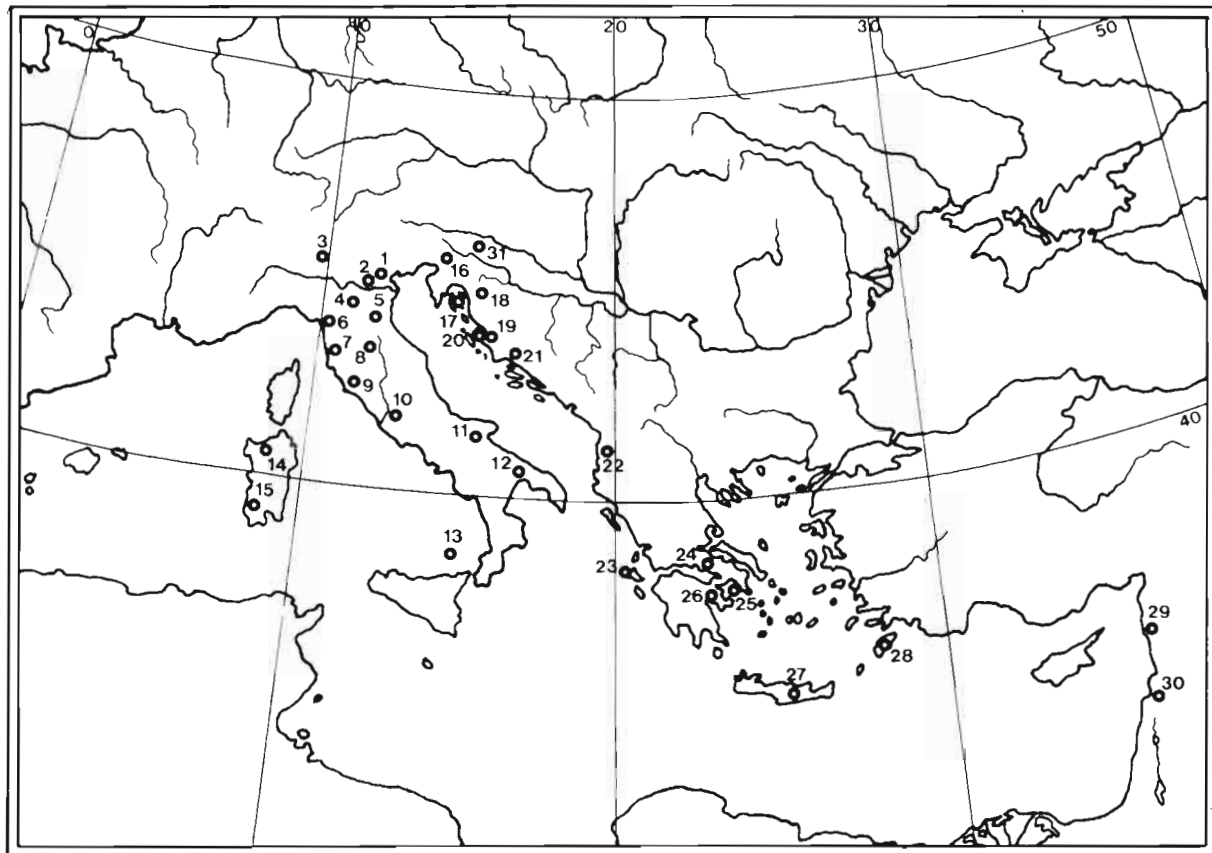
2. Komentar o tipovima praistorijskog ćilibara. Nastanak i razvoj tipova. Rasprostiranje i analogije. Stil i centri obrade. Značenje, kulturna i magijska simbolika tipova ćilibarskog nakita.

Jedna od najkarakterističnijih grupa tipova praistorijskog ćilibara, koja je ujedno i među najstarijima, jeste grupa tzv. "Tirins" ćilibarskih perli. Ona obuhvata tipove 1a, 1b, 2, 3, 4a i 4b, a nazvana je po poznatom nalazištu Tirins. Perle su u Tirinsu bile uklopljene u neobične konstrukcije, "korpe" ili "točkove", pletene od zlatne žice, i bile su nanižane na krstasto postavljene zlatne žice - o čemu je već opširnije bilo govora. Perle su izgrađene od baltičkog ćilibara. (C. Beck, G. Southard, A. Adams, 1968; A. Palavestra 1992) O samom obliku perli postoje različita tumačenja, ali je jasno one ne predstavljaju nikakvu čvrstu geometrijsku formu, već - verovatnije - simbolizuje pršljenove ili košnice.

Hronološki, gotovo svi nalazi ovih perli mogu se vezati za period 1200-1100. pre n.e., mada ima i nešto kasnijih nalaza. Iako se imenom vezuju za lokalitet u Grčkoj, najveći broj ovih perli pronađen je u Italiji, i to na lokalitetu Fratezina-Polezine, gde je, u jednoj ostavi, otkriven veći broj komada svih tipova (1a, 1b, 2, 3, 4a, 4b). (N. Negroni Catacchio, 1972a: T4; 1972b; 1973; 1986) Nučija Negroni Katakjo smatra da je područje oko ušća Poa (Polezina) bilo jedno od važnijih centara za proizvodnju ćilibarskih perli tipa Tirins, a da je depo iz Fratezine-Polezine, zbog velikog broja ćilibarskih nalaza istog tipa na jednom mestu, možda pripadao samoj radionici. (N. Negroni Catacchio, 1972b:17; 1978:84-85) Ćilibarske perle tipa Tirins pronađene su u Italiji na više mesta, od alpskog lokaliteta Klaneco (Clanezzo) (R. Poggiani Keller, 1989: 88-90) do nalazišta Tore Kasteluča (Torre Castelluccia) kod Tarenta. (A. Harding, H. Huges-Brock 1974: 168) Većina Tirins perli pronađena je u Lombardiji i srednjoj Italiji, a zanimljiv je i nalaz iz Kapetanijate (Capetaniata) blizu Fode. (N.

Negroni Catacchio 1973, 1986) Perle istog tipa otkrivene su i na Liparima (N. Negroni Catacchio 1973, 1986), kao i na dva nalazišta na Sardiniji. (G. Lilliu 1986: 20; G. Ugas, C. Lucia 1985: 256; F. Lo Schiavo, D. Ridgway 1986: 396-397)

U Grčkoj, ove perle su nađene - pored Tirinsa - još na Kefaloniji, Salamini, u Tizbi, Diktijskoj pećini na Kritu i na lokalitetu Jalisos (Ialysos). (A. Harding, H. Huges-Brock 1974; N; Negroni Catacchio, 1973; 1976) Na Bliskom Istoku, perle tipa Tirins nađene su u slojevima sa mikenskim materijalom u Ras Šamri (Ugarit) u Siriji (C. Schaefer 1939: 100) i u Akzivu (Akhziv) u Izraelu. (J. Todd 1985) Za raspored ovih perli na Balkanu važan je podatak o neobjavljenom nalazu sa nepoznatog lokaliteta u Albaniji, u dolini reke Mati. (A. Harding, H. Huges-Brock, 1974:167) Na istočnoj jadranskoj obali i zapadnom Balkanu, primerci ovog tipa pronađeni su u Baškoj na Krku, Privlaci i Vrsima kod Nina, u Golubnjači i na Debelom vrhu nad Predgradom. Istom horizontu, po nekim tvrdnjama, pripadale bi i ćilibarske perle iz Križevaca i Vranjica, koje zaista imaju svoje direktne analogije u ćilibaru iz ostave Fratezina-Polezine. (B. Teržan 1984; N. Negroni Catacchio 1972b) Na priloženoj karti lokaliteta sa perlama tipa Tirins može se uočiti da je najveća koncentracija nalaza oko jadranskog basena. Iako se na nekim lokalitetima u Italiji, i posebno u Grčkoj i na istočnom Sredozemlju, ove perle javljaju uz mikenski arheološki materijal, na lokalitetima zapadnog Balkana, kao i na nekim lokalitetima u severnoj Italiji, nema dokaza o neposrednom mikenskom kontekstu ovih nalaza. Ako se uzme u obzir još i koncentracija nalaza, moglo bi se pretpostaviti da je ovaj tip perli izrađivan u radionicama blizu obala severnog Jadrana i da je, kao očigledno veoma tražen trgovački

Rasprostranjenost perli tipa Tirins: 1. Frattesina Polesine (N. Negroni Catacchio 1972b, 1973, 1976, 1986); 2. Fondo Paviani (N. Negroni Catacchio 1986); 3. Clanezzo, Costa Cavallina (R. Poggiani Keller 1989: 88-90); 4. Bismantova, Reggio Emilia (N. Negroni Catacchio 1986); 5. Borgo Panigale, Bologna (ibid.); 6. Cammaiore, Lucca (ibid.); 7. Populonia (ibid.); 8. Panicarola (ibid.); 9. Ponte San Pietro Valle (ibid.); 10. Osteria dell'Osa, Roma (ibid.); 11. Capitaniata, Foggia (ibid.); 12. Torre Castellucia, Taranto (A. Harding, H. Hughes-Brock 1974: 168); 13. Piazza Monfalcone, Lipari (N. Negroni Catacchio 1986); 14. Attentu, Sassari (G. Lilliu 1986: 20); 15. Antas (G. Ugas, G. Lucia 1986: 256-257); 16. Debeli Vrh nad Predgradom (G. Hirschbäck - Merhar 1984; B. Teržan 1984); 17. Baška, Krk (F. Lo Schiavo 1970: 424-426); 18. Golubnjača (R. Drechsler-Bižić 1970); 19. Vrsi (Š. Batović 1960: 44-47); 20. Prilaka (ibid.: 42-44); 21. Vranjic (I. Marović 1960: 6-15); 22. Nepoznati lokalitet u dolini reke Mati (A. Harding, H. Hughes-Brock 1974: 167); 23. Metaxata, Kefalonia (N. Negroni Catacchio 1972b, 1973, 1976, 1986); 24. Tisba (ibid.); 25. Salamina (ibid.); 26. Tirins (C. Beck, G. Southard, A. Adams 1968); 27. Diktijska pećina, Krit (N. Negroni Catacchio 1972b, 1973, 1976, 1986); 28. Ialysos, Rodos (D. Strong 1966: 39); 29. Ras Schamra, Ugarit (C. Schaeffer 1939:100); 30. Akhziv (J. Todd 1985); 31. Krževci (Z. Homen 1982)

artikal, živo učestvovala u razmeni sa mikenskim i drugim centrima istočnog i srednjeg Mediterana. Nalazi mikenske keramike u Fratezini potvrđuju širi interes mikenskih trgovaca i za područje Jadrana. Istočna jadranska obala i njeno zaleđe svakako su takođe živo učestvovali u trgovačkom životu jadranskog basena, o čemu svedoče i nalazi ćilibara tipa Tirins na lokalitetima zapadnog Balkana.

Perle jednostavnih geometrijskih formi nisu toliko karakteristične kao perle tipa Tirins ili figuralne perle, pa se njihovo registrovanje u vremenu i prostoru teže može vezati za određene kulturne procese ili proizvodne centre. Karte rasprostiranja

ovih tipova mogu, međutim, okvirno da sugerišu veće ili manje koncentracije, odnosno da označe područja bez tih tipova. Već površnim uvidom u tipološke karte može se videti kakva je koncentracija pojedinih tipova ćilibara i njihovih varijanata. Zbog toga u ovim komentarima neće biti mnogo reči o tim tipovima i o onome što je golim okom očigledno, već samo o onim tipovima ćilibara i o onim grupama tipova koje se - kao perle tipa Tirins ili pojedine figuralne perle - mogu tipološki i kulturno jasnije izdvojiti.

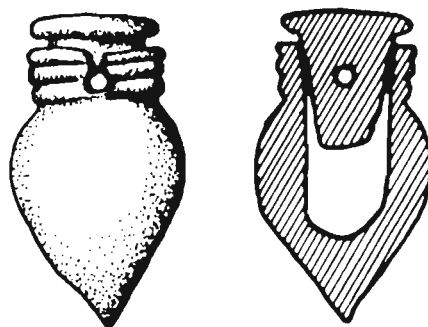
Tako se perle tipa 10, sa svim svojim varijantama, mogu vezati za relativno usko područje

liburnske i japodske kulturne grupe, gde su prilično česte, dok se izvan tog područja javljaju uglavnom sporadično. Očigledno je da one predstavljaju jednu lokalnu varijantu ćilibarskih perli koja je trajala dosta dugo - od razvijenog Halštata pa sve do kraja Latena. Brojnost varijanata ovog tipa, zavisno od perforacije na perlama, svedoči o popularnosti ovog nakita i o njegovom uklapanju u razne kombinacije ogrlica i drugih ukrasa. To se može videti i po tome što su perle tipa 10 često bile sastavni deo drugog nakita, kao što su ogrlice tipa 81, narukvice tipa 82, naušnice tipa 83 i 84 i privesci tipa 88 a, b, c i d.

Profilisane cevčice tipa 23a i 23b, pronađene u Stični, u Donjoj Dolini i na Glasincu, imaju svoje analogije u arheološkom materijalu kulture Este, gde se takve cevčice vezuju za horizont kraja VI i početka V veka pre n.e. (A.M. Chieco Bianchi, L. Calzavara Capuis: 1985: 213) Perle tipa 27a iz Šmarjete imaju paralele u perlama s kraja VI veka iz Salerna. (J. de la Genière 1961:87) Trouglaste i kvadratne ćilibarske pločice (tipovi 29 i 35a), kakve su pronađene u Kompolju, Atenici, Novom Pazaru, Lisijevom polju, na Glasincu i u Donjoj Dolini, pronađeni su i u grobovima istog horizonta (kraj VI veka re n.e.) u Vilalfonzini (Villalfonsina) kod Peskare. Zanimljivo je da su na ovom istom lokalitetu pronađene i ćilibarske perle u obliku ovnujske glave tipa 101, koje su takođe otkrivene i na odgovarajućim nalazištima na Balkanu (Kompolje, Atenica, Novi Pazar). (R. Papi, 1979: 83) Razdelnice tipa 38c i 38d, nalažene u zapadnim delovima Balkanskog poluostrva, imaju analogije u nalazima kulture Este u horizontu VI veka. (A.M. Chieco Bianchi, L. Calzavara Capuis 1985: 271)

Poseban problem predstavljaju perle tipa 47 sa svojim varijantama od a do g. Vezuju se isključivo za područje centralnog Balkana, i to za horizont kraja VI i početka V veka pre n.e. (Glasinac, Atenica, Novi Pazar, Lisijevo polje, Romaja, Pečka Banja, Trebenište). Tipovi 47a, b i c uglavnom su veliki komadi ćilibara, pažljivo profilisanog gornjeg dela, koji je bio ukrašen vertikalnim urezima, ponekada i uz šrafirani ornament. Tip 47d predstavlja grubu i sumarno obradenu verziju ove vrste; 47e je bez ukrasa, dok tipovi 47f i 47g imaju horizontalne ureze na gornjem delu. Perle tipa 47g, koje su nađene u Trebeništu, najpažljivije su obradene i sužavaju se pri dnu u bikonični dugmetasti završetak. Nije do kraja jasno šta ove perle predstavljaju. Perforacije su horizontalne što znači da su perle nošene kao deo ogrlice, o čemu svedoči i nalaz iz Donje Bitinje. U arheološkoj literaturi, ove perle bile su različito nazivane. Đorđe Mano Zisi i Ljubiša Popović, u opisu nalaza iz Novog Pazara, zovu ih "mešinama", mada napominju da perle

podsećaju i na egipatske palete za šminku. (Đ. Mano Zisi, Lj. Popović 1969: 23) Tu formalnu analogiju prihvataju D. Srejić i Č. Marković u opisima nalaza iz Lisijevog polja (D. Srejić, Č. Marković 1981: 70), dok ih B. Jovanović naziva "srcolikim perlama" (B. Jovanović 1975). To prihvata i autor u svom radu o kneževskim grobovima dok se u ovom radu, pri opisu ćilibarskog materijala, one se tretiraju kao "velike bule", "srcolike bule" ili "mešine". (A. Palavestra, 1984: 47) Tipološka analiza ovih perli iz Trebeništa, koju je dao B. Filow, a prihvatio N. Vulić, možda je najtačnija: oni ih nazivaju "perlama u obliku kratera bez drške". (B. Filow, K. Schkorpil 1927; N. Vulić 1931, 1933, 1934) Povezivanje oblika ove perle sa kraterom, odnosno sa mešinom, zvuči najuverljivije zato što bi profilisani gornji deo mogao predstavljati užad kojim je mešina bila vezana, odnosno privezan čep, na koji ukazuju Mano Zisi i Lj. Popović. U svakom slučaju, ove perle simbolično predstavljaju recipijent. Pretpostavka o krateru dovodi ih u vezu s vinom kao važnim trgovačkim artiklom koji je bio veoma tražen u varvarskim zajednicama, trgovački povezanim s Grčkom. S druge strane, moguće je i to da ove perle simbolizuju mešine ili posude koje su sadržavale lekovite ili mađijske tečnosti, kao što je verovatno bio slučaj sa srodnim perlama tipa 48 (bule). U Italiji nema izravnih analogija sa perlama tipa 47, pa se može verovati da su one možda delo lokalnih srednjobalkanskih zanatlija. Slične, mada ne i tako detaljno obradene perle nađene su u Salernu (J. de la Genière 1961:85), kao i na nalazištu Alerija na Korzici (M. Yon 1977:594), što svedoči o postojanju srodnih tipova. Nalaz koštanih perli iz Vilalfonzine s kraja VI veka pre n.e., potvrđuje pretpostavku da je reč o recipijentima. Te perle oblikom veoma podsećaju na perle tipa 47f i 47g, s tim što su šuplje i zatvorene poklopcem, pa su mogle služiti i za držanje raznih tečnosti. (R. Papi 1979:47)

Koštane perle iz Vilalfonzine (prema R. Papi 1979).

U bliskoj tipološkoj vezi s ovim perlama stoje i perle tipa 48, koje predstavljaju male mešine ili bule. Na Balkanu ih je pronađeno srazmerno mnogo primeraka, kao i u Italiji, odakle verovatno i potiču. Najrasprostranjenije su one tipa 48a, kakve su nalazene u Spini i u Bolonji u grobovima VI veka pre n.e. (L. Bonfante 1985:286), u Armentu (D. Strong 1966:85-89), na lokalitetima u okolini Barija (La collezione polese nel Museo di Bari), kao u nalazištu iz Loreta blizu Peskare, u čijoj je okolini nađen i fajansni skarabej iz VI veka pre n.e., sličan onome što je nađen u kneževskom grobu u Pilatovićima. (B. Cianfarani 1969:56) Bilo ih je dosta i u grobovima Picenuma. (D. Lollini 1976) Ogrlica od ćilibarskih bula pronađena je u Aleriji na Korzici, u grobovima VI i V veka (M. Yon 1977: 592), ali i na maloazijskoj obali, u Efesu. (D. Strong 1966:43) Perla slična onoj iz Romaje (tip 48c) pronađena je u Aivasilu u Makedoniji, u horizontu poznog VI veka. (D. Strong 1966:43) Varijeteti tipova 48i i 48j imaju svoje analogije u Armentu (D. Strong 1966: 85, 89), zatim u Salernu (J. de la Genière 1961:85) i u okolini Modene (N. Negroni Catacchio 1975), a tip 48k u ćilibaru iz Alerije (M. Yon 1977:594) i Salerna s kraja VI veka pre n.e. (J. de la Genière 1961:85) S perlama ovog tipa stoje u vezi i druge minijaturne posude (tip 49, 50, 51). Perle tipa 50 nađene su u Bariju (La collezione polese nel Museo di Bari) i u Vilalfonzini. (R. Papi 1979:83)

Ovaj oblik perli, kao što je to već pomenuto, simbolizuje male mešine ili recipijente, odnosno bule. Bula je poznata apotropejska amajlija u obliku okruglastog naduvanog predmeta. U svojoj knjizi o amajlijama i talismanima, Volis Badž ih opisuje kao predmete od različitog materijala, koji podsećaju na glatku kružnu čauru s alkam na vrhu. U rimsko doba pravljene su i od metala i punjene supstancama kojima su pripisivane mađijske moći. Bule su nosili i Grci i Rimljani, a susreću se i u ranom hrišćanstvu, bez obzira na njihove starije korene. Bula je uvek izražavala zaštitnu moć i dobru sreću za nosioca. (V. Badž 1988:45; J. Chevalier, A. Gheerbrant 1983:67) Ćilibarske bule svakako su bile na velikoj ceni, budući da su objedinjavale zaštitni oblik bule sa materijalom kakav je ćilibar, kome su takođe pripisivane izrazite apotropejske moći.

Perle u obliku režnjastih plodova i rozeta - tipovi 52a, b, c, d i e i tip 54 - pronađene su i u južnoj Italiji, kao na primer u Salernu, gde potiču iz groba s kraja VI veka pre n.e. i gde su uz njih nađene i ćilibarske ženske glave slične onima iz Kompolja, (J. de la Genière 1961:83-89) ali i na drugim nepoznatim nalazištima u južnoj Italiji. Trolisne rozete tipa 56a nemaju svoje direktne

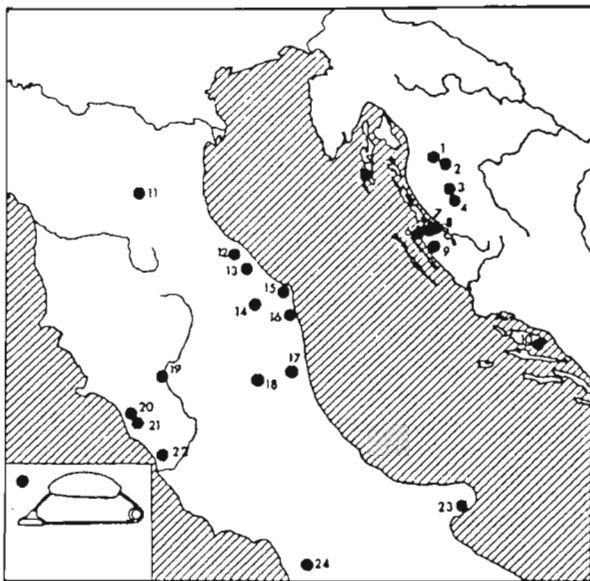
analogije u materijalu iz Italije, ali se zato javljaju u jednom od grobova na nekropoli Sindos kod Soluna s kraja VI veka, čiji materijal i inače ima mnogo paralela sa nalazima iz Trebeništa. (A. Despini 1985:90-91) Ćilibarske perle na lokalitetu Sindos retke su i moguće je pretpostaviti da su tu dospеле preko centralnog Balkana između ostalog i zato što neke druge ćilibarske perle sa ovog lokaliteta imaju paralele u nalazima iz Italije.

Kompozitni privesci tipa 58, a posebno oni njihovi tipovi koji predstavljaju brodove sa krmom i pramcem u vidu životinjske glave (tipovi 58a i 58b), javljaju se na liburnskom području, naročito u okolini Nina. Izgleda da su ti ćilibarski privesci osobenost liburnske kulture. Brodovi se javljaju u dve varijante, od kojih jedna ima dosta realističke odlike (tip 58a), dok su druge više stilizovane (tip 58b). Između njih nalazila se pravougaona ili trapezoidna pločica, ponekad ukrašena vertikalnim kanelurama. Jedan kompletan privesak ovog tipa, pronađen u Ninu, omogućio je da se rekonstruiše izgled ovakvog nakita, bez obzira na to što je najveći broj pločica i brodića nađen pojedinačno. Samo jedan sličan nalaz, izrađen od ćilibara, pronađen je u Italiji, u Karičiju (Charichi), u horizontu VIII veka pre n.e. Slični komadi nakita, izrađeni od kosti, nađeni su u kulturi Este, u grobovima ranog VI veka. (N. Negroni Catacchio 1978a:25) Mnogo više primeraka ovakvog nakita, izrađenog u bronzi, otkriveno je i na istočnoj (Nin) i na zapadnoj obali Jadrana (Apulija i Bazilikata, posebno u Melfiju), dok su u Grčkoj konstatovani u Dodoni. Kao i ćilibarski komadi iz Nina i Zatona, i ovi bronzani privesci vezuju se za horizont VIII-VI veka. (Š. Batović 1976:57 i 70; 1981:131-134) Nastanak motiva na ovim privescima potiče iz kulture polja s urnama, a sam nakit daje specifičnost jadranskom basenu od VIII do VI veka pre n.e., s tim što su ćilibarski privesci najverovatnije autentičan proizvod liburnskih radionica iz okoline Nina. Smatra se da brod sa predstavama ptica simbolično predstavlja sunce, odnosno sunčanu lađu i da je možda označavao poseban sveštenečki stalež. (D. Glogović 1989:27)

Kružne ćilibarske pločice ukrašene tekućim spiralama, šrafiranim trouglovima i koncentričnim krugovima (tipovi 59a i b) čine osobenost japodskog područja i potiču iz horizonta IV veka pre n.e. S obzirom na karakterističan zapadno-balkanski geometrijski ornament (B. Čović 1984) i relativno usko područje nalaza, može se pretpostaviti da je u pitanju rad lokalnih radionica. Nešto jednostavnije pločice, ukrašene koncentričnim krugovima (tip 60, 61 i 62) imaju donekle šire prostiranje, pa se javljaju i u Dolenjskoj.

Lučne fibule s jednim krupnim zrnom ćilibara

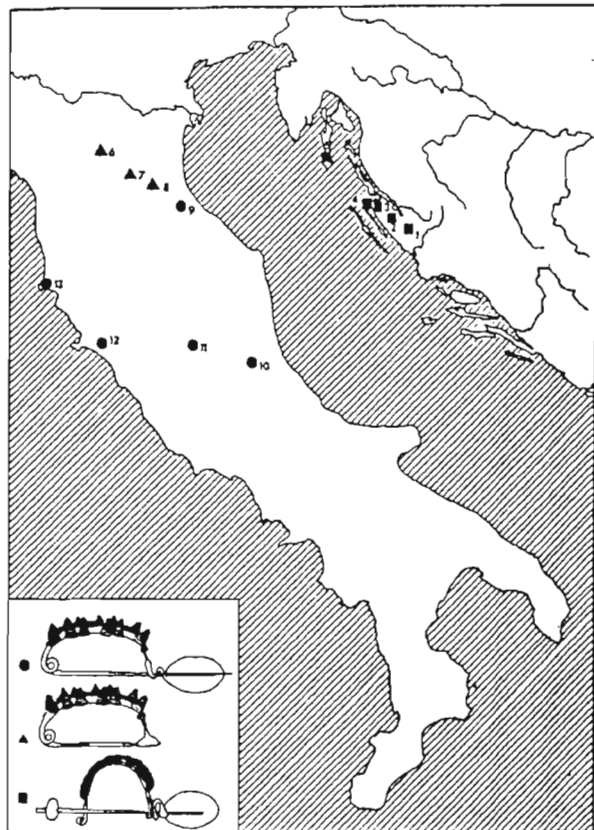
na luku karakteristične su kao nakit jadranskog basena. Česte su na liburnskim lokalitetima, jednako kao i na japodskim, odnosno u širem zaleđu istočne jadranske obale. Međutim, mnogo više ih je nađeno u ženskim grobovima na loka-litetu Novilara u Picenumu pored Ankone i u drugim tamošnjim nalazištima iz VII-VI veka, mada ih ima i na drugim područjima Italije, kao što su Etrurija, Emilija, Kampanija i Apulija. Šime Batović je dao kartu rasprostranjenosti lučnih fibula sa zrnom ćilibara na luku u jadranskom basenu i u Italiji. (Š. Batović 1976: 47 i 63; D. Glogović 1989:25) Na istočnoj jadranskoj obali može se pratiti tipološki razvoj ovih fibula od zdepastih formi sa krupnim zrnom ćilibara (tip 63a, uglavnom iz VIII veka, preko nešto tanjih sa izduženijom nogom (tip 63b), pretežno iz VI i V veka, do sasvim izduženih sa malim zrnom ćilibara (tip 63c), koji se javljaju u VI i V veku. Najčešći je ipak osnovni oblik 63a, koji traje najduže i javlja se i u VI veku.

Rasprostranjenost lučnih fibula sa ćilibarskim zrnom tipa 63 (po Š. Batoviću 1976): 1. Kompolje, 2. Prozor, 3. Široka Kula, 4. Vrebac, 5. Osor, 6. Zaton, 7. Nin, 8. Ljubač, 9. Bokanjac, 10. Sumartin (Brač), 11. Bologna, 12. Novilara, 13. S. Constanco, 14. Monteroberto, 15. Ancona, 16. Numana, 17. Fermo, 18. Belmonte, 19. Cetona, 20. Tarquinia, 21. Corneto, 22. Roma, 23. Monte Saraceno, 24. Capua.

Različiti tipovi fibula ukrašenih zrnima ćilibara (tipovi 64-67) vezuju se gotovo isključivo za japodsko područje, gde su najverovatnije takve fibule bile sastavni deo nošnje. Tipovi se razlikuju po obliku fibula i po načinu korišćenja ćilibara na njima. Mnoge od tih fibula, naročito tipovi 65a, b i c, imaju svoje paralele u materijalu iz Modene

i Bolonje u Italiji. (N. Negrone Catacchio 1975; O.H. Frey, S. Gabrovec 1971) Čuvena fibula iz Jezerina tipa 68 sa glavom ovna i bika predstavlja remek-delo domaćeg zanatstva. Zanimljivo je da je ćilibarska perla u sredini te kompozicije možda i neka lokalna smola, budući da je njen infracrveni spektar sasvim različit od baltičkog ćilibara. Fibule tipa 69, poznate u jugoslovenskoj arheologiji kao fibule tipa Osor, imaju uzore u primercima iz severne i srednje Italije. Primerci sa istočne jadranske obale, međutim, razlikuju se od italijanskih po tome što su ovdašnje fibule po pravilu dvodelne, luk im je više zasvođen, ornament na disku je specifičan, a neke na završetku noge imaju i bikoničnu ili ovalnu ćilibarsku perlu (Nin i Osor). Njihov nastanak vuče koren iz zanatskih radionica sa liburnskog područja, kao što je slučaj sa svim dvodelnim fibulama ovog tipa. U Italiji nisu nađene slične fibule sa ćilibarom. (Š. Batović 1976:37-38; D. Glogović 1989: 25-26)

Rasprostranjenost fibula tipa Osor (po Š. Batoviću 1976): 1. Vukšić (?), 2. Biljane Donje (?), 3. Nin, 4. Zaton, 5. Osor, 6. Modena, 7. Bologna, 8. Borgo Tosignano, 9. Verucchio, 10. Ascoli, 11. Terni, 12. Vulci, 13. Populonia.

Bronzane dvospiranle fibule, ili H-fibule, kako ih neki nazivaju (F. Lo Schiavo 1970:452), u ovoj

tipologiji označene su kao tipovi 70 od *a* do *k*. Varijeteti zavise uglavnom od vrste i količine ćilibarskih perli kojima su ukrašeni lukovi fibula. Pronađene su na dosta uskom području japodske kulture, na nekropolama u Pounju, mada ih ima i u Prozoru, a vezuju se za horizont od III do I veka pre n.e. Na nekim fibulama ovog tipa ćilibarske perle su bile u sekundarnoj upotrebi, pošto se, na osnovu perforacije, može videti da su ranije služile kao delovi ogrlice, privesci i sl. Iz istog doba i na istom području pronadene su i jednostavnije fibule ukrašene zrnima ćilibara (tip 70-l) i fibule srednjolatenske sheme čija je posuvraćena noga bila ukrašena zrnima ćilibara (tip 71a i b). Latenskom periodu pripadaju i fibule sa zoomorfnim završetkom noge (tip 72), čiji je luk ukrašen ovalnom ćilibarskom perlom pričvršćenom bronzanom žicom, kao i fibule sa tri zadebljanja na luku (tip 73) sa posuvraćenom nogom ukrašenom ćilibarskim dugmetom, kakvih ima i bronzanih i srebrnih. Ova dva tipa vezuju se za oblast Posočja.

Fibule tipa 74, čiji je luk ukrašen segmentima ćilibara i kosti, pronadene su u Ninu, u horizontu VIII veka pre n.e. Ovaj tip fibula najverovatnije potiče iz Etrurije, jer su tamo nalažene u grobovima VIII i VII veka. (O.H.Frey, S. Gabrovec 1971:206,208) U nekim slučajevima, na etrurskim fibulama ćilibarski segmenti smenjivali su se sa segmentima od slonovače ili nekog drugog materijala, čak i od drveta obloženog zlatnom folijom. (D. Strong 1966:54; V. Stare 1978:67-71) Takav tip fibule evoluirao je u fibulu sa ćilibarskom oblogom (tip 75a), odnosno sa ćilibarskom i koštanom oblogom (tip 75b), a jedna od varijanti ovog tipa je i ona gde je jedan od ćilibarskih segmenata, kojima je luk obložen, modelovan figuralno (tip 75c). Kod nas su takve fibule pronadene u Donjoj Dolini, Stični, Šmarjeti i u Mostu na Soči, a vezuju se za horizont VII i prve polovine VI veka pre n.e. (V. Stare 1978:67-71) Sve varijante ovog tipa imaju svoje paralele u krugu kulture Este, odakle možda i potiču, a gde se takode vezuju za horizont VII-V veka. (A.M. Chiecho Bianchi, L. Calzavara Capuis 1985:85,303, 316, 389)

Latenska fibula tipa Baška (ovde tip 77), nazvana po velikoj srebrnoj fibuli koju je objavio Z. Vinski, ukrašena je brojnim privescima, među kojima su i alke sa zrnima ćilibara. Slična bronzana fibula nađena je i na Visu, ali je na njoj ćilibarska perla bila navučena na iglu. U oba slučaja, ćilibar nije bio korišćen kao integralni deo nakita, već je možda bio dodat kasnije, što govori o mnoštvu načina na koji je ćilibar mogao biti korišćen u

Igla ukrašena ćilibarskim zrnima i cevčicama iz Novog Mesta, kao celina može se smatrati jedin-

stvenom, mada same cevčice, kojima je obložena, imaju svoje paralele u cevčicama iz grobova kulture Este VII i VI veka pre n.e., o čemu je već ovde bilo reči prilikom obrade tipa 23. (S. Gabrovec, 1968: 169-170) Igle ukrašene ćilibarskim perlama (tipovi 79 i 80) pronadene su još u Ninu, Kompolju i Prozoru.

Bronzane ogrlice tipa 81, grivne tipa 82 i naušnice tipa 83, ukrašene perlama tipa 10, vezane su isključivo za liburnsko područje, dok se naušnice tipa 84, 85 i 86, kao i privesci tipa 87, javljaju i na liburnskom i na japodskom području, a nađene su i u Istri. Grivne i naušnice od bronzane žice, ukrašene ćilibarskim perlama, česte su i u srednjoj Italiji, o čemu svedoče i nalazi iz Rokanove (Roccanova). (D. Strong 1966:90) Bronzani i srebrni privesci tipa 88 sa perlama tipa 10 odnose se isključivo na japodsku teritoriju i to za horizont II i I veka pre n.e. Potkovičaste naušnice tipa 90 i 90a, nađene u Medvidi, Jagodnji Gornjoj i na nepoznatom nalazištu u Dalmaciji (sada u Arheološkom muzeju u Splitu), izradene su od srebra i datiraju se u IV i III vek pre n.e. Zanimljivo je da je perla na naušnici iz splitskog muzeja rebrasto ukrašena i okovana srebrnim limom na isti način kao i ćilibarsko zrno na fibuli tipa 70j iz Ribića. Kompozitnom nakitu sa ćilibarom pripadali bi još i neobični privesci iz Prozora tipa 142 i 143.

Velika reljefna ćilibarska pločica sa predstavom jahača i psa (tip 91), pronadena u Lisijevom polju kod Ivangrada, nema svoje direktne analogije. Način obrade, reljefnost i sam stil ukazuju na radionice iz južne Italije, mada se reljef iz Lisijevog polja lepotom izrade i kompozicijom izdvaja čak i od, ponekad vrlo raskošnih, italijanskih ćilibarskih nalaza. Na poreklo iz radionica južne Italije ukazuju i ostali figuralno oblikovani ćilibarski komadi iz Lisijevog polja, koji imaju određenije analogije u materijalu iz južne Italije. Predstava konjanika sa psom verovatno je označavala heroiziranog pokojnika, ili scenu lova, a može se pretpostaviti da je na centralnom balkanskom području bila povezana za nekim božanstvom lokalnog panteona, kao što je na primer, poznati trački konjanik iz kasnije balkanske tradicije. (D. Srejić, Č. Marković 1981:79)

Minijaturne "kore", nađene u Novom Pazaru (tip 92a, b i c), takode su proizvod južnoitalskih radionica. Slični primerci u horizontu VI i V veka pre n.e. otkriveni su u Armentu kod Potence i na nekim nepoznatim nalazištima u južnoj Italiji, a koji se sada nalaze u muzejima u Drezdenu i Londonu. (D. Strong, 1966:66; N. Negroni Catacchio 1978a:40) Posebno su zanimljive figurice iz Kanose u Apuliji i iz nalazišta Kole del Kapitano (Colle del Capitano) u Umbriji, koje su gotovo identične sa

figurinom tipa 92b iz Novog Pazara. (N. Negroni Catacchio 1978a:40; M.C. De Angelis 1982:288) Ženska figura sa nabranim ogrtačem, pronađena u Kompolju (tip 93), nema neposredne analogije, ali se primerci ženskih figura sličnog tipa susreću na nalazištu Oliveto Citra (Oliveto Citra) u Kampaniji, kao i na nalazištu Viko Garganiko (Vico Garganico) u podnožju Gargana u Apuliji, (N. Negroni Catacchio 1970; 1978a, dok su u Bazilikati ovakve figure nađene na lokalitetu Piskolo (Piscolo) u blizini Melfija. (D. Adamesteanu 1971: T XLIX, LII)

Privezak sa dve nasuprotno postavljene glave (tip 94), nađen kod Prozora, koji se nalazi u muzeju u Beču nedavno je pažljivo opisala R. Dreksler-Bižić. Ona smatra da je samo zrno deo nekog većeg ukrasnog predmeta na koji je bilo pričvršćeno, o čemu svedoči dubok vertikalni žljeb i odlomljena donja ivica. (R. Dreksler-Bižić 1988) Obe glave obrađene su u punoj plastici i pokrivene šlemovima korintskog tipa, a ispod njih su naznačena i dva okrugla štita. Na osnovu karakterističnih šlemova s kraja VI i početka V veka pre n.e., koji nisu česti na našim lokalitetima, kao i na osnovu načina izrade, R. Dreksler-Bižić smatra da je ovaj ćilibarski ukras proizvod južnoitalskih radionica. Predstave ratnika sa šlemovima i okruglim štitovima urezane su i na jednom ćilibarskom zrnu - verovatno ukrasu za fibulu - nađenom takođe kod Prozora (tip 122). Ovaj ćilibarski komad datira se u period III-I veka pre n.e., a, za razliku od prethodnog, delo je lokalnih japodskih majstora, o čemu svedoči karakteristični stil ukrašavanja. (R. Dreksler-Bižić 1988)

Privesci od ćilibara u obliku ženske glave tipa 95a-e, koji su kod nas nađeni u Kompolju i u Lisijevom polju, veoma su rasprostranjene figuralne perle u Italiji, gde se uglavnom vezuju za horizont VI i V veka. U Etruriji su pronađene u Populoniji, u San Diminjanu i u Volteri, mada je to područje gde su takvi nalazi donekle redi. Mnogo više ih ima u području zvanom Etrurija Padana, u Emiliji Romanji, gde su karakteristični nalazi iz Marcabota (Marzabotto), sa primerkom gotovo identičnim primercima iz Kompolja tipa 95a-c. (G. Muffatti 1967:475) U grobu br. 100 u Čertozi kod Bolonje, inače bogatom ćilibarskim nalazima, koji se datira u kraj VI veka, pronađena je i ženska glava nalik našem tipu 95; slične obrađene ćilibarske ogrlice iskopane su i u grobovima u Spini. U Picenumu ih je bilo u grobovima VI veka u Numani, Kastelbelinu (Castellbellino) i Askoliju. (N. Negroni Catacchio 1975a; 1978a:37-39) U Umbriji je jedan primerak nađen na nekropoli Kole del Kapitano kod Spoleta. (M. C. De Angelis 1982) Zanimljiv primerak, obešen na iglu fibule, otkriven je u grobu iz V veka u Viñalfonzini u Abrucima, prema

jadranskoj obali. (R. Papi 1979) Ovakva glava kao deo ogrlice, pronađena je takođe i u grobu iz VI veka, na lokalitetu Kole del Forno - Monta Liberti (Colle del Forno - Monta Liberti). (N. Negroni Catacchio 1978a: 37-39) Primeri ovih perli iskopani su na lokalitetima Tolve, Rokanova (Rocanova) (N. Negroni Catacchio 1978a: 37-39), zatim u Armentu (D. Strong 1966:68-74), kao i na više nalazišta u okolini Melfija. Na primer, na nalazištu Melfi-Banči nađene su ženske glave u grobovima s kraja VI veka sasvim slične onima iz Kompolja (A. Bottini 1987); isti je slučaj i sa nalazima iz lokaliteta Melfi-Piskolo (D. Adamesteanu 1971) U Apuliji je takođe nađeno dosta ovakvih ukrasa: u području Gargana na obali Jadrana na lokalitetu Monte Tabor - Viko Garganiko, te u Kanosi i Tarentu, kao i na više neidentifikovanih lokaliteta u okolini Barija. (N. Negroni Catacchio 1970; 1975a; 1978a: 37-39) Ovakve perle bile su česte i u Kampaniji, gde su otkrivene na lokalitetu Rošinjo (Rosignano), Oliveto Citra i Kuma (Cuma). (N. Negroni Catacchio 1978a: 37-39) Izrazito lepo obrađeni komadi ovih perli, slični onima iz Kompolja i Lisijevog polja, potiču iz grobova s kraja VI veka u Salernu i Pestumu. (J. de la Genèire 1961; A. Greco Pontradolfo 1977)

Da se cirkulacija ovih perli nije ograničavala na područje Apeninskog Poluostrva, jadranskog basena i središnjeg Balkana pokazuju primerci ćilibarskih ženskih glava istoga tipa otkriveni na Korzici, na lokalitetu Alerija (Alleria), datirani u kraj VI veka. (M. Yon 1977:597). Zanimljivo je da je jedna perla iz Alerije gotovo istovetna sa perlom tipa 95c iz Kompolja, pa se gotovo sa sigurnošću može tvrditi da su proizvod ite radionice, ako ne i istog zanatlje. I na Korzici, kao i na Balkanu, a i na mnogim drugim lokalitetima u Italiji, perle u obliku ženske glave nalažene su zajedno sa drugim ćilibarskim perlama; kao što su ovnujske glave, bule i sl., po čemu se može zaključiti da su svi ti nalazi bili delovi sličnih trgovačkih asortimana.

Izvan mediteranskog kruga trebalo bi skrenuti pažnju na primerak sfinge od slonovače iz kneževskog groba u Grafenbilu (Grafenbühl u Nemačkoj, čije je lice izrađeno od ćilibara i podseća na perle tipa 95. Kneževski grob iz Grafenbila datira se u kraj VI veka pre n.e., a bio je - kao i kneževski grobovi na centralnom Balkanu - snabdeven i drugim importovanim materijalom iz centara sa Sredozemlja. Sfinga sa licem od ćilibara povezuje se sa zanatskim radionicama iz južne Italije. (J.P. Mohen, A. Duval, C. Eluère 1987:25; J. Boardman 1980:223) Ćilibarske maske sa lokaliteta Belmonte Pičeno i Kastelbelino iz VI veka u Picenumu mogle su takođe biti delovi sličnog kompozitnog nakita ili pripremljeni za izradu takvih ukrasa. (N.

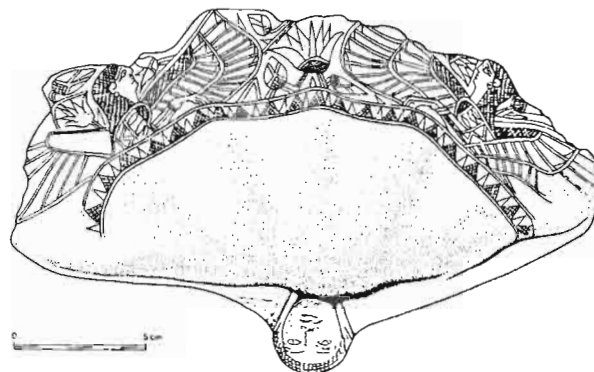
Negrone Catacchio 1978a:29) U muzejima u Evropi (Firenca, Vatikan, Kopenhagen, London) postoji izvestan broj ovakvih glava kojima se ne zna tačno poreklo, mađa se uglavnom vezuju za južnu Italiju. (N. Negrone Catacchio 1978a:37-39; D. Strong 1966:68-74)

Fragmentovana glava Silena iz Kompolja (tip 96) bila je verovatno deo neke mitološke scene. Na području južne Italije nađen je izvestan broj reljefa u ćilibaru sa mitološkim predstavama, kakav je, na primer, reljef sa satirom i menadom iz Armenta u Bazilikati. (D. Strong, 1966:62) Maska Silena, koja je iskopana u Novom Pazaru, ima svoje paralele u sličnim maskama iz Metaponta u Tarentskom zalivu (D. Strong 1966:74), potom iz Preneste i sa nepoznatog lokaliteta, koja se nalazi u muzeju u Milanu. Lik Silena pronađen je i na jednoj apotropijskoj buli iz nalazišta Belmonte Pičeno iz VI veka pre n.e. (N. Negrone Catacchio 1976a; 1978a:29)

Muške glave od ćilibara tipa 97a, b, c/d, f, g, h, nađene u Atenici i Novom Pazaru, u Italiji su nešto ređe od ćilibarskih perli sa ženskim likovima, ali ih je ipak otkriven dosta zapažen broj. Kao i ženske, i ove muške glave vezuju se za horizont VI i V veka, a i nalažene su u istim oblastima. Najseverniji su nalazi iz Spine; u Picenumu su pronađeni u grobovima s kraja VI veka, u Numani, u Vastu (Vasto) i na lokalitetu Petorano sul Gicio (Gizio). (N. Negrone Catacchio 1976a) U Bazilikati takve glave otkrivene su u Armentu, u Apuliji, na lokalitetu Ruvo u okolini Barija i u Metapontumu. (N. Negrone Catacchio 1978a:39)

Ćilibarske pločice trouglastog oblika iz Novog Pazara, označene u ovoj tipologiji brojem 98a i 98b, koje se završavaju akroterijama tipa 121, predstavljaju još uvek dosta veliku zagonetku i u tipološkom i u funkcionalnom smislu. O njihovom izgledu bilo je više reči u obradi materijala iz Novog Pazara. Pločice su ukrašene plitkom gravurom i na jednoj od njih nalazi se predstava Herakla sa Kerkopima, odnosno, na drugoj strani, hoplit u borbi. Druga pločica ima na jednoj strani dve sučeljeno postavljene sfinge, a na drugoj konjanika koji jaše postrance. Ikonografski, a takođe i po stilu, crteži sa ovih pločica uklapaju se u grčki i južnoitalijski krug pozne arhaike. Po načinu obrade, međutim, pločice su sasvim jedinstvene i nemaju nikakve paralele u ćilibarskom materijalu iz Italije. Gotovo sav figuralni ćilibarski materijal sa područja Italije za razliku od ovih pločica obrađen je plastično, a ne ucrtavanjem, dok su grupne scene i mitološki prizori rezbarenim reljefno na većim komadima ćilibara, čiji je oblik ponekad uslovljavao samu skulpturalnu formu. Pločice iz Novog Pazara morale su najpre biti isečene iz nekog velikog komada ćilibara i srezane u trouglastu formu, a potom s

obe strane pažljivo zaravnjene, pri čemu je sigurno bilo mnogo otpada inače skupog ćilibarskog materijala. Scene na samim pločicama obrađene su crtački, gravurom, i to vrlo pažljivo i precizno. Na figuralnom ćilibaru iz Italije urezane motive imaju jedino perle iz Marcabota (Marzabotto), koje su obrađene crtački, ali reklo bi se više zbog neveštine zanatlije koji je radio obradu, nego radi poštovanja nekog stilskog opredeljenja. (G. Muffatti 1967: T LXXVI) Ornament na pločicama iz Novog Pazara ima izvesne paralele sa orijentalizirajućim urezanim predstavama na velikim školjkama, korišćenim kao palete za šminku, pronađenim u Etruriji i datiranim u VII v. p.n.e. Iako se ove pločice vezuju za Feničanske uticaje, način tretiranja nekih ornamentata (šrafiranih trouglova, pupoljaka lotosa) upadljivo je sličan onom na novopazarskim ćilibarskim pločicama. (A. Rathje 1986: 393-396) Na novopazarskim pločicama zbunjuje i činjenica da

Ornamentisana školjka - paleta (A. Rathje 1986)

su obrađene s obe strane, i to sasvim različitim mitološkim predstavama, što opovrgava pretpostavku Đ. Mano Zisija i Lj. Popovića da su u pitanju kardiofilaksi ili paragnatide. Sam oblik pločica donekle podseća na model zabata nekog hrama koji se završava akroterijom, ali i u tom slučaju nema razloga za ucrtavanje scena na obe strane. Takođe je nejasno da li je izvorna funkcija ovih pločica - ma kakva da je - bila istovetna tamo gde su napravljene i tu gde su nađene na središnjem Balkanu, u posedu moćnika sahranjenog u Novom Pazaru. Verovatna je pretpostavka da im je prvobitna i osnovna namena bila u tome da slobodno vise u otvorenom prostoru, kako bi se mogli videti crteži sa obe strane; ili su obe pločice bile nataknute na nekakvu dršku, te služile u obredima ili kao insignije. Iako nemaju analogija u italijanskim nalazima, dosta sigurno se može pretpostaviti da su novopazarske pločice tipa 98a i 98b poreklom iz južne

Italije, kao i gotovo sav ostali obrađeni ćilibarski materijal pronađen na tlu centralnog i zapadnog Balkana.

U grobu u Lisijevom polju kod Ivangrada pronađene su dve vrlo lepe ćilibarske pločice sa reljefnom predstavom zeca, odnosno vepra. Predstava zeca na pločici označenoj kao tip 99 nema mnogo paralela u materijalu iz Italije. Jedan ćilibarski zec iskopan je na etrurskoj nekropoli Satikum (Saticum), ali dosad nije objavljen, već je podatak iz dokumentacionog centra Univerziteta u Milanu. Predstava vepra, međutim, unekoliko je češća. Slična reljefna predstava vepra otkrivena je u Armenitu i na više nepoznatih lokaliteta u južnoj Italiji i Apuliji; primerci se čuvaju u Britanskom muzeju u Londonu i u muzeju u Bariju. (D. Strong 1966:66, 75-77; N. Negroni Catacchio 1978a:35) Importovane aplikacije u obliku vepra, rađene u istom stilu i verovatno istog južnoitalijskog porekla, koje su načinjene od srebrnog lima, pronađene su u Atenici i u Zagrađu, na Glasincu (M. Đuknić, B. Jovanović 1965: T. XI; A. Stipčević 1981: TXXDXI) Minijaturne predstave veprova, ili možda prasića, iz Ribića (tip 114a i b) nešto su mlađe, a imaju svoje analogije u nalazu iz Bolonje. (N. Negroni Catacchio 1978a:29)

Stilizovane ovnujske glave (tip 101a, 101b i 101c), iskopane u Atenici, Novom Pazaru, Kompolju i Prozoru, vrlo su čest nakit na nalazištima iz Italije horizonta VI i V veka. Zanimljivo je da su sve stilizovane i oblikovane na veoma sličan način, pa se možda mogu dovesti u vezu sa radionicama jednog užeg područja, bez obzira na to što su u Italiji pronalazene na dosta širokom području, od Spine do Metaponta i Korzike. U nalazištima Etrurije Padane iz VI i V veka pre n.e. ove perle otkrivene su u grobovima u Marcabotu (G. Muffatti 1967:474), u Čertozi kod Bolonje u grobu 100, zatim u Spini i Adriji. U Picenumu na lokalitetu Belmonte Pičeno, u Abrucima u Vilalfonzini, u Bazilikati u Armentu, u Apuliji u Metapontu, a u Kampanji u Pestumu. (N. Negroni Catacchio 1978a:32; R. Papi 1979:81; D. Strong 1966:82-84; A. Greco Pontradolfo 1977:32). Ovakve ovnujske glave pronađene su i na nekim lokalitetima u Etruriji s početka V veka pre n.e., kao što su Monte-grigorio i Populonia, a iz Etrurije su najverovatnije stigle i na Korziku, gde su pronađene na lokalitetu Alerija. (N. Negroni Catacchio 1978a:32; M. Yon 1977:594)

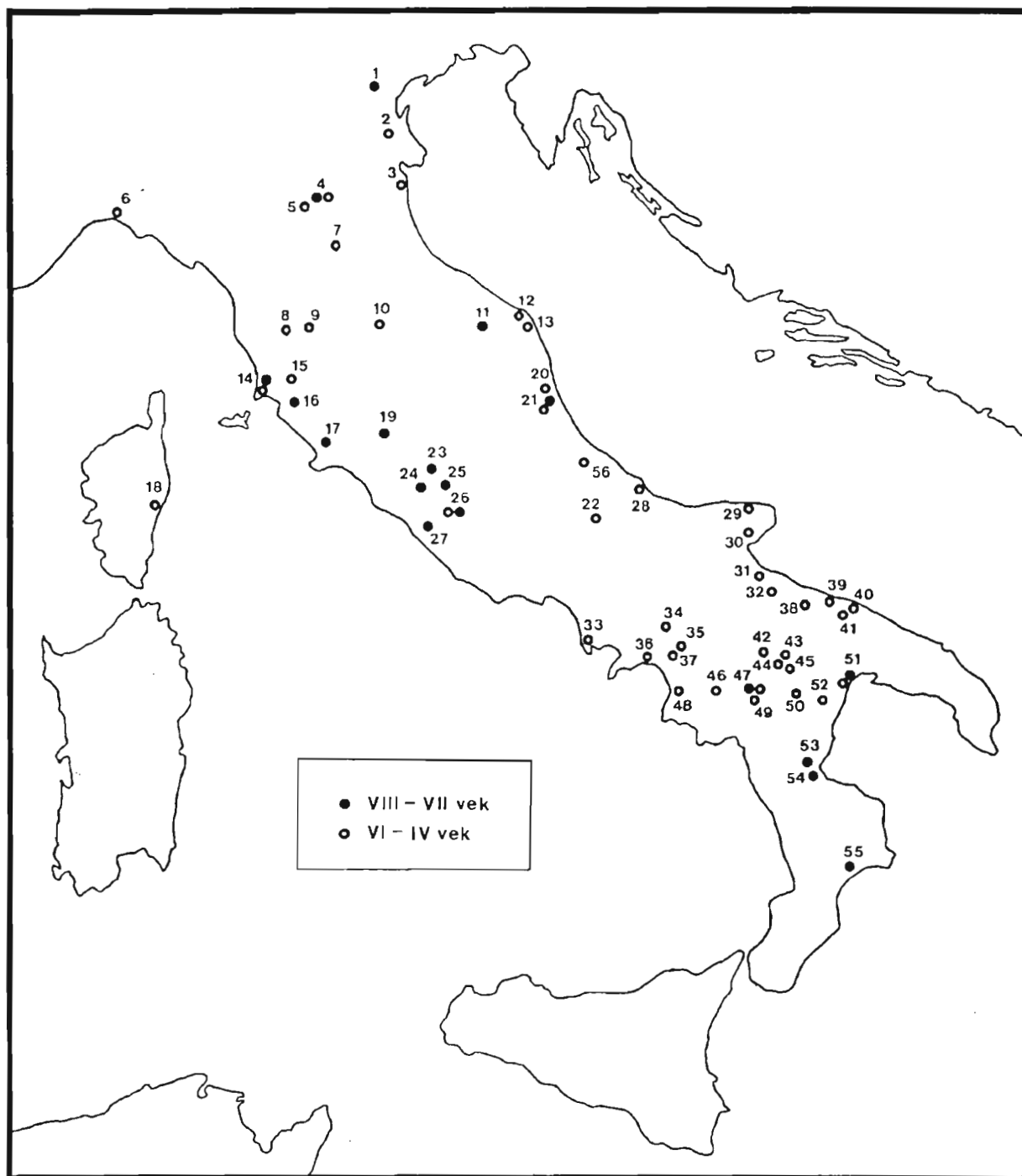
Osim shematizovanih ovnujskih glava tipa 101, ronđene su i nešto izrazitije realistički rađene predstave ovnova od ćilibara u Prozoru i Novom Pazaru (tipovi 102 i 102a). I takvi primerci imaju svoje analogije u materijalu iz Italije, što se vidi po nalazu ovnujske glave od ćilibara iz Monte Đordžija (Monte Giorgio) u Picenumu. (P. Marconi

1935:415-416) Sasvim shematizovane ovnujske glave iz Prozora, Ribića i Ličkog Ribnika služile su kao privesci, što se vidi po perforacijama, pa čak i po sačuvanim bronzanim alkama; po svemu sudeći, one su bile delo domaćih zanatlija.

Lavlje glave iz Atenice i Novog Pazara (tipovi 105a, b i c) imaju direktne analogije u ćilibarskim lavljim glavama sa nepoznatog lokaliteta južne Italije, najverovatnije iz Bazilikate ili Apulije. (D. Strong 1966:81) Lavovi kao motiv u umetničkoj obradi ćilibara bili su dosta česta inspiracija u zanatskoj obradi na tlu Italije. Fibule ukrašene lavovima od ćilibara pronađene su u Bolonji, u horizontu VIII veka pre n.e., a veoma lepi primerci iskopani su na nalazištu Belmonte Pičeno, kao i u Armentu i Melfiju u Bazilikati, u horizontima VI i V veka. (N. Negroni Catacchio 1978a:25-28) Ležeća figura lava, izrađena od kosti, iz kneževskog groba u Atenici, po stilu i načinu obrade veoma je slična figurici lava iz Armenta. (B. Jovanović 1975:70)

Različite varijante barskih ptica i golubova, sa nalazišta u Novom Pazaru, Atenici, Pilatovićima i sa Glasinca (tipovi 106, 107, 107a, 108a, 108b, 108c, 108d, 109, 111), susreću se i u Italiji. Ćilibarska patkica sa Glasinca (tip 111) slična je nalazima iz grobova VIII veka pre n.e. sa lokaliteta Sala Konsilina (Sala Consilina), Frankavila Maritima (Francavilla Marittima) i Sibari u Kampaniji. S druge strane, predstave ptica iz Novog Pazara i Atenice sličnije su onima što su nađene u grobovima VI veka u Picenumu, na lokalitetu Kastelbelino, kao i na lokalitetima Kanal Bjanko (Canal Bianco) i Kanosa u Apuliji. (N. Negroni Catacchio 1978a:24; D. Strong 1966:175) Treba pomenuti da su privesci u obliku barskih ptica, izrađeni od metala i od kosti, nađeni u kneževskom grobu u Atenici, po svoj prilici bili domaće izrade, te da predtstavljaju imitaciju ćilibarskih primeraka istoga tipa. (B. Jovanović 1975:68) Dok ćilibarski petao iz Novog Pazara (tip 110) nema direktnih analogija, labud iz Kompolja (tip 112) ima svoje paralele u italijanskom materijalu, i to u primercima pronađenim na lokalitetima Viko Garganiko, Matinata (Mattinata) kod Fode i Kastelbelino. (N. Negroni Catacchio 1975a; P. Marconi 1935:46)

Glava konja iz Novog Pazara (tip 113), kao i konjska ili magareća glava (tip 115), odnosno oštećena figurica konja (tip 116) - obe iz Kompolja - a takođe i fragmentovana konjska glava iz Romaje (tip 116a), imaju analogije sa ćilibarskim predstavama konja iz Marcabota, iz grobova VI veka pre n.e. (G. Muffatti 1967:479) Delfin iz Kompolja (tip 117) sličan je nalazu iz Kanose (D. Strong 1966:175); predstava delfina urezana je i na jednoj ćilibarskoj apotropijskoj buli iz okoline Ankone. (N. Negroni Catacchio 1978a:29)

Figuralno obrađeni ćilibar sa područja Italije od VIII do IV veka p.n.e. (prema N. Negroni Catacchio 1978a: 18):
 1. Padova, 2. Adria, 3. Spina, 4. Bologna, 5. Marzabotto, 6. Falconara, 7. San Martino in Gattara, 8. Volterra, 9. San Gimignano, 10. Arezzo, 11. Castelbellino, 12. Falconara, 13. Numana, 14. Populonia, 15. Lago dell'Accesa, 16. Vetulonia, 17. Marsiliana, 18. Aleria, 19. Bisenzio, 20. Monte Giorgio, 21. Belmonte Piceno, 22. Pettorano sul Gizio, 23. Narce, 24. Veio, 25. Colle del Forno, 26. Preneste, 27. Satrico, 28. Vasto, 29. Vico Garganico, 30. Gargano (nepoznati lokalitet), 31. Ortona, 32. Canosa, 33. Cuma, 34. Mefite, 35. Oliveto Citra, 36. Pontecagnano, 37. Eboli, 38. Ruvo, 39. Bari (nepoznati lokalitet), 40. Valenzano, 41. Ceglie del Campo, 42. Melfi, 43. Tricarico, 44. Tolve, 45. Oppido Lucano, 46. Roscigno, 47. Sala Consilina, 48. Paestum, 49. Padula, 50. Armento, 51. Metaponto, 52. Rocanova, 53. Francavilla Marittima, 54. Sibari, 55. Cricchi, 56. Villalfonsina.

Stilizovane ljudske figure sa Glasinca i iz Novog Pazara (tipovi 118a, 118b, 119 i 120) po svojoj prilici mogu biti delo lokalnih zanatlija, jer su drukčije izrade i krajnje stilizovane. Posebno su zanimljivi primerci sa Glasinca tipa 118 na kojima su, sudeći po perforacijama, glave i ruke bile izrađene od nekog drugog, možda trošnijeg ili dragocenijeg, materijala, pa tek naknadno uglavljene u ćilibarsko telo. S druge strane, po načinu obrade i po stilskim odlikama, ćilibarske perle u obliku žira, (tip 123) koje su nađene u Novom Pazaru, jasno ukazuju na južnoitalske radionice.

Sudeći prema tako brojnim analogijama, može se zaključiti da su figuralno obrađene ćilibarske perle, nađene na području zapadnog i središnjeg Balkana, importovane iz zanatskih i trgovačkih centara Italije. Obradene u ikonografskim okvirima grčke umetnosti, svojim stilskim odlikama, a takođe i motivima, ove ćilibarske perle ukazuju na uticaje italjskih zanatskih radionica. Figuralne ćilibarske perle sa područja Italije ne treba, međutim, vezivati za velike grčke kolonije u južnoj Italiji, već za manje zanatske centre u kojima su lokalni majstori pravili ukrase, nakit i druge predmete u jedinstvenom spoju grčkih stilskih kanona i domaće italjske umetnosti. Raširenoj obradi ćilibara verovatno je doprinosilo i verovanje u njegova zaštitna svojstva; to verovanje bilo je rasprostranjeno u Italiji još od bronzanoga doba, jednako kao i na području zapadnog i središnjeg Balkana. Izgleda da su upravo ta svojstva - tj. italjski pečat na figuralnom ćilibaru i lokalno verovanje u njegovu magijsku moć - učinili da figuralni ćilibarski komadi budu jedan od najvažnijih uvoznih materijala prenošenih preko Jadrana na tlo praiistorijskog Balkana. (N. Negroni Catacchio 1978a: 42)

U Italiji je postojalo nekoliko centara za proizvodnju i obradu figuralnog ćilibara. U VIII i VII veku pre n.e. takav centar bila je Etrurija, ali ćilibar sa tog terena retko je nalazio put do Balkana. U VI i početkom V veka težišta obrade u Italiji pomeraju se ka jadranskoj obali i ka jugu. Važni zanatski centri toga doba u dolini reke Po bili su Marcaboto i Adrija, a verovatno i Bolonja. Ovo područje je svakako bilo vrlo značajno i kao odredište ćilibarskog puta sa severa Evrope i Baltika. To isto može važiti i za Picenum, gde se figuralni ćilibar rezbario u centrima Kastelbelino u okolini Ankone i u oblasti severno od reke Tronto. U periodu VI i V veka takvih zanatskih centara bilo je najviše u Apuliji i Bazilikati, posebno u okolini Kanose, u Armentu i u Melfiju. Može se pretpostaviti da je jedan od važnijih zanatskih centara bio u okolini Salerna. U svim navedenim slučajevima posebno je važno pomenuti da su ti zanatski centri bili na

teritorijama koje se u italijanskoj nauci smatraju nehelenskim. (N. Negroni Catacchio 1978a:42)

Na osnovu stilske analize ćilibarskog materijala iz Italije, D. Strong je takođe zaključio da su postojala tri glavna područja za obradu ćilibara: Etrurija, Picenum i južna Italija (Kampanija, Bazilikata i Apulija). Strong među njima utvrđuje i određene razlike: iako stilski i tematski vrlo slične, ćilibarske perle iz Picenuma obrađene su s manje pažnje i dosta shematično, dok su one iz južne Italije oblikovane pažljivije i sa više realističnosti. To se naročito dobro vidi po muškim i ženskim glavama. Pošto su obrađene ćilibarske perle iz obe navedene grupe - tj. boljeg i slabijeg kvaliteta - nalažene po čitavoj Italiji, Strong smatra da su među italjskim centrima za obradu i trgovinu ćilibarom postojale jake i razvijene veze. (D. Strong 1966:27-31) Iako pomalo mehanička, ova Strongova podela ukazuje na ono sa čim se slaže i većina italijanskih autora, koji su pisali o ćilibaru - da su najvažniji centri za obradu ćilibara bili u južnoj Italiji. Na osnovu brojnih analogija, koje su već navedene, moglo bi se zaključiti da su figuralne ćilibarske perle, nađene na tlu centralnog i zapadnog Balkana, poreklom upravo iz južnoitalskih centara, jer se svrstavaju u grupu bolje obrađenog ćilibarskog nakita.

Veze zapadnog i središnjeg Balkana sa zanatskim i trgovačkim centrima u Kampaniji, Bazilikati i Apuliji potvrđene su i drugim importovanim materijalom, često nalaženim u istom kontekstu sa ćilibarom. Na to ukazuju bronzane posude iz kneževskih grobova centralnog Balkana, zatim keramika, oružje i sasvim specifični luksuzni predmeti, kakva je, na primer, koštana kutija etrurskog stila, nađena u Atenici, koja je do Balkana najverovatnije stigla sa materijalom iz južne Italije. (R. Vasić 1986; S. Babić, 1990; W. Johanowsky 1974; B. Čović, 1983; A. Palavestra 1984:73, 1984a, 1988, 1989; C. Rolley 1982) Bez obzira na to što je veći deo figuralnog ćilibarskog materijala iz centralnog i zapadnog Balkana bio uvezen iz južnih delova Italije, treba reći da su se takve perle tematski dobro uklapale u ikonografsku shemu i duhovnu kulturu preistorijskog Balkana. Neki geometrijski oblici, bez obzira na to da li su poticali iz uvoza ili su bili lokalne izrade, odgovarali su stilskim, zanatskim i umetničkim modelima zapadnog i središnjeg Balkana. (B. Čović, 1984) Pojedini oblici, kao što su krst ili krug, najverovatnije su mogli biti u vezi sa solarnom simbolikom. To isto se s još više sigurnosti može tvrditi za ćilibarske figurice barskih ptica ili brodova sa ptičjim glavama, jer predstavljaju dobro poznate simbole sunca, odnosno sunčeve lađe. Prema sistematizaciji kulturnih simbola kod Ilira, koju je dao A. Stipčević, htonski simboli, predstavljeni u ćilibaru, nisu naročito česti

i u njih bi se mogli ubrojiti figure konja i petla iz Novog Pazara, odnosno figura delfina iz Kopolja. U istu grupu mogao bi se uvrstiti i reljef konjanika s psom, nađen u Lisijevom polju, koji je - kako je istaknuto - simbolizovao heroiziranog pokojnika, što je bio dosta rasprostranjen htonski motiv na Balkanu.

Najveći broj čilibarskih perli odnosio se, bez sumnje, na simbole plodnosti. To značenje imali su ne samo jednostavni oblici, poput trougla ili romba, kao simbola vulve, ili životinjske figure koje izražavaju plodnost (golub, vepar, ovan, zec, lav), nego i fino izradene ženske figure, koje su mogle biti predstave boginja plodnosti. Čilibarski privesci i perle imali su i važnu apotropejsku ulogu i nošeni su kao amajlije. Među njima posebno mesto zauzimale su bule, privesci u obliku vučjih zuba (tip 43), a možda i perle u obliku ljudskih glava. Magijska moć pojedinih simbola bila je pojačana ako su predstave bile izradene u čilibaru, kao materijalu za koji se takođe vezivala čudotvorna moć. (A.

Stipčević 1981) Ne bi trebalo isključiti ni mogućnost da su pojedine čilibarske perle služile i kao zavetni (votivni) darovi. Votivi od crvenog voska, koji su se do danas zadržali u nekim predelima zapadnog Balkana, tematikom, bojom i oblikom veoma podsećaju na obradene čilibarske perle nađene u Kopolju i u Novom Pazaru. (V. Čulinović Konstantinović 1989: 220-222) Ma koliko zanimljiva, sva tumačenja magijske simbolike čilibarskih perli na tlu Balkana ipak deluju dosta sumarno i ostavljaju otvorenim ceo niz osetljivih pitanja kultne simbolike, koja zadiru u još nedovoljno rasvetljenu problematiku duhovne kulture paleobalkanskog stanovništva. Vrednost takvih tumačenja prvenstveno je tu tome što se na osnovu njih može ukazati na pravce u kojima se okvirno mogla kretati kulturna simbolika čilibarskih perli i njihova magijska funkcija, sasvim izvesno povezana sa zaštitnim svojstvima, kultom plodnosti i značenjem solarnih simbola.

IV

ĆILIBAR: KATALIZATOR KULTURE

1. Metodološke ravni obrade. Prostorne i hronološke analize. Hronološke karte i hronološke tabele. Ćilibar u hronološkoj dimenziji. Ćilibar u praistorijskim kulturama.

Praistorijski ćilibar na tlu centralnog i zapadnog Balkana obrađen je u ovom radu na više načina i u više ravni. Na prvom mestu je tipološka obrada, koja je omogućila jasnije sagledavanje pojedinih oblika ćilibarskog nakita i lakše snalaženje u obimnom i raznorodnom arheološkom materijalu. Druga ravan obrade je analitičko-katološka, prema pojedinim lokalitetima na kojima se ćilibar javlja i kojoj je posvećen veći deo rada. Osim ova dva metodološka pristupa, ukupni praistorijski ćilibarski materijal u ovom radu može se sagledati i kroz arheološke karte distribucije pojedinih tipova, kao i kroz hronološke karte i njihovu interpretaciju. Treća ravan arheološke obrade ćilibarskog materijala je utvrđivanje njegovog značaja za analizu praistorijske trgovine i komunikacije. Brojne hemijske i infracrvene analize ćilibarskih nalaza sa praistorijskih lokaliteta na centralnom i zapadnom Balkanu, koji su detaljno obrađeni u drugom, kataloškom delu rada, rečito govore o tome da je ćilibar kao sirovina bio donošen sa Baltika i iz severne Evrope, te da kao takav predstavlja neposredan dokaz praistorijske trgovine sa udaljenim krajevima (long distance trade). (A. Palavestra 1990) Tipološka analiza nekih obrađenih ćilibarskih perli i ukrasa, koja je data u trećem delu ovog rada, ukazuje na još složenije vidove trgovine, pošto se mnogi od ćilibarskih predmeta sa područja zapadnog i srednjeg Balkana vezuju za zanatske centre u južnoj Italiji. Njihova pojava na Balkanu, posebno u bogatijim kneževskim grobovima, uz drugi luksuzni importovani materijal, otvara i pitanje društvene struk-

ture i karaktera međusobnih odnosa u praistorijskim zajednicama Balkana kao i odnosa sa mediteranskim kulturnim centrima.

Metod prikazivanja rasprostranjenosti ćilibara na kartama, koje čine sastavni deo ovog rada, spada u oblast prostornih analiza u arheologiji i primenjuje se kao čest i uobičajen postupak u raspravama o distribuciji arheološkog materijala. Iako su karte rasprostiranja pregledne i lako čitljive, te uz priličnu meru objektivnosti predstavljaju vizuelnu interpretaciju arheoloških podataka, ipak su očigledni i neki nedostaci takvog metoda. Na prvom mestu, karte rasprostiranja daju sliku koja je neposredno zavisna od stepena istraženosti pojedinih oblasti i ne može se uzeti kao potpuna i konačna slika stanja. Beline i prazna područja na kartama mogu biti rezultat slabe arheološke istraženosti datog područja, ali istovremeno i odsustva određenog arheološkog materijala. Takav problem može se rešiti analizom određenih lokaliteta na kojima nije utvrđen dati arheološki materijal. (I. Hodder, C. Orton 1989:20) U ovoj analizi praistorijskog ćilibara na tlu Jugoslavije uzeta je u obzir i ta okolnost, pa je razmotren mnogo veći broj lokaliteta nego u analitičkom delu i na kartama. Time je postignuta veća objektivnost pri istraživanju rasprostranjenosti ćilibarskih nalaza.

Mehaničko ucrtavanje nalazišta, odnosno pojedinačnih nalaza, na kartu rasprostiranja i njihovo povezivanje, koje bi trebalo da predstavlja trgovačke puteve i pravce prodiranja kulturnih uticaja, krije u sebi takođe neke opasnosti i ograničenja. Takvim obradama nedostaje detaljnija analiza

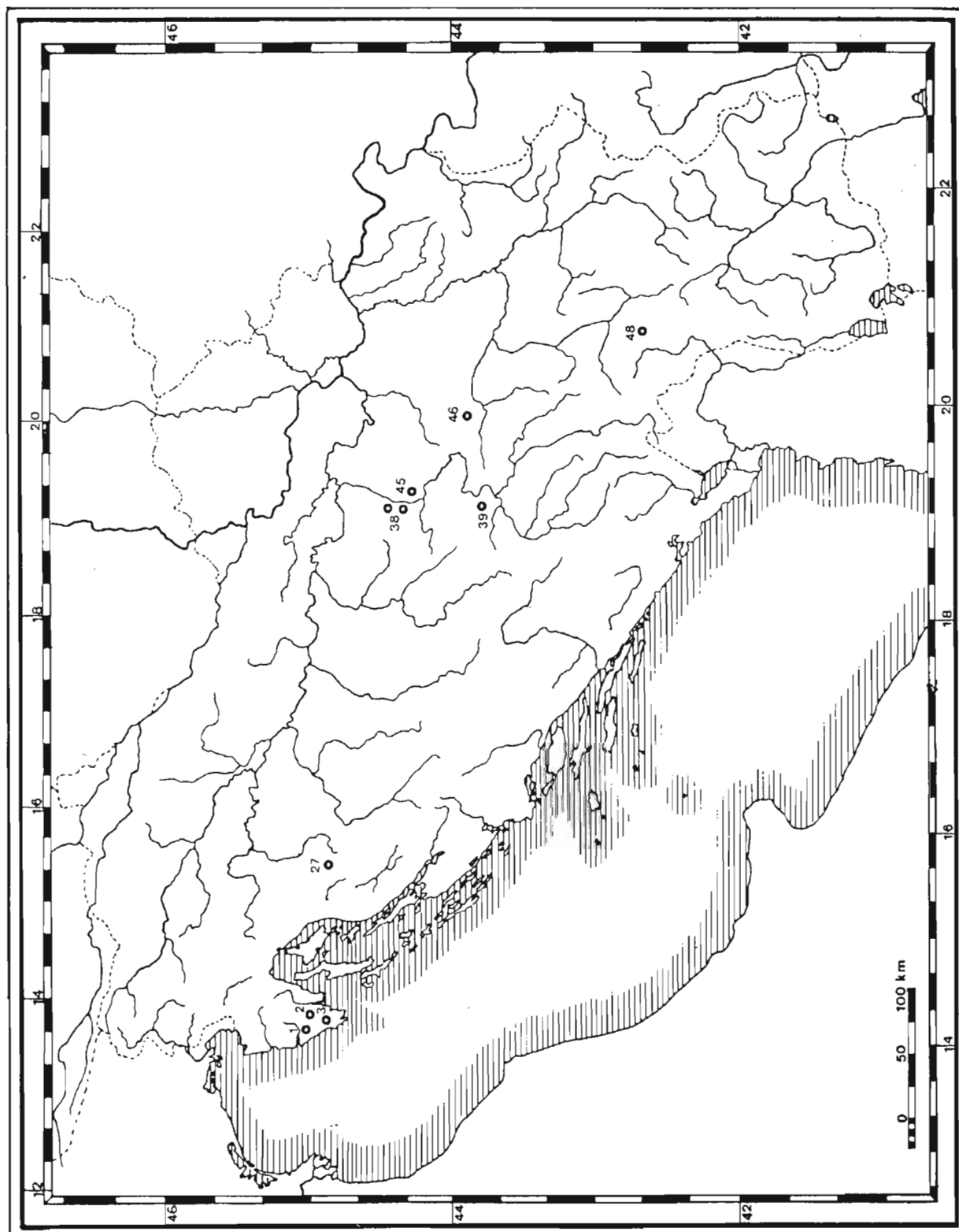
ekonomskih i topografskih uslova. S druge strane, povezivanjem tačkica u trgovačke puteve nedovoljno se vodi računa o razlici između pojedinih arheoloških nalaza koji predstavljaju dokaz trgovačkog puta, odnosno različitih tipova trgovine. (B. Stjernquist 1966:14; D. Olansson 1988: 15-24) Sa većim brojem arheoloških mapa rasprostiranja smanjuje se mogućnost subjektivne i netačne interpretacije nalaza, dok se s većim brojem kataloških mapa povećava osnova za tačnije tumačenje, naročito ako je u takvo tumačenje uključen kvantitativni i statistički pristup koji dozvoljava i izvesne nužne generalizacije. (I. Hodder, C. Orton 1989:6-9) Zbog svega toga, u ovom radu je prikazan veći broj arheoloških karata distribucije ćilibara na kojima se obrađuju pojedini tipovi, odnosno grupe tipova ćilibarskih nalaza. Kvantitativne i statističke analize priložene su u analitičkom delu o pojedinim lokalitetima. Prema spiskovima tipova, kao i prema lokalitetima, lako se može dovesti u vezu kvantitativni i statistički aspekt istraživanja sa tipološkim kartama rasprostiranja ćilibara na tlu centralnog i zapadnog Balkana.

Karte rasprostiranja arheološkog materijala mogu pružiti nedovoljno jasnu, a ponekad i pogrešnu sliku, ukoliko nisu uzete u obzir i hronološke vrednosti. Mape rasprostiranja arheološkog materijala uopšte, i arheološkog materijala u pojedinim fazama, mogu pružiti sasvim različitu sliku. (I. Hodder, C. Orton 1989:29; B. Stjernquist 1966:18-21; D. Olansson 1988: 15-24) To se najbolje može videti kada se upoređi opšta mapa rasprostiranja ćilibara sa sedam posebnih hronoloških karata koje pokazuju distribuciju ćilibara u različitim periodima praistorije. Ove karte, uz one tipološke, omogućuju jasnije sagledavanje horizontalne (tj. geografske) i vertikalne (tj. hronološke) rasprostranjenosti ćilibara na tlu centralnog i zapadnog Balkana. U tom smislu vrlo je indikativna i hronološka tabela ćilibarskih nalaza, koja je takođe priložena.

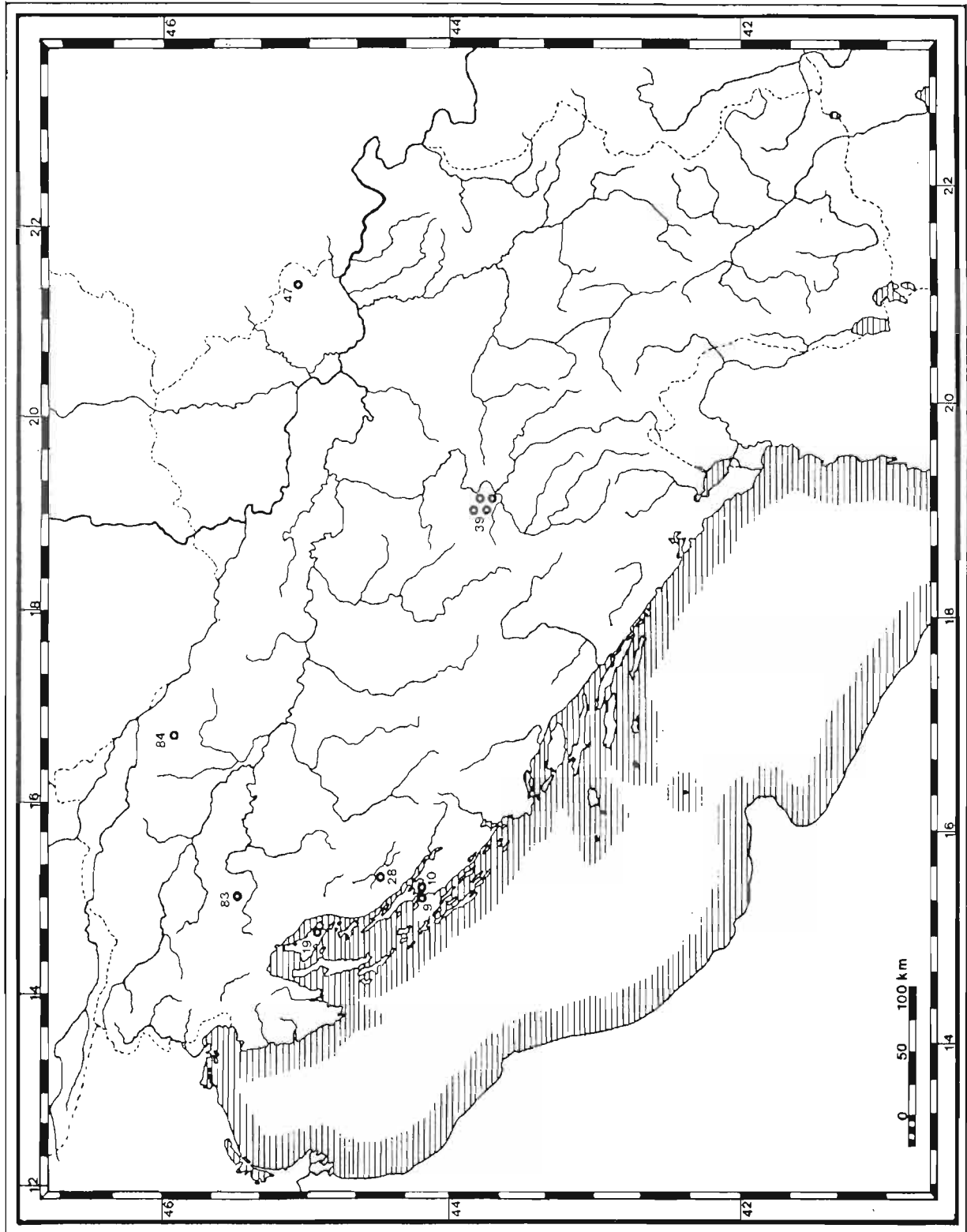
Priložene hronološke karte i hronološke tabele ćilibarskih nalaza pokazuju da se najstariji komad ćilibara na tlu centralnog i zapadnog Balkana vezuje za period bronza A2-B1 (1600-1500. pre n.e.), a iskopan je u Žamnjaku u Istri. Iz Istre, iz Krmedskog Novog Grada, potiče i nešto mlađi ćilibarski nalaz iz perioda bronza B2. Krajem tog razdoblja manje količine ćilibara susreću se takođe i u Srbiji, u Podrinju, u humkama u Beloj Crkvi i Belotiću. U periodu bronza C (1400-1300 pre n.e.) u Istri nije pronađeno nikakvog ćilibarskog materijala, ali se zato on pojavljuje na nekim novim

teritorijama, doduše u manjim količinama. U Lici je pronađen jedan komad u Bezdanjači, a javlja se i na Glasincu (Rudine kod Ivanpolja) i u bosanskom Podrinju, na lokalitetu Jezero, kao i na lokalitetu Belotić na suprotnoj obali Drine. Iz istog doba je i nalaz ćilibara iz Vranjana u zapadnoj Srbiji, kao i iz Iglareva na Kosovu. Između 1300-1200. godine pre n.e. (bronza D), sudeći prema nalazima, ćilibarski materijal se ograničava na dve oblasti: na Istru, gde je u nekropoli Vrčin otkriven u većem broju grobova, i na kompleks Pađine-Ročević u bosanskom Podrinju, gde ga je bilo na lokalitetima Jezero, Šundinovača i Karavlaške kuće. Već u tom periodu bronzanoga doba ćilibar dospeva u dve velike oblasti: s jedne strane, u zapadno balkansko primorje sa njegovim zaledem (Istra i Lika), a sa druge, u središnje krajeve Balkana oko sliva reke Drine, Zapadne Morave i Ibra.

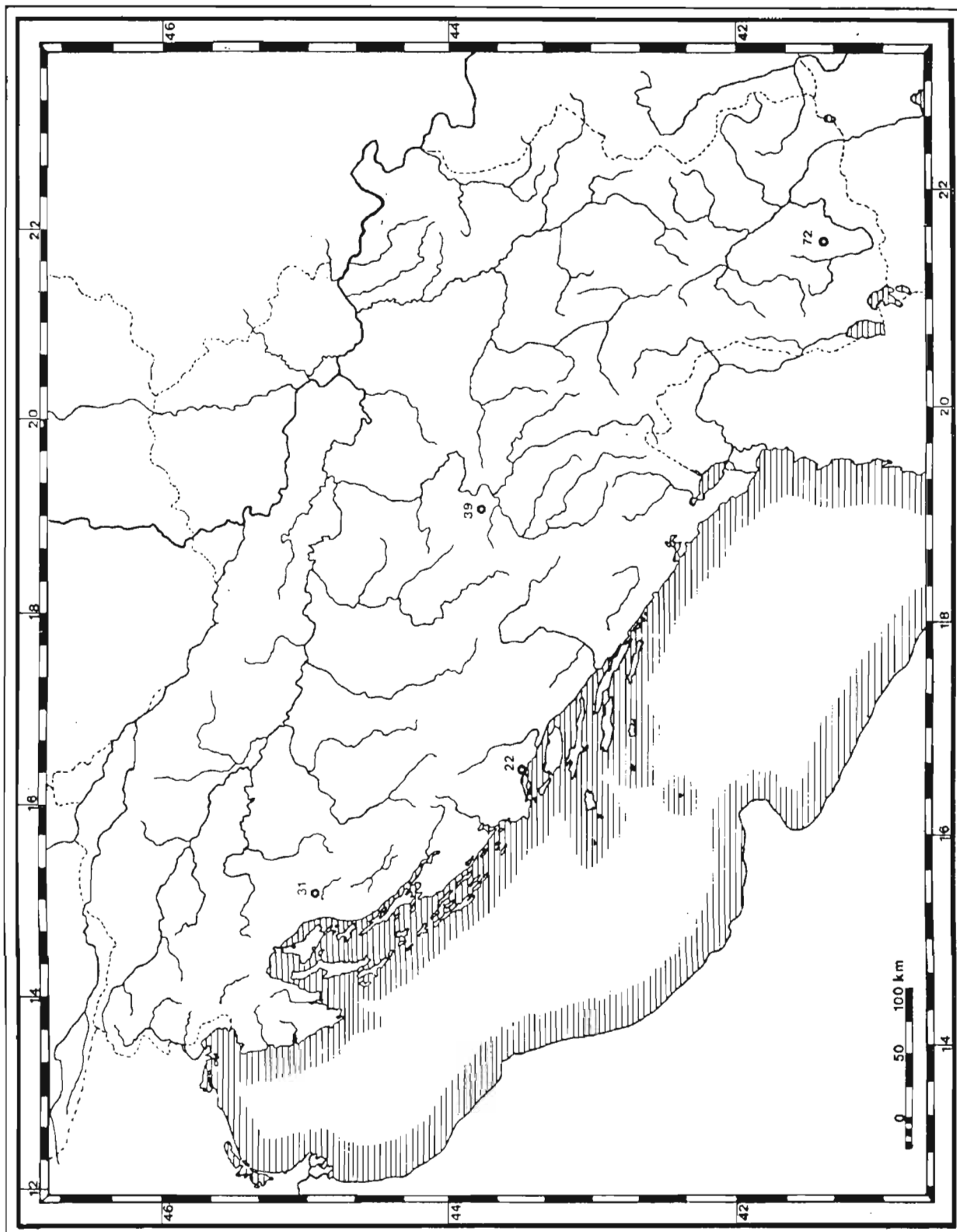
Iako će se tokom punih 1500 godina, od bronzanog doba do poznog Latena, najveća koncentracija ćilibara na tlu Balkana donekle pomerati, s tim što će neke oblasti nekada gubiti, a nekada dobijati u značaju, glavna nalazišta praistorijskog ćilibara na tlu centralnog i zapadnog Balkana ostaće ipak u okvirima ove dve prvobitne geografske celine. Ako se uzme u obzir da su analize mnogih ćilibarskih perli, pronađenih u pomenutim grobovima iz bronzanog doba, potvrdile da je u pitanju baltički ćilibar, onda se slobodno može zaključiti da su još u bronzanog doba trasirani osnovni putevi koji su ove dve balkanske regije povezivali sa ćilibarskim putevima centralne i severne Evrope. Perle iz Žamnjaka i Krmedskog Novog grada mogle bi se zato, vezati za kulturne dodire Primorja sa Podunavljem, na šta ukazuju i neki drugi arheološki nalazi sa ovih lokaliteta. (B. Čović 1983:131) Ćilibar iz Podrinja, sa kompleksa Pađine-Ročević i Belotić-Bela Crkva, takođe je vrlo verovatno tamo stigao iz Panonije, odakle su brojni kulturni impulsi Higelgreber kulture uticali na zapadnosrpsku varijantu vatinske grupe, kao i na njoj srodne kulture u bosanskom Podrinju. (M. Garašanin 1973: 372-379) U srednje bronzano doba, ćilibar je čest artikal u srednjoj Evropi, pa se nalazi u Podrinju mogu smatrati produžetkom, odnosno jednim krakom, ćilibarskog puta kojim je on iz središnje Evrope i Panonije pristizao u južne krajeve sve do mikenskih centara. (M. Gimbutas 1965: 71-86, 278; J. Colles, A. Harding 1979:377; E. Sprintz, C. Beck) O tome prodiranju ćilibara ka jugu može da svedoči i nalaz iz Iglareva u Metohiji, gde je ćilibar pronađen u istom sloju sa jednim mikenskim mačem. (K. Ljuci 1989)

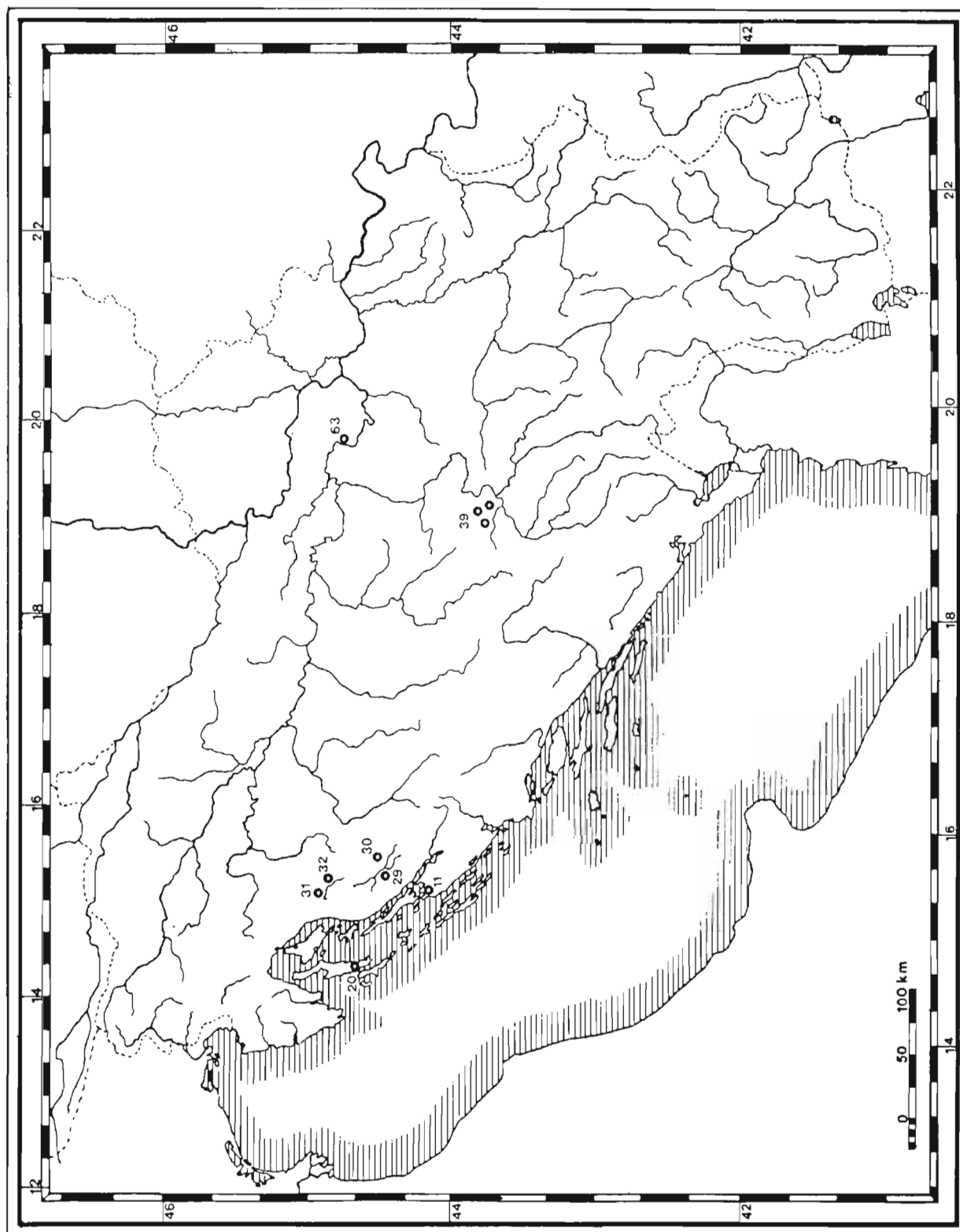
Lokaliteti sa čilibarom u periodu Bronza B1-D (1550-1200. g.p.n.e.): 1. Žamnjak, 2. Krmedski Novi Grad, 3. Vrčin, 27. Bezdanjača, 38. Kompleks Pađine - Ročević, 39. Glasinac, 45. Kompleks Belotić - Bela Crkva, 46. Vranjani, 48. Iglarevo.

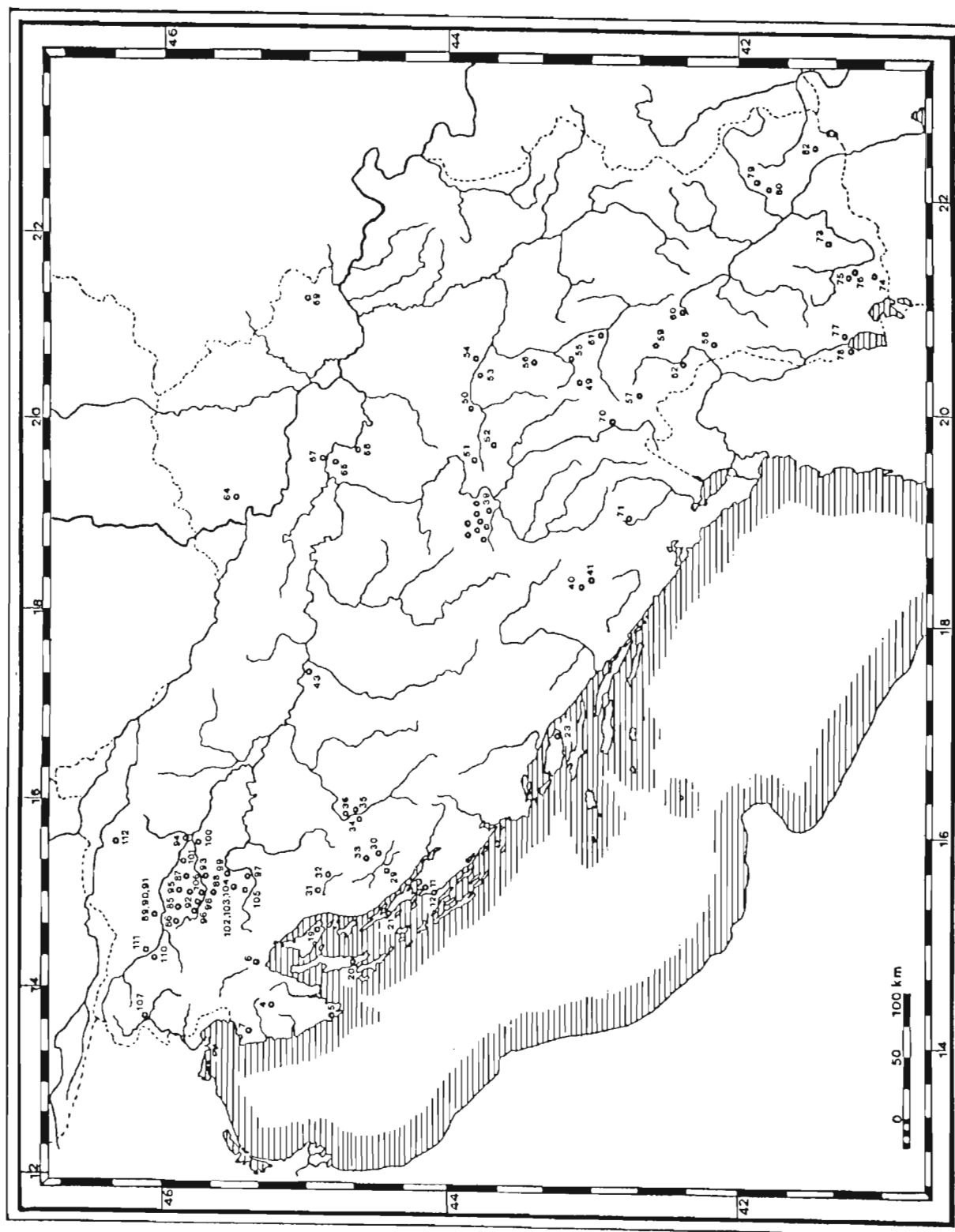
Lokaliteti sa ćilibarom u periodu Ha A1-A2 (1200-1000. g. p.n.e.): 9. Privlaka, 10. Vrsi, 19. Baška, 28. Golubnjača, 39. Glasinac, 47. Majdan, 83. Debeli Vrh, 84. Križevci.

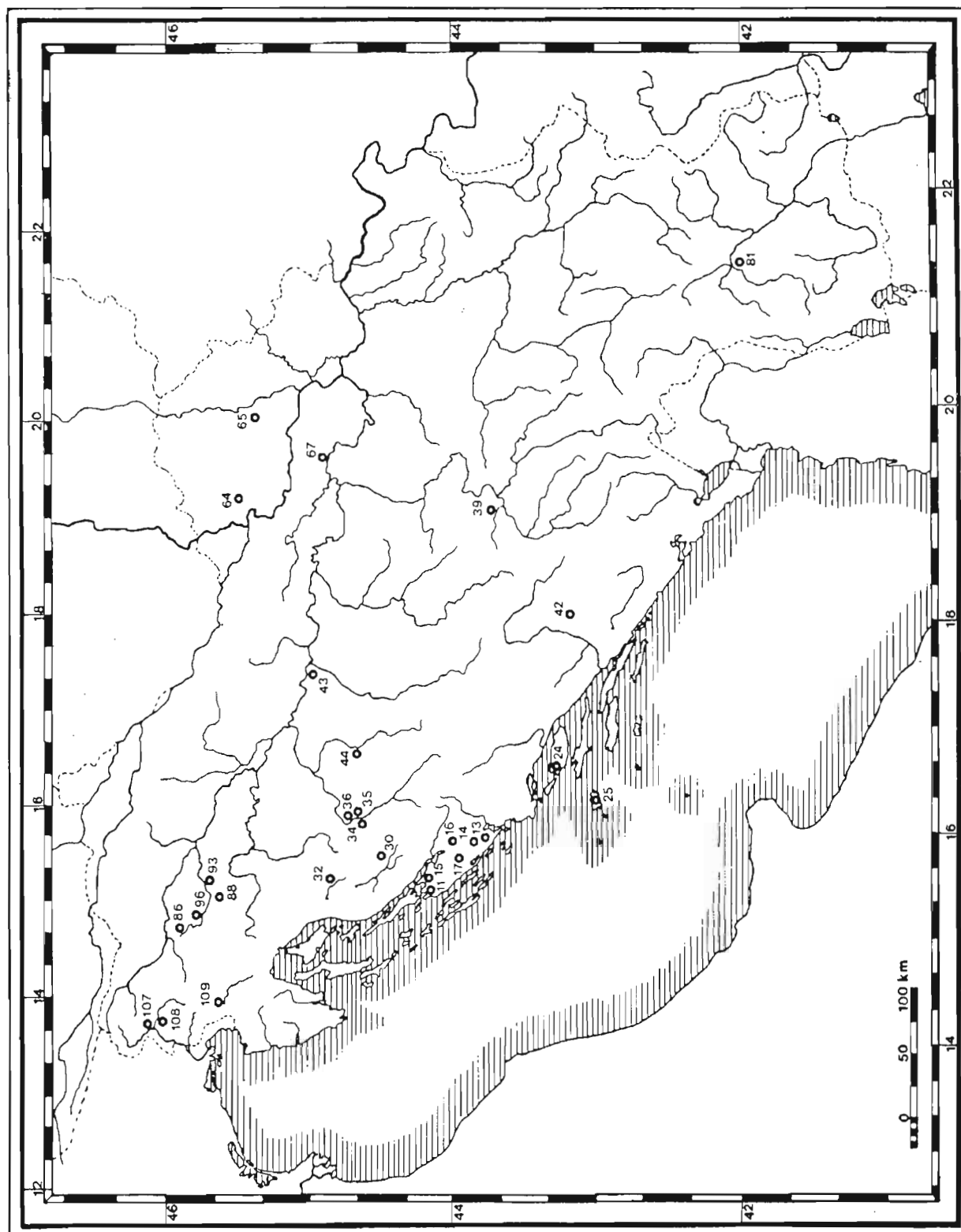
Lokaliteti sa ćilibarom u periodu Ha B1-B2 (1000-800. g.p.n.e.): 22. Trcela - Vranjic, 31. Kompolje, 39. Glasinac, 72. Popadin Dol.

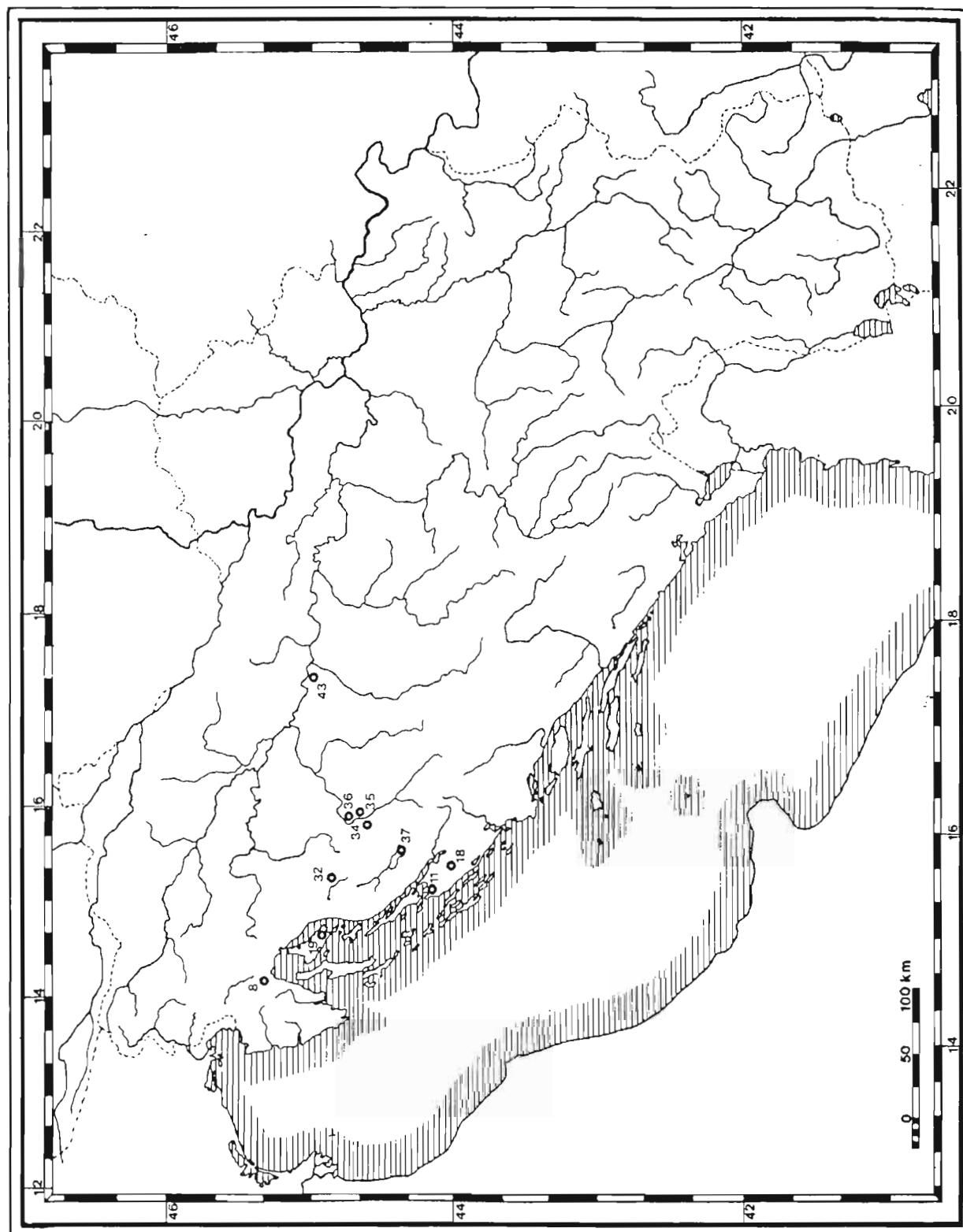
Lokaliteti sa ćilibarom u periodu Ha B3 (800-700. g.p.n.e.): 11. Nin, 20. Osor, 29. Smiljan, 30. Vrebać, 31. Kompolje, 32. Prozor, 39. Glasinac, 63. Gomolava.

Lokaliteti sa čilibarom u periodu Ha C-D (700-450. g.p.n.e.): 4. Beram, 5. Pula, 6. Grobnik, 7. Kaštel kod Buja, 11. Nin, 12. Zaton, 19. Baška, 20. Osor, 21. Kolan, 23. Žaganj Dolac, 29. Smiljan, 30. Vrebac, 31. Kompolje, 32. Prozor, 33. Široka Kula, 34. Golubić, 35. Jezerine, 36. Ribić, 39. Glasinac, 40. Kačanj, 41. Plana, 43. Donja Dolina, 49. Glogovik, 50. Pilatovići, 51. Kremna, 52. Uzići, 53. Atenica, 54. Mrčajevci, 55. Novi Pazar, 56. Kruševica, 57. Pečka Banja, 58. Romaja, 59. Prčevo, 60. Donja Bitinja, 61. Karagač, 62. Rogovo, 64. Doroslovo, 66. Nočaj, 67. Sremska Mitrovica, 68. Šabac, 69. Vršac, 70. Lisijevo polje, 71. Kličevo, 73. Kaldrma, 74. Saraj-Brod, 75. Crkvište-Beranci, 76. Petilep-Beranci, 77. Trebenište, 78. Radolište, 79. Krivi dol - Radanja, 80. Gorno pole - Star Karaorman, 82. Dedeli, 85. Stična, 86. Magdalenska gora, 87. Šmarijeta, 88. Dolenjske Toplice.

Lokaliteti sa čilibarom u periodu Lt A-B (450-250. g.p.n.e.): 11. Nin, 13. Velika Mrdakovica, 14. Dragišić, 15. Ljubač, 16. Medviđa, 17. Jagodnja Gornja, 24. Viča Luka, 25. Vis, 30. Vrebac, 32. Prozor, 34. Golubić, 35. Jezerine, 36. Ribić, 39. Glasinac, 42. Ošanići, 43. Donja Dolina, 44. Sanski Most, 64. Doroslovo, 65. Čurug, 67. Sremska Mitrovica, 81. Ždanec, 86. Magdalenska Gora, 88. Dolenjske Toplice, 93. Novo Mesto, 96. Valična Vas, 107. Most na Soči, 108. Idrinja pri Bači, 109. Škočjan.

Lokaliteti sa Ćilibarom u periodu Lt C, D - II v. n.e. (250. g.p.n.e.-110. g.n.e.): 8. Kastav, 11. Nin, 18. Nadin, 19. Baška, 32. Prozor, 34. Golubić, 35. Jezerine, 36. Ribić, 37. Lički Ribnik, 43. Donja Dolina.

	Slovenija	Istra	Dalmacija (Liburnija)	Lika i Pounje (Japodija)	Slavonija i Severozapadna Bosna	Bosansko Podrinje i Glasinac	Hercegovina i Crna Gora	Srbija	Makedonija
1700									
Br A2 1600									
----- Br B1 1500		Žamnjak							
Br B2 1400		Krmedski Novi Grad						Bela Crkva III Belotić XI/3,4	
1 Br C ----- 2 1300				Bezdanjača Grupni grob 4		Rudine u Ivanjolu I/1 Jezero IV/1, 2, 3 Jezero III/5	Belotić VII Vranjani Iglarčvo		
Br D 1200		Vrčin 3, 6, 7, 8, 11, 12, 13				Jezero III/3 Sundinovica III/2 Karavajša, Kuće I/2 Jezero IX/4, 6 Jezero VI/1			
Ha A1 1100	Debeli Vrh		Baska	Golubnjača	Križevci	Osovo I/1 Crvena Lokva II Čučevo IV/2			
Ha A2 1000		Vrsi Privlaka				Borovsko III/1, 2, 3	Majdan		

Hronološka tabela čilibarskih nalaza I

Posle 1200. godine pre n.e. slika rasporeda ćilibara na tlu centralnog i zapadnog Balkana donekle se menja. Najvažniji nalazi ćilibara iz ovog razdoblja su perle tipa Tirins, koje su pronađene u Baški na otoku Krku, te u Vrsima i Privlaci kod Nina, u Golubnjači u Lici, kao i na nalazištu Debelo brdo kod Kočevja. Svi ti nalazi vezuju se za horizont Halštat A1-A2 (1200-1000. pre n.e.). Iz istog horizonta poznate su još i ćilibarske perle sa Glasinca, iz grobova na nalazištima Osovo, Crvena lokva, Gučevo i Borovsko, kao i ćilibarske perle iz Križevaca u severnoj Hrvatskoj. U period Halštat A2 (1100-1000. pre n.e.) datira se i ostava sa 45 ćilibarskih perli iz Majdana kod Vršca. Taj nalaz u kulturnom smislu vezuje se za mlađe bronzano doba karpatskog basena i ćilibar sa tog nalazišta verovatno je tamo dospelo istočnim krakom ćilibarskog puta, budući da to potvrđuju i slični nalazi ćilibara u Rumuniji. (R. Rašajski 1988) Ćilibar sa Glasinca uglavnom se uključuje u horizont Halštat A1, dok je iz horizonta Halštat A2 pronađena samo jedna amorfnu perla iz groba u Borovskom.

U tom periodu svakako su najzanimljivije perle tipa Tirins, sa kojima bi se, po nekim mišljenjima, u tipološkom smislu mogle dovesti u vezu i perle iz Križevaca. (B. Teržan 1984) Budući da su najverovatnije napravljene u zanatskim centrima severnog Jadrana, ali od ćilibara baltičkog porekla, sve ove perle mogu se smatrati ostacima burnog vremena kada je Urnenfelder kultura prodirala ka jugu. Raspored tih perli po obodu jadranskog basena, kao i na širem području Sredozemlja, ukazuje i na živa etnička i kulturna kretanja ovog perioda, pa čak i na osvajачke pohode tzv. "naroda s mora", koji su stigli do Bliskog Istoka. (J. Todd 1985)

Posle 1000. godine, pa sve do 800. godine pre n.e., u periodu Halštat B1 i B2, ćilibara na tlu centralnog i zapadnog Balkana gotovo da i nema. Pronađeno je svega nekoliko perli i to tri bikonične u Vranjcu kod Splita, jedna amorfnu u Vrlazju na Glasincu i jedna u Popadinom Dolu u Pelagoniji. Svi ovi ćilibarski komadi hronološki su određeni u period Halštat B1, između 1000-900. godine pre n.e. S obzirom na to da se isti ćilibar mogao dugo upotrebljavati, nije neumesno pretpostaviti da su ovi nalazi na Balkan dospeli još ranije, u periodu Halštat A. Na to upućuju perle iz Vranjica, koje tipološki odgovaraju perlama tipa Tirins. (B. Teržan 1984) Usamljeni primerak perle sa Glasinca ne može se smatrati naročito indikativnim, dok se nalaz iz Popadinog Dola vezuje za zapadnobalkanske uticaje. U tom smislu važne su i fibule liburnskog tipa, koje su zajedno sa ćilibarom pronađene u grobu u Popadinom Dolu. Nalaz iz

Popadinog Dola B. Kitanovski i datira mnogo više, čak u Halštat A1, što je ostalo otvoreno pitanje. (B. Kitanovski 1960, 1979: 233; M. Garašanin 1983: 792-793) S dosta osnova može se tvrditi da je posle 1000. godine ćilibarski promet na zapadnom i središnjem Balkanu gotovo potpuno zamro i da je takvo stanje potrajalo oko dva stoleća. Možda je ovo mirovanje bilo i nešto duže, pošto se - s izuzetkom nalaza iz Majdana kod Vršca - ćilibarski materijal uglavnom vezuje za period Halštat A1, što bi značilo da negde oko 1000. godine pre n.e. dolazi do poremećaja u prometu i do gašenja ćilibarskih puteva, naročito zapadnog kraka, koji je bio najpresudniji za prisustvo ćilibara u jadranskom basenu.

Posle 800. godine pre n.e. dolazi do obnove prometa ćilibara na centralnom i zapadnom Balkanu, ali na jednom dosta ograničenom prostoru koji bi se mogao definisati kao područje liburnske i japodske kulturne grupe starijeg gvozdenog doba. U VIII veku, odnosno u periodu Halštat B3, ćilibar je pronađen u znatnim količinama najpre u grobovima u Ninu i Osoru na otoku Cresu, gde su bila važna liburnska središta onoga doba. Na lokalitetima japodske kulturne grupe dosta ćilibara nađeno je u grobovima u Kompolju, Vrepcu, Orlovom kamenu, Prozoru i Smiljanu. Izvan ovih liburnskih i japodskih oblasti, u periodu Halštat B3, ćilibara je, sudeći prema nalazima, bilo srazmerno malo. Jedna amorfnu perla pronađena je na Glasincu, na lokalitetu Šarenčeve vrtače, a izvestan broj perli iskopan je u grupnoj grobnici u Gomolavi. Taj nalaz ćilibara iz Gomolave verovatno pripada panonskom, istočnom, ogranku prodiranja ćilibara, koji je bio znatno manje izražen od zapadnog ogranka istog puta. Na Gomolavi je ćilibar mogao biti deo trako-kimerskog prodora, na šta upućuju i metalni nalazi iz iste grupne grobnice. (N. Tasić 1983: 109-118)

Mnogo je izraženiji zapadni krak ćilibarskog prodiranja na Balkan. U VIII veku pre n.e. obnavlja se značaj severne Dalmacije i njenog ličkog zaleđa, koje je bilo jedno od jačih ćilibarskih odredišta još od bronzanog doba. Važnost ovog područja, koje je bilo pod kontrolom nosilaca liburnske i japodske kulturne grupe, u prometu ćilibara moglo bi biti u vezi sa ponovnim oživljavanjem ćilibarske razmene u Evropi, kao i sa pojavom izvesnog kulturnog jedinstva u oblastima zapadne i istočne jadranske obale. Osmi vek obeležen je jakom liburnskom prevlašću na Jadranu, što podrazumeva i određene pomorske veze sa drugom jadranskom obalom. Ćilibar je u to vreme svakako bio jedan od važnih artikala u asortimanu razmene. Na to ukazuje dosta česti ćilibarski nalazi u grobovima Picenuma iz istog razdoblja. (Š. Batović 1976; R.

Peroni 1976) Liburnske veze sa zapadnom obalom Jadrana ne ogledaju se samo u nalazima ćilibara. Obe jadranske obale bile su povezane i drugim živim kulturnim i trgovačkim vezama, najverovatnije upravo posredstvom liburnskih moreplovaca, koji su, osim po Jadranu, plovili i trgovali po čitavom srednjem i istočnom Sredozemlju. Veze sa Italijom, naročito sa Picenumom i Apulijom, očite su u velikom rasponu od IX do IV veka pre n.e., kako na predmetima materijalne kulture, kao što su bronza, nakit i keramika, tako i u srodnostima duhovne kulture, koje se ogledaju u načinu sahranjivanja pokojnika. (Š. Batović 1987:379, 387)

S druge strane, liburnska i japodska kulturna grupa u ovom razdoblju bile su u bliskom i čestom međusobnom kulturnom i trgovačkom dodiru. Japodi su imali jake trgovačke veze sa Liburnima, a preko njih sigurno i sa zapadnom obalom Jadrana. Moguće je da su jedan deo tih veza sa primorjem održavali direktno, tj. preko planinskih prelaza na Velebitu i preko nekih luka severnog Jadrana. Osim bronzanog nakita, na teritoriju Japoda doprevaju i drugi proizvodi iz Italije, kao što su kasnije, u VI i V veku pre n.e., bili figuralno obrađeni ćilibar i privesci od kauri školjki iz toplih mora, zatim - još docnije - helenistički srebrni privesci i drugi ukrasi. Na žive i brze japodske veze sa Primorjem ukazuju i zanimljivi nalazi ljuštura morskih školjki koje su služile za hranu; taj podatak pokazuje da su trgovačke veze zaleđa sa obalom bile dobro uhodane, te da je i lako kvarljiva roba, kao što su školjke, brzo dospevala do planinskih japodskih naselja. (R. Drechsler - Bižić 1987:429-431)

Iako su Liburni u kulturnom smislu više uticali na Japode, ćilibarski nalazi ukazuju na to da su i liburnsko i japodsko područje bili podjednako važne karike u lancu prometa i obrade ćilibara. Kao kopneno zaleđe liburnske teritorije, nosioci japodske kulturne grupe u VIII veku pre n.e. - pa i kasnije - bili su bez sumnje neposredno uključeni u promet ćilibara, koji je kopnenim putem stizao sa severa Evrope. Pored toga, kao vešti pomorci, Liburni su svakako zaslužni za dalju distribuciju ćilibara po Jadranu, a možda i po Sredozemlju. Dobar deo prispelog ćilibara zadržavao se na lokalitetima obe ove kulturne grupe i ta područja postala su početkom gvozdene doba najvažnija odredišta do kojih je ćilibar stizao sa Baltika. Istovremeno, ti predeli bili su značajni distributivni centri za dalji promet ćilibara, zaslužni za njegov prodor ka drugom velikom odredištu, kakvo je bila Italija. Ne može se zanemariti ni činjenica da je ćilibar u Italiju gvozdene doba stizao kopnom, preko alpskih prelaza, ali je nesumnjivo da je znatan deo baltičkog ćilibara dolazio i preko Jadrana, i to upravo

posredstvom liburnskih moreplovaca i njihovih japodskih suseda u zaleđu, koji su direktnije bili otvoreni za uticaje iz Panonije i sa severa. Čak i kasnije, sve do poznog Latena, severna Dalmacija je bila važno trgovačko odredište ćilibara; to se još više odnosi na područje japodske kulturne grupe, koja je bila izuzetno bogata ćilibarom i kroz starije i kroz mlađe gvozdeno doba, čak sve do rimskog perioda. Značaj tih odredišta, uspostavljen još u bronzano doba i obnovljen u VIII veku, bio je očito veliki, jer su trgovački i kulturni dodiri, postignuti sa severnim krajevima, odakle je ćilibar pricao, trajali vekovima i generacijama. Jednom uspostavljeni, ti kontakti su se širili i na druga područja zapadnog i srednjeg Balkana, a stvarani su i novi ogranci, kao i nova težišta ćilibarskog prometa na Balkanu.

Posle 700. godine, u periodu Halštat C (700-600. godina pre n.e.), ćilibar se ponovo javlja na većem broju lokaliteta centralnog i zapadnog Balkana, a u promet ćilibarom uključuju se i nova područja. U prvom redu to su brojni lokaliteti u Dolenjskoj, zatim (nešto ređe) u drugim delovima Slovenije, kao i u Istri, na nekropolama Beram i Pula. Na Glasincu se ćilibar javlja u mnoštvu grobova, kao i na drugim lokalitetima glasinačkog kulturnog područja, kao što je Glogovik na Pešteru. U Halštatu C još uvek je prisutan i živ istočni panonski kraj ćilibarskog puta, o čemu svedoče nalazi iz Doroslova, a moguće je da je tim istim putem ćilibar stigao i do Donje Doline. Kao sasvim novo područje ćilibarskog prometa pojavljuje se Makedonija, gde se ovaj materijal nalazi na lokalitetima Saraj Brod u Pelagoniji i Krivi Dol-Radanja u severoistočnoj Makedoniji. Na nekropoli Dedeli u Povardarju otkriveno je dosta ćilibara u grobovima na prelazu iz Halštata C u Halštat D (oko 600. godine pre n.e.).

Sa stanovišta proučavanja ćilibarskog prometa veoma je zanimljiva pojava novih područja na kojima se ćilibar javlja u znatnim količinama. Nalazišta u Dolenjskoj posle 700. godine pa sve do Latena A (oko 400. godine pre n.e.) izrazito su bogata ćilibarskim materijalom. U grobovima dolenjske kulturne grupe starijeg gvozdene doba (Halštat C i D), između 700-450. godine pre n.e., ćilibar je dosta uobičajen, pa se može pretpostaviti da je bio korišćen kao deo raskošnije ženske odeće, kao i u nekim drugim zapadnim krajevima Balkanskog poluostrva. (B. Teržan 1978) U periodu starijeg gvozdene doba, Dolenjska se, pored japodske i liburnske teritorije, kao treća važna karika uključuje u lanac zapadnobalkanskog ćilibarskog prometa. Nagli razvoj privrede i društveno raslojavanje dolenjske kulturne grupe, zasnovano na metalurgiji gvožđa, učinili su Dolenjsku važnim trgovačkim

središtem. Jedna od osnova opšteg napretka mogla je biti vezana za izvoz gvožđa u Italiju. Pogodno smeštena i bogata gvozdenom rudom, Dolenjska je bila neka vrsta mosta između alpskog i srednjoevropskog basena s jedne, i Sredozemlja, odnosno unutrašnjosti Balkana, s druge strane. U tu trgovinu bila je svakako uključena i so iz samog Halštata, zatim ćilibar sa Baltika, gvožđe i možda staklene perle iz Dolenjske, a iz Sredozemlja apulska keramika, bronzane posude, vino i druga luksuzna roba. Veze sa Italijom bile su morske i kopnene. Kopnene su išle preko severne Italije donoseći značajne impulse kulture Este, dok je morski put održavao veze Dolenjske sa udaljenijim centrima u Picenumu i južnoj Italiji. Neki trgovački putevi išli su istočnim obodom Alpa, povezujući tu oblasti sa Srednjom Evropom, dok su drugi putevi sezali ka istoku, o čemu svedoče ćilibarski nalazi iz Donje Doline. (S. Gabrovec 1987:97-98; 110-111) Brojni primerci ćilibara u Dolenjskoj pokazuju da je veza sa Sredozemljem bila veoma jaka i važna, a da je Dolenjska verovatno bila prva značajnija stanica do koje je baltički ćilibar dospevao na putu ka jugu i gde je vršena obimnija redistribucija. Ćilibara, doduše, ima i na severnom delu ćilibarskog puta, kao i na nekim važnijim lokalitetima poput Halštata, ali ga je tu ipak znatno manje nego u Dolenjskoj ili na područjima liburnske i japodske kulturne grupe. (P. Wells 1981)

Veze dolenjske kulturne grupe sa kopnenom Italijom i sa severnim Jadranom išle su preko Postojinskih vrata, koja su verovatno bila onaj važni karavanski i trgovački prevoj Okra, što ga pominje Strabon. (J. Šašel 1977) Ovi dodiri odvijali su se, s jedne strane, preko teritorije svetolucijske kulturne grupe, a sa druge strane preko Notranjske. Sličnosti i brojne kulturne veze između kulture Este i Dolenjske u gvozdeno doba - uključujući tu i ćilibarski materijal - potvrđuju jačinu tih spona. Ono što iznenađuje, to je činjenica da ni u kulturi Sv. Lucije ni u Notranjskoj ćilibar nema ni izdaleka onaj značaj kakav je imao u Dolenjskoj. To bi moglo značiti ili da je ćilibar bio samo prenošen preko teritorija ovih kulturnih grupa, ili da je postojao i neki treći put kojim je ćilibar iz Dolenjske stizao do Jadrana. Moglo bi se čak pretpostaviti da je ćilibar u severnu Italiju dolazio jednim putem preko Alpa, dok je u Dolenjsku dospavao drugim putem, preko nešto istočnijeg kraka, koji je po rubu Panonske nizije išao na Šopronj. Na taj način, neposredni protok ćilibara mogao je zaobići teritorije svetolucijske kulturne grupe i Notranjske, pa čak i Postojinska vrata i neke delove Istre. Velike količine ćilibara, koje su nađene na teritoriji japodske i liburnske grupe govore u prilog pretpostavke da je postojala direktna veza između

Dolenjske i tih balkanskih područja koja su, preko Bele Krajine, bila u njenom neposrednom susedstvu. Tako je ćilibar izravno, gotovo u pravoj liniji, preko tih kulturnih grupa mogao stići do Jadrana, gde su ga preuzimali liburnski moreplovci. Ako je ta pretpostavka tačna, nije isključeno da su se tim istim putem kretali i povratni kulturni impulsi iz Sredozemlja.

Druga nalazišta u Sloveniji, izvan područja Dolenjske, u halštatskom periodu imaju znatno manje ćilibara, možda i zato što su bila na rubu moćne ćilibarske komunikacije ka jugu. To isto važi i za nalazišta u Istri, gde je ćilibar pronađen u manjim količinama u nekropolama Beram, Pula i - nešto kasnije, u Halštatu D3 (500-450. godine pre n.e.) - na lokalitetima Grobnik i Kaštel kod Buja. Na području Liburna, ćilibar se javlja u Ninu i Zatonu, a posle 600. godine i na drugim lokalitetima, među kojima su Baška na Krku, Kolan na Pagu, pa i Žaganj Dolac na Braču, koji već pripada okvirima delmatske kulturne grupe. U Halštatu C i D japodski lokaliteti izuzetno su bogati ćilibarskim nalazima. Oni se javljaju u grobovima u Kompolju, Prozoru, Smiljanu, Vrepcu i Širokoj Kuli. Na ovim lokalitetima u Lici ćilibar je čest sve do kraja razdoblja Halštat D2, tj. do 500. godine pre n.e., dok se u periodu Halštat D3 težište pomera ka japodskim lokalitetima u Pounju, kao što su Golubić, Ribić i - oko 450. godine - još i Jezerine.

Na Glasincu, iz perioda Halštat C, ćilibar je pronađen u većem broju grobova i, sudeći prema količini nalaza, lako je pretpostaviti da je glasi-načko područje, kao i čitava oblast glasi-načke kulture, u VI veku pre n.e. ponovo postala važno odredište ćilibara. Njegovo širenje može se pratiti sve do Glogovika na Pešteru s jedne, pa do Donje Doline na drugoj strani.

Posebno je zanimljivo pojavljivanje ćilibara u horizontu halštat C u Makedoniji, na lokalitetima Krivi Dol kod Štipa, Saraj Brod u Pelagoniji i, krajem VII veka i početkom VI veka, u većem broju grobova na lokalitetu Dedeli kod Valandova. Nalaz iz Krivog Dola spadao bi u okvir štipske grupe starijeg gvozdenog doba - kako ju je definisao R. Vasić (R. Vasić 1973:108-110) - koja se, u kulturnom i hronološkom smislu, u ovom razdoblju tesno vezuje za istočno Kosovo (R. Vasić 1987b:698), pa se može pretpostaviti da je ćilibar do Krivog Dola mogao doći i sa te teritorije, koja se opet dodirivala sa glasi-načkim kulturama. Ta pretpostavka nije, međutim, potvrđena odgovarajućim ćilibarskim nalazima, tako da pitanje pojava ćilibara u štipskoj grupi i dalje ostaje otvoreno. Što se tiče nalaza iz Dedelija, koji spada u devdelijsku grupu, situacija je nešto jasnija. Taj ćilibar se može vezati za uticaje i intenzivne dodire sa

unutarnjim oblastima Balkanskog poluostrva. Uticaji su bili uzajamni, o čemu govore i forme bronzanog nakita, koje se iz Makedonije u drugoj polovini VII i početkom VI veka šire ka severu, sve do Srbije i Bosne. U VI veku pre n.e. u devdelijskoj kulturnoj grupi sasvim jenjavaju i gotovo sasvim nestaju veze sa centralnim balkanskim područjima i ona se okreće ka jugu, prema sve jačoj makedonskoj kulturnoj sferi. (R. Vasić 1987b: 710.) Tada na tom području i ćilibar potpuno nestaje.

U prvoj polovini VI veka, u periodu halštat D1, ćilibara je bilo mnogo na Glasincu, a javlja se i u zapadnoj Srbiji, na lokalitetima Kremna, Uzići i Pilatovići u okolini Užica. Ove teritorije su upravo krajem VII i početkom VI veka pre n.e. bile izložene uticajima nosilaca glasinačke kulture (D. Srejević 1981:58), pa se nalazi ćilibara na tim lokalitetima mogu dovesti u vezu sa ekspanzijom glasinačke kulture, bogate ćilibarskim nakitom. Krajem ovog perioda, oko 550. godine pre n.e., ćilibar se u većim količinama javlja i u nekropolama Donje Doline. Povoljan geografski položaj Donje Doline u srednjem toku reke Save, učinio je ovaj lokalitet važnim trgovačkim čvorom, odakle se moglo putovati i trgovati i prema zapadu i prema istoku, kao i prema jugu i severu. Donja Dolina je tako mogla posredovati i u trgovini ćilibarom, kao i u prometu drugom robom, među kulturama severozapadnog alpskog i panonskog područja i kultura iz jugoistočnih oblasti. (B. Čović 1987a:275) Ukoliko je tačno da je ćilibar do Glasinca, između ostalog, mogao stizati i preko Donje Doline, postavlja se pitanje zašto se on na tom lokalitetu javlja tek polovinom VI veka, dok ga na Glasincu, i to u velikim količinama i u kontinuitetu, ima čitav vek i po ranije, a sa prekidima još i u daljoj prošlosti? Razlozi za ovu pojavu mogu biti dvojaki: ili je pre 550. godine ćilibar do Glasinca stizao nekim drugim, možda istočnijim, putem (dolinama Dunava i Drine), ili je prolazio kroz Donju Dolinu bez zadržavanja. Nije nimalo neverovatno da se ćilibar, ili neka druga roba, ne zadržava u tranzitnoj zoni, tj. da se ta zona tek posle izvesnog vremena javlja i kao konsument takvih dobara. Sličan slučaj mogao se dogoditi i u Dolenjskoj, preko koje je ćilibar verovatno prelazio i u VIII veku na putu do japodskih i liburnskih oblasti, a da se sama Dolenjska kao ozbiljniji korisnik ćilibara javlja tek u VII veku.

Druga polovina VI veka označava vreme najvećeg procvata trgovine ćilibarom na tlu centralnog i zapadnog Balkana. Tada ga ima u Dolenjskoj, na teritoriji Liburna, na dalmatinskim ostrvima, u Lici na području japodske kulture, u Donjoj Dolini, kao i u znatnim količinama u grobovima na Glasincu. Prisustvo ćilibara zahvata i periferne oblasti glasinačkog kulturnog kompleksa, što pokazuju

ratnička humka u Romaji u Metohiji, odnosno grobovi u Kličevu kod Nikšića. U ovom periodu, a naročito krajem VI veka pre n.e., ćilibar je neizostavni inventar u kneževskim grobovima centralnog Balkana, kao što su nešto starija Arareva gromila na Glasincu i Pilatovići kod Užica, te nešto mlađi Atenica kod Čačka, Novi Pazar, Pećka Banja i Lisijevo polje kod Ivangrada. Osim ćilibara, koji je do tada bio lokalno obrađivan u jednostavne geometrijske forme perli, u ovom razdoblju se javljaju i figuralno obrađeni komadi ćilibara, koji su bili proizvod južnoitalskih radionica. Ovakav obrađeni ćilibarski materijal, pronađen u Kompolju, Prozoru, na Glasincu i u pomenutim kneževskim grobovima centralnog Balkana, bio je deo luksuznog importa iz zanatskih središta južne Italije i može poslužiti kao jedan od dokaza živih trgovačkih veza sredozemnih kultura sa praistorijskim zajednicama na Balkanu. (A. Palavestra 1984; 1988; 1989; S. Babić, 1990)

Teritorije centralnog Balkana, koje nisu bile u okvirima glasinačkog kulturnog kompleksa, dolazile su do ćilibara možda upravo svojim kontaktima sa glasinačkim populacijama ili, još verovatnije, neposrednim trgovačkim vezama sa mediteranskim centrima. Na to bi mogla upućivati i činjenica da na toj teritoriji ćilibara u većim količinama ima samo u izuzetno bogatim kneževskim grobovima, gde figuralno obrađeni komadi nedvosmisleno govore o južnoitalskom poreklu ćilibara. Izvan tih grobova, ćilibar je dosta redak i javlja se samo sporadično, što pokazuju nalazi iz Karagača i Donje Bitinje na Kosovu. Do svih važnijih kneževskih grobova na centralnom Balkanu, bogatih ćilibarom, vodili su najvažniji karavanski putevi koji su još u praistoriji spajali jadransku obalu i njeno kopneno zaleđe. (A. Palavestra 1989) To bi mogla biti jedna od okolnosti koje govore u prilog mišljenja da je ćilibar u oblastima istočno od sfere glasinačke kulture bio unošen posrednim putem, tj. iz Sredozemlja, i to najverovatnije iz južne Italije. Sličnim karavanskim putevima obrađeni ćilibar je sa Jadrana stizao i do Glasinca, kao i do japodskih teritorija, nezavisno od toga što su te oblasti mogle imati pristupa i primarnoj distribuciji ćilibara sa severa Evrope. To, međutim, verovatno nije bio slučaj sa praistorijskim zajednicama istočno od Drine, Lima i Drima.

Krajem VI veka ćilibara ima i u bogatim grobovima u Pelagoniji (Petilep-Beranci, Crkvište-Beranci), kao i u čuvenim grobovima u Trebeništu i Radolištu. Uz obilje drugog raskošnog arheološkog materijala, ćilibar je u ovim grobovima mogao biti sličnog porekla kao i onaj u kneževskim grobovima centralnog Balkana. Na to ukazuju i drugi skupoceni predmeti, nađeni u tim

grobovima, kao što su bronzane posude, verovatno poreklom iz južne Italije. (R. Vasić 1987b: 731; S. Babić, 1990; C. Rolley 1982) Iako u neposrednom susedstvu i pod neposrednim uticajem helenizovanih centara u Makedoniji, oblasti oko Ohrida i u Pelagoniji bile su na najvažnijoj komunikaciji koja je spajala jadransku i egejsku obalu (kasnije *Via Egnatia*). Uticaji iz južne Italije preko Albanije mogli su lako prodirati ovom komunikacijom. (A. Palavestra 1989) Da su ti uticaji, pa i importovani ćilibar, stizali sve do egejske obale, svedoče i nalazi iz Sindosa kraj Soluna, lokaliteta po mnogo čemu sličnog Trebeništu. (A. Despini 1985:90-91) Ćilibar iz Sindosa, naročito dve glave bika, ima direktne analogije sa nalazima iz Armenta i nesumnjivo je poreklom iz radionica južne Italije. (D. Strong 1966:81-82) S druge strane, ćilibarske rozete iz Sindosa istovente su sa onima iz Atenice (tip 56a), što takođe - mada posredno - svedoči o njihovom južnoitalskom poreklu, pošto je i sav ostali atenički ćilibar bio obrađen u južnoj Italiji.

Posle 500. godine, u prvoj polovini V veka pre n.e. (Halštat D3), raspored ćilibarskih nalaza sličan je onome iz prethodnog perioda, mada su nađene količine znatno skromnije. U ovom razdoblju, ćilibar se ponovo javlja i u Istri, na nekropolama Grobnik i Kaštel kod Buja. Ti brojčano dosta skromni nalazi verovatno su deo umerene, ali stalne cirkulacije ćilibara po kopnu i ostrvima istočne jadranske obale, na šta ukazuju i nalazi iz Baške na Krku, iz Nina i iz Žaganj Docca na Braču. Na području japodske kulturne grupe posle 500. godine pre n.e. dolazi do zanimljivog obrta u opštem modelu kulture i taj obrt se potvrđuje i u rasporedu ćilibarskih nalaza. U Halštatu D3 ćilibar potpuno nestaje sa lokaliteta u Lici, a u manjim količinama javlja se na japodskim lokalitetima u Pounju, kao što su Golubić i Ribić. Lokaliteti u Pounju i u kasnijem razdoblju Latena potpuno će preuzeti ključnu ulogu ćilibarskog težišta. Pomeranje središta japodskog prometa ćilibarom na prostor oko srednjeg toka reke Une može se dovesti u vezu sa ekspanzijom japodske kulture u V veku pre n.e. Razlozi za tu ekspanziju bili su verovatno uslovljeni porastom populacije i svojevrsnim privrednim napretkom, a možda i potrebom za osvajanjem plodnih dolina oko obala Une i približavanjem rudarskim centrima. (R. Drechsler - Bižić 1987:439) Blizina rudnika navodi na zaključak da su stanovnici ovih krajeva mogli neposredno kontrolisati trgovinu i trgovačke puteve, i to na način sličan onome kako su kontrolisali i koristili planinske prevoje duž karavanskih puteva na Velebitu.

U ovom razdoblju, na Glasincu ćilibara ima nešto manje nego ranije, a polovinom V veka njega

će otud gotovo sasvim nestati. U priličnim količinama ima ga, međutim, na lokalitetima glasi-načke kulture u Hercegovini, kao što su Plana i Kačanj kod Bileće. Ti lokaliteti bili su takođe na jednoj od važnih trgovačkih saobraćajnica koja je jadransku obalu povezivala sa unutrašnjim zaleđem centralnog Balkana. Na tim lokalitetima pronađen je arheološki materijal grčke i italske provenijencije, pa se može smatrati da je i ćilibar bio deo luksuznog trgovačkog asortimana, kakav je sa zapadne obale Jadrana i iz grčkih luka na južnom Jadranu pristizao na balkansko područje. U tom smislu, ćilibarski nalazi iz Plana i Kačanja mogu se takođe vezati za kulturni krug kneževskih grobova centralnog Balkana s kraja VI i početka V veka pre n.e. U prvoj polovini V veka ćilibara, na jednoj strani, ima još u Donjoj Dolini, a na drugoj čak u Prčevu u Metohiji. Raskoš kneževskih grobova s kraja VI veka ima svoj odblesak i u prvoj polovini V veka, o čemu svedoče bogati nalazi iz Kruševice kod Raške, gde je pronađeno dosta ćilibarskih komada. Smeštena u blizini značajnog karavanskog puta od Jadrana u unutrašnjost Balkana, Kruševica pokazuje da ta saobraćajnica ni u V veku nije bila izgubila raniji značaj. Nalazi sremске grupe u nešto skromnijoj meri takođe ponavljaju kulturni model kneževskih grobova sa središnjeg Balkana. To se, između ostalog, ogleda i u ćilibarskim nalazima iz Sremске Mitrovice (lokalitet Fabrika tkanina) i iz Noćaja, a takođe i iz Šapca, koji se po karakteru arheološkog materijala može dovesti u vezu sa nalazima sremске grupe. Sličnost arheološkog modela, karakterističnog za sremsku grupu, sa kneževskim grobovima centralnog Balkana otvara i pitanje pojave kulturnih uticaja, a možda i migracija, sa juga ka severu, o čemu mogu da svedoče i neki rezultati analize pokretnog arheološkog materijala. Južni kulturni uticaji sa centralnog Balkana, Glasinca, odnosno iz Donje Doline sa zapada, vidljivi su u materijalu sremске grupe, pa bi se i ćilibar mogao dovesti u vezu s tim žarištima kulturnih zračenja. (M. Garašanin 1973: 511-513; R. Vasić 1987a:557) Ćilibarski nalaz iz groba u Vršcu, iz prve polovine V veka, dovodi se u vezu sa skitskim uticajima, što na posredan način svedoči da se i dalje povremeno javljaju pojedinačni tragovi istočnog ćilibarskog puta. (B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić 1974:305-306; R. Vasić 1987a:563)

U unutrašnjosti Balkana u periodu Laten A i B ćilibar je prisutan u većem broju grobova na nekropoli Sanski Most, dok ga je u Donjoj Dolini manje nego ranije. Veće količine ćilibara u Sanskom Mostu stoje u vezi sa ulogom koju je u ovom periodu Sanski Most imao kao metalurški centar, pa prema tome i kao moguće središte prais-

torijske trgovine. Na njegov značaj mogla je uticati i blizina japodskih populacija iz Pounja, gde su promet i obrada ćilibara upravo u to vreme doživeli novi procvat. U trenutku kada svuda na zapadnom i središnjem Balkanu - a takođe i u Evropi - koncentracija ćilibara vidno slabi, na ja-podskim lokalitetima u dolini Une javljaju se znatne količine ćilibara, i to u velikom broju grobova. Najviše ga je bilo u Jezerinama, a ne zaostaju mnogo ni nekropole Ribić i Golubić. Ćilibar se čak ponovo javlja i u Lici, gde ga jedno vreme nije bilo, i to na japodskim lokalitetima Prozor i Vrebac.

Ovakvo oživljavanje interesa za ćilibar nije lako objasniti. Mnogi ćilibarski komadi sa pomenutih lokaliteta pokazuju znake sekundarne upotrebe, pa bi se moglo pomisliti da je u pitanju ćilibar koji se možda i generacijama nalazio u jednom rodu ili porodici da bi konačno bio položen u grob tek u latenskom periodu. S druge strane, izuzetno velike količine ćilibara, koje su pronađene na japodskim nekropolama ovog razdoblja, ne potkrepljuju gornju pretpostavku. Zato je verovatnije da je tadašnjim Japodima, kao i njihovim precima, ćilibar bio posebno važan materijal uključen u lokalnu nošnju, te da su uvek nalazili načina da do njega dođu. Najveći broj analiziranih ćilibarskih perli iz ovog vremena sa lokaliteta Jezerine pokazuje da je reč o baltičkom ćilibaru. Analiza ćilibara sa fibule sa ovnom i bikom (tip 68) ipak navodi na zaključak da su traženi i drugi izvori fosilnih smola, odnosno da se među Japodima eksperimentisalo sa nekim domaćim materijalima. (J. Todd, M. Eichel, C. Beck, A. Macchiarullo 1976: 323-324) Pojava većih količina baltičkog ćilibara u latenskim grobovima Pounja pokazuje da nabavka ćilibara nije morala zavisiti od složenog lanca trgovačkih odnosa i dodira preko čitave Evrope - kakav je, po svoj prilici, bio ćilibarski put u bronzano doba - nego da je promet mogao biti posledica veće potražnje na jednom, čak i dosta udaljenom tržištu. Ukoliko je bilo interesa i potražnje, ćili-

barska roba se mogla dopremiti i iz udaljenih baltičkih predela. Na japodskim područjima količina ćilibara se ne smanjuje sve do početka II veka nove ere, tj. do razdoblja rimske dominacije i obnavljanja ćilibarskih puteva sa Baltika za potrebe Rima, gde je taj materijal ponovo stekao popularnost. (H. Fraquet 1987:19-24) Nije isključeno da su i rimski trgovci u nekim slučajevima koristili uhodane staze i kontakte koje su još u praistoriji uspostavili, pa i sačuvali neki narodi sa Balkana. U svakom slučaju, karakteristično je da su japodske oaze u unutrašnjosti Balkana bile kontinuirana žarišta prisustva ćilibara i prometa njime kroz dugi niz vekova. Ćilibar je u tim zajednicama mogao biti specifična odlika njihove autohtone kulture: stalno su ga iznova nabavljali, rado se njime koristili, držeći u posedu znatne količine ćilibara čak i onda kada je na drugim stranama promet te robe opadao ili sasvim zamirao.

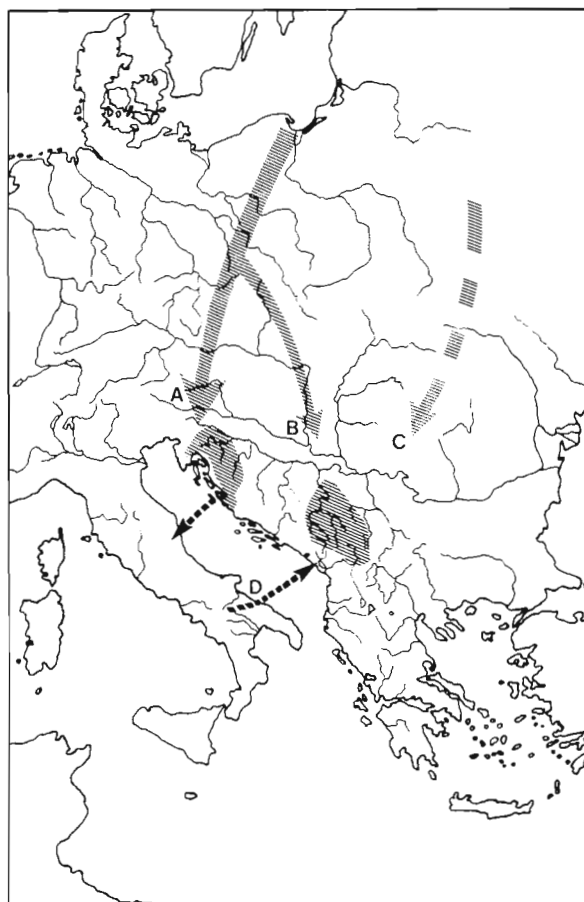
U Latenu A i B ćilibar se sporadično javlja i u mlađem horizontu sremske grupe, i to na nalazištima Čurug i Sremska Mitrovica (lokalitet Sremska ulica). Konstatovan je i u Ždanecu u Makedoniji, a mestimično se javlja i na Glasincu, u Čitlucima i Rudinama kod Rusanovića. U Latenu C i D (od 250. do početka nove ere) sasvim male količine ćilibara pronađene su u Baškoj na Krku, u Kastavu kod Rijeke, u Ninu i Nadinu u Ravnim Kotarima, a takođe i u jednom grobu u Donjoj Dolini. Kao što je već rečeno, veće količine ćilibara iz ovog perioda otkrivene su samo na japodskim nekropolama u Pounju, te u Prozoru i Ličkom Ribniku. Zanimljivo je da se praistorijski ćilibar na tlu centralnog i zapadnog Balkana u svojoj poslednjoj fazi pojavljuje upravo na onim teritorijama gde se i prvi put javio - na primer u Istri, na Krku, u Lici i Ravnim Kotarima. Na taj način uspostavljen je vekovni kontinuitet i potvrđena su glavna središta prisustva ćilibara na centralnom i zapadnom delu Balkanskog poluostrva.

2. Ćilibar i praistorijska trgovina na Balkanu. Pokazatelj trgovine. Pravci prodiranja ćilibara. Karavani i karavanski putevi. Ćilibarski putevi Balkana. "Zajednice na vratnicama". Ceremonijalna razmena i trgovci preduzetnici. Ćilibar kao kulturni katalizator.

Proučavanje praistorijskog ćilibara i njegovog rasporeda na tlu centralnog i zapadnog Balkana daje čvrste pokazatelje da je na tom području postojala živa trgovina, oslonjena na kontinuirane kulturne veze sa udaljenim oblastima severne Evrope i Sredozemlja, kao i jaki kulturni i ekonomski odnosi među samim balkanskim praistorijskim zajednicama. Rekonstrukcija čitave praistorijske trgovine i društvenih odnosa, na koje bi ta trgovina ukazivala, ne može se, međutim, izvršiti samo na osnovu jednog artikla u trgovačkoj razmeni, kakav je bio praistorijski ćilibar. Ono što ćilibar u datom kontekstu Balkana pouzdano može da pokaže, to je da su trgovački odnosi zaista postojali i da su bili prilično razvijeni. Ćilibar može poslužiti kao neka vrsta satne kazaljke koja pokazuje da je rastureni časovnik nekad postojao, ali se na osnovu jedne kazaljke ne može rekonstruisati čitav unutrašnji satni mehanizam. Zahvaljujući hemijskim analizama, koje su sasvim pouzdano dokazale baltičko poreklo ćilibara na praistorijskom Balkanu, a takođe zahvaljujući i arheološkim, kao i tipološkim obradama figuralnog ćilibara - koje su potvrdile da je deo tog ćilibara nesumnjivo došao iz zanatskih centara južne Italije - sa dosta sigurnosti mogu se ustanoviti, pa i osvetliti, osnovni pravci distribucije ćilibara na praistorijskom Balkanu. Detaljan prikaz i cirkulacija ćilibara u vertikalnoj (vremenskoj) i horizontalnoj (geografskoj i prostornoj) perspektivi izložen je u prvom delu ovog zaključnog poglavlja.

Lako pada u oči da su još od srednjeg bronzanog doba postojala tri osnovna pravca kojima je ćilibar sa evropskog severa dospevao do balkanskog jugoistoka. Najvažniji, zapadni put, koji je verovatno bio najuhodaniji ogranak ćilibarskog

puta kroz Srednju Evropu, išao je sa Baltika preko Šopronja i spuštao se na Dolenjsku, Belu Krajinu, Liku i severnu Dalmaciju. Drugi, središnji krak

Glavni pravci prodiranja i težišta prometa ćilibarom na Balkanu: A. Zapadni pravac; B. Centralni - dunavsko - drinski pravac; C. Istočni, stepski pravac, D. Pomorska komunikacija.

najverovatnije se takode odvajao od tog srednjoevropskog puta i slivom Dunava i Drine dospevao do centralnog Balkana, posebno do glasinačkog kulturnog kompleksa i Podrinja u širem smislu reči. Taj krak bio je naročito važan u bronzano doba, a svoju važnost nije izgubio ni kasnije, u gvozdeno doba, na šta ukazuju brojni nalazi ćilibara sa područja glasinačke kulture. Treći, istočni krak puta najteže se može odrediti, pošto su nalazi ćilibara u tim područjima najredi. Taj put se nazire kroz prilično retke i pojedinačne nalaze ćilibara u Panoniji, koji su mogli biti i trag kulturnih impulsa sa istoka. Različiti talasi stepskih uticaja mogli su doneti i nešto ćilibara, koji je zaobilaznim, teško ustanovljivim putevima, dospevao u Panoniju. U istom smislu, izvesno je da je od velike važnosti bio i sistem pomorskih komunikacija, kojima je ćilibar cirkulisao po Jadranu i istočnom Sredozemlju još od bronzanog doba, a koje su jedno od svojih ishodišta zasigurno imale na istočnoj jadranskoj obali.

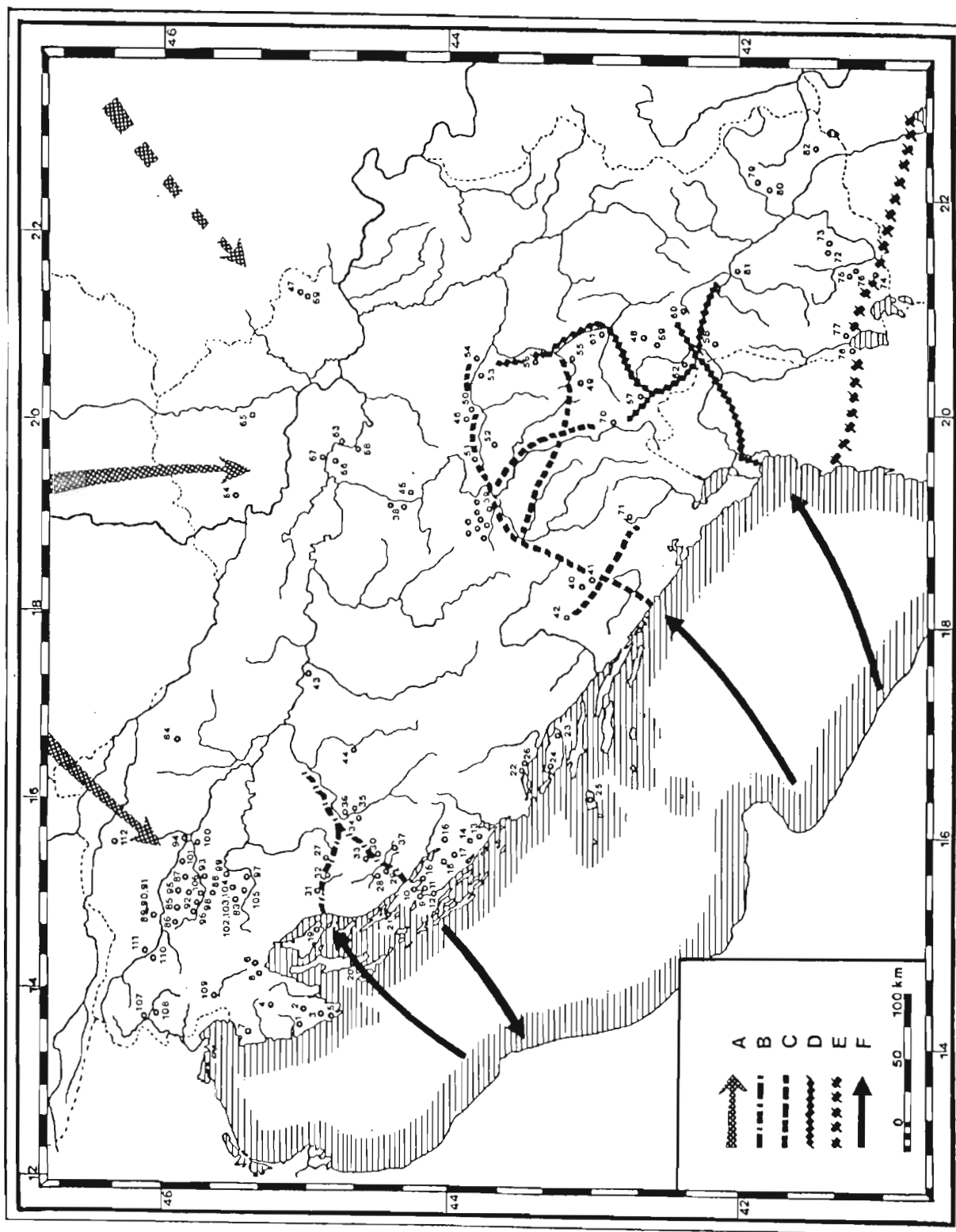
Složeni i raznorodni trgovački odnosi, u kojima je ćilibar bio samo jedan delić i specifična vrsta robe, u ovom radu nisu mogli biti podrobnije osvetljeni. Njihovo sagledavanje zavisi od mnoštva detaljnih regionalnih i komparativnih studija, posebno od analize praistorijskih privrednih odnosa, trgovine i prirodnih bogatstava pojedinih regija - ukratko od složenosti svekolike praistorijske kulture, a to obimom izlazi iz okvira i tematike ovog rada. Geografski raspored ćilibara u praistorijskim kulturama na tlu centralnog i zapadnog Balkana ukazuje, međutim, na nešto čemu se u ovom radu nužno posvećuje veća pažnja: na važnost komunikacija i topografsku predodređenost pojedinih oblasti za razvitak trgovine. U tom smislu, naročito su važni dodiri između unutrašnjosti Balkana i zanatskih i trgovačkih centara u južnoj Italiji, koji su osvedočeni ne samo ćilibarskim nalazima nego i drugim luksuznim importom. (S. Babić 1990)

Za formiranje arheološkog modela Balkana mogle bi, uz uvažavanje metodoloških ograničenja, da posluže "relacione" analogije kako ih definiše Jan Hoder. Relacione analogije mogu pružiti i mogućnost produbljivanja daljih analogija svakog pojedinačnog problema. (I. Hodder 1982: 16-23) Etnografske analogije mogu pomoći da se uspostavi generalni teorijski okvir i veza između materijalne kulture i društvenog i ekonomskog aspekta života. (A. Akalu, P. Stjernquist 1988: 5-14)

Ako se uzme u obzir geografski položaj Italije i Balkanskog poluostrva, kao i živa pomorska cirkulacija Jadranom, logično bi bilo pretpostaviti da su ćilibar i druga luksuzna roba dobavljani pomorskim putem i da su tako stizali na istočnu obalu Jadrana. (Š. Batović 1976; A. Palavestra 1984a) Isto

tako, opravdano se može pretpostaviti da je, zauzvrat, sa područja centralnog Balkana stizala roba koja je zamenjivana za luksuzne proizvode. Luksuzna roba morala je nekim putevima stići do centralnog Balkana, a istim tim putevima su verovatno nazad odlazili domaći proizvodi. Pošto nisu sačuvani nikakvi podaci o putevima u gvozdeno doba, moglo bi se pretpostaviti da su korišćene prirodne komunikacije koje vezuju centralni Balkan sa jadranskim basenom. (J. Cvijić 1987:93-101) Istorijskim i etnografskim primerima može se pokazati da su tim istim prirodnim komunikacijama išli najvažniji rimski, pa i srednjovekovni putevi, i da su oni bili omiljeni pravci stočarskih transhumantnih kretanja, koja su bila jedan od najvažnijih oblika kretanja stanovništva na Balkanu. (D. Antonijević, 1982: 14-15; A. Wace, M. Thompson 1972; B. Gušić 1976; R. Ršumović 1976) Isto tako, istorijski podaci govore da su plemena, koja su naselja-vala centralni Balkan, bila izrazito pokretljiva i da su se često selila bilo za stokom bilo zbog plena i pljačke. (F. Papazoglu 1969: 334-372) Arheološka istraživanja, zasnovana upravo na etnografskim analogijama pokazala su da su na centralnom Balkanu u gvozdeno doba postojala naselja slična raštrkanim selima takozvanog "starovlašskog" tipa, formirana upravo duž glavnih komunikacija. (J. Cvijić 1922: 333; A. Bankoff, A. Palavestra 1986) Etnografski primeri pokazuju da su se način života u ovakvom tipu naselja i seoska ekonomija dobro slagali i dopunjavali sa nomadskim i polunomadskim kretanjima, bilo da su ih sprovodili sami naseljenici bilo specijalizovane nomadske grupe (u istorijskom periodu Sarakačani, Vlasi i drugi). (S. Novaković 1965: 33; T. Đorđević 1984: 98-108)

Luksuzni italijanski ćilibar i drugi import stizali su, sudeći prema arheološkim nalazima, ali i istorijskim i etnografskim podacima, do centralnog Balkana trima važnim komunikacijama. Jedno je poznata *Via Egnatia* koja je poprečno presećala Balkan i vodila do Drača, dolinom Škumbe na Ohrid, Resen, Edesu i završavala se u Solunu. Kod Ohrida se odvajao put, poznat i iz srednjeg veka, koji je vodio na sever do Skoplja u dolinu Vardara. (J. Cvijić 1987: 97-99) Drugom prirodnom komunikacijom išao je *skadarsko-prizrenski put* koji je od Lješa i Skadra vodio preko albanskih gudura na Sveti Spas i Prizren i tu se račvao. (J. Cvijić 1987: 96-97) Odatle je jedan krak išao na severozapad uz Beli Drim, drugi na severoistok prema Lipljanu, a treći na jugoistok i dolinu Vardara, gde se spajao sa putem iz Ohrida. (G. Škrivanić 1974: 72-75) Put se od Belog Drima ponovo račvao kod Peći i jednim pravcem išao na Plav i gornji Lim, a drugim na Sitnicu i Ibar. (G. Škrivanić 1974: 72-75) Treći put je zabeležen još

Ćilibarski putevi na Balkanu: A. Glavni pravci prodiranja ćilibara na Balkan, B. Prevoji na Velebitu i put Unom, C. Dubrovački put, D. Skadarsko-prizrenski put, E. Via Egnatia, F. Pomorske komunikacije.

u rimsko doba, ali je mnogo poznatiji kao *dubrovački put*. (I. Bojanovski 1987) Njime se u srednjem i novom veku kretalo mnoštvo karavana prenoseći robu između centralnog Balkana i trgovačkih centara Primorja, u prvom redu Dubrovnika. O ovom putu, te o vrsti i saržaju roba postoji obilje istorijske građe i rasprava. (K. Jireček 1959, 1923:211-244, S. Dimitrijević 1958) Put je polazio od Epidaurusa (ili kasnije Dubrovnika) i vodio na Trebinje i Bileću, gde je bila važna raskrsnica, i odakle je jedan put vodio preko Nikšića za Skadar. Put je od Bileće vodio dalje na Sutjesku i Foču, gde se ponovo razdvajao; jedan krak je išao na sever, uz Drinu na Višegrad, gde je prelazio reku i izbijao na Zapadnu Moravu. Drugi krak je od Foče izbijao na Pljevlja, Prijepolje, Sjenicu i Novi Pazar. Kod Novog Pazara se spajao sa putem koji je od Peći išao na Ibar. Postojale su i uzdužne komunikacije između ovih glavnih pravaca, kao ona iz Višegrada na Lim, ili druga koja je spajala severni i južni krak putem od Požege do Sjenice. (I. Bojanovski 1987)

Pada u oči da su gotovo svi nalazi ćilibara na centralnom Balkanu, koji bolje od ičega drugog svedoče o trgovini sa centrima u Italiji, raspoređeni duž navedenih komunikacija. (A. Palavestra 1988) Kneževski grobovi bogati ćilibarom ne samo da su bili na putevima nego su i na najvažnijim raskrsnicama ovih komunikacija. Trebenište je na mestu odvajanja ohridskog puta od *Via Egnatie*, Pečka Banja na raskrsnici puta koji vodi Belim Drimom, Novi Pazar na važnom spoju dubrovačkog i ibarskog puta, a Atenica i Pilatovići takođe su na značajnim čvorištima praistorijskih saobraćajnica. Ostala važna nalazišta ćilibara, kao Kačanj, Lisijevo polje, Romaja i Glasinac, takođe su bili neposredno uz neku od navedenih komunikacija.

Takav raspored ćilibarskih nalaza sugerisao bi specifičan oblik trgovine na centralnom Balkanu gvozdenog doba. Iako ti nalazi jasno svedoče o istaknutom statusu pojedinaca i važnoj ulozi trgovine prestižnim dobrima u raslojavanju društva, zasad ipak nema elemenata koji bi govorili u prilog tezi o centralizovanoj trgovini i redistribuciji. Takav model redistributivne trgovine, u kojoj su lokalni moćnici i poglavari vršili raspodelu i kontrolu dobara i informacija, uspostavljen je za područje zapadne centralne Evrope. (P. Wells 1980, 1984; T. and S. Champion 1986) Pretpostavljeni oblik života paleobalkanskih plemena na centralnom Balkanu, koji je uključivao stalnu pokretljivost, nomadsko stočarstvo i specifičan vid naselja ne podrazumeva razvitak jakih trgovačkih redistributivnih centara. (F. Papazoglu 1969: 334-372) Raspored kneževskih grobova ukazuje na karavansku trgovinu u praistoriji, kakva je i kasnije bila poznata

na istim tim putevima tokom antičkog, srednjovekovnog, pa i novovekovnog vremena. (K. Jireček 1959) Karavanska trgovina gvozdenog doba na centralnom Balkanu odgovarala bi trgovini "duž puta" (down the line), ali i "slobodnoj trgovini sa posrednikom" (free lance trade) po klasifikaciji Kolina Renfrua. (C. Renfrew 1975: 48-51; A. Palavestra 1990)

Iako karavanska trgovina uključuje i redistributivne tačke (karavanske stanice i trgovišta), sadašnje stanje istraženosti gvozdenog doba centralnog Balkana još uvek ne govori u prilog postojanja takvih centara. Mnogo je verovatnije da su se predstavnici ratničke aristokratije centralnog Balkana starali pre svega o tome da uspostave kontrolu nad trgovačkim putevima i da je ta kontrola bila važan izvor prihoda. "Posedovanje" karavanskih puteva i ubiranje taksa, nameta i drugih poreza poznato je i kod drugih naroda vezanih za nomadsko i polunomadsko kretanje. (K. Polanyi 1975: 135) Sticanje bogatstva oporezivanjem i zadržavanjem dela robe, koja je cirkulisala trgovačkim putevima moglo je biti pasivno i aktivno. Pasivna trgovina koja do izvesne mere može stimulisati karavansku trgovinu ne motiviše u dovoljnoj meri domaću proizvodnju i ograničava se na dozvolu prometa trgovcima sa strane uz određenu nadoknadu. Aktivna trgovina podrazumeva opremanje, vojno obezbeđivanje, pa čak i praćenje karavana, ali isto tako i mobilisanje lokalnih privrednih potencijala radi stvaranja viška proizvoda potrebnog za trgovinu. (P. Wells 1984: 30-31) Impuls za tu trgovinu mogao je dati poglavar, ali i bogati preduzetnik spreman da uloži vreme, bogatstvo i rad u cilju sticanja dobiti i društvenog ugleda. (P. Wells 1984: 30-31) Ulaganje u takve trgovačke ekspedicije donosilo je dobiti pogotovu ako je vojna moć obezbeđivala monopol i kontrolu karavanskih puteva. (K. Polanyi 1975: 135-136)

Geografski raspored ćilibara na centralnom Balkanu, kao i celokupan kontekst kulture gvozdenog doba Balkana, govore da je u pitanju verovatno bio ovaj drugi model aktivne karavanske trgovine, koji je podrazumevao kontrolisanje i "posedovanje" puteva. Kneževi centralnog Balkana imali su šta da ponude u zamenu za mediteranski luksuz, pa nije slučajno ni to da je većina kneževskih grobova bila u blizini bogatih nalazišta srebra. (K. Jireček 1959) Osim toga, dobar uvid u moguću eksportnu robu centralnog Balkana može pružiti pregled robe izvožene sa ovog područja u srednjem veku, koja se u prvom redu sastojala od kože, vune, krzna, stoke, voska, meda, smole, ali i drveta, retkih biljaka, pigmentata, pa i robova. (K. Jireček 1923: 222-231)

Druge praistorijske zajednice na Balkanu,

bogate ćilibarom, bile su takođe raspoređene na najznačajnijim prirodnim trgovačkim saobraćajnicama, koje su mogle biti lako kontrolisane. Povoljan geografski položaj tih zajednica omogućavao je nadzor nad prometom lokalnih dobara, kao što su ruda ili poljoprivredni proizvodi, odnosno - s druge strane - uvoz luksuznih i prestižnih dobara iz Sredozemlja. Nalazišta u Dolenjskoj, kao što je već rečeno, svoj privredni razvoj duguju prvenstveno metalurgiji gvožđa, ali takođe i trgovini u kojoj je ćilibar morao imati važnu ulogu. Prema Strabonu, još na početku nove ere iz Slovenije se u Italiju izvozila različita roba: gvožđe, robovi, koža, stoka, katran, smola, vosak, med, sir i zlato. Ima čak i tvrdjenja da se Strabonovo svedočenje odnosi pre na gvozdeno doba i stariju tradiciju, u kojoj je Dolenjska zbog svoje privrede i svoga geografskog položaja između Srednje Evrope i Jadrana, imala posebnu ulogu medijatora. (P. Wells 1984:96; J. Šašel 1977)

Najznačajniji i ćilibarom najbogatiji japodski lokaliteti bili su na isti način smešteni pored važnih saobraćajnica. S jedne strane, njihov položaj na obodu kraških polja (Gackog i Ličkog polja) omogućavao je korišćenje plodnih ravnica, ali takođe i građenje odbrambenog sistema utvrđenja i gradina za kontrolu kretanja i komunikacija u toj oblasti. Posebno je važno istaći da su naselja pri lokalitetima bogatim ćilibarom, kao što su Kompolje i Prozor, kontrolisala put između Jadrana i unutrašnjosti. Taj put je vodio kroz Vratnik, jedan od retkih planinskih prevoja na Velebitu i polazio je od Senja, kuda još i danas vodi put od mora, preko Otočca do Plitvičkih jezera i Karlovca. Lokaliteti kao što su Smiljan i Lički Ribnik, i sami dosta bogati ćilibarom, nadzirali su drugi važan planinski prelaz preko Velebita - Oštarijska vrata između Karlobaga i Gospića. Nalazišta Vrebac i Široka Kula smešteni su na najpogodnijim putevima između Ličkog i Krbavskog polja, odakle se išlo ka ništa manje važnoj japodskoj teritoriji u Pounju. Upravo tim prevojima, kao što su Vratnik i Oštarijska vrata, još u prošlom veku često su saobraćali karavani konja i mazgi, koji su put od mora do unutrašnjosti, tj. do nekadašnje japodske teritorije, prelazili za dva do tri dana. (R. Drechsler - Bižić 1987:341) Japodski lokaliteti u dolini Une, osim što su bili smešteni u blizini rudnika, takođe su dominirali komunikacijama, od kojih je najvažnija išla dolinom Une, dakle jednom od prirodnih veza jadranskog basena sa Panonskom nizijom. Najprometnija komunikacija bila je sama reka Una, koja je u gvozdeno doba još bila plovna, naročito od Bihačkog polja nizvodno, pa je mogla predstavljati najbržu i najpogodniju vezu sa Savom i Panonijom. (B. Raunig 1980:103-107)

Liburnski lokaliteti sa bogatim nalazima ćilibara, jednim delom bili su na samoj obali, pored važnih luka - kao što su Nin i Zaton - ili na ostrvima, kao što su Baška na Krku, Osor na Cresu i Kolan na Pagu. Drugim delom, ti lokaliteti bili su raspoređeni na obalskom zaleđu, kao u Ravnim Kotarima i Bukovici, kuda su vodili putevi za unutrašnjost. (Š. Batović 1973) Do najvažnijih liburnskih središta i luka, poput Nina, na primer, plovilo se kroz zamršen sistem kanala i tesnaca između ostrva, a taj sistem Liburni su lako nadzirali. Tokom nekoliko vekova liburnske talasokratije nijedan trgovački brod nije mogao da pride istočnoj jadranskoj obali bez njihovog znanja i dozvole, posebno u severnoj Dalmaciji, pa zato nije potrebno napominjati koliko su takvom kontrolom pomorskih puteva Liburni mogli uticati i na promet ćilibarom. Najviše ćilibara na liburnskoj teritoriji nađeno je upravo u zaklonjenim i bezbednim lukama koje su bile u njihovim rukama, kao što su Nin i Zaton, odnosno u sigurnim liburnskim gradinama po Ravnim Kotarima. Ćilibara takođe ima i na lokalitetima uz osetljive plovne puteve i prolaze, kakav je Osor na Cresu, koji brani tesnac u Lošinjskom kanalu između Cresa i Lošinja. Isti je slučaj i sa Baškom na Krku, gde je ćilibar nalažen od bronzanog doba do Latena, što govori koliko je ta luka bila važna za dominaciju nad Senjskim vratima između otvorenog mora i Velebitskog kanala, kroz koji se najbližim putem stizalo do Senja, a otud ocrtanim putem dalje u unutrašnjost.

Već ranije je u ovom radu bilo reči o tome da su raskošni kneževski grobovi sa centralnog Balkana, puni luksuznih i prestižnih dobara - uključujući i ćilibar - bili u direktnoj zavisnosti od geografskog položaja i kontrole karavanskih i trgovačkih puteva. (A. Palavestra 1989) Podrobnija analiza uvozne robe, a posebno ćilibara, ide u prilog teoriji o postojanju jednog arheološkog modela, koji je često funkcionisao na granici između dve oblasti i tu imao posredničku i distributivnu ulogu. Prema nekim novijim tumačenjima, to su bile tzv. "zajednice na vratnicama" (Gateway communities), koje su dobar deo svoje ekonomije zasnivale na ulasku i izlasku roba na njihovom području, odnosno na svom povoljnom geografskom položaju. (K. Hirth 1978: 35-46) Zajednice na vratnicama razvile su se kao rezultat pojačane trgovine i nicali su uglavnom duž prirodnih puteva, na najvažnijim prolazima između područja bogatih mineralima, poljoprivrednim i zanatskim proizvodima visoke potražnje, kao i na područjima gde su se suretale dve kulture različitog tehnološkog i društvenog karaktera. (R. Hodges 1982)

Oblast delovanja neke zajednice na vratnicama

mogla se vezati ili za jedan lokalitet ili za neko šire područje, pa i za čitavu jednu kulturnu grupu, pri čemu treba imati na umu nesumnjivu razliku koja je postojala između zajednica na vratnicama (gateway communities) i redistributivnih centara, tzv. centralnih mesta (central place) - kako ih opisuje K. Renfru - koja su bila protourbana jezga, iznikla naročito u Sredozemlju i u zapadnoj i srednjoj Evropi gvozdene doba (na primer Hojneburg). (C. Renfrew 1972) Model centralnog mesta ne može se primeniti na zajednice zapadnog i srednjeg Balkana u gvozdeno doba prvenstveno zato što do sada otkriveni arheološki nalazi ne upućuju na prisustvo takvih protourbanih centara (A. Palavestra 1989: 196-199) Zajednice na vratnicama, međutim, po definiciji K. Hirta, nisu centralna mesta već lokaliteti na prelazima između dve zone, sa zračenjem koje se poput lepeze širi prema svome prirodnom i privrednom zaleđu. Pojedinačni centri u zaleđu i na periferiji bili su povezani sa razgranatim sistemom zajednica na vratnicama; štaviše, takvi centri čak nisu morali ni imati nikakvih međusobnih veza, nego su dodire ostvarivali preko zajednica na vratnicama. Slični ćilibarski nalazi južnoitalskog porekla na centralnom Balkanu ne bi, dakle, morali biti plod neposrednih međusobnih dodira različitih lokaliteta (kao što su Atenica, Novi Pazar ili Lisijevo polje) nego deo mreže dejstva i uticaja neke zajednice na vratnicama. Osobnost ovakvih zajednica, koja ih još više odvajaju od tzv. centralnih mesta, jeste u tome što su one ustanovljene na geografskim i prirodnim suprotnostima (područja sa sirovinama i područja bez sirovina, različite prirodne prepreke trgovačkim dodirima itd.). (K. Hirth 1978:35-46)

Ćilibarski nalazi na centralnom i zapadnom Balkanu upućuju na postojanje bar dve zajednice na vratnicama, od kojih je jedna mogla da obuhvata severni Jadran i njegovo zaleđe, a druga mogla da kontroliše važne južnije karavanske puteve od jadranske obale ka centralnom Balkanu. Obe zajednice imale su određene veze sa centrima u Italiji, pa se i njihov uticaj potvrđuje u luksuznom importovanom materijalu nađenom u kneževskim grobovima na centralnom Balkanu. Za jednu od tih zajednica na vratnicama na Balkanu - i to onu na severnom Jaranu, u Lici i Dolenjskoj - može se sa sigurnošću reći da je ćilibar propuštala u oba smeru: sa severa neobrađeni ćilibar ka jugu, i sa juga, iz Italije, figuralni ćilibar u unutrašnjost Balkana. U toj dvostrukoj filtraciji, dosta ćilibara se svakako zadržalo i na teritorijama tranzita. Mogućno je pretpostaviti da se slična dvosmerna trgovina ćilibarom odvijala i na centralnom Balkanu, pogotovu ako se ima u vidu da je znatna količina ćilibara na Glasincu mogla biti u vezi sa prometom u Pano-

niji, ostvarenim svakako preko slivova Save i Dunava.

Trgovina ćilibarom i drugim prestižnim dobrima, tokom više od 1500 godina, na centralnom i zapadnom Balkanu nije, međutim, mogla biti deo jednog jedinstvenog kulturnog modela. Formiranju zajednica na vratnicama prethodili su bez sumnje neki oblici trgovine na velikim udaljenostima (long distance trade), koja se održavala preko lanca ritualnih i trgovačkih odnosa partnerstva među najistaknutijim predstavnicima i poglavicama praistorijskih grupa. Kontrola protoka dobara i informacija bila je karakteristična za stvaranje vertikalne društvene hijerarhije, česte i u zajednicama na vratnicama, a inače osvedočene u Evropi tokom bronzanog i gvozdene doba. (K. Hirth 1978; M. Rowlands 1980:15-55; S. Frankenstein, M. Rowlands 1978) Trgovina ćilibarom u praistoriji Evrope, pa i na Balkanu, bila je i sama uklopljena u takav sistem složenih društvenih i ekonomskih odnosa među praistorijskim zajednicama i grupama. U trajanju od blizu dva milenijuma, sistemi razmene, u koju je kao važan činilac u tim sistemima bio uključen i ćilibar, menjali su se jednako kao i društva koja su tu živela i razvijala se.

U bronzano doba, a dobrim delom i u halštatu, trgovina ćilibarom bila je najverovatnije deo razmene na visokom nivou između vođa rodova i plemena. Taj sistem razmene, koji je u sebi nosio i mnoge ritualne odlike, bio je karakterističan za većinu indoevropskih zajednica sa čvrsto ustrojenim patrijarhalnim rodovskim poretom. (M. Rowlands 1980) Motivi za tu vrstu razmene nisu bili lukrativni nego prestižni i svakako su imali veze sa egzogamijom i ženidbenim savezima između pojedinih grupa. Docnija netrpeljivost i prezir prema trgovcima, koji su poslovali radi sticanja dobiti, kakvi su se sretali u odnosima starih Grka prema feničanskim trgovcima, nisu bili toliko plod konkurencije, koliko odlbesak stare ritualne tradicije u razmeni dobara. Trgovci su ugrožavali osnove kontrole plemenske aristokratije nad lokalnim viškovima i stranom robom, čime su potkopavani i sistemi razmene, uspostavljeni političkim vezama partnerstva, gostoprimstva i brakova. (M. Rowlands 1980:27-28)

Ćilibar na Balkanu bio je jedan od artikala velikog društvenog prestiža, jednim delom uključen i u sistem razmene poklona koji su obeležavali i pratili uspostavljanje saveza, vojnih sporazuma, prijateljstava i saradnje. Sudeći prema nalazima ćilibara, ovakav sistem bio je uspostavljen sa zajednicama kontinentalne Evrope i sa grčkim svetom iz Sredozemlja. Postoje jaki razlozi za tvrđenje da su prvi dodiri plemenskih zajednica iz unutrašnjosti Balkana sa Grcima upravo bili takvog

tipa, te da je grčki import, naročito metalne posude nađene na centralnom Balkanu, posledica takvih odnosa. S. Babić pretpostavlja da je u pitanju bila diplomatska kurtoazija, tj. da je import mogao biti i potvrda saveza između grčkih kolonija na obalama južnog Jadrana i varvarskih zajednica u unutrašnjosti Balkana. Taj sistem odnosa, poznat pod nazivom *keimelija*, što ga je opisao Franc Fišer, odnosio se upravo na luksuzne predmete, kao što su metalne posude, skupocena keramika, verovatno i ćilibar, potom konji i robinje, koji su bili poklanjani kao znaci posebne časti i uvažavanja. Ovaj običaj zabeležen je i kod Homera, zatim u Cezarovim opisima društvenih odnosa kod Kelta, a takođe i u staroj irskoj tradiciji. Posebno je zanimljivo da je običaj *keimelija* bio korišćen kao dokaz i znamenje čvrstine saveza u društvima bez pisma, gde se pismeni sporazumi nisu mogli osvedočiti. Takvu društvenu strukturu imalo je i balkansko područje u gvozdeno doba, pa se pretpostavlja da je isti diplomatski ritual bio ustaljen u dodirima između paleobalkanskih zajednica toga doba i njihovih suseda. (S. Babić 1990; F. Fischer 1973)

Ritualni i ceremonijalni karakter razmene nije isključivao ni njenu ekonomsku komponentu, koja je vremenom sve više dobijala na značenju. Sve veća cirkulacija robe i sve brojniji kontakti grčkog sveta iz Sredozemlja sa varvarskom Evropom gvozdenog doba narušili su stari sistem razmene u kome se postepeno sužavao monopol i povlašćeni položaj vojničke i plemenske aristokratije. U VI veku pre n.e., i to naročito u njegovoj drugoj polovini, u srednjoj Evropi i na Balkanu sve više dobijaju na značaju ekonomski vidovi trgovačke razmene. (M. Rowlands 1980:31; S. Babić 1990: 171) To je verovatno dovelo do pojave trgovaca-preduzetnika (entrepreneurs) koji su organizovali trgovačke pohode i karavane radi sticanja dobiti, bilo sopstvene bilo grupe koju su predstavljali. Takva slobodna trgovina (free lance trade) po mišljenju P. Velsa postojala je u Evropi gvozdenog doba, a njeni nosioci preduzetnici mogli su biti plemenski poglavari, ranije uključeni u ritualnu razmenu, kao i niži slojevi društva zahvaćenog raslojavanjem. Analogije za takav sistem Vels nalazi u evropskoj srednjovekovnoj trgovini, čiji se karavanski putevi nisu bitnije menjali još od praistorije. (P. Wells 1984: 28-31) Sličan razvoj od ceremonijalne ka lukrativnoj trgovini vezuje se i za zajednice na vratnicama, kakve su postojale na Balkanu u gvozdeno doba.

Analiza rasporeda ćilibara na tlu centralnog i zapadnog Balkana pokazuje i izvesne razlike između balkanskih zajednica na vratnicama. Tamo gde su bile manje potrebe za organizovanjem velikih

i složenih karavana i gde se trgovina nije upuštala u velike pustolovine, tamo je bila i manja mogućnost za isticanje preduzetnih pojedinaca. Takva je, na primer, bila trgovina između oblasti Este u severnoj Italiji i Dolenjske u Sloveniji, gde u trgovačkom i geografskom smislu nije bilo većih prepreka, pa je sitnija trgovina cvetala bez napora i monopola. (P. Wells 1985:85-86) Istanjavanje rodovskih i plemenskih vođa tu su bila nešto manja, pa zato u tim oblastima nema onako bogatih kneževskih grobova kao na centralnom Balkanu ili u udaljenijim oblastima zapadne srednje Evrope. (A. Palavestra 1988a) Udaljenost od centara proizvodnje povećavala je vrednost robe, a time i bogatstvo i moć onoga koji je kontrolisao trgovinu tom robom. (M. Rowlands 1973:593) U kneževskim grobovima centralnog Balkana ćilibara je nađeno u velikim količinama, ali na malo mesta, dok se u Dolenjskoj on javlja u većem broju grobova, ali u malim količinama. To govori u prilog pretpostavke da ćilibar tu nije bio tako strogo kontrolisan od strane vladajućih slojeva, kao što je bio slučaj na centralnom Balkanu. (A. Palavestra 1988, 1989:201-202)

Oštre granice između ceremonijalne recipročne razmene na nivou plemenske aristokratije i proste trgovine radi dobiti ne mogu se jasno povući, kao što se ne mogu ni hronološki razgraničiti kao posebne faze ekonomskog napretka. I u bronzano doba bilo je ekonomski zasnovane trgovine, dok se recipročna razmena sa velikim društvima i prestižnim značajem održala duboko u gvozdeno doba, pa i mnogo kasnije. (M. Rowlands 1989). Dovoljno je samo setiti se ceremonijalne razmene darova na najvišem nivou između državnih poglavara, koja se i po tipu i po vrednosti poklona zadržala sve do današnjih dana. Kneževi centralnog balkanskog područja u gvozdeno doba učestvovali su živo u takvim ritualima, zasnovanim i na ekonomskim motivima, dok je u zapadnim balkanskim pokrajinama karavanska trgovina verovatno bila slobodnije organizovana, odnosno uz labaviju kontrolu plemenskog vrha. Stoga nije slučajno da se u kneževskim grobovima gvozdenog doba istočno od reke Drine ćilibar najčešće javlja u kontekstu drugog luksuznog importa iz Sredozemlja, a na zapadnom Balkanu on je - iako dragocen - ipak manje ekskluzivan i tako uključen u širu i življu cirkulaciju. Oštre granice ne mogu se, naravno, ni tu povući, pošto se u obe zone zajednica na vratnicama javljaju i obrnuti slučajevi.

Kada je reč o prometu ćilibara i o trgovačkim putevima, a posebno o ćilibarskom putu i njegovim ograncima, treba imati na umu da su u pitanju krajnje uslovni termini, odnosno da bi možda tačnije bilo govoriti o pravcima i gravitacionim odre-

dištima ćilibara. Napred su već navedeni brojni primeri koji pokazuju da su transporti, ili karavani sa ćilibarom prevaljivali velike udaljenosti i prelazili preko oblasti i kultura u kojima se sam ćilibar ponekad nije zadržavao. U tom smislu treba se posebno setiti mikenskog ćilibara, za koji se u nauci tvrdi da je sa Baltika stigao u Grčku u dva ili tri navrata, i to kao neveliki tovar. (A. Harding, H. Hughes-Brock 1974: 153) Do svojih gravitacionih odredišta na zapadnom i centralnom Balkanu ćilibar je takođe mogao pristizati danas nepoznatim načinom i putevima. Na mestima gde su se formirali trgovački karavani moralo se znati da je ćilibar na Balkanu omiljena i dragocena roba, što ga je upravo i činilo jednim od gotovo obaveznih artikala u svakako mnogo većem asortimanu roba, koje su dolazile sa severa, i čiji se potpuni i pravi sadržaj nikada neće moći do kraja otkriti.

Isto to, možda i u većoj meri, događalo se i na mestima kakve su bile neke luke na Jaranu, recimo Drač u Albaniji, gde se sakupljao raznorodan grčki i italski materijal iz raznih centara. Takvom materijalu bilo je zajedničko to što je bio nabavljen, a ponekad i napravljen, za ukus balkanskih varvara, kojima je takva roba bila namenjena. (S. Babić 1990: 171) Vođe karavana sigurno su rado nabavljali i ćilibarske predmete i nosili ih sa sobom kada su se upućivali karavanskim putevima koje su kontrolisali moćni balkanski glavari. Njima je morala biti poznata naklonost praistorijskih balkanskih zajednica prema ćilibarskim ukrasima, kao i činjenica da su oni ćilibar nabavljali čak i sa severa Evrope. Figuralno obrađen u južnoitalskim radionicama, lak za prenošenje i pogodan za razmenu i prebrojavanje, ćilibar je bio idealno sredstvo za plaćanje putarine i za uspostavljanje trgovačkih i prijateljskih odnosa, a prikladan i za razmenu dobara. Analogije sa karavanskim putevima u istočnoj Africi novijega doba pokazuju da se na mestima formiranja karavana, kakav je bio Zanzibar, unapred tačno znalo kroz teritorije kojih plemena je trebalo proći i kakve su staklene perle bile na ceni u kome plemenu; čak su se znale i okvirne tarife za bezbedan prolazak preko određene teritorije. (H. Stanley 1953: 10-18) Teško bi bilo pretpostaviti da su preduzetnici i vođe karavana, koji su se kretali Balkanom u gvozdeno doba, bili manje obavješteni i pripremljeni.

Gledano u celini, može se reći da praistorijski ćilibar na tlu centralnog i zapadnog Balkana predstavlja važnu pojavu pri susretu i prožimanju različitih kultura. U njemu se ogledaju različiti vidovi života praistorijskog Balkana i Evrope, počev od karaktera trgovine, komunikacionih sistema, analize zanatstva i umetničkog stila, do distribucije luksuznih roba i salgedavanja mikroregionalnih odnosa. Proučavanjem ćilibara posredno se ulazi i u kompleks niza važnih kulturno-antropoloških pitanja, pa čak i verovanja paleobalkanskih zajednica, na šta upućuje široko rasprostranjeno uverenje o lekovitim i zaštitnim svojstvima ćilibara. Detaljna analiza ćilibara u pojedinačnim nekropolama može doprineti boljem sagledavanju internog bogatstva zajednice, kao i stepena njihove društvene raslojenosti. Uz ostali nakit, ćilibar takođe doprinosi rekonstrukciji praistorijske nošnje pojedinih plemena, u kojima se na određen način ogledaju specifični kulturni modeli paleobalkanskih zajednica. Njegova najvažnija osobenost bila je u tome što i kao sirovina i kao obrađeni proizvod ćilibar može da svedoči o živim trgovačkim vezama praistorijskih balkanskih zajednica sa severnom Evropom i Sredozemljem. Analiza praistorijske trgovine, koju ćilibar omogućuje, direktno se nadovezuje na pitanja o društvenoj strukturi, pa čak i o političkom uređenju paleobalkanskih zajednica. Baltička fosilizovana smola, opisana i proslavljena u antičkoj književnosti i drevnim mitovima, bila je podjednako omiljena i u praistoriji, i u antici, kao i u renesansi, a svoju popularnost je sačuvala sve do novijega doba. Kroz nekoliko milenijuma ćilibar je bio ne samo pokazatelj nego i činilac kulturnog povezivanja različitih civilizacijskih modela. Potražnja za ćilibarom otvarala je mnoge kontakte među praistorijskim zajednicama, čiji su se kulturni odnosi sve više širili i umnožavali.

Ni u novije vreme ćilibar nije izgubio tu moć da bude katalizator kulturnog napretka. Tehnološki razvoj plastičnih masa jednim delom vezuje se za težnju prošloga veka da se pronade jevtina zamena za ćilibar. (H. Fraquet 1987: 60-82) Tako je ćilibar potvrdio svoj značaj za razvitak evropske civilizacije još od mitskih vremena i praistorije do današnjih dana.

PREHISTORIC AMBER AS A CATALYST OF CULTURES

S u m m a r y

The prehistoric amber beads in the central and western Balkans have been approached to in this book in various ways and at multiple levels. In the first place there is a typological aspect, which has enabled a clearer insight into individual forms of amber jewelry and an easier orientation within the ample and diversified archaeological material. The second level of elaboration, to which the greatest part of the book is dedicated, covers a process of analysis and cataloguing according to individual sites at which amber beads were found. In addition to these two methodological approaches, the overall prehistoric amber material in the book may be viewed also through archaeological maps depicting the distribution of individual types, as well as through chronological maps and their interpretation. The third level of archaeological elaboration of amber material is an assessment of its significance for the analysis of prehistoric trade and communications. Numerous chemical and infrared analyses of amber finds from prehistoric sites, which are discussed in detail in the second, catalogue part of the study, clearly reveal the fact that amber was being brought as a raw material from the Baltic and northern Europe, and that it therefore represents a direct proof of long-distance trade in prehistory. Typological analysis of some carved amber beads and ornaments, brought forward in the third part of the study, points to even more complex aspects of trade since plenty of amber objects from the western and central Balkans are related to the centers of craftsmanship in southern Italy. Their presence in the Balkans, especially in rich princely tombs, together with other luxurious imported material, opens up the

issue of the social structure and nature of internal relations within prehistoric communities in the Balkans, as well as of their relations with the Mediterranean cultural centers.

The enclosed chronological maps and tables of amber finds show that the oldest piece of amber in the western and central Balkans, excavated in Žamnjak, Istria, is dated to Bronze A2-B1 period (1600-1500 BC). A somewhat more recent amber find from Bronze B2 period also originates from Istria, the site of Krmedski Novi Grad. Towards the end of that period, small amount of amber had appeared also in Serbia, in the valley of the Drina River, under the mounds in Bela Crkva and Belotić. No amber material dating from Bronze C period (1400-1300 BC) is found in Istria, but it can be found in some new territories, albeit in small quantity. Judging by the finds, in the period between 1300 and 1200 BC (Bronze D), amber material is limited to two regions: to Istria - where it was found in plenty of graves within the Vrčin necropolis, and to the Padjine-Ročević complex, in the Bosnian part of the Drina Valley. As early as the Bronze Age amber had reached two large regions: the western Balkan littoral with its hinterland (Istria and Lika), and the central Balkan area covering the basins of the Drina, the Zapadna Morava and the Ibar rivers.

Although the point of the greatest concentration of amber in the western and central Balkans was to change its place somewhat during the full course of 1500 years, from the Bronze Age to the Late La Tene, with certain regions sometimes gaining and sometimes losing their importance, the main sites of prehistoric amber in that region

would nonetheless remain within the two original geographical wholes. If the fact is taken into account that the analysis of numerous amber beads, found in the above-mentioned Bronze Age graves, has confirmed their Baltic provenance, then the unhampered conclusion may follow that as early as the Bronze Age the main routes were established connecting these two Balkan regions with the amber routes of central and northern Europe.

After the year 1200 BC the picture of amber distribution in the western and central Balkans changed somewhat. The most important amber finds from that period are the beads of the Tiryns type, excavated in Baška on the island of Krk, in Vrsi and Privlaka near Nin, in Golubnjača in Lika, and at the Debelo Brdo site near Kočevje. All of these finds are related to the Hallstatt A1-A2 horizon (1200-1000 BC).

In the span of time between 1000 and 800 BC, Hallstatt B1 and B2 periods, almost no amber could be found in these parts. There are solid grounds for the assertion that after the year 1000 BC amber trade in the western and central Balkans almost died out and that such situation lasted for about two centuries. This rest may even have been longer, since - with the exception of the Majdan site near Vršac - the amber material is usually dated to Hallstatt A1 period. That would mean that sometime around 1000 BC there occurred a disruption of the trade and a closing down of amber routes, particularly of their western branch, the one that was crucial for the presence of amber in the Adriatic basin.

After 800 BC the amber trade in the Balkans was resumed, but within a rather limited area that may be defined as the area of Liburnian and Iapodian cultural groups of the Early Iron Age.

Although Liburnians exerted greater influence upon Iapodes in terms of culture, amber finds point to the fact that both the Liburnian and Iapodian areas were equally important links in the chain of amber trade and processing. Being a hinterland behind the Liburnian territory, the protagonists of the Iapodian cultural group in the 8th century BC - and later as well - were undoubtedly directly engaged in amber trade which followed the land routes from northern Europe. Besides, as skillful seamen, Liburnians surely deserve merit for further distribution of amber throughout the Adriatic, maybe even the Mediterranean. A considerable part of imported amber remained at the sites of the two cultural groups, and, by the beginning of the Iron Age, their territories became the most important destinations for the Baltic amber. At the same time, these territories were important distributive centers for further amber

trade enabling its penetration towards another influential destination, such as Italy. The fact should not be overlooked either that amber was reaching the Iron Age Italy by land, across the Alpine passages, but there is no doubt that a considerable amount of Baltic amber was arriving across the Adriatic, and by mediation of the Liburnian seamen and their Iapodian hinterland neighbours, the latter having been more directly open to the influences from Pannonia and the North. Large quantities of amber found in the territories of the Iapodian and Liburnian groups are corroborative to the supposition that there was a direct connection between Dolenjska in the North, rich in amber since the 7th century BC, and the Balkan regions in its immediate vicinity. One may even suppose that amber was arriving in northern Italy by one route, across the Alps, while the Balkans were reached by another route, somewhat to the east, which led to Sopron and Dolenjska along the edge of the Pannonian Plain. Thus amber could directly, almost in the straight line, reach the Adriatic, where it was taken over by the Liburnian seamen. If this supposition is valid, it should not be impossible that the cultural impulses from the Mediterranean were sent back by the same route.

In Hallstatt C period (700-600 BC) amber appears again at a greater number of sites, and new regions become engaged in amber trade. First of all, these are numerous sites in Dolenjska, then (a bit rarer) in other parts of Slovenia, as well as in Istria, at the Beram and Pula necropolises. At the site of Glasinac, amber was found in many graves, the same as at other sites of the Glasinac cultural area, such as Glogovik on Pešter. In Hallstatt C period the eastern, Pannonian end of the amber route was active, which is confirmed by the finds from Doroslovo, and it is quite possible that amber may have reached Donja Dolina by the same route. As a completely new area of amber trade there had appeared Macedonia where amber was found at the sites of Saraj Brod in Pelagonia and Krivi Dol-Radanja in north-east Macedonia. In the Dedeli necropolis in the Vardar Valley a considerable amount of amber was found in the graves dating from the turn of the Hallstatt C into Hallstatt D (around the year 600 BC).

In the first half of the 6th century BC, in Hallstatt D1 period, amber was abundant at the site of Glasinac, and it occurred also in western Serbia, at the sites of Kremna, Uzići and Pilatovići near Užice.

The latter part of the 6th century marks the most prosperous period for amber trade in the western and central Balkans. At that time it oc-

curred in Dolenjska, in the Liburnian territory, in Dalmatian islands, in the area of the Iapodian culture in Lika, in Donja Dolina, and, considerably, in the Glasinac graves. Amber reached then as far as the periphery of the Glasinac cultural complex, which is confirmed by a warrior's mound in Romaja, Metohija, and the graves in Kličevo near Nikšić. In this period, and particularly towards the end of the 6th century BC, amber was an inevitable element in the inventory of princely tombs in the central Balkans, such as somewhat earlier Arareva Gromila at Glasinac and Pilatovići near Užice, and slightly more recent Atenica near Čačak, Novi Pazar, Pečka Banja and Lisijevo Polje near Berane. Besides amber which by then had been locally worked into simple geometrical pearl-like forms, that period witnessed to the appearance of figurative shapes of amber pieces, produced in the workshops of southern Italy. Such carved amber material, excavated in Kompolje, Prozor, at Glasinac and from the above-mentioned princely tombs of the central Balkans, was a part of luxury import from the south Italian centers of craftsmanship and it could serve as one of the proofs of vivid commercial contacts between the Mediterranean cultures and prehistoric Balkan communities. (A. Palavestra 1984, 1988, 1989; S. Babić 1990)

Towards the end of the 6th century amber could also be found in richer tombs in Pelagonia (Petilep-Beranci, Crkvište-Beranci), and in the famous tombs at Trebenište and Radolište. Just like an abundance of other luxury material found in these tombs, amber could be of similar provenance as the one from the princely tombs of the central Balkans. This suggestion is further supported by other valuable items found in these tombs, such as bronze vessels, probably originating from southern Italy. (R. Vasić 1987b: 731; S. Babić 1990; C. Rolley 1982)

After the year 500 BC, in the first half of the 5th century (Hallstatt D3), the distribution of amber finds is similar to that from the previous period, though the excavated quantity is considerably smaller. In the area of the Iapodian cultural group of the time there occurred an interesting turn which is also confirmed by the distribution of amber finds. In Hallstatt D3 amber vanished completely from the sites in Lika, and its small quantities can be found at the Iapodian sites in the Una River Valley, such as Golubić and Ribić. The sites in the Una Valley were later to take over, assuming dominant position in bearing evidence

of amber in the next, La Tene period.

In that period amber is less abundant than before at Glasinac, only to disappear almost completely by the mid-5th century. However, there are considerable quantities of amber at the sites of the Glasinac culture in Herzegovina, such as Plana and Kačanj near Bileća.

The splendour of princely tombs from the end of the 6th century still radiated into the first half of the 5th century, to which testify rich finds from Kruševica near Raška, where many amber pieces were found. Situated near an important caravan route leading from the Adriatic to the Balkan mainland, Kruševica affirms that this communications road did not lose its former importance even in the 5th century. The finds belonging to the Srem group also repeat the cultural model of the central Balkan princely tombs, though on a more modest scale.

Concurrently with an evident decrease in amber concentration all over the western and central Balkans - and Europe - a considerable amount of amber and in great many tombs occurred in Iapodian sites along the Una River. The largest amount was found in Jezerine, while the finds from the Ribić and Golubić necropolises are next to it. Amber even reappeared in Lika, wherefrom it had been absent for some time, and that at the Iapodian sites of Prozor and Vrebac.

In La Tene A and B amber occurred sporadically in the later horizon of the Srem group, at the sites of Čurug and Sremska Mitrovica (Sremska Street site). It was also present at Ždanec in Macedonia, and sporadically at Glasinac (Čitluci, and Rudine near Rusanovići). Very small quantities of amber dating from La Tene C and D (from 250 BC to the beginning of the new era) were found in Baška on the island of Krk, in Kastav near Rijeka, in Nin, Nadin and the area of Ravni Kotari, as well as in a grave in Donja Dolina. As it has been already said, larger amounts of amber dating from this period were found only at the Iapodian necropolises in the Una Valley, and in Prozor and Lički Ribnik. It is interesting to note that prehistoric amber in its last phase in the western and central Balkans occurred in precisely the same territories where it had appeared for the first time - e.g. in Istria, on Krk, in Lika and Ravni Kotari. Thus a centuries-long continuity has been established and the foci of amber occurrence in the Balkans have been determined.

The study of prehistoric amber and its distribution in the western and central Balkans offers well-founded indications that a vivid trade was going on in the region, and that it was based upon continuous cultural contacts with distant regions in northern Europe and the Mediterranean, just as there were strong cultural and economic relations among the Balkan prehistoric communities themselves. However, a reconstruction of entire prehistoric trade and social relations which that trade would point at cannot be carried out on the basis of only one article in the trade exchange, e.g. of prehistoric amber. What amber could reliably demonstrate within the given Balkan context is the fact that the trade did exist and that such relations were rather developed. Amber may be seen as a clock hand which proves that the presently broken clock used to exist, but its inner mechanism cannot be reconstructed in its entirety on the basis of one of its hands alone. Thanks to highly reliable chemical analyses proving Baltic provenance of amber in the prehistoric Balkans, and also owing to archaeological and typological classifications of figural amber finds - which have confirmed that a part of that amber must have come from the craftsmanship centers in Italy - it becomes possible to trace with much certainty, and even to elucidate, the basic directions of amber distribution in the prehistoric Balkans. A short review of the circulation of amber in vertical (temporal) and horizontal (geographical and spatial) perspectives has been given in the first part of this summary.

It is easy to notice that ever since the Middle Bronze Age there were three major directions which amber from the European North followed towards the Balkan South-East. The most important, western route, very likely to have been the most used branch of amber route through Central Europe, was going from the Baltic via Sopron and descended to Dolenjska, Bela Krajina, Lika and northern Dalmatia. The second, central branch probably also deviated from that Central European route and via the Danube and Drina basins reached the central Balkans, particularly the Glasinac cultural complex and the broader area of the Drina Valley. The latter region had special importance in the Bronze Age without losing it later, in the Iron Age, which is confirmed by numerous amber finds in the area of the Glasinac culture. The third, eastern branch is the most difficult to determine, since there amber finds are the rarest. That branch could be discerned through rather scarce and isolated finds in Pannonia, and these may have been a trace of cultural impulses from the east. Various waves of the

Steppe influences might have brought some amber with them which reached Pannonia by certain roundabout and hard-to-establish routes. It is also certain that great importance must have been attached to the system of maritime communications which was being used since the Bronze Age for the amber traffic throughout the Adriatic and the east Mediterranean, and which surely had one of its transit zones located on the eastern Adriatic coast.

For the promotion of an archaeological model of amber trade in the Balkans, allowing for methodological limitations, "relational" analogy as defined by Ian Hodder could prove beneficial. Relational analogies can also offer a possibility for further analogy-making concerning every individual problem. (I. Hodder 1982: 16-23) Those analogies could help to establish a general theoretical framework and a relationship between material, cultural, social and economic aspects of life. (A. Akalu, P. Sjernquist 1988: 5-14) If the geographic positions of Italy and the Balkan Peninsula, as well as the busy maritime circulation in the Adriatic are taken into account, it would be logical to presume that amber was transported by sea, thereby reaching the eastern Adriatic coast. (Š. Batović 1976; A. Palavestra 1984a) Also, it is justifiable to suppose that goods travelled in opposite direction too, from the central Balkan regions. Luxury goods had to reach the central Balkan mainland somehow, and it was probably via the same routes along which the domestic products were sent for exchange. Since no data has been preserved concerning the routes in the Iron Age, it would be possible to propose that natural communications roads, connecting the central Balkans with the Adriatic basin were used. (J. Cvijić 1987: 93-101) Historical and ethnographic examples can show that the same natural communications were used as the most important Roman and mediaeval roads, and also, as the favourite directions of pastoral transhumance migrations in the Balkans. (D. Antonijević 1982: 14-15; A. Wace, M. Thompson 1972; B. Gušić 1976; R. Ršumović 1976) Furthermore, historical data demonstrates that the tribes inhabiting the central Balkans were exceptionally mobile, and that they often moved either driving their livestock or in search for booty and plunder. (F. Papazoglu 1969: 334-372) Archaeological study, based on the very ethnographic analogy, has shown that in the central Balkans in the Iron Age there were settlements similar to dispersed villages of the so-called "Stari Vlah" type, organized along the major communications roads. (J. Cvijić 1922: 333; A. Bankoff, A. Palavestra 1986) Eth-

nographic examples show that the way of life in that type of settlements and the village economy were in harmony with and complemented by long-distance and vertical transhumance, whether carried out by the villagers themselves, or by specialized nomad groups (in the historic period, the Sarakačans, Vlachs, etc.). (Novaković 1965: 33; Djordjević 1984: 98-108)

According to archaeological finds, but also to historical and ethnographic data, luxury amber and other imports may have reached the central Balkans by using three major communications roads. One of them is the famous *Via Egnatia* which was passing across the Balkans, leading from Durrës, along the Shkumbin Valley to Ohrid, Resen, Edhessa, and ending in Thessaloniki. A road known from the Middle Ages branched out near Ohrid, heading north towards Skopje and the Vardar Valley. (J. Cvijić 1987: 97-99) The second natural communication was the *Shkodër-Prizren route* which led from Leshi and Shkodër across the Albanian heights to Sveti Spas and Prizren. (J. Cvijić 1987: 96-96) There one branch went northwest along the Beli Drim River, the second, northwest towards Lipljan, and the third headed southeast to the Vardar Valley where it was meeting the Ohrid road. (G. Škrivanić 1974: 72-75) Near Peć, the Beli Drim route branched again leading to Plav and the Upper Lim in one direction, and in the other, to the Sitnica and the Ibar rivers. (G. Škrivanić 1974: 72-75) The third route was recorded already in the Roman period, but it is better known as the *Dubrovnik road*. (I. Bojanovski 1987) Along that road many caravans travelled both in the Middle Ages and in the Modern Age, transporting goods between the central Balkans and the commercial centers of Primorje (the Littoral), above all, Dubrovnik. There is much material and a number of research studies concerning this route, and the nature and contents of goods. (K. Jireček 1959, 1923: 211-244; S. Dimitrijević 1958) The road started from Epidaurus (later, Dubrovnik), went on to Trebinje and Bileća, where there was an important crossroads and wherefrom one road went via Nikšić to Shkodër. From Bileća the road went to the Sutjeska River and Foča, where it branched again: one branch led north along the Drina River to Višegrad, crossed the river there and reached the Zapadna Morava River. The second branch went from Foča towards Pljevlja, Prijepolje, Sjenica and Novi Pazar. There, in Novi Pazar, it fused with the road leading from Peć towards the Ibar River. There were also some vertical communications between these major directions, such as the one from Višegrad towards the Lim River, or another

one which connected the north and the south branches by a route from Požega to Sjenica. (I. Bojanovski 1987)

It is evident that almost all amber finds in the central Balkans, testifying better than anything else to the trade with Italic centers, were distributed along the above-mentioned communications. (A. Palavestra 1988) Princely tombs rich in amber are not found only along these routes, but also on the most important crossroads of these communications. Trebenište is on the point where the Ohrid road branches from *Via Egnatia*; Pečka Banja is on the crossroads of the Beli Drim road; Novi Pazar is on an important intersection of the Dubrovnik and the Ibar roads; Atenica and Pilatovići are also located on major junctions of prehistoric routes. Other important and rich tombs such as Kačanj, Kličevo, Lisijevo Polje, Romaja and Glasinac are adjacent to some of the mentioned communications.

Such distribution of amber finds would suggest a specific form of trade in the central Balkans in the Iron Age. Although those finds clearly reveal a special status of individuals and an important role of prestige goods trade in the social stratification, for the time being there are no elements in favour of the thesis about centralized trade and redistribution. Such model of redistributive trade where local chiefs and leaders had carried out distribution and the goods and information control, has been established for Central Europe. (P. Wells 1980, 1984; T. and S. Champion 1986) The proposed way of life of palaeo-Balkan tribes in the central Balkans, which included permanent mobility and a specific type of settlements, does not imply development of influential redistributive centers. (F. Papazoglu 1969: 334-372) The distribution of princely tombs points to caravan trade in prehistory, such as was going on later along those very routes, in the Antiquity, Middle Ages, and even in Modern Age (K. Jireček 1959). Caravan trade of the Iron Age in the central Balkans would correspond to the "down the line" trade, but also to a free-lance trade according to the classification of Collin Renfrew. (C. Renfrew 1975: 48-51; A. Palavestra 1990)

The term *caravan trade* should in this context be understood entirely conditionally. It is clear that prehistoric caravans can hardly be compared to those known in the Balkans in the Middle Ages and modern times. The mediaeval caravans were large, well-organized and guarded, and as such were permanent and important institutions of mediaeval states or feudal lords. For reasons of greater safety and the need for continuous trade, caravans consisting of over three hundred horses,

mules, and even camels, with considerable and orderly armed escort, travelled frequently and regularly between the wealthy cities on the Adriatic coast and continental mediaeval Serbia, Bosnia, and later, the Ottoman Empire. (G. Škrivanić 1974: 13-42; S. Dimitrijević 1958)

Transportation of goods by continental roads in the Iron Age Balkans, termed conditionally in this book as *caravan trade*, certainly was neither thus large nor frequent. It is obvious, however, that the items of Mediterranean origin found their way into the Balkan mainland and that the traces of such trade have been discovered along the routes of those caravan trails that later on were to become the busiest ones. Though mostly under state protection, the large caravans as we know them from the historic times were not exclusively an institution of a highly ordered state. Even then they were organized also by sufficiently powerful individuals, or specialized groups, such as nomad shepherds, for instance.

The powerful elite of the Iron Age Balkans undoubtedly had sufficient military force and wealth to ensure the transportation of goods they were interested in across the mainland, from the coast to their territories, as well as to control all major communications. However, there still remains a number of crucial questions concerning this type of caravan trade. No definite conclusions can be drawn as to whether the trade was instigated by Balkan princes or by Mediterranean tradesmen who transferred the goods, or again, what conditions and which motives were underlying such ventures (purely utilitarian, ritual, or some other). Therefore, the term *caravan trade* applied in the context of the Iron Age Balkans, implies a certain, so far insufficiently defined, form of continental transfer of goods, carried out along the routes that in the historic times were used by caravans.

Although caravan trade includes also redistribution points (caravan stations and markets), our present knowledge of the Iron Age in the central Balkans cannot confirm the existence of such centers yet. It is much more probable that the representatives of warrior aristocracy in the central Balkans were primarily interested in getting control over commercial roads, which must have been an important source of income. "Possession" of caravan routes and collection of taxes, tolls and other duties has been determined elsewhere, with the peoples engaged in long-distance and vertical transhumance. (K. Polanyi 1975: 135) Accumulation of wealth by collecting taxes and confiscating a part of goods that circulated along the commercial routes, could be active and passive.

Passive trade, which may, to an extent, stimulate caravan trade, does not give sufficient impulse to the local production and is reduced to granting licence to the tradesmen from other regions in exchange for some recompense. Active trade implies equipment, military protection, or even an escort for caravans, but also a mobilization of local economic potentials aimed at surplus production necessary for trade exchange. (P. Wells 1984: 30-31) Impulse for such trade may have come from the chief, but also from rich entrepreneurs ready to invest their time, wealth and labour in order to gain profit and social esteem (P. Wells 1984: 30-31). Investment in such commercial expeditions was bringing enormous profits, especially if the military force provided for the monopoly and control over caravan routes. (K. Polanyi 1975: 135-136)

Geographical distribution of amber finds in the central Balkans, as well as the entire cultural context of the Iron Age in the region, show that it was probably the latter model, that of active caravan trade, which included control and "possession" of routes. Princes in the central Balkans had something to offer in exchange for Mediterranean luxury, so that it was not by chance that the majority of princely tombs were in the vicinity of rich silver deposits (K. Jireček 1959). Furthermore, a good insight into a possible export goods of the central Balkans could be achieved by reviewing the goods exported from the area in the Middle Ages. They consisted primarily of leather, wool, furs, livestock, wax, honey, resin, but also timber, rare plants, pigments and even slaves. (K. Jireček 1923: 222-231)

Other Balkan prehistoric communities rich in amber were also situated along the major natural routes of trade, which were easy to control. On the one hand, their favourable geographic position enabled control over distribution of local goods, such as ore or agricultural produce, and on the other, the import of luxury and prestigious goods from the Mediterranean. The sites in Dolenjska, e.g., owed their economic development primarily to iron metallurgy, but also to trade in which amber must have had an important role.

The most important Iapodian sites and the richest in amber, were situated also along vital communications. On the one hand, their position on the edge of the karst fields (Gacko and Ličko Polje) enabled the labouring of fertile land, but also the constructing of fortified defence systems for the control of movements and communications in the region. It is of special importance to emphasize that it was the settlements by the sites rich in amber, such as Kompolje and Prozor, that con-

trolled the route between the Adriatic and the mainland.

The Liburnian sites rich in amber were partly situated on the coast, near the important ports - such as Nin and Zaton - or on the islands, such as Baška on the island of Krk, Osor on Cres and Kolan on Pag. The rest of them were located in the hinterland, as in Ravni Kotari and Bukovica, where the roads for the central Balkans were passing. (Š. Batović 1973) In order to reach major Liburnian centers and ports, such as Nin, for example, one had to navigate through a complicated system of channels and passages between the islands, which the Liburns easily kept under their control. Amber is found exactly at the sites along the sensitive maritime routes and passages, such as Osor on Cres which defends the strait between Cres and Lošinj in the Lošinj Channel. The same goes for Baška on the island of Krk, where amber had occurred from the Bronze Age to the La Tène, which testifies to the importance of the port for the domination over the Senj Strait between the open sea and the Velebit Channel, the shortest way to Senj and therefrom further into the mainland.

A more thorough analysis of imported goods, especially amber, favours a theory that there is an archaeological model which was often operating along the border between two regions and having an intermediary and distributive role. These may have been the so-called "gateway communities", which based a considerable part of their economy upon the goods entering and leaving their territories, namely, upon their favourable geographic position. (K. Hirth 1978: 35-46) Gateway communities had developed as a result of increased trade and sprang mostly along the natural routes, by the most important passages between the regions rich in minerals, agricultural and craft products in great demand, as well as in the areas of contact between two cultures having different technological and social character. (R. Hodges 1982)

Amber finds in the western and central Balkans point to the existence of at least two gateway communities. One of them may have extended over the northern Adriatic and its hinterland, while the other may have controlled important caravan routes to the south, leading from the Adriatic coast towards the central Balkans. Both of them had some contacts with Italian centers, whose influence is confirmed by luxury import that was found in princely tombs in the central Balkans. One of these communities - the one in the northern Adriatic, in Lika and Dolenjska - undoubtedly let amber pass through its territory in both direc-

tions: raw amber from the North towards the South, and carved amber from the South, from Italy, towards the Balkan mainland. In the process of that double filtration a considerable amount of amber must have remained in transit territories as well. It is likely that a similar two-way amber trade was conducted also in the central Balkans, especially if one bears in mind that the large amount of amber at Glasinac may be related to trade in Pannonia which was certainly carried out by way of the Sava and Danube basins.

Having been done for more than 1500 years, trade with amber and other prestigious goods in the central and western Balkans could not, however, belong to a single and unique cultural model. The establishing of gateway communities was certainly preceded by some forms of long-distance trade which had been maintained through a chain of relations of ritual and commercial partnership among the most prominent representatives and chieftains of prehistoric groups. Control over the distribution of goods and information was characteristic of the creation of a vertical social hierarchy, the one that was frequent in gateway communities and clearly confirmed in Europe during the Bronze and Iron Ages. (K. Hirth 1978; M. Rowlands 1980: 15-55; S. Frankenstein, M. Rowlands 1978) Amber trade itself in prehistoric Europe, and the Balkans, fitted into such a system of complex social and economic relations among prehistoric communities and groups. For about two millennia, the exchange systems, in which amber played an important part, had been changing together with the societies that had lived and developed there.

During the Bronze Age and a good part of the Hallstatt period amber trade is most likely to have been a part of an exchange at high level, among the tribal and clannish chieftains. Such exchange system, which contained numerous ritual features, was typical of the majority of those Indo-European communities that had firmly established clannish order. (M. Rowlands 1980) Motives for such exchange were not lucrative, but rather prestigious ones, and they were certainly associated with exogamy and matrimonial alliances between the groups. Amber found in the Balkans was one of the items of great social prestige. A part of it was included in the above-mentioned system of exchange of gifts which marked and accompanied the establishment of alliances, military agreements, friendships and cooperation. Judging by amber finds, such system was established with the communities in continental Europe and with the Greek world in the Mediterranean. There are strong reasons to assert that the first contacts between the tribal communities in the Balkan

mainland and the Greeks were precisely of that nature, and that Greek import, particularly metal vessels excavated in the central Balkans, proceed from that system of relations.

The ritual and ceremonial nature of exchange did not exclude its economic component which was gradually gaining importance. An increasing traffic of goods and ever more numerous contacts between the Mediterranean Greek world and the Barbarian Europe in the Iron Age undermined the old system of exchange, inducing a gradual narrowing of the monopoly and privileged position of military and tribal aristocracy. In the 6th century BC, particularly in its latter half, the economic forms of trade exchange were increasingly gaining importance in central Europe and the Balkans. (M. Rowlands 1980: 31; S. Babić 1990: 171) It probably brought forth the tradesman-entrepreneurs who organized trade campaigns and caravans in order to gain profit, either for themselves or for the group they stood for. According to P. Wells, such free-lance trade did exist in Europe in the Iron Age, while its protagonists - the entrepreneurs could be tribal chiefs, previously engaged in ritual exchange, as well as lower ranks of the society which was undergoing a process of stratification. P. Wells has found analogies with that system in European mediaeval trade, whose caravan routes had not changed since prehistory. (P. Wells 1984: 28-31) A similar development from ceremonial to lucrative trade pertains also to gateway communities, which had existed in the Balkans in the Iron Age.

The analysis of amber distribution in the central and western Balkans reveals, however, that there were some differences among the Balkan gateway communities. Where there was less need for organizing large and complex caravans and where trade did not venture into great risks, an opportunity to distinguish oneself was rather modest. For example, such was trade between the Este region in Italy and Dolenjska in Slovenia, where in terms of commerce and geography there were no great obstacles, so that small-scale trade flourished without effort or monopoly. (P. Wells 1985a: 85-86) Distinguishment of chiefs and individuals was not so expressed there, so that, despite a large number of necropolises, there are no luxurious princely tombs, such as those in more distant regions of west Central Europe and the central Balkans. (A. Palavestra 1988) Great distance from production centers added to the value of goods, and thus of wealth and power of those in control of the trade in such goods. (M. Rowlands

1973: 593) Whereas in the western Balkans, especially in Slovenia, amber was found in limited quantities but in a great number of tombs, in the central Balkans it was found only in some princely tombs but in considerable quantities. (A. Palavestra 1988)

A clear line of demarcation between reciprocal ceremonial exchange at the level of tribal aristocracy, and simple lucrative trade cannot be strictly drawn, just as they cannot be chronologically differentiated as separate phases in economic development. Economically-based trade was done to some extent in the Bronze Age, while reciprocal exchange bearing great social and prestigious importance carried on far into the Iron Age, and even later. (M. Rowlands 1989)

When speaking of amber trade and trade routes, and particularly of the amber route and its branches, it should be kept in mind that these terms are extremely conditional, namely, that it might be more appropriate to speak about the directions and gravitational destinations of amber. Amber could also have reached its gravitational destinations in the western and central Balkans by means and ways that are still unknown to us. There, where trade caravans were being mustered, it must have been a well-known fact that in the Balkans amber was precious and fashionable article, which was precisely what made it an almost obligatory item within a much richer assortment of goods whose complete and true contents will never be fully revealed.

On the whole, it could be said that prehistoric amber in the western and central Balkans represents a significant phenomenon marking the meeting and permeating of different cultures. It reflects various aspects of life in the prehistoric Balkans and Europe - from the nature of trade, communications systems, through the analysis of crafts and artistic styles, down to the distribution of luxury goods, and the understanding of micro-regional relations. Its most important peculiarity is contained in the fact that both as a raw material and a carved product, amber can testify to vivid commercial connections of the prehistoric Balkan communities with northern Europe and the Mediterranean. For a period of several millennia amber had not only been an indicator, but also an agent of cultural intercourse among various civilizational models. Demand for amber had opened up numbers of contacts between prehistoric communities, and thus enabled their further spreading and multiplying.

BIBLIOGRAFIJA

SKRAĆENICE

- AI** Archaeologia Iugoslavica, Beograd/Ljubljana
- AP** Arheološki pregled, Beograd/Ljubljana
- AV** Arheološki vestnik, Ljubljana
- Bericht R.G.K.**
Bericht der Römisch - Germanischen Kommission des Deutschen archäologischen Instituts, Frankfurt a/M, Berlin
- GCBI** Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Гласник САД**
Гласник Српско археолошко друштво, Београд.
- Гласник САНУ**
Гласник Српске академије наука и уметности, Београд
- GZM** Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo
- IA** Inventaria Archaeologica, Bonn/Beograd
- JBS** Journal of Baltic Studies, Ann Arbor
- Materijali**
Materijali Saveza arheoloških društava Jugoslavije
- PJZ** Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo
- RIZ** Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Zadar
- Споменик СКА**
Споменик Српске краљевске академије, Београд
- VAHD** Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Zagreb
- VAMZ** Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
- VHAD** Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
- WMBH** Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina, Wien
- ЗРНМ** Зборник радова Народног музеја у Београду, Београд

ADAMESTEANU D.

1971 *L'area melfese*. Popoli anellenici in Basilicata, Potenza 1971. 99-103.

AKALU A., STJERNQUIST P.

1988 *To what Extent are Ethnographic Analogies useful for the Reconstruction of Prehistoric Exchange?* Trade and Exchange in Prehistory. Studies in Honour of Berta Stjernquist, Lund 1988. 5-14

ALMAGRO GORBEA M.

1974 *Orfebrería del Bronce Final en la Península Ibérica*. Trabajos de Prehistoria 31, 1974.

AMANDRY P.

1953 *Collection Hélene Stathatos. Les Bijoux Antiques*, Strasbourg 1953.

AMOROSO A.

1884 *I castellieri istriani e la necropoli di Vermo presso Pisino*. Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Parenzio-Pola 1884.

ANDRONICOS M.

1970 *The "Dorian Invasion" and the Archaeological Evidence*. Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques I, Prague 1970. 854-855.

ANGELIS M. C. DE

1982 *La necropoli di Colle del Capitano, Nuove acquisizioni*. La Romagna tra VI e IV sec. a. C. nel quadro della protostoria dell'Italia Centrale, Bologna 1982. 283-289.

- ANTONIJEVIĆ D.
1982 *Обреди и обичаји балканских сивоочара*, Београд 1982.
- ASPES A.
1976 *3000 anni fa o Verona*, Verona 1976.
- BABIĆ S.
1990 *Graeco-Barbarian Contacts in the Early Iron Age Central Balkans*. *Balkanica XXI*, 1990. 165-183.
- BAČIĆ B.
1957 *Ilirsko žarno groblje u Kaštelu kraj Buja*. *Jadranski zbornik II*, 1957. 381-432.
1957a *Novi grobovi iz brončanog doba u Istri*. *VAHD LVI-LIX/2*, 1954-1957.
1960 *Tumuli iz brončanog doba na Maklavunu i Žamnjaku u južnoj Istri*. *Jadranski zbornik IV*, 1960.
- BADŽ V.
1988 *Amajlije i talismani*, Београд 1988.
- BAKARIĆ L.
1986 *Rezultati novih istraživanja u Smiljanu*. *VAMZ XIX*, 1986. 129-140.
- BANKOFF A., PALAVESTRA A.
1986 *Prehistoric Settlements in Ribarska Reka Microregion near Kruševac*. *Balkanica XVI-XVII*, 1986. 17-41.
- BARTH F.
1969 *Die Hallstattzeitliche Grabhügel im Bereiche des Kutcher bei Podsemel (Slowenien)*. *Antiquitas 3*, Bonn 1969.
- BASS G.
1987 *Oldest Known Shipwreck Reveals Bronze Age Splendors*. *National Geographic Magazine*, December 1987. 693-733.
- BATOVIĆ Š.
1959 *Predmeti osobitih oblika s područja Liburna*. *RIZ 4-5*, 1959.
1960 *Predmeti osobitih oblika s područja Liburna*. *RIZ 6-7*, 1960.
1960a *Iz ranog željeznog doba Liburnije*. *Diadora 1*, 1960.
1962 *Sepultures de la peuplade illyrienne des Liburnes*. *IA 4*, 1962.
1965 *Die Eisenzeit auf dem Gebiet des illyrischen Stammes der Liburnen*. *AI VI*, 1965.
1968 *Nin u prapovjesti, Nin - problemi arheoloških istraživanja*, Zadar 1968.
1973 *Prapovjesni ostaci na zadarskom otočju*. *Diadora 6*, 1973. 5-166.
1974 *Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture*. *Diadora 7*, 1974. 159-245.
- 1976 *Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'eta del ferro*. *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb 1976. 11-93.
1979a *Prapovjest - Nin*, Zadar 1979.
1979b *Prapovjest - Arheološki muzej u Zadru*, Zadar 1979.
1980 *L'eta del bronzo recente sulla costa orientale del Adriatico*. *GCBI XVIII*, 1980.
1981 *Nakit u prapovjesti sjeverne Dalmacije*. *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovjesti do danas*, Zadar 1981. 7-31, 89-150.
1983 *Kasno brončano doba na istočnom Jadranskom primorju*. *PJZ IV*, Sarajevo 1983. 271-373.
1987 *Liburnska grupa*. *PJZ V*, Sarajevo 1987. 339-390.
- BECK C.
1966 *Analysis and Provenience of Minoan and Mycenaean Amber*. *Greek, Roman and Byzantine Studies 7/3*. 1966. 191-211.
1970 *Amber in Archaeology*. *Archaeology 23*, 1970. 7.
1974 *The Provenience of Amber in Bronze Age Greece*. *Annual of British School of Archaeology at Athens 69*, 1974. 170-172.
1985a *The Role of the Scientist: The Amber Trade, The Chemical Analysis of Amber and the Determination of Baltic Provenience*. *JBS XVI/3*, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 191-199.
1985b *Criteria for "Amber Trade": The Evidence in the Eastern European Neolithic*. *JBS XVI/3*, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 200-209.
- BECK C., ADAMS A., SOUTHARD G., FELLOWS C.
1971 *Determination of the Origin of Greek Amber Artifacts by Computer-Classification of Infra-red Spectra*. *Science and Archaeology*, Cambridge Mass. 1971. 235-240.
- BECK C., DUŠEK M.
1969 *Die Herkunft des Bernsteins von Thrakischem Gräberfeld von Chotin*. *Slovenska Archeologia XVII/1*, 1969.
- BECK C., GERVENING M., WILBUR E.
1967 *The Provenience of Archaeological Amber Artifacts*. *Art and Archaeology Tehnical Abstracts Supplement 6*, 1967. 203-208.
- BECK C., LIU T.
1973 *Provenience of Yugoslavian Amber Artifacts*. *ZRNM VII*, 1973. 133-142.
1974 *The Origin of Archaeological Amber Artifacts from Yugoslavia*. *Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts 51/13*, 1974. 115-118.
- BECK C., SHENNAN S.,
1991 *Amber in Prehistoric Britain*, Oxford 1991.

- BECK C., SOUTHARD G., ADAMS A.
1968 *Analysis and Provenience of Minoan and Mycenaean Amber II: Tiryns*. Greek, Roman and Byzantine Studies 9/1, 1968. 5-19.
- BECK C., WILBUR E., MERET S.
1964 *Infrared Spectra and the Origin of Amber*. Nature 201, 1964. 256-257.
- BECK C., WILBUR E., MERET S., KOSSOVE D., KERMLIANI K.,
1965 *The Infrared Spectra of Amber and the Identification of Baltic Amber*. Archaeometry 8, 1965. 96-109.
- BENAC A., ČOVIĆ B.
1956 *Glasinac I. Bronzno doba*, Sarajevo 1956.
1957 *Glasinac II. Željezno doba*, Sarajevo 1957.
- BERNABO-BREA L., CAVALIER M.
1960 *Meligunis Lipára I*, Palermo 1960.
- BERTONCELJ-KUČAR V.
1979 *Nakit iz stekla in jantarja*. AV XXX, 1979. 254-272.
- BIEL J.
1981 *The Late Hallstatt chieftain's grave at Hochdorf*. Antiquity LV, 1981. 16-18.
1982 *Ein Fürstengrabbügel der späten Hallstattzeit bei Eberdingen-Hochdorf, Kr. Ludwigsburg (Baden-Württemberg)*. Germania 60, 1982. 61-104.
1987 *Hochdorf*. Tresors des princes Celtes, Paris 1987. 93.
- BOARDMAN J.
1967 *Excavations in Chios 1952-1955: Greek Emporio*, London 1967.
1971 *A Southern view of Situla Art*. The European Community in Later Prehistory: Studies in Honour of C.F.C. Hawkes, London 1971. 121-140.
1980 *The Greeks Overseas*, London 1980.
- BOJANOVSKI I.
1987 *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, V - Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija*. GCBI XXV, 1987. 63-174.
- BONFANTE G.
1985 *The Word for Amber in Baltic, Latin, Germanic and Greek*. JBS XVI/3, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 316-319.
- BONFANTE L.
1981 *Out of Etruria: Etruscan Influence North and South*, Oxford 1981.
1985 *Amber, Women and Situla Art*. JBS XVI/3, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 286.
- BOŠKOVIĆ Đ.
1961 *L'origine de l'ambre trouve dans les localités illyro-grecques des Balkans*. Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts 28/8, 1961. 11.
- BOTTINI A.
1987 *Ambre a protome umana dal Melfese*. Bolletino d'Arte 41, 1987. 1-16.
- BOUND M.
1984 *Underwater Excavation of World's Oldest Seagoing Ship*. Spirit of Enterprise, London 1984. 265-267.
- BOUND M., VALENTINE R.
1983 *A wreck of possible Etruscan origin of Giglio Island*. The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration 12/2, 1983. 113-122.
- BRACCESI L.
1974 *Ancora su problemi adriatici: conferme archeologiche*. Athenaeum 52/3-4, 1974. 217-240.
- BRADLEY R.
1982 *The Destruction of wealth in late prehistory*. Man 17/1, 1982. 108-122.
- BRAY W. (ed.)
1973 *Trade*. World Archaeology 5/2, 1973.
- BRUKNER B., JOVANOVIĆ B., TASIĆ N.
1974 *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad 1974.
- BRUN P.
1986 *L'Entité "Rhin-Suisse-France orientale": Nature et évolution*. Actes du Colloque de Nemours, Mémoires du Musée de Préhistoire d'Île-de-France 1, 1986. 599-620.
1987 *Princes et Princesses de la Celtique*, Paris 1987.
1988 *Les princes Celtes et la Méditerranée*. Recontres de l'École du Louvre, Paris, Mai 1988. 128-143.
- BRUNŠMID J.
1897 *Nekoliko našašća novca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji*. VHAD II, 1896/1897. 163.
1901 *Predmeti halštatskoga doba iz grobova u Vranića gromili u Širokoj Kuli (kotar Gospić)*. VHAD V, 1901. 63-70.
1902 *Prehistorijski predmeti iz Srijemske županije*. VHAD VI, 1902. 68-86.
- BRUSIĆ Z.
1974 *Velika Mrdakovica, Zaton kod Šibenika*. AP 16, 1974.
1976 *Gradinska utvrdenja u šibenskom kraju*. Materijali XII, Zadar 1976. 113-126.
1980 *Tehnike grobne i stambene arhitekture na nekim gradinskim naseljima južne Liburnije*. Materijali, tehnike i strukture predantičkog i

- antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru, Zagreb 1980. 9-14.
- 1985 *Neke osobitosti pokopa u Liburniji*. Materijali XX, Beograd 1985. 141-146.
- BULIĆ F.**
- 1900 *Ritrovamenti antichi a Bobovišće dell'isola Brazza*. Bulletino di archeologia e storia dalmata XXIII, 1900. 23.
- 1927 *Predhistorički brončani nalaz na Trceli pokraj Vranjica*. VAHD XLIX, 1926/1927.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ K.**
- 1989 *Gradina Vrčin u okviru brončanog doba Istre*. AV XXXIX-XL, 1988/1989. 475-494.
- CAMPBELL J.**
- 1976 *The Masks of God: Occidental Mythology*, Harmondsworth 1976.
- CEROVIĆ I.**
- 1990 *Налази из праисторијских тумула у Доњој Бишњи код Урошевца*. Гласник САД VII, 1990. 62-66.
- CHAMPION S.**
- 1982 *Exchange and ranking: the case of coral*. Ranking, Resource and Exchange, Cambridge 1982. 67-72.
- 1985 *Production and Exchange in Early Iron Age central Europe*. Settlement and Society, Leicester 1985.
- CHAMPION T.**
- 1985 *Written sources and the study of the European Iron Age*. Settlement and Society, Leicester 1985.
- 1987 *The European Iron Age: Assessing the state of the Art*. Scottish Archaeological Review 4, 1987. 98-107.
- CHAMPION T. and S.**
- 1986 *Peer polity interaction in the European Iron Age*. Peer Polity Interaction, Cambridge 1986. 59-68.
- CHAMPION T., MEGAW J.**
- 1985 *Introduction: approaches to the study of Iron Age settlement and society*. Settlement and Society, Leicester 1985.
- CHEVALIER J., GHEERBRANT A.**
- 1983 *Rječnik simbola*, Zagreb 1983.
- CHIECO BIANCHI A. M., CALZAVARA CAPUIS L.**
- 1985 *Este I*, Roma 1985.
- CHILDE G.**
- 1973 *The Dawn of European Civilization*, Frogmore 1973.
- CIANFARANI V.**
- 1969 *Antiche civiltà d'Abruzzo*, Roma 1969.
- CLARK G.**
- 1952 *Prehistoric Europe: The Economic Basis*, London 1952.
- 1977 *World prehistory in new perspective*, Cambridge 1977.
- COLES J., HARDING A.**
- 1979 *The Bronze Age in Europe*, London 1979.
- COLLIS J.**
- 1984 *The European Iron Age*, London 1984.
- CVJIĆ J.**
- 1922 Балканско полуострво, Београд 1922.
- 1987 *Главне особине централних области Балканског полуострва*. Говори и чланци, Београд 1987. 87-119.
- ĆURČIĆ V.**
- 1898 *Ravna grobišta Japoda u Ribiću kod Bibaća*. GZM X, 1898. 627-656.
- 1900 *Ein Flachgräberfeld der Japoden in Ribić bei Bibač*. WMBH VII, 1900. 3-32.
- ĆUS-RUKONIĆ J.**
- 1981 *Neki prapovijesni nalazi u Arheološkoj zbirci Osor*. Histria archaeologica 11-12, 1981. 5-15.
- ČAČE S.**
- 1986 *Obredi uz kneževski grob u Atenici i tragovi arhaičnog kraljevstva u Iliriku*. Radovi Filozofskog fakulteta 24, Zadar 1986.
- ČOVIĆ B.**
- 1959 *Glasinac 1957 - Rezultati revizionog iskapanja tumula glasinackog tipa*. GZM XIV, 1959. 53-85.
- 1961 *Donja Dolina, nécropole de l'âge du fer*. IA 3, 1961.
- 1963 *Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinackog područja*. GZM XVIII, 1963. 41-59.
- 1970 *Vodeći arheološki tipovi kasnog bronzanog doba na području Delmata*. GCBI VIII, 1971. 67-97.
- 1979 *Kneževski grobovi glasinackog područja*. Сахрањивање код Илира, Београд 1979. 143-169.
- 1981 *Neka pitanja bronologije bronzanog doba glasinackog područja*. GZM XXXV-XXXVI, 1980-1981. 99-140.
- 1983 *Regionalne grupe ranog bronzanog doba*. PJZ IV, Sarajevo 1983. 114-190.
- 1984 *Umjetnost kasnog bronzanog i starijeg željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali i u njenom zaleđu*. Duhovna kultura Ilira, Sarajevo 1984. 7-40.
- 1987a *Grupa Donja Dolina - Sanski Most*. PJZ V, Sarajevo 1987. 232-286.
- 1987b *Glasinacka kultura*. PJZ V, Sarajevo 1987. 578-643.

- 1988 *Glasi nac, Glasinačka kultura bronzanog doba, Glasinačka kultura željeznog doba*. Arheološki leksikon BiH, Sarajevo 1988. 78-81.
- 1988a *Naučna djelatnost u oblasti prahistorijske arheologije*. Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988, Sarajevo 1988. 74-95.
- ČOVIĆ B., MIKIĆ Ž.
- 1973 *Praistorijske lubanje iz grobova glasi načkog područja*. GCBI XI, 1973. 29-92.
- ČREMOŠNIK I.
- 1956 *Crkвина u Golubiću*. GZM XI, 1956. 126-136.
- ČULINOVIĆ-KONSTATINOVIĆ V.
- 1989 *Aždajkinja iz Manite drage*, Split 1989.
- DALTON G.
- 1975 *Karl Polanyi's Analysis of Long-Distance Trade and His Wider Paradigm*. Ancient Civilization and Trade, Albuquerque 1975. 63-132.
- DEESON A. (ed.)
- 1973 *The Collector's Encyclopedia of Rock & Minerals*, London 1973.
- DELL H.
- 1967 *The Origin and Nature of Illyrian Piracy*. Historia 16, 1967. 344-358.
- DEMETRI OLCOTT M.
- 1985 *Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of Germania*. JBS XVI/3, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 302-315.
- DESPINI A.
- 1985 *Sindos*, Atina 1985.
- DIMITRIJEVIĆ S.
- 1958 *Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку*, Београд 1958.
- DIODOR
- Diodorus of Sicily* (trans. C. H. Oldfather), London 1961.
- DIOGEN LAERTIJE
- Životi i mišljenja istaknutih filozofa* (preveo A. Vilhar), Beograd 1973.
- DÖRPFELD W.
- 1902 *Troja und Illion*, 1902.
- DRECHSLER-BIŽIĆ R.
- 1952 *Гробови у Доњој Долини*. GZM VII, 1952. 201-229.
- 1958 *Naselje i grobovi prahistorijskih Japoda u Vrepcu*. VAMZ I, 1958. 35-60.
- 1961 *Rezultati istraživanja Japodske nekropole u Kompolju 1955-1956. godine*. VAMZ II, 1961. 67-114.
- 1962 *Japodske dvodelne fibule tipa Prozor*. Arheološki radovi i rasprave II, 1962. 296.
- 1966 *Les tombes des Japodes préhistoriques a Kompolje*. IA 9, Zagreb 1966.
- 1968 *Japodske kape i oglavlja*. VAMZ III, 1968. 29-52.
- 1970 *Zaštitna iskopavanja pećine Golubnjače kod Kasinja*. VAMZ IV, 1970. 111-118.
- 1973 *Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca*. VAMZ VI-VII, 1972-73. 1-54.
- 1980 *Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina*. VAMZ XII-XIII, 1979-1980. 27-78.
- 1987 *Japodska Grupa*. PJZ V, Sarajevo 1987. 391-441.
- 1988 *Dva zanimljiva nalaza iz japodske nekropole u Prozoru*. VAMZ XXI, 1988. 17-33.
- DULAR J.
- 1973 *Bela Krajina u starobalštatskem obdobju*. AV XXIV, 1973. 544-591.
- 1978 *Podzemlj*, Ljubljana 1978.
- 1979 *Žarno Grobišče na Borštu pri Meteliki*. AV XXX, 1979. 65-82.
- 1983 *Gomilno grobišče v Loki pri Črnomlju*. AV XXXIV, 1983. 219-246.
- DZIEKONSKI T.
- 1975 *Utilite de la methode de Spectrographie d'émission dans les recherches sur les composants residuels de l'ambre*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975. 337-343.
- ĐORĐEVIĆ T.
- 1984 *На Боденику. Наш народни живот 3*, Београд 1984. 169-174.
- ĐUKIĆ M., JOVANOVIĆ B.
- 1966 *Илирска кнежевска некропола у Атеници, Чачак 1966*.
- ĐURIĆ N., GLIŠIĆ J., TODOROVIĆ J.
- 1975 *Praistorijska Romaja*, Beograd - Prizren, 1975.
- EAST W. G.
- 1950 *An Historical Geography of Europe*, 1950.
- FASANI L.
- 1980 *La fine del neolitico e l'eta del bronzo nel territorio veronese*, Verona 1980.
- FIALA F.
- 1892 *Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892*. GZM IV, 1892. 389-444.
- 1893 *Uspeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893*. GZM V, 1893. 717-764.
- 1894 *Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894*. GZM VI, 1894. 721-760.
- 1895 *Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila*

- na Glasincu godine 1895. GZM VII, 1895. 535-565.
- 1896 *Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta.* GZM VIII, 1896. 219-272.
- 1896a *Rezultati prekopavanja prebistoričkih gromila na Glasincu godine 1896.* GZM VIII, 1896. 429-461.
- 1897 *Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta.* GZM IX, 1897. 281-307.
- 1897a *Uspjesi prekopavanja prebistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897.* GZM IX, 1897. 585-619.
- 1899 *Das Flachgräberfeld und die prähistorische Ansiedlung in Sanskimost.* WMBH VI, 1899. 62-128.
- FILOW B., SCHKORPIL K.
1927 *Die Archaische Nekropole von Trebenište am Ochrida-See,* Berlin - Leipzig 1927.
- FINLEY M.
1970 *Early Greece: The Bronze and Archaic Age,* New York 1970.
1972 *The World of Odysseus,* Harmondsworth 1972.
- FISCHER F.
1973 *Keimelia.* Germania 51/2, 1973. 436-459.
- FISHER A.
1984 *Africa Adorned.* National Geographic Magazine, November 1984, 600-633.
- FLAMINI A., GRAZIANI G.
1975 *Studio preliminare di alcune ambre al microscopio elettronico a scansione.* Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975. 309-320.
- FRANKENSTEIN S., ROWLANDS M.
1978 *The internal structure and regional context of Early Iron Age society in south-west Germany.* University of London, Institute of Archaeology Bulletin 15, 1978. 73-112.
- FRAQUET H.
1987 *Amber,* London 1987.
- FREZER DŽ.
1937 *Златна Грана,* Београд 1937.
- FREY O. H.
1985 *Zum Handel und Verkehr während der Frühlatenzeit in Mitteleuropa.* Abhandlungen der Akademie der Wissenschaft in Göttingen, Philosophisch-Historische Klasse 143, Göttingen 1985.
- FREY O. H., GABROVEC S.
1971 *Zur Chronologie der Hallstattzeit im Ostalpenraum. Bologna - Este - Sv. Lucija - Dolenjska (Unterkrain) - Hallstatt.* Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques I, Beograd 1971.
- FUGAZZOLA DELPINO M. A., DELPINO F.
1979 *Ripostigli "protovillanoviani" dell'Italia peninsulare.* Popoli e civiltà dell'Italia antica 4, Roma 1975.
- GABROVEC S.
1956 *Ilirska gomila u Volčjih njivab.* AV VII, 1956. 62-130.
1960 *Grob z oklepom iz Novega Mesta.* Situla 1, 1960.
1965 *Halštatska kultura u Sloveniji.* AV XV-XVI, 1964/1965.
1965a *Najstarejša grobna celota z upodobitvijo v situjskem stihu.* AV XV-XVI, 1964-1965.
1966 *Srednjelatensko obdobje v Sloveniji.* AV XVII, 1966. 169-242.
1968 *Grob s trinožnikom iz Novega Mesta.* AV XIX, 1968. 159-170.
1973 *Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji.* AV XXIV, 1973.
1974 *Die Ausgrabungen in Stična und ihre Bedeutung für die sudostalpine Hallstattkultur.* Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, Bratislava 1974.
1987 *Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom.* PJZ V, Sarajevo 1987. 25-181.
- GARAŠANIN D.
1954 *Каталог метала,* Београд 1954.
1979 *Тумули на подручју Рађевине.* Сахрањивање код Илира, Београд 1979. 49-62.
- GARAŠANIN D. i dr.
1975 *Праисторијске осјаве у Србију и Војводини.* Археолошка грађа Србије 1, Београд 1975.
- GARAŠANIN M.
1966 *Rogovo "Fuše", Đakovica.* AP 8, 1966. 40-42.
1973 *Праисторија на тлу СР Србије II,* Београд 1973.
1983 *Centralnobalkanska regija.* PJZ IV, Sarajevo 1983. 703-798.
- GARAŠANIN M. i D.
1958 *Ископавање тумула у Белотићу и Белој Цркви.* ЗРHM I, 1958.
1959 *Археолошка ископавања у селу Радању на локалитету "Криви Дол".* Зборник на Штипскиот народен музеј I, 1959. 9-51.
1962 *Ископавање тумула у комплексу Белотић - Бела Црква 1959 и 1960.* ЗРHM III, 1962.
1967 *Ископавање у комплексу Белотић - Бела Црква 1961. године.* ЗРHM V, 1967.
- GENIÈRE J. DE LA
1961 *Ambre intagliate del Museo di Salerno.* Apollo

- 1, 1961. 75-88.
- GIMBUTAS M.
1956 *The Prehistory of Eastern Europe I*. Harvard University Bulletin 20, 1956. 118.
1965 *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, Hague 1965.
- GLOB P.
1974 *The Mound People*, London 1974.
- GLOGOVIĆ D.
1989 *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu. Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci*, Zagreb 1989.
- GNIRS A.
1925 *Istria praeromana*, Karlsbad 1925.
- GOUGH L., MILLS J.
1972 *The Composition of Succinite (Baltic Amber)*. Nature 239, 1972. 527-528.
- GRAVES R.
1961 *The White Goddess*, London 1961.
- GRBIĆ M.
1928 Сребрна остава из Чуруга на Тиси. Гласник Историјског друштва у Новом Саду I, 1928. 10-22.
- GRECO PONTRADOLFO A.
1977 *Su alcune tombe pestane: proposta di una lettura*. Mélanges de l'École Française de Rome 89/1, 1977. 31-98.
- GRILLI A.
1975 *Eridano, Elettrici e via dell'ambra*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975. 279-291.
- GUERRESCHI G.
1970 *La problematica dell'ambra nella protosoria italiana: metodo sperimentale per la determinazione dalla provenienza*. Studi Etruschi XXXVIII, 1970. 169-183.
1971 *Esame tecnico di reperti in ambra rinvenuti nell'area tra Adige e Mincio*. Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona XVIII, Verona 1971. 235-257.
1975 *Determinazione della provenienza dell'ambra*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975. 111-112.
1975a *Relazione tecnica circa l'attività di ricerca svolta nel settore analisi spettrofotometriche in IR di ambre provenienti da scavi archeologici*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975. 321-327
- GUŠIĆ B.
1976 *Ekološki uslovi na prostoru transhumantnog stočarenja na Balkanu*. Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у југоисточној Европи кроз векове, Београд 1976. 143-158.
- GUŠTIN M.
1973 *Kronologija notranjske skupine*. AV XXIV, 1973. 461-506.
1974 *Gomile starejše železne dobe iz okolice Boštanja*. Varia archeologica. Posavski muzej Brežice 1, Brežice 1974.
1976 *Libna*, Brežice 1976.
1979 *Notranjska. K začetkom železne dobi na severnem Jadranu*, Ljubljana 1979.
1987 *La Tene fibulae from Istria*. AI XXIV, 1987. 43-55.
1987a *Posočje v mlajši železni dobi*, Ljubljana 1987. (Disertacija)
- GUŠTIN M., TERŽAN B.
1975 *Maleškova gomila v Novem Mestu*. AV XXVI, 1975. 188-202.
- GWIAZDA Z.
1975 *Recherches sur les spectres infrarouges des échantillons d'ambre d'origine variée*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975. 329-333.
- HAČ E.
1979 *Antropološke teorije 2*, Beograd 1979.
- HADŽI D., OREL B.
1978 *Spektrometrične raziskave jantarja in smol iz prazgodovinskih najdišč na Slovenskem*. Vestnik Slovenskega Kemijskega Društva 25/1, 1978. 51-62.
- HAMMOND N.
1967 *Epirus*, Oxford 1967.
1972 *A History of Macedonia I*, Oxford 1972.
- HARDING A.
1973 *Amber in Bronze Age Greece*. Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques II, Beograd 1973. 18-20.
1984 *The Mycenaean and Europe*, London 1984.
- HARDING A., HUGHES-BROCK H.
1974 *Amber in the Mycenaean World*. Annual of the British School of Archaeology at Athens 69, 1974. 145-172.
- HASPELS E.
1951 *Phrygie 3*, 1951.
- HEIDINGER A.
1903 *Die vorgeschichtlichen Bernsteinartefakte und ihre Herkunft*, Strassburg 1903.
- HELM O.
1877 *Notizen über die chemische und physikalische*

- Beschaffenheit des Bernsteins.* Archiv der Pharmazie 211, 1877. 229-246.
- HENCKEN H.
1968 *Tarquiniā, Villanovans and early Etruscans I-II.* Harvard University Bulletin 23, 1968.
1978 *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia.* Harvard University Bulletin 32, 1978.
- HERODOT
Херодотова историја (превод М. Арсенић), Нови Сад 1959.
- HERREROS C.
1930 *El problema de la ceramica con incrustaciones de cobre y ambar de las Cogotas y la Peninsula iberica.* XVe Congres International d'Anthropologie et d'Archeologie Préhistorique, IVe Session de l'Institut International d'Anthropologie, Portugal 21-30 sept. 1930, Paris, 1931. 1-11.
- HIGGINS R.
1961 *Greek and Roman Jewelry*, London 1961.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR G.
1980 *Debeli vrb nad Predgradom.* Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945-1980, Ljubljana 1980.
1984 *Prazgodovinski depo Debeli vrb nad Predgradom.* AV XXXV, 90-109.
- HIRTH K.
1978 *Interregional Trade and the Formation of Prehistoric Gateway Communities.* American Antiquity 43/1, 1978. 35-48.
- HOCHSTETTER F.
1883 *Die neuesten Gräber von Watsch und St. Margarethen in Krain.* Denkschriften d. mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe des kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 47, Wien 1883.
- HODDER I.
1982 *The Present Past*, London 1982.
1986 *Reading the Past*, Cambridge 1986.
- HODDER I., ORTON C.
1989 *Spatial analysis in archaeology*, Cambridge 1989.
- HODGES R.
1982 *The evolution of gateway communities: their socio-economic implications.* Ranking, resource and Exchange, Cambridge 1982. 117-123.
- HOERNES M.
1889 *Gabbügelufunde von Glasinac in Bosnien.* Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XIX, 1889. 135-149.
- 1915 *Krainische Hügelnekropolen der jüngeren Hallstattzeit.* Wiener prähistorische Zeitschrift II, 1915.
- HOFFILLER V.
1905 *Prehistorijsko groblje u Smiljanu kraj Gospića.* VHAD VIII, 1905. 193-203.
- HOMEN Z.
1982 *Novi kasnobrončanodobni lokalitet u Križevcima.* Muzejski vjesnik 5, Varaždin 1982. 18-24.
- HOMER
Homerova Ilijada i Odiseja (preveo T. Maretić), Zagreb 1961.
- HORVAT J.
1983 *Prazgodovinske naselbinske najdbe pri farni cerkvi v Kranju.* AV XXXIV, 1983. 140-218.
- HUGHES-BROCK H.
1985 *Amber and the Mycenaeans.* JBS XVI/3, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 257-267.
- JEFTOVIĆ J. (ur.)
1990 *Господари сребра. Гвоздено доба на тлу Србије* (каталог изложбе), Београд 1990.
- JEREM E.
1971 *Késövaskori Sirleletek Beremendröl (Barnađa Megye).* Janus Pannonius Muzeum Évkönyve 16, 1971. 69-90.
- JIREČEK K.
1923 *Историја Срба III*, Београд 1923.
1959 *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку.* Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959. 205-304.
- JOFFROY R.
1954 *Le Trésor de Vix (Côte d'or).* Monuments et Mémoires Fondation Eugène Piot XLVIII-1, Paris 1954. 1-68.
- JOHANNOWSKY W.
1974 *Rapporti fra la Campania, l'Italia settentrionale, l'Europa centrale e i Balcani nell'eta del ferro.* Balcanica V, 1974. 205-213.
- JOVANOVIĆ B.
1975 *Ђилибарски накит у кнежевским гробовима Новог Пазара и Атенице.* ЗРНМ VIII, 1975. 65-76.
1979 *Атеница и кнежевски гробови на Гласинцу.* Сахрањивање код Илира, Београд 1979. 63-71.
- JURIŠIĆ A.
1969 *Праисторијски слој Петрове цркве код Новог Пазара.* Саопштење завода за заштиту

- споменика културе СР Србије VIII, 1969. 35-50.
- KASIRER E.
1985 *Filozofija simboličkih oblika*, Novi Sad 1985.
- KATIČIĆ R.
1970 *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*. GCBI VII, 1970. 71-132.
1974 *Liburnski otoci kod antičkih pisaca*. Zadarsko otočje, Zadar 1974. 35-45.
- KILIAN K.
1976 *Zur Früheisenzeit Albaniens*. Iliria IV, 1976.
- KITANOVSKI B.
1960 *Два гроба из сџаријеџ ѓвозденоџ доба код Прилеџа*. Старинар XI, 1960. 209-214.
1975 *Некрополаџа Калдрма кај Прилеџ*. Macedonia Acta Archaeologica I, 1975. 89-125.
1979 Неколико података о некрополама и гробовима гвозденог доба северне Пелаговије. Сахрањивање код Илира, Београд 1979. 227-244.
- KLEMENC J.
1935 *Ostava u Ličkom Ribniku*. VHAD XVI, 1935.
- KNEZ T.
1966 *Žarno grobišče v Novom Mestu*. AV XVII, 1966.
1972 *Novo Mesto v dawnini. Od bronaste dobe do ustanovitve mesta*, Maribor 1972.
1973 *Figurale Situlen aus Novo Mesto*. AV XXIV, 1973. 309-311.
1978 *Ein späthallstattzeitliches Fürstengrab von Novo mesto in Slovenien*. Germania 56, 1978.
1984 *Žarno grobišče v Novem mestu. Začasno poročilo o raziskovanju v letu 1982*. AV XXXV, 1984. 119-133.
1986 *Novo mesto I. Halštatski grobovi*, Novo Mesto 1986.
- KOSORIĆ M.
1976 *Kulturni, etnički i bronološki problemi ilirskih nekropola Podrinja*, Beograd - Tuzla 1976.
1978 *Rezultati istraživanja humki na području Ročevića 1977. godine*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne XII, Tuzla 1978.
1979 Начин сахрањивања на некрополама средњег и доњег Подриња. Сахрањивање код Илира, Београд 1979. 181-186.
- KOSORIĆ M., KRSTIĆ D.
1970 *Istraživanje praistorijskih humki u Pađinama i Ročeviću*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne VIII, Tuzla 1970.
1972 *Istraživanje praistorijskih humki u Pađinama i Ročeviću 1970, 1971. godine*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne IX, Tuzla 1972.
- KOTARSKI A.
1975 *Les recherches analytiques sur l'ambre*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975. 349-358.
- KOVACS T.
1984 *Füzesabony - Kultur*. Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Beograd 1984.
- KOVAČEVIĆ K., MIRKOVIĆ P.
1980 *Ископине код Бишџа у Језерину ниже Прилеџа*. GZM II, 1890. 330-337.
- KOZLIČIĆ M.
1990 *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990.
1990a *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolemeja*, Zagreb 1990.
- KRISTIANSEN K.
1984 *Ideology and material culture. Marxist Perspectives in Archaeology*, Cambridge 1984. 72-100
- KROMER K.
1959 *Brezje*, Ljubljana 1959.
- KROMER K., GABROVEC S.
1962 *L'art des situles dans les sépultures hallstattiennes en Slovenie*. IA 5, 1962.
- KUČAR V.
1979 *Prabistorijska nekropola Beram*. Histria archaeologica 10, 1979. 85-121.
- KULIKOV B.
1982 *Словар камней-самоцветов, Ленинград 1982*. 136-137.
- KUZMAN P.
1985 *Три чџљусти и Вртуљка, Требенишџта 1972, Охрид 1985*.
- LA COLLEZIONE POLESE NEL MUSEO DI BARI,
La collezione polese nel museo di Bari, Bari 1970.
- LAHTOV V.
1959 *Археолошџко ископывање на "Требенишџко кале" кај селџиџо Требенишџиџе-Охридско 1953-1954 ѓодине*. Лихнид II-III, 1959. 11-77.
1965 *Problem Trebeniške kulture*, Ohrid 1965.
- LAHTOV V., KASTELIC J.
1957 *Novi istraživanja na nekropolata "Trebenište" 1953-1954*. Lihnid I, 1957. 5-56.
- LEBEZ D.
1968 *The Analysis of Archaeological Amber and Amber from the Baltic Sea by Thin-Layer Chromatography*, London 1968.

- matography. Journal of Chromatography* 33, 1968. 544-547.
- LETICA Z.
1982 Пештер у бронзано и гвоздено доба. Стари-
нар XXXII, 1982. 9-17.
- LEWIS I.
1976 *Social Anthropology in Perspective*, Har-
mondsworth 1976.
- LILLIU G.
1986 *La Sardegna tra il II e il I millennio A.C.*
La Sardegna nel Mediterraneo tra il sec-
ondo e il primo millennio A.C., Cagliari
1986. 13-32.
- LOLLINI D.
1976 *Sintesi della civiltà Picena. Jadranska obala*
u protohistoriji, Zagreb 1976. 117-153.
- LO SCHIAVO F.
1970 *Il gruppo liburnico-japodico. Atti della Acca-*
demia Nazionale dei Lincei VIII/XIV
(CCCLXVII), Roma 1970.
1982 *Ambra in Sardegna. Studi in onore di F.*
Rittatore Vonwiller I, Como 1982.
- LO SCHIAVO F., RIDGWAY D.
1986 *La Sardegna e il Mediterraneo occidentale allo*
scorcio del II millennio. La Sardegna nel Medi-
terraneo tra il secondo e il primo millennio
A.C., Cagliari 1986. 391-418.
- LOŽAR R.
1934 *Prazgodovina Slovenije, posebej Kranjske v*
luči zbirke Mecklenburg. Glasnik Muzejskega
društva za Slovenijo 15, Ljubljana 1934.
- LUCKE W.
1962 *Die Situla in Providence. 1962.*
- LJUBIĆ Š.
1881 *Predhistoričke starine u Prozoru i u Brlogu.*
VHAD III, 1881. 11-14.
1885 *Iskapanje predhistoričkih starina u Prozoru.*
VHAD VII, 1885. 1-11.
1886 *Iskapanje predhistoričkih starina u Prozoru.*
VHAD VIII, 1886. 38-50.
1889 *Popis arheološkoga odjela Narodnog ze-*
maljskog muzeja u Zagrebu, Zagreb 1889.
- LJUCI K.
1989 *Iglarevo. Usmeno saopštenje na sastanku*
Srpskog arheološkog društva u Kikindi 16.
maja 1989.
- MAČKIĆ P., SIMOSKA D.
1954 *Terenski radovi Bitoljskog muzeja u 1954.*
godini. Muzeji 9, 1954. 208-210.
1955 Наод на локалитетот "Висои" кај Битола.
Весник на Музејско-конзерваторското
друштво на НР Македонија III/3-4, 1955.
75-78.
- MAČKIĆ P., SIMOSKA D., TRBUHOVIĆ V.
1960 Ранохалштатска некропола Сарај у Броду.
Старинар XI, 1960. 205-206.
- MAHR A. (ed.)
1934 *Treasures of Carniola, New York 1934.*
- MALINOVSKI B.
1979 *Argonauti zapadnog Pacifika, Beograd 1979.*
- MALINOVSKI T.
1971 *Über den Bernsteinhandel zwischen den*
südöstlichen baltischen Ufergebieten und dem
Suden Europas in der frühen Eisenzeit. Prähis-
torische Zeitschrift 46, 1971. 102-110.
1972 *Kwesta pochodzenia bursztynów z uykopalisk*
jugosłowiańskich. Fontes Archaeologici Pos-
nanienses XXI, 1972.
- MANO-ZISI Đ.
1960 Накит и филибар у налазу из Петрове цркве
код Новог Пазара. Гласник САНУ XI, 1960.
92-93.
- MANO-ZISI Đ., POPOVIĆ LJ.
1969 *Novi Pazar - Ilirsko-grčki nalaz, Beograd 1969.*
1969a *Der Fund von Novi Pazar (Serbien). Bericht*
R.G.K. 50, 1969.
- MARCHESETTI C.
1884 *La necropoli di Vermo presso Pisino nell'Istria.*
Bolletino di Societa Adriatica 8, Trieste 1884.
1886 *La necropoli di S. Lucia presso Tolmino. Scavi*
del 1884. Bolletino di Societa Adriatica 9,
Trieste 1886.
1893 *Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino*
1885-1892. Bollettino della Societa Adriatica
15, Trieste 1893. 3-334.
1903 *I castellieri di Trieste e della regione Giulia Atti*
del Museo civico di storia naturale X, Trieste
1903.
- MARCONI P.
1935 *La cultura orientalizzante nel Piceno. Monu-*
menta Antichi, Accademia Nazionale dei Linzei
35, Roma 1935.
- MARIĆ Z.
1959 *Grobovi ilirskih ratnika iz Kačnja. GZM XIV,*
1959. 87-102.
1964 *Donja Dolina i problem etničke pripadnosti*
predrimskog stanovništva sjeverne Bosne.
GZM XIX, 1964. 5-82.
1968 *Japodske nekropole u dolini Une. GZM XXXIII*
1968. 5-79.
1973 *Arheološka istraživanja na Gradini u*
Ošanićima kod Stoca 1963. godine. GZM
XXVII-XXVIII, 1973. 173-184.

- 1977 *Reviziono iskopavanje ilirske grobnice u Kačnju kod Bileće*. GZM XXX-XXXI, 1977. 101-110.
- 1977a *Arheološka istraživanja akropole ilirskog grada Daors..a na Gradini u Ošanićima kod Stoca od 1967. do 1972. godine*. GZM XXX-XXXI, 1977. 5-50.
- 1979 *Depo pronađen u ilirskom gradu Daors.. (2. st. pr. n.e.)* GZM XXXIII, 1979. 23-67.
- MARINATOS S.
- 1960 *Lautsizer Schmuck in Tiryns*. Deutsche Beiträge zur Altertumswissenschaft 12/13, 1960. 151-157.
- 1961 *The Minoan and Mycenaean Civilization and Its Influence on the Mediterranean and on Europe*. Atti del VI. Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche 1, 1961. 161-76.
- MARINIS R. DE
- 1975 *L'eta del Bronzo*. Preistoria e protostoria nel Reggiano, Reggio Emilia 1975.
- MAROVIĆ I.
- 1960 *Prabistorijski nalazi na području Solina*. VAHD LXII, 1960. 5-28.
- 1971 *Željeznodobni grobovi u Žaganj docu kod Sumartina (o. Brač)*. VAHD LXV-LXVII, 1971. 5-26.
- MAROVIĆ I., NIKOLANCI M.
- 1977 *Četiri groba iz nekropole u Vičoj Luci (o. Brač) pronađena u 1908. g.* VAHD LXX-LXXI, 1977. 5-50.
- MATEJČIĆ R.
- 1974 *Prehistorijska nekropola Mišinac u Kastvu (pokusno istraživanje)*. Liburnijske teme 1, Opatija 1974.
- Mc ADAMS R.
- 1974 *Anthropological Perspectives on Ancient Trade*. Current Anthropology 15/3, 1974. 239-258.
- Mc INTOSH S. and R.
- 1982 *Finding West Africa's Oldest City*. National Geographic Magazine, September 1982. 396-418.
- MEZENCEV V.
- 1986 *Kamennaja skazka*, Moskva 1986. 17-20.
- MIHOVIĆ K.
- 1972 *Nekropola Gradina iznad Limskog kanala*. Histria archaeologica III/2, Pula 1972.
- 1986 *Arheologija i umjetnost Istre*, Pula 1986.
- MIKIĆ Ž.
- 1977 *Antropološki nalazi iz ilirske grobnice iz Kačnja kod Bileće*. GZM XXX-XXXI, 1977. 115-120.
- 1981 *Stanje i problemi fizičke antropologije u Jugoslaviji*, Sarajevo 1981.
- MIKULČIĆ I.
- 1959 Извештај са пробног ископавања халштатске некрополе код села Ст. Караорман. Зборник на Штипскиот народен музеј 1, 1959.
- 1963 Илirско-архајски гробови из околине Штипа. Старинар XIII-XIV, 1962/1963. 197-209.
- 1965 Архајске некрополе јужне Пелагоније. Старинар XV-XVI, 1964/1965.
- 1966 *Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza*, Skopje - Beograd 1966.
- 1970 Једна античка некропола из околине Битоља. Старинар XXI, 1970. 139-144.
- MILLEKER F.
- 1940 *Vorgeschichte des Banats IV*. Старинар XV, 1940. 25-36.
- MITREVSKI D.
- 1989 *Dedeli - nekropola starijeg gvozdenog doba u južnom Povardarju*, (magistarski rad) 1989.
- MLADIN J.
- 1960 *Iskapanje ilirskog tumula u Osoru na otoku Cresu*. Jadranski zbornik IV, 1960. 211-233.
- MOHEN J. P., DUVAL A., ELUERE C.
- 1987 *Les Celtes anciens des VIII-e - Ve siècles avant J. C. Tresors des princes Celtes*, Paris 1987. 13-44.
- MONTELIUS O.
- 1910 *Der Handel in der Vorzeit*. Prähistorische Zeitschrift 2, 1910. 249-291.
- MOS M.
- 1982 *Sociologija i antropologija (2)*, Beograd 1982.
- MOSER K.
- 1884 *Aufdeckung des prehistorischen Gräberfelds bei Vermo unweit Pisino in Istrien*. Bericht der Prahistorische Kommission der Akademie der Wissenschaft 7/89, Wien 1884.
- MUFFATTI G.
- 1967 *Paste vitree, alabastru, oggetti in osso, avorio e ambra della necropoli di Marzabotto*. Studi Etruschi 35, 1967. 472-477.
- MÜLLER-KARPE H.
- 1974 *Handbuch der Vorgeschichte, Band III/1*, München 1974.
- MURRAY O.
- 1980 *Early Greece*, London 1980.
- NASH D.
- 1985 *Celtic territorial expansion and the Mediterra-*

- near World. Settlement and society, Leicester 1985.
- NAVARO J. M. DE
- 1925 *Prehistoric Routes Between Northern Europe and Italy Defined by the Amber Trade*. The Geographical Journal 66, 481-507.
- The Distribution of Amber Antiquities with Special Reference to Southern and Central Europe*. (Rukopis, citirano u J. Todd, M. Eichel 1974.)
- NEGRONI CATAACCHIO N.
- 1970 *La problematica dell'ambra della protostoria italiana. Ambre intagliate da necropoli garganiche dell'eta del ferro*. Atti Conv. Stor. Archeol. del Gargano vol 2, 1970. 43-51.
- 1971 *La problematica dell'ambra nella protostoria italiana. La ambre intagliate delle culture protostoriche dell'area lombardo - veneta - trientina*. Mem. museo Civ. Stor. Nat. Verona 18, 1971. 319-335.
- 1972a *La problematica dell'ambra nella protostoria italiana: Le vie dell'ambra e i passi alpini*. Bulletin d'etudes préhistoriques alpines IV, 1972. 71-80.
- 1972b *La problematica dell'ambra nella protostoria italiana: le ambre intagliate di Fratta Polesine e le rotte mercantili nell'alto Adriatico*. Padusa VIII/1-2, Rovigo 1972. 1-18.
- 1973 *La problematica dell'ambra nella protostoria italiana: ancora sulle ambre di Fratesina di Fratta Polesine*. Padusa 3-4, Rovigo 1973.
- 1973a *Lo studio della problematica dell'ambra nella protostoria italiana: nuovi risultati*. Atti della XV riunione scientifica dell'Istituto italiano di preistoria e protostoria, Verona - Trento - Firenze 1973. 47-52.
- 1975 *La problematica dell'ambra nella protostoria italiana*. Manufatti in ambra dell'ambiente modenese. Emilia Preromana 7, 1975. 375-388.
- 1975a *Le ambre garganiche nel quadro della problematica dell'ambra nella protostoria italiana*. Civilita pristoriche e protostoriche della Daunia, 1975. 310-319.
- 1975b *I manufatti in ambra protostorici: appunti per una tipologia*. Studi e ricerche sulla problema dell'ambra I, Roma 1975. 227.
- 1976 *Le vie dell'ambra, i passi alpini orientali, e l'alto Adriatico*. Aquileia e l'arco alpino orientale, Antichita Altoadriatiche IX, Aquileia 1976. 21-57.
- 1976a *Un pendaglio di ambra in forma di protome maschile*. Rassegna di Studi del Civico Museo Archeologico e del Civico Gabinetto Numismatico di Milano, Notizie dal Chiostro del Monastero Maggiore, XV-XVIII, 1976. 33-41.
- 1978 *L'ambra nella protostoria italiana*. Ambra oro del nord, Venezia 1978.
- 1978a *Le ambre figurate protostoriche nel quadro di uno studio generale dell'ambra nell'antichità*. Quaderini de 'la ricerca scientifica 100, Roma, 1978. 3-48.
- 1985 *L'ambra, il Baltico, i Veneti e gli scrittori antichi*. I tesori dell'antica Polonia, Padova 1985.
- 1986 *Il vago d'ambra tipo Tirinto del "Riparo dell'ambra", loc. Candalla com. di Camaiore (Lucca)*. (Neobjavljeno)
- 1989 *L'ambra: produzione e commerci nell'Italia preromana*. Italia, Milano 1989. 659-696.
- NICOLETTI R.
- 1975 *Research on the chemical constitution of amber*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975, 177-180.
- 1975a *Analisi di ambre: Un nuovo approccio*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma, 1975. 299-306.
- NIKOLANCI M.
- 1973 *Arbajski import u Dalmaciji*. VAHD LXVIII, 1973.
- NIKOLIĆ V.
- 1964 *Izveštaj sa iskopavanja u Donjoj i Gornjoj Dolini 1963 i 1964. godine*. Zbornik krajiških muzeja II, Banja Luka 1963/1964. 201-204.
- NOVAKOVIĆ S.
- 1965 Село, Београд 1965.
- OLAUSSON D.
- 1988 *Dots on a map*. Trade and Exchange in Prehistory. Studies in Honour of Berta Stenquist, Lund 1988. 15-24.
- O'NEILL T.
- 1977 *Golden Window on the Past*. National Geographic Magazine, September, 1977. 423-435.
- OVIDIJE
- Publija Ovidija Nasona Metamorfoze*, (preveo T. Maretić) Zagreb 1907.
- PALAVESTRA A.
- 1984 Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану, Београд 1984.
- 1984a *Reconstructing a Prehistoric Ship and its Mediterranean Trade Routes*. Spirit of Enterprise, London 1984, 228-229.
- 1988 *The Iron Age Amber Trade in the Balkans*. Balcanica XVIII-XIX, 1987-1988. 205-217.
- 1988a *The Typological Similarities of Early Iron Age "Princely Burials" of the Balkans and Central Europe*. Balcanica XVIII-XIX, 1987-1988. 83-88.
- 1989 *Модели трговине и друштвене структуре на централном Балкану гвозденог доба*. Balcanica XX, 1989. 191-209
- 1990 *Праисторијска трговина*. Balcanica XXI,

1990. 149-164.
- 1992 *Amber beads of the Tiryns type*. *Balkanica* XXIII, 1992. 381-391.
- PANOF M.
1979 *Bronislav Malinowski*, Beograd 1989. 45-64.
- PAPAZOGLU F.
1969 *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.
- PAPI R.
1979 *Materiali archeologici da Villalfonsina (Chieti)*. *Archeologia Classica*, Roma 1979. 18-95.
- PASCUCCI P.
1984 *Ipotesi di analisi planimetrica e combinatoria della necropoli ricovero di Este*. *Rivista di Archeologia* VIII, 1984. 10-28.
- PAULI L.
1984 *The Alps. Archaeology and Early History*, London, 1984.
- PAULY - WISSOWA
1899 *Paulys Real - Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Herausgegeben von Georg Wissowa) III, Stuttgart 1899.
- PERONI R.
1976 *La "Koiné" adriatica e il suo processo di formazione*. *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb 1976. 95-116.
1979 *From Bronze age to Iron age: economic, historical and social considerations*. *Italy Before the Romans*, 1979.
- PETRUNKEVITCH A.
1942 *A Study of Amber Spiders*. *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* 34, 1942. 119-464.
- PINGEL V.
1970 *Eisenzeitliche Gräber von Dedeli und Mravinca in Jugoslavisch - Makedonien*. *Marburger Winckelmann Programm*, Marburg 1970. 7-28.
- PLINIJE
Pliny, *Natural History* (trans. D. E. Eichholz), London 1971.
- POGGIANI KELLER R.
1989 *Valtelina e mondo alpino nella preistoria*, Milano 1989.
- POINAR G., HAVERKAMP J.
1985 *Use of Pyrolysis Mass Spectrometry in the Identification of Amber Samples*. *JBS XVI/3*, Special Issue: *Studies in Baltic Amber*, 1985. 210-221.
- POINAR G., HESS R.
1985 *Preservative Qualities of Recent and Fossil Resins: Electron Micrograph Studies on Tissue Preserved in Baltic Amber*. *JBS XVI/3*, Special Issue: *Studies in Baltic Amber*, 1985. 222-230.
- POLANYI K.
1975 *Traders and Trade*. *Ancient Civilization and Trade*, Albuquerque, 1975. 133-154.
- POLANYI K., ARENSBURG C., PEARSON H.
1957 *Trade and Market in the Early Empires*, Glencoe 1957.
- POPOVIĆ LJ.
1956 *Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa*, Beograd, 1956.
1958 Радолиште. *ЗРHM I*, 1958. 75-94.
- POWELL T. G. E.
1971 *From Urartu to Gundestrup: The Agency of Thracian Metalwork*. *The European Community in Later Prehistory: Studies in Honour of C. F. C. Hawkes*, London 1971. 183-210.
- PRIZINGER H.
1989 *Hallstattzeitliche Grabhügel bei Dobrnič*. *AV XXXIX-XL*, 1989. 529-636.
- PROTIĆ G.
1985 *Prabistorijski nalazi s otoka Visa*. *VAHD 78*, 1985. 37-44.
- RADIMSKY W.
1892 *Prethodni izveštaj o prekopavanju u nekropoli u Jezerinama kod Bišća*. *GZM IV*, 1892. 301-310.
1893a, b, c, d
Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća. *GZM V/1-4*, 1893. 37-92, 237-308, 357-562, 575-636.
1894 *Gromile u bilečkom kotaru u Hercegovini*. *GZM VI*, 1894. 97-103.
1895 *Die Nekropole von Jezerine in Pritoka bei Bibač*. *WMBH III*, 1895. 39-218.
- RAŠAJSKI R.
1988 Остава бронзаних предмета из Мајдава крај Вршца. *Старинар XXXIX*, 1988. 15-28.
- RAUNIG B.
1968 *Japodska nekropola na Crkvini u Golubiću*. *GZM XXIII*, 1968. 81-98.
1968a *Fragment japodske urne iz Golubića kod Bibača*. *GZM XXIII*, 1968. 99-105.
1980 *Tragovi puteva i komunikacija u prabistoriji i antici na regiji Pounja*. *Putevi i komunikacije u praistoriji*. *Materijali XVI*, Beograd 1980. 103-108.

- RENDIĆ-MIOČEVIĆ D.
1953 *Srebrne naušnice nepoznatih japodskih radionica u Splitskom Arheološkom muzeju*. AV IV/2, 1953. 211-226.
- RENFREW C.
1969 *Trade and Culture Process in European Prehistory*. *Current Anthropology* 10/2-3, 1969. 151-169.
1972 *The Emergence of Civilization*, London 1972.
1975 *Trade as Action at a Distance: Questions of Integration and Communication*. *Ancient Civilization and Trade*, Albuquerque 1975. 3-60.
1976 *Before Civilization*, Hamondsworth 1976.
- RIDDLE J.
1964 *Amber, An Historical - Etymological Problem*. *Laudatores Temporis Acti: Studies in Memory of Wallace Everett Caldwell*, The James Sprunt Studies 46, Chapel Hill 1964. 110-120.
- RITTATORE VONWILLER F.
1975 *La cultura protovillanoviana*. *Popoli e civiltà dell'Italia antica* 4, Roma 1975.
1975a *L'ambra e le vie commerciali protostoriche*. *Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I*, Roma 1975. 97-99.
1975b *La diffusione dell'ambra in Europa e in Italia durante la protostoria*. *Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I*, Roma 1975. 215-219.
- RITTATORE VONWILLER F.,
NEGRONI CATACCIO N., GUERRESCHI G.
1972 *Lo studio della problematica dell'ambra nella protostoria italiana*. *Atti della XIV riunione scientifica dell'Istituto italiano di preistoria e protostoria in Puglia*, Firenze 1972.
- ROLLEY C.
1982 *Les vases de bronze de l'archaïsme récent en Grande Grèce*, Naples 1982.
- ROTTLÄNDER R.
1970 *On the Formation of Amber from Pinus Resin*. *Archeometry* 12, 1970. 35-51.
- ROWLANDS M.
1973 *Modes of exchange and the incentives for trade, with reference to later European prehistory*. *The Explanation of Culture Change: Models in Prehistory*, London 1973. 589-600.
1980 *Kinship, Alliance and Exchange in European Bronze Age*. *Settlement and Society in the British Later Bronze Age*, Oxford 1980.
1987 *Centre and Periphery: a review of a concept*. *Centre and Periphery in the Ancient World*, Cambridge 1987. 1-11.
1989 *From "the Gift" to market economies: the ideology and politics of European Iron Age Studies*. *Regional diversification and social evolution in the first millenium B.C. in Europe* (u štampi).
- RŠUMOVIĆ R.
1976 Географски услови и њихова улога у еволуцији сточарских кретања у Југославији. Одредбе позитивног законодавства и обичајног права о сезонским кретањима сточара у југоисточној Европи кроз векове, Београд 1976. 159-176.
- SABLOF J. A., LAMBERG-KARLOVSKY C. C.
1975 *Ancient Civilization and Trade*, (eds.) Albuquerque, 1975.
- SAHLINS M.
1972 *Stone Age Economics*, London, 1972.
- SANDARS N. K.
1968 *Prehistoric Art in Europe*, Hamondsworth 1968.
1971 *From Bronze Age to Iron Age: A Sequel to a Sequel*. *The European Community in Later Prehistory: Studies in Honour of C. F. C. Hawkes*, London 1971.
- SCHAEFFER C.
1939 *Ugaritica I*. Paris 1939.
- SERGEJEVSKI D.
1950 *Japodske urne*, GZM IV-V, 1949/1950. 51-57.
- SHACKLETON N., RENFREW C.
1970 *Neolithic Trade Routes Re-Aligned by Oxygen Isotope Analyses*. *Nature* 228, 1970. 1062-1065.
- SHARER R., ASHMORE W.
1979 *Fundamentals of Archaeology*, Menlo Park 1979.
- SIMIĆ S.
1964 *Narodna medicina u Kratovu*. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 42, 1964.
- SIMONOVIĆ D.
1959 Ботанички речник имена биљака, Београд 1959.
- SKOK P.
1971 *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971.
- SMITH W.
1873 *The Dictionary of Greek and Roman Geography*, London 1873.
- SMITH T.
1987 *Mycenian trade and interaction in the west central Mediterranean 1600-1000 BC*. Oxford 1987.
- SNODGRASS A.
1971 *The Dark Ages of Greece*, Edinburgh 1971.

- SOKOLOVSKA V., PAŠIĆ R.
1975 Еден гроб од Жданец. Зборник, Археолошки музеј на Македонија VI-VIII, 1975. 231-243.
- SPEKKE A.
1957 *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic*, Stockholm 1957.
- SPITZER G.
1973 *Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragatuš*. AV XXIV, 1973. 744-779.
- SPRINCZ E., BECK C.
Classification of the amber beads of the Hungarian Bronze Age (rukopis).
- SREBRODOLJSKI B.
1984 Янтаръ. Москва 1984.
- SREJOVIĆ D.
1973 *Karagač and the Problem of the Ethnogenesis of the Dardanians*. Balcanica IV, 1973. 39-82.
1981 *Култура гвозденог доба. Историја српског народа I*, Београд 1981. 54-65.
- SREJOVIĆ D., CERMANOVIĆ A.
1979 Речник грчке и римске митологије, Београд 1979.
- SREJOVIĆ D., MARKOVIĆ Č.
1981 *A find from Lisijevo Polje near Ivangrad (Montenegro)*. AI XX-XXI, 1981. 70-79.
- SREJOVIĆ D., VUKADIN O.
1988 Благо из Крушевице. Рашка баштина 3, 1988. 7-14.
- STANLEY H.
1953 *Kako sam našao Livingstonea*, Zagreb 1953.
- STARE F.
1954 *Prazgodovinske Vače*, Ljubljana 1954.
1955 *Vače*, Ljubljana 1955.
1966 *Zur Problematik des vorgeschichtlichen Bernsteins aus Nordwest-Jugoslawien*. Actes du XIIe Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques I, Prague 1966.
1966a *Jantarjeve poti ni bilo*. Delo XII, 239. 1966. 6.
1970 *Dva prazgodovinska groba z dalmatinske obale*. Adriatica Praehistorica et Antiqua (Festschrift Grga Novak), Zagreb 1970. 189-207.
- STARE V.
1961 *Prazgodovinske Malence*. AV XI-XII, 1961. 50-87.
1963 *Prazgodovinske gomile iz Rovišča*. AV XIII-XIV, 1963. 435-468.
1965 *Železnodobne gomile na Vinkovem vrhu*. AV XV-XVI, 1965. 215-258.
- 1973 *Prazgodovina Šmarjete*, Ljubljana 1973.
1973a *Gomile pod Koriti na Dolenjskem*. AV XXIV, 1973. 744-779.
1978 *Fibule z oblogo iz gomil pod Vinjim vrhom*. AV XXIX, 1978. 64-77.
- STIPČEVIĆ A.
1981 *Kulni simboli kod Ilira*, Sarajevo 1981.
- STJERNQUIST B.
1966 *Models of commercial diffusion in prehistoric times*. Scripta Minora 2, 1966. 1-43.
- STRATIMIROVIĆ Đ.
1891 *Са Гласинца. Извештај о његовом ошкровању*. GZM III, 1891. 338-349.
- STRONG D.
1966 *Catalogue of the Carved Amber*, London 1966.
- SUIĆ M.
1976 *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976.
- ŠARIĆ M.
1980 *Rimski grob u Topuskom*. VAMZ XII-XIII, 1979/1980. 125-150.
- ŠAŠEL J.
1977 *Strabo, Ostra and Archaeology*. Ancient Europe and Mediterranean, Warminster 1977, 157-160.
- ŠKALJIĆ A.
1979 *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979.
- ŠKRIVANIĆ G.
1974 Путевы у средњовековној Србији, Београд 1974.
- TACIT
Tacitus, The Agricola and the Germania (trans. H. Mattingly), Harmondsworth 1973.
- TASIĆ N.
1972 *An Early Iron Age Collective Tomb at Gomalava*. AI XIII, 1972. 27-37.
1979 Сахрањивање на некрополи Бока у Прчеву код Клине (Косово). Сахрањивање код Илира, Београд 1979. 89-100.
1983 *Југословенско подунавље од индоевројске сеобе до њородора Скиѿа*, Београд 1983.
- TAYLOR W.
1964 *The Mycenaean*, New York 1964.
- TERŽAN B.
1973 *Valična vas*. AV XXIV, 1973. 660-729.
1974 *Halštatske gomile iz Brusnic na Dolenjskem*. Varia archaeologica. Posavski muzej Brežice 1, Brežice 1974.

- 1977 *Certoška fibula*. AV XXVII, 1977. 317-443.
- 1978 *O balštatski noši na Križni gori*. AV XXIX, 1978. 55-61.
- 1984 *O jantaru z Debelega vrba nad Predgradom*. AV XXXV, 1984. 110-118.
- 1984a *Nošnja kao obilježje društvenih skupina između Drima i Devolla u starije željezno doba*. Simpozijum "Duhovna kultura Ilira", Sarajevo 1984. 197-214.
- 1985 *Poskus rekonstrukcije balštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu*. AV XXXVI, 1985.
- 1990 *Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1990.
- TERŽAN B., LO SCHIAVO F. TRAMPUŽ-OREL N.
1984,1985 *Most na Soči (S. Lucia) II*, Ljubljana 1984, 1985.
- TERŽAN B., TRAMPUŽ N.
1973 *Prispevek k kronologiji svetolucijske skupine*. AV XXIV, 1973. 416-460.
- TODD J.
1985 *Baltic Amber in the Ancient Near East*. JBS, XVI/3, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 292-301.
- TODD J., EICHEL M.
1974 *A Reappraisal of the Prehistoric and Classical Amber Trade in the Light of a New Evidence*. JBS V/4, 1974. 295-314.
1976 *New Evidence of Baltic-Adriatic Amber Trade*. JBS VII/4, 1976. 330-342.
- TODD J., EICHEL M., BECK C., MACCHIARULO A.
1976 *Bronze and Iron Age Amber Artifacts in Croatia and Bosnia-Herzegovina*. Journal of Field Archaeology 3, 1976. 313-327.
- TODOROVIĆ J.
1979 *Неке специфичности гробних и жртвених конструкција на Ромајској некрополи. Сахрањивање код Илира*, Београд 1979. 101-106.
- TRAJKOVIĆ Č.
1977 *Halštatska nekropola kod Doroslava*, Sombor 1977. 3-49.
- TRICARICO M.
1976 *Analisi gas-cromatografiche e di spettrometria IR di campioni di ambra provenienti da Aquileia e Dintorini*. Aquileia e l'arco alpino orientale, Antichita Altoadriatiche IX, Aquileia 1976.
- TRUHELKA Č.
1889 *Gromile na Glasincu*. GZM I, 1889. 23-35.
1889a *Predhistorijski predmeti sa Glasinca*. GZM I, 1889. 26-44.
- 1890 *Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*. GZM II, 1890. 386-401.
- 1890a *Kopanje starina na Glasincu u godini 1889*. GZM II, 1890. 68-95.
- 1891 *Prehistoričke gradine na Glasincu*. GZM III 1891. 306-315.
- 1901 *Prehistorička sojenica u koritu Save kod Donje Doline*. GZM XII, 1901. 227-287.
- 1901a *Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni i Hercegovini*. GZM XII, 1901. 1-29.
- 1902 *Sojenica u Donjoj Dolini (Drugo iskopavanje god. 1901.)*. GZM XIV, 1902. 129-144, 257-274. 519-539.
- 1903 *Sojenica u Donjoj Dolini (Treće otkopavanje god. 1902.)*. GZM XV, 1903. 143-151, 373-383, 529-558.
- 1904a *Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina (Bezirk Bosnisch-Gradiška)*. Bericht über die Ausgrabungen bis 1904. WMBH IX, 1904. 3-156.
- 1904b *Sojenica u Donjoj Dolini (Četvrto otkopavanje god. 1903.)*. GZM XVI, 1904. 91-98, 225-235, 343-347.
- 1906 *Sojenica u Donjoj Dolini (Peto otkopavanje god. 1904.)*. GZM XVIII, 1906. 99-106, 217-228, 343-347.
- UGAS G., LUCIA G.
1986 *Primi scavi nel sepolcreto nuragico di Antas*. La Sardegna nel Mediterraneo tra il secondo e il primo millennio A.C., Cagliari 1986. 255-275.
- VASIĆ R.
1969 *Amber Figurines Found in Illyrian Tombs*. Collection Latomus 103, Hommags a Marcel Renard III, 1969.
- 1973 *Културне групе старијег гвозденог доба у Југославији*, Београд 1973.
- 1977 *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, Oxford 1977.
- 1986 *Прилози проучавању Атенице*. Зборник радова народног музеја у Чачку XVI, 1986.
- 1987a *Srednjopodunavska regija*. PJZ V, Sarajevo 1987. 531-570.
- 1987b *Centralnobalkanska regija*. PJZ V, Sarajevo 1987. 571-736.
- VASILJEVIĆ M.
1976 *Налази Старијег гвозденог доба у Шапцу*. Старјанар XXVII, 1976. 167-174.
- VENTRIS M., CHADWICK J.
1956 *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1956.
- VERMEULE E.
1972 *Greece in The Bronze Age*, Chicago 1972.

- VIKIS-FREIBERGS V.
1985 *Amber in Latvian Folk Songs and Folk Beliefs*. JBS XVI/3, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 320-340.
- VINSKI Z.
1956 *Ein liburnischer Depotfund aus Baška*. AI II, 1956. 19-30.
- VIRCHOW R.
1895 *Bernstein vom Glasinac (Bosnien)*. Zeitschrift für Ethnologie 24, Berlin 1895. 299-300.
- VULIĆ N.
1931 Један нов гроб код Требеништа. Гласник Скопског научног друштва XI, 1931. 1-41.
1933 Нови гробови код Требеништа. Споменик СКА LXXVI, 1933. 3-31.
1934 Нови гробови код Требеништа. Споменик СКА LXXVII, 1934. 87-103.
- WACE A., THOMPSON M.
1972 *The Nomads of the Balkans*, London 1972.
- WEBB M.
1975 *The Flag Follows Trade*. Ancient Civilization and Trade, Albuquerque 1975. 155-194.
- WEBSTER R., ANDERSON B.
1983 *Gems. Their Sources, Description and Identification*, London 1983.
- WELBOURN D.
1985 *Craft specialization and complex society: a critique*. Settlement and Society, Leicester 1985.
- WELLS P.
1980 *Culture contact and culture change*, Cambridge 1980.
1981 *The Emergence of an Iron Age Economy. The Mecklenburg Grave Groups from Hallstätt and Stična*, Cambridge, Mass. 1981.
1984 *Farms, Villages and Cities*, Ithaca - London 1984.
1985 *Socio-Economic Aspects of the Amber Trade in Early Iron Age Slovenia*. JBS XVI/3, Special Issue: Studies in Baltic Amber, 1985. 268-275.
1985a *Mediterranean trade and culture change in Early Iron Age Central Europe*. Settlement and Society, Leicester 1985. 69-85.
- WELLS P., BONFANTE L.
1979 *West Central Europe and the Mediterranean: the decline in trade in the fifth century B.C.* Expedition 21, 1979. 18-24.
- WERNER A.
1959 *Report on Amber Beads from Aegean Sites*. The Annual of the British School at Athens 53-54, 1958-1959.
- WIELOWIEJSKI J.
1975 *Amber in Poland in the La Tene and Roman Periods. Results and Plans of the Future Research*. Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra I, Roma 1975. 7-109.
- WILKES J.
1969 *Dalmatia*, Cambridge, Mass. 1969.
- WILMSEN E. N. (ed.)
1972 *Social Exchange and Interaction*. University of Michigan Anthropological Papers 46, 1972.
- YON M.
1977 *Les bijoux d'ambre de la nécropole d'Aléria (Corse)*. Mélanges de l'École Française de Rome 89/2, 1977. 589-618.
- ZANINOVIĆ M.
1988 *Liburnia Militaris*. Opuscula archaeologica 13, 1988. 43-67.
- ZOTOVIĆ M.
1972 Некропола у Кремнима и потреба даљег истраживања територије Аутаријата. Зборник радова Народног музеја у Чачку III, 1972. 1-10.
1978 Геолошка и археолошка прошлост Пожеге. Пожега и околина, Пожега 1978.
1979 Некропола у Пилатовићима код Пожеге и неке карактеристике у начину сахрањивања покојника. Сахрањивање код Илира, Београд 1979. 31-45.
1985 *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije*, Београд 1985.
- ŽIŽIĆ O.
1979 Гробови илирских ратника - Кличево код Никшића. Сахрањивање код Илира, Београд 1979. 205-218.

Aleksandar Palavestra
PRAISTORIJSKI ČILIBAR
NA CENTRALNOM I ZAPADNOM BALKANU

Izdavač
BALKANOLOŠKI INSTITUT SANU
Knez Mihailova 35/IV, Beograd

POSEBNA IZDANJA
knjiga 52

Štampa
"DOBRA VEST"
S. Markovića 40, 21203 Veternik

Tiraž 1000

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

679.91(497.1)"636/638"

Палавестра, Александар

Praistorijski čilibar na centralnom i zapadnom Balkanu / Aleksandar Palavestra. -
Beograd : Balkanološki institut SANU, 1993
(Veternik : Dobra vest). - VIII, 314 str. : ilustr. ; 30 cm. - (Posebna izdanja /
Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut ; knj. 52)

Na spor. nasl str.: Prehistoric Amber in Central and Western Balkans. - Tiraž 1000. -
Summary: Prehistoric amber as a Catalyst of Cultures. - Bibliografija: str. 298-314.
ISBN 86-7179-015-0

а) Ђилибар - Југославија - Праисторија
18877196